

Pepouza and Tymion

Pepouza and Tymion

The Discovery and Archaeological Exploration
of a Lost Ancient City and an Imperial Estate

By

William Tabbernee and Peter Lampe

Walter de Gruyter · Berlin · New York

© Printed on acid-free paper which falls within the guidelines of the ANSI to ensure permanence and durability.

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

Tabbernee, William, 1944–
Pepouza and Tymion : the discovery and archaeological exploration of a lost ancient city and an imperial estate / William Tabbernee and Peter Lampe.
p. cm.
English and German.
Includes bibliographical references (p.) and index.
ISBN 978-3-11-019455-5 (alk. paper)
1. Pepuza (Extinct city) 2. Tymion (Extinct city) 3. Turkey – Antiquities. 4. Excavations (Archaeology) – Turkey – Pepuza (Extinct city) 5. Excavations (Archaeology) – Turkey – Tymion (Extinct city) I. Lampe, Peter, 1954– II. Title.
DS156.P37T33 2008
939'.2–dc22

2007027375

Bibliographic information published by the Deutsche Nationalbibliothek

The Deutsche Nationalbibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data are available in the Internet at <http://dnb.d-nb.de>.

ISBN 978-3-11-019455-5

© Copyright 2008 by Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, D-10785 Berlin.

All rights reserved, including those of translation into foreign languages. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the publisher.

Cover design: MJM Design, Cambridge, Mass., showing the Tymion inscription (Fig. 4.1).

Printing and binding: Druckhaus »Thomas Müntzer« GmbH, Bad Langensalza.

Printed in Germany.

To Richard and Marilyn Engle

PREFACE

For their generous support, we thank the General Directorate of Monuments and Museums in Ankara and its general directors, the government representatives working with us in the field, the governor of the province of Uşak, the district governor of Karahallı, the mayors of Karahallı and Karayakuplu, the German Archaeological Institute in Istanbul, and all international participants in the project. These participants are mentioned by name in the reports of the field work conducted during the years 2001-2004 (Chapters 9-12). We especially acknowledge the directors of the Uşak Archaeological Museum. As always, Prof. Angelos Chaniotis of the University of Heidelberg was helpful in epigraphical discussions. Translations in this volume were made by Ms. Miraç Kutbay of Istanbul (Chapters 1-5, 12), Dr. Vera Hirschmann (Chapters 1-5), Dr. Güler Ateş (Chapters 7-11), Ms. Margaret Birdsong Lampe (Chapters 7-12), and Peter Lampe (Chapters 1-12), all of Heidelberg. Credit for the various graphics is given at the appropriate places. Last but not least we thank the local population for their friendly welcome and for graciously letting us work on their fields. The book is dedicated to Richard and Marilyn Engle, who, among other sponsors, supported the project from its very beginning in most generous ways.

W.T./P.L.
March 2005

CONTENTS

Preface	VII
Abbreviations	XI
List of Illustrations	XVII
1. Introduction/Einleitung/Giriş <i>William Tabbernee and Peter Lampe</i>	1
2. The Search for Pepouza/Auf der Suche nach Pepouza/Pepouza'nın Aranması <i>William Tabbernee</i>	15
3. The Search for Tymion/Auf der Suche nach Tymion/Tymion'un Aranması <i>William Tabbernee</i>	39
4. The Discovery of the Tymion Inscription/Die Entdeckung der Tymion-Inschrift/Tymion Yazıtının Bulunuşu <i>William Tabbernee</i>	49
5. The Discovery of Pepouza/Die Entdeckung Pepouzas/Pepouza'nın Bulunuşu <i>William Tabbernee</i>	85
6. A Graffito at Cılandıras in the Ulubey Canyon <i>Peter Lampe</i>	117
7. The Byzantine Graffito near Cılandıras/Der byzantinische Graffito bei Cılandıras/ Cılandıras Yakınında Bulunan Bir Bizans Graffitosu <i>Peter Lampe</i>	119
8. Methods of the Archaeological Surface Survey/Methoden der siedlungsarchäologischen Oberflächenuntersuchung/Arkeolojik Yerleşimlerde Yüzey Araştırması Yöntemleri <i>Peter Lampe</i>	133
9. Archaeological Surface Survey in 2001/Die 2001-Kampagne der archäologischen Oberflächenuntersuchung/Arkeolojik Yüzey Araştırması 2001 Yılı Kampanyası <i>Peter Lampe</i>	157
10. Archaeological Surface Survey in 2002/Die 2002-Kampagne der archäologischen Oberflächenuntersuchung/Arkeolojik Yüzey Araştırması 2002 Yılı Kampanyası <i>Peter Lampe</i>	175
11. Archaeological Surface Survey in 2003/Die 2003-Kampagne der archäologischen Oberflächenuntersuchung/Arkeolojik Yüzey Araştırması 2003 Yılı Kampanyası <i>Peter Lampe</i>	197
12. Archaeological Surface Survey in 2004/Die 2004-Kampagne der archäologischen Oberflächenuntersuchung/Arkeolojik Yüzey Araştırması 2004 Yılı Kampanyası <i>Peter Lampe</i>	245
Bibliography	267
Plates	271
Index	329

ABBREVIATIONS

ANCIENT AUTHORS AND WORKS

(Biblical, Apocryphal, and Pseudegraphical Texts are abbreviated according to conventional standards)

Anac.	<i>Anacephalaeoses</i>
Anon.	Anonymous
<i>Frag. in Eus., Hist. eccl.</i>	<i>Fragmenta in Eusebio, Historia ecclesiastica</i>
Apollon.	Apollonius
<i>Frag. in Eus., Hist. eccl.</i>	<i>Fragmenta in Eusebio, Historia ecclesiastica</i>
Aug.	Augustine of Hippo
<i>Haer.</i>	<i>De haeresibus</i>
<i>Cod. Just.</i>	<i>Codex Justinianus</i>
<i>Cod. Theod.</i>	<i>Codex Theodosianus</i>
Cypr.	Cyprian
<i>Ep.</i>	<i>Epistulae</i>
Cyr. H.	Cyril of Jerusalem
<i>Catech.</i>	<i>Catecheses illuminandorum</i>
<i>Dial. Mont. et Orth.</i>	<i>Dialogus Montanistae et Orthodoxi</i>
Didymus	See Ps.-Didym.
<i>Dig.</i>	<i>Digesta</i>
Dionysius of Tell-Maḥrē	See Ps.-Dion. T.
Epiph.	Epiphanius of Salamis
<i>Haer.</i>	<i>Panarion</i> commonly referred to as <i>Adversus lxxx haereses</i>
Eus.	Eusebius of Caesarea
<i>Hist. eccl.</i>	<i>Historia ecclesiastica</i>
<i>Vit. Const.</i>	<i>Vita Constantini</i>
Filastr.	Filastrus
<i>Haer.</i>	<i>Diversarum haereseon liber</i>
Firm.	Firmilian
<i>Ep.</i>	<i>Epistulae</i>
Hier.	Hieronymus [Jerome]
<i>Ep.</i>	<i>Epistulae</i>
Hierokl.	Hierokles
<i>Synekl.</i>	<i>Synekdemos</i>
Jerome	See Hier.
Lact.	Lactantius
<i>Div. inst.</i>	<i>Divinarum institutionem libri vii</i>
Mich. Syr.	Michael the Syrian
<i>Chron.</i>	<i>Chronicon</i>
Philost.	Philostorgius
<i>Hist. eccl.</i>	<i>Historia ecclesiastica</i>
Pliny	Pliny the Elder
<i>Nat. hist.</i>	<i>Naturalis historia</i>
Praedest.	Praedestinatus
<i>Haer.</i>	<i>Praedestinatorum haeresis</i>
Ps.-Didym.	Pseudo-Didymus of Alexandria
<i>Trin.</i>	<i>De Trinitate</i>
Ps.-Dion. T.	Pseudo-Dionysius of Tell-Maḥrē
<i>Chron.</i>	<i>Chronicon</i>

Socr.	Socrates Scholasticus
<i>Hist. eccl.</i>	<i>Historia ecclesiastica</i>
Tert.	Tertullian
<i>Apol.</i>	<i>Apologeticum</i>
<i>Jejun.</i>	<i>De jejunio adversus psychicos</i>
<i>Praescr.</i>	<i>De praescriptione haereticorum</i>
<i>Prax.</i>	<i>Adversus Praxean</i>
<i>Pud.</i>	<i>De pudicitia</i>
Thdt.	Theodoret of Cyrhus
<i>Titus</i>	<i>Interpretationes in Pauli epistulas: Titus</i>
Tim. CP.	Timothy of Constantinople
<i>Haer.</i>	<i>De receptione haereticorum</i>

MODERN AUTHORS AND WORKS

<i>ABR</i>	<i>Australian Biblical Review</i>
Anderson, "Phrygia I"	John Anderson, "A Summer in Phrygia: I"
Anderson, "Phrygia II"	John Anderson, "A Summer in Phrygia: II"
<i>ANRW</i>	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i> , edited by Hildegard Temporini et al.
<i>AncSoc</i>	<i>Ancient Society</i>
Asutay, "Zwei byzantinische Denkmäler"	Neslihan Asutay, "Zwei byzantinische Denkmäler des Phrygischen Hochlands: Kirche G und H im Dorf Ayazin (Metropolis) bei Afyon"
<i>AW</i>	<i>Antike Welt: Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte</i>
<i>Barrington Atlas</i>	<i>Barrington Atlas of the Greek and Roman World</i> , edited by Richard Talbert
<i>Barrington Directory</i>	<i>Barrington Atlas of the Greek and Roman World, Map-by-Map Directory</i> , edited by Richard Talbert
Bickerman, <i>Chronology</i>	Elias Bickerman, <i>Chronology of the Ancient World</i>
Birley, <i>Septimius Severus</i>	Anthony Birley, <i>Septimius Severus: The African Emperor</i>
<i>BJRL</i>	<i>Bulletin of the John Rylands Library</i>
<i>Byz</i>	<i>Byzantion: Revue internationale des études byzantines</i>
Calder, "New Jerusalem"	William Calder, "The New Jerusalem of the Montanists"
CCSL	Corpus Christianorum. Series Latina
<i>CIL</i>	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
Claridge, <i>Rome</i>	Amanda Claridge, <i>Rome: An Oxford Archaeological Guide</i>
<i>EA</i>	<i>Epigraphica Anatolica: Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens</i>
<i>FAZ</i>	<i>Frankfurter Allgemeine Zeitung</i>
Fraser-Matthews, <i>Personal Names</i>	Peter Marshall Fraser and Elaine Matthews, eds., <i>A Lexicon of Greek Personal Names</i>
GCS	Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte
Gibson, "Montanist Epitaphs"	Elsa Gibson, "Montanist Epitaphs at Uşak"
Gibson, "Pepouza"	Elsa Gibson, "Pepouza"
GLRBP	Evangelinos Apostolides Sophocles, <i>Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods</i>
Gordon, <i>Latin Epigraphy</i>	Arthur Gordon, <i>Illustrated Introduction to Latin Epigraphy</i>
<i>GRBS</i>	<i>Greek, Roman, and Byzantine Studies</i>

- Haspels, *Highlands of Phrygia* Caroline Henrietta Emilie Haspels, *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*
- Hauken et al.,
“A New Inscription” Tor Hauken, Cumhuri Tanriver, and Kazım Akbıyıkoglu, “A New Inscription from Phrygia”
- Heine, *MOT* Ronald Heine, *The Montanist Oracles and Testimonia*
- Hermes* *Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie*
- Hirschmann, *Horrenda Secta* Vera-Elisabeth Hirschmann, *Horrenda Secta: Untersuchungen zum frühchristlichen Montanismus und seinen Verbindungen zur paganen Religion Phrygiens*
- IG* *Inscriptiones Graecae*
- IG²* *Inscriptiones Graecae, Editio minor*
- IGBulg* *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, edited by Georgi Mihailov
- IGLS* *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*
- IMont* *Inscriptiones Montanistae* [epigraphic entries cited by inscription number, not page number, contained in Tabbernee, *MIT*]
- ISmyrna* *Die Inschriften von Smyrna*, edited by Georg Petzl
- IstMitt* *Istanbuler Mitteilungen*
- IStratonikeia* *Die Inschriften von Stratonikeia*, edited by M. Çetin Şahin
- JAC* *Jahrbuch für Antike und Christentum*
- J ECS* *Journal of Early Christian Studies*
- J EH* *Journal of Ecclesiastical History*
- J HS* *Journal of Hellenic Studies*
- Johnson et al.,
Roman Statutes Allan Chester Johnson, Paul Robinson Coleman-Norton, and Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary, and Index*
- JRS* *Journal of Roman Studies*
- JThS* *Journal of Theological Studies*
- Kearsley, *Greeks and Romans* Rosalinde A. Kearsley, *Greeks and Romans in Imperial Asia: Mixed Language Inscriptions and Linguistic Evidence for Cultural Interaction until the End of AD III*
- Kienast, *Kaisertabelle* Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*
- Klio* *Klio: Beiträge zur alten Geschichte*
- Kraft, “Prophetie” Heinrich Kraft, “Die altkirchliche Prophetie und die Entstehung des Montanismus”
- Lampe, *Die stadtrömischen Christen* Peter Lampe, *Die stadtrömischen Christen in den ersten beiden Jahrhunderten: Untersuchungen zur Sozialgeschichte =*
- Lampe, *From Paul to Valentinus* Peter Lampe, *From Paul to Valentinus: Christians at Rome in the First Two Centuries*
- Lampe, “Phrygian Archaeological Survey” Peter Lampe, “The Phrygian Archaeological Surface Survey Project of the University of Heidelberg and the Discovery of Pepouza and Tymion: A Preliminary Report”
- Lewis-Short Charlton T. Lewis and Charles Short, *A Latin Dictionary Founded on Andrews’ Edition of Freund’s Latin Dictionary*
- Liddell-Scott Henry George Liddell and Robert Scott, *A Greek-English Lexicon* (8th ed.)
- LSJ Henry George Liddell and Robert Scott, *A Greek-English Lexicon* (9th ed. rev. by Henry Stuart Jones)
- MAMA *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, edited by William Moir Calder et al.
- Mansi, *Sacrorum conciliorum* Giovanni Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*

Markschies, “Pepuza”	Christoph Markschies, “Nochmals: Wo lag Pepuza? Wo lag Tymion? Nebst einigen Bemerkungen zur Frühgeschichte des Montanismus”
Meimaris, <i>Chronological Systems</i>	Yiannis E. Meimaris et al., <i>Chronological Systems in Roman-Byzantine Palestine and Arabia: The Evidence of the Dated Greek Inscriptions</i>
Meimaris, <i>Sacred Names</i>	Yiannis E. Meimaris, <i>Sacred Names, Saints, Martyrs and Church Officials in the Greek Inscriptions and Papyri Pertaining to the Christian Church of Palestine</i>
Mitchell, <i>Anatolia</i>	Stephen Mitchell, <i>Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor</i>
NAMSL	<i>Nouvelles archives des missions scientifiques et littéraires</i>
Oliver, <i>Greek Constitutions</i>	James Henry Oliver, <i>Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri</i>
Pape	Wilhelm Pape and Gustav Eduard Benseler, <i>Wörterbuch der griechischen Eigennamen</i>
PapLondon	<i>Greek Papyri in the British Museum</i>
PapOxy	<i>The Oxyrhynchus Papyri</i>
Passow	Franz Passow, <i>Handwörterbuch der griechischen Sprache</i>
Pelham, <i>Imperial Domains</i>	Henry Pelham, <i>The Imperial Domains and the Colonnade</i>
PG	Patrologiae cursus completus: Series graeca
PRE	August Friedrich von Pauly, <i>Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i>
PVS	Drew-Bear, Thomas, Christine Thomas, and Melek Yildizturan, <i>Phrygian Votive Steles</i>
Preisigke	Friedrich Preisigke, <i>Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden</i>
Radet, “En Phrygie”	Georges Radet, “En Phrygie: Rapport sur une mission scientifique en Asie Mineure (août-septembre 1893)”
Ramsay, <i>CB</i>	William Ramsay, <i>The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay on the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest</i>
Ramsay, “Cities I”	William Ramsay, “The Cities and Bishoprics of Phrygia [Part I]”
Ramsay, “Cities II”	William Ramsay, “The Cities and Bishoprics of Phrygia. Part II”
Ramsay, <i>Geography</i>	William Ramsay, <i>The Historical Geography of Asia Minor</i>
Ramsay, <i>Impressions</i>	William Ramsay, <i>Impressions of Turkey During Twelve Years' Wanderings</i>
Robert, <i>Villes</i>	Louis Robert, <i>Villes d'Asie Mineure: Études de géographie ancienne</i> , 2d ed.
Roueché, <i>Aphrodisias</i>	Charlotte Roueché, <i>Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions including Texts from the Excavations at Aphrodisias conducted by Kenan T. Erim</i>
Ruge, “Phrygia”	W. Ruge “Phrygia (Topographie)”
Scarre, <i>Roman Emperors</i>	Chris Scarre, <i>Chronicle of the Roman Emperors: The Reign-by-Reign Record of the Rulers of Imperial Rome</i>
Schultze, <i>Städte</i>	Victor Schultze, <i>Altchristliche Städte und Landschaften</i>
SEG	<i>Supplementum epigraphicum Graecum</i>
Souter	Alexander Souter, <i>A Glossary of Later Latin to 600 A.D.</i>
StPatr	<i>Studia patristica</i>
Strobel, <i>Land</i>	August Strobel, <i>Das heilige Land der Montanisten: Eine religionsgeographische Untersuchung</i>
Strubbe, “Imperial Estates”	Johan H.M. Strubbe, “A Group of Imperial Estates in Phrygia”

Stuiver, “Radiocarbon”	Minze Stuiver et al., “INTCAL98 Radiocarbon Age Calibration 24.000-0 cal BP.”
Tabbernee, “Bishops”	William Tabbernee, “Montanist Regional Bishops: New Evidence from Ancient Inscriptions”
Tabbernee, “Eusebius”	William Tabbernee, “Eusebius’ ‘Theology of Persecution’: As Seen in the Various Editions of his Church History”
Tabbernee, <i>MIT</i>	William Tabbernee, <i>Montanist Inscriptions and Testimonia: Epigraphic Sources Illustrating the History of Montanism</i>
Tabbernee, “Opposition”	William Tabbernee, “The Opposition to Montanism from Church and State: A Study of the History and Theology of the Montanist Movement as Shown by the Writings and Legislation of the Orthodox Opponents of Montanism”
Tabbernee, “Paraclete”	William Tabbernee, “‘Will the Real Paraclete Please Speak Forth!’: The Catholic-Montanist Conflict over Pneumatology”
Tabbernee, “Pardon”	William Tabbernee, “To Pardon or not to Pardon?: North African Montanism and the Forgiveness of Sins”
Tabbernee, “Remnants”	William Tabbernee, “Remnants of the New Prophecy: Literary and Epigraphical Sources of the Montanist Movement”
Tabbernee, “Revelation 21”	William Tabbernee, “Revelation 21 and the ‘Montanist New Jerusalem’”
Tabbernee, “Trophies”	William Tabbernee, “‘Our Trophies are Better than Your Trophies’: the Appeal to Tombs and Reliquaries in Montanist-Orthodox Relations”
<i>ThZ</i>	<i>Theologische Zeitschrift</i>
TIB	Tabula Imperii Byzantini, edited by Herbert Hunger et al.
TIB 7	<i>Phrygien und Pisidien</i> . TIB 7, edited by Klaus Belke and Norbert Mersich
Trevett, “Montanism”	Christine Trevett, “Montanism”
Trevett, <i>Montanism</i>	Christine Trevett, <i>Montanism: Gender, Authority and the New Prophecy</i>
von Aulock, <i>Münzen</i>	Hans von Aulock, <i>Münzen und Städte Phrygiens</i>
Williams “Imperial Pronouncements”	Wynne Williams, “Two Imperial Pronouncements Reclassified”
ZAC	<i>Zeitschrift für Antikes Christentum/Journal of Ancient Christianity</i>
ZNWZ	<i>Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche</i>
ZPE	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.1 West-Central Phrygia (R. Engle)
Fig. 1.2 Bishop Diogas' tombstone and funerary inscription (*MIT*, 73: Fig.2)
Fig. 1.3 Earlier suggested locations of Pepouza and Tymion (R. Engle)
- Fig. 3.1 Inscription on baptismal font honoring an archdeacon named Montanus (*MIT*, 481: Fig. 86)
- Fig. 4.1 Tymion inscription (WT = W. Tabbernee)
Fig. 4.2 Tymion inscription: detail—Greek text (WT)
Fig. 4.3 Tymion inscription: detail—Latin text (WT)
Fig. 4.4 Pepouza-Tymion area (R. Engle)
Fig. 4.5 “Saraycık” near Susuzören: field in which the Tymion inscription was found c.1975 (WT)
Fig. 4.6 Susuzören: entrance to house where the Tymion inscription had been used as step (WT)
Fig. 4.7 “Saraycık” near Susuzören: broken door stele near the well (length: 66 cm) (PL = P. Lampe)
- Fig. 5.1 Ömerçalı mountain (WT)
Fig. 5.2 Roman aqueduct spanning the Ulubey Canyon at Cılandıras (WT)
Fig. 5.3 Karayakuplu: view from Ömerçalı mountain (WT)
Fig. 5.4 Pepouza site (WT)
Fig. 5.5 Pepouza: rock-cut tomb chamber (cave 2; cf. Fig. 5.11) (WT)
Fig. 5.6 Pepouza: rock-cut monastery (WT)
Fig. 5.7 Pepouza: monastery—domed ceiling (PL)
Fig. 5.8 Pepouza: monastery—Byzantine crosses (WT)
Fig. 5.9 Asarönü: rock-cut stairway leading down through a tunnel (PL)
Fig. 5.10 View looking north from Ömerçalı showing site of Montanist “New Jerusalem” between Pepouza (in canyon) and Tymion (above canyon in the distance) (WT)
Fig. 5.11 Pepouza area: archaeological remains (R. Engle)
Fig. 5.12 Pepouza: ancient roads (R. Engle)
- Fig. 7.1 End section of the Cılandıras inscription (WT)
Fig. 7.2 Digital reproduction of the Cılandıras graffito (PL, D. Geese)
Fig. 7.3 Track of aqueduct running underneath the inscription (PL)
Fig. 7.4 Staurogram (PL)
- Fig. 8.1 Intensive survey: collecting small finds (WT)
Fig. 8.2 Geomagnetic screening (Ömerçalı in background; S. Giese, C. Hübner)
Fig. 8.3 *Colluvium* at foot of hill as product of erosion (PL)
- Fig. 9.1 Prehistoric stone hatchet (PL)
Fig. 9.2 Attis statuette (PL)
Fig. 9.3 Iron axe of a statuette (PL)
Fig. 9.4 Cave 1 with five tomb chambers: entrance
Fig. 9.5 Cave 1 with five tomb chambers: back chamber
Fig. 9.6 Three-dimensional model of cave 1 (R. Cotorobai)
Fig. 9.7 Cave 3 (cf. Fig. 5.11) (PL)
Fig. 9.8 Cave 3 (cf. Fig. 5.11) (WT)

- Fig. 9.9 Pepouza: marble stele (PL)
- Figs. 9.10-11 Uşak museum: door steles (WT, PL)
- Figs. 9.12-14 Ancient donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11) (PL)
- Figs. 9.15-16 Eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11) (PL)
- Fig. 9.17 Pepouza: marble quarry near Roman bridge (WT)
- Fig. 9.18 Ancient double donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (WT)
- Fig. 9.19 Tomb beneath donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11) (PL)
- Figs. 9.20-21 Aqueduct above donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11) (PL)
- Fig. 9.22 Graffiti depicting crosses (B. Hanemann)
- Figs. 9.23-24 Roman road going from south to north (cf. Fig. 5.12) (PL)
- Fig. 9.25 Roman bridge pier at Pepouza (cf. Fig. 5.11) (H. Schroeder)
- Fig. 9.26 Roman bridge pier at Pepouza (cf. Fig. 5.11) (R. Cotorobai)
- Fig. 9.27 Pepouza central terrace: western portal threshold (PL)
- Figs. 9.28-29 Pepouza: *hypogaeum* “cave 4” (cf. Fig. 5.11)
- Fig. 10.1 Pepouza: Roman bridge pier and building in front of cave (PL)
- Figs. 10.2-3 Pepouza: building in front of cave (H. Schroeder)
- Fig. 10.4 Pepouza: building in front of cave northeast of Roman bridge (R. Cotorobai, R. Stupperich et al.)
- Fig. 10.5 Pepouza: cave northeast of Roman bridge (R. Cotorobai, R. Petrovsky)
- Fig. 10.6 Pepouza: house northwest of Roman bridge (R. Cotorobai, B. Hanemann, K. Petrovsky, R. Stupperich et al.)
- Fig. 10.7 Pepouza: southern wall of house northwest of Roman bridge (H. Schroeder)
- Figs. 10.8-11 Pepouza central part: walls of buildings in low-lying road (PL)
- Fig. 10.12 Pepouza central part: walls of buildings in low-lying road (R. Cotorobai, F. Schröder, R. Stupperich et al.)
- Figs. 10.13-15 Pepouza central part: water pipe in northern embankment of low-lying road (PL)
- Figs. 10.16-17 Pepouza central part: *nymphaeum* (cf. Fig. 5.11) (WT)
- Figs. 10.18-19 Pepouza central part: *nymphaeum* (cf. Fig. 5.11) (R. Cotorobai, B. Hanemann, R. Petrovsky et al.)
- Fig. 10.20 Pepouza central part: tomb east of *nymphaeum* (PL)
- Figs. 10.21-35 Pepouza: architectural fragments (PL, digital models by R. Cotorobai)
- Fig. 10.36 Pepouza: fragments of oil lamps (V. Hirschmann)
- Fig. 10.37 Pepouza: glass fragments (V. Hirschmann)
- Fig. 10.38 Pepouza: shard with Greek letters (*lambda*, *delta*) (V. Hirschmann)
- Fig. 10.39 Ceramic bread stamp for making Eucharistic bread showing *panis quadratus* and four Byzantine crosses
- Fig. 10.40 Some team members with *nymphaeum* in background (WT)
- Fig. 11.1 Pepouza: overview map
- Fig. 11.2 Pepouza topographical map: area of Roman villa (= no. 1 in Fig. 11.1) (M. Böttcher, J. Weismantel)
- Fig. 11.3 Pepouza topographical map: upper necropolis terrace (= no. 3 in Fig. 11.1) (M. Böttcher, J. Weismantel)
- Fig. 11.4 Pepouza topographical map: center (= no. 2 in Fig. 11.1) (M. Böttcher, J. Weismantel)
- Fig. 11.5 Pepouza topographical map: southern terrace (= no. 4 in Fig. 11.1) (M. Böttcher, J. Weismantel)
- Fig. 11.6 Pepouza: geomagnetically screened areas (S. Giese, C. Hübner)
- Fig. 11.7 Pepouza geomagnetic screen: section of Roman villa (cf. Fig. 11.2) (S. Giese, C. Hübner)

- Fig. 11.8 Pepouza archaeological documentation of surface structures: Roman villa (R. Cotorobai, R. Stupperich et al.)
- Fig. 11.9 Pepouza geomagnetic screen: southern terrace (cf. Fig. 11.5) (S. Giese, C. Hübner)
- Fig. 11.10 Pepouza interpreted geomagnetic screen: southern terrace (cf. Fig. 11.5) (S. Giese, C. Hübner)
- Fig. 11.11 Pepouza geomagnetic screen: center (cf. Figs. 13.1 and 11.4) (S. Giese, C. Hübner)
- Fig. 11.12 Pepouza interpreted geomagnetic screen: center (cf. Figs. 13.1 and 11.4) (S. Giese, C. Hübner)
- Fig. 11.13 Pepouza interpreted geomagnetic screen: section of center – central terrace (S. Giese, C. Hübner, PL)
- Fig. 11.14 Pepouza geomagnetic screen: upper necropolis terrace (cf. Fig. 11.3) (S. Giese, C. Hübner)
- Fig. 11.15 Pepouza interpreted geomagnetic screen: upper necropolis terrace (cf. Fig. 11.3) (S. Giese, C. Hübner)
- Fig. 11.16 Pepouza basin (looking north) (PL)
- Fig. 11.17 Pepouza basin with monastery in background (looking northwest) (WT)
- Fig. 11.18 Pepouza archaeological documentation of surface structures: the southern building on the southern terrace (cf. Fig. 11.10) (R. Cotorobai, B. Hanemann, R. Petrovsky et al.)
- Fig. 11.19 Pepouza southern building on the southern terrace: reused slab in the western wall (B. Hanemann)
- Fig. 11.20 Pepouza northern building on the southern terrace: western wall (B. Hanemann)
- Figs. 11.21-23 Pepouza monastery (PL)
- Fig. 11.24 Pepouza monastery – above from right to left: rooms C12 ff; below f.r.t.l.: B7 ff. (PL)
- Fig. 11.25 Pepouza monastery – with walls in front of rooms A3 and C12 (PL)
- Fig. 11.26 Pepouza monastery – above from right to left: rooms C3-6; below from right to left: B3c-5 (B. Hanemann [BH], R. Petrovsky [RP])
- Fig. 11.27 Pepouza monastery: floor plan of level B (R. Cotorobai, BH, RP)
- Fig. 11.28 Pepouza monastery: room B4 (BH/RP)
- Fig. 11.29 Pepouza monastery: rooms B3c, 3b, 3a (BH/RP)
- Fig. 11.30 Pepouza monastery: room B3c – southwestern wall with three graffiti depicting Byzantine crosses (BH/RP)
- Fig. 11.31 Pepouza monastery: room B3c – u-shaped stone bench (BH/RP)
- Figs. 11.32-33 Pepouza monastery: room B2 (BH/RP)
- Fig. 11.34 Pepouza monastery: stone bed in room B3a (BH/RP)
- Fig. 11.35 Pepouza monastery: balcony in front of B1–3c (BH/RP)
- Fig. 11.36 Pepouza monastery: room B1 (BH/RP)
- Fig. 11.37 Pepouza monastery: room B8, southeastern part (BH/RP)
- Figs. 11.38-39 Pepouza monastery: room B8 – graffiti depicting crosses (BH/RP)
- Fig. 11.40 Pepouza monastery: room B10 with apse in background (BH/RP)
- Fig. 11.41 Pepouza monastery: room B12a with B12b in background (BH/RP)
- Fig. 11.42 Pepouza monastery: room B12a (BH/RP)
- Fig. 11.43 Pepouza monastery: floor plan level C (R. Cotorobai, BH, RP)
- Fig. 11.44 Pepouza monastery: room C18 (BH/RP)
- Fig. 11.45 Pepouza monastery: room C18 – niche in western wall (BH/RP)
- Fig. 11.46 Pepouza monastery: room C17 (BH/RP)
- Fig. 11.47 Pepouza monastery: room C16 (BH/RP)
- Fig. 11.48 Pepouza monastery: room C14 – southern wall (BH/RP)
- Figs. 11.49-50 Pepouza monastery: room C12 with freestanding wall (BH/RP)
- Fig. 11.51 Pepouza monastery: room C11 – southwestern corner with depression (BH/RP)
- Fig. 11.52 Pepouza monastery: room C10 (BH/RP)
- Fig. 11.53 Pepouza monastery: room C8 (BH/RP)
- Fig. 11.54 Pepouza monastery: room C7 with graffito depicting a cross and window to C8 (BH/RP)

- Fig. 11.55 Pepouza monastery: room C6 – drain channel in entrance (BH/RP)
 Fig. 11.56 Pepouza monastery: room C5 – northwestern wall (BH/RP)
 Fig. 11.57 Pepouza monastery: room C4 (BH/RP)
 Fig. 11.58 Pepouza monastery: room C2 (BH/RP)
 Fig. 11.59 Pepouza monastery: room C1 – northeastern wall curving into a bay (BH/RP)
 Fig. 11.60 Pepouza monastery: bay of level C, balcony; wall of C12 in background left (BH/RP)
- Fig. 12.1 Geomagnetic screen: area where the Tymion inscription was found (cf. Fig. 13.2) (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.2 Interpreted geomagnetic screen: area where the Tymion inscription was found (cf. Fig. 13.2) (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.3 Geomagnetic screen: Simoe (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.4 Interpreted geomagnetic screen: Simoe (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.5 Pepouza radar screen: central terrace – level of 125 cm (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.6 Pepouza radar screen: central terrace – level of 100 cm (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.7 Pepouza radar screen: central terrace – level of 75 cm (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.8 Pepouza radar screen: central terrace – level of 125 cm (blue); level of 75-100 cm (red) (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.9 Pepouza: three-dimensional model of two building complexes based on radar screen: central terrace (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.10 Pepouza-Tekçam: Roman villa (R. Cotorobai, R. Stupperich et al.)
 Fig. 12.11 Pepouza monastery with northern group of rooms (PL)
 Fig. 12.12 Ulubey Canyon west of Pepouza: dwelling caves (hermitage I)
 Fig. 12.13 Ulubey Canyon west of Pepouza: tunnel for channel
 Figs. 12.14-15 Ulubey Canyon west of Pepouza: dwelling caves (hermitage II)
 Fig. 12.16 Settlement east of Cilandiras (cf. Fig. 5.11): ceramic stamp
 Fig. 12.17 Geomagnetic screen: settlement east of Cilandiras (cf. Fig. 5.11) (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.18 Interpreted geomagnetic screen: settlement east of Cilandiras (cf. Fig. 5.11) (S. Giese, C. Hübner)
 Fig. 12.19 Ulubey Canyon east of Pepouza: hermitage (PL)
 Fig. 12.20 Ulubey Canyon east of Pepouza: dwelling caves (PL)
 Fig. 12.21 Pepouza geomorphologic fieldwork: dredger dig for sample taking
- Fig. 13.1 (In the back of the book) topographical map: Pepouza central part and necropolis in east (C. Bühler, M. Böttcher, B. Folz, D. Geese, M. Grasmück, T. Kesapidis, D. Killen, J. Otto, D. Williams)
 Fig. 13.2 (In the back of the book) topographical map: area where the Tymion/Simoe inscription was found (C. Bühler, M. Böttcher, B. Folz, D. Geese, M. Grasmück, T. Kesapidis, D. Killen, J. Otto, D. Williams)

CHAPTER ONE

INTRODUCTION

William Tabbernee and Peter Lampe

From pre-historic times onwards, the area which now comprises the southern part of the Turkish province of Uşak has been a culturally rich region. The earliest inhabitants found adequate shelter in the numerous large caves in the scenic Ulubey Canyon. Ceramics, glassware, and coins from the Hellenistic, Roman, and Byzantine periods attest to continuous settlement in the area for more than 1200 years, until about 1000 C.E. Additional archaeological remnants demonstrate that the area was also inhabited in Ottoman times.

MONTANISM

For almost four centuries, between ca. 165 to ca. 550 C.E., this area was also the administrative and religious center of a Christian prophetic movement known as Montanism which spread throughout most of the Roman Empire.¹ Called “The New Prophecy” by its supporters and “The Phrygian Sect” by its orthodox Christian opponents, the movement was eventually called “Montanism” after one of its three original founders, a man named Montanus. The other two founders were the prophetesses Maximilla and Priscilla.

Montanism did not differ greatly from other forms of early Christianity. In terms of major Christian doctrines, Montanists did not differ at all from orthodox Christians. Montanists did, however, believe that, through their prophets, they had received new revelation about the way in which Christians should live their daily lives. On the whole, Montanists were more strict than most Christians in their ethical practices. For example, they fasted for longer periods, encouraged an ascetic lifestyle, and refused to allow remarriage after divorce or even after the death of one’s husband or wife.

Der Süden der heutigen türkischen Provinz Uşak stellt seit prähistorischer Zeit eine kulturell reiche Region dar. Die ersten Einwohner fanden Unterschlupf in zahlreichen Höhlen des landschaftlich reizvollen Ulubey-Canyons. Später, in hellenistischer, römischer und byzantinischer Zeit, so bezeugen Keramik-, Glas- und Münzfunde, wurde der Landstrich über mehr als 1200 Jahre hinweg bis zur Wende vom ersten zum zweiten Jahrtausend n.Chr. kontinuierlich besiedelt. Aus ottomanischer Zeit stammen ebenfalls Siedlungsspuren.

MONTANISMUS

Binahe vier Jahrhunderte lang zwischen ca. 165 und ca. 550 n.Chr. stellte dieses Gebiet das administrative und religiöse Zentrum einer in weiten Teilen des Römischen Reichs verbreiteten christlich-prophetischen Bewegung dar, des „Montanismus“.¹ Von ihren Anhängern als „die Neue Prophetie“ und von ihren orthodox-christlichen Gegnern als „die phrygische Sekte“ bezeichnet, wurde die Bewegung schlussendlich nach ihrem Mitbegründer Montanus benannt. Als Mitbegründer traten die Prophetinnen Maximilla und Priscilla hervor.

Der Montanismus unterschied sich nur wenig von anderen Formen des frühen Christentums. In grundlegenden Lehraussagen stimmten die Montanisten mit den orthodoxen Christen überein. Doch glaubten sie, durch ihre Propheten neue Offenbarungen über die rechte Lebensführung empfangen zu haben. Grundsätzlich legten sie eine striktere ethische Praxis an den Tag als die meisten anderen Christen. Sie fasteten beispielsweise länger und bejahten asketischen Lebensstil; Wiederverheiratungen nach Scheidung und selbst nach dem Tod des Ehepartners lehnten sie ab.

¹ For brief surveys of Montanism, see Tabbernee, “Remnants,” 193-201; Trevett, “Montanism,” 929-51; and Tabbernee, “Paraclete,” 97-118. The literary sources are collected and translated by Heine, *MOT*. The epigraphic sources are collected and translated with commentary by Tabbernee, *MIT*. The most recent monographs on Montanism are Trevett, *Montanism*, reviewed by Tabbernee in *J ECS* 5 (1997): 595-96, and Hirschmann, *Horrenda Secta*. For Montanism in Anatolia, see also Mitchell, *Anatolia*, 2: 37-43, 46-47, 104-108.

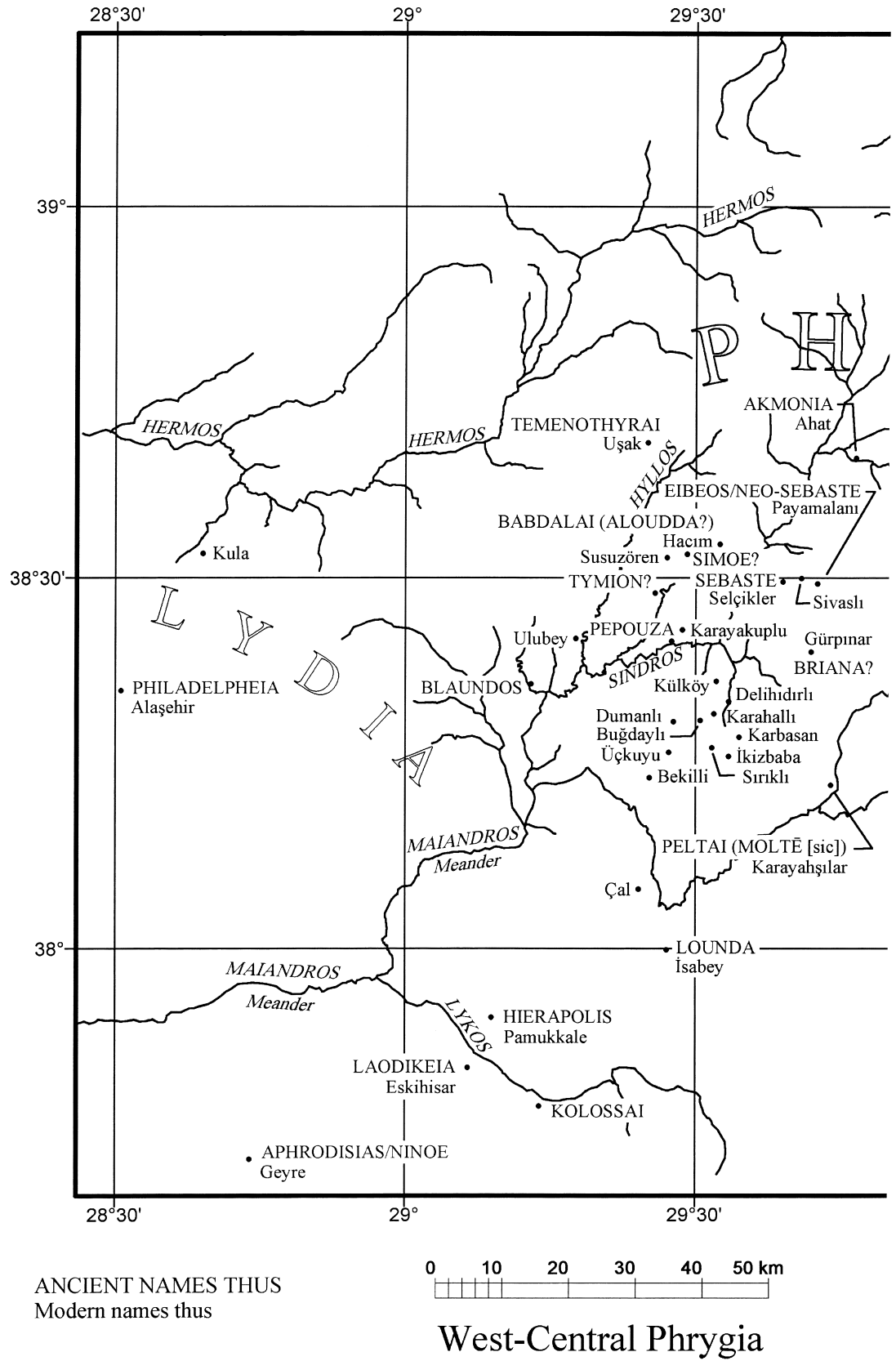
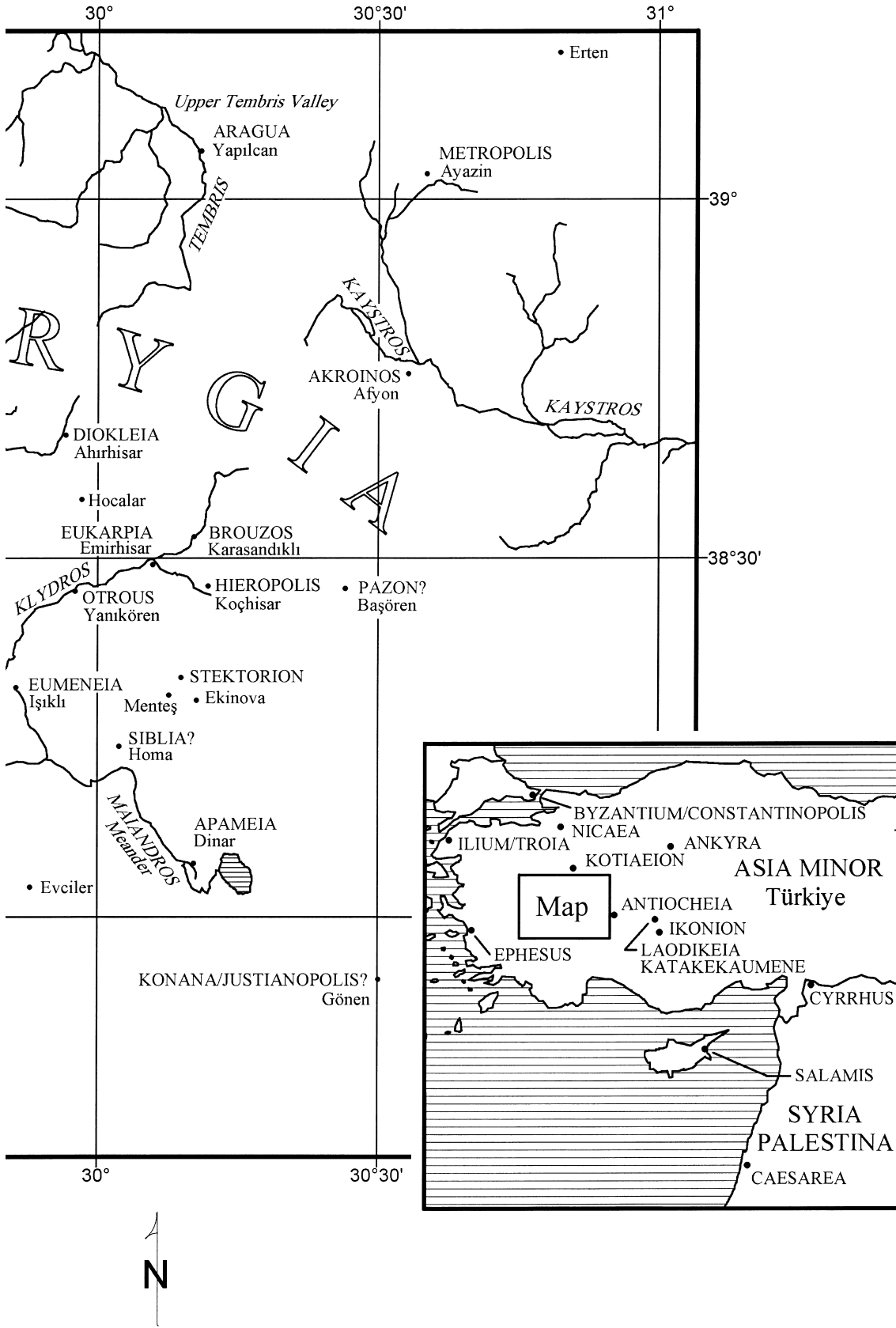

Fig. 1.1 West-Central Phrygia

While much of what Montanists practiced was seen as too restrictive by their fellow Christians, these same Christians also found some of Montanism's other practices too liberal. For example, Montanism repudiated traditional gender roles and encouraged women to participate fully in all aspects of the movement. One of the Montanists' late fourth-century opponents, bishop Epiphanius of Salamis in Cyprus, complained:

Among them women are bishops and women are presbyters and the like; as there is no difference, they say, "In Christ Jesus there is neither male nor female" (*Haer.* 49.2.5).

Orthodox Christians were also upset at the way in which Montanus, Maximilla, and Priscilla prophesied. Their oracles were often delivered while they were in an ecstatic trance, and sometimes they "babbled strangely" (Anonymous, *Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.16.7-8). The same, now unknown, writer whose anti-Montanist treatise is partly preserved in Eusebius of Caesarea's *Historia ecclesiastica*, also reports that Montanus was a recent convert to Christianity (Anonymous, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.16.7). Jerome's late fourth-century description of Montanus as a "castrated half-man" (*Ep.* 41.4) has suggested to some scholars that Montanus, before his conversion, may have been a priest of the Phrygian mother goddess Cybele. A more probable scenario is that Montanus had been a priest of Apollo, as claimed by the *Dialogue Between a Montanist and an Orthodox* (4.5; cf. 4.6 and Pseudo-Didymus, *Trin.* 3.41.3).² If so, Montanus had held a prominent religious and cultural position in his community prior to becoming a Christian. Irrespective of whether he had actually held one of these offices, as claimed by the fourth-century sources, it seems likely that practices associated with popular Phrygian cults influenced Phrygian Montanism³—although not necessarily the Montanism that spread rapidly to other parts of the Roman Empire.

It is conceivable that the Montanist type of Christianity which had originated in the area which is now the province of Uşak could have become the dominant form of Christianity throughout the Roman world. "The New Prophecy," at first, found a very favorable response in the rest of Asia Minor, including at Ankyra, modern Ankara (Anonymous, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.16.4), North

Während zahlreiche Praktiken der Montanisten von den christlichen Glaubensgenossen als zu rigoros abgelehnt wurden, erschienen denselben Christen andere montanistische Gepflogenheiten als zu liberal. So wiesen die Montanisten die traditionellen Geschlechterrollen zurück und ermunterten Frauen, sich in allen Bereichen der Bewegung gleichberechtigt zu engagieren. Einer der späteren Gegner des Montanismus, Bischof Epiphanius von Salamis auf Zypern (spätes 4. Jahrhundert), klagte:

Unter ihnen sind Frauen Bischöfe und Presbyter, oder sie bekleiden andere kirchliche Ämter. Ohne einen Unterschied zu machen, sagen sie: „In Christus Jesus ist weder männlich noch weiblich“ (*Haer.* 49.2.5).

Orthodoxe Christen waren darüber hinaus über die Art und Weise aufgebracht, in der Montanus, Maximilla und Priscilla prophezeiten. Ihre Orakel trugen sie oftmals in ekstatischer Trance vor, manchmal lallten sie fremdartig (Anonymous, *Frag.* bei Euseb, *Hist. eccl.* 5.16.7-8).

Der anonyme Verfasser, der uns diese Information zukommen lässt und dessen antimontanistisches Traktat Euseb von Caesarea in seiner *Historia ecclesiastica* auszugsweise überliefert, berichtet ferner, Montanus sei erst kurz vor seinem Auftreten als christlicher Prophet zum Christentum übergetreten (Anonymous, *Frag.* bei Eus., *Hist. eccl.* 5.16.7). Dazu passt Hieronymus' polemische Bemerkung aus dem späten 4. Jahrhundert, Montanus sei ein „kastrierter Halbmann“ (*Ep.* 41.4) gewesen; sie ließ Gelehrte vermuten, Montanus habe vor seiner Bekehrung als Priester der phrygischen Muttergöttin Kybele gewirkt. Aus anderen Gründen plausibler ist jedoch, dass er ein Priesteramt für den Gott Apollon bekleidete, wie es im *Dialog zwischen einem Montanisten und einem Orthodoxen* (4.5; vgl. 4.6 und Pseudo-Didymus, *Trin.* 3.41.3) festgehalten wird.² Wenn dem so war, hätte Montanus vor seiner christlichen Taufe in seinem Wohnort eine herausragendere religiöse und kulturelle Rolle gespielt.

Freilich, auch unabhängig davon, ob Montanus einstmals eines dieser nichtchristlichen Ämter bekleidete, wie es in den Quellen des 4. Jahrhunderts behauptet wird, bleibt wahrscheinlich, dass Praktiken verbreiteter phrygischer Kulte den phrygischen Montanismus beeinflussten (nicht notwendiger-

² See Anna Maria Berruto Martone, ed., *Dialogo di un montanista con un ortodosi* (Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 1999), 82-83, 114, 156-57; Strobel, *Land*, 34-38, 45; Trevett, *Montanism*, 8-10, 77-79; Hirschmann, *Horrenda Secta*, 40, 117-19.

³ See Tabbernee, *MIT*, 17-18; Hirschmann, *Horrenda Secta*, 139-43.

Africa⁴ and even in Rome itself where, until the 190s C.E., it was tolerated by the ecclesiastical leaders (see Tertullian, *Prax.* 1.5).⁵ Later, when Constantine moved the capital of the empire to Constantinople, Montanists became especially numerous there also (Epiphanius, *Haer.* 48.14.2).

Because of opposition from various local orthodox bishops and others, Montanism was frequently condemned at church councils and, after Constantine's adoption of Catholic Christianity, also by the imperial authorities. For example, gatherings of bishops in Phrygia, probably at Hierapolis (Pamukkale) in ca. 180-190 (Anonymus, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.17.10), and at Ikonion (Konya) in ca. 230-235 (Firmilian, in Cyprian, *Ep.* 75.7.4; cf. 75.19.4) discussed and denounced Montanism as heretical. Constantine ordered Montanist books to be seized and burned (Eus., *Vit. Const.* 3.66) and later emperors even prescribed capital punishment for people caught with Montanist books or at Montanist assemblies (*Cod. Theod.* XVI.5.34.1). Despite this strong opposition, however, Montanism continued to flourish in Phrygia—especially in the region now encompassed by the province of Uşak.

MONTANISM IN THE PROVINCE OF UŞAK

The province of Uşak has within its borders a large number of ancient sites. Some, but by no means all, of these sites have been positively identified.⁶ Not surprisingly, many of the sites, both those already identified and more than a few not yet identified, are linked to Montanism by literary or epigraphic

weise die Ausprägung des Montanismus, die sich in anderen Teilen des Römischen Reiches rasant ausbreitete).³

Vorstellbar ist, dass der montanistische Typ des Christentums, der in der Gegend der heutigen Provinz Uşak entstand, die dominante Form des Christentums in der römischen Welt hätte werden können. „Die Neue Prophetie“ fand anfänglich sehr positive Resonanz im restlichen Kleinasien, auch in Ankyra, dem heutigen Ankara (Anonymus, *Frag.* bei Eus., *Hist. eccl.* 5.16.4), in Nordafrika⁴ und selbst in Rom, wo sie bis in die 90er Jahre des 2. Jahrhunderts von den Kirchenführern toleriert wurde (Tertullian, *Prax.* 1.5).⁵ Später, als Kaiser Konstantin die Reichshauptstadt nach Konstantinopel verlegte, nahmen die Montanisten auch dort beträchtlich an Zahl zu (Epiphanius, *Haer.* 48.14.2).

Allerdings regte sich bald auch Widerstand verschiedener lokaler Bischöfe und anderer orthodoxer Christen, so dass der Montanismus in der Folge von etlichen Kirchenkonzilien verurteilt wurde. Bischofsversammlungen beispielsweise, in Phrygien wahrscheinlich in Hierapolis (Pamukkale) um 180-190 n.Chr. (Anonymus, *Frag.* bei Eus., *Hist. eccl.* 5.17.10), in Ikonium (Konya) um 230-235 n.Chr. (Firmilian, bei Cyprian, *Ep.* 75.7.4; vgl. 75.19.4), stuften den Montanismus als häretisch ein. Nachdem Kaiser Konstantin das orthodoxe Christentum angenommen hatte, wandte sich auch die kaiserliche Autorität gegen die „Neue Prophetie“. Konstantin wies an, die montanistischen Bücher einzuziehen und zu verbrennen (Eus., *Vit. Const.* 3.66). Spätere Kaiser ordneten gar die Todesstrafe für alle an, die sich mit montanistischen Büchern oder auf montanistischen Versammlungen ertappen ließen (*Cod. Theod.* XVI 5.34.1). Doch trotz dieses heftigen Widerstandes blühte der Montanismus in Phrygien weiter, vor allem in der Region der heutigen Provinz Uşak.

DER MONTANISMUS IN DER PROVINZ UŞAK

Das Gebiet der Provinz Uşak weist eine große Zahl antiker Siedlungsstätten auf. Einige – keineswegs alle – sind bereits identifiziert.⁶ Viele dieser Stätten, seien sie namentlich bekannt oder nicht, können durch literarische oder epigraphische Belege mit dem Montanismus verbunden werden. Die Stadt

⁴ See Tabbernee, „Pardon,” 375-86.

⁵ See Lampe, *Die stadtrömischen Christen*, 323-34, esp. 332-33 (English translation: *From Paul to Valentinus*, 385-96, esp. 394-95).

⁶ See *Barrington Atlas* map 62 “Phrygia” and *Barrington Directory* 2: 957-72.

evidence. For example, the city of Uşak itself is the site of Temenothyrai.⁷ Early in the third century C.E., this ancient city had a workshop which produced a distinctive series of funerary door steles, some of which were bought by a Christian clientele. Extant examples of these door steles are now in the Uşak Archaeological Museum (e.g., *IMont* 3, 5-8). Each is decorated with a symbol which undoubtedly represents Eucharistic bread and which may indicate that the deceased was authorized to celebrate or assist in the celebration of the Christian Eucharist—especially as the title “bishop” is inscribed on two of these extant door steles (e.g., Fig. 1.2). The title “bishop” is also inscribed on *IMont* 4 (which unfortunately has been lost), along with the title *presbytera* (“female-elder”), designating a woman named Ammion who is not the wife of the bishop (cf. *IMont* 4 with *IMont* 5 and *IMont* 3). This *presbytera* is an example of Montanist female clergy which Epiphanius despised so much.⁸ The two bishops named on this series of tombstones appear to have been Montanist male clergy. All of this epigraphical evidence suggests that there was a Montanist community in Temenothyrai (Uşak) ca. 200-210 C.E.

A second clear example of the strong presence of Montanism in ancient cities within the borders of the province of Uşak comes from an area called

Uşak beispielsweise geht auf das antike Temenothyrai zurück.⁷ Im frühen 3. Jahrhundert n. Chr. beherbergte Temenothyrai die Produktionsstätte einer Serie charakteristischer Grabstelen, sogenannter Türsteine, die von paganen wie christlichen Käufern in Auftrag gegeben wurden. Beispiele derartiger christlicher Türstelen lassen sich im Archäologischen Museum von Uşak studieren (z.B. *IMont* 3,5-8). Jeder dieser Steine wurde mit einem Symbol für das eucharistische Brot verziert, denn der Verstorbene dürfte bei den christlichen Eucharistiefiern assistiert oder sie sogar geleitet haben. Letzteres gilt für zwei dieser Türstelen, auf denen der Titel „Bischof“ zu lesen ist (Beispiel Fig. 1.2). Der Bischofstitel fand sich auch auf dem heute leider verschollenen Stein *IMont* 4, auf dem darüber hinaus *Presbytera* („Presbyterin“) zu lesen war. Mit diesem Epitheton wurde eine Frau namens Ammion ausgezeichnet, die freilich nicht die Frau des Bischofs war (vgl. *IMont* 4 mit *IMont* 5 und *IMont* 3), sondern ein Beispiel bietet für den weiblichen Klerus der Montanisten, den Epiphanius so verachtete.⁸ Die beiden Bischöfe, die auf dieser Grabstelen-Serie erwähnt werden, scheinen zum männlichen Klerus der Montanisten gezählt zu haben. Alle diese epigraphischen Zeugnisse lassen vermuten, dass in Temenothyrai (Uşak) zwischen etwa 200 und 210 n.Chr. eine montanistische Gemeinde existierte.

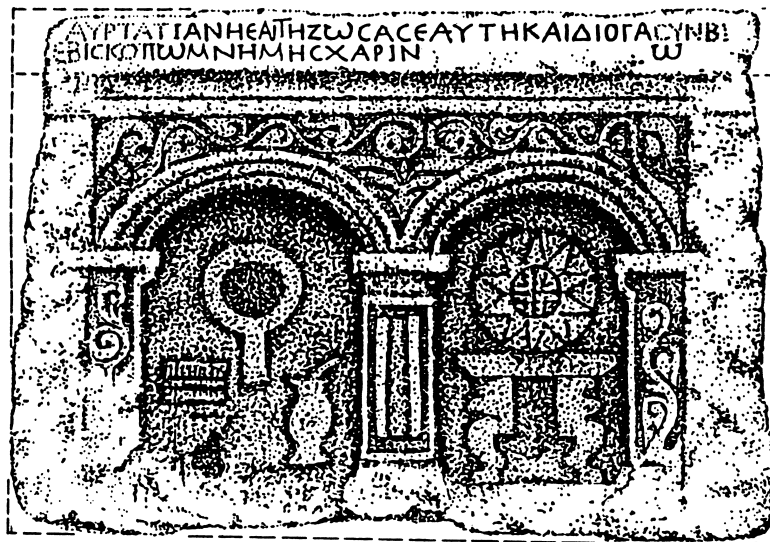

Fig. 1.2 Bishop Diogas' tombstone and funerary inscription

⁷ *Barrington Directory* 2: 963.

⁸ For further discussion, however, see Ute E. Eisen, *Amtsträgerinnen im frühen Christentum* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996), 112-37 (English translation: *Women Officeholders in Early Christianity: Epigraphical and Literary Studies* [Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 2000], 116-42).

“Payamalani” near Sivashi. “Payamalani” is the site of Neo-Sebaste/Eibeos; as Sebaste is located approximately 5 km due west of “Payamalani” at Selçikler.⁹ An inscription found at “Payamalani” (*IMont* 80), now in the Afyon Archaeological Museum, commemorates a *koinōnos* named Paulinos. *Koinōnos* was an exclusively Montanist title for someone who, in the Montanist hierarchy, ranked between the patriarch, who resided at Pepouza, and local bishops (Jerome, *Ep.* 41.3; *Cod. Just.* I.5.20.3; cf. *IMont* 84, 85).¹⁰ Payamalani/Neo-Sebaste/Eibeos obviously had an important Montanist community in the fifth- or early sixth-century C.E. to which time period this inscription can be dated. The same inscription also commemorates a man named Trophimos who is designated as a martyr and, therefore, was probably a victim of the anti-Montanist legislation referred to above.

PEPOUZA AND TYMION

By far the most important Montanist sites in the province of Uşak were ancient Pepouza and Tymion. We first read of these places in extracts from a tract denouncing Montanism, written by a Christian writer named Apollonius early in the third century C.E. Apollonius relates that Montanus named Pepouza and Tymion, two Phrygian towns, “Jerusalem” (Apollonius, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.18.2)—possibly because he expected the “New Jerusalem” of Revelation 21 to descend in their vicinity.¹¹ In the early fourth century the prophetess Quintilla confirmed the descent of the biblical “New Jerusalem” at Pepouza (Epiph., *Haer.* 49.1.2-3). Pepouza became the movement’s most holy city.

In ca. 550 John of Ephesus, as part of an attempt to root out all “heretics, pagans, and Jews” in the provinces of Asia Minor, destroyed the shrine in Pepouza containing the bones of Montanus, Maximilla, Priscilla, and another Montanist prophetess.¹² He also confiscated all Montanist buildings in the city, turning them over to the orthodox Christian church for its use (*IMont* 2).¹³

Ein weiteres Beispiel für die starke Präsenz des Montanismus im Gebiet von Uşak kommt aus Payamalani nahe Sivashi. Payamalani ist mit Neo-Sebaste/Eibeos identisch; Sebaste liegt etwa fünf Kilometer westlich von Payamalani bei Selçikler.⁹ Eine Inschrift aus Payamalani (*IMont* 80), heute im Archäologischen Museum von Afyon, erwähnt einen *Koinōnos* namens Paulinos. *Koinōnos* bezeichnete als ausschließlich montanistischer Titel jemanden, der in der klerikalen Hierarchie zwischen dem montanistischen Patriarchen, der in Pepouza residierte, und den lokalen Bischöfen rangierte (Hieronymus, *Ep.* 41.3; *Cod. Just.* I.5.20.3; vgl. *IMont* 84; 85).¹⁰ Das bedeutet, Payamalani/Neo-Sebaste/Eibeos beherbergte offensichtlich eine bedeutende montanistische Gemeinde im 5. oder frühen 6. Jahrhundert n. Chr., als die Inschrift entstand. Dieselbe Inschrift erwähnt auch einen gewissen Trophimos, der als Märtyrer bezeichnet wird und wahrscheinlich ein Opfer der oben angedeuteten anti-montanistischen Gesetzgebung war.

PEPOUZA UND TYMION

Als die wichtigsten montanistischen Orte in der Provinz Uşak traten die antiken Siedlungen Pepouza und Tymion hervor. Wir erfahren von beiden Ortschaften erstmals in dem anti-montanistischen Traktat eines christlichen Autors namens Apollonius zu Beginn des 3. Jahrhunderts n. Chr. Apollonius berichtet, Montanus habe Pepouza und Tymion, zwei phrygische Ortschaften, „Jerusalem“ genannt (Apollonius, *Frag.* bei Euseb, *Hist. eccl.* 5.18.2) – möglicherweise, weil er erwartete, dass in der Nachbarschaft der beiden Orte das „Neue Jerusalem“ der Johannesapokalypse (Kap. 21) herabschweben würde.¹¹ Im frühen 4. Jahrhundert bestätigte die montanistische Prophetin Quintilla ausdrücklich, dass in Pepouza das biblische „Neue Jerusalem“ sich herabsenken werde (Epiph., *Haer.* 49.1.2-3). Pepouza wurde zur heiligen Stadt der Bewegung bis ins 6. Jahrhundert hinein.

Um 550 n. Chr. jedoch zerstörte Johannes von Ephesus bei seinem Versuch, alle „Häretiker, Heiden und Juden“ in den kleinasiatischen Provinzen auszurotten, den heiligen Schrein in Pepouza, der die Gebeine von Montanus, Maximilla, Priscilla und

⁹ TIB 7: 246 identifies Payamalani as Eibeios, which may have been a later Byzantine name for the same settlement; see Tabbernee, *MIT*, 490.

¹⁰ See Tabbernee, “Bishops,” 249-80.

¹¹ See Chapters 2 and 9 below.

¹² See Tabbernee, “Trophies,” 206-17 and idem, *MIT*, 28-47.

¹³ See Tabbernee, *MIT*, 46.

Despite renewed interest in Montanism and more than a century of active research, the locations of Pepouza and Tymion have, until now, remained a mystery to modern scholars. The pioneering work of Georges Radet, Sir William Ramsay, William Calder, and August Strobel has narrowed the geographic parameters within which Pepouza and Tymion must have been located. These scholars have correctly pointed to an area west of Eumeneia (Işıklı), southwest of Sebaste but north of the Meander (Büyükmenderes). They proposed a number of Turkish villages and towns in this general area as the sites of Pepouza or Tymion (see Fig. 1.3). Not one of these earlier suggestions, however, has turned out to be correct.

For a wider audience, this book tells the exciting story of the discovery, in July 2000, of Pepouza and an imperial estate on which Tymion was located, the culmination of three years of careful study and preliminary field work preceded by a further thirty years of Montanist research by Professor William Tabbernee who led the team which made the discovery in 2000. This book also presents details of the archaeological surface survey campaigns conducted during the following four years, 2001-2004, at the two settlement areas. These campaigns directed by Professor Peter Lampe, a member of the original “discovery team,” have already revealed a great deal of specific information about the ancient site of Pepouza and of the area of the imperial estate around Tymion.

Each of the chapters (including this Introduction) is a self-contained unit, with its own, consecutively numbered, bibliographical references. The works of ancient authors are referred to within the body of the text itself, not in the footnotes. The full name of an ancient author is recorded on the first occasion the author is cited in a chapter. Thereafter, like the particular work cited, the name is abbreviated. For these and other abbreviations, including “short titles” of frequently cited works by modern scholars, see the List of Abbreviations.

The original versions of the chapters of this book were written in English or German. All chapters are published in English, German, and Turkish. The translations of chapters originally written in English or German retain, within the text, the references to the works of ancient authors. References to modern authors, however, are only given in the footnotes of the original chapters.

The Index is in English only. Page references given in the Index are to the sources and subjects

einer anderen montanistischen Prophetin barg.¹² Er konfiszierte darüber hinaus die montanistischen Gebäude in der Stadt und überreignete sie der orthodoxen Kirche (*IMont 2*).¹³

Trotz verstärkten neuerlichen Interesses am Montanismus und trotz zahlreicher Nachforschungen über mehr als ein Jahrhundert hinweg blieb die genaue Lokalisierung von Pepouza und Tymion für die moderne Wissenschaft ein Rätsel. Durch die wegweisenden Arbeiten von Georges Radet, Sir William Ramsay, William Calder und August Strobel konnte immerhin ein geographisches Fenster eingegrenzt werden, in dem Pepouza und Tymion zu finden sein müssten. Die genannten Forscher wiesen überzeugend auf ein Gebiet westlich von Eumeneia (Işıklı) und südwestlich von Sebaste, aber nördlich des Meanders (Büyükmenderes). Sie schlugen eine Reihe antiker Siedlungsspuren im Umfeld türkischer Ortschaften dieses Gebietes für die Lokalisation von Pepouza und Tymion vor (Fig. 1.3). Doch keine dieser Vermutungen erwies sich als stichhaltig.

In allgemeinverständlicher Form erzählt dieses Buch für ein größeres Leserpublikum, wie im Juli des Jahres 2000 Pepouza und eine römisch-kaiserliche Domäne, auf der Tymion lag, entdeckt wurden. Diese Julitage waren das Ergebnis dreijährigen sorgfältigen Studiums und vorbereitender Feldarbeit. Ferner gingen dreißig Jahre der Beschäftigung mit dem Montanismus durch Prof. William Tabbernee voraus, der auch die Gruppe leitete, die im Juli 2000 die Entdeckung machte. Im Juli 2000 mit von der Partie war Prof. Peter Lampe, der in den vier Folgejahren (2001-2004) die archäologischen Oberflächenuntersuchungen in beiden Siedlungsräumen leitete. Das Buch bietet Einzelheiten über die Kampagnen dieser vier Jahre. Die Oberflächenuntersuchungen enthüllten bereits eine Fülle von Informationen über die antike Stätte Pepouza und das Areal der kaiserlichen Domäne um Tymion.

Jedes Kapitel, einschließlich der Einleitung, stellt eine in sich geschlossene Einheit dar. Die Werke antiker Autoren werden im Text selbst zitiert, nicht in den Anmerkungen. In jedem Kapitel wird bei der ersten Zitation eines antiken Autors dessen Name ausgeschrieben; danach wird der Name abgekürzt. Für diese und andere Abkürzungen, insbesondere für die Kurztitel häufig zitierter Werke moderner Autoren, ist die Abkürzungsliste zu konsultieren.

Die Originalversionen der Kapitel dieses Buches wurden in Englisch oder Deutsch verfasst. Alle Kapitel werden in Englisch, Deutsch und Türkisch geboten.

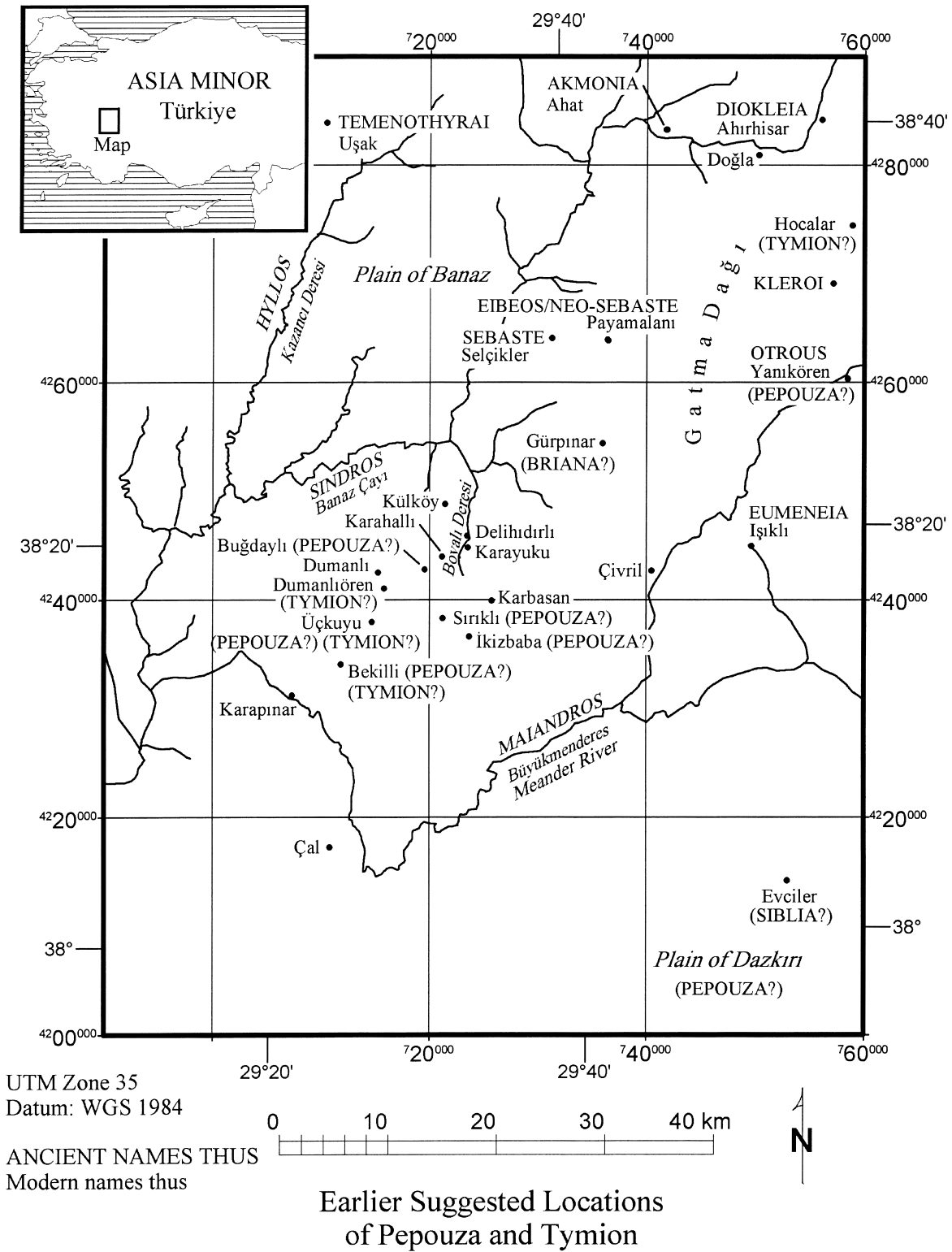

Fig. 1.3 Earlier suggested locations of Pepouza and Tymion

as cited in the original chapters, not in the translations.

After summarizing the earlier scholarly attempts to identify *Pepouza* (Chapter 2) and *Tymion* (Chapter 3), this book publishes a bilingual *inscription* recently acquired by the Uşak Archaeological Museum which reveals a vital clue for the discovery of the actual location of *Tymion* (Chapter 4). The location where this inscription was found, in turn, became a crucial (but not the only) element in the discovery of *Pepouza* (Chapter 5).

The second half of the book contains the first publication of, and commentary on, a Byzantine *graffito* from the Ulubey Canyon near *Pepouza* (Chapters 6-7); describes the *methods* of our archaeological surface surveys (Chapter 8); and reports on our first four seasons of *field work* (2001, 2002, 2003, 2004; Chapters 9-12). A second volume will describe the results of these four seasons of field work in even more detail and the results of following seasons.

Die Übersetzungen behalten innerhalb des Textes die Zitationen antiker Autoren bei, während die Nachweise moderner Literatur nur in den Fußnoten der Originalkapitel zu finden sind. Der Index ist auf Englisch gehalten. Die Seitenzahlen im Index beziehen sich auf die Quellen, Sachen und Personen, die im *Originaltext* – nicht in den Übersetzungen – genannt werden.

Nach einem Überblick über die früheren Versuche, *Pepouza* (Kapitel 2) und *Tymion* (Kapitel 3) zu lokalisieren, wird eine bilinguale *Inscription* veröffentlicht, die unlängst vom Uşaker Archäologischen Museum erworben wurde. Die Inschrift bot einen wichtigen Anhaltspunkt für die Verortung von *Tymion* (Kapitel 4). Darüber hinaus lieferte der Fundort der *Tymion*-Inschrift einen wichtigen – aber nicht alleinigen – Hinweis zur Auffindung *Pepouzas* (Kapitel 5).

In der zweiten Hälfte des Buches wird zum ersten Mal ein byzantinischer *Graffito* aus dem Ulubey-Canyon aus der Nähe von *Pepouza* publiziert und kommentiert (Kapitel 6-7). Es folgen eine Skizze der *Methoden* der archäologischen Oberflächenuntersuchungen in den beiden Siedlungsräumen von *Pepouza* und der *Tymion*-Domäne (Kapitel 8) sowie Berichte der *ersten vier Feld-Kampagnen* der Jahre 2001-2004 (Kapitel 9-12). Ein späterer Band wird die Ergebnisse dieser und nachfolgender Feldkampagnen detaillierter festhalten.

CHAPTER ONE

GİRİŞ

William Tabbernee ve Peter Lampe

Uşak İli'nin güneyi, tarih öncesi zamanlardan beri kültür bakımından çok zengin bir bölge olagelmıştır. Doğa harikası Ulubey Kanyonu'ndaki çok sayıdaki geniş mağaralar ilk yerleşimcilere barınak olmuştur. Helenistik, Roma ve Bizans dönemine ait ele geçen keramik, cam buluntular ve paralar, bu bölgede 1200 yılı aşkın bir süreçte, M.S. 1000 yılına kadar sürekli bir yerleşimi kanıtlamaktadır. Ayrıca bölgede Osmanlı dönemine ait yerleşim izleri de bulunmaktadır.

MONTANİZM

Bu bölge, M.S. 165 ile M.S. 550 yılları arasında, yaklaşık 4 yüzyıl gibi bir dönemde, Hıristiyan dünyasının kehanet akımı olarak bilinen Montanizm'in idari ve dini merkezi olmuştur.¹ Yandaşları tarafından "Yeni Kehanet" ve Ortodoks karşıtları tarafından da "Frig Mezhebi" olarak adlandırılan bu akım, aslında üç kurucusundan biri olan Montanus'a ithafen "Montanizm" olarak adlandırılmaktadır. Diğer iki kurucu ise Maximilla ve Priscilla adlı kadın kahinlerdir.

Montanizm erken Hıristiyanlığın diğer biçimlerinden çok fazla farklı değildi. Ana doktrinler açısından, Ortodoks Hıristiyanlar ile çok benzeşmekteydi. Montanistler, peygamberleri yoluyla, günlük hayatla ilgili yeni haklara sahip olduklarına inanmaktaydılar. Genel olarak, Montanistler, ahlaki açıdan çoğu Hıristiyan'dan daha tutucuydular. Örneğin, daha uzun süre oruç tutarlardı, keşiş tarzı bir yaşam sürerler ve boşanmadan sonra, hatta eşin ölümü durumunda bile yeniden evlenmeye karşı gelirdiler.

Her ne kadar Montanistlerin bir çok yöntemleri Hıristiyan dindaşları tarafından reddedilmişse de, yine aynı kişiler, Montanizm'in bazı uygulamalarını çok liberal bulmuşlardır. Örneğin, Montanizm geleneksel kadın-erkek ayrımcılığına karşı çıkmış ve kadınların her tür harekette rol almalarını desteklemiştir. Montanistlerin karşıtlarından, Kıbrıslı Salamis Piskoposu Epiphanius (geç 4. yüzyıl) eleştirerek şöyle der:

Kadımların arasında piskoposlar, rahipler ve benzer görevliler var; hiç bir ayırım yapmadan "Hıristiyan

İsa için ne erkek mevcuttur ne de kadın" diyorlar (*Haer.* 49.2.5).

Ortodoks Hıristiyanlar ayrıca Montanus, Maximilla ve Priscilla'nın kehanet biçimleri konusunda da şikayetçiydiler. Kehanetlerini sık olarak kendilerinden geçtikleri translarda yapıyorlar ve bazen garip bir dilde geveliyorlardı (Anonymous, *Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.16.7-8).

Montanist karşıtı tezleri Caesarea'lı Eusebius'un *Historia ecclesiastic*'inde korunagelen bu anonim yazar, aynı zamanda Montanus'un bu hareketten çok kısa süre önce Hıristiyanlığa geçmiş olduğunu anlatır (Anonymous, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.16.7). Hieronymus'un geç 4. yüzyılda Montanus için yaptığı tartışmalı "hadım edilmiş yarım adam" tanımı (*Ep.* 41.4), bazı bilim adamlarını Montanus'un din değiştirmeden önce Frig ana tanrıçası Kybele'nin bir rahibi olduğu varsayımına götürmektedir. Daha olası bir senaryo ise, *Bir Montanist ile Bir Ortodoks Arasındaki Diyalog*'da (4.5; cf. 4.6 ve Pseudo-Didymus, *Trin.* 3.41.3) da iddia edildiği gibi, Montanus'un Apollo'nun bir rahibi olmasıdır.² Eğer öyle ise, Montanus Hıristiyan olmadan önce, memleketinde çok daha üst düzeyde bir dini ve kültürel pozisyona sahipti. 4. yüzyıl kaynaklarınca iddia edildiği gibi, gerçekten bu görevleri yapıp yapmadığını bir yana bırakırsak, popüler Frig kültürüyle ilişkili uygulamaların, Frig Montanizmini etkilediğini söyleyebiliriz (Montanizm'in Roma İmparatorluğunun diğer bölümlerinde de hızla yayılmasında kaçınılmaz bir faktör olmamasına rağmen).³

Bugünkü Uşak ili sınırlarında doğmuş olan Montanist tarzı Hıristiyanlığın, Roma dünyasındaki Hıristiyanlıkta dominant olması düşünülebilirdi. "Yeni Kehanet" ilk önce Küçük Asya'nın diğer bölümlerinde, Ankyra, bugünkü Ankara dahil, (Anonymous, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.16.4), Kuzey Afrika'da⁴ ve hatta M.S. 190'lı yıllara kadar piskoposlar tarafından tolere edildiği Roma'da bile (bkz. Tertullian, *Prax.* 1.5)⁵ çok ilgi çekti. Daha sonraları, İmparator Konstantin başkenti Konstantinopol'a taşıyınca, özellikle burada Montanistlerin sayısı oldukça arttı (Epiphanius, *Haer.* 48.14.2).

Yerel Ortodoks piskoposların ve diğerlerinin karşı koymaları sonunda, Montanizm kilise meclislerinde ve Konstantin'in Katolik mezhebini kabul etmesinden sonra da imparatorluk otoritelerince sıkça eleştirildi. Örneğin M.S. 180-190 da olasılıkla Hierapolis (Pamukkale)'de (Anonymous, *Frag. in Eus., Hist. eccl.* 5.17.10) ve M.S. 230-235 de İkonion (Konya)'da (Firmilian, in Cyprian, *Ep.* 75.7.4; cf. 75.19.4) yapılan Frig piskoposları toplantısında Montanizm kafirlik olarak adlandırılmıştır. Konstantin, Montanist kitapların toplatılması ve yakılmasını emretmiş (Eus., *Vit. Const.* 3.66), hatta daha sonraki imparatorlar Montanist kitaplarla yakalanan ya da toplantılarında bulunan kişiler için ölüm cezası koymuşlardır (*Cod. Theod.* XVI.5.34.1). Bu kuvvetli karşı koymaya rağmen Montanizm Frigya'da, özellikle de bugünkü Uşak ili sınırlarında, gelişmeye devam etmiştir.

UŞAK İLİNDEKİ MONTANİZM

Uşak ili, sınırları dahilinde bir çok antik yerleşmeyi içermektedir. Bunların ne yazık ki sadece bazıları tespit edilmiştir.⁶ Bu tespit edilen ve bazı edilmeyen yerleşimlerin çoğunun, yazılı metin ve epigrafik kanıtlarla Montanizm'le bağlantıları oldukları hiç de şaşırtıcı değildir. Örneğin Uşak şehri antik Temenothyrai'dır.⁷ M.S. 3. yüzyılın başlarında bu antik şehirde karakteristik tarzda mezar taşları (kapı mezar taşı) imal eden bir atölye bulunmakta ve müşterilerin bir kısmını Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. Bu mezar taşlarının örnekleri Uşak Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır (e.g., *IMont* 3, 5-8). Taşların her biri Komünyon ayiniyle ilgili ekmek sembolü ile bezenmiş olup, ölen kişinin Hıristiyan Komünyon törenlerini asiste ettiği ve hatta yönettiğini göstermektedir. Özellikle bu taşların iki tanesinde "piskopos" başlığı yazılmıştır (örneğin Res. 1.2). Ne yazık ki günümüze kalmamış olan *IMont* 4 taşında, "piskopos" başlığıyla beraber *presbytera* (kadın kahin), başlığı bulunmaktadır. Bu başlık Ammion adında ve piskoposun karısı olmayan bir kadını betimlemektedir (cf. *IMont* 4 ve *IMont* 5; 3). Bu *presbytera*, Epiphanius'un küçük gördüğü Montanist kadın din görevlilerine bir örnektir.⁸ Bu mezar taşı serisinde isimleri geçen iki piskoposun Montanist erkek din görevlisi olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu epigrafik bulgular, Temenothyrai'da (Uşak) yaklaşık M.S. 200-210 yıllarında Montanist bir cemaatin yaşadığını göstermektedir.

Uşak ili sınırlarındaki antik yerleşmelerde Montanizm'in gözle görülen varlığının açık bir örneği de Sivaslı yakınlarındaki "Payamalanı" diye

adlandırılan bölgede saptanmıştır. "Payamalanı" antik çağdaki Neo-Sebaste/Eibeos olarak adlandırılan yerdir; Sebaste ise Selçukler'deki "Payamalanı"nın yaklaşık 5 km batısında yer almaktadır.⁹ "Payamalanı"nda bulunan ve şu anda Afyon Arkeoloji Müzesinde korunan bir yazıtta (*IMont* 80), Paulinos adlı bir *koinōnos*'tan bahsedilmektedir. *Koinōnos*, Montanist hiyerarşide Pepouza'da yönetici olan patrikle yerel piskoposlar arasında yer alan bir unvandır (Jerome, *Ep.* 41.3; *Cod. Just.* I.5.20.3; cf. *IMont* 84; 85).¹⁰ Payamalanı'ndaki Neo-Sebaste/Eibeos kenti, bu yazıtın da tarihlendiği gibi, M.S. 5. yüzyılda ya da 6. yüzyılın başlarında önemli bir Montanist cemaate sahipti. Aynı yazıt ayrıca Trophimos adında, dini şehit olarak tanımlanan ve olasılıkla yukarıda bahsedilen anti montanist hareketlerin kurbanı olmuş bir kişiden de bahsetmektedir

PEPOUZA VE TYMION

Uşak İlindeki en önemli Montanist yerleşimler antik Pepouza ve Tymion'dur. Bu yerleşimler hakkında ilk kez, Apollonius adında Hıristiyan bir yazarın M.S. 3. yüzyılın başlarına ait Montanizm karşıtı incelemesinden bilgi edinmekteyiz. Apollonius iki Frig şehri olan Pepouza ve Tymion'un Montanus tarafından "Kudüs" olarak adlandırıldığını (Apollonius, *Frag. in Eus., Hist. eccl.* 5.18.2) söylemektedir bunun nedeni de olasılıkla, Kutsal Kitabın son cüzünde (apokalypsis) bahsedilen "Yeni Kudüs"ün bu şehirlerin komşulukları sırasında gerilemiş olması beklentisindedir.¹¹ Erken 4. yüzyılda kahin Quintilla İncil'deki "Yeni Kudüs"ün Pepouza'da yok olacağını kehanetini vermiştir (Epiph., *Haer.* 49.1.2-3). Pepouza dini hareketin en kutsal şehri halini almıştır.

Yaklaşık M.S. 550 yılında Ephesos'lu Johannes, Küçük Asya'daki eyaletlerdeki her türlü kafirlerin, putperestlerin ve Yahudilerin kökünü kazıma hareketi çerçevesinde, Pepouza'da, Montanus, Maximilla, Priscilla ve bir başka Montanist kadın kahinin kemiklerinin bulunduğu kutsal kutuyu tahrip etmiştir.¹² Ayrıca şehirdeki tüm Montanist binalara el koymuş ve onları kendi kullanımı için Hıristiyan Ortodoks kilisesi haline getirmiştir (*IMont* 2)¹³

Montanizm'e yeniden duyulan ilgi ve bir yüzyılı aşkın aktif araştırmaya rağmen, Pepouza ve Tymion'un yerlerinin kesin olarak saptanması, bu güne kadar, modern bilim adamları için bir sır olarak kalmıştır. Georges Radet, Sir William Ramsay, William Calder ve August Strobel tarafından gerçekleştirilen öncü çalışmada Pepouza ve Tymion'un buldukları varsayılan coğrafik bölgenin sınırları mümkün olduğunca daraltılmıştır. Bu bilim adamları çok doğru bir saptamayla, Eumeneia'nın

(Işıklı) batısında, Sebaste'nin güneybatısında ama Meander'in (Büyükmenderes) kuzeyinde yer alan bir bölgeyi işaretlemişlerdir. Bu bölgede yer alan bir çok Türk kasaba ve köyünün Pepouza ya da Tymion olabileceğini önermişlerdir (Res. 1.3). Ama bu eski önerilerin hiç biri doğru çıkmamıştır.

Bu kitap, 2000 yılı Temmuz ayında gerçekleşen Pepouza'nın ve üzerinde Tymion'un yer aldığı imparatorluk arazilerinin keşfinin heyecanlı hikayesini genelleştirilmiş bir şekilde, daha geniş bir okuyucu kitlesine tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Temmuz ayındaki bu çalışmalar 3 yıllık yoğun ön hazırlık ve arazi araştırmalarının sonucudur. Bunun da ötesinde, 2000 yılında keşifleri yapan ekibin de başkanı olan Prof. William Tabbernee'nin 30 yıllık Montanizm incelemelerine dayanmaktadır. Kendisi de 2000 yılındaki keşif kampanyasında görev alan Prof. Peter Lampe, daha sonraki dört kampanya boyunca (2001-2004) her iki yerleşme alanlarındaki yüzey araştırmalarını yönetmiştir. Kitap bu dört yıllık kampanyalardaki çalışmalar hakkında detaylı bilgileri içermektedir. Yüzeyin yoğun bir şekilde taranması, Pepouza ören yeri ve Tymion yerleşmesi etrafındaki imparatorluk arazileri hakkında çok değerli bilgilerin gün ışığına çıkmasını sağlamışlardır.

Giriş te dahil her bir bölüm kendi içinde bir bütündür ve kendine ait bibliyografyaı içermektedir. Antik yazarlara değinilen bölümler, dipnot olarak değil metnin kendi içinde belirtilmiştir. Bölüm içinde ilk bahsedildiği sefer yazarın adının tümü kullanılmış, daha sonra bu eserden bahsedildiğinde isim kısaltılmıştır. Bu ve benzeri kısaltmaları, modern yazarların daha önce ismi geçen eserlerinin kısa başlıkları da dahil olmak üzere, kısaltmalar listesinde bulabilirsiniz.

Kitabın bölümlerinin orijinalleri İngilizce veya Almanca olarak yazılmıştır. Tüm bölümler İngilizce, Almanca ve Türkçe olarak hazırlanmıştır.

Tercümelerde metnin içinde geçen antik yazarların eserlerine değinilmiştir. Modern yazarlara ait atıflar sadece orijinal metinlerdeki dipnotlarda bulunmaktadır. Bunları rahatlıkla bulabilmek içinse, tercümelerde dipnot numaralandırması yapılmış ama dipnotlar orijinal metinlerde basılmıştır.

Dizin sadece İngilizce'dir. Dizinde verilen sayfa numaraları sadece orijinal bölümler içindir, tercümeler ve özetler için geçerli değildir.

Pepouza (Bölüm 2) ve Tymion'un (Bölüm 3) yerlerinin tespit edilmesi konusundaki daha önceki bilimsel çalışmaların anlatılmasından sonra bu kitapta, kısa bir süre önce Uşak Arkeoloji Müzesi tarafından ele geçirilmiş olan ve Tymion'un kesin yerinin saptanmasında önemli rolü bulunan iki dilli bir yazıt yayımlanmaktadır. Bu yazıt Tymion'un yerinin saptanmasında (Bölüm 4) önemli çıkış noktaları sağlamıştır. Bunun da ötesinde, yazıtın buluntu yeri Pepouza'nın keşfi konusunda da (Bölüm 5), tek başına olmamakla birlikte, önemli bir faktör teşkil etmektedir.

Kitabın ikinci yarısında, Pepouza yakınındaki Ulubey Kanyonunda bulunan, bir Bizans grafitosu ilk kez yayımlanmakta ve yorumlanmaktadır (Bölüm 6-7). Bunu Pepouza ve Tymion arazilerinde gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırması metodlarımızın tanımlandığı (Bölüm 8) ve ilk dört yıllık (2001-2004) arazi çalışmalarımızın sonuçlarının açıklandığı (Bölüm 9-12) bölümler izlemektedir. Bu seride çıkacak olan ikinci ciltte, dört kampanya süren bu arazi çalışmalarının sonuçları daha detaylı olarak anlatılacaktır.

CHAPTER TWO

THE SEARCH FOR PEPOUZA

William Tabbernee

INTRODUCTION

In the first decade of the third century C.E., a Christian writer named Apollonius wrote a tract denouncing an early Christian prophetic movement flourishing in Phrygia at the time.¹ The movement later came to be known as Montanism, named after one of its three founders. According to Apollonius, Montanus was the movement's original organizer, establishing its rules of conduct and ecclesiastical structure (*Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). Among other strategies, Montanus gave the name "Jerusalem" to Pepouza and Tymion, two settlements in Phrygia, wanting people to gather there from everywhere (Apollonius, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.18.2).²

Not all who came to Pepouza or Tymion were sympathetic to Montanism. For example, in ca. 175, two bishops from cities in the vicinity, Zotikos of Konana (modern Gönen) and Julian of Apameia (Dinar) visited Pepouza in a frustrated attempt to prove that Maximilla, another of Montanism's founders, was possessed by an evil spirit which caused her to prophesy falsely (Apollon., *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.18.13; cf. Anonymous, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.16.17). In time, nevertheless, Pepouza became both the administrative "headquarters" of Montanism and a pilgrimage site for Montanists living outside the region.

CLUES

Despite the significance of Pepouza and Tymion for the history of Montanism in particular and of early Christianity in Asia Minor in general, until now, neither the location of Pepouza nor that of Tymion has been identified.³ In the course of the

EINLEITUNG

In der ersten Dekade des dritten Jahrhunderts n. Chr. verfasste der christliche Autor Apollonius ein Traktat, in dem er eine frühchristliche prophetische Bewegung anprangerte, die zu dieser Zeit in Phrygien in Blüte stand.¹ Später wurde diese Bewegung nach einem ihrer drei Begründer Montanismus benannt. Apollonius zufolge organisierte Montanus die Bewegung und prägte ihr Verhaltensregeln und eine kirchliche Struktur auf (*Frag.* bei Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). Montanus nannte darüber hinaus zwei Siedlungen in Phrygien, Pepouza und Tymion, „Jerusalem“ und beabsichtigte, Menschen „von überallher“ dort zu versammeln (Apollonius, *Frag.* bei Eus., *Hist. eccl.* 5.18.2).²

Nicht alle, die Pepouza oder Tymion besuchten, sympathisierten freilich mit dem Montanismus. Um 175 n. Chr. beispielsweise reisten zwei Bischöfe aus benachbarten Städten nach Pepouza, Zotikos von Konana (heutiges Gönen) und Julian von Apameia (Dinar), und versuchten vergeblich, der Prophetin Maximilla, einer anderen Mitbegründerin der Bewegung, nachzuweisen, sie sei von einem bösen Geist besessen, der zu falscher Prophetie antreibe (Apollon., *Frag.* bei Eus., *Hist. eccl.* 5.18.13; vgl. Anonymus, *Frag.* bei Eus., *Hist. eccl.* 5.16.17). Ungeachtet solcher Versuche entwickelte sich Pepouza mit der Zeit zur administrativen Zentrale des Montanismus und zur Pilgerstätte für Montanisten von außerhalb.

ANHALTSPUNKTE FÜR DIE LAGE VON PEPOUZA

Trotz der Bedeutung Pepouzas und Tymions für die Geschichte des Montanismus und für das frühe kleinasiatische Christentum allgemein konnten bis jetzt weder Pepouza noch Tymion lokalisiert werden.³ Im Laufe der letzten 125 Jahre

¹ Parts of the tract are preserved by their being quoted by Eusebius (*Hist. eccl.* 5.18.1-14).

² See Tabbernee, "Revelation 21," 52-60.

³ For the location of identified classical sites in Phrygia, see *Barrington Atlas* map 62 "Phrygia" and *Barrington Directory* 2: 957-66. This directory also includes known but unlocated Phrygian sites (2: 966-72). Pepouza is simply listed as being in "SW Phrygia" (2: 970).

past 125 years, scholarly investigations have narrowed the geographic parameters within which Pepouza and Tymion were presumed to have been located, and a number of reasonable suggestions as to their probable location have been made (Fig. 1.3). Searching for Pepouza has been the archaeological equivalent of searching for the proverbial “needle in a haystack.” Some extant clues, however, at least pointed researchers in the right direction.

1. Historical Clues

A shrine containing “the bones of Montanus and the women” (*IMont* 2; cf. *IMont* 1) was erected in Pepouza—probably as early as the 180s.⁴ Epiphanius reports that, in his day (ca. 377), Montanist pilgrims visited Pepouza (*Haer.* 48.14.1). The final version of the shrine was destroyed by John of Ephesus in ca. 550 when soldiers placed at his disposal by the emperor Justinian I (527-565) burnt the relics and confiscated the latest known Montanist churches in Pepouza (*IMont* 1-2).⁵

One of the churches confiscated was the Montanist cathedral—the seat of the Montanist patriarch (Jerome, *Ep.* 41.3; cf. *Cod. Just.* I.5.20.3; *IMont* 77).⁶ There was at least one other Montanist church building in Pepouza at the time of the persecution under John of Ephesus (*IMont* 1). This church, resulting from the formation of Montanist subjects, may date from the fourth century. The (however frequently unreliable) anonymous author of a fifth-century book called *Praedestinatorum haeresis*, who is commonly referred to as Praedestinatus, reported in ca. 450 that he had heard of “two churches in the same city of Pepouza, that of Quintilla and that of Priscilla” (*Haer.* 1.27).⁷ Priscilla was the third of the original founders of Montanism. Quintilla was a later Montanist prophetess.⁸

The choice of Pepouza by Montanus as the center of Montanist activity may have been eschatologically motivated. H. Kraft, for example, argued that Apollonius’ reference to two (not just one!) cities or towns being named “Jerusalem” by Montanus

grenzte die Forschung das geographische Fenster ein, in dem Pepouza und Tymion zu vermutet sind. Eine Anzahl plausibler Vorschläge zur Lokalisation wurde vorgetragen (Fig. 1.3); die Suche nach Pepouza entwickelte sich zur sprichwörtlichen Jagd nach der „Nadel im Heuhaufen“. Einige Anhaltspunkte wiesen Forscher in wenigstens die richtige Richtung.

1. Historische Anhaltspunkte

Bereits wahrscheinlich in den frühen 180ziger Jahren wurde ein Schrein in Pepouza errichtet, der „die Gebeine des Montanus und der Frauen“ enthielt (*IMont* 2; vgl. *IMont* 1).⁴ Epiphanius berichtet, dass zu seiner Zeit (ca. 377) montanistische Pilger Pepouza besuchten (*Haer.* 48.14.1). Der Schrein wurde in seiner letzten Gestalt um 550 von Johannes von Ephesus zerstört, als dieser mithilfe von Soldaten des Kaisers Justinian I (527-565) die Reliquien verbrannte und die letzten bekannten montanistischen Kirchen in Pepouza beschlagnahmte (*IMont* 1-2).⁵

Eine der konfiszierten Kirchen war die montanistische Kathedrale, der Sitz des montanistischen Patriarchen (Hieronymus, *Ep.* 41.3; vgl. *Cod. Just.* I.5.20.3; *IMont* 77).⁶ Zur Zeit der Verfolgung unter Johannes von Ephesus existierte darüber hinaus auch mindestens noch ein weiteres montanistisches Kirchengebäude in Pepouza (*IMont* 1). Diese Kirche, das Ergebnis montanistischer Aufsplitterung in Untergruppen, mag auf das vierte Jahrhundert zurückgehen. Der (freilich häufig unzuverlässige) anonyme Autor des im fünften Jahrhundert verfassten Buches *Praedestinatorum haeresis*, in der Regel als Praedestinatus zitiert, berichtet um 450, dass er von „zwei Kirchen in derselben Stadt Pepouza“ gehört habe, „von der Quintillas und der Priscillas“ (*Haer.* 1,27).⁷ Priscilla war die dritte der Mitbegründerinnen des Montanismus, Quintilla eine spätere montanistische Prophetin.⁸

⁴ See Tabbernee, “Trophies,” 206-17.

⁵ See Tabbernee, *MIT*, 28-47.

⁶ On Montanist patriarchs, see Tabbernee, “Bishops,” 254-57, 268 and idem, *MIT*, 117-23, 497-502. For the view that Jerome’s use of the term “patriarchs” in *Ep.* 41.3 is meant to point to the founders of the Montanist movement and that there may never have been ecclesiastical office-bearers with the title “patriarch” at Pepouza (or, at least, no longer by the mid-fifth century), see Marksches, “Pepouza,” 10-11.

⁷ For doubts about the accuracy of this report, see Marksches, “Pepouza,” 12.

⁸ See Tabbernee, “Revelation 21,” 54-59. For the view that Sirach 24, rather than Revelation 21, is the basis of the Montanist understanding of Pepouza as “Jerusalem,” see John C. Poirier, “Montanist Pepouza-Jerusalem and the Dwelling Place of Wisdom,” *JCS* 7 (1999): 491-507.

would be explained if Pepouza and Tymion were located at either side of “a great and high mountain” (cf. Rev 21:10).⁹ Whatever the precise reasons for choosing Pepouza (and the area between it and Tymion)¹⁰ as the Montanist “Jerusalem,” Pepouza was Montanism’s most holy site for almost four centuries. Apollonius explained to his readers that Pepouza and Tymion were small cities in Phrygia (*Frag. in Eus., Hist. eccl.* 5.18.2). Tymion never appears on early lists of Phrygian cities. Indeed the only extant reference to Pepouza on such a list is in Hierokles’ *Synekdemos*—a Byzantine travel guide originally composed ca. 460 and revised in ca. 534/5. In a section recording the cities and bishoprics of Phrygia Pakatiana, Pepouza is listed after Sibliā and before Briana (667, 2-10).¹¹

It appears that, of the two settlements, Pepouza and Tymion, only Pepouza ever attained true, independent city status. Prior to that, both would have been within the territory and under the control of a larger, or at least more politically significant, community. Pepouza may not have attained city status until well after the founding of Montanism.¹² Later references to Pepouza as “a very small village” (e.g., Cyril of Jerusalem, *Catech.* 16.8; cf. Augustine, *Haer.* 27; Praedest., *Haer.* 1.27; Filastrius, *Haer.* 49) need not be taken seriously. Each of these references is derivative and contains no new firsthand information. Moreover, even if Apollonius (or Eusebius) intended the word *polis* to indicate a town rather than a city, there is no assurance that the information conveyed was accurate. Neither Apollonius, who seems to have written his treatise in the province of Asia (perhaps at Ephesus),¹³ nor Eusebius, who lived and wrote his *Ecclesiastical History* in Caesarea in Palestina,¹⁴ is known ever to have set foot in Phrygia, let alone Pepouza. As anti-Montanist polemicists, they naturally wanted to portray anything associated with Montanism as small and insignificant.

Similarly, the account provided of Montanism by Epiphanius of Salamis is highly polemical. There

Dass Montanus Pepouza zum Zentrum montanistischer Aktivität auserkor, könnte eschatologisch motiviert gewesen sein. H. Kraft beispielsweise vertrat die Ansicht, dass der Hinweis des Apollonius auf nicht nur eine Ortschaft, sondern auf *zwei* von Montanus als „Jerusalem“ benannte Städte durch die Lage von Pepouza und Tymion an jeweils einer Flanke eines „großen und hohen Berges“ (vgl. Offenbarung des Johannes 21:10) erklärt werden könne.⁹ Aus welchen Gründen auch immer die Wahl auf Pepouza (und das Gebiet zwischen Pepouza und Tymion)¹⁰ als das montanistische „Jerusalem“ fiel, Pepouza galt beinahe vier Jahrhunderte lang als die heiligste Stätte der Montanisten. Apollonius erklärt seinen Lesern, dass Pepouza und Tymion kleine Städte in Phrygien gewesen seien (*Frag. bei Eus., Hist. eccl.* 5.18.2). In der Tat erscheint Tymion auf keiner der frühen Aufzählungen phrygischer Städte. Und die einzige Erwähnung Pepouzas auf einer solchen Liste ist im *Synekdemos* des Hierokles erhalten, einem byzantinischen Reiseführer, der ursprünglich um 460 herum verfasst und um 534/5 überarbeitet wurde. In einem Abschnitt, in dem die Städte und Bischofssitze der Phrygia Pacatiana aufgezählt werden, findet sich Pepouza nach Sibliā und vor Briana (667, 2-10).¹¹

Von den beiden Ortschaften Pepouza und Tymion scheint allein Pepouza jemals den Status einer unabhängigen Stadt erreicht zu haben. Vorher werden beide unter der Kontrolle eines größeren oder wenigstens politisch bedeutenderen Gemeinwesens gestanden haben. Pepouza mag erst irgendwann nach der Gründung des Montanismus den Stadt-Status erworben haben.¹² Spätere Hinweise auf Pepouza als „sehr kleine Stadt“ (z.B. bei Cyrill v. Jerusalem, *Catech.* 16.8; vgl. Augustin, *Haer.* 27; Praedest., *Haer.* 1.27; Filastrius, *Haer.* 49) besitzen keinen Quellenwert: Jeder dieser Hinweise wurde aus einer vorgängigen Quelle abgeleitet und birgt keine Information aus erster Hand. Und selbst wenn Apollonius (oder Euseb) mit dem Wort *polis* eher eine Ortschaft als eine

⁹ Kraft, “Prophetic,” 260-61; but see also Tabbernee, “Revelation 21,” 53 and the section on “Topographic clues” below.

¹⁰ See Tabbernee, “Revelation 21,” 53.

¹¹ For further discussion of this reference, see under “Geographic clues” below. Interestingly, the list of cities belonging to the conventus of Apameia presented by Pliny the Elder (ca. 27-79) in his *Naturalis Historia* includes, between references to Sibliā (i.e., Sibliā) and Eumeneia, the phrase “*reliqui ignobiles IX*” (5.106). Pepouza could have been among these nine smaller cities whose names were considered unworthy of mention by Pliny.

¹² It also needs to be remembered that, in the ancient world, city status was frequently not permanent or continuous. Settlements could, for a variety of reasons, lose their city status—often to regain it subsequently. This, for example, happened at Orkistos (another Phrygian city); see Tabbernee, *MIT*, 98-99.

¹³ See Tabbernee, “Opposition,” 54-58.

¹⁴ See Tabbernee, “Eusebius,” 319-34.

is no evidence that, although he may have had personal contact with some contemporary Montanists, he had ever visited Phrygia personally.¹⁵ Epiphanius reports that, at the time of his writing (ca. 377), the Phrygian center of Montanism was little more than a desolate place, the city which had borne the name Pepouza having been leveled to the ground (*Haer.* 48.14.1-2). Epiphanius' statement led W. M. Calder to argue that Pepouza was the (unnamed) Christian town in Phrygia totally destroyed by soldiers during the Great Persecution in the early part of the fourth century (*Eus., Hist. eccl.* 8.9.1; cf. Lactantius, *Div. inst.* 5.11).¹⁶ Christoph Marksches, who is convinced of the basic accuracy of Epiphanius' report, suggests that the destruction of Pepouza could have resulted from any number of causes: natural disasters such as earthquakes (which are attested for the general area in 358, 362, and 365), the implementation of anti-Montanist legislation by Constantine and his successors, or some other kind of "police action."¹⁷

Philostorgius states that Aetius, the early leader of Anomoean Arianism, was exiled to Pepouza by Constantius II in ca. 359 (*Hist. eccl.* 4.8)¹⁸ which implies that whatever (if anything) destructive may have happened to the city earlier that century, there must have been some buildings (including a monastery?¹⁹) at Pepouza during the 350s and early 360s. Even Epiphanius' own comment that, despite Pepouza being a desolate place, Montanist pilgrims continued to gather there to engage "in secret rites" (48.14.2) presupposes a Montanist shrine, church, and perhaps a hostel. Marksches believes that such Montanist buildings were *near* rather than *at* the site of the city itself, which he presumes remained abandoned.²⁰ The distinction which he draws between "Pepouza" and the rebuilt(?) Montanist cult-center, while a fine one, is nevertheless useful. The later *Montanist* "Pepouza" may not be exactly synonymous with the *city* "Pepouza," and, hence, its archaeological remains may be somewhat distant from the ruins of the city itself.

One hundred and seventy-three years after Epiphanius penned his report about "desolate"

Stadt bezeichnen wollte, ist nicht sicher, dass er damit Recht hatte: Weder von Apollonius, der, wie es scheint, seine Abhandlung in der Provinz Asia (vielleicht in Ephesus)¹³ schrieb, noch von Euseb, der in Caesarea (Palästina)¹⁴ lebte und seine *Kirchengeschichte* verfasste, ist bekannt, dass sie je einen Fuß nach Phrygien gesetzt hätten, geschweige denn nach Pepouza. Als antimontanistische Polemiker suchten sie verständlicherweise alles, was mit dem Montanismus zusammenhing, als klein und unbedeutend darzustellen.

Ähnlich hochgradig polemisch nimmt sich das Bild aus, das Epiphanius vom Montanismus zeichnet. Es gibt keinen Hinweis, dass Epiphanius, obwohl er persönlichen Kontakt zu zeitgenössischen Montanisten gehabt haben mag, Phrygien jemals selbst besucht hätte.¹⁵ Er berichtet, zur Abfassungszeit seiner Schrift (ca. 377) sei das phrygische Zentrum des Montanismus kaum mehr als ein wüster Ort, die Stadt, die einst den Namen Pepouza getragen habe, dem Erdboden gleichgemacht (*Haer.* 48.14.1-2). Diese Notiz ließ W. M. Calder folgern, Pepouza sei die (nicht namentlich genannte) christliche Stadt in Phrygien, die während der großen Verfolgung im frühen vierten Jahrhundert von Soldaten gänzlich zerstört wurde (*Eus. Hist. eccl.* 8.9.1; vgl. Lactanz, *Div. inst.* 5.11).¹⁶ Christoph Marksches, überzeugt von grundsätzlicher Vertrauenswürdigkeit des Epiphanius-Berichts, vermutet, Pepouza könne aus mehreren möglichen Gründen zerstört worden sein: sei es durch natürliche Katastrophen wie Erdbeben (die für die Region in den Jahren 358, 362 und 365 belegt sind), sei es durch Anwendung antimontanistischer Gesetzgebung durch Konstantin und seine Nachfolger oder durch irgendeine andere Art von „Polizei-Aktion.“¹⁷

Philostorgius zufolge wurde Aetius, der Kopf des Arianismus der Anhomöer, von Konstantius II um 359 (*Hist. eccl.* 4.8)¹⁸ nach Pepouza ins Exil geschickt. Das bedeutet, dass – welche Zerstörung auch immer (wenn überhaupt) die Stadt früher in demselben Jahrhundert heimgesucht haben mag – einige Gebäude (vielleicht auch ein Kloster?)¹⁹ in Pepouza wenigstens in den 350ziger und frühen

¹⁵ See Tabbernee, "Opposition," 363-65.

¹⁶ William Moir Calder, "Some Monuments of the Great Persecution," *BJRL* 8 (1924): 362-64.

¹⁷ Marksches, "Pepouza," 10 and n.25.

¹⁸ Joseph Bidez (ed.), *Philostorgius: Kirchengeschichte. Mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen*, GCS 21 [Leipzig: J.C. Hinrichs, 1913], 62) rightly corrects the sole extant manuscript to read Πέπουζα instead of Πέτουζα. On the common orthographic substitution of *tau* for *pi* (and vice versa), see Strobel, *Land*, 27-28.

¹⁹ See below.

²⁰ Marksches, "Pepouza," 10.

Pepouza, John of Ephesus dealt the Montanist community its fatal death-blow at (or near) Pepouza (*IMont 1* = Pseudo-Dionysius of Tell-Mahrē, *Chron.* [entry for year 861 of Seleucid Era = 550 C.E.]; *IMont 2* = Michael the Syrian, *Chron.* 9.33). The Montanist cathedral, however, was not *totally* destroyed, but “the building was purified and became a(n orthodox) church” (*IMont 2*).²¹ The same may have happened to some other Montanist buildings.

Michael the Syrian’s *Chronicle* reports the existence of an orthodox bishop as well as a Montanist one during the reign of Justinian’s predecessor (*IMont 2*) Justin I (519-527).²² If accurate, both the Christians’ communities and the city of Pepouza had either not been destroyed or had, at minimum, been partially restored by the early sixth century.

Whatever the precise details regarding the continuation or re-establishment of orthodox Christianity in Pepouza, church leaders of Pepouza are attested as having represented their ecclesiastical community at two official church gatherings, one in the eighth century and another in the ninth. The latter of these was a synod held in 879 C.E. at Constantinople in the Hagia Sophia. Among those present was a bishop named Nikolaos, whose ecclesiastical designation is recorded as Τεπούζης.²³ The intended bishopric is undoubtedly Pepouza.²⁴

Even more significant than the presence of a *bishop* of Pepouza at the synod in Constantinople is the record of two representatives from Pepouza at various sessions of the Second Council of Nicaea [İznik], in 787 C.E. A person whose name and title are given as *Euthymius hegumenus Pepuzentium*²⁵ attended the (whole?) council and a *Theophylactus praeses Pepuzon*²⁶ was one of the signatories to the dogmatic decree approved at the fourth session of the council. Although, theoretically speaking, the term *praeses* (“president”) may refer to a bishop (e.g., cf. Tertullian, *Praescr.* 36.1; *Pud.* 14.16, 21.6), it can also refer to other ecclesiastical officials such as presbyters (Tert., *Jejun.* 17.4) or lay-elders (*seniores*: Tert. *Apol.* 39.4) who exercised disciplinary as well as liturgical functions. In this particular instance, the names of the other signatories²⁷ make it clear

360ziger Jahren vorhanden gewesen sein müssen. Epiphanius selbst erwähnt, montanistische Pilger hätten, obwohl Pepouza ein wüster Ort sei, sich dort weiterhin versammelt, um „geheime Riten“ zu begehen (48.14.2). Solches setzt einen montanistischen Schrein, eine Kirche und vielleicht eine Pilgerherberge voraus. Marksches hält solche montanistischen Gebäude *in der Nähe* anstatt *innerhalb* des Stadtgebiets für möglich, das seiner Meinung nach aufgegeben war.²⁰ Seine Unterscheidung zwischen „Pepouza“ und dem wiederaufgebauten(?) montanistischen Kult-Zentrum ist – wenngleich haarfein so doch – nützlich. Das spätere *montanistische* „Pepouza“ muss nicht exakt deckungsgleich mit der *Stadt* Pepouza sein, seine archäologischen Überreste könnten folglich etwas abseits der Stadtruinen liegen.

173 Jahre nach Epiphanius’ Notiz über das „wüste“ Pepouza versetzte Johannes von Ephesus der montanistischen Gemeinschaft in (oder bei) Pepouza den Todesstoß (*IMont 1* = Pseudo-Dionysius von Tell-Mahrē, *Chron.* [Eintrag für das Jahr 861 der seleukidischen Ära = 550 n. Chr.]; *IMont 2* = Michael der Syrer, *Chron.* 9.33). Die montanistische Kathedrale jedoch wurde nicht völlig zerstört. Vielmehr „wurde das Gebäude gereinigt; es wurde zur (orthodoxen) Kirche“ (*IMont 2*).²¹ Dieselbe Transformation mag auch anderen montanistischen Gebäuden widerfahren sein.

Die *Chronik* Michaels des Syrers belegt einen orthodoxen und einen montanistischen Bischof während der Regierungszeit Justins I (519-527), des Vorgängers Justinians (*IMont 2*).²² Trifft dies zu, war im frühen sechsten Jahrhundert die Stadt Pepouza mit Gebäuden der christlichen Gemeinden entweder nicht zerstört oder zumindest teilweise wieder aufgebaut.

Wie immer im Detail die Kontinuität oder Wiedereinsetzung orthodoxer Christlichkeit in Pepouza ausgesehen haben mag, belegt ist, dass führende orthodox-kirchliche Amtsträger von Pepouza ihre kirchliche Gemeinschaft auf zwei offiziellen Synoden des achten und neunten Jahrhunderts repräsentierten. Am Konzil von Konstantinopel des Jahres 879 n. Chr., das in der Hagia Sophia

²¹ That is, a church utilized by the orthodox [Byzantine] Christian community; see Tabbernee, *MIT*, 46.

²² The text actually refers to Justinian I, but the context indicates that his immediate predecessor is intended; see *ibid.*, 41.

²³ Mansi, *Sacrorum conciliorum*, 17.377 BC.

²⁴ Compare the similar substitution of *tau* for *pi* mentioned in n.18 above.

²⁵ Mansi, *Sacrorum conciliorum*, 13.153.

²⁶ *Ibid.*, 13.631C.

²⁷ See Marksches, “Pepouza,” 13, n. 47.

that Theophylactus was a member of the governing body of a monastery of which Euthymius was the abbot (*hegumenus*). These data from the Second Council of Nicaea reveal that, in the eighth century, there was a Byzantine monastery at (or near) Pepouza. Is it possible that this monastery had been founded as early as the fourth century and that Aetius had been housed there during his exile?

Irrespective of when and how the Byzantine monastery at Pepouza was established, the extant literature narrating the history of Christianity at Pepouza reveals the following clues useful to archaeologists. The site was settled, more or less continuously, from at least the second century C.E. until at least the ninth century C.E.²⁸ In respect of Christianity, the city ultimately attained the status of a bishopric. If Epiphanius' evidence is to be taken seriously, the city itself may have been destroyed sometime in the fourth century, but even if so, the site of Pepouza remained a Montanist cult-center. This cult-center may have been situated (or rebuilt) *near*, rather than *at*, Pepouza and consisted of the Montanist cathedral, a shrine, and a hostel, and (presumably) other buildings such as houses. It is likely that at least one other Montanist church existed in or around Pepouza until its destruction or confiscation in ca. 550. A Byzantine church and monastery are attested to as late as the ninth and eighth centuries, respectively. The site of Pepouza, therefore, would have covered a relatively large area, and any remains of the various buildings are likely to be a considerable distance apart. The remains of Tymion are also to be looked for in the general vicinity.

2. Geographic Clues

The summary of the history of Pepouza, given above, provides archaeologists with some clues regarding the kinds of buildings which they may expect to find distributed on the site, but does not suggest where to look for this site—other than “in Phrygia!” The extant literature, however, also provides some geographic clues—albeit imprecise and controversial ones.

Late references stating that Pepouza is “*between Galatia, Cappadocia, and Phrygia*” (e.g., *Anacephalaeosis* 49 [emphasis added]; cf. John of Damascus, *Haer.* 49) are geographically impossible. They are based on a misreading of Epiphanius *Haer.* 49.1.2 which merely reports that, in his day, Montanists existed in Cappadocia, Galatia, and elsewhere, as well

abgehalten wurde, nahm ein Bischof namens Nikolaos teil, dessen kirchliche Provenienz als Τερούζης bezeichnet wird,²³ womit zweifelsohne sein Bischofssitz Pepouza gemeint ist.²⁴

Noch signifikanter als die Anwesenheit eines *Bischofs* von Pepouza beim Konzil von Konstantinopel ist der Beleg zweier Teilnehmer aus Pepouza an verschiedenen Sitzungen des Zweiten Konzils von Nicaea (Íznik) im Jahre 787 n. Chr. Eine Person, deren Name und Titel als *Euthymius hegumenus Pepuzentium*²⁵ angegeben werden, nahm am (gesamten?) Konzil teil, und ein *Theophylactus praeses Pepuzon*²⁶ unterzeichnete mit anderen das dogmatische Dekret, das in der vierten Sitzung des Konzils verabschiedet wurde. Obwohl der Begriff *praeses* (Vorsitzender, Präsident) theoretisch einen Bischof bezeichnen kann (vgl. z.B. Tertullian, *Praescr.* 36.1; *Pud.* 14.16; 21.6), sind auch andere kirchliche Amtsträger denkbar wie Presbyter (Tert., *Jejun.* 17.4) oder Laien-Älteste (*seniores*: Tert. *Apol.* 39.4), die sowohl disziplinarische als auch liturgische Funktionen ausübten. Im Fall des Theophylaktus zeigen die Namen der anderen Mitunterzeichner jedoch,²⁷ dass er dem Leitungsgremium eines Klosters angehörte, dessen Abt (*hegumenus*) Euthymius hieß. Diese Daten vom Zweiten Konzil von Nicaea zeigen, dass im 8. Jahrhundert ein byzantinisches Kloster in (oder bei) Pepouza existierte. Ist möglich, dass dieses Kloster bereits im frühen vierten Jahrhundert gegründet worden und Exilsort des Aetius war?

Unabhängig davon, wann und wie das Kloster von Pepouza entstand, bieten die literarischen Quellen zur Geschichte des pepouzianischen Christentums mehrere Anhaltspunkte für die archäologische Recherche: Der Standort wurde mehr oder weniger kontinuierlich spätestens vom zweiten Jahrhundert n. Chr. an bis mindestens ins neunte Jahrhundert n. Chr. hinein besiedelt,²⁸ schlussendlich sogar als Bischofssitz genutzt. Werden die Angaben bei Epiphanius ernst genommen, könnte die Stadt irgendwann im vierten Jahrhundert zerstört worden sein, doch auch dann blieb sie ein montanistisches Kult-Zentrum. Dieses mag *nahe* – eher als *in* – Pepouza gelegen haben (oder wiederaufgebaut worden sein) und bestand aus der montanistischen Kathedrale, dem Schrein, einer Pilgerherberge und (vermutlich) anderen Gebäuden wie etwa Wohnhäusern. Wahrscheinlich existierte mindestens noch eine zweite montanistische Kirche in oder um Pepouza bis zu ihrer Zerstörung oder Konfiskation um 550 n.

²⁸ The history of the site before the second and after the ninth centuries is outside of the scope of this chapter.

as in Phrygia. Similarly, the additional comment made by the anonymous author who produced an *epitome* of Epiphanius' *Against Eighty Heresies* that "there is still another Pepouza" (*Anac.* 49) provides no useful geographic information. This statement, in context, may, as Strobel suggests,²⁹ merely refer to the distinction between the (by then ruined?) city of Pepouza and the Montanist cult-center (also, naturally, referred to as "Pepouza"). Alternatively, as W.M. Ramsay³⁰ pointed out as early as 1897, the author of the *Anacephalaeoses* may (mistakenly) be referring to the site of a Novatianist Synod held ca. 375 (see Socrates, *Hist. eccl.* 4.28). While Socrates states that the synod was held in a village called Pazon (ἐν Πάζω κώμῃ), Sozomen combines the word village with the name to render it Παζουκώμη (*Hist. eccl.* 7.18), which, in some later sources, is cited as Πούζα or Πέπουζα.³¹ In any case, the Pepouza of the Montanists is not to be searched for near Pazon, which, while not yet identified positively, is in the vicinity of modern Erten³²—a long way from the area where Hierokles' *Synekdemos* suggests Pepouza was located.

The most promising geographic clue to the location of Pepouza is contained in Hierokles' list of Phrygian cities and bishoprics. The word *Synekdemos* literally means "companion in travel." Like modern *Blue Guides*, it was carried by literate travelers as they journeyed along the roads of the Byzantine Empire, referring to their "travel companion" for relevant information when they came to (or were about to visit) interesting sites. Consequently, it may be presupposed that the cities described in the *Synekdemos* are recorded in a sequence which reflected the roads travelers would be likely to travel.

In respect of that part of the *Synekdemos* which contains the reference to Pepouza, it is clear that at least some of the cities listed were situated on major Byzantine roads. The whole section starts with Laodikeia (modern Eskihisar). Laodikeia was the seat of the metropolitan archbishop of Phrygia Pakatiana and was located on the main west-east road connecting Ephesus with Ikonion,³³ which concludes either with the not yet positively identified Ilouza³⁴ or with Akmonia (Ahat).³⁵ Both

Chr. Eine byzantinische Kirche und ein Kloster sind spätestens für das neunte respektive achte Jahrhundert belegt. Die Siedlungsfläche Pepouzas dürfte nach allem eine relativ große Fläche eingenommen haben, das heißt, Gebäude der genannten Art in einiger Entfernung voneinander aufgewiesen haben. Die archäologischen Spuren von Tymion sollten in der weiteren Umgebung zu finden sein.

2. Geographische Anhaltspunkte

Die soeben zusammengefasste Stadtgeschichte Pepouzas informiert über einige Gebäude, die auf die Siedlungsfläche Pepouzas verteilt gewesen sein müssen. Doch lässt sich daraus nicht ableiten, wo Pepouza zu suchen ist – außer "in Phrygien"! Doch bieten die literarischen Quellen auch geographische Anhaltspunkte, selbst wenn diese unpräzise und umstritten sind.

Späte Quellen, die Pepouza "zwischen Galatien, Kappadokien und Phrygien" ansiedeln (so z.B. der anonyme Autor von *Anacephalaeosis* 49 [Hervorh. v. W.T.]; vgl. Johannes von Damaskus, *Haer.* 49) sind unhaltbar. Sie basieren auf einer falschen Lesung von Epiphanius *Haer.* 49.1.2, wo lediglich steht, dass zur Zeit des Epiphanius Montanisten in Kappadokien, Galatien, Phrygien und anderswo lebten. Ähnlich unbrauchbar ist ein weiterer Kommentar aus der Feder desselben anonymen Autors, der eine *Epitome* von Epiphanius' *Gegen acht Häresien* zusammenstellte: Er behauptet in *Anac.* 49, es gäbe "noch ein anderes Pepouza". Diese Aussage mag, wie Strobel vermutet,²⁹ lediglich auf die Unterscheidung zwischen der (zu diesem Zeitpunkt zerstörten?) Stadt Pepouza und dem montanistischen Kult-Zentrum abheben (das natürlich auch als Pepouza bezeichnet wurde). Alternativ schlug W.M. Ramsay³⁰ bereits 1897 vor, der Autor der *Anacephalaeoses* habe mit seinem zweiten Pepouza (irrtümlich) den Ort einer um 375 abgehaltenen novatianischen Synode im Auge gehabt (siehe Socrates, *Hist. eccl.* 4.28). Während Socrates das Dorf Pazon als Ort der Synode angab (ἐν Πάζω κώμῃ), kombinierte Sozomenos das Wort "Dorf" mit dem Namen und erhielt so Παζουκώμη (*Hist. eccl.* 7.18), das in einigen späteren Quellen dann als Πούζα oder Πέπουζα zitiert wurde.³¹ In jedem

²⁹ Strobel, *Land*, 19.

³⁰ Ramsay, *CB*, I,2: 575 and nn.2, 3.

³¹ See Strobel, *Land*, 13, 19, and Tabbernee, *MIT*, 348.

³² Probably at Başören, see Tabbernee, *MIT*, 348, but see the alternative suggestions cited in *ibid.*, 348 n.25.

³³ See TIB 7: 149, 323-28.

³⁴ See *Barrington Directory* 2: 968.

³⁵ See TIB 7: 175-76.

were cities whose bishops, in Byzantine times, were under the ecclesiastical jurisdiction of the metropolitan of Laodikeia.³⁶ Akmonia was situated strategically at the junction of a number of Byzantine roads, including the main west-east road from Philadelphieia (Alaşehir) and a road running north to Kotiaion (Kütahya) and south to Eumeneia (Işıklı) and Apameia.³⁷

In order to cover the major bishoprics of Phrygia Pakatiana, Hierokles' *Synekdemos* also described cities located off the main roads. Some of these cities, such as Hierapolis (Pamukkale), the one mentioned next after Laodikeia, were reached by substantial subsidiary roads. Others must have been situated on minor roads which have subsequently disappeared, often making it difficult to reconstruct the precise route which Hierokles followed.

As already noted, the subsection which contains Pepouza places it between Sibliā and Briana (see Fig. 1.1). The cities are listed in the following order: Lounda, Moltē, Eumeneia, Sibliā, Pepouza, Briana, Sebaste, Ilouza, and Akmonia (= Akmonia) (667, 2-10).

Lounda (near İsabey, approximately 8 km south of Çal)³⁸ is clearly the start of the new subsection as it is the southern-most city of this cluster of nine bishoprics.³⁹ It is also clear from the location of those cities already identified positively (Lounda [İsabey], Eumeneia [Işıklı],⁴⁰ Sebaste [Selçikler], and Akmonia [Ahat]), that the bishoprics of this cluster lay on at least two separate roads—indicating that this subsection of the *Synekdemos* consists certainly of two (and perhaps more) subgroups, each with a new starting point. Geographically, there may have been a (relatively) considerable distance between the location of the last city named in the subgroup and the location of the first city in the next subgroup.⁴¹

According to Ramsay, ancient ruins near Homa are the remains of Sibliā.⁴² The precise identification of Sibliā is slightly complicated by the discovery by J.G.C. Anderson in 1897, at Evciler, of an inscription mentioning the public archives of the inhabitants of Sibliā: Σιβλιανῶν ἀρχεῖα.⁴³ Evciler

Fall ist das montanistische Pepouza nicht in der Nähe von Pazon zu suchen, das, obwohl noch nicht eindeutig identifiziert, in der Umgebung des modernen Erten liegt³² – weit von dem Gebiet entfernt, in dem Hierokles in seinem *Synekdemos* Pepouza ansiedelt.

Der aussichtsreichste geographische Hinweis findet sich in Hierokles' Liste phrygischer Städte und Bischofssitze. *Synekdemos* bedeutet wörtlich "Reisebegleiter". Wie moderne Reiseführer wurde er von gebildeten Reisenden auf den Straßen des byzantinischen Reiches mitgeführt, griffbereit zur Information, wenn interessante Stätten angesteuert wurden. Es darf also vorausgesetzt werden, dass die im *Synekdemos* beschriebenen Städte in derselben Reihenfolge aufgelistet werden, in der byzantinische Reisende sie auf den meist begangenen Reiserouten zu Gesicht bekamen.

In dem Teil des *Synekdemos*, der Pepouza erwähnt, werden einige Städte aufgelistet, die an größeren byzantinischen Straßen lagen. Der Abschnitt beginnt mit Laodikea (heute Eskihisar), dem Sitz des Metropoliten der Phrygia Pacatiana. Laodikea lag an einer Hauptverkehrsader von West nach Ost, die Ephesus mit Ikonion verband³³ und entweder in dem noch nicht eindeutig identifizierten Ilouza³⁴ oder in Akmonia (Ahat)³⁵ endete. Die Bischöfe dieser beiden Städte standen in byzantinischer Zeit unter der Kirchenggerichtsbarkeit des Metropoliten von Laodikea.³⁶ Akmonia lag strategisch günstig am Kreuzungspunkt mehrerer byzantinischer Straßen, u.a. einer von Philadelphia (Alaşehir) im Westen herkommenden und nach Osten führenden Hauptstraße und einer Route, die Kotiaion (Kütahya) im Norden mit den südlich gelegenen Eumeneia (Işıklı) und Apamea verband.³⁷

Um die führenden Bischofssitze Phrygia Pacatianas erfassen zu können, beschreibt Hierokles' *Synekdemos* auch Städte abseits der Haupttrouten. Einige dieser Städte – wie Hierapolis (Pamukkale), das direkt nach Laodikea genannt wird – konnten über größere untergeordnete Straßen erreicht werden. Andere müssen an Nebenstraßen gelegen haben, die irgendwann verschwanden. Das erschwert oft,

³⁶ See also below.

³⁷ TIB 7: 151-52; Tabbernee, *MIT*, 169-70.

³⁸ TIB 7: 219.

³⁹ See Marksches, "Pepuza," 18.

⁴⁰ TIB 7: 251-52.

⁴¹ See Ramsay, "Cities I," 372 and cf. 404.

⁴² *Ibid.*, 402-3; Ramsay, *CB*, I: 220; cf. Ruge, "Phrygia," cols. 852-53 and *Barrington Directory* 2: 971. Ramsay spells Homa "Choma."

⁴³ Anderson, "Phrygia II," *JHS* 18 (1898): 93.

is about 35 km due south of Işıklı and 25 km due west of Dinar (ancient Apameia; see Fig. 1.1).⁴⁴ This has led to the view that Sibliia was situated at or near Evciler.⁴⁵ However, as the stone containing the inscription was cemented into the platform of the railway station, it could easily have been brought there from a considerable distance. Anderson himself considered the inscription to support, rather than undermine, Ramsay's identification of Sibliia with Homa.⁴⁶

Locating Sibliia at Homa rather than at Evciler certainly accords more closely with Hierokles' known pattern of listing cities/bishoprics. Even though Ramsay's identification of Sibliia with Homa has not yet been confirmed, it is, therefore, highly unlikely that Sibliia was located as far south as Evciler. Consequently, the suggestion made by Elsa Gibson that Pepouza may have been located near Evciler in the Plain of Dazkırı⁴⁷ is similarly unlikely.

As early as 1895, W.M. Ramsay argued convincingly that Hierokles, after listing Sibliia, commenced his next subgroup well west of Eumeneia, on the other side of the Meander, in the extensive area known as the "Plain of Banaz" (Banazova).⁴⁸ This new subgroup commenced with Pepouza and proceeded in a northeasterly direction to Briana and Sebaste. According to Ramsay, it then went northwest to Ilouza, which he took to be an erroneous reference to Aloudda, and placed Aloudda at Hacım.⁴⁹ In Ramsay's view, Akmonia was the first city of Hierokles' next subgroup, arguing that the *Synekdemos* reflects a time when Akmonia was the leading bishopric of a separate group of five bishoprics which were later restored to the metropolis of Laodikeia.⁵⁰

The exact location of Sebaste is known to be at Selçikler near Sivashi,⁵¹ but the location of Briana is not as certain. Ramsay assumed that the name of this city was Briā, arguing that the form Βριάνα in the *Synekdemos* derived from the title of the bishop, i.e., ὁ Βριανῶν.⁵² The demotic Βριανηνός on a

die genauen Strecken zu rekonstruieren, denen Hierokles folgte.

Wie schon erwähnt, platziert der entsprechende Unterabschnitt im *Synekdemos* Pepouza zwischen Sibliia und Briana (vgl. Fig. 1.1). Die Städte werden in folgender Reihenfolge aufgelistet: Lounda, Moltē, Eumeneia, Sibliia, Pepouza, Briana, Sebaste, Ilouza und Akmona (= Akmonia) (667, 2-10).

Lounda (nahe İsabey, ca. 8 km südlich von Çal)³⁸ als die am südlichsten gelegene Stadt dieser neun Bischofssitze stellt eindeutig den geographischen Ausgangspunkt in dieser Gruppe dar.³⁹ Ebenso eindeutig ist aufgrund der Lage der sicher identifizierten Städte (Lounda [İsabey], Eumeneia [Işıklı],⁴⁰ Sebaste [Selçikler] und Akmonia [Ahat]), dass die neun Bischofssitze an mindestens zwei verschiedenen Straßen lagen, was nahe legt, die Städte in dieser Textpassage des *Synekdemos* in sicher zwei (vielleicht auch mehr) Untergruppen aufzuteilen, jede mit einem neuen geographischen Ausgangspunkt. Geographisch mag eine (relativ) beträchtliche Distanz zwischen dem Endpunkt einer Untergruppe und dem Anfangspunkt der nächsten Untergruppe gelegen haben.⁴¹

Nach Ramsay sind antike Ruinen nahe Homa die Überreste von Sibliia.⁴² Die genaue Identifikation von Sibliia wird etwas erschwert durch eine von J.G.C. Anderson in Evciler 1897 entdeckte Inschrift, die öffentliche Archive der Einwohner von Sibliia erwähnt (Σιβλιανῶν ἀρχεῖα).⁴³ Evciler liegt ungefähr 35 km genau südlich von Işıklı und 25 km genau westlich von Dinar (dem antiken Apameia; siehe Fig. 1.1).⁴⁴ Der Fund führte zu der Annahme, Sibliia läge in oder nahe Evciler.⁴⁵ Da jedoch der Inschriftenstein sich in den Bahnsteig des Bahnhofes einzementiert fand, könnte er leicht aus erheblicher Entfernung dorthin verbracht worden sein. Anderson selbst sah in der Inschrift eine Stütze für Ramsays Identifikation von Sibliia mit Homa, nicht einen Gegenbeweis.

⁴⁴ On Apameia, see TIB 7: 188-89; Tabbernee, *MIT*, 162-63.

⁴⁵ TIB 7: 253, 382, 16 n.13.

⁴⁶ Anderson, "Phrygia II," 93-95; so also von Aulock, *Münzen*, I: 88.

⁴⁷ I am grateful to Dr. Gibson for a copy of the typescript of her unpublished paper, written in 1976, titled "Pepouza" in which she makes this suggestion as one, but by no means the only, possible location of Pepouza. See also Tabbernee, *MIT*, 27-28, and *MIT* map 12.

⁴⁸ Ramsay, *CB*, I: 243; cf. I,2: 573-76.

⁴⁹ *Ibid.*, I,2: 585-87. Strobel (*Land*, 30 n.79) is convinced of the accuracy of the identification of Ilouza with Aloudda and is favorably disposed toward locating the city at "Hacilar" (i.e., Hacım), but see *Barrington Directory*, 2: 966, 968, which identifies the site near Hacım as ancient Babdalai.

⁵⁰ Ramsay, "Cities II," 462; *idem*, *CB*, I,2: 621-23.

⁵¹ TIB 7: 376-78; Tabbernee, *MIT*, 176, 490.

⁵² Ramsay, "Cities I," 406.

votive stele now in the collection of the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara, however, proves that the correct form of the city's name was indeed Briana⁵³—as recorded by Hierokles. Ramsay first located Bria[na] at Karahallı⁵⁴ and later at Burgaz,⁵⁵ a village now named Gürpınar, 7 km southeast of Selçikler/Sebaste. The ancient ruins near Gürpınar are possibly those of Briana,⁵⁶ but this still needs to be confirmed by epigraphic or numismatic evidence.

Regardless of the accuracy of Ramsay's theories about Ilouza/Aloudda and Akmonia, there is little doubt that he was correct in ultimately locating Pepouza west of Eumeneia and southwest of Sebaste. Tymion was, obviously, located somewhere near Pepouza.

3. Epigraphic Clues

W.M. Ramsay in 1883 speculated (erroneously) that Pepouza and Tymion may have been situated northwest of Sibilta (Homa?) at Yanıkören and Hocalar respectively.⁵⁷ In 1895, as noted above, he rejected this hypothesis in favor of sites southwest of Sibilta, west of the Meander.⁵⁸ He suggested that Christian inscriptions found near the villages of Delihıdırlı, Sırıklı,⁵⁹ and Karbasan⁶⁰ indicated that Pepouza had been situated in the immediate vicinity.⁶¹ Karbasan⁶² is approximately 15 km southwest of Gürpınar.

G. Radet, in 1893, argued for Üçkuyu, approximately 6 km due west of Sırıklı (12 km west

Wenn Sibilta in Homa lokalisiert wird und nicht in Evciler, entspricht dies besser dem bekannten Muster, nach dem Hierokles Städte und Bischofssitze auflistet. Auch wenn Ramsays Gleichsetzung von Sibilta und Homa noch des letzten Beweises bedarf, ist es angesichts dieses Musters höchst unwahrscheinlich, dass Sibilta so weit im Süden wie Evciler lag. Folgerichtig muss auch der Vorschlag Elsa Gibsons verworfen werden, Pepouza sei möglicherweise bei Evciler in der Ebene von Dazkırı⁴⁷ zu suchen.

Bereits 1895 argumentierte Ramsay überzeugend, Hierokles habe nach der Erwähnung Sibtias eine nächste Untergruppe begonnen, und zwar westlich von Eumeneia auf der anderen Seite des Meander in der Weite der als "Banazebene" (Banazova) bekannten Region.⁴⁸ Die neue Untergruppe beginnt mit Pepouza und setzt sich in nordöstlicher Richtung nach Briana und Sebaste fort. Ramsay zufolge schwenkte Hierokles dann nach Nordwesten ab nach Ilouza, das Ramsay als irrümliche Bezeichnung für das von ihm mit Hacım identifizierte Aloudda deutete.⁴⁹ Nach Ramsays Ansicht stellte dann Akmonia die erste Stadt einer nächsten Untergruppe des Hierokles dar; für Ramsay spiegelte der *Synekdemos* eine Zeit, in der Akmonia der führende in einer Untergruppe von fünf Bischofssitzen war, die erst später dem Metropolen von Laodikea zugeordnet wurden.⁵⁰

Die exakte Lage von Sebaste ist bekannt: Es liegt in Selçikler nahe Sivashi.⁵¹ Unsicher dagegen

⁵³ See *PVS* 182 no. 253, and discussion on p. 397.

⁵⁴ Ramsay, "Cities I," 407.

⁵⁵ Ramsay, *CB*, I: 244; I,2: 382, 576-79.

⁵⁶ This identification is adopted by TIB 7: 214; however, see below Chapter 12, note 43. Earlier, Ruge had, along with Burgaz, postulated "Pajamalan" ("Phrygia," col. 821), but, as already noted, Payamalanı has been identified positively as the site of Neo-Sebaste. See Chapter 1 above.

⁵⁷ Ramsay, "Cities I," 404; idem, *Geography*, 137.

⁵⁸ Ramsay, *CB*, I: 243; I,2: 573-76.

⁵⁹ In *CB*, I: 243, Ramsay cited this village as Suretli. He corrected this to Sarıklı in *ibid.*, I,2: 558 n.1. On Sırıklı, see also Strobel, *Land*, 32-33, 67-69, 197-99 and TIB 7: 384.

⁶⁰ Ramsay, *CB*, I,2: 558-60 (nos. 445-47).

⁶¹ *Ibid.*, I: 243; I,2: 573 n.1, 578. Ramsay also believed that Pepouza was destroyed by Justinian and rebuilt as Justinianopolis and that the site between Karbasan and Delihıdırlı contained the remains of both Pepouza and the Justinianopolis of the later lists of bishoprics; see *ibid.*, I,2: 574-76, 578-79, 616, and idem, "Phrygian Orthodox and Heretics 400-800 A.D.," *Byz* 6 (1931): 15, 35. See also Ruge, "Phrygia," col. 833. But, as Pepouza is attested independently of Justinianopolis in the eighth and ninth centuries, Pepouza and Justinianopolis must have been separate cities. Justinianopolis, in fact, appears to have been the Byzantine name for Konana (Gönen), see TIB 7: 311. Similarly, Arnold Hugh Martin Jones' view that Pepouza was destroyed by Anastasius (491-518) and rebuilt as Anastasiopolis (*The Cities of the Eastern Roman Provinces*, 2d ed. [Oxford: Clarendon, 1971], 72, 394) is untenable. It is based solely on an attempt to account for the name Anastasiopolis in the later lists of bishoprics and overlooks the fact that Pepouza is attested by Hierokles and at late church councils.

⁶² Formerly known as Kırbasan; see also Strobel, *Land*, 190-92, and TIB 7: 294. Ramsay refers to the village as Karib-Hassan (e.g., see *CB*, I,2: 575, 578, 600).

of Karbasan)⁶³ as the site of Pepouza (Fig. 1.3). Ramsay, however, continued to argue for a site near Delihıdırlı (more specifically, between Delihıdırlı and Karahallı [2 km southeast of Delihıdırlı]) as the location of Pepouza⁶⁴—despite his admission that this site had produced very few inscriptions.⁶⁵ In 1931, W. M. Calder, on the basis of the Christian inscriptions found further southwest of the area which his mentor Sir William Ramsay had proposed for Pepouza, argued for Bekilli as the site of Pepouza and Üçkuyu as the site of Tymion.⁶⁶ Bekilli, the larger of the two modern Turkish settlements, is 5 km southwest of Üçkuyu, 11 km due south of Dumanlı and about 20 km southwest of Delihıdırlı.

Calder's preference for Bekilli as the site of Pepouza was based on the discovery at Karapınar (4.5 km southwest of Bekilli) of a small white marble *cathedra*-shaped funerary monument.⁶⁷ The inscription reads Διογένους καὶ Ἀφφίας, Χριστιανῶν: "(In memory of) Diogenes and Apphia, Christians" (*IMont* 58). Calder dated the *cathedra* to the late third century, arguing that it belonged to a Montanist church and commemorated a Montanist priest and priestess or prophet and prophetess.⁶⁸ The shape of the letters, the style of the ligatures, and the absence of *praenomina*, however, suggest a post-Constantinian date.⁶⁹ This later date, of course, does not automatically rule out this *cathedra* being Montanist, but its Montanism would need to be established on grounds other than open profession of Christianity.

Even open profession of Christianity on a securely dated Phrygian pre-Constantinian monument can, *contra* Calder, no longer be considered a clear sign of Montanism. Since Calder's time, too many openly Christian third-century inscriptions have been discovered in various parts of Phrygia for them to be exclusively Montanist. Rather than providing indisputable evidence of Montanism, most of these inscriptions point to the greater than originally assumed cohabitation and cooperation between Christians and non-Christians in Phrygia in times other than brief periods of intense hostility. For example, a funerary altar discovered in Üçkuyu,

bleibt die Identifizierung von Briana. Ramsay hielt "Bria" für den korrekten Namen dieser Stadt; die Form "Briana" (Βριάννα) im *Synekdemos* sei durch Ableitung vom Bischofstitel ὁ Βριανῶν entstanden.⁵² Jedoch belegt das demotische Βριανηνός auf einer Votivstele, heute in Ankara im Museum für Anatolische Kulturen, dass Hierokles durchaus die korrekte Namensform "Briana" benutzte.⁵³ Ramsay lokalisierte Bria[na] zuerst in Karahallı,⁵⁴ später in Burgaz,⁵⁵ dem heutigen Dorf Gürpınar, 7 km südöstlich von Selçikler/Sebaste. Die antiken Überreste nahe Gürpınar sind möglicherweise die von Briana,⁵⁶ jedoch bedürfte dies der epigraphischen oder numismatischen Absicherung.

Egal, wie Ramsays Hypothesen zu Ilouza/Alouda und Akmonia zu bewerten sind, es besteht kein Grund für Zweifel an seiner generellen Lokalisierung von Pepouza im Westen von Eumeneia und im Südwesten von Sebaste. Tymion ist offensichtlich irgendwo in der Nähe von Pepouza zu suchen.

3. Epigraphische Anhaltspunkte

W.M. Ramsay spekulierte 1883 (irrtümlicherweise), Pepouza und Tymion seien nordwestlich von Siblia (Homa?) in Yanıkören bzw. Hocalar zu finden.⁵⁷ Im Jahre 1895 dann verwarf er, wie oben erwähnt, diese Hypothese zugunsten von archäologischen Stätten im Südwesten von Siblia, westlich des Meander.⁵⁸ Angesichts christlicher Inschriften, die in der Nähe der Dörfer Delihıdırlı, Sırıklı⁵⁹ und Karbasan⁶⁰ gefunden worden waren, vermutete er Pepouza in unmittelbarer Nachbarschaft dieser Dörfer.⁶¹ Karbasan⁶² liegt ungefähr 15 km südwestlich von Gürpınar.

G. Radet votierte 1893 für Üçkuyu, ca. 6 km genau westlich von Sırıklı (12 km westlich von Karbasan),⁶³ als Stätte des antiken Pepouza (Fig. 1.3). Ramsay jedoch hielt an einem antiken Siedlungsplatz in der Nähe von Delihıdırlı (zwischen Delihıdırlı und Karahallı [2 km südöstlich von Delihıdırlı]) als Pepouza-Identifikation fest⁶⁴—trotz seines Eingeständnisses, dass hier sehr wenig epigraphische Zeugnisse zu finden seien.⁶⁵ W.M. Calder schlug 1931 Bekilli für das antike Pepouza und Üçkuyu für Tymion vor.⁶⁶ Seine Überlegungen

⁶³ Radet, "En Phrygie," *NAMSL* 6 (1895): 530-31.

⁶⁴ Ramsay, *CB*, I,2: 573 n.1, cf. 579-81. See also Robert, *Villes*, 135 nn.1, 3.

⁶⁵ Ramsay, *CB*, I,2: 491, 575.

⁶⁶ Calder, "New Jerusalem," 421-25.

⁶⁷ *Ibid.*, 422.

⁶⁸ *Ibid.*, 423. For a discussion of the view that the monument is indeed a bishop's throne, see Tabbernee, *MIT*, 362.

⁶⁹ See Tabbernee, *MIT*, 361.

the village considered to be Pepouza by Radet and Tymion by Calder, is not only decorated with a Latin cross, but its inscription contains both the word Χρειστηανός and a date which is the equivalent of 243 C.E. (*IMont* 17). The Christian family which erected this tombstone, about six years before the “Decian persecution,” had no concerns about openly declaring the Christian allegiance of their deceased father Satorneinos. That Satorneinos was a Montanist is not to be ruled out, but cannot be assumed. Montanism was never the only form of Christianity at or near Pepouza.

Similarly, August Strobel, on the basis of Christian inscriptions found at İkişbaba (3 km southwest of Karbasan, 3 km southeast of Sırıklı; see Fig. 1.3) adds that Turkish village to the list of possible locations for Pepouza.⁷⁰ Not one of these inscriptions, however, is indisputably Montanist.

4. Toponomic Clues

In Turkey, as well as elsewhere,⁷¹ the nomenclature of ancient settlements is often (but not invariably) retained, at least in part, by the names of the later (including modern) villages, towns, or cities which were built on or near the sites of these ancient settlements.⁷²

The etymological origin of the name “Pepouza” is unclear, but Πέπουζα appears to be a reduplicated form of Πούζα (Pouza).⁷³ Pointing out the frequent substitution of *delta* for *zeta* in Asia Minor (to which should be added the equally frequent substitution of *beta* for *pi*),⁷⁴ Ramsay suggested that the name of the modern village Boudaili (today spelled Buğdaylı; see Fig. 1.3) may preserve the name of the center of Montanism in its non-duplicated form (Pouza) so as to render it meaningful in Turkish.⁷⁵ “Buğdaylı” means “place of wheat.” Ramsay also argued that (on the basis of a similar orthographic interchange between *delta* and *tau*)⁷⁶ the ancient name Tymion may plausibly be related to the modern name Dumanlı.⁷⁷ Dumanlı means “place of smoke (or mist).” Recently, these

beruhten auf christlichen Inschriftenfunden südwestlich des Gebietes, das sein Mentor Ramsay für Pepouza ins Auge gefasst hatte. Bekilli, die größere der beiden heutigen türkischen Siedlungen, liegt 5 km südwestlich von Üçkuyu, 11 km genau südlich von Dumanlı und ungefähr 20 km südwestlich von Delihıdırlı.

Calder's Vorliebe für Bekilli als Ort des antiken Pepouza basierte auf der Entdeckung eines kleinen Grabmonuments aus weißem Marmor in der Form einer *cathedra* in Karapınar (4,5 km südwestlich von Bekilli).⁶⁷ Die Inschrift lautet: Διογένους καὶ Ἀπφίας, Χρειστηανῶν: “(Im Gedenken an) Diogenes und Apphia, Christen” (*IMont* 58). Calder datierte die *cathedra* ins späte dritte Jahrhundert. Seiner Ansicht nach stammte sie aus einer montanistischen Kirche, wo sie einst an einen montanistischen Priester oder Propheten und an eine Priesterin bzw. Prophetin erinnerte.⁶⁸ Die Form der Buchstaben, der Stil der Ligaturen und das Fehlen von *praenomina* weisen jedoch auf ein nachkonstantinisches Datum.⁶⁹ Dieses spätere Datum schließt zwar nicht montanistische Provenienz aus, doch müsste diese anderweitig begründet werden: Das offene Bekenntnis zur Christlichkeit reicht nicht aus, um montanistischen Ursprung nachzuweisen.

Selbst das offene Bekenntnis zum Christentum auf einem sicher aus vorkonstantinischer Zeit stammenden phrygischen Monument kann – entgegen Calder – nicht länger als untrügliches Zeichen für Montanismus gewertet werden. Seit Calder sind zu viele offen sich als christlich ausweisende Inschriften aus dem dritten Jahrhundert in verschiedenen Teilen Phrygiens entdeckt worden, als dass diese allesamt montanistisch sein könnten. Das offene Bekenntnis zur Christlichkeit liefert bei den meisten dieser Inschriften nicht einen untrüglichen Beweis für montanistische Provenienz, sondern belegt, dass – abgesehen von kurzen Phasen heftiger Feindschaft – Christen und Nicht-Christen in Phrygien stärker als bisher angenommen friedlich

⁷⁰ W.M. Ramsay, as early as 1883, had already assumed this; see “Cities I,” 404.

⁷¹ See, for example, in respect of Israel, John D. Currid, *Doing Archaeology in the Land of the Bible* (Grand Rapids, Mich.: Baker, 1999), 58-60.

⁷² See Ramsay, *CB*, I,2: 575; Jeanne and Louis Robert, “Persistence de la toponymie antique dans l’Anatolie,” in Toufic Fahd et al., eds., *La toponymie antique: Actes du colloque de Strasbourg, 12-14 juin 1975* (Leiden: Brill, 1977), 11-63, especially 30-36; Strobel, *Land*, 129-33.

⁷³ Ramsay, *CB*, I: 244.

⁷⁴ For examples, see *IMont* 3, 4, 5, and discussion in Tabbernee, *MIT*, 64.

⁷⁵ Ramsay, *CB*, I,2: 575.

⁷⁶ See Tabbernee, *MIT*, 151.

⁷⁷ Ramsay, *CB*, I,2: 575.

toponomic arguments have been revived by August Strobel.⁷⁸ Great skepticism, however, seems warranted about the usefulness of toponomy for locating Pepouza or Tymion.⁷⁹ The relationship of Pepouza to Buğdaylı is highly speculative, and numerous Turkish villages contain the stem “Duman” in their name.

5. Topographic clues

One, although by no means the only, reason for the metaphoric designation of Pepouza and Tymion as “Jerusalem” was eschatological. Montanism was greatly influenced by the Book of Revelation as well as by other early Christian and Jewish apocalyptic literature.⁸⁰ While more multi-faceted than simply a typical early millenarian movement,⁸¹ Phrygian Montanism certainly had millenarian-like expectations—including the expectation that the “New Jerusalem” (e.g., Rev 3:12; 21:1-22:6) would descend physically from heaven to earth (see Epiph., *Haer.* 48.14.1; 49.1.3).⁸² These expectations undoubtedly affected the Montanists, who saw in the topography of a particular part of Phrygia the ideal location for the “Jerusalem from above.” Whether or not Pepouza and Tymion were located at either side of a mountain, as Kraft speculated,⁸³ both settlements, and perhaps the area between them, must have been visible from a mountain or high hill in order to fulfill the conditions mandated by Rev 21:10. Consequently, Pepouza (and Tymion) may well have been situated at (or near) the foot of a hill or mountain.

Buğdaylı and Dumanlı (Fig. 1.3) lie about 4 km apart (6 km by road), in a plain surrounded by a range of hills to the northwest and to the south, making them the most likely of the villages mentioned above to be the potential sites of Pepouza and Tymion using the topographic criterion of being visible from a mountain or high hill. However, a number of other sites in the vicinity also fit this criterion. It is very probable that Pepouza and Tymion were situated somewhere near the

zusammenlebten und kooperierten. So zeigt zum Beispiel ein Funeralaltar (gefunden in Üçkuyu, dem Dorf, das von Radet für Pepouza und von Calder für Tymion gehalten wurde) in seiner Dekoration ein lateinisches Kreuz, und die Inschrift enthält sowohl das Wort Χρῆσιςτιανός als auch ein Datum, das umgerechnet das Jahr 243 n. Chr. ergibt (*IMont* 17). Die christliche Familie, die diesen Grabstein etwa sechs Jahre vor der Decischen Verfolgung setzte, hegte keine Bedenken, die christliche Zugehörigkeit ihres verstorbenen Vaters Satorneinos offen zu bekennen. Dass Satorneinos ein Montanist war, kann zwar nicht ausgeschlossen, aber auch nicht behauptet werden. Das Christentum drückte sich selbst in und um Pepouza niemals allein nur in der montanistischen Form aus.

August Strobel schließlich fügte das türkische Dorf İkişbaba (3 km südwestlich von Karbasan und 3 km südöstlich von Sırıklı; siehe Fig. 1.3) in die Liste möglicher Pepouza-Lokalisationen ein, ebenfalls weil dort christliche Inschriften gefunden worden waren.⁷⁰ Jedoch ist keine dieser Inschriften unzweifelhaft montanistisch.

4. Toponyme Anhaltspunkte

In der Türkei – wie woanders auch⁷¹ – klingen die Namen antiker Siedlungen oft (wenn auch nicht ohne Abwandlungen) in der Namengebung der späteren (auch heutigen) Dörfer, Ortschaften und Städte nach, die an der Stelle oder in der Nähe dieser antiken Siedlungen entstanden.⁷²

Die Etymologie des Namens „Pepouza“ ist unklar, doch scheint Πέπουζα die reduplizierte Form von Πούζα (Pouza) zu sein.⁷³ In Kleinasien findet sich häufig das griechische *zeta* durch *delta* ersetzt, genauso häufig *pi* durch *beta*.⁷⁴ Im Hinblick darauf überlegte Ramsay, ob der Name des neuzeitlichen Dorfes Boudaili (heute Buğdaylı geschrieben; siehe Fig. 1.3) den Namen des montanistischen Zentrums in seiner nicht-reduplizierten Form (Pouza) bewahrte.⁷⁵ „Buğdaylı“ macht im Türkischen Sinn, es bedeutet “Ort des Weizens”. Ramsay vermutete

⁷⁸ Strobel, *Land*, 129-30, and “Beilage” at the end of that book. See also Marksches, “Pepuza,” 23.

⁷⁹ Tabbernee, *MIT*, 487-88.

⁸⁰ For example, see Wilhelm Schepelern, *Der Montanismus und die phrygischen Kulte: Eine religionsgeschichtliche Untersuchung* (Tübingen: Mohr, 1929), 159-64; Kurt Aland, “Der Montanismus und die kleinasiatische Theologie,” *ZNW* 46 (1955): 109-16; Josephine Massingberd Ford, “Was Montanism a Jewish-Christian Heresy?” *JEH* 17 (1966): 145-58.

⁸¹ Charles E. Hill, “The Marriage of Montanism and Millennialism,” *StPatr* 36 (1993): 140-46; idem, *Regnum Caelorum: Patterns of Millennial Thought in Early Christianity*, 2d ed. (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2001), 143-59; Tabbernee, *MIT*, 23-24.

⁸² See especially Daniel H. Williams, “The Origins of the Montanist Movement: A Sociological Analysis,” *Religion* 19 (1989): 331-51.

⁸³ See above.

foot of a mountain, large hill, or range of hills, but this topographical clue can only be utilized, if at all,⁸⁴ with extreme caution and in concert with other clues.

Similarly, other topographical criteria are far from foolproof. Pepouza and Tymion were undoubtedly settlements closely related to each other both geographically and socially, but “pairs of settlements” are too numerous in this region to provide any really useful data. The fact that Bekilli and Üçkuyu have been suggested as Pepouza and Tymion respectively and in reverse order,⁸⁵ illustrates the difficulty even of deciding which settlement would be a better candidate for the more prominent of the two ancient Montanist sites.

6. Numismatic Clues

If Pepouza was indeed at any time in its history an independent city, it may have minted its own coins. However, no coins bearing the name Pepouza have, as yet, been found.

CONCLUSION

The re-examination of the historical, geographic, toponomic, and topographic clues able to be derived from the extant ancient literary material, supported by some limited epigraphic data summarized in this chapter, does not reveal the exact location of Pepouza. It does, however, narrow the parameters within which Pepouza is to be found and eliminates some locations suggested by earlier scholars. Yanıkören and Evçiler, for example, must be ruled out as possible locations of Pepouza, but Delihıdırlı, Buğdaylı, Bekilli, and some other sites near these modern Turkish settlements appear to be in the general vicinity of ancient Pepouza. In light of the clues, it is also clear that any site considered to be the likely location of Pepouza should meet as many as possible of the following criteria:

1. It must be situated west of Işıklı (Eumeneia) and southwest of Selçikler (Sebaste).
2. It must have been able to be linked by road to Briana and Sebaste.
3. It must be situated somewhere near the remains of Tymion.
4. Both it and the ancient site of Tymion are likely to be near, or at least visible from, a mountain or a high hill.
5. It must contain sufficient shards and other materials on the site to show more or less

weiter (aufgrund ähnlichen orthographischen Austausches von *delta* und *tau*),⁷⁶ dass der antike Name „Tymion“ im neuzeitlichen Namen „Dumanlı“ nachklänge.⁷⁷ „Dumanlı“ bedeutet „Ort von Rauch (oder Dunst).“ Neuerdings sind solche toponymen Argumente von August Strobel wiederbelebt worden.⁷⁸ Doch ist große Skepsis hinsichtlich ihres Nutzens für die Lokalisation von Pepouza und Tymion angebracht.⁷⁹ Die Beziehung von Pepouza zu Buğdaylı ist höchst spekulativ, und zahlreiche türkische Dörfer enthalten den Wortstamm „Duman“ in ihren Namen.

5. Topographische Anhaltspunkte

Einer der Gründe, keinesfalls der einzige, für die metaphorische Bezeichnung Pepouzas und Tymions als „Jerusalem“ war eschatologischer Natur. Der Montanismus war hochgradig von der Offenbarung des Johannes wie auch von anderer frühchristlicher und jüdischer apokalyptischer Literatur beeinflusst.⁸⁰ Obwohl der phrygische Montanismus mit seinen verschiedenen Facetten mehr war als nur eine typische frühchristliche millenaristische Bewegung,⁸¹ hegte er dem Millenarismus ähnliche Erwartungen, zu denen die Hoffnung auf eine wörtlich zu verstehende Herabkunft des „Neuen Jerusalems“ vom Himmel auf die Erde gehörte (vgl. z.B. Offb 3:12; 21:1-22,6; Epiph., *Haer.* 48.14.1; 49.1.3).⁸² Eine solche Erwartung leitete die Montanisten dazu an, in einem bestimmten Gelände Phrygiens den idealen „Landeplatz“ für das „Jerusalem von oben“ zu suchen. Egal, ob Pepouza und Tymion an je einer Seite eines Berges zu suchen sind, wie Kraft vermutete,⁸³ beide Siedlungen und vielleicht das Gebiet zwischen ihnen müssen von einem Berg oder hohen Hügel aus sichtbar gewesen sein, damit das Szenario von Offb 21:10 erfüllt ist. Pepouza (und Tymion) mögen demnach am Fuße eines Hügels oder Berges (oder in der Nähe davon) gelegen haben.

Buğdaylı und Dumanlı (Fig. 1.3) liegen etwa 4 km (6 km Straßenweg) voneinander entfernt in einer Ebene, die von Hügelketten im Nordwesten und Süden begrenzt ist. Das macht sie unter den oben besprochenen Dörfern zu den aussichtsreichsten Kandidaten für die Identifikation mit Pepouza und Tymion, wenn das topographische Kriterium der Sichtbarkeit von einem Berg oder Hügel angewendet wird. Jedoch erfüllt auch eine

⁸⁴ Markschie, for example, considers speculation regarding the location of Pepouza and Tymion on the basis of theories about the sect's “holy mountain” best left undone (“Pepouza,” 18).

⁸⁵ See Tabbernee, *MIT*, 27, 153, 476; von Aulock, *Münzen*, I: 60-61.

- continuous settlement from Roman to Byzantine times.
6. It must cover an extensive area, with the remains of major buildings likely to be a considerable distance apart.
 7. It must have had a minimum of two or three separate church buildings (probably two Montanist ones and an orthodox one).
 8. It, or perhaps a site closely adjacent to it, must have contained a monastery.
 9. It may show evidence of destruction in the fourth century and of rebuilding.
 10. The site (or its immediate environs) may be able to be described as desolate.
 11. It may yield epigraphic material which identifies some of its inhabitants as Christian (if not explicitly "Montanist").
 12. Its modern name may, but need not, have any toponomic relationship to the name Pepouza.

Anzahl anderer Orte in der Umgebung dieses Kriterium. Gut denkbar ist, dass Pepouza und Tymion irgendwo in der Nähe des Fußes eines Berges, eines großen Hügels oder einer Hügelkette lagen, doch kann dieser topographische Anhaltspunkt nur – wenn überhaupt – mit größter Vorsicht und in Verbindung mit anderen Argumenten benutzt werden.

Ebenso wenig „wasserdicht“ nehmen sich andere topographische Kriterien aus. Pepouza und Tymion waren zweifellos zwei geographisch einander nahe und sozial eng verbundene Siedlungen, doch bietet dies kaum eine nützliche Information, da in der Region zahlreiche derartige „Siedlungspaare“ existierten. Auch zeigt die Tatsache, dass sowohl Bekilli als auch Üçkuyu mit Pepouza *und* Tymion jeweils identifiziert werden konnten,⁸⁵ die Schwierigkeit an zu entscheiden, welche dieser Ortschaften der bessere Kandidat für die bedeutendere der beiden antiken montanistischen Siedlungen sein könnte.

6. Numismatische Anhaltspunkte

Wenn Pepouza jemals in seiner Geschichte eine unabhängige Stadt war, kann es eigene Münzen geprägt haben. Jedoch sind bisher keine Münzen gefunden worden, die den Namen Pepouza tragen.

ZUSAMMENFASSUNG

Die erneute Prüfung der historischen, geographischen, toponymen und topographischen Hinweise, die aus den antiken literarischen Quellen und einigen wenigen epigraphischen Daten zu erheben sind und in diesem Kapitel zusammengefasst wurden, klärt die exakte Lage Pepouzas nicht. Jedoch lassen sich das geographische Fenster eingrenzen, innerhalb dessen Pepouza gesucht werden muss, und die Kriterien konkretisieren, die dabei im Gepäck mitzuführen sind. So können einige Orte, die in der Forschungsgeschichte vorgeschlagen wurden, ausgeschlossen werden. Yanıkören und Evçiler beispielsweise müssen als Pepouza-Kandidaten gestrichen werden. Delihıdırlı, Buğdaylı, Bekilli und einige andere archäologische Stätten in der Nähe dieser türkischen Ortschaften scheinen in der weiteren Umgebung des antiken Pepouza zu liegen. Deutlich ist auch, dass jedweder Kandidat für das antike Pepouza so viele Kriterien der folgenden Liste wie nur irgend möglich erfüllen sollte:

1. Die gesuchte antike Siedlung muss westlich von Işıklı (Eumeneia) und südwestlich von Selçikler (Sebaste) liegen.
2. Sie muss durch einen Reiseweg mit Briana und Sebaste verbunden gewesen sein.
3. Irgendwo in der Nähe müssen die Überreste Tymions liegen.
4. Beide, auch das antike Tymion, liegen wahrscheinlich in der Nähe eines Berges oder hohen Hügels oder waren zumindest von dort aus zu sehen.
5. Die Stätte muss ausreichend Scherben oder andere Materialien aufweisen, die eine mehr oder weniger kontinuierliche Besiedlung von römischer bis in byzantinische Zeit belegen.
6. Das Stadtgebiet muss über eine größere Fläche sich erstrecken und Reste größerer Gebäude aufweisen, die wahrscheinlich in einiger Entfernung voneinander standen.
7. Es müssen mindestens zwei oder drei verschiedene Kirchengebäude (wahrscheinlich zwei montanistische und ein orthodoxes) vorhanden gewesen sein.
8. An der Stätte selbst oder in unmittelbarer Nähe muss ein Kloster gelegen haben.
9. Es könnten Spuren einer Zerstörung im vierten Jahrhundert und eines Wiederaufbaus zu finden sein.
10. Die Stätte (oder ihre unmittelbare Umgebung) mag vielleicht als „wüst“ charakterisiert werden können.
11. Epigraphisches Material könnte einige Einwohner als Christen, vielleicht sogar als Montanisten identifizieren.
12. Der moderne Name kann (aber muss nicht) einen toponymen Bezug zum Namen „Pepouza“ aufweisen.

CHAPTER TWO

PEPOUZA'NIN ARANMASI

William Tabbernee

Giriş

M.S. 3. yüzyılın ilk çeyreğinde, Apollonius adında Hıristiyan bir yazar, bu dönemde Frigya'da canlanan bir erken Hıristiyan kehanet hareketini bildirdiği bir yazı yazmıştır.¹ Bu hareket daha sonra, üç kurucusundan birinin adıyla anılan Montanizm olarak tanınmıştır. Apollonius'a göre Montanus, bu hareketin idari ve dini yönetim kurallarını belirleyen, örgütleyici kişisidir (*Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). Diğer stratejilerin yanı sıra Montanus, insanların dört bir yandan gelip buluşmaları arzusu ile iki Frig kentine, Pepouza ve Tymion'a, "Jerusalem" (Kudüs) adını vermiştir (Apollonius, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.18.2).²

Pepouza veya Tymion'a her gelen Montanizm yanlısı değildi. Örneğin, yaklaşık 175 yılında, komşu şehirlerden 2 piskopos, Konana'lı (bugünkü Gonen) Zotikos ve Apameia'lı (bugünkü Dinar) Julian, Pepouza'yı ziyaret ederek Montanizmin diğer kurucusu Maximilla'nın yanlısı kehanet yapmasına neden olan şeytani bir ruh tarafından hükmedildiğini iddia etmişler ama teşebbüsleri hedefine ulaşamamıştır (Apollon., *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.18.13; cf. Anonymous, *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.16.17). Buna rağmen Pepouza bu dönemde, Montanizmin hem idari "karargahı" hem de bölge dışında yaşayan Montanistlerin hac alanı durumuna gelmiştir.

İPUÇLARI

Pepouza ve Tymion'un Küçük Asya'da erken Hıristiyanlığın ve özellikle de Montanizmin tarihçesinde oynadığı önemli role rağmen, bugüne dek, ne Popouza'nın ne de Tymion'un yerleri tespit edilememiştir.³ Geçen 125 yıl içerisinde Pepouza ve Tymion'un bulunabileceği coğrafi parametreler bilimsel araştırmalar sonucunda oldukça daralmış ve bulunabilecekleri olası yerler hakkında mantıklı öneriler yapılmıştır (Res. 1.3). Pepouza'yı aramak "saman yığnında iğne aramak" atasözünün arkeolojideki eş anlamı haline gelmiştir. Ama en sonunda günümüze kadar gelen bazı ipuçları, araştırmacıları doğru tarafa yönlendirmiştir.

1. Tarihi ipuçları

Pepouza'da, olasılıkla en erken 180 yıllarında, "Montanus ve kadınların kemiklerini" (*IMont* 2; cf. *IMont* 1) saklayan bir kutsal yapı dikilmiştir.⁴ Epiphanius, kendi zamanında (yaklaşık 377) Montanist hacıların Pepouza'yı ziyaret ettiklerini anlatır (*Haer.* 48.14.1). Bu kutsal yapının son hali, yaklaşık 550 de Ephesus'lu Johannes tarafından tahrip edilmiş, İmparator I. Justinian'ın (527-565) emrindeki askerler kutsal emanetleri yakmış ve Pepouza'daki bilinen son Montanist kiliselere el koymuşlardır (*IMont* 1-2).⁵

Ele geçirilen kiliselerden biri de Montanist patriğinin oturduğu Montanist katedraldir (Jerome, *Ep.* 41.3; cf. *Cod. Just.* I.5.20.3; *IMont* 77).⁶ Ephesus'lu Johannes yönetimindeki zulüm döneminde Pepouza'da en azından bir tane daha Montanist kilise bulunmaktaydı (*IMont* 1). Bu kilise, Montanist alt tarikatların ortaya çıkışlarına dayanarak, dördüncü yüzyıla tarihlenebilir. Çok güvenilir olmamakla beraber, *Praedestinatorum haeresis* adındaki beşinci yüzyıla ait kitabın, çoğunlukla Praedestinator olarak tanımlanan anonim yazarı, yaklaşık 450 yılında, "Pepouza şehrinde biri Quintilla'nın diğeri ise Priscilla'nın olan iki kiliseden" bahsedildiğini anlatır (*Haer.* 1.27).⁷ Priscilla, Montanizmin kurucularından üçüncüsüdür. Quintilla ise daha geç dönemdeki Montanist kadın (kahin) peygamberdir.

Montanus'un Pepouza'yı Montanist hareketin merkezi olarak seçmesinin altında yatan neden eskatolojya doktrinine dayalı olabilir. Örneğin H. Kraft, Apollonius'un bahsettiği, bir değil, iki şehrin Montanus tarafından "Kudüs" olarak adlandırılmasını, ancak Pepouza ve Tymion'un her birinin "büyük ve yüksek bir dağın" birer yamacında yer alması durumunda açıklanabileceğini savunmaktadır (cf. Rev 21:10).⁹ Pepouza'yı ve onunla Tymion arasındaki alanın¹⁰ Montanist "Kudüs" olarak seçilmesinin nedenleri ne olursa olsun, Pepouza nerdeyse dört yüzyıl boyunca Montanizmin en kutsal şehri olarak kalmıştır. Apollonius okurlarına, Pepouza ve

Tymion'dan Frigya'nın iki küçük şehri olarak bahseder (*Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.18.2). Tymion eski Frig şehirleri listelerinde hiç yer almaz. Pepouza'nın yer aldığı tek liste ise, yaklaşık 460 yılında oluşturulan ve yaklaşık 534/535 de yenilenen bir Bizans gezi rehberi olan Hierokles'in *Synekdemos*'udur. Phrygia Pakatiana'daki şehirler ve piskoposluk bölgelerinden bahseden bölümde, Pepouza Sibia'dan sonra, Briana'dan önce sıralanmıştır (667, 2-10).¹¹

Bu iki yerleşmeden, Pepouza ve Tymion, sadece Pepouza'nın gerçek anlamda özerk bir şehir konusunda olduğu anlaşılmaktadır. Bundan daha önce de, her iki yerleşimin de, daha büyük ya da en azından politik olarak daha gelişmiş bir topluluğun topraklarında ve hükmü altında oldukları sanılmaktadır. Pepouza'nın, Montanizmin ortaya çıkmasına dek şehir niteliğinde olmadığı düşünülmektedir.¹² Pepouza'nın "çok küçük bir köy" olduğunu iddia eden daha geç dönem referanslar ciddiye alınmamalıdır (e.g., Cyril of Jerusalem, *Catech.* 16.8; cf. Augustine, *Haer.* 27; Praedest., *Haer.* 1.27; Filastrius, *Haer.* 49). Bu referansların hepsi türetilmiş olup, hiç biri dolaysız yeni bir bilgi içermemektedirler. Üstelik, Apollonius (veya Eusebius) her ne kadar *polis* sözcüğünün şehirden çok kasaba anlamına geldiğini savunsa da, bu bilginin kesin olduğu konusunda hiç bir kanıt bulunmamaktadır. Ne Asya'nın bir taşrasında (olasılıkla Ephesus'ta)¹³ tezini yazmış olan Apollonius'un, ne de Palestina (Filistin)'da Caesarea'da¹⁴ *Historia ecclesiastica* adlı eserini yazan Eusebius'un, değil Pepouza'ya, Frigya'ya bile adım atmamış oldukları bilinmektedir. Anti Montanist polemiçiler olarak, haliyle Montanizmle ilgili herşeyi değersiz ve önemsiz olarak tanımlamak istemektedirler.

Buna benzer olarak, Salamis'li Epiphanius'un Montanizm hakkında çıkardığı rivayetler de son derece polemiç içermektedirler. Çağdaş Montanistlerle özel ilişkileri olduğunu söylemesine rağmen, Frigya'yı şahsen ziyaret etmiş olduğuna dair hiç bir kanıt yoktur.¹⁵ Epiphanius bunları yazdığı dönemde (yaklaşık 377), Montanizmin Frigya'daki merkezinin neredeyse terkedilmiş bir yer ve Pepouza adını taşıyan şehrinse yerle bir edilmiş olduğunu anlatır (*Haer.* 48.14.1-2). Epiphanius'un bu iddiası, W. M. Calder'ı, Pepouza'nın dördüncü yüzyılın ilk döneminde, büyük zulüm zamanında, askerlerce tamamen tahrip edilen, (adı bilinmeyen) Hıristiyan şehri olduğu varsayımına yönlendirmiştir (Eus., *Hist. eccl.* 8.9.1; cf. Lactantius, *Div. inst.* 5.11).¹⁶ Epiphanius'un anlattıklarının kesinliğine inanmış olan Christoph Marksches, Pepouza'nın tahribinin, deprem gibi doğal bir afet (bu bölgede 258,

362 ve 365 de görülmüştür), Konstantin ve halefleri tarafından uygulanan anti montanist kanunlar veya başka bir "polis hareketi" gibi herhangi bir nedenden dolayı olduğu tezini ortaya koymaktadır.¹⁷

Philostorgius, Anomoean Arianizmi'nin eski liderlerinden Aetius'un II. Konstantin tarafından yaklaşık 359 da Pepouza'ya sürüldüğünden (*Hist. eccl.* 4.8)¹⁸ söz eder. Bu da, bu yüzyılın başlarında bu şehirde (eğer olmuşa) ne türlü bir tahribat olmuşa olsun, 350 ler ve erken 360 larda Pepouza'da bazı yapıların (bir manastır?¹⁹ dahil) bulunduğunu göstermektedir. Hatta Epiphanius bile, terkedilmiş bir yer olmasına karşın, Montanist hacıların, "gizli ayinlerini" yapmak için Pepouza'da toplanmaya devam ettiklerini (48.14.2), bunun için de bir Montanist kutsal alan, bir kilise ve olasılıkla da bir konaklama yeri gerektiği fikrini savunur. Marksches bu tür yapıların şehrin içinden çok civarında olduğunu ve terkedilmiş olduklarını savunur.²⁰ "Pepouza" ile tekrardan inşa edilen (?) Montanist inanç merkezi arasında yaptığı ince ayırım, buna rağmen faydalıdır. Daha sonraki *Montanist* "Pepouza" şehir "Pepouza" ile aynı olmayabilir ve bu nedenle arkeolojik kalıntıları şehrin kalıntılarından farklı bir yerde olabilir.

Epiphanius'un "terkedilmiş" Pepouza hakkında yazdıklarından 173 yıl sonra, Ephesus'lu Johannes, Montanist topluluğa Pepouza'da (neredeyse) öldürücü darbeyi indirir (*IMont* 1 = Pseudo-Dionysius of Tell-Mahrē, *Chron.* [entry for year 861 of Seleucid Era = 550 C.E.]; *IMont* 2 = Michael the Syrian, *Chron.* 9.33). Nasıl olduysa ama Montanist katedral *bütünüyle* tahrip olmamış, ancak "bina arındırılarak bir (Ortodoks) kiliseye dönüştürülmüştür" (*IMont* 2).²¹ Diğer binalar da aynı akıbete uğramış olmalıdırlar.

Suriyeli Michael *Chronicle*'de, Justinian'ın selefi I. Justin (519-527) döneminde (*IMont* 2), hem Montanist hem de Ortodoks bir piskoposun varlığından bahsetmektedir.²² Eğer bu doğruysa, hem Ortodoks Hıristiyan topluluğu, hem de Pepouza şehri ya hiç tahrip edilmemişler, ya da en azından, 6. yüzyılın başlarında onarılmışlardır.

Pepouza'daki Ortodoks Hıristiyanlığın devamı veya yeniden kurulması konusundaki kusursuz ayrıntılar ne olursa olsun, Pepouza'daki kilise yöneticileri, dini topluluklarını, biri sekizinci yüzyılda diğeri dokuzuncu yüzyılda yapılan, iki resmi kilise toplantısında temsil ettiklerini iddia etmişleridir. Bunlardan ikincisi, M.S. 879'da Konstantinopol'de Hagia Sophia'da (Aya Sofya) toplanan Ortodoks kilise meclisidir. Bu toplantılarda, dini unvanı Τερούζης olarak kaydedilmiş olan

Nikolaus adlı bir piskopos bulunmaktadır.²³ Ve bahsedilen piskoposluk şüphesiz Pepouza'dır.²⁴

Konstantinopol'deki Ortodoks mecliste Pepouza piskoposunun bulunmasından daha belirgin olanı, Pepouzalı iki temsilcinin, M.S. 787 de Nicaea (İznik) deki İkinci Ruhani Meclisin çeşitli toplantılarında buldukları kayıtlarıdır. Adı ve unvanı *Euthymius hegumenus Pepuzentium*²⁵ olan bir kişi meclis toplantılarına (tümüne?) katılmıştır ve bir *Theophylactus praeses Pepuzon*²⁶ da meclisin dördüncü oturumunda kabul edilen kesin bir hükme imza atanlardan biridir. Aslında, teorik olarak düşünürsek, *praeses* (başkan) sözcüğü hem bir piskoposu (e.g., cf. Tertullian, *Praescr.* 36.1; *Pud.* 14.16, 21.6), aynı zamanda da yönetim kurulu üyesi (presbyter) (Tert., *Jejun.* 17.4) veya papaz harici tören görevlisi (*seniores*: Tert. *Apol.* 39.4) gibi, hem idari hem de ayine ait görevleri olan diğer dini memurları da ifade edebilir. Bu özel durumda, diğer imza atanların isimleri²⁷ Theophylactus'un, Euthymius'un baş rahibi (*hegumenus*) olduğu manastırın idari bünyesinin bir parçası olduğunu kesinleştirmektedir. Nicaea'daki İkinci Meclis'e ait bu veriler, sekizinci yüzyılda, Pepouza'da, veya yakınında, bir Bizans manastırı olduğuna işaret etmektedir. Bu manastırın en erken dördüncü yüzyılda kurulduğu ve Aetius'un sürgün sırasında burada kaldığı olasıdır.

Pepouza'daki Bizans manastırının ne zaman ve nasıl kurulduğunu hesaba katmazsak, günümüze kadar gelen, Pepouza'daki Hıristiyanlığın tarihini anlatan eserler, arkeologlara faydalı olabilecek şu ipuçlarına değinirler. Şehir, en azından M. S. ikinci yüzyıldan M.S. dokuzuncu yüzyıla kadar ve az çok devamlı olarak yerleşim görmüştür.²⁸ Hıristiyanlık açısından şehir piskoposluk statüsüne sahiptir. Eğer Epiphanius'un verileri ciddiye alınırsa, şehrin kendisi dördüncü yüzyıl içinde tahrip edilmiş, buna rağmen Pepouza kenti bir Montanist kült merkezi olarak kalmıştır. Bu merkez, daha çok Pepouza'nın içinde değil yakınında kurulmuş (veya yeniden kurulmuş) olup, bir Montanist katedral, bir kutsal alan, bir konaklama yeri ve tahminen evler gibi diğer binalara sahiptir. Bunun yanı sıra en azından bir Montanist kilise daha, yaklaşık 550 yılındaki tahribine kadar Pepouza'da veya yakınlarında yer almıştır. Daha sonra da M.S. 9. yüzyıla ait bir Bizans kilisesi ve M.S. 8. yüzyıla ait bir manastırın varlığı da tespit edilmiştir. Bu durumda, Pepouza kenti büyük bir alanı kaplamış olmakta ve diğer çeşitli yapıların kalıntıları hatırı sayılır bir uzaklıkta yer almaktadırlar. Tymion şehrinin kalıntıları da bu genel çevrede yer alıyormuş olmalıdır.

2. Coğrafi ipuçları

Pepouza tarihinin yukarıda anlatılan özeti, arkeologlara yerleşimin çevresinde ne tür binaları bulmayı beklemeleri konusunda bazı ipuçları vermekte ama bu yerleşim için, Frigya dışında, nerede arama yapacakları konusunda bir öneride bulunmamaktadır. Bunun yanısıra günümüze ulaşan eserler, çok kesin olmamalarına ve çelişkili olmalarına rağmen, bazı coğrafi ipuçları da vermektedirler.

Pepouza'nın "Galatia, Cappadocia ve Phrygia'nın arasında" olduğunu iddia eden geç referanslar (e.g., *Anacephalaeosis* 49 [emphasis added]; cf. John of Damascus, *Haer.* 49) coğrafi açıdan olanak dışıdır. Bunlar Epiphanius'un *Haer.* 49.1.2'inin yanlış yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır; burada, o zamanlarda, Cappadocia, Galatia ve aralarında Phrygia'nın da olduğu başka yerlerde, Montanistlerin bulunduğu bahsedilmektedir. Buna benzer olarak, Epiphanius'un *Against Eight Heresies* (*Sekiz Aykırı Düşünceye Karşı*) adlı eserine *epitome* (özet) yazan anonim bir yazarın "hala başka bir Pepouza var" (*Anac.* 49) yorumu da işe yarar coğrafi bilgi içermemektedir. Bu cümle, Strobel'in de önerdiği üzere,²⁹ daha çok, (tahrip edilen?) Pepouza şehri ile doğal olarak o da "Pepouza" olarak tanımlanan Montanist kült merkezi arasındaki farka değinmektedir. Bir seçenek de, W.M. Ramsay'in³⁰ 1897 yılında ortaya çıkardığı gibi, *Anacephalaeosis*'un yazarının (yanlışlıkla) bir Novatianist dinsel meclisinin yaklaşık 375 yılında toplandığı yerden bahsediyor olmasıdır (see Socrates, *Hist. eccl.* 4.28). Sokrates, dini meclisin Pazon, adında küçük bir köyde toplandığından bahsederken (ἐν Πάζφ κώμῃ), Sozomen köy sözcüğünü anlatmak amacıyla bunu şehir adı Παζουκώμῃ ile birleştirir (*Hist. eccl.* 7.18) ve bu da daha geç kaynaklarda Πούζα ya da Πένουζα olarak aktarılmıştır.³¹ Her şeye rağmen, Montanist Pepouza, henüz tam teşhis edilemeye de modern Erten'in³² yakın çevresinde yer alan ve Hierokles'in *Synekdemos*'da Pepouza'nın yeri olarak önerdiği alandan çok uzakta bulunan Pazon yakınlarında aranmamalıdır.

Pepouza'nın yeri hakkındaki en güçlü coğrafi ipucu, Hierokles'in Frigya şehirleri ve piskoposlukları listesinde yer almaktadır. *Synekdemos* sözcüğü edebi olarak "seyahat arkadaşı" anlamına gelmektedir. Modern çağımızdaki *Blue Guides* (*Mavi Rehber*) gibi, Bizans İmparatorluğu içinde seyahat eden edebi yolcular, ilgilerini çeken (veya ziyaret etmeyi arzuladıkları) şehirlere geldiklerinde gerekli bilgi için bu "seyahat arkadaşlarına" başvuruyorlardı. Bu nedenle, *Synekdemos*'da anlatılan şehirler, bu

yolcuların tercih ettikleri yolları ve güzergahları takip eden bir düzende hazırlanmıştır.

Synekdemos'un Pepouza hakkında bilgi içeren kısmına gelince, burada bahsedilen şehirlerin en azından bazılarının ana Bizans yollarında yer aldıkları kesindir. Bu bölüm Laodikeia (Eskihisar) ile başlar. Laodikeia Phrygia Pakatania başpiskoposunun bulunduğu yerdin ve Ephesos ile İkonion'u³³ bağlayan batı-doğu anayolunun üzerinde yer almaktaydı. Bu yol ya henüz tam teşhis edilemeyen Ilouza'da³⁴ ya da Akmonia'da (Ahat)³⁵ sona ermekteydi. Bunların her ikisi de, piskoposları Bizans döneminde, Laodikeia'daki³⁶ başpiskoposun dini yargı yetkisi altında görev yapan şehirlerdi. Akmonia, stratejik açıdan, içlerinde biri Philadelphieia'dan (Alaşehir) gelen, diğeri kuzeye Kotiaion (Kütahya) ve güneye Eumeneia (Işıklı) ve Apamenia'ya³⁷ uzanan batı-doğu anayolunun da bulunduğu, bir çok Bizans yolunun kesişme noktasında yer almaktaydı.

Phrygia Pakatania'daki ana piskoposlukları içine alabilmek için, Hierokles'in *Synekdemos*'u anayol dışındaki şehirleri de tanımlar. Bunlardan bazılarına, örneğin Laodikeia'dan sonra bahsedilen Hierapolis (Pamukkale), dayanıklı yan yollarla ulaşılmaktaydı. Diğerleri, sonradan yok olmuş küçük yolların üzerinde yer aldıklarından, Hierokles'in takip ettiği kesin rotayı tekrardan canlandırmakta zorlanıyoruz.

Daha önce de değinildiği gibi, Pepouza'nın yer aldığı alt bölümde şehir, Sibliya ve Briana'nın arasında yer alır (bkz. Res. 1.1). Şehirler şu sırayı takip ederler: Lounda, Moltē, Eumeneia, Sibliya, Pepouza, Briana, Sebaste, Ilouza ve Akmonia (=Akmonia) (667,2-10).

Lounda, (İsabey yakınında, Çal'ın yaklaşık 8 km güneyinde)³⁸ bu dokuz piskoposluk grubu içinde en güneydeki şehir olması yönünden, yeni bir alt bölüm için açık bir başlangıçtır.³⁹ Tam olarak tespit edilmiş olan şehirlerin (Lounda [İsabey], Eumeneia [Işıklı],⁴⁰ Sebaste [Selçikler] ve Akmonia [Ahat]) yerleri bize bu gruptaki piskoposlukların en azından iki ayrı yol üzerinde yer aldıklarını göstermektedir – bu da *Synekdemos*'un bu alt bölümünün, her birinin farklı başlangıç noktaları olan 2 (belki de daha fazla) alt grubu olduğuna işaret eder. Coğrafi açıdan, alt gruptaki son şehrin yeri ile diğer alt gruptaki ilk şehrin yeri arasında (göreceli olarak) büyük bir mesafe olabilir.⁴¹

Ramsay'a göre, Homa yakınındaki eski kalıntılar Sibliya'ya aittir.⁴² Sibliya'nın kesin tanımlanması, 1897 yılında J.G.C. Anderson'un Evciler'de, Sibliya halkına ait genel arşivden bahseden yazıtı

bulmasıyla biraz zorlaşmıştır: Σιβλιανῶν ἀρχεῖα.⁴³ Evciler, Işıklı'nın güneyine 35 km ve Dinar'ın (antik Apameia; bkz. Res. 1.1)⁴⁴ batısına 25 km uzaklıktadır. Bu da Sibliya'nın Evciler'de ya da yakınında yer almış olduğu kanısını uyandırmıştır.⁴⁵ Bunun yanı sıra, yazıtın bulunduğu taş, tren istasyonundaki platforma çimentoyla sabitleştirilmiş olduğundan, çok daha uzak mesafedeki yerden de getirilmiş olabilir. Anderson'un kendisi bu yazıtı, Ramsay'ın Sibliya'yı Homa ile tanımlaması konusunda zayıflatıcı değil, güçlendirici bir unsur olarak görmektedir.⁴⁶

Sibliya'nın Evciler'de değil Homa'da olduğunu söylemek, Hierokles'in bilinen şehirler/piskoposluklar listesinin tarzına daha çok uymaktadır. Her ne kadar Ramsay'ın Sibliya'yı Homa ile bir tutması kesinlik kazanmamış olsa da, Sibliya'nın Evciler'in daha güneyinde yer almış olması mümkün değildir. Böylece de, Elsa Gibson tarafından yapılan, Pepouza'nın Dazkırı Ovası'ndaki⁴⁷ Evciler yakınında yer aldığı varsayımı da aynı derecede olası değildir.

1895 yılında W.M. Ramsay, Sibliya'yı listeledikten sonra Hierokles'in bir sonraki alt grubuna, Eumeneia'nın batısında, Meander (Büyükmenderes)'in diğer yakasında bulunan "Banaz Ovası"⁴⁸ ile başladığını inandırıcı bir biçimde savunmuştur. Bu alt grup Pepouza ile başlar ve kuzeydoğuya doğru Briana ve Sebaste yönünde ilerler. Daha sonra kuzeybatıya, Ramsay'ın Hacım'a⁴⁹ yerleştirdiği Allouda ile yanlış bir bağlantı kurduğu Ilouza'ya doğru devam eder. Ramsay'ın bakış açısından, Akmonia Hierokles'in sonraki alt grubunun ilk şehridir ve *Synekdemos*, Akmonia'nın ayrı bir gruptaki, daha sonraları Laodikeia Başpiskoposluğuna geri verilen beş piskoposluğun önde gelen şehri olduğu bir dönemiyansıtılmaktadır.⁵⁰

Sebaste'nin kesin konumu, Sivasslı⁵¹ yakınındaki Selçikler olarak bilinmektedir, ancak Briana'nın konumu o kadar kesin değildir. *Synekdemos*'daki formunun piskopos unvanından yani ὁ Βριανῶν'dan Βριάννα olarak türediğini savunan Ramsay, bu şehrin adının Bria olduğunu tahmin eder.⁵² Fakat, şu anda Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan adak steli üzerinde, halk diline uyarlanmış olarak yazılmış olan Βριανηνός kelimesi, şehrin doğru adının, Hierokles'in de bahsettiği gibi, gerçekten Briana⁵³ olduğunu kanıtlar. Ramsay Bria[na]'yı önce Karahallı⁵⁴ ve daha sonra da şimdiki adı Gürpınar olan Selçikler/Sebaste'nin 7 km güneydoğusundaki Burgaz⁵⁵ olarak tanımlar. Gürpınar yakınındaki kalıntılar

olasılıkla Briana⁵⁶ kalıntıları olmalıdır, ama yine de epigrafik ve nümizmatik bulgularla kanıtlanmak durumundadır.

Ramsay'ın Ilouza/Aloudda ve Akmonia teo-rilerinin kesinliği ne olursa olsun, Pepouza'yı Eumeneia'nın batısında ve Sebaste'nin güneybatısında olarak tanımlamasında haklı olduğu konusunda şüpheler çok azdır.

3. Epigrafik ipuçları

W. M. Ramsay, 1883 yılında Pepouza ve Tymion'un sırasıyla Yanıkören ve Hocalar'daki Sibia (Homa)'nın kuzeybatısında olduğunu (yanılarak) düşünmüştür.⁵⁷ 1875'de, yukarıda değinildiği gibi, Sibia'nın güneybatısında, Menderes'in batısında bulunan şehirleri göz önünde bulundurarak bu varsayımını geri çekmiştir.⁵⁸ Delihıdırlı, Sırıklı⁵⁹ ve Karabasan⁶⁰ köyleri yakınlarında bulunan Hıristiyan yazıtların gösterdiğine göre, Pepouza'nın yakın çevrede yer almış olması gerektiğini düşünmüştür.⁶¹ Karabasan,⁶² Gürpınar'ın yaklaşık 15 km güneydoğusunda yer alır.

G. Radet, 1893 yılında, Sırıklı'nın (Karabasan'ın 12 km batısındaki)⁶³ yaklaşık 6 km batı yönünde bulunan Üçkuyu'yu Pepouza olarak tanımlamıştır (Res. 1.3). Fakat Ramsay, Pepouza'nın, Delihıdırlı yakınında (daha doğrusu, Delihıdırlı ile 2 km güneydoğusundaki Karahallı arasında) bir yerleşme olduğu konusundaki iddialarına, bu yerleşimde çok az yazıt bulunmuş olmasını kabul etmesine rağmen, devam etmiştir.⁶⁵ 1931'de, W.M. Calder, üstadı Sir William Ramsay'ın Pepouza olarak önerdiği bölgenin güneybatısında bulunduğu Hıristiyan yazıtlara dayanarak, Bekilli'nin Pepouza ve Üçkuyu'nun da Tymion olduğunu öne sürmüştür.⁶⁶ Bu iki modern Türk yerleşmesinin daha büyüğü olan Bekilli, Üçkuyu'nun 5 km güneydoğusunda, Dumanlı'nın güneyine 11 km mesafede ve Delihıdırlı'nın yaklaşık 20 km güneybatısında yer alır.

Calder'in Bekilli'yi Pepouza olarak tanımlaması, Karapınar'da (Bekilli'nin 4,5 km güneybatısı) bulunan, beyaz mermerden, piskopos kürsüsü biçimindeki, cenaze törenine ait anıttır.⁶⁷ Üstündeki yazıtta Διογένης καὶ Ἀπφίας, Χρῆστιασῶν "Diogenes ve Appia, Hıristiyanlar (anısına)" (IMont 58). Calder bu anıtı, Montanist bir kiliseye ait olduğu ve Montanist bir rahip ve rahibe ya da bir erkek bir de kadın kahine adanmış olduğu iddiasıyla, üçüncü yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.⁶⁸ Ama, harflerin şekli, bağlantıların biçimi ve *praenomina* (isim) olmaması, daha çok Konstantin dönemi sonrası bir tarihi göstermektedir.⁶⁹ Bu geç tarih,

hemen bu anıtın Montanist olmadığını düşündürmez ama, buradaki Montanizmin, kabul edilmiş Hıristiyan dininden farklı unsurlar göze alınarak incelenmesi gerekir.

Calder'in aksine, kesin tarihlenmiş bir Konstantin öncesi Frig anıtındaki, açıkça ifade edilen Hıristiyan dini öğeleri bile, Montanizmin net bir işareti olarak görülemez. Calder'in döneminden beri, Frigya'nın bir çok yerinde, Montanist oldukları kesin olmayan, bir çok üçüncü yüzyıl Hıristiyan yazıtları bulunmuştur. Montanizm konusunda tartışma götürmez deliller oluşturma yerine bu yazıtlar daha çok, Frigya'da, yoğun düşmanlık dönemleri dışındaki zamanda, Hıristiyan olanlar ve olmayanlar arasındaki düşünülen çok daha büyük bir birliktelik ve işbirliğini vurgulamaktadırlar. Örneğin, Radet tarafından Pepouza ve Calder tarafından Tymion olduğu sanılan, Üçkuyu köyünde bulunan bir cenazeye ilgili sunak, sadece bir Latin haçla süslü olmayıp üzerindeki yazıtta hem Χρῆστιασῶν sözcüğü, hem de M.S. 242'ye denk gelen bir tarih bulunmaktadır (IMont 17). Bu mezar taşı yaptıran Hıristiyan aile, "Decian zulmünden" yaklaşık altı yıl önce, ölen babaları Satorneinos'un Hıristiyanlığa olan sadakatini açıklamaktan çekinmemiştir. Satorneinos için Montanist değildir diyemeyiz, ama olduğunu da iddia edemeyiz. Montanizm hiçbir zaman Hıristiyanlığın Pepouza'daki tek biçimi olmamıştır.

Buna benzer olarak, August Strobel, İkizbaba'da (Karabasan'ın 3 km güneybatısında, Sırıklı'nın 3 km güneydoğusunda; bkz. Res. 1.3) bulunan Hıristiyan yazıtlara dayanarak, bu köyü de olası Pepouza yerleri listesine eklemiştir.⁷⁰ Ama bu yazıtların hiç birinin Montanist olmadığı tartışma götürmez.

4. Yer adlarıyla ilgili ipuçları

Türkiye'de, başka yerlerde de olduğu gibi,⁷¹ antik yerleşmelerin terminolojisi genellikle (ama her zaman değil), bu yerleşmelerin üstünde veya yakınlarında kurulan daha sonraki (modernler de dahil) köy, kasaba ve şehir isimlerinde en azından kısmen de olsa korunagelmiştir.⁷²

"Pepouza" isminin etimolojik kaynağı açık değildir, ama Πέπουζα, Πούζα (Pouza) dan tekrarlanmıştır.⁷³ Ramsay *delta* ve *zetanın* Küçük Asya'da sıkça kullanımlarına değinerek (buna aynı derecede *betanın pi* yerine kullanılmasını da eklemek gerekir⁷⁴), modern Boudaili köyünün adının (bugünkü telaffuzu Buğdaylı; bkz. Res. 1.3) Montanizmin merkezinin adını tekrarlanmamış haliyle (Pouza) muhafaza ettiğini ve böylece de

Türkçe'deki anlamına yaklaştığını önermektedir.⁷⁵ Buğdaylı "buğday yeri" anlamına gelmektedir. Ramsay ayrıca, (*delta* ve *tau* arasındaki benzer ortografik değişime dayanarak⁷⁶) Tymion antik isminin, modern Dumanlı ismiyle ilişkisi olduğunu savunur.⁷⁷ Dumanlı "duman (ya da sis) yeri" demektir. Yakın zamanda, bu yer adları bilimi tezleri August Strobel tarafından yeniden canlandırılmıştır.⁷⁸ Yer adları biliminin Pepouza ve Tymion'un yerlerinin saptanmasında ne denli gerekli olduğu konusunda şüpheler bulunmaktadır.⁷⁹ Pepouza ve Buğdaylı bağlantısı oldukça yüksek bir spekülasyondur ve bir çok Türk köyünün adının içinde "Duman" sözcüğü geçmektedir.

5. Topografik ipuçları

Tek olmamakla birlikte, Pepouza ve Tymion'un "Kudüs" olarak mecazi isimlendirilmesi eskatolojya türünden bir bakış açısidir. Montanizm, Kutsal Kitabın son cüzünden olduğu gibi, diğer Hıristiyan ve Yahudi vahiy edebiyatından çok etkilenmiştir.⁸⁰ Bir tipik erken bin yıl hareketi olarak çok daha fazla yönlü⁸¹ olan Frigya Montanizminin bin yıla ait beklentileri, örneğin, "Yeni Kudüs'ün" (e.g., Rev 3:12; 21:1-22:6) gökyüzünden yeryüzüne fiziksel olarak alçılması beklentisi bulunmaktaydı (see Epiph., *Haer.* 48.14.1; 49.1.3).⁸² Bu beklentiler şüphesiz Montanistleri etkilemiş ve Frigya'nın belli bir bölgesinin topografisinin "yukarda bahsedilen Kudüs" için ideal bir konum olduğunu düşündürmüşlerdir. Kraft'ın⁸³ tahmin ettiği gibi, Pepouza ve Tymion'un dağın her bir yamacında yer aldıkları varsayımını bir kenara bıraksak da, her iki yerleşimin ve hatta aralarındaki bölgenin, Rev 21:10'da zorunlu görülen şartları yerine getirebilmek için, bir dağın ya da yüksek bir tepenin üstünden görülmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, Pepouza'nın (ve de Tymion'un) bir tepe ya da dağın eteklerinde (ya da yakınlarında) yer almış olması olasılığı yüksektir.

Buğdaylı ve Dumanlı (Res. 1.3), birbirlerine 4 km uzaklıkta (yoldan 6 km), kuzeybatıdan ve güneyden bir dizi tepe ile çevrelenmiş bir ovada yer alırlar; bu da onların, topografik açıdan bakılınca, yukarıda bahsedilen yüksek bir tepenin üstünden görülmeleri kriterini yerine getirmeleri açısından, Pepouza ve Tymion olmaları en yüksek ihtimalli köyler durumuna getirmektedir. Bununla beraber, çevredeki diğer yerleşmelerden birkaç tanesi daha bu kriterlere uymaktadır. Pepouza ve Tymion olasılıkla bir dağın ya da bir dizi tepenin eteğine yakın bir yerde kurulmuşlardı, fakat bu topografik ipucunu ancak,⁸⁴ çok hassas olarak ve diğer ipuçlarıyla birlikte değerlendirmek gerek-

mektedir.

Buna benzer olarak, diğer topografik kriterler de kusursuz değildir. Pepouza ve Tymion kuşkusuz hem coğrafi hem sosyal açıdan birbirleriyle bağlantılı yerleşimlerdir ama bu tarz "çift yerleşmeler" bölgede çok sayıda bulunmaktadır ve bize fazla yararlı bilgi verememektedir. Bekilli ve Üçkuyu'nun, hem yazılış sırasıyla hem de ters olarak,⁸⁵ Pepouza ve Tymion olarak önerilmesi gerçeği, bu antik Montanist yerleşimlerden daha meşhur olanına hangisinin daha uygun bir aday olduğuna karar vermenin ne kadar zor olduğunu vurgulamaktadır.

6. Nüvizmatik ipuçları

Eğer Pepouza tarihin herhangi bir döneminde bağımsız bir şehir konumunda idiye, kendi sikkelerini basmış olurdu. Ama bu güne kadar, Pepouza adının bulunduğu bir sikkeye rastlanmamıştır.

SONUÇ

Günümüze kadar gelen antik yazılı metinlerden elde edilen, tarihi, coğrafi, yer adlarıyla ilgili ve topografik ipuçlarının tekrardan incelenmesi, ve bunların bu bölümde özetlenen sınırlı epigrafik verilerle desteklenmesi, Pepouza'nın kesin yerini göstermemektedir. Ama, Pepouza'nın bulunması gereken alanın verilerini daraltmakta ve de daha eski bilim adamlarının önerdikleri yerleşim yerlerini saf dışı bırakmaktadır. Örneğin, Yanıkören ve Evciler Pepouza'nın olası yerleri konumundan silinmeli ama bu modern Türk yerleşmelerinin civarlarında bulunan Delihıdırlı, Buğdaylı, Bekilli ve diğer şehirler antik Pepouza'nın çevresindeki şehirler olarak tanımlanmalıdırlar. İpuçlarının ışığında, Pepouza olduğu düşünülen her şehrin, aşağıdaki kriterlerin mümkün olduğunca fazlasına sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır:

1. Işıklı'nın (Eumeneia) batısında ve Selçikler'in (Sebaste) güneybatısında yer almalıdır.
2. Briana ve Sebaste'ye yol bağlantısı olmalıdır.
3. Tymion kalıntılarının yakınlarında yer almalıdır.
4. Kendisi ve antik Tymion şehri, bir dağ ya da yüksek tepeye yakın olmalı veya en azından dağ ya da tepeden görülebilmelidir.
5. Roma döneminden Bizans dönemine kadar süreli bir yerleşim olduğunu kanıtlamak amacıyla yeterli çanak çömlek ve diğer malzeme kalıntıları içermektedir.
6. Hatırı sayılır bir uzaklıktaki ana yapı

- kalıntılarını da kapsayan geniş bir alana sahip olmalıdır.
7. En az iki ya da üç tane bağımsız kilise (olasılıkla iki Montanist bir Ortodoks) yapısına sahip olmuş olmalıdır.
 8. Kendisi, ya da çok yakınındaki bir yerleşmede bir manastır bulunuyor olmalıdır.
 9. Dördüncü yüzyıla ait bir tahribat ve bir yenilenme gösterebilmelidir.
 10. Terkedilmiş olarak tanımlanabilmelidir.
 11. Halkının bazılarının Hıristiyan (kesin olarak "Montanist" değilseler de) olduklarını gösteren epigrafik malzemeye sahip olmalıdır.
 12. Şu andaki modern ismi, şart olmamakla beraber, Pepouza sözcüğüyle yer adları bilimi açısından bir ilişki içinde olabilir.

CHAPTER THREE

THE SEARCH FOR TYMION

William Tabbernee

INTRODUCTION

As explained in Chapter 2, according to Apollonius, Montanus gave Tymion as well as Pepouza the designation “Jerusalem” (Apollonius, *Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). Scholars have long understood this designation to indicate that Montanus believed that the “Jerusalem from above” (Rev 3: 12) would descend somewhere in the vicinity of Pepouza and Tymion. These scholars, however, have been at a loss to explain the exact relationship between Tymion and Pepouza in Montanus’ eschatology. The best suggestion, thus far, has been that Tymion and Pepouza may have been geographically close settlements—perhaps at either side of a mountain which Montanus could have equated with the mountain referred to in Rev 21: 10 from which the descent of the New Jerusalem could allegedly be observed.¹

SEARCHING FOR TYMION

Understandably, earlier searches for Tymion were inextricably linked to and totally dependent upon the search for Pepouza. It has long been recognized that, of the two, Pepouza was the historically more significant site. Tymion is mentioned only once in the extant pre-Constantinian anti-Montanist literature (Apollon., *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.18.1-14), whereas Pepouza is referred to frequently—the later polemics often applying to Pepouza alone, in adapted format, Apollonius’ description of Pepouza and Tymion (e.g., see Cyril of Jerusalem, *Catech.* 16.8; Filastrius, *Haer.* 49; Augustine, *Haer.* 27; Praedestinatus, *Haer.*, 1.27; Theodoret of Cyrrhus, *Titus* 2.3; Timothy of Constantinople, *Haer.* [PG 86,1:20]). Theories about the likely location of Pepouza,² therefore, have played an important role in formulating hypotheses about possible ancient sites with which Tymion may be identified.

EINLEITUNG

Wie in Kapitel 2 ausgeführt, gab Montanus sowohl Tymion als auch Pepouza den Namen „Jerusalem“ (Apollonius, *Frag.* bei Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). In der Forschung wird diese Textstelle seit langem so erklärt, dass Montanus erwartete, das „Jerusalem von oben“ (Offb 3:12) werde irgendwo in der Nachbarschaft von Pepouza und Tymion herabkommen. Die Vertreter dieser These konnten allerdings bisher nicht klären, wie genau Montanus sich die Beziehung zwischen Tymion und Pepouza in seiner Eschatologie dachte. Der beste Vorschlag war bisher, Tymion und Pepouza seien geographisch nah beieinander liegende Siedlungen gewesen – vielleicht auf je einer Seite eines Berges, den Montanus mit dem in Offb 21:10 genannten Berg gleichgesetzt haben mag, von dem aus angeblich die Herabkunft des Neuen Jerusalems zu beobachten gewesen wäre.¹

AUF DER SUCHE NACH TYMION

Ältere Lokalisationsversuche Tymions waren verständlicherweise unlöslich an die Pepouza-Suche geknüpft. Pepouza stellte, so war lange erkannt, die historisch bedeutendere der beiden Siedlungen dar. Tymion wird lediglich einmal in den literarischen Quellen, und zwar in der vorkonstantinischen antimontanistischen Literatur erwähnt (Apollon., *Frag.* bei Eus., *Hist. eccl.* 5.18.1-14), wohingegen Pepouza häufig belegt wird. Die spätere Polemik nannte oft nur noch Pepouza allein, wenn sie sich in verschiedener Form auf Apollonius’ Beschreibung von Pepouza und Tymion bezog (siehe z.B. Cyril von Jerusalem, *Catech.* 16.8; Filastrius, *Haer.* 49; Augustin, *Haer.* 27; Praedestinatus, *Haer.* 1.27; Theodoret von Cyrrhus, *Titus* 2.3; Timotheus von Konstantinopel, *Haer.* [PG 86,1:20]). Theorien über den wahrscheinlichen Ort Pepouzas² haben deshalb eine wichtige Rolle bei der

¹ Kraft, “Prophetie,” 206-61.

² For details, see Chapter 2 above.

In the directory which accompanies the *Barrington Atlas*, Tymion is listed among known but unlocated Phrygian sites as “in Phrygia Pakatiana.”³ Three more specific possible locations for the site of Tymion have been suggested by previous scholars.

1. Hocalar

Based on his identification of Homa as the site of Sibia⁴ and Doğla as the site of ancient Diokleia,⁵ W.M. Ramsay in 1883 tentatively placed Pepouza at Yanıkören,⁶ concluding, “If this be so Hodjalar⁷ must be Tymion.”⁸ This particular Turkish village named Hocalar (to be distinguished from others of the same name, such as the one 9 km northwest of Susuzören)⁹ is 35 km due north of Homa and 30 km northeast of Işıklı (ancient Eumeneia).¹⁰ Yanıkören is 12 km south of Hocalar and approximately 23 km northwest of Homa and 18 km northeast of Işıklı (see Fig. 1.3).

Postulating a location for Pepouza and (therefore also) of Tymion north of Eumeneia and Sibia is consistent with the general northeasterly direction of Hierokles’ listing of cities and bishoprics.¹¹ It does not, however, take sufficient account of the positively identified locations of Sebaste at Selçikler (2 km due west of Sivash)¹² and of Akmonia at Ahat.¹³ These cities, which are listed after Pepouza but before Diokleia, are situated respectively about 35 km west and 35 km northwest of Yanıkören—on the other side of a 5000 m mountain range (the Gatma Dağı)! If Pepouza had indeed been at Yanıkören, given the topography of the area and what is known about the Byzantine road system,¹⁴ Hierokles’ itinerary would undoubtedly have led north from Pepouza (through Tymion) to Diokleia,

Formulierung von Identifizierungs-Hypothesen zu Tymion gespielt.

Im Verzeichnis des *Barrington Atlas* wird Tymion unter den bekannten, aber nicht identifizierten phrygischen Stätten aufgeführt: „in Phrygia Pakatiana“.³ Die Forschungsgeschichte bietet drei konkretere Versuche, die Lage Tymions zu bestimmen:

1. Hocalar

Basierend auf seiner Identifikation von Homa mit dem antiken Sibia⁴ und von Doğla mit dem antiken Diokleia,⁵ lokalisierte W.M. Ramsay 1883 Pepouza versuchsweise in Yanıkören⁶ und folgerte: „Wenn dem so ist, muss Hodjalar⁷ Tymion sein.“⁸ Das türkische Dorf namens Hocalar (das von anderen desselben Namens zu unterscheiden ist, z.B. auch von dem 9 km nordwestlich von Susuzören gelegenen Hocalar)⁹ liegt 35 km genau nördlich von Homa und 30 km nordöstlich von Işıklı (dem antiken Eumeneia).¹⁰ Yanıkören findet sich 12 km südlich von Hocalar, ungefähr 23 km nordwestlich von Homa und 18 km nordöstlich von Işıklı (siehe Fig. 1.3).

Pepouza und demnach auch Tymion nördlich von Eumeneia und Sibia zu suchen, stimmt zwar mit der generellen nordöstlichen Ausrichtung der Hierokles-Liste von Städten und Bischofssitzen überein.¹¹ Doch bleiben dabei unberücksichtigt die sicher identifizierten Sebaste in Selçikler (2 km genau westlich von Sivash)¹² und Akmonia in Ahat.¹³ Diese beiden Städte, die von Hierokles nach Pepouza und vor Diokleia aufgelistet werden, liegen etwa 35 km westlich beziehungsweise 35 km nordwestlich von Yanıkören – auf der anderen Seite einer 5000 m hohen Bergkette (des Gatma Dağı)! Wäre Pepouza tatsächlich in Yanıkören anzusiedeln, dann würde Hierokles’ Itinerar

³ *Barrington Directory* 2: 972.

⁴ Ramsay, “Cities I,” 402-3; cf. idem, *Geography*, 136; and idem, *CB*, I: 220-26, 233. The precise location of Sibia has not yet been settled; see Chapter 2 above.

⁵ Ramsay, “Cities I,” 404, 422-23; cf. *CB*, I,2: 660. Diokleia was actually situated at Ahırhisar, a village (also mentioned by Ramsay in connection with Diokleia) approximately 5 km northeast of Doğla; see Thomas Drew-Bear, “Problèmes de la géographie historique en Phrygie: L’exemple d’Alia,” *ANRW* II.7.2 (1980): 938 and *TIB* 7: 233-34.

⁶ Ramsay, “Cities I,” 404, 428.

⁷ Modern spelling: Hocalar.

⁸ Ramsay, “Cities I,” 404; cf. p. 429: “Hodjalar may be the site of Tymion, the early seat of Montanism.”

⁹ On Susuzören, see below.

¹⁰ Thomas Drew-Bear, *Nouvelles inscriptions de Phrygie* (Zutphen: Terra, 1978), 112-14; *TIB* 7: 251-52; Tabbernee, *MIT*, 219.

¹¹ On which, see Chapter 2 above.

¹² *TIB* 7: 376-78; Tabbernee, *MIT*, 176, 490.

¹³ *TIB* 7: 151-52; Tabbernee, *MIT*, 169-70.

¹⁴ See, for example, *TIB* 7: 157-58.

which is 25 km northeast of Yanıkören, rather than back-tracking from Pepouza (Yanıkören?) going southwest to Eumeneia in order to visit Sebaste and Akmonia west of the Gatma Dağı.

By 1895 Ramsay had rejected his earlier hypothesis that Pepouza and Tymion were located north of Eumeneia, having come to the conclusion that the remains of ancient settlements near Yanıkören and Hocalar were not remains of cities but of villages.¹⁵ Indeed, it now appears that the ruins near Hocalar are those of a settlement on the territory of Kleroi, a city situated almost halfway between modern Yanıkören and Hocalar.¹⁶ Moreover, Ramsay also concluded that Diokleia and the cities listed immediately before and after Diokleia in Hierokles' *Synekdemos* formed a distinct subgroup of bishoprics within the diocese of Phrygia Pakatiana.¹⁷

2. Dumanlıören

As early as 1883 Ramsay had assumed that Pepouza was the starting point of a new subgroup of bishoprics in Hierokles' list,¹⁸ allowing for the possibility of there being a "geographic leap" between the location of the last named city in the previous subgroup (Siblia) and Pepouza. Although in 1890 Ramsay still placed Pepouza at Yanıkören,¹⁹ by the time he published the first volume of his *Cities and Bishoprics* in 1895 he had rejected his earlier tentative theory. He now argued that, Hierokles, after listing Siblia, commenced his next subgroup well west of Eumeneia, on the other side of the Meander, in the extensive plain known as the Banazova ("Plain of Banaz").²⁰ This new subgroup commenced with Pepouza and proceeded in a northeasterly direction to Briana²¹ and Sebaste and, according to Ramsay, went northwest to Ilouza which he took to be an

angesichts dieser Topographie des Gebietes und angesichts dessen, was wir über das byzantinische Straßensystem wissen,¹⁴ ohne Zweifel von Pepouza nach Norden (über Tymion) nach Diokleia geführt haben, das 25 km nordöstlich von Yanıkören liegt, anstatt von Pepouza (Yanıkören?) aus – entgegen Hierokles' genereller Marschrichtung – zurück nach Südwesten nach Eumeneia zu führen, um Sebaste und Akmonia dann im Westen des Gatma Dağı erreichen zu können.

1895 hatte Ramsay seine frühere Hypothese, Pepouza und Tymion lägen nördlich von Eumeneia, bereits revidiert: Er war zu dem Schluss gekommen, dass die archäologischen Spuren in der Nähe von Yanıkören und Hocalar nicht von Städten, sondern lediglich von Dörfern stammen konnten.¹⁵ Die Ruinen nahe Hocalar scheinen zu einer Siedlung auf dem Territorium von Kleroi zu gehören, einer Stadt auf etwa halbem Wege zwischen dem heutigen Yanıkören und Hocalar.¹⁶ Darüber hinaus gelangte Ramsay zu der Ansicht, dass Diokleia und die Städte, die unmittelbar vor und nach Diokleia im *Synekdemos* des Hierokles aufgeführt werden, eine eigene Untergruppe von Bischofssitzen innerhalb der Diözese Phrygia Pakatiana bildeten.¹⁷

2. Dumanlıören

Bereits 1883 vermutete Ramsay, Pepouza repräsentiere in der Liste des Hierokles den Ausgangspunkt einer neuen Untergruppe von Bischofssitzen,¹⁸ was einen „geographischen Sprung“ zwischen Pepouza und der letztgenannten Stadt (Siblia) der vorausgehenden Untergruppe möglich macht. Obwohl Ramsay 1890 Pepouza immer noch in Yanıkören ansiedelte,¹⁹ verwarf er 1895 in der Publikation seines ersten Bandes von *Cities and Bishoprics* diese frühere Theorie. Er vertrat nun die Ansicht, dass Hierokles nach der Auflistung von Siblia zu seiner nächsten Untergruppe ansetzt: weiter im Westen, westlich von Eumeneia, auf der anderen Seite des Meander in der weiten Ebene der Banaznova („Banazebene“).²⁰ Diese neue Untergruppe nahm mit Pepouza ihren Anfang und setzte sich in nordöstlicher Richtung in

¹⁵ Ramsay, *CB*, I,2: 623 n.1.

¹⁶ TIB 7: 275.

¹⁷ Ramsay, *CB*, I,2: 623-24.

¹⁸ Ramsay, "Cities I," 404.

¹⁹ Ramsay, *Geography*, 137.

²⁰ Ramsay, *CB*, I: 243.

²¹ On Briana, see Chapter 2 above.

erroneous reference to Aloudda.²² As noted in Chapter 2, Akmonia, in Ramsay's view, was the first city of Hierokles' next subgroup.

Having changed his mind about the location of Pepouza and Tymion and placing them now in the Banazova somewhere southwest of Sebaste (and Briana), Ramsay, on the basis of Christian inscriptions found near Delihıdırlı, Sırıklı, and Karbasan, argued that Pepouza must have been near these villages.²³ Their geographic location forms a triangle. Sırıklı is 7 km southwest of Delihıdırlı and 5 km southwest of Karbasan. Karbasan is 6 km southeast of Delihıdırlı. Ramsay believed that Pepouza was to be found somewhere within this triangle—the center of which is 23 km southwest of Sebaste.

Georges Radet, independently of Ramsay, placed Pepouza in the same general area but argued for Üčkuyu (6 km west of Sırıklı) as the precise site.²⁴ Ramsay rejected this identification but, nevertheless, took it as confirmation that the approximate location of Pepouza was basically sound, conceding that Dumanlı (5 km north of Üčkuyu) could be the site of Tymion (Fig. 1.3).²⁵ Utilizing a toponomic argument, Ramsay hypothesized, "The name Tymion might then be plausibly identified with the modern village Dumanlı."²⁶ In 1897, Ramsay, in his *Impressions of Turkey*, gave a narrative account of an excursion which he had made in 1880 across the Banazova, including a brief visit to Dumanlı.²⁷ He informs his readers that

Dumanlı²⁸ was once perhaps the Phrygian village Tymion, where the Montanists pitched their "New Jerusalem," calling on all true Christians to come out from among the nations and dwell apart.²⁹

Dumanlıhören³⁰ is 1.5 km southeast of the modern village of Dumanlı. It is an extensive ancient site which contains the remains of a Byzantine basilica (Fig. 1.3).³¹

Despite the skepticism that seems warranted in respect of Ramsay's toponomic argument, the

Briana²¹ und Sebaste fort. Ramsay zufolge ging es dann nordwestlich nach „Ilouza“ weiter, das er für eine (irrtümliche) Bezeichnung Alouddas hielt.²² Akmonia war, wie schon im 2. Kapitel ausgeführt, für Ramsay die erste Stadt einer nächsten Untergruppe des Hierokles.

Nachdem Ramsay auf diese Weise Pepouza und Tymion nunmehr in die Banazebene verlegt hatte, irgendwo südwestlich von Sebaste (und Briana), argumentierte er aufgrund christlicher Inschriften, die nahe Delihıdırlı, Sırıklı und Karbasan gefunden worden waren, dass Pepouza in der Nähe dieser Dörfer gelegen habe.²³ Diese bildeten ein Dreieck: Sırıklı findet sich 7 km südwestlich von Delihıdırlı und 5 km südwestlich von Karbasan, Karbasan selbst 6 km südöstlich von Delihıdırlı. Ramsay glaubte, Pepouza sei irgendwo innerhalb dieses Dreiecks zu finden, dessen Zentrum 23 km südwestlich von Sebaste liegt.

Georges Radet verortete Pepouza unabhängig von Ramsay in demselben Gebiet, argumentierte jedoch für Üčkuyu (6 km westlich von Sırıklı) als Pepouza-Stätte.²⁴ Ramsay wies zwar diese Theorie zurück, begrüßte aber, dass zumindest der von ihm gezogene Suchradius auf diese Weise sich bestätigte. Auch räumte er ein, dass Dumanlı (5 km nördlich von Üčkuyu) Tymion gewesen sein könne (Fig. 1.3).²⁵ Auf der Basis toponymer Argumentation schrieb Ramsay: „Der Name Tymions dürfte wohl glaubhaft mit der modernen Ortschaft Dumanlı identifiziert werden können.“²⁶ In seinen *Impressions of Turkey* von 1897 berichtet Ramsay von einer Exkursion, die ihn 1880 durch die Banazova führte; kurz besuchte er auch Dumanlı.²⁷ Er schreibt, dass

Dumanlı²⁸ einst vielleicht die phrygische Ortschaft Tymion war, in der die Montanisten ihr „Neues Jerusalem“ propagierten und alle wahren Christen aus den Nationen zusammenriefen, um dort Wohnung zu nehmen.²⁹

²² Ramsay, "Cities I," 414; idem, *Geography*, 101 n.3, 138; idem, *CB*, I,2: 585-87. Ramsay placed Aloudda at Hacım, but neither his hypothesis that Ilouza is to be equated with Aloudda nor his suggestion that Aloudda was located at "Hacilar" (i.e., Hacım) is secure. TIB 7: 265 and *Barrington Directory* 2: 959, for example, equate Hacım with ancient Babdalai.

²³ Ramsay, *CB*, I: 243; cf. I,2: 573 n.1, 578. Ramsay spells Delihıdırlı as "Deli-Heuderli", Sırıklı as "Suretli" (*CB*, I) and "Sarikli" (*CB*, I,2), and Karbasan as "Karib-Hassan."

²⁴ Radet, "En Phrygie," 530-31. See also Chapter 2 above.

²⁵ Ramsay, *CB*, I,2: 573 n.1, cf. 579-81 and Robert, *Villes*, 135 nn.1, 3.

²⁶ Ramsay, *CB*, I,2: 575 (Ramsay's spelling of Dumanlı).

²⁷ Ramsay, *Impressions*, 55-61.

²⁸ Ramsay's spelling.

²⁹ Ramsay, *Impressions*, 60.

³⁰ That is, "The ruins at Dumanlı."

³¹ See Strobel, *Land*, 147-60 and Chapter 4 below.

identification of Dumanlı(ören) with Tymion has been considered highly probable by a number of more recent scholars.³² Dumanlıören is 7 km southwest of the site near Delihıdırlı, assumed by Ramsay to be Pepouza, 4 km southwest of Buğdaylı (which August Strobel considered a very likely site for Pepouza)³³ and 4 km northwest of Üçkuyu (which, as we have seen, Radet deemed to be the site of Pepouza).

3. Üçkuyu

In 1931 W.M. Calder postulated that Üçkuyu (Fig. 1.3) was the site of Tymion rather than the site of Pepouza—placing Pepouza at Bekilli (5 km southwest of Üçkuyu).³⁴ Ancient sites have been discovered 1.5 km north of Bekilli and 1 km southwest of Üçkuyu.

Calder's main evidence for Üçkuyu being the site of Tymion is a marble slab which he saw at Bekilli but that was reported to have come from Üçkuyu.³⁵ The slab commemorates an archdeacon named Montanus: Μοντανου πρωτοδιακόνου "(In memory of) Montanos *prōtodiakonos*" (*IMont* 77; see Fig. 3.1). The slab belongs to the fifth century or later.³⁶ It is clearly Christian because, in addition to containing the ecclesiastical designation *prōtodiakonos*, its inscription is decorated at the beginning and end with a Latin cross.

The time period, the archdeacon's name, and the location could point to the slab being a remnant of a Montanist church. The slab does not prove, however, that Tymion (or Pepouza) was located at Üçkuyu.³⁷ Its reported provenance is imprecise³⁸ and unsubstantiated. Consequently, although the slab may have come from a Montanist

Dumanlıören³⁰ liegt 1,5 km südöstlich des heutigen Dorfes Dumanlı und weist als weitläufige antike Siedlung u.a. Überreste einer byzantinischen Basilika auf (Fig. 1.3).³¹

Trotz der gebotenen Skepsis gegenüber Ramsays toponymem Argument wurde die Identifikation von Dumanlı(ören) mit Tymion von einer Anzahl Gelehrter der jüngeren Forschung als sehr wahrscheinlich eingestuft.³² Dumanlıören liegt 7 km südwestlich der antiken Siedlung, die Ramsay in der Nähe von Delihıdırlı aufgesucht und für Pepouza gehalten hatte, ferner 4 km südwestlich von Buğdaylı (das August Strobel für Pepouza vorschlug)³³ und 4 km nordwestlich von Üçkuyu (das Radet als antikes Pepouza favorisierte).

3. Üçkuyu

Im Jahr 1931 votierte W.M. Calder für Üçkuyu (Fig. 1.3) als Tymion; Pepouza verlegte er nach Bekilli (5 km südwestlich von Üçkuyu).³⁴ 1,5 km nördlich von Bekilli und 1 km südwestlich von Üçkuyu liegen zwei antike Siedlungen.

Calder's Hauptbeleg für Üçkuyu/Tymion war eine Marmorplatte, die er in Bekilli in Augenschein nahm, die aber aus Üçkuyu angeblich dorthin verbracht worden war.³⁵ Der Stein erinnert an einen Archidiakon namens Montanus: Μοντανου πρωτοδιακόνου „(Im Gedenken an) Montanos *prōtodiakonos*“ (*IMont* 77; siehe Fig. 3.1). Die Inschriftenplatte stammt frühestens aus dem fünften Jahrhundert.³⁶ Ihre Christlichkeit steht außer Frage. Neben dem kirchlichen Titel (*prōtodiakonos*) wird die Inschrift an ihrem Anfang und Ende je mit einem lateinischen Kreuz dekoriert.

Die Abfassungszeit, der Name des Archidiakons und die Fundstelle schließen nicht aus, dass der Stein aus einer montanistischen Kirche stammt. Doch beweist dieser Marmorblock nicht, dass Tymion (oder Pepouza) in Üçkuyu zu finden sind.³⁷ Die Provenienz des Steins ist unsicher.³⁸ Und obwohl er aus einer montanistischen Kirche in

³² Including Pierre de Labriolle, *La crise montaniste* (Paris: Leroux, 1913), 17 n.1; Schultze, *Städte*, 2,1: 477; Strobel, *Land*, 129, cf. 220-21; TIB 7: 409; Marksches, "Pepouza," 10, 27-28. See also Tabbernee, *MIT*, 487-88.

³³ Strobel, *Land*, 33, 129.

³⁴ Calder, "New Jerusalem," 421-25. See also Chapter 2 above.

³⁵ Calder, "New Jerusalem," 423-24. *IMont* 76 and *IMont* 77², found at Bekilli by Calder ("New Jerusalem," 425; cf. *MAMA* 4.323, 326), are clearly Christian, but, if Montanist, do not indicate this; see Tabbernee, *MIT*, 477-80, 483-84. Similarly *IMont* 18, found by Strobel at Üçkuyu (*Land*, 120), is decorated with a Latin cross but betrays no sign of Montanism; see Tabbernee, *MIT*, 162. In the summer of 1997, my colleagues and I discovered further monuments with Latin crosses at Üçkuyu and Dumanlı, but, again, these provide additional evidence of Christianity but not (necessarily) for Montanism.

³⁶ Calder, "New Jerusalem," 424.

³⁷ See also Strobel, *Land*, 74.

³⁸ See Marksches, "Pepouza," 22 n.95.

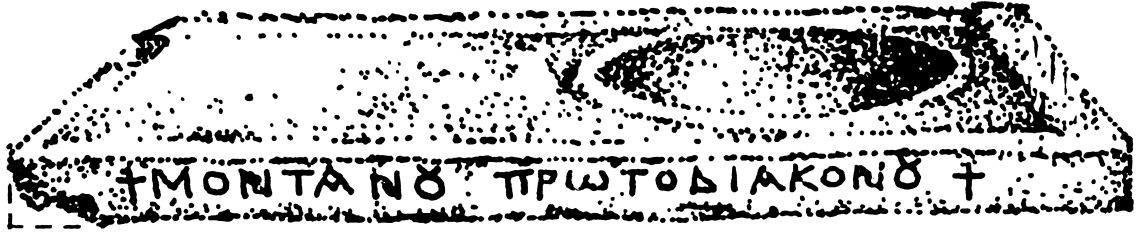

Fig. 3.1 Inscription on baptismal font honoring an archdeacon named Montanus

church located at Üçkuyu, it may also have come from an *orthodox* church at Üçkuyu or from a *Montanist* church in the *vicinity* of Üçkuyu. If the latter, it could support the location of Pepouza or Tymion at any of a number of the nearby sites mentioned above. Strobel, for example, argued that, while ancient settlements near Bekilli and Üçkuyu were located within “the sphere of influence” of Montanism, the sites of Pepouza and Tymion themselves must have been a little further north—in the “Plain of Kirbasan” (i.e., Karbasan).³⁹

CONCLUSION

The modern scholarly search for Tymion during the past century and a quarter has yielded three hypotheses for its location: Hocalar, Dumanlıören, and Üçkuyu. The first of these has rightly been rejected as too far to the northeast. Of the other two, most modern scholars, in the absence of conclusive epigraphic, archaeological, or other evidence, have preferred Dumanlıören over Üçkuyu. However, as will be explained in Chapter 4 below, neither Dumanlıören nor Üçkuyu turned out to be Tymion.

Üçkuyu stammen könnte, ist als Herkunftsort eine *orthodoxe* Kirche in Üçkuyu ebenso wahrscheinlich wie eine *montanistische* in der *Nachbarschaft* dieses Ortes. Trifft letzteres zu, können Pepouza oder Tymion mit jeder der in der Nähe liegenden, oben erwähnten Stätten identifiziert werden. Strobel beispielsweise war der Ansicht, dass die antiken Siedlungen nahe Bekilli und Üçkuyu zwar in der Einflussphäre des Montanismus lagen, Pepouza und Tymion selbst aber etwas weiter nördlich – in der „Ebene von Kirbasan“ (d.h. Karbasan) – zu suchen seien.³⁹

SCHLUSSFOLGERUNG

Die wissenschaftliche Suche nach Tymion in den vergangenen einviertel Jahrhunderten brachte drei Thesen für die Lokalisation Tymions hervor: Hocalar, Dumanlıören und Üçkuyu. Hocalar wurde zu Recht als zu weit nordöstlich verworfen. Unter den verbleibenden Alternativen bevorzugten die meisten jüngeren Forscher vermutungsweise Dumanlıören – in dem Bewusstsein, dass handfeste epigraphische, archäologische oder anderweitige Belege fehlen. Freilich, weder Dumanlıören noch Üçkuyu entpuppten sich als Tymion, wie sogleich in Kapitel 4 gezeigt werden wird.

³⁹ Strobel, *Land*, 128-221.

CHAPTER THREE

TYMĪON'UN ARANMASI

William Tabbernee

Giriş

Bölüm 2 de açıklandığı gibi, Apollonius'a göre, Montanus Pepouza ile birlikte Tymion'u da "Kudüs" olarak adlandırmıştır (Apollonius, *Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). Bilim adamları uzun süre, Montanus'un, "yukarıdaki Kudüs'ün" (Rev 3: 12) Pepouza ve Tymion'un çevresinde bir yere alçalacağı inancında olduğunu göstermek amacıyla bu adlandırmayı kullandığını savunmuşlardır. Ama aynı bilim adamları, Montanus eskatolojyasındaki Tymion ve Pepouza arasındaki kesin ilişkiyi açıklamak konusunda çaresiz kalmışlardır. Bugüne kadar yapılan en iyi öneri, Tymion ve Pepouza'nın coğrafi açıdan birbirine yakın şehirler oldukları – belki de Montanus'un Rev 21:10'daki ile bir tuttuğu ve sözde Yeni Kudüs'ün alçalmasının gözlenebileceği dağın her iki tarafında yer aldıklarıdır.¹

TYMĪON'UN ARANMASI

Anlaşılabildiği gibi, Tymion üzerine yapılan daha eski araştırmalar, tamamen Pepouza araştırmalarına bağlı olarak yürütülmüştür. İki şehir arasında Pepouza'nın tarihi olarak daha önemli olduğu çok önceden anlaşılmıştır. Tymion'dan, sadece bir kez, günümüze gelen Konstantin öncesi anti montanist eserlerde bahsedilmiştir (Apollon., *Frag.* in Eus., *Hist. eccl.* 5.18.1-14); Pepouza'dan ise daha sık bahsedilmiştir – hatta daha geç dönem tartışmalarında, Apollonius'un Pepouza ve Tymion tanımı adapte edilerek, Pepouza tek başına anılmıştır (bkz. Cyril of Jerusalem, *Catech.* 16.8; Filastrius, *Haer.* 49; Augustine, *Haer.* 27; Praedestinitatus, *Haer.*, 1.27; Theodoret of Cyrrihus, *Titus* 2.3; Timothy of Constantinople, *Haer.* [PG 86,1:20]). Böylece, Pepouza'nın tahmini yeri hakkındaki teoriler,² Tymion olarak nitelendirilebilecek olası antik yerleşmeler üzerine hipotezler üretmekte çok önemli rol oynamıştır.

Barrington Atlası'nın eki olan rehberde, Tymion "Phrygia Pakatania"daki bilinen ama yerleri tespit edilememiş Frig yerleşmeleri arasında yer almaktadır.³ Daha eski bilim adamları tarafından Tymion yerleşmesi için daha belirgin üç adet olası yer önerilmiştir.

1. Hocalar

1883 yılında W.M. Ramsay, Homa'yı Sibia⁴ ve Doğla'yı antik Diokleia⁵ olarak tanımlamasına dayanarak, Pepouza'yı da geçici olarak Yanıkören'e⁶ yerleştirmiş ve bundan da "eğer bu böyleyse, Hodjalar⁷ da Tymion olmalıdır" sonucunu çıkarmıştır.⁸ Adı geçen bu Türk köyü Hocalar (Susuzören'in⁹ 9 km kuzeybatısındaki gibi benzer adlı diğer köylerle karıştırmamak gerekir) Homa'nın 35 km kuzeyinde ve Işıklı'nın (antik Eumeneia¹⁰) 30 km kuzeydoğusunda yer alır (Bkz. Res. 1.3).

Pepouza ve (ona bağlı olarak da) Tymion'u, Eumeneia ve Sibia'nın kuzeyinde bir yere yerleştirme önerisi, Hierokles'in şehirler ve piskoposlukları listelediği kuzeydoğu yönüyle benzeşmektedir.¹¹ Ama buna rağmen öneri, Sebaste'nin Selçikler (Sivaslı'nın 2 km batısında)¹² ve Akmonia'nın Ahat¹³ olduğu konusundaki olumlu tanımlamaları dikkate almamıştır. Pepouza'dan sonra, ama Diokleia'dan önce sıralanan bu şehirler, sırasıyla Yanıkören'in 35 km güneybatısında ve 35 km kuzeybatısında yer alırlar – bu da 5000 m yüksekliğinde bir dağ kitesinin (Gatma Dağı) diğer yanı demektir! Eğer Pepouza'nın, bölgenin topografyası ve Bizans yol sistemi¹⁴ hakkında bilinenlere dayanarak, gerçekten Yanıkören'de yer aldığı varsayılırsa, Hierokles'in yolculuk programı Gatma Dağının batısındaki Sebaste ve Akmonia'yı ziyaret edebilmek için Pepouza'dan (Yanıkören?) geri dönüp Eumeneia'nın güneybatısına gideceğine, şüphesiz Pepouza'nın kuzeyinden (Tymion'dan da geçerek) Yanıkören'in 25 km kuzeydoğusundaki Diokleia'ya uzanmış olmalıdır.

1895 yılında Ramsay, Yanıkören ve Hocalar yakınındaki antik kalıntıların şehir değil köy kalıntıları olduklarından yola çıkarak, daha önce öne attığı, Pepouza ve Tymion'un Eumeneia'nın kuzeyinde yer aldıkları hipotezini reddetmiştir.¹⁵ Gerçekten de Hocalar yakınındaki kalıntılar Kleroi topraklarında bir yerleşme olan, modern Yanıkören ve Hocalar'ın yaklaşık ortasında yer alan bir şehre aittir.¹⁶ Ayrıca, Ramsay, Diokleia ve Hierokles'in *Synekdemos*'unda Diokleia'dan

he-men önce ve sonra listelenen şehirlerin, Phrygia Pakatania piskoposluk bölgesinde belirgin bir piskoposluk alt grubu oluşturdukları sonucunu da çıkartmıştır.¹⁷

2. Dumanlıören

1883 de Ramsay Pepouza'nın Hierokles listesinde¹⁸ yeni bir piskoposluk alt grubunun başlangıcı olduğunu önererek, daha önceki alt grubun son şehrinin (Siblia) yeri ile Pepouza arasında bir "coğrafi sıçrama" olasılığının söz konusu olabileceğini düşündürmektedir. 1890 yılında Ramsay Pepouza'ya hala Yanıkören'e yerleştirmesine rağmen,¹⁹ 1895'te Şehirler ve Piskoposluklar adlı eserinin ilk cildini yayınladığı zaman, bu geçici teorisini reddetmiştir. Bu sefer, Hierokles'in, Siblia'dan sonraki yeni alt grubuna Eumeneia'nın batısından, Meander'in (Büyükmenderes) öteki yakasından, Banazova diye bilinen ovoidan başladığını savunmuştur.²⁰ Bu yeni alt grup Pepouza ile başlamakta ve kuzeydoğu yönüne ilerleyerek Briana'ya²¹ ve Sebaste'ye ve Ramsay'e göre, kuzeybatı yönünde, Allouda²² ile yanlış bağlantı kurduğu Ilouza'ya kadar ilerlemiştir. Bölüm 2 de belirtildiği gibi, Akmonia, Ramsay'in bakış açısından, Hierokles'in yeni alt grubunun ilk şehridir.

Pepouza ve Tymion'un yerleri konusundaki fikrini değiştiren ve şimdi onları Banazova'da Sebaste'nin (ve Briana'nın) güneybatısında bir yerlere yerleştiren Ramsay, bu kaniya, Delihıdırlı, Sırıklı ve Karbasan'da bulunan Hıristiyan yazıtlardan yola çıkarak vardığını ve Pepouza'nın da bu köylerin yakınlarında bir yerlerde olması gerektiğini savunmuştur.²³ Bu köylerin coğrafi konumu bir üçgeni oluşturmaktadır. Sırıklı, Delihıdırlı'nın 7 km ve Karbasan'ın 5 km güneybatısında yer alır. Karbasan, Delihıdırlı'nın 6 km güneydoğusundadır. Ramsay Pepouza'nın, merkezi Sebaste'nin 23 km güneybatısında olan bu üçgen içinde bir yerde olması gerektiğine inanmıştır.

Georges Radet, Ramsay'den bağımsız olarak, Pepouza'ya aynı genel bölge sınırları içine koymuş ama kesin yerleşme yerinin Üçkuyu (Sırıklı'nın 6 km batısındaki) olduğunu savunmuştur.²⁴ Ramsay bu tanımlamayı reddetmiş olmakla birlikte, bunu Pepouza'nın tahmini yerinin derinliğine incelenmesine bir kanıt olarak yorumlamış ve buna bağlı olarak da Dumanlı'nın (Üçkuyu'nun 5 km kuzeyi) Tymion olabileceğini düşünmüştür (Res. 1.3).²⁵ Yer adları bilimi doğrultusunda savunduğu bir tez ile de Ramsay, "Tymion isminin, modern Dumanlı köyü ile bir tutulması olasıdır" hipotezini kurmuştur.²⁶ 1897 yılında Ramsay, *Impressions of Turkey* (Türkiye'den İzlenimler) adlı

eserinde, 1880 yılında Banazova'da yaptığı bir yolculuğu ve Dumanlı'ya yaptığı kısa ziyareti anlatır.²⁷ Okuyucularına şöyle bir bilgi verir:

Duman²⁸ olasılıkla bir zamanlar Montanistlerin "Yeni Kudüs" lerini kurdukları ve her ülkedeki gerçek Hıristiyanları burada bağımsız olarak yaşamaya çağırdukları Frig kenti Tymion'du.²⁹

Dumanlıören, modern Duman köyünün 1,5 km güneydoğusunda yer alır. Bir Bizans bazilikasının da kalıntılarını içeren geniş bir antik yerleşmedir (Res. 1.3).³¹

Ramsay'in yer adları bilimi çerçevesindeki iddialarına duyulan şüphelere rağmen, Tymion'un Dumanlı (ören) ile özdeşleştirilmesi, daha eski bilim adamları tarafından yüksek oranda mümkün olarak kabul edilmiştir.³² Dumanlıören, Ramsey'in Pepouza olduğunu ileri sürdüğü Delihıdırlı yakınındaki yerleşmenin 7 km güneybatısında, Buğdaylı'nın (August Strobel'in Pepouza olması olası bulunduğu yerleşme³³) 4 km güneybatısında ve Üçkuyu'nun da (Radet'in Pepouza olarak nitelendirdiği yerleşme) 4 km güneybatısında yer alır.

3. Üçkuyu

1931 yılında W.M. Calder, Üçkuyu'nun (Res. 1.3) Pepouza değil Tymion yerleşmesi olduğunu varsaymıştır ve Pepouza'ya Bekilli'ye (Üçkuyu'nun 5 km güneybatısında) yerleştirmiştir.³⁴ Bekilli'nin 1,5 km kuzeyinde ve Üçkuyu'nun 1 km güneybatısında, aralarındaki uzaklık 7,5 km olan antik yerleşmeler keşfedilmiştir.

Calder'in Üçkuyu'yu Tymion olarak kabul etmesindeki en önemli delil, Bekilli'de gördüğü ama Üçkuyu'dan geldiği söylenen mermer levhadır.³⁵ Bu levha, Montanus adındaki baş diyakozdan bahsetmektedir: Μοντανοῦ πρωτοδιακόνου "Montanus *protodiakonos*un (anısına)" (*IMont 77*; bkz. Res. 1.3). Levha beşinci yüzyıla ya da daha geç döneme tarihlenir.³⁶ Dini bir tabir olan *protodiakonos* kullanılmasına ek olarak yazıtın başında ve sonunda bir Latin haccı ile bezenmiş olması açık bir şekilde Hıristiyan olduğunu kanıtlar.

Ait olduğu zaman dilimi, baş diyakozun adı, ve bulunma yeri bu levhanın Montanist kilisenin kalıntılarında olduğunu gösterebilir. Ama, Tymion (veya Pepouza) nın Üçkuyu'da olduğunun kanıtı değildir.³⁷ Bahsedilen kaynağı kesin değildir ve asılsızdır. Bu nedenle, levhanın her ne kadar Üçkuyu'daki Montanist bir kiliseden gelmiş olduğu varsayılıyorsa da, Üçkuyu'daki bir *Ortodoks* kiliseden veya Üçkuyu *civarındaki* bir *Montanist* kiliseden de gelmiş olabilir. Eğer sonucusu doğru ise, Pepouza veya Tymion, yukarıda bahsedilen, yakınlardaki yerleşmelerden herhangi birine yerleştirilebilir. Örne-

ğın Strobel'in iddiasına göre Bekilli ve Üčkuyu yakınındaki antik yerleşmeler Montanizmin "etki alanı" içinde yer alırlarken, Pepouza ve Tymion yerleşmeleri biraz daha kuzeyde, Kırbasan Ovası'nda (Karbasan) yer almış olmalıdırlar.³⁹

SONUÇ

Tymion'un yeri konusundaki geçtiğimiz yüzyıl ve bir çeyreğinde yapılan modern bilimsel araştırmalar, yerleşmenin konumu konusunda üç

hipotezi kabul etmiştir: Hocalar, Dumanlıören ve Üčkuyu. Bunların birincisi, çok fazla kuzeydoğuda olması nedeniyle haklı olarak reddedilmiştir. Diğer ikisinin arasında, modern bilim adamlarının çoğu, kesin epigrafik, arkeolojik ya da diğer kanıtlar olmamasına rağmen, Dumanlıören'i Üčkuyu'ya tercih etmişlerdir. Buna rağmen, aşağıda 4. Bölümde anlatılacağı gibi, ne Dumanlıören ne de Üčkuyu gerçek Tymion olarak ispatlanabilmiştir.

CHAPTER FOUR

THE DISCOVERY OF THE TYMION INSCRIPTION¹

William Tabbernee

INTRODUCTION

Past scholarly studies of Montanism, including my own, have suffered from lack of knowledge about the precise location of Pepouza and Tymion. Despite the significant work undertaken by W.M. Ramsay, W.M. Calder, August Strobel, and others, for more than a century, the location of the two most famous Montanist sites remained elusive. The best that could be achieved was the narrowing of the geographical limits within which Pepouza and Tymion should be found.²

By the time I had completed my corpus of Montanist (and alleged) Montanist inscriptions,³ I was convinced by the scholarly consensus⁴ that a highly likely location for Tymion was an ancient site 1.5 km southeast of Dumanlı.⁵ At that time I had also argued that the work commenced by Strobel in describing and making sketch plans of Dumanlıören (“the ruins at Dumanlı”)⁶ needed to be continued.⁷ In preparation for eventually submitting an application to the Turkish General Directorate of Antiquities and Museums for permission to undertake a surface survey of Dumanlıören and other sites in the vicinity,⁸ I contacted Mr. Kazım Akbıyıkoğlu, director of the Uşak Archaeological Museum. Mr. Akbıyıkoğlu, in whose province Dumanlıören was situated, arranged for me and some of my colleagues to visit the Dumanlıören site briefly on July 6, 1997. Mr. Akbıyıkoğlu also permitted a team led by me to visit the site again on July 19 and 21, 2000.

EINLEITUNG

Vergangene Studien zum Montanismus – meine eigenen eingeschlossen – litten darunter, dass die genaue Lage von Pepouza und Tymion nicht bekannt war. Trotz der bemerkenswerten Arbeit, die von W.M. Ramsay, W.M. Calder, August Strobel und anderen über mehr als ein Jahrhundert geleistet worden war, blieb die Lage der zwei berühmtesten montanistischen Stätten im Dunkeln. Das erreichbare Optimum war eine geographische Eingrenzung des Gebiets, in dem Pepouza und Tymion zu finden sind.²

Als ich mein Corpus montanistischer (und mutmaßlich montanistischer) Inschriften abschloss,³ war ich überzeugt vom herrschenden wissenschaftlichen Konsens,⁴ dass Tymion höchst wahrscheinlich mit Dumanlıören, der antiken Stätte 1,5 km südöstlich Dumanlıs, zu identifizieren sei.⁵ Zu dieser Zeit hielt ich es auch für angeraten, die mit Strobels Beschreibungen und Planskizzen begonnene Dokumentation von Dumanlıören (wörtlich: „Ruinen von Dumanlı“)⁶ fortzusetzen.⁷ Während der Vorbereitungen für einen späteren Antrag an das Türkische Generaldirektorat für Altertümer und Museen, in Dumanlıören und anderen Siedlungsplätzen in der Nachbarschaft einen Oberflächensurvey durchzuführen,⁸ nahm ich Kontakt zu Kazım Akbıyıkoğlu auf, dem Direktor des Archäologischen Museums von Uşak. Dumanlıören lag in seinem Zuständigkeitsbereich; für einige meiner Kollegen und mich arrangierte

¹ Although the inscription also refers to the inhabitants of a second settlement (on which see below), for the sake of convenience, the inscription will be referred to simply as “the Tymion inscription” throughout this chapter.

² For summaries of the scholarly search for Pepouza and Tymion, see respectively Chapter 2 and Chapter 3 above.

³ William Tabbernee, *MIT*.

⁴ For example, Ramsay, *Impressions*, 55-61; Schultze, *Städte*, 477; Strobel, *Land*, 129, 220-21; Marksches, “Pepouza,” 10, 27-28; see also Chapter 3 above.

⁵ Tabbernee, *MIT*, 487.

⁶ Strobel, *Land*, 148-49.

⁷ Tabbernee, *MIT*, 487-88.

⁸ See also Chapter 5 below.

DUMANLIÖREN

The site of Dumanlıören (Fig. 1.3) is extensive. It covers at least one square kilometer. The site is currently used for agriculture, mainly “basket vines,” supporting the economy of the modern Turkish village of Dumanlı. The fields are covered with numerous shards. The area encompassing the site is divided into sections by field walls. These walls, in places, are up to three meters high and one to two meters wide. They are comprised of natural stones and a large number of pieces of ancient building materials, including limestone and marble fragments. Many of these architectural pieces have been moved from their original positions to form the field walls. In some instances, however, the field walls are built on the top of ancient structures. For example, the remains of a Byzantine basilica exist in the southeastern sector of the site. The site also contains a number of clumps of trees and shrubs where the villagers have simply ploughed around the remains of other ancient structures.

Dumanlıören is clearly the site of a significant ancient settlement. In Byzantine times, and presumably earlier, a strong Christian community resided within that settlement. Whether or not this Christian community had, in any period of its history, connections with Montanism, could, of course, not be determined from our brief visits.

Intriguingly, immediately to the northeast are two large hills. Both hills have excellent views of Dumanlıören and the valley in which it is situated, potentially meeting the hypothetical criterion that Tymion, like Pepouza, might be situated at the foot of a mountain or a high hill from which, according to Rev 21:10, the “New Jerusalem” allegedly would have been able to be seen descending out of heaven at the end of time.⁹

Given the extensiveness of the Dumanlıören site, its remnants of Roman and Byzantine buildings, its evidence of Christianity, and the presence of two (let alone one!) high hills, we did not, on July 19, 2000, rule out the possibility that this was indeed the site of Tymion. Because of a startling discovery made at the Uşak Archaeological Museum the next day, we *did* rule out Dumanlıören as the site of Tymion on July 20, 2000.

THE TYMION INSCRIPTION

On July 20, 2000, while visiting the Uşak Archaeological Museum, I wanted to see a marble

einen kurzen Besuch in Dumanlıören am 6. Juli 1997 sowie weitere Besichtigungen am 19. und 21. Juli 2000.

DUMANLIÖREN

Die weitläufige Siedlungsfläche von Dumanlıören (Fig. 1.3) erstreckt sich über mindestens einen Quadratkilometer und wird von den Bewohnern des heutigen Dorfes Dumanlı landwirtschaftlich genutzt, hauptsächlich für Weinbau. Die Felder sind reich mit Scherben übersät. Mauern zwischen den Feldern, stellenweise bis zu drei Metern hoch und ein bis zwei Meter dick, parzellieren die antike Siedlungsfläche. Sie bestehen aus Natursteinen und einer großen Anzahl antiker Baumaterialien, u.a. aus Kalkstein und Marmor. Viele dieser architektonischen Fragmente wurden von ihren Ursprungsorten zu diesen Mauern hin verschleppt, doch wurden zuweilen die Mauern auch auf antike Strukturen aufgesetzt. So finden sich beispielsweise in der südöstlichen Ecke der Siedlungsfläche die Ruinen einer byzantinischen Basilika, die den Feldrain begrenzen. Dumanlıören weist darüber hinaus eine Anzahl von Baum- und Buschgruppen auf, in denen Reste weiterer antiker Gebäude verborgen liegen und um die die Bauern herumspühen.

Dumanlıören repräsentiert deutlich eine bedeutende antike Siedlung. In byzantinischer Zeit, vermutlich auch eher, existierte dort eine starke christliche Gemeinde. Ob diese zu irgendeiner Zeit ihres Bestehens auch Verbindungen zum Montanismus unterhielt, konnte bei den kurzen Besuchen natürlich nicht geklärt werden.

Faszinierenderweise erheben sich unmittelbar nördlich zwei hohe Hügel. Von beiden schweift der Blick in das Tal, in dem Dumanlıören mit seiner antiken Siedlungsfläche liegt. Erfüllt wäre mithin das Kriterium, dass Tymion – wie Pepouza – am Fuße eines Berges oder hohen Hügels gelegen haben mag, von dem aus – Offb 21:10 zufolge – das „Neue Jerusalem“ bei seiner Herabkunft aus dem Himmel am Ende der Zeiten hätte beobachtet werden können.⁹

Angesichts der Ausdehnung Dumanlıörens, seiner römischen und byzantinischen Gebäude-reste, seiner christlichen Spuren und der Präsenz zweier hoher Hügel (einer hätte ausgereicht) konnten wir am 19. Juli 2000 die Möglichkeit nicht ausschließen, hier das antike Tymion vor uns zu haben. Erst einen Tag später wurde durch eine

⁹ See Chapters 2 and 3 above.

slab recently acquired by the museum. I had been alerted to the presence of this stone, which contains a bilingual inscription, by Rosalinde A. Kearsley. She had seen the stone while undertaking research for her monograph on mixed language inscriptions (but, understandably, had not received permission to publish it).¹⁰ Imagine my surprise and that of my colleagues¹¹ when, upon finding the stone (Fig. 4.1) in the courtyard of the museum and reading the inscription, we saw that the Latin text of the inscription included a reference to the inhabitants of Tymion (Fig. 4.3). In fact, this newly-discovered inscription is the first extant epigraphic attestation of Tymion—and the only independent reference to Tymion since Apollonius’ statement that Montanus designated Tymion as well as Pepouza “Jerusalem” (Apollonius, *Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). We suspected that if we could discover the location where this stone was found, we could identify the location of Tymion itself. We also knew that we could learn a great deal about Tymion from the content of the inscription. On the following pages, the inscription is described and explained for a wider audience.

1. Description

The white marble slab which contains the inscription is split vertically into two main extant pieces. There is also a third smaller piece. Parts of the lower middle of the slab are broken away and missing. Some of the surface of the lower right hand side of the stone is also broken away. This, at ll.12-16, has caused some letters to disappear altogether or, where still extant, to be only partially visible. The entire left side of the stone has been cut off. Originally, the stone was 0.97 m wide; at the base it now measures 0.79 m. The original height was 0.802 m. The left-hand fragment now measures

überraschende Entdeckung im archäologischen Museum von Uşak deutlich, dass Dumanlıören nichts mit Tymion zu tun hat.

DIE TYMION-INSCHRIFT

Am 20. Juli 2000 wollte ich im archäologischen Museum von Uşak eine Marmorplatte in Augenschein nehmen, die kürzlich vom Museum erworben worden war. Rosalinde A. Kearsley hatte mich auf diesen Stein aufmerksam gemacht, da er eine bilinguale Inschrift trägt. Sie hatte den Stein im Zuge ihrer Studien für eine Monographie über mehrsprachige Inschriften angesehen (aber verständlicherweise keine Erlaubnis zur Publikation des Steins erhalten).¹⁰ Zu meiner Kollegen¹¹ und meiner Überraschung entdeckten wir im Garten des Museums auf dem Stein eine Inschrift (Fig. 4.1), die in ihrem lateinischen Teil einen Hinweis auf die Einwohner Tymions (Fig. 4.3) enthält. Diese neu entdeckte Inschrift ist der erste epigraphische Beleg für Tymion – und der einzige unabhängige Hinweis auf Tymion seit der Notiz des Apollonius, Montanus habe Tymion ebenso wie Pepouza „Jerusalem“ genannt (Apollonius, *Frag.* bei Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). Wir vermuteten, dass Tymion lokalisiert werden kann, wenn die Fundstelle des Steines auszumachen ist. Wir erkannten auch, dass viel über Tymion aus dem Inhalt der Inschrift zu erfahren war. Auf den folgenden Seiten soll die Inschrift für ein größeres Publikum beschrieben und erklärt werden.

1. Beschreibung

Die weiße Marmorplatte, die die Inschrift trägt, ist vertikal in zwei Teile gebrochen; daneben existiert ein drittes, kleineres Fragment. Teile der unteren Mitte der Platte sind weggebrochen und fehlen. Dasselbe gilt von einem Teil der Oberfläche der unteren rechten Seite des Steines. Entsprechend verschwanden in ZZ. 12-16 einige Buchstaben völlig, andere sind nur noch teilweise sichtbar. Die gesamte linke Seite ist abgebrochen. Ursprünglich war der Stein 0,97 m breit; an der Basis misst er heute 0.79 m. Die einstige Höhe betrug 0.802 m. Die linke große Bruchhälfte misst heute in der Höhe

¹⁰ Kearsley, *Greeks and Romans*.

¹¹ In addition to the members of the official 2000 team (Prof. Ayşe Çalık Ross, Mr. Richard Engle, Prof. Robert Jewett, Mr. David Killen, Prof. Peter Lampe, Mr. Hüsam Süleymanlıgil, and myself), Prof. Thomas Drew-Bear was present in Uşak and shared in the excitement of this discovery. I am grateful to Prof. Peter Lampe for many insightful suggestions about the text of the inscription. See also Peter Lampe, “Die montanistischen Tymion und Pepouza im Lichte der neuen Tymioninschrift,” *ZAC* 8 (2004): 498-512, and Peter Lampe and William Tabbernee, “Das Reskript von Septimius Severus und Caracalla an die Kolonen der kaiserlichen Domäne von Tymion und Simoe,” *EA* 37 (2004): 169-78.

Fig. 4.1 Tymion inscription

0.585 m and the smaller left-hand piece 0.146 m. Thickness: 0.215-0.245 m.

At the top of the slab is a shallow gable moulding. The Greek text (Fig. 4.2) has been carved within the triangle formed by the diagonals of the moulding and across and below its horizontal part. A second horizontal moulding separates the main field of the slab, on which the Latin text (Fig. 4.3) is inscribed, from the gable.

Letter height: generally 0.02 m, although, in order to accommodate the Greek text to the size of the gable, the engraver carved smaller *omikrons* (0.007-0.01 m) toward the ends of ll.1-3. The engraver employed quadratic *epsilons*, “bull’s horn” *omegas*, *upsilons* with a horizontal bar in the tail, and a *phi* with a long vertical cross bar.

It is impossible to tell for sure whether the same stonemason carved both the Greek text and the Latin text. Either option is theoretically possible as the stone was undoubtedly prepared in a stonemasons’ workshop¹² by one or more artisans under the supervision of a master stonemason. It is more likely, however, that only one

0.585 m, das dritte kleine Fragment, das unten an die linke Bruchhälfte unmittelbar anschließt, in der Höhe 0.146 m. In der Tiefe misst die Platte 0.215-0.245 m.

Der Stein schließt oben mit einer flachen Profilleiste ab, die ein Giebeldreieck bildet. Der griechische Text (Fig. 4.2) wurde eingraviert in das Dreieck selbst, in die seine Hypotenuse bildende Leiste sowie unterhalb derselben. Ein zweites horizontales Profil trennt das Hauptfeld der Platte, auf dem der lateinische Text steht (Fig. 4.3), vom Giebel.

Höhe der Buchstaben: generell 0.02 m. Gegen Ende der Zeilen 1-3 verkleinerte der Steinmetz allerdings die *Omikrons* (0.007-0.01 m), um den griechischen Text an die Breite des Giebels anzupassen. Er fertigte quadratische *Epsilons*, „Stierhorn“-*Omegas* und *Ypsilons* mit horizontalen Balken. Das *Phi* zeigt einen langen Vertikalbalken.

Ob derselbe Steinmetz den griechischen und den lateinischen Text fertigte, ist schwer zu entscheiden. Beide Möglichkeiten stehen offen, denn der Stein wurde zweifelsohne in einer Steinmetzen-

¹² On the likely location of this workshop, see below.

person carved both texts and that that person had functional literacy in Greek rather than in Latin. The Greek text is completely unproblematic, whereas the Latin text, despite the assurances by the Greek text that the Latin text is an exact copy of a rescript,¹³ contains some inconsistencies and mistakes.

Interpuncts, that is, marks, usually in the shape of round dots to distinguish words (including abbreviated words) from one another in the majuscule text, are used inconsistently. For instance, given the practice started in *l*.6 (the first line of the Latin inscription) to separate words and abbreviations with interpuncts, it is surprising that there are no interpuncts between ET and SIMOEN | [SIVM] (*ll*.10-11), I[NTE]RPONET and SE (*l*.11), and ADVERSVM and IN | [LICITAS] (*ll*.11-12), etc.¹⁴ The stonecutter apparently became lax the further he went in carving the inscription. His inconsistent use of interpuncts, however, could also suggest that he did not always recognize when a word was completed or when an abbreviation was intended. For example, the letters ADPEDIPATA (*l*.6), which give the appearance of a single word because there is an interpunct only before the initial A and after

Werkstatt¹² von einem oder mehreren Handwerkern unter der Aufsicht eines Meisters hergestellt. Wahrscheinlich ist freilich, dass beide Texte von einer Person gefertigt wurden, die im Griechischen sich zu Hause fühlte, nicht jedoch im Lateinischen. Der griechische Text ist unproblematisch, während der lateinische Teil (trotz der Versicherung des griechischen Textes, der lateinische Text stelle eine exakte Kopie eines Reskriptes dar)¹³ einige Fehler und Ungereimtheiten aufweist.

Zwischenpunkte, die Wörter und Abkürzungen im Majuskelttext voneinander trennen, werden nicht durchgängig gesetzt. In Z. 6, der ersten Zeile des lateinischen Textes, zum Beispiel werden solche runden Punkte gesetzt, doch dann fehlen sie zwischen ET und SIMOEN | [SIVM] (ZZ. 10-11), zwischen I[NTE]RPONET und SE (Z. 11) sowie zwischen ADVERSVM und IN | [LICITAS] (ZZ. 11-12), etc.¹⁴ Der Steinmetz wurde offensichtlich nachlässiger, je weiter er im Text voranschritt. Sein inkonsequenter Gebrauch der Trennpunkte könnte freilich auch anzeigen, dass er nicht immer zu erkennen vermochte, wann ein Wort endete oder eine Abkürzung beabsichtigt war. Die Buchstabenfolge ADPEDIPATA beispielsweise (Z. 6) erweckt den

Fig. 4.2 Tymion inscription: detail—Greek text

¹³ See below.

¹⁴ See transcription below. The absence of an interpunct between [PARTHIC]VS and MAXIMVS (*l*.9) can be explained on the basis that “Parthicus Maximus” is a single title.

the final A are, in fact, a number of abbreviated words, which should have been separated by interpuncts.¹⁵

One of the more obvious mistakes in copying by the engraver of the Latin text was the carving of MAEORVM for MAIORVM in l.13. This mistake is so glaring that it appears to have been “caught” (by the master mason?) in the workshop as the E was “crossed out” by extending the horizontal bar of the E to the left of the vertical “back” of the E, thus “canceling out” the mistake and allowing those who could read Latin to read the cancelled E as an I.

There is no need to assume, as do Hauken et al.,¹⁶ that the mistaken E in MAIORVM was due to phonetic spelling. The impact of local pronunciation on –AI– and –AE– usually went from –AE– to –AI– rather than from –AI– to –AE– (cf. *IMont* 16²). *Contra* Hauken et al., there are certainly no “phonetical spellings”¹⁷ to be found in l.12 or l.14. In l.12 Hauken et al. read “a[dver]sun perseverantes,” which they restore to “a[dver]sum perseverantes.”¹⁸ The letter in question on the stone itself is clearly an M, not an N, and hence is not in need of “correction” nor of an “explanation” such as phonetic spelling. The same applies to the words “at praesidem” in l.14, which Hauken et al. “correct” to “ad praesidem.”¹⁹ However, *at* is a perfectly normal Latin equivalent to *ad*²⁰ and was undoubtedly the word on the papyrus sheet or wax tablet from which the stonecutter was copying.

On the other hand, it is unlikely that the lettering on the original copy of the rescript, which the engraver was transcribing, was as ornate as some of the letters carved by the stonecutter who engraved the inscription. In an apparent attempt to beautify the monument by making the letters very elegant, the stonecutter carved a longer than usual tail on the letter G (*ll.* 6-8, 10).

Eindruck, als handle es sich hier um ein einziges Wort, das nur vorne und hinten durch Zwischenpunkte vom übrigen Text getrennt ist. Doch liegt hier eher eine Reihe mehrerer abgekürzter Wörter vor, die bei konsequenter Anwendung der Interpunkte eigentlich voneinander hätten getrennt werden müssen.¹⁵

Einer der auffälligeren Fehler des Steinmetzen beim Kopieren des lateinischen Textes stellt das MAEORVM (statt MAIORVM) in Z. 13 dar. Der Fehler ist so augenfällig, dass er noch in der Werkstatt (vom Meister?) erkannt worden zu sein scheint, denn das E wurde gleichsam „durchgestrichen“, indem die mittlere Haste des E nach links verlängert wurde. So wurde der Fehler „behoben“; die des Lateins Kundigen konnten nun das durchgestrichene E als I lesen.

Für das fehlerhafte E in MAIORVM phonetische Erklärungen zu bemühen, wie Hauken et al. vorschlagen,¹⁶ besteht kein Grund. Im Gegenteil, in der lokalen Aussprache wurde AI nicht AE ausgesprochen, sondern eher umgekehrt AE als AI (vgl. *IMont* 16²). *Contra* Hauken et al. sind auch in Z. 12 oder Z.14 keine „phonetischen Buchstabierungen“¹⁷ nachzuweisen. In Z. 12 lesen Hauken et al. „a[dver]sun perseverantes“, um in „a[dver]sum perseverantes“ zu verbessern.¹⁸ Doch stellt der fragliche Buchstabe auf dem Stein sicher ein M, nicht ein N dar. Überflüssig ist eine Korrektur auch in Z. 14, in der Hauken et al. „at praesidem“ in „ad praesidem“ verbessern.¹⁹ *At* fungiert auch sonst im Lateinischen als Äquivalent zu *ad*;²⁰ es wird so zweifellos auf dem Papyrusblatt oder der Wachstafel gestanden haben, von der der Steinmetz abkopierte. – Freilich, dass einige Buchstaben auf dieser Vorlage des Steinmetzen sich auch so dekorativ ausnahmen, wie der Stein sie präsentiert, ist unwahrscheinlich. Zum Beispiel

¹⁵ See below.

¹⁶ Hauken et al., “A New Inscription,” 34. Professor Lampe and I are disappointed by the lack of collegial courtesy and professional ethics shown by the premature publication of this new inscription from Phrygia. Despite the notice given in my 2003 article on the discovery of Pepouza and Tymion that the Tymion inscription would be published in this book of ours (see Tabbernee, “Portals,” 87 n.1), an edition of the inscription was published, without any consultation with us, in *Epigraphica Anatolica* by Hauken et al. (*ibid.*, 33-43)—even though Hauken et al. specifically refer to my article and used it as the basis of locating and subsequently publishing the inscription (e.g., see *ibid.*, 33: “The inscription is identical with the inscription which William Tabbernee refers to in his article ‘Portals of the Montanist New Jerusalem: The Discovery of Pepouza and Tymion,’ *Journal of Early Christian Studies* 11:1, 2003, 87-94, esp. pp. 87-89”).

¹⁷ *Ibid.*, 34 (sic).

¹⁸ *Ibid.* 34.

¹⁹ Hauken et al., “A New Inscription,” 34.

²⁰ See, e.g., Karl Ernst and Heinrich Georges, *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch* (Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1913; repr. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995), 1:99, 668, or Lewis—Short, s.v. *ad*.

Fig. 4.3 Tymion inscription: detail—Latin text

A further example of the stonemason's lack of understanding Latin could be the inconsistent way of marking O when it is a long vowel. Adding an *apex*, i.e., an acute accent-like mark, over long vowels was a common epigraphic practice.²¹ The stonemason of the Tymion inscription marked, in this way, the long O's in the name of one of the emperors (l.6: ANTONINO PIO, cf. l.9), in the designation of the main petitioners (l.10: COLONIS TYMIORVM) and in the word MA«I»OREM (l.13), but failed to recognize, for example, that the O in PERSONAS (l.15) needed to have an *apex*. Irrespective of whether the text which he was copying had additional *apices*, the stonemason appears to have lost concentration toward the end of inscribing the rescript, as already noted in respect of the interpuncts.

More attention was paid at the beginning of the inscription where, in l.7, the engraver placed a text divider after the abbreviation COS, thereby separating the reference to the date when the rescript was issued from the address section of the document. This text divider is in the shape of a small, elongated triangle and, hence, is clearly distinguishable from the interpuncts used elsewhere on the

verziert der Steinmetz die G (ZZ. 6-8, 10) mit einem außergewöhnlich langen Schweif in dem offensichtlichen Versuch, das Monument besonders schön zu gestalten.

Ein weiteres Beispiel für mangelnde lateinische Sprachkenntnis des Steinmetzen könnte sein, dass er den auf Inschriften nicht unüblichen²¹ Apex (ein Akzentzeichen) zur Kennzeichnung langer O nicht konsequent setzt. Er markierte die langen O im kaiserlichen Namen ANTONINO PIO (Z. 6, vgl. Z. 9), in der Benennung der Hauptantragsteller (Z. 10: COLONIS TYMIORUM) und in dem Wort MA«I»OREM (Z. 13), aber vergaß zum Beispiel einen Apex auf dem O in PERSONAS (Z. 15). Egal, ob die Kopiervorlage zusätzliche Apices aufwies oder nicht, gegen Ende seiner Arbeit scheint der Steinmetz, wie schon bei den Trennpunkten beobachtet, die Konzentration verloren zu haben.

Größere Aufmerksamkeit wurde dem Beginn der lateinischen Inschrift zuteil. In Z. 7 setzte der Steinmetz einen Texttrenner nach der Abkürzung COS, um das Datum des Reskriptes vom Adressatenteil abzuheben. Der Texttrenner hat die Form eines kleinen gestreckten Dreiecks und

²¹ See Gordon, *Latin Epigraphy*, 14 and plate 42 no. 65 (CIL 6.37965); for another example of the apex over the long O, see also *ibid.*, plate 30 no. 47 (CIL 6.39416) and (on a bronze plaque) *ibid.*, plate 35 no. 54 (CIL 6.1492).

monument. Epigraphic masons had a number of different markings at their disposal. The elongated triangular shape is common, carved either, as in this case, with the point upward or, as in *CIL* 6.1492 and 10235, with the point downward.²² Hauken et al. incorrectly call the text divider “a leaf.”²³ A similar text divider was presumably also carved in (the now missing part of) *l*.11 to separate the address from the text of the rescript itself.²⁴

2. Edition

The missing pieces of the stone mean that some parts of the text need to be restored, especially at the beginning of *ll*.3-16, the end of *ll*.12-13, and the middle of *ll*.11-16. A number of letters are not fully extant. Following standard epigraphic practice, where the reading of these letters may be certain, they are printed below in the transcription and the restored text with a dot underneath them.²⁵ Missing letters are shown within square brackets, either by dashes equivalent to the (approximate) number of letters which could have fitted on the missing parts of the stone or, in the *editio* provided below, by letters which, in the context, make sense.²⁶ Letters within parentheses (i.e., “round brackets”) spell out abbreviations contained in the original text. The double pointed brackets in *l*.13 show that the incorrectly carved E has been corrected to I. In the Latin text, where appropriate, V has been printed as U rather than V. The last fifteen letters in *l*.16 are visible and mark the end of the inscription as there are no traces of additional letters on the surface of the stone below *l*.16.

ist so von den Trennpunkten im übrigen Text klar unterschieden. Epigraphisch arbeitende Steinmetze besaßen ein Repertoire verschiedener Markierungsmöglichkeiten. Das gestreckte Dreieck war gebräuchlich und wurde entweder wie hier mit der Spitze nach oben oder wie in *CIL* 6.1492 und 10235 nach unten dargestellt.²² Hauken et al. identifizieren diesen Texttrenner fälschlicherweise als „ein Blatt.“²³ Eine analoge Markierung trennte vermutlich in dem weggebrochenen Abschnitt von Z. 11 auch die Adressaten vom eigentlichen Text des Reskriptes.²⁴

2. Edition

Die fehlenden Stücke des Steines machen das Rekonstruieren einiger Textpassagen notwendig, vor allem zu Beginn der ZZ. 3-16, am Ende der ZZ. 12-13 und in der Mitte von ZZ. 11-16. Mehrere Buchstaben sind darüber hinaus nur unvollständig erhalten; gemäß epigraphischer Standardpraxis werden solche Fälle, wenn die Lesung als sicher gelten darf, mit einem Punkt unter dem Buchstaben markiert.²⁵ Eckige Klammern zeigen an, dass Buchstaben komplett fehlen; entweder verraten in solchen Klammern horizontale Striche die vermutete Anzahl fehlender Buchstaben, oder die Lücken werden mit Buchstaben gefüllt, die im Kontext Sinn ergeben.²⁶ Buchstaben in runden Klammern lösen die vom Originaltext offerierten Abkürzungen auf. Die doppelten spitzen Klammern in Z. 13 zeigen an, dass das fälschlich eingravierte E in I zu korrigieren ist. Im lateinischen Text wird, falls angebracht, das „V“ als „U“ gedruckt. Die letzten 15 Buchstaben in Z. 16 sind erkennbar und zeigen das Ende der Inschrift an, da keine Spuren zusätzlichen Textes unterhalb der Z. 16 auf der Steinoberfläche nachweisbar sind.

²² See Gordon, *Latin Epigraphy*, plate 35 no. 54 (*CIL* 6.1492) and plate 41 no. 64 (*CIL* 6, 10235).

²³ Hauken et al., “A New Inscription,” 34. Epigraphic leaves, even stylized ones, are clearly recognizable as such; see, for example, Gordon, *Latin Inscriptions*, plate 46 no. 71 (*CIL* 6.1052) and plate 59 no. 90 (*CIL* 6.1751).

²⁴ See also Hauken et al., “A New Inscription,” 34.

²⁵ A dot is also marked underneath the following seven letters which are only partially visible and could be restored in more than one way. The edition printed below shows the most likely restoration of these letters: *l*.12 E at end of line (alternatively F); *l*.13 I after NSTANT (alternatively E) and A before AUT (alternatively R); *l*.15 E before EAS (alternatively F, clearly not T, as Hauken et al. suggest); *l*.16 NL and C in NLIÇ.

²⁶ The edition of Hauken et al. (“A New Inscription,” 34; cf. 41) does not provide a transcription, omits certain partially extant but clearly visible letters, and is inconsistent in marking the partially extant letters with a dot.

TRANSCRIPTION

ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΝ

ΚΑΙ ΑΝΤΙΒΕΒΛΗΜΕΝΟΝ ΕΚ ΤΕΥΧΟΥΣ

- 4 [-----]ΩΝ ΕΠΙΔΟΘΕΝΤΩΝ ΤΟΙΣ ΚΥΡΙΟΙΣ ΑΥΤΟΚΡΑ
[-----]ΠΡΟΤΕΘΕΝΤΩΝ ΕΝ ΠΕΡΙΣΤΟΩ ΘΕΡΜΩΝ ΤΡΑ
[-----]ΑΝΤΙΓΡΑΦΗΣ ΚΑΘΩΣ ΥΠΟΓΕΓΡΑΨΤΑΙ
- 8 [-----]ΑΥΓ·ΑΔΡΕΔΙΡΑΤΑ·ΔΟΜΙΝΙΣ·Ν·Ν·ΑΝΤΌΝΙΝΌ ΠΙΌ ·
[-----]ΓΕΤΑ CAESARE · CΌS · IMP·CAESAR·L·SEPTIMIUS
[-----]IVS·PERTINAX·ΑΥΓVSTVΣ·ΑΡΑΒΙCIVΣ·ΑΔΙΑΒΕΝΙCIVΣ
[-----]VΣ MAXIMVΣ·ΕΤ·ΙΜΡ·CΑΕSΑR·Μ·ΑΥΡΕΛΙVΣ ΑΝΤΌ
[-----]VΣ·ΑΥΓVSTVΣ·CΟΛΌΝΙΣ·ΤΥΜΙΌΡVΜ·ΕΤ ΣΙΜΌΕΝ
[-----] ΠΡΌC·ΝΟSΤΕR·Ι[---]ΡΡΟΝΕΤ SΕ·ΑΔVΕRΣVΜ ΙΝ
12 [-----]ΕΧΑCΤΙΌΝΕS ΕΤ ΑΔ[---]SVM ΠΕRSEVERΑΝΤΕS VΤ Ε [-]
[-----]ΝSΤΑΝΤΙ[-----]Α·ΑΥΤ SΙ RΕS ΜΑ·Ι»ΌRΕΜ V[-]
[-----]ΔΕSΙΔΕR[-----]ΝCΤΑΒΙΤVΡ ΑΤ ΠRΑΕSΙΔΕΜ
[-----]ΝCΙΑΕ [-]Ε ΕΑS ΠΕRSONΑS ΑΔVΕR
16 [---]ΝΛΙC[-----] ΟΨFΙCΙ SVI ΜΟΔVΜ

EDITION

Ἐγγεγραμμένον

καὶ ἀντιβεβλημένον ἐκ τεύχους

- 4 [βιβλιδί]ων ἐπιδοθέντων τοῖς κυρίοις αὐτοκρά-
[τοροι καὶ] προτεθέντων ἐν περιστόῳ Θερμῶν Τρα-
[ϊανῶν] ἀντιγραφῆς καθὼς ὑποέγραπται·

- [-----] Aug(ustas) ADPEDIPATA dominis nn (=nostris) Antonino Pio
[Aug(usto) et Sep(timio)] Geta Caesare co(n)s(ulibus)· Imp(erator) Caesar
L(ucius) Septimius
- 8 [Severus P]ius Pertinax Augustus Arabicus Adiabenicus
[Parthic]us Maximus et Imp(erator) Çaesar M(arcus) Aurelius Anto-
[ninus Pi]us Augustus colonis Tymiorum et Simoen-
[sium ·] P̄r̄oc(urator) noster i[n]te[r]rponet se adversum in-
12 [licitas] exactiōnes et ad[ver]sum perseverantes ut e[re]xi-
[gant i]nstanti[ssime muner?]a. Aut si res ma«i»orem v[i]-
[gorem]desider[ab]it non cu[n]ctabitur at praesidem
[provi]n̄ciae [Asiae?²⁷ defender]e eas personas adver-
16 [sum i]n̄lic[ite munera? exigentes? in] officii sui modum.

²⁷ An alternative of equal length for *Asiae* is *ire et*.

3. Translation

Despite the conjectures, there is sufficient text to provide a meaningful translation. Abbreviations, in the original text, are given in full in the translation and not marked by parentheses. Sections of the translation dependent upon restored letters are indicated by square brackets. The translation given below, where possible, is purposely a literal, line-by-line, translation to facilitate easy comparison with the Greek and Latin texts.

3. Übersetzung

Trotz der Konjekturen ist genügend Text vorhanden, um einen sinnvollen Zusammenhang zu erhalten. Abkürzungen im Original werden in der Übersetzung ausgeschrieben und nicht durch Klammern markiert.

[Die griechischen ZZ. 1-5] *Aus einem Volumen von Petitionen, die den Herren Kaisern übergeben und in der Kolonnade der Trajansthermen öffentlich ausgestellt wurden, ist aufgeschrieben und kontrolliert worden (der Text) eines Reskripts, wie er unten geschrieben steht.*

[ZZ. 6-7] *Am ... im Monat ..., als Konsuln waren unsere Herren Antoninus Pius, Augustus, und Septimius Geta, Caesar.*

[ZZ. 7-11] *Der Imperator Caesar Lucius Septimius Severus Pius Pertinax Augustus Arabicus Adiabenicus Parthicus Maximus und der Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Pius, Augustus, an die Kolonen unter den Leuten von Tymion und Simoe.*

[ZZ. 11-16] *Unser Prokurator wird sich stellen gegen unrechtmäßige Abgaben und gegen die, die fortfahren, in höchst bedrängender Weise obliegende Leistungen einzutreiben. Wenn aber ein Sachverhalt nach einer größeren Autorität verlangen wird, wird er (= der Prokurator) nicht zögern, beim Statthalter der Provinz Asia nach Art seines Amtes diese Personen (= die Kolonen) in Schutz zu nehmen gegen die, die in unrechtmäßiger Weise Lasten eintreiben.*

Greek

- Recorded
and verified, out of a volume
[of petiti]ons presented to the Lords Emper-
4 [ors] and displayed in the colonnade of the Baths of Tra-
[jan], (the text) of a rescript (is) as it is written below:

Latin

- 8 [(Issued) on the . . .] of the month . . ., when our Lords Antoninus Pius,
[Augustus, and Septimius] Geta, Caesar, were consuls. Emperor Caesar Lucius Septimius
[Severus P]ius Pertinax Augustus Arabicus Adiabenicus
[Parthic]us Maximus and Emperor Caesar Marcus Aurelius Anto-
[ninus Pi]us Augustus to the tenant farmers among the Tymians and the Simoen[s]:
“Our procurator will s[e]t himself against un-
12 [lawful] exactions and ag[ain]st those who continue to a[sk]
in a very d[emand]ing way for due[s]. If, however, the matter requi[res] a higher a[u-
14-16 thority], he (i.e., the procurator), [in] the manner of his office,
will [not he]sitate to [defen]d these persons (i.e., the tenant farmers)
before the governor [of the provi]nce [of Asia] again[st]
those who in an u[n]law[ful] way ask for dues.”

4. Authenticating Formula

The inscription's Greek text (ll.1-5; see Fig. 4.2) proclaims that the Latin text (ll.6-16; see Fig. 4.3) is an exact transcription of the original rescript on display in the colonnaded gallery surrounding the Baths of Trajan (in Rome)²⁸ and that the copy had been checked and verified. This exemplified the normal procedure by which imperial responses to petitions by cities or other settlements in the provinces were copied and the copy usually authenticated.²⁹ Such copying and verification of the accuracy of the copy, usually by the signatures of seven witnesses,³⁰ occurred whenever petitioners wanted to have their own copy of the rescript. For a limited period of time, the original petition and the response would be on public display at a known location before being taken down to be stored in the imperial archives. If the community from the provinces which had made the petition wanted to have the text of the rescript, an authenticated copy with its signatures, sealed by the seals of the witnesses, needed to be taken to a local Roman official such as a proconsul (governor) or procurator who could then authorize the production of an epigraphic monument for public display.³¹ In due time, the inscribed monument containing the imperial rescript would be erected in a prominent location in the settlement or settlements which had made the petition.

The first word of the Greek text of this inscription is clearly ἐγγεγραμμένον, i.e., literally: "having been recorded." Hauken et al., "correct" this to ἐκγεγραμμένον, i.e., "having been copied."³² They assume that, in the Tymion inscription, ἐγγεγραμμένον is a phonetic spelling of ἐκγεγραμμένον.³³ Their restoration is primarily based on *IGBulg* 4.2236, which records the reply by the emperor Gordian III to a petition of the city of Scaptopara, dated December 15, 238.³⁴

4. Die Authentifikationsformel

Die griechische Passage der Inschrift (ZZ. 1-5; siehe Fig. 4.2) führt aus, der lateinische Text (ZZ. 6-16; siehe Fig. 4.3) sei eine exakte Kopie des in der Kolonnade der Trajansthermen (in Rom)²⁸ ausgestellten Original-Reskripts. Die Kopie, so heißt es, wurde geprüft und verifiziert.

Dies spiegelt normale Praxis. Kaiserliche Antworten auf Eingaben von Städten oder anderen Ortschaften der Provinzen wurden, wenn die Antragsteller ein Duplikat des Reskripts für sich besitzen wollten, abgeschrieben, die Kopien dann in der Regel beglaubigt²⁹ durch Unterschriften von sieben Zeugen.³⁰ Während einer begrenzten Zeit wurde die Original-Petition zusammen mit der Antwort öffentlich an einem bekannten Ort ausgestellt; erst dann wurde das Dokument dem kaiserlichen Archiv zugeleitet. Damit eine Gemeinde aus der Provinz, die eine Petition verfasst hatte, den Reskripttext erhalten konnte, wurde eine beglaubigte Kopie mit Unterschriften und Siegeln der Zeugen zu einem vor Ort agierenden römischen Amtsträger wie etwa dem Prokonsul (Statthalter) oder dem Prokurator weitergeleitet. Dieser konnte dann auch den Auftrag für ein öffentlich sichtbares epigraphisches Monument gutheißen,³¹ das nach geraumer Zeit mit dem Text der kaiserlichen Antwort an prominenter Stelle in der Siedlung oder in den Siedlungen, die die Eingabe eingereicht hatten, aufgestellt wurde.

Das erste Wort des griechischen Inschriftentextes ist klar als ἐγγεγραμμένον („aufgeschrieben“) zu lesen. Hauken et al. „korrigieren“ das Wort in ἐκγεγραμμένον („abgeschrieben“).³² Angeblich sei ἐγγεγραμμένον in der Tymion-Inschrift eine phonetische Schreibweise von ἐκγεγραμμένον.³³ Diese „Korrektur“ stützt sich primär auf *IGBulg* 4.2236, die Antwort des Kaisers Gordian III vom 15. Dezember 238 auf eine Petition der Stadt Scaptopara.³⁴ Diese

²⁸ On these baths, built between 104-109 C.E., and its two-story gallery, see Claridge, *Rome*, 266, 288-90 and *ibid.*, fig. 128: 8, 13-15 (map) and fig. 138 (plan). Another official location for the display of petitions and their imperial responses was the portico of the Temple of Apollo Palatinus (on which see *ibid.*, 131, 134, and fig. 54); see also Hauken et al., "A New Inscription," 37-38.

²⁹ See Ulrich Wilcken, "Zu den Kaiserreskripten," *Hermes* 55 (1920): 1-42; Wynne Williams, "The Libellus Procedure and the Severan Papyri," *JRS* 54 (1976): 86-103; *idem*, "Imperial Pronouncements," 235-45. See also Tor Hauken, *Petition and Response: An Epigraphic Study of Petitions to Roman Emperors 181-249* (Bergen: Norwegian Institute at Athens, 1998); Clifford Ando, *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire* (Berkeley, Calif.: University of California Press, 2000), 80-96; and Hauken et al., "A New Inscription," 36-43.

³⁰ See Williams, "Imperial Pronouncements," 240-45; Oliver, *Greek Constitutions*, 467-69 no. 243 (fragment C); and Hauken et al., "A New Inscription," 36-37.

³¹ See also Hauken et al., "A New Inscription," 36-37.

³² *Ibid.*, 34, cf. 35, 38.

³³ *Ibid.*, 34.

³⁴ For an English translation of this inscription, see Johnson et al., *Roman Statutes*, 230-31, no. 286.

This petition and its imperial response, like the *rescriptum* on which the Tymion inscription is based, was displayed publicly, for the required period of time, in the colonnade of the Baths of Trajan. The “authentication tag” of *IGBulg* 4.2236 contains the Latin phrase *descriptum et recognitum* which Hauken et al., presumably, understood to mean “copied and controlled” as they translate the opening words of their own restored Greek text of the Tymion inscription that way.³⁵ *Descriptum*, however, can also simply mean to “write down.”³⁶ The idea of “transcription” is already conveyed by the juxtaposition of ἐγγεγραμμένον with ἀντιβεβλημένον, so that a parallel in any case exists with respect to *descriptum et recognitum*. A stronger case would have been made by Hauken et al. for their restoration if it could be shown that similar extant Greek epigraphic authentication tags invariably used ἐκγεγραμμένον instead of ἐγγεγραμμένον. Hauken et al. acknowledge, however, that “unfortunately no complete Greek parallel survives.”³⁷ Indeed, the sole Greek parallel quoted by Hauken et al. in their commentary begins with one restored and one partially extant letter: [ἐ]κγεγραμμένον καὶ ἀντιβεβλημένον. . . .³⁸ Similarly, *ISmyrna* 598, ll. 1-2, as restored by Wynne Williams,³⁹ reads: [ἐκγεγ]ραμμέν[ον] καὶ ἀ<ντ>ιβεβλημ[ένον...]. This text, to be fair, is not quoted by Hauken et al. to support the restoration of ἐκγεγραμμένον in l.1 of the Tymion inscription. Both Greek texts, however, illustrate the tenuous nature of restoring ἐκγεγραμμένον in l.1 of the inscription under discussion. It would be equally possible, and even more valid, to restore the *ISmyrna* text to read [ἐγγεγ]ραμμέν[ον] and, perhaps, the other text cited by Hauken et al. to read [ἐ]γγεγραμμένον on the basis of the Tymion inscription, as it, at least, is the only complete and perfectly legible extant Greek text containing the phrase ἐγγεγραμμένον καὶ ἀντιβεβλημένον.

Although the *iota* in περιστόφ was carved at the point in l.4 where the stone is now broken, sufficient parts of the letter remain visible to print ι rather than [ι] (as do Hauken et al.⁴⁰).

Petition und die kaiserliche Antwort wurden – wie das *rescriptum*, auf dem die Tymion-Inschrift basiert – öffentlich für eine bestimmte Frist in der Kolonnade der Trajansthermen ausgestellt. Die Authentifikationsformel von *IGBulg* 4.2236 enthält die lateinische Phrase *descriptum et recognitum*, die Hauken et al. offensichtlich als „kopiert und kontrolliert“ verstanden wissen wollen, denn so übersetzen sie die von ihnen „korrigierten“ Eingangsworte der Tymion-Inschrift.³⁵ *Descriptum* kann jedoch schlicht auch „aufschreiben“ bedeuten.³⁶ Das Element des „Abschreibens“ wird bereits durch das Nebeneinander von ἐγγεγραμμένον und ἀντιβεβλημένον ausgedrückt, so dass es keiner Hauken’schen „Korrektur“ bedarf, um eine Parallele zu *descriptum et recognitum* zu erhalten. Mehr hätte für die Konjektur von Hauken et al. gesprochen, wenn ähnliche epigraphisch erhaltene griechische Beglaubigungsformeln gleichbleibend ἐκγεγραμμένον statt ἐγγεγραμμένον bieten würden. Doch Hauken et al. müssen eingestehen, dass für ihre Konjektur “leider keine vollständige griechische Parallele erhalten ist.”³⁷ Die einzige griechische Parallele, die von Hauken et al. in ihrem Kommentar zitiert wird, beginnt mit einem konjizierten und einem teilweise erhaltenen Buchstaben: [ἐ]κγεγραμμένον καὶ ἀντιβεβλημένον. . . .³⁸ Ähnlich wurde *ISmyrna* 598, ZZ. 1-2, von Wynne Williams³⁹ restauriert in [ἐκγεγ]ραμμέν[ον] καὶ ἀ<ντ>ιβεβλημ[ένον...]. Diesen Text, um fair zu sein, ziehen Hauken et al. nicht zur Stütze ihrer Konjektur heran; doch zeigen beide griechischen Texte, wie schwach die Basis für einen solchen Eingriff ist. Genauso gut – wenn nicht besser – wäre, auf der Basis der deutlich lesbaren Tymion-Inschrift den Text in *ISmyrna* als [ἐγγεγ]ραμμέν[ον] zu restaurieren und von daher auch die Lesung der zweiten von Hauken et al. zitierten Inschrift noch einmal kritisch zu prüfen.

Obwohl das *Iota* in περιστόφ an einer Stelle der Z. 4 steht, an der der Stein gebrochen ist, ist genug vom Buchstaben sichtbar, um ι und nicht [ι] zu edieren (letzteres bei Hauken et al.).⁴⁰ Ebenso fälschlich bzw. überflüssig „korrigieren“ sie

³⁵ Ibid., 38, cf. 34.

³⁶ See Lewis-Short, s.v. *describo*.

³⁷ Hauken et al., “A New Inscription,” 38.

³⁸ Ibid., 38, quoted from Johannes Nollé, *Nundinas instituire et habere: Epigraphische Zeugnisse zur Einrichtung und Gestaltung von ländlichen Märkten in Afrika und in der Provinz Asia*, Subsidia Epigraphica 9 (Hildesheim: Olms, 1982) [no page number given].

³⁹ Hauken et al., 37 n.3, quoted from Wynne Williams, “Imperial Pronouncements,” 235-45 [no specific page number given].

⁴⁰ Hauken et al., “A New Inscription,” 34.

Hauken et al. also mistakenly “correct” the spelling to read περ[ι]στώφ instead of περιστόφ. They do so on the basis of *IStratonikeia* 293, ll.27-9, which, in part, reads: κατεσκευακότα ναὸν ἐν τῷ περιστώφ. . . .⁴¹ This text, however, gives the dative not of περιστοον,⁴² but of one of its equivalents περιστῶφον.⁴³

In l.5 Hauken et al. unnecessarily include ἀντίγραφον in their restoration: Τρα[ιανῶν <ἀντίγραφον>] ἀντιγραφῆς. . . .⁴⁴ explaining, on the basis of a suggestion made by T. Hägg,⁴⁵ that the word ἀντίγραφον was inadvertently omitted by the engraver because of an haplography caused by the following ἀντιγραφῆς.⁴⁶ A better explanation is that the Greek text uses an elliptic formulation by which the “missing” word is simply not needed. Although the missing word must be added in the *translation*, it should not be restored in the Greek text.

5. Petition and Imperial Response

The Latin text (ll.6-16; see Fig. 4.3) reveals that the tenant farmers of Tymion and of another settlement named Simoe (l.10)⁴⁷ had complained about *exactiones* (l.12), i.e., some sort of dues. It is theoretically possible that the exactions were imperial taxes—imposed by the emperors’ procurator. If so, the emperors, who were Lucius Septimius Severus and his sons Marcus Aurelius Antoninus (i.e., Caracalla) and Geta (ll.6-10), presumably would have endorsed the actions of their procurator, warning the tenant farmers of the dire consequences of non-compliance. However, the letters IN- at the end of l.11 are the first two letters of an adjective such as *iniustus* (“unjust”), *iniquas* (“unfair”), or, even more likely, *illicitas* (= *illicitas*),⁴⁸ as restored above, describing these exactions. If so, it is unlikely that the exactions would have been imperial—the emperors would hardly have called them “illegal” (or even “unjust” or “unfair”) taxes nor would the procurator have been designated by the emperors to act against those exacting them. It is more prob-

περιστόφ in περ[ι]στώφ, da *IStratonikeia* 293 in den ZZ. 27-9 κατεσκευακότα ναὸν ἐν τῷ περιστώφ. . . biete.⁴¹ Doch stellt letztere Form nicht den Dativ von περιστοον dar,⁴² sondern den der Variante περιστῶφον.⁴³

In Z. 5 schließen Hauken et al. unnötigerweise ein ἀντίγραφον in ihre Ergänzung ein: Τρα[ιανῶν <ἀντίγραφον>] ἀντιγραφῆς. . . .⁴⁴ Inspiriert von einer Vermutung T. Häggs,⁴⁵ erklären sie dazu, das Wort ἀντίγραφον sei unachtsamerweise vom Steinmetzen wegen einer durch das folgende ἀντιγραφῆς kreierten Haplographie vergessen worden.⁴⁶ Eine bessere Erklärung ist, dass der griechische Text elliptisch formuliert, so dass das fehlende Wort zwar in der *Übersetzung* zu ergänzen ist, aber nicht im Originaltext.

5. Petition und kaiserliche Antwort

Der lateinische Text (ZZ. 6-16; siehe Fig. 4.3) zeigt, dass die Kolonen von Tymion und einer anderen Siedlung namens Simoe (Z. 10)⁴⁷ sich über *exactiones* (Z. 12), Abgaben, beschwerten. Theoretisch denkbar wäre, dass es sich um vom Prokurator des Kaisers erhobene kaiserliche Abgaben handelte. Wenn dem so wäre, hätten die Kaiser (d.h. Lucius Septimius Severus mit seinen Söhnen Geta und Marcus Aurelius Antoninus, dem späteren Caracalla; ZZ. 6-10) ihrem Prokurator vermutlich den Rücken gestärkt und die Kolonen vor ernststen Konsequenzen mangelnder Willfähigkeit gewarnt. Die Buchstaben IN- am Ende der Z. 11 jedoch stellen den Beginn eines Adjektivs dar, das diese Abgaben charakterisiert: *iniustus* („ungerecht“), *iniquas* („unfair“) oder am ehesten *illicitas* (= *illicitas*),⁴⁸ wie oben ergänzt. So ist unwahrscheinlich, dass die von den Kolonen beklagten Forderungen von kaiserlicher Seite erhoben wurden. Der Kaiser hätte seine Steuern kaum als „illegal“ (oder „ungerecht“ bzw. „unfair“) bezeichnet, noch wäre ausgerechnet der

⁴¹ See *ibid.*, 34 n.1.

⁴² See Liddell-Scott, s.v. περιστοον; cf. LSJ, s.v. περιστῶφον.

⁴³ See Liddell-Scott, s.v. περιστῶφον, cf. περιστυλον and LSJ, s.v. περιστυλιον.

⁴⁴ Hauken et al., “A New Inscription,” 34.

⁴⁵ *Ibid.*, 35.

⁴⁶ *Ibid.*, 34, 35, 39.

⁴⁷ On the name of this settlement, see below.

⁴⁸ See Lewis-Short, s.v. *illicitus*; Oliver, *Greek Constitutions*, 483-85 no. 254 (“Edict of Septimius Severus and Caracalla Against Illegal Collection of Taxes, A.D. 200”); Johnson et al., *Roman Statutes*, 229 no. 285 (“Rescript of Alexander Severus on the Illegal Exactions of Officials, ca. 225 AD”); and Hauken et al., “A New Inscription,” 34, 40 (citing *Dig.* 1.18.1 pr.: *Illicitas exactiones et violentia factas . . .*).

able, therefore, that the measures mandated to be taken by the procurator and, if necessary, by the governor, were intended to be directed against others who, illegitimately, burdened the villagers with unlawful *exactiones*.⁴⁹

6. Day and Month of Issue

The exact date of the emperors' official response was recorded in the relevant document of a "volume of petitions presented to the Lords Emperors and displayed in the colonnade of the Baths of Trajan" (ll.2-4). This date, given by day, month, and consular year, was, no doubt, copied down first in Rome and transcribed on the marble slab now in the Uşak Archaeological Museum.

Unfortunately, the section of the slab containing the reference to the day has been cut away. The first extant letters in l.6 (AVG) form an abbreviation for the month August. This does not necessarily mean, however, that the intended date corresponds with a day in August. The Roman Julian calendar counted backwards from three designate points within each month: the *ides* (i.e., either the *fifteenth* day [March, May, July, and October] or the *thirteenth* day in all other months); the *nones* (i.e., the *ninth* day before the *ides*, which is, counting inclusively, either the seventh day [March, May, July, and October] or the fifth day; and the *kalends* (i.e., the first day of every month). Therefore, every day in (our) July after the *Ides* of July as well as any day in August up to and including the *Ides* of August had AVG as part of its designation. The remaining days in (our) August included SEPT(embres) in their designation. Consequently, the intended day cited in this inscription could have been any day from (our) July 16 to August 13, including July 16 and August 13 themselves.

Given the estimated dimensions of the original stone slab,⁵⁰ there is room to restore approximately seven letters or Roman numerals (including interpuncts) before the A of AVG in l.6. As the first of these was the letter which commenced not only the date but the Latin inscription as a whole, it was

Prokurator vom Kaiser dazu ausersehen worden, die Missstände abzustellen. Viel wahrscheinlicher ist mithin, dass die dem Prokurator (und, wenn nötig, dem Statthalter) aufgetragenen Maßnahmen gegen Dritte gerichtet waren, die in illegitimer Weise den Bauern ungesetzliche *exactiones* aufbürdeten.⁴⁹

6. Tag und Monat der Ausfertigung

Tag, Monat und Konsulatsjahr der offiziellen Antwort der Kaiser wurde festgehalten in dem „Volumen von Petitionen, die den Herren Kaisern übergeben und in der Kolonnade der Trajansthermen öffentlich ausgestellt wurden“ (ZZ. 2-4). Dieses Datum wurde in Rom kopiert und auf die Marmorplatte übertragen, die heute im archäologischen Museum von Uşak liegt.

Leider wurde der Teil der Platte, der die Angabe des Tages enthielt, abgeschlagen. Die ersten erhaltenen Buchstaben in Z. 6 (AVG) kürzen den Monat August ab. Das heißt jedoch nicht, dass das Datum einem Tag im August entsprechen müsste. Der Julianische Kalender zählte von drei bestimmten Punkten eines jeden Monats aus rückwärts: den *Ides* (dem 15. Tag [in März, Mai, Juli und Oktober] oder dem 13. Tag in allen anderen Monaten); den *Nones* (dem „9. Tag“ vor den *Iden*, das heißt in der inklusiven antiken Zählweise, dem 7. Tag [in März, Mai, Juli und Oktober] oder dem 5. Tag in den anderen Monaten); und schließlich den *Kalendes* (dem 1. Tag eines jeden Monats). „AVG“ bezeichnete so jeden Tag in (unserem) Juli nach den *Iden* des Juli und jeden Tag im August bis zu den und einschließlich der *Iden* des August. Die restlichen Tage in (unserem) August wurden mit „SEPT(embres)“ etikettiert. Der Tag in unserer Inschrift kann also jeder Tag vom (unseren) 16. Juli bis zum 13. August gewesen sein, 16. Juli und 13. August mit eingeschlossen.

Angeht die Dimensionen des Originalsteins⁵⁰ ist vor dem A von AVG in Z. 6 Raum für etwa sieben zu ergänzende Buchstaben bzw. römische Ziffern (einschließlich der Trennpunkte). Da die gesamte lateinische Inschrift von der zu ergänzenden Tagesangabe eingeleitet wurde, wird diese, sorg-

⁴⁹ See, for example, the inscription from Yapılcan, in the so-called "Upper Tembris Valley"—the location of an imperial estate approximately 100 km northeast of Uşak, recording the petition of the tenants complaining to the emperor Philip (244-249) and his son that the very people who were supposed to be protecting them (such as officers, soldiers, city magistrates, and subordinate imperial agents) were instead extorting them; Michael Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, 2d ed., 2 vols. (Oxford: Clarendon, 1957), 1: 478, 2: 741-42 n.26; Johnson et al., *Roman Statutes*, 232 no. 289; and Strubbe, "Imperial Estates," 231-32.

⁵⁰ See above.

undoubtedly inscribed at a carefully ruled left-hand vertical margin. While at the *right*-hand side of the inscription, the blank or missing spaces on the stone do not necessarily mean that there were once letters carved there (see, for example, the end of *ll.* 6, 7), the estimated size of the missing pieces on the *left*-hand side of the stone presupposes not only that there were letters at the start of each of the extant lines but also mandates that there was a certain, determinable number of letters and Roman alphabetic numerals (including interpuncts).

Unlike the Greek text, where a number of small *omikrons* are carved toward the *end* of *ll.* 1-3 in order to accommodate the text, the whole of the extant Latin text is carved consistently with equally-sized letters, even at the end of lines. It is impossible to imagine, therefore, that the engraver would have carved letters unevenly at the *beginning* of the lines of the Latin inscription. Theoretically, only at the *end* of lines would it have made sense to vary the size due to possible necessity. Even this, however, was not done by the engraver of the Latin inscription.⁵¹

That in *l.* 6 there are about seven letter spaces to fill in any feasible restoration of the text helps to narrow the number of possible specific calendar days within the July 16 to August 13 range. The epigraphic references to the *kalends*, *nones*, and *ides* were normally abbreviated. In the Tymion inscription, this would have been undoubtedly done so because the designation of the month itself is abbreviated. The actual days of the *kalends*, *nones*, or *ides* within the relevant period (i.e., August 1, 5, and 13) may, therefore, be ruled out because there would have been more space on the missing part of the stone than needed for such abbreviated designations of these days.

Apart from the *kalends*, *nones*, or *ides* and the days immediately preceding these “month divisions” (which were designated by *pridie*, abbreviated as PR·, PRI· or PRID·), the Roman method of designating days of the month commenced with *ante diem* (i.e., “the day before”), followed by a Roman ordinal number (e.g., *sextum decimum*; i.e., “sixteenth”), in turn followed by references to the *kalends*, *nones*, or *ides*, and month. The standard epigraphic abbreviation for *Ante Diem* was AD·. The month divisions were abbreviated as KAL· (or simply K·), NON·, and ID·. Abbreviations were separated by interpuncts.

fältig platziert, genau am linken vertikalen Rand der Inschrift begonnen haben. Das heißt, dass die Anzahl der heute fehlenden Buchstaben (ziffern) und Trennpunkte sehr gut geschätzt werden kann. Nicht möglich ist dies dagegen am *rechten* Rand der Inschrift, wo freie Stellen oder Lücken nicht ohne weiteres fehlende Buchstaben anzeigen (siehe z.B. die Zeilenenden von ZZ. 6, 7).

Anders als der griechische Text, in dem mehrere kleine *Omikrons* gegen *Ende* der ZZ. 1-3 dafür sorgen, dass der Text auf die Zeilen passt, ist der erhaltene lateinische Teil durchgehend in gleichmäßig großen Buchstaben eingraviert, selbst am Ende der Zeilen. Abwegig wäre deshalb anzunehmen, der Steinmetz hätte anders dimensionierte Buchstaben zu *Beginn* der lateinischen Zeilen benutzt. Theoretisch würde dies nur am *Ende* der Zeilen Sinn machen, falls Platzmangel drohte. Doch selbst an den Zeilenenden vermied der Schreiber des lateinischen Textes dergleichen Ungleichmäßigkeit.⁵¹

In Z. 6 stehen etwa sieben Buchstabenstellen für die Kalendertage vom 16. Juli bis zum 13. August zur Verfügung. Epigraphische Bezüge auf die *kalendes*, *nones* und *ides* wurden normalerweise abgekürzt – wie zweifelsohne auch auf der Tymion-Inschrift, denn selbst die Monatsangabe findet sich abgekürzt. Die drei Tage der *kalendes*, *nones* und *ides* selbst (1., 5., und 13. August) kommen nicht in Frage, weil ihre Abkürzungen zu kurz ausfallen würden.

Abgesehen von den *kalendes*, *nones* und *ides* und den ihnen unmittelbar vorangehenden Tagen (die mit *pridie*, abgekürzt PR·, PRI· oder PRID·, kenntlich gemacht wurden), begann die römische Tagesbenennung mit *ante diem*, gefolgt von einer römischen Ordinalzahl (wie *sextum decimum*, „sechzehn“), und dem Bezug auf die *kalendes*, *nones* oder *ides*. Danach schloss sich die Monatsangabe an. Die übliche epigraphische Abkürzung für *Ante Diem* war AD·, die Monateinteilungen wurden als KAL· (oder K·), NON· und ID· abgekürzt. Punkte trennten die Abkürzungen.

Auf der Tymion-Inschrift passen folgende Daten in die freie Fläche vor ·AVG·: [AD·XVII·K] („am 17. Tag vor den *Kalenden* des August“ = 16. Juli); [AD·XV·KAL] (18. Juli); [AD·XIII·K] (20. Juli); [AD·XI·KAL] (22. Juli); [AD·IX·KAL] (24. Juli); [AD·VIII·K] (25. Juli); [AD·VI·KAL] (27. Juli); [AD·IV·KAL] (29. Juli); [PRID·KAL] (31. Juli);

⁵¹ On the issue of whether this engraver was the same person as the one who inscribed the Greek text, see above.

With respect to the Tymion inscription, the following Latin day and month designations fit well into the available space before $\text{AVG}\cdot$: [AD·XVII·K] (i.e., “the seventeenth day before the *Kalends* of August” = July 16); [AD·XV·KAL] (July 18); [AD·XIII·K] (July 20); [AD·XI·KAL] (July 22); [AD·IX·KAL] (July 24); [AD·VIII·K] (July 25); [AD·VI·KAL] (July 27); [AD·IV·KAL] (July 29); [PRID·KAL] (July 31); [AD·IV·NON] (August 2); [PRID·NON] (August 4); [AD·VII·ID] (August 7); [AD·III·ID] (August 11); [PRI·IDVS] (August 12).⁵² Statistically, on the basis of the information given above, the odds are very much in favor of the intended day being in (our) July.

7. Place of Issue

As Hauken et al. rightly point out, petitioners or their representatives normally presented petitions personally at the imperial palace where a secretary (*a libellis*) prepared the emperors’ response (rescript) which was then, at least in the time of the Severans, publicly displayed, for a period of time, at the Baths of Trajan.⁵³ In the Tymion inscription, the location of where the rescript was issued could have been included between the designation of the day of the month and the record of the consular year.⁵⁴ As already noted, the stonemason engraving the inscription omitted to specify, by use of interpuncts, the cluster of abbreviations inherent in the letters ADPEDIPATA. Interpuncts should have been inserted, perhaps as follows: AD·PED·I·PATA·, representing AD PED(EPLANA) I(N) PA(LA)T(IN)A (sc. DOMO) (i.e., “in front of the ground floor in the palatine palace complex”).⁵⁵

The word *pedeplana* is attested to at *Cod. Theod.* 7.18.3 and specifies rooms on the ground floor (or the whole ground floor) of a building.⁵⁶ Septimius Severus’ palace was on the *Palatium* (“Palatine Hill”). This huge complex was initially built by Domitian in 81 C.E. and enlarged by subsequent emperors, including the Severans.⁵⁷ The “public

[AD·IV·NON] (2. August); [PRID·NON] (4. August); [AD·VII·ID] (7. August); [AD·III·ID] (11. August).⁵² Statistisch gesehen, kommt am ehesten also ein Tag in (unserem) Juli in Frage.

7. Der Abfassungsort

Wie Hauken et al. richtig bemerken, reichten Antragssteller oder ihre Vertreter die Petition in der Regel persönlich im kaiserlichen Palast ein, wo ein Sekretär (*a libellis*) die Antwort des Kaisers (Reskript) vorbereitete, die dann zumindest in der Zeit der Severer öffentlich für eine bestimmte Zeit in den Trajansthermen ausgestellt wurde.⁵³ In der Tymion-Inschrift könnte der Abfassungsort des Reskripts zwischen dem Monatstag und dem Konsulatsjahr gestanden haben.⁵⁴ Wie schon erwähnt, versäumte der Steinmetz, die Abkürzungen, die in ADPEDIPATA stecken, durch Punkte voneinander zu trennen. Vielleicht wären diese, wie folgt, zu setzen: AD·PED·I·PATA·, was dann auflösbar wäre in AD PED(EPLANA) I(N) PA(LA)T(IN)A (sc. DOMO): „vor den Erdgeschoss-Räumlichkeiten im palatinischen Palastkomplex“.⁵⁵

Das Wort *pedeplana* ist im *Cod. Theod.* 7.18.3 belegt und steht für Räume im Erdgeschoss (oder für das ganze Erdgeschoss) eines Gebäudes.⁵⁶ Septimius Severus’ Palast lag auf dem Palatinhügel (*Palatium*). Dieser weiträumige Komplex war von Domitian im Jahre 81 n. Chr. erbaut und von nachfolgenden Kaisern, einschließlich der Severer, erweitert worden.⁵⁷ Öffentlich zugänglich war die

⁵² [PRI·IDVS·] AVG (August 12), while it fits the space, may be ruled out because it is unlikely that the full form of one of the month dividers would have been juxtaposed with two abbreviations at the beginning of the text. Hauken et al. (“A New Inscription,” 34) restore “[a.d. Kal . . .] Aug(ustas)” and translate this “On [. . .] of August.” This restoration and translation, however, are inaccurate and potentially misleading. Not all of the viable possibilities discussed above commence with *A(nte) D(iem)*. Even if AD· were correct, this abbreviation should be followed by a Roman numeral. Moreover, any combination utilizing *Kal·* designates a day in (our) *July* rather than in *August*.

⁵³ Hauken et al., “A New Inscription,” 36-37.

⁵⁴ See below.

⁵⁵ Hauken et al. see “no apparent meaning” in ADPEDIPATA (“A New Inscription,” 39; cf. 34) and, hence, do not resolve the abbreviations in their text and translation (ibid., 34-35). They do, however, suggest “a venturesome interpretation” (ibid., 39; cf. 35), on which, see below.

⁵⁶ Lewis-Short, s.v. *pedeplana*; Souter, s.v. *pedeplana*.

⁵⁷ See Claridge, *Rome*, 119-45, esp. 132-36.

entrance” to this complex was through a forecourt, known as the *area palatina*,⁵⁸ which led to a very large audience hall (the *aula regia*), a sizeable *basilica*, and a smaller reception room. The emperor(s) would receive clients and petitioners, either individually or in groups, in one or another of these adjacent rooms on the ground floor of the multi-storied palace. Additional rooms on this floor, also adjacent to the reception areas,⁵⁹ were presumably work spaces for the imperial secretaries preparing the volumes of documents, including rescripts such as the one under discussion here, which resulted from the emperor(s)’ regular morning “audience sessions.”

8. Imperial Titles

When Lucius Septimius Severus became emperor in 193, his official designation was Imp(erator) Caesar Lucius Septimius Severus Pertinax Augustus.⁶⁰ Following his campaign of 195 against the Parthians, including attacks against the Arab ruler of Hatra (modern Al-Hadr in Iraq) and the satrap of the Parthian province Adiabene (modern Azerbaijan), the additional titles Arabicus and Adiabenicus were conferred on him. Technically, the titles should have read “Parthicus Arabicus” and “Parthicus Adiabenicus,” and, theoretically, Septimius Severus could also have laid claim publicly to the title “Parthicus” itself. That he did not do so and normally only listed the abbreviated forms “Arabicus” and “Adiabenicus,” was, presumably, because of his decision not to offend Vologaes V, king of Parthia, ruining the possibility of a peaceful solution to Rome’s problems with the Parthians.⁶¹

Late in 197, Septimius Severus and his army captured and sacked Ctesiphon (modern Taysafun in Iraq), the city on the east bank of the Tigris, opposite Seleucia (modern Tell Umar) where the Parthian royal winter palace and fortress were located. Even though Vologaes himself had escaped, Septimius Severus no longer considered the king a threat. Proclaiming victory over Parthia, Septimius, on January 28, 198, finally formally assumed the title Parthicus—three years after he could have done so. Strategically, however, the delay paid dividends. Having now

Anlage durch einen Vorhof, die *area palatina*,⁵⁸ der zu einer großen Audienzhalle führte (der *aula regia*), zu einer geräumigen *basilica* und zu einem kleineren Empfangsraum. Der (die) Kaiser haben wahrscheinlich Klienten und Antragssteller, entweder einzeln oder in Gruppen, in dem einen oder anderen dieser beieinander liegenden Räumlichkeiten im Erdgeschoss des mehrstöckigen Palastes empfangen. Zusätzliche Räume im Erdgeschoss, angrenzend an den Empfangsbereich,⁵⁹ waren vermutlich Arbeitsplätze für kaiserliche Sekretäre, die die Dokumente – auch die Reskripte wie das unsrige – vorbereiteten, die aus den regulären morgendlichen Audienzen des (der) Kaiser(s) resultierten.

8. Kaiserliche Titel

Als Lucius Septimius Severus 193 Kaiser wurde, lautete seine offizielle Bezeichnung „Im(perator) Caesar Lucius Septimius Severus Pertinax Augustus“.⁶⁰ Nach seiner Kampagne von 195 gegen die Parther – einschließlich seiner Angriffe auf den arabischen Herrscher von Hatra (heute Al-Hadr im Irak) und den Satrapen der parthischen Provinz Adiabene (heute Aserbajdschan) – wurden Septimius Severus die Titel „Arabicus“ und „Adiabenicus“ angetragen. Korrekt müssten die Titel „Parthicus Arabicus“ und „Parthicus Adiabenicus“ lauten, und theoretisch hätte Septimius Severus auch öffentlich Anspruch auf den Titel „Parthicus“ selbst erheben können. Doch er tat es nicht und führte gewöhnlich nur die Abkürzungen „Arabicus“ und „Adiabenicus“, um vermutlich den parthischen König Vologaes V. nicht zu beleidigen und damit für Rom die Chance einer friedlichen Lösung des parthischen Konflikts zu verspielen.⁶¹

Septimius Severus und seine Armee eroberten und zerstörten gegen Ende des Jahres 197 Ctesiphon (heute Taysafun im Irak am östlichen Ufer des Tigris, gegenüber von Seleukeia, dem heutigen Tell Umar). Ctesiphon hatte eine Festung besessen und das königlich-parthische Winterquartier beherbergt. Obwohl Vologaes selbst entkommen war, empfand Septimius Severus den König nicht länger als Bedrohung. Er rief den Sieg über Parthien aus und nahm am 28. Januar 198 schlussendlich formell den Titel „Parthicus“

⁵⁸ See *ibid.*, 132-33 (Fig. 54).

⁵⁹ See *ibid.*

⁶⁰ See Scarre, *Roman Emperors*, 130-31. For a useful list of Roman emperors and their titles, see also Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle*.

⁶¹ Birley, *Septimius Severus*, 116.

conquered all of Parthia, Septimius could call himself “Parthicus Maximus”—a title which had also been held by the emperor Trajan (98-117).⁶² Severus had already tried to strengthen his grip on the imperial throne by claiming familial links to his predecessors. Only two years after becoming emperor, he had added the designation “Pius” to his name, in imitation of Antoninus Pius (138-161), establishing a new “Antonine dynasty,”⁶³ declaring himself to be the son of Marcus Aurelius (161-180).⁶⁴ By assuming the title “Parthicus Maximus” on the very day which celebrated the centenary of Trajan’s accession, he now portrayed himself to be the equal of his alleged great-great grandfather.⁶⁵

Significantly, on the very same day (January 28, 198) Septimius Severus also bestowed on his elder son the title “Augustus”—and with it, technically, the status of “co-emperor.”⁶⁶ In 195, for obvious dynastic reasons, he had renamed this son (whose original name was Lucius Septimius Bassianus) Marcus Aurelius Antoninus. At the same time, Septimius had also given him the title of junior emperor: “Caesar.”⁶⁷ Publius Septimius Geta, Septimius Severus’ younger son, who was eight years old at the time, received the title Caesar on January 28, 198, on the occasion of his older brother’s promotion to Augustus.⁶⁸ Geta was not named Augustus until 209⁶⁹ or, more likely, 210.⁷⁰ In April 200, Marcus Aurelius Antoninus also formally received the designation Pius,⁷¹ although he had already employed its Greek equivalent, Εὐσεβής, from the time he was made co-emperor.⁷²

9. Year of Issue

The listing of Septimius Severus’ titles on the Tymion inscription (Il.7-9) shows that the emperors responded to the petition of the tenant farmers

an – drei Jahre später, als es ihm möglich gewesen wäre. Sein Zögern trug freilich Früchte. Nun, da er Gesamtparthien gewonnen hatte, konnte er sich „Parthicus Maximus“ nennen, ein Titel, der auch von Kaiser Trajan (98-117) getragen worden war.⁶² Schon vorher hatte Severus seinen Thron durch angebliche familiäre Bande zu seinen kaiserlichen Vorgängern zu stabilisieren versucht. Nur zwei Jahre nach seiner Einsetzung zum Kaiser hatte er, Antoninus Pius (138-161) nachahmend, die Bezeichnung „Pius“ seinem Namen hinzugefügt, so eine neue „antoninische Dynastie“ etabliert⁶³ und sich selbst zum Sohn des Marcus Aurelius (161-180) erklärt.⁶⁴ Durch die Annahme des Titels „Parthicus Maximus“ am Tage der Hundertjahrfeier der Thronbesteigung Trajans gerierte er sich nun als seinem angeblichen Ur-Ur-Großvater ebenbürtig.⁶⁵

Bezeichnenderweise verlieh Septimius Severus am selben Tag (28. Januar 198) seinem älteren Sohn den Titel „Augustus“ und damit formal den Status eines Mitkaisers.⁶⁶ Im Jahre 195 hatte der Kaiser aus dynastischen Gründen diesen Sohn bereits in Marcus Aurelius Antoninus umbenannt (dessen Name lautete ursprünglich Lucius Septimius Bassianus). Zur selben Zeit hatte der Kaiser ihm auch den Titel eines jüngeren Mitkaisers, „Caesar“, verliehen.⁶⁷ Publius Septimius Geta, der jüngere Sohn des Septimius Severus, bekam den Titel „Caesar“ als Achtjähriger am 28. Januar 198 zuerkannt, als sein älterer Bruder zum „Augustus“ avancierte.⁶⁸ Geta wurde nicht vor 209 „Augustus“,⁶⁹ wahrscheinlich erst im Jahre 210.⁷⁰ Im April 200 erhielt auch Marcus Aurelius Antoninus offiziell die Bezeichnung „Pius“;⁷¹ das griechische Äquivalent Εὐσεβής hatte er bereits seit seiner Ernennung zum Mitkaiser benutzt.⁷²

9. Das Abfassungsjahr

Septimius Severus’ Titelliste auf der Tymion-Inschrift (ZZ. 7-9) zeigt, dass die Kaiser auf die Petition der Kolonen irgendwann nach 195 antwor-

⁶² See *ibid.*, 130.

⁶³ See Gordon, *Latin Epigraphy*, 155.

⁶⁴ See Scarre, *Roman Emperors*, 131 and Birley, *Septimius Severus*, 117.

⁶⁵ See Birley, *Septimius Severus*, 130.

⁶⁶ See *ibid.*

⁶⁷ Scarre, *Roman Emperors*, 139.

⁶⁸ Birley, *Septimius Severus*, 130.

⁶⁹ Scarre, *Roman Emperors*, 139.

⁷⁰ See Birley, *Septimius Severus*, 219.

⁷¹ See Kearsley, *Greeks and Romans*, 116 n.5.

⁷² See Gordon, *Latin Epigraphy*, 28.

some time after 195. The absence of the only other “victory title” taken by Septimius Severus: “Britannicus Maximus,” assumed in 209 or 210,⁷³ shows that the response must be dated before 209/10. Indeed, from the titles of Septimius’ sons (ll.6-7, 9-10), it is clear that the response was promulgated between April 200, when M. Aurelius Antoninus Augustus received the title Pius, and 209 or 210, when Publius Septimius Geta officially became an Augustus.

The year in which the imperial response to the tenant farmers of Tymion and Simoe was formulated is recorded, as was the Roman custom, by naming the consuls then in office. While it is impossible to be precise about the day and month of the official response to the petition, there is little doubt about the year. The petition was answered in the consulship of Antoninus Pius and Septimius Geta (ll.6-7).⁷⁴ Septimius Severus’ sons were joint consuls only twice. The first time in 205, the second in 208.⁷⁵ Theoretically, on the basis of the *extant text of the consular titles*, either year is possible. On the basis of the possibly resolved letters ADPEDIPATA (l.6), the later date is less likely.

Hauken et al., on the basis of their own “venturesome interpretation” of ADPEDIPATA argue unconvincingly for 208 being the date when the rescript was issued.⁷⁶ Their interpretation of ADPEDIPATA is given as “perhaps: *ad pedi(tes) data*.”⁷⁷ To arrive at this resolution of the abbreviations inherent in ADPEDIPATA, they, however, have to amend the second –P– to –D–,⁷⁸ stating “Reading *d* for *p* is best explained as a mistake and by referring to the general laxity in the transmission of this text.”⁷⁹ According to Hauken et al.,

teten. Das Fehlen des einzigen weiteren Siegestitels „Britannicus Maximus“, den Septimius Severus im Jahre 209 oder 210 annahm,⁷³ zeigt, dass das Reskript vor 209/210 zu datieren ist. Die Titel der Söhne (ZZ. 6-7, 9-10) begrenzen das Zeitfenster auf April 200 (als M. Aurelius Antoninus Augustus den Pius-Titel erhielt) bis 209/210 (als Publius Septimius Geta offiziell ein Augustus wurde).

Das Jahr, in dem die kaiserliche Antwort an die Kolonen von Tymion und Simoe formuliert wurde, wird nach römischer Sitte durch Erwähnen der gerade amtierenden Konsuln festgehalten. Die Petition wurde während des Konsulats von Antoninus Pius und Septimius Geta beantwortet (ZZ. 6-7).⁷⁴ Septimius Severus’ Söhne amtierten nur zweimal zusammen als Konsuln: in den Jahren 205 und 208.⁷⁵ Theoretisch könnte die auf dem Stein erhaltene konsularische Jahresangabe für jedes der beiden Jahre sprechen. Doch wird im Blick auf die mögliche Auflösung der Buchstaben ADPEDIPATA (Z. 6) das frühe Datum wahrscheinlicher.

Hauken et al. plädieren in ihrer eigenen „abenteuerlichen Interpretation“ von ADPEDIPATA wenig überzeugend für das Jahr 208.⁷⁶ Sie deuten ADPEDIPATA als „vielleicht *ad pedi(tes) data*“.⁷⁷ Für diese Auflösung von ADPEDIPATA müssen sie jedoch das zweite P in D abändern.⁷⁸ Sie erklären: „Die Lesung von *p* statt *d* ist am besten als Fehler zu erklären angesichts der generell ungenauen Übertragung dieses Textes.“⁷⁹ Und weiter: „Die Angabe *ad pedi(tes) data* würde erklären, warum das Reskript an einem Ort ausgefertigt und an einem anderen ausgestellt wurde. Wenn allgemein bekannt war, dass die Kaiser Rom verlassen hatten, hätte diese Information in der Inschrift gestanden haben

⁷³ Scarre, *Roman Emperors*, 131.

⁷⁴ Hauken et al., “A New Inscription,” 34-35 incorrectly restore the reference to Geta’s name as [P(ublio) G]eta. While Geta’s full name was Publius Septimius Geta, on public documents the *praenomen* was either abbreviated to P- or omitted altogether. See list of the Roman consuls in Bickerman, *Chronology*, 188-89; Kienast, *Römische Kaisertabelle*, 166. As in l.6 of the Tymion inscription Antoninus’ *praenomen* is omitted completely, one may assume that on l.7 Geta’s was also. The correct restoration is [Sep(timio)] Geta.

⁷⁵ See relevant section of list of Roman consuls in Bickerman, *Chronology*, 188-89.

⁷⁶ Hauken et al., “A New Inscription,” 39, cf. 33. Peter Lampe, “Die montanistischen Tymion und Pepouza im Lichte der neuen Tymioninschrift,” *ZAC* 8 (2004): 503, refutes the year 208 on the basis of the following observations: „Aus der Tatsache, dass der Sekretär des Reskripts nicht den Versuch machte, die beiden gemeinsamen Konsulate zu unterscheiden..., mag auf das Jahr 205 geschlossen werden: Im Jahr 205 war das Datieren mithilfe eines gemeinsamen Konsulats noch eindeutig, im Jahr 208 wäre es ambivalent gewesen. Darüber hinaus scheinen üblicherweise die kaiserlichen Bescheide unter den *libelli* nur am Aufenthaltsort des Kaisers öffentlich angeschlagen worden zu sein...; in unserem Fall war das Rom, was ebenfalls für das Jahr 205 spräche, denn im Sommer des Jahres 208 weilte Septimius Severus in Britannien.“

⁷⁷ Hauken et al., “A New Inscription,” 35, cf. 39.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*, 39. As already pointed out above, however, a number of the mistakes which Hauken et al. see in the transmission of the text are not mistakes at all.

“The annotation *ad pedi(tes) data* would explain why the rescript was issued at one place and displayed at another. This information might have been in the inscription to explain how and where the rescript had been issued when it was generally known that the emperors had left Rome.”⁸⁰ Such a scenario is not necessary as the resolution of AD-PEDIPATA given above (without having to resort to speculative textual emendation) also makes sense in its context.

10. Settlements on an Imperial Estate

The terms *coloni* (l.10) and *proc(urator) noster* (l.11) clearly reveal that Tymion and Simoe were settlements situated on an imperial estate. By the end of the second century C.E., there were vast imperial estates in Phrygia, their arable land worked by *coloni Caesaris* who were non-slave rent-paying tenant farmers.⁸¹ A specially appointed procurator was responsible for the administration of all imperial property in Phrygia—including imperial quarries.⁸² As elsewhere, there were also procurators of individual estates.⁸³ On the basis of the newly discovered inscription mentioning the *coloni* of Tymion and Simoe, we may now add another imperial estate to the imperial estates in Phrygia already identified by earlier scholars.

In the rescript, the *coloni* are identified by their ethnicons. The Latin name for the settlement described, in Greek, by Apollonius as a small *polis* in Phrygia called Τύμιον (*Frag.* in *Eus. Hist. eccl.* 5.18.2) must have been *Tymium*. The transposition of the ending -το to -ium from Greek to Latin was common for place names (cf. Βυζάντιον = *Byzantium*; Ἴλιον = *Ilium* [Troy]). From this inscription it is clear that the inhabitants of *Tymium* were called *Tymii*. This, again, follows a common practice in Latin: the inhabitants of *Byzantium* were known as *Byzantii*,⁸⁴ the inhabitants of *Ilium* were called *Ilii*.⁸⁵ In English, *Tymii* becomes “Tymians.”

The ethnicon referring to the inhabitants of the second settlement mentioned in the rescript was split into two by the engraver of the inscription at

können, um darzulegen, wie und wo das Reskript ausgestellt worden war.“⁸⁰ Solch ein Szenario ist nicht zwingend, denn die oben gegebene Auflösung von ADPEDIPATA macht (*ohne* spekulative Textänderung) ebenfalls Sinn.

10. Siedlungen auf einer kaiserlichen Domäne

Die Begriffe *coloni* (Z. 10) und *proc(urator) noster* (Z. 11) weisen Tymion und Simoe deutlich als Siedlungen auf einer kaiserlichen Domäne aus. Am Ende des zweiten Jahrhunderts n. Chr. existierten riesige kaiserliche Besitzungen in Phrygien, deren Felder von *coloni Caesaris* bewirtschaftet wurden, von freien Landpächtern.⁸¹ Ein eigens bestellter Prokurator war verantwortlich für die Verwaltung des gesamten kaiserlichen Besitzes in Phrygien, einschließlich der kaiserlichen Steinbrüche.⁸² Wie andernorts gab es aber auch Prokuratoren einzelner Besitzungen.⁸³ Dank der neu entdeckten Inschrift kann nun ein weiterer kaiserlicher Landbesitz den von der bisherigen Forschung identifizierten Gütern in Phrygien hinzugefügt werden.

In dem Reskript werden die *coloni* durch ihre Herkunft charakterisiert. Der lateinische Name der Siedlung, die Apollonius als kleine *polis* Τύμιον in Phrygien beschreibt (*Frag.* bei *Eus., Hist. eccl.* 5.18.2), muss *Tymium* gelautet haben. Wurden griechische Ortsnamen ins Lateinische transponiert, änderte sich in der Regel -το in -ium (vgl. Βυζάντιον = *Byzantium*; Ἴλιον = *Ilium* [Troja]). In unserer Inschrift werden die Einwohner von *Tymium* *Tymii* genannt. Dies entspricht wieder der allgemeinen Praxis: Die Einwohner von *Byzantium* waren die *Byzantii*,⁸⁴ die der Stadt *Ilium* die *Ilii*.⁸⁵

Das Ethnikon, mit dem die zweite Gruppe der Antragsteller in der Inschrift identifiziert wird, wurde vom Steinmetzen auf zwei Zeilen (10-11) verteilt; leider fehlt der Beginn der Z. 11. Die

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ See Pelham, *Imperial Domains*, 10-12; Anderson, “Phrygia I,” 417-22; Otto Hirschfeld, “Der Grundbesitz der römischen Kaiser in den ersten drei Jahrhunderten (zweiter Teil),” *Klio* 2 (1902): 301-03; Strubbe, “Imperial Estates,” 228-50; J. Clayton Fant, *Cavum antrum Phrygiae: The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia* (Oxford: British Institute of Archaeology at Ankara, 1989), 9-10; *MAMA* 10, xxxiii-xxxv; Mitchell, *Anatolia*, 1: 158-60, 249 and n.44.

⁸² Strubbe, “Imperial Estates,” 250.

⁸³ Pelham, *Imperial Domains*, 9; Mitchell, *Anatolia*, 1: 162-64, 249-50.

⁸⁴ Lewis-Short, s.v. *Byzantium*.

⁸⁵ Ibid., s.v. *Ilium*.

ll.10-11 and, unfortunately, the first part of l.11 is missing. The most probable restoration is (as given above): *Simoen[sium]*, i.e., “of the *Simoenses*”—in English, “of the Simoens” (cf. *Pepuzentium* “of the Pepouzans”⁸⁶). The exact name of the settlement most probably was Simoe. For example, the names of a number of settlements in Lycia and Pisidia ended in *-oe* (e.g., *Ninoe*, *Arsinoe*, *Lysinoe*).⁸⁷

11. Provenance

According to Murat Altuner, a villager from Susuzören, who brought the inscription with the reference to Tymion to the Uşak Archaeological Museum on August 7, 1998, the slab containing the inscription⁸⁸ had been used as a step leading to the entrance of his grandfather’s house since ca. 1975, when his grandfather had dug up the stone while ploughing in his field. On July 20, 2000, we visited the house, which is in the village of Susuzören approximately 12 km southeast of Uşak. We also visited the grandfather’s field which lies 2.2 km southeast of Susuzören in an area known locally as “Saraycık” (see Figs. 4.4 and 4.5). Confirmation that the stone had indeed come from this particular field has been provided by the consistency of the accounts given, over the years we have worked on this site, by various villagers about the provenance of the stone.

The left side and lower central parts of the slab containing the Tymion inscription are, as already noted, missing, but we could see no additional pieces among the rubble in the area where the stone had been used as a step (see Fig. 4.6). Similarly, in the field where we were shown the place where the stone containing the inscription had been discovered, we could see none of the missing pieces nor any inscribed stones nearby.

The location where the Tymion inscription had been discovered in ca. 1975 is on the slope of a small rise near a large solitary tree, but not right at the top of the hill which is marked by a row of trees. While a number of shards and pieces of bricks visible in the field may have washed down from higher up the hill, the size and weight of the stone with the Tymion inscription probably mean that it was found at least very near where it was originally set up.⁸⁹ A hole in the bottom of the extant right fragment of the stone

wahrscheinlichste Ergänzung (siehe oben) lautet: *Simoen[sium]*, d.h. „von den *Simoenses*“ (vgl. *Pepuzentium* „von den Pepouzianern“).⁸⁶ Der Name der Siedlung war dann höchstwahrscheinlich Simoe. Eine Anzahl von Ortsnamen in Lykien und Pisidien endete auf *-oe* (z.B. *Ninoe*, *Arsinoe*, *Lysinoe*).⁸⁷

11. Die Herkunft des Steins

Nach den Angaben Murat Altuners, eines Bauern des Dorfes Susuzören, der die Inschrift am 7. August 1998 in das Museum von Uşak brachte, war der Inschriftenstein⁸⁸ seit ca. 1975 als zum Eingang seines großväterlichen Hauses hinaufführende Stufe benutzt worden. Sein Großvater hatte den Stein ca. 1975 in seinem Feld an die Oberfläche gepflügt. Am 20. Juli 2000 besuchten wir das Haus in Susuzören, ca. 12 km südöstlich von Uşak. Wir suchten auch das Feld des Großvaters auf, ungefähr 2,2 km südöstlich von Susuzören in einer Gemarkung, die den Lokalnamen „Saraycık“ trägt (siehe Fig. 4.4 und 4.5). Dass der Stein tatsächlich aus diesem Feld stammt, bestätigte sich über die Jahre hinweg, die wir hier arbeiteten, immer wieder durch übereinstimmende Berichte unterschiedlicher Einheimischer.

Wie schon erwähnt, fehlen die linke Seite und der mittlere untere Teil der Marmorplatte. Leider ließen sich keine weiteren Stücke des Steins in dem Schutt rund um den Bereich, in dem die Platte als Stufe gedient hatte, finden (Fig. 4.6). Auch im Feld des Fundorts konnten weder die fehlenden Fragmente noch ein anderer Inschriftenstein entdeckt werden.

Die Fundstelle der Tymion-Inschrift liegt am Hang einer sanften Anhöhe in der Nähe eines großen, einzeln stehenden Baumes; auf dem Kamm der Anhöhe sind mehrere Bäume angepflanzt. Während Scherben und Ziegelfragmente auf dem Feld die Anhöhe hinabgespült worden sein mögen, ist solches kaum möglich für einen Stein von der Größe und dem Gewicht unseres Inschriftenmonuments. Dieses wird deshalb wahrscheinlich an oder wenigstens unweit seines ursprünglichen Aufstellungsortes gefunden worden sein.⁸⁹ Ein Loch im Boden des erhaltenen rechten Steinfragments zeigt an, dass

⁸⁶ See Mansi, *Sacrorum conciliorum*, 13.153 and Chapter 2 above. Also see Hauken et al., “A New Inscription,” 39.

⁸⁷ *Barrington Directory* 2: 997-8.

⁸⁸ The inventory number of the stone is 16.1.98. It is listed on page 82 of volume 42 of the museum’s Archaeological Inventory Book.

⁸⁹ See Chapter 12, n. 3, for additional reasons confirming that the stone was found *in situ*.

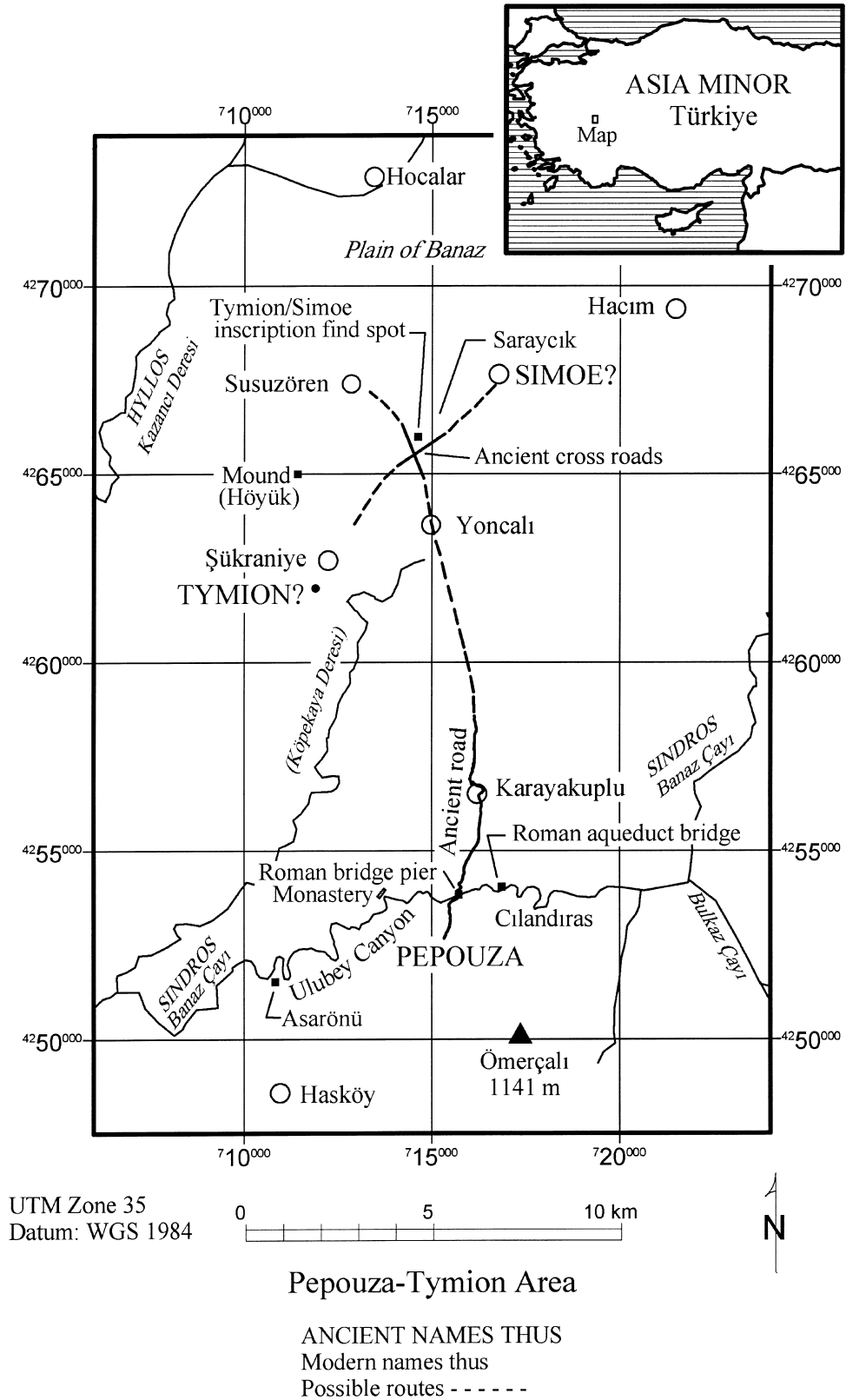

Fig. 4.4 Pepouza-Tymion area

Fig. 4.5 “Saraycık” near Susuzören: field in which the Tymion inscription was found c.1975

indicates that the stone was erected on top of a base, undoubtedly to raise the stone to eye level.

As a monument commemorating the imperial rescript to the *coloni*, the inscription would have been erected at a prominent location in or between the settlements of Tymion and Simoe.

12. Workshop

In light of the provenance of the stone on which the Tymion inscription was carved, only 12 km southeast of Uşak, it is possible to make an educated guess regarding where the monument bearing the epi-

die Inschriftenplatte einst senkrecht auf einer Basis stand, damit sie auf Augenhöhe lesbar war.

Das Monument zur Erinnerung an das kaiserliche Reskript wird an einer prominenten Stelle in oder zwischen den Siedlungen von Tymion und Simoe aufgestellt worden sein.

12. Die Werkstatt

Der Fundort des Inschriftensteins, nur 12 km südöstlich von Uşak, erlaubt die begründete Vermutung, dass das Monument in Uşak, dem antiken Temenothyrai, gefertigt wurde. Temenothyrai lag

Fig. 4.6 Susuzören: entrance to house where the Tymion inscription had been used as step

graphic copy of the rescript was produced. Uşak is the site of ancient Temenothyrai. Temenothyrai was close to an ancient quarry and, at least from very early in the third century C.E., had its own stonemasons' workshop.⁹⁰

This workshop at Temenothyrai produced numerous funerary door steles and other monuments, including, as early as between 200 and 210 C.E., a number of door steles commemorating Montanist male and female clergy as well as rank-and-file Montanists (*IMont* 3-8; also see Fig. 1.2). As the Greek letters carved on those door steles are, on the whole, identical to those carved on the Tymion inscription, it seems most probable that the Tymion inscription was produced in the workshop at Temenothyrai. As Temenothyrai was the closest large city near the imperial estate on which Tymion and Simoe were located, it would also make economic sense for the monument erected at or near Tymion to be produced at the workshop in Temenothyrai.

THE ANCIENT SETTLEMENTS NEAR THE LOCATION OF THE INSCRIPTION

As already noted, the newly discovered inscription reveals that, during the first decade of the third century C.E., the farming settlements Tymion and Simoe were part of an imperial estate.⁹¹ An ancient well is still in use approximately 150 m southeast of where the Tymion stone was found. A very worn, and partly broken, late second-century or early third-century funerary door stele⁹² lay next to the cover over the well. This door stele (Fig. 4.7) must have been reused in Byzantine times as a number of Greek letters, carved carelessly on the stone, indicate. Approximately 420 m northeast of the inscription's location is a field which contains a broken column as well as some marble and brick fragments and shards nearby.

Tymion is the settlement named first in the text of the inscription. The word order suggests that Tymion was the more significant of the two settlements on the imperial estate. Consequently, if only one inscribed stone applied to both settlements, it follows that the stone would have been erected either between both settlements or at Tymion rather

in der Nähe eines antiken Steinbruchs und besaß spätestens seit Beginn des dritten Jahrhunderts n. Chr. einen eigenen Steinmetzbetrieb.⁹⁰

Dieser Handwerksbetrieb in Temenothyrai fertigte zahlreiche als „Türsteine“ bekannte Grabstele und andere Monumente; zwischen 200 und 210 n. Chr. auch eine Reihe von Türstelen für männliche und weibliche montanistische Kleriker sowie einfache montanistische Christen (*IMont* 3-8; siehe auch Fig. 1.2). Da die griechischen Buchstaben auf den Türsteinen denen der Tymion-Inschrift gleichen, ist höchst wahrscheinlich, dass unsere Inschrift in der Steinmetzwerkstatt von Temenothyrai gefertigt wurde. Da für die kaiserliche Domäne von Tymion und Simoe Temenothyrai die nächst größere Stadt war, war es auch aus wirtschaftlicher Sicht sinnvoll, ein Monument, das in oder nahe Tymion aufgestellt werden sollte, in Temenothyrai herstellen zu lassen.

ANTIKE STÄTTEN NAHE DER INSCRIFTEN-FUNDSTELLE

Durch die Tymion-Inschrift wissen wir nach allem, dass im ersten Jahrzehnt des dritten Jahrhunderts n. Chr. die ländlichen Siedlungen Tymion und Simoe Teil einer kaiserlichen Domäne waren.⁹¹ Ein alter Brunnen ist ca. 150 m südöstlich der Fundstelle noch heute im Gebrauch. Eine abgewetzte und stellenweise gebrochene Grabstele (Türstele) aus dem späten zweiten oder frühen dritten Jahrhundert lag vor ein paar Jahren noch neben dem Brunnendeckel.⁹² Diese Stele (Fig. 4.7) war bereits in byzantinischer Zeit wiederverwendet worden, wie mehrere nachlässig auf den Stein gekritzelte griechische Buchstaben zeigen. Ungefähr 420 m nordöstlich der Fundstelle der Tymion-Inschrift liegt im Felde eine gebrochene Säule, unweit davon einige Marmor-, Ziegel- und Keramikfragmente.

Tymion wird im Text der Inschrift zuerst genannt, was nahe legen könnte, das Tymion auf der Domäne die wichtigere der beiden genannten Siedlungen war. Falls für beide Siedlungen nur ein Monument zur Erinnerung errichtet wurde, hätte dieses entsprechend zwischen beiden Siedlungen

⁹⁰ See Tabbernee, *MIT*, 85-86.

⁹¹ The procurator most likely resided in a nearby city (see *MAMA* 10, xvii, and n.20).

⁹² It was stolen in 2003 / 2004. Tombstones carved in the shape of a door were very popular in Phrygia and elsewhere in Asia Minor in the pre-Constantinian era; see Marc Waelkens, *Die kleinasiatischen Türsteine: Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür* (Mainz am Rhein: von Zabern, 1986) and Chapter 1 above.

Fig. 4.7 “Saraycık” near Susuzören: broken door stele near the well (length: 66 cm)

than at Simoe. Only one publicly displayed inscription was needed in this small geographic area.

The exact “organizational” connection between Tymion and Simoe is not revealed by the Tymion inscription, but, as the tenant farmers of both settlements had obviously made a joint petition to the emperors, it is likely that Tymion and Simoe comprised (at least originally and probably still informally) one of the many *dikōmia* (i.e., groups of two villages) which existed in Asia Minor at the time. In any event, Tymion and Simoe must have been neighbors.

There are visible remains of other ancient sites in the close vicinity of the spot where the inscription was found. The first is a mound (“höyük”) southwest of the inscription’s location. This mound contains the remnants of a structure but, because of the almost complete absence of shards on the höyük and in the surrounding fields, it cannot have been the site of a whole settlement—whether Tymion or Simoe.

The proliferation of shards at a second ancient site in close proximity of the location of the inscription, however, is much more promising. This site is 2.7 km northeast of the field where the Tymion inscription was found. A third ancient site was located 4.8 km southwest of the location of the inscription, close to the modern village of Şükranıye. Both settlements will be discussed in Chapter 12.

CONCLUSION

The provenance and text of the newly discovered Tymion inscription confirm Apollonius’ statement that Tymion was a relatively insignificant *polis* in

oder in Tymion gestanden, nicht in Simoe. In diesem kleinen Gebiet war kaum mehr als nur ein Monument dieser Art nötig.

Die genaue „organisatorische“ Beziehung zwischen Tymion und Simoe geht aus dem Inschriftentext nicht hervor. Doch da die Kolonen beider Ortschaften den Kaisern eine gemeinsame Petition übergaben, ist möglich, dass Tymion und Simoe (zumindest ursprünglich) eine der vielen *dikōmia* (Dörfer-Paare) bildeten, die zu dieser Zeit in Kleinasien existierten. In jedem Fall müssen Tymion und Simoe Nachbarn gewesen sein.

In der näheren Umgebung des Inschriftenfundorts finden sich Überreste antiker Stätten. Die erste, ein Hügel („höyük“) südwestlich des Fundortes, weist Spuren einer Baustruktur auf. Aber da Scherben fast gänzlich – auch in den umliegenden Feldern – fehlen, kann hier nicht der Ort einer Siedlung, sei es Tymion, sei es Simoe, gewesen sein.

Eine zweite antike Stätte mit starker Scherbenkonzentration, 2,7 km nordöstlich des Inschriftenfundorts, ist dagegen vielversprechend. Und eine dritte antike Stätte liegt 4,8 km südwestlich der Fundstelle unserer Inschrift, nahe des heutigen Dorfes Şükranıye. Beide Siedlungen werden in Kapitel 12 besprochen werden.

SCHLUSSFOLGERUNG

Der Fundort und der Text der neuentdeckten Tymion-Inschrift bestätigen Apollonius’ Notiz, Tymion sei eine relativ unbedeutende *polis* in

Phrygia. They also confirm the accuracy of taking Hierokles' listing of cities and bishoprics of Phrygia Pakatiana to indicate that Pepouza was situated west of Eumeneia rather than to the northeast of Eumeneia as Ramsay had originally thought. The inscription's location also reveals that, as Pepouza was in the general vicinity of Tymion, the location of Pepouza must have been considerably further north than at previously suggested ancient sites—such as those near Delihıdırlı (including Buğdaylı), Üçkuyu, or Bekilli. It is also clear that Tymion and Pepouza were not situated at either side of a high mountain, as the location where the Tymion inscription was found is in a vast upland plain. This plain, however, is surrounded on all sides by mountain ranges, the closest being approximately 10 km to the east.

From the text of the inscription, we now also know that, at the very time that Apollonius was writing his anti-Montanist polemic, Tymion belonged to an imperial estate. Exactly when this part of Phrygia became an imperial estate is not clear, but Tymion was probably already part of the estate when Montanus named it and Pepouza "Jerusalem." Unless Tymion was merely a geographic point intended by Montanus to mark part of the location of the expected "New Jerusalem," we may presume that some, at least, of the inhabitants of Tymion were among those who, in the late second century C.E., had become "Montanists" (cf. Anonymous, *Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.16.8). Whether there were any Montanists among those who petitioned the emperors in 205 (or 208) C.E. cannot be stated with any certainty, but this is certainly a possibility.

After searching unsuccessfully for Tymion for over a century, Tymion can now be identified as having been situated on an imperial estate in the surroundings of the modern village of Susuzören. Susuzören is 18 km south of Uşak. Two ancient sites in the immediate vicinity of the area where the Tymion inscription was found are the most probable precise locations of Tymion and Simoe.⁹³

Phrygien gewesen. Sie bestätigen ebenso, dass Hierokles' Liste von Städten und Bischofssitzen in Phrygia Pakatiana eine verlässliche Grundlage war, Pepouza westlich von Eumeneia zu suchen und nicht nordöstlich davon, wie Ramsay ursprünglich dachte. Die Fundstelle der Inschrift offenbart auch, dass das irgendwo in der weiteren Nachbarschaft von Tymion gelegene Pepouza beträchtlich weiter nördlich zu suchen ist als die Siedlungen, die bislang zur Identifikation von Pepouza vorgeschlagen wurden: Siedlungen wie die in der Nähe von Delihıdırlı (einschließlich Buğdaylı), Üçkuyu oder Bekilli. Deutlich wird auch, dass Tymion und Pepouza nicht an jeweils einer Seite eines hohen Berges lagen, denn die Inschrift wurde auf einer weiten Hochlandebene gefunden. Diese Ebene wird freilich an allen Seiten von Bergketten umschlossen; die nächste liegt ca. 10 km in Richtung Osten.

Aus dem Text der Inschrift erfahren wir ferner, dass zu derselben Zeit, in der Apollonius seine antimontanistische Streitschrift verfasste, Tymion zu einer kaiserlichen Domäne gehörte. Wann genau dieser Teil Phrygiens kaiserlicher Landbesitz wurde, ist nicht klar, doch wird Tymion wahrscheinlich schon Teil der Domäne gewesen sein, als Montanus Tymion und Pepouza „Jerusalem“ nannte. Wenn Tymion nicht lediglich ein geographischer Punkt war, den Montanus brauchte, um die Ausdehnung des erwarteten „neuen Jerusalems“ abzustecken, können wir annehmen, dass wenigstens einige unter den Einwohnern Tymions zu denen gehörten, die im späten zweiten Jahrhundert n. Chr. „Montanisten“ wurden (vgl. Anonymus, *Frag.* bei Euseb., *Hist. eccl.* 5.16.8). Ob auch unter den Antragstellern des Jahres 205 (oder 208) n. Chr. einige Montanisten waren, kann weder mit Sicherheit bejaht noch ausgeschlossen werden.

Nachdem ohne Erfolg mehr als ein Jahrhundert lang nach Tymion gefahndet worden war, kann die Ortschaft nun auf einer kaiserlichen Domäne in der Nähe des heutigen Dorfes Susuzören lokalisiert werden. Susuzören liegt 18 km südlich von Uşak. Zwei antike Stätten in der Nähe der Inschriftenfundstelle liefern die wahrscheinlichsten Koordinaten für die antiken Orte Tymion und Simoe.⁹³

⁹³ See Chapter 12 below.

CHAPTER FOUR

TYMION YAZITININ BULUNUŞU¹

William Tabbernee

Giriş

Montanizm hakkında son yıllarda yapılan, benimki de aralarında olan, bilimsel çalışmalar Pepouza ve Tymion'un kesin yerleri hakkındaki bilgi eksikliğinin sıkıntısını çekmekteydi. W.M. Ramsay, W.M. Calder, August Strobel ve diğerlerince bir yüzyılı aşkın bir süredir yapılan çok önemli araştırmalara rağmen, bu iki meşhur Montanist şehrin konumları açıklığa kavuşturulamamıştı. Yapılabilenlerin en iyisi, Pepouza ve Tymion'un bulunabileceği alanın coğrafi sınırlarını daraltmak olmuştur.²

Montanist (ve Montanist olduğu iddia edilen) yazıtları kapsayan külliyesi³ tamamladığım zaman, bilimsel oybirliği sonucunda⁴ Tymion'un konumu için en uygun yerin Dumanlı'nın 1,5 km güneydoğusundaki bir antik yerleşme olduğu görüşü beni ikna etmişti.⁵ Aynı zamanda, Strobel tarafından başlatılan, Dumanlıören'in⁶ tanımı ve eskiz planlarının çizilmesini içeren çalışmanın sürdürülmesi taraftarıydım.⁷ Dumanlıören ve komşu yerleşmelerde⁸ bir yüzey araştırması yapabilmek üzere, T.C. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne yapılacak olası bir izin başvurusunu hazırlamak amacıyla Uşak Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Kazım Akbıykoğlu ile iletişime geçtim. Akbıykoğlu, müzesi kapsamında bulunan Dumanlıören'i 6 Temmuz 1997 tarihinde, benim ve meslektaşlarım tarafından ziyaret edilmesini organize etti. Ayrıca büyük bir yardımseverlik göstererek, yerleşmeyi 19 ve 21 Temmuz 2000 tarihlerinde benim başkanlığında bir ekibin tekrar ziyaret etmesine izin verdi.

DUMANLIÖREN

Dumanlıören geniş bir yerleşimdir (Res. 1.3). En azından 1 kilometre karelik bir alana yayılmıştır. Ören yeri günümüzde, Dumanlı köyünün ekonomisine katkıda bulunan sepet üzümünün ana ürün olarak yetiştirildiği bir tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Tarlalar sayısız çanak çömlek parçası ile doludur. Yerleşmeyi kaplayan alan, tarla duvarları ile bölümlere ayrılmıştır. Bu duvarlar bazen 3 metre yüksekliğe ve 1–2 metre genişliğe

sahiptirler. Yapı malzemesi olarak doğal taşların yanı sıra aralarında kireçtaşı ve mermerden olanları da bulunan çok sayıda antik yapı kalıntıları kullanılmıştır. Bu kalıntıların birçoğu bu duvarların inşası amacıyla orijinal yerlerinden taşınmıştır. Fakat bazı yerlerde ise tarla duvarı antik yapının üzerine inşa edilmiştir. Örneğin, yerleşmenin güneydoğu kısmında bir Bizans bazilikasının kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca yerleşmedeki diğer antik kalıntıların çevresinde, köylülerin saban sürmesi sonucu ortaya çıkan bir çok ağaç ve çanak çömlek kümesi bulunmaktadır.

Dumanlıören'in önemli bir antik yerleşme olduğu açıktır. Bizans döneminde, olasılıkla daha da önce, yerleşmede güçlü bir Hıristiyan cemaat hüküm sürmüştür. Bu Hıristiyan topluluğun, tarih içerisinde Montanizm ile bağlantıları olup olmadığı, tabii ki bu kısa ziyaretlerimiz sonucu anlayılamamıştır.

Hemen kuzeybatıda bulunan 2 tepe ilgi çekicidir. Her iki tepenin de, Dumanlıören'e ve bulunduğu ovaya hâkim bir bakışı olup, bu da Tymion'un da Pepouza gibi, Rev 21:10'da bahsedilen, "Yeni Kudüs"ün cennetten inişinin gözlemlendiğinin iddia edildiği bir dağ ya da yüksek tepe eteklerinde inşa edilmiş olduğu hipotezi ile uyum sağlamaktadır.⁹

Dumanlıören'in genişliği, Roma ve Bizans yapı kalıntıları, Hıristiyanlık delilleri ve iki yüksek tepenin (biri bile yeterliydi!) bulunması dikkate alınarak, 19 Temmuz 2000'de, burasının gerçekten Tymion olduğu varsayımını geçerli kılmıştır.

TYMION YAZITI

20 Temmuz 2000 günü Uşak Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret ettiğimiz zaman, Müze tarafından yakın zamanda elde edilen bir mermer levhayı görmek istedim. Rosalinde A. Kearsley bilingual (çift dilli) bir yazıt içeren bu levhanın varlığı konusuna dikkatimi çekmişti. Kendisi, karışık diller konusundaki monografisi için araştırma yaparken bu taşı görmüş ama yayınlamak için doğal olarak izin alamamıştı.¹⁰ Benim ve meslektaşlarımın levhayı (Res. 4.1) Müze'nin avlusunda bulup yazıtı okuduğumuz

zamanki şaşkınlığımızı tahmin edebilirsiniz;¹¹ yazıtın Latince metninde Tymion sakinlerinden bahsedilmekteydi (Res. 4.3). Aslında bu yeni keşfedilen yazıt, Tymion'un ilk mevcut epigrafik tasdikeydi – ve de Apollonius'un Montanus'un Pepouza gibi Tymion'u da “Kudüs” olarak atadığını söylemesinden (Apollonius, *Frag. in Eusebius, Hist. eccl.* 5.18.2) beri Tymion hakkındaki ilk bağımsız referanstı. Eğer bu levhanın buluntu noktasını belirlersek, Tymion'un konumunu da tanımlamış olabileceğimizi tahmin ettik. Ayrıca, yazıtın içeriğinden Tymion hakkında pek çok şey öğrenebileceğimiz de kesindi. Aşağıdaki sayfalarda yazıtın tanımlanması ve daha geniş bir okuyucu kitlesi için de açıklanması yapılmıştır.

1. Tanım

Yazıtın bulunduğu beyaz mermer levha dikey olarak iki ana parçaya ayrılmıştır. Bir de üçüncü daha küçük bir parça bulunmaktadır. Levhanın alt sol ve alt orta bölümleri kırılmış ve kaybolmuştur. Taşın alt sağ kısmının yüzeyi de kırılmıştır. Bu, ll.12–16, bazı harflerin yok olmasına veya hala mevcut olanların da kısmen silik olmasına neden olmuştur. Taşın tüm sol kısmı kesiktir. Orijinalde 0.97 m genişken şimdi temelinde 0.79 m olarak ölçülmüştür. Orijinal yükseklik 0.802 m dir. Şimdiki kırık sol parçanın boyu 0.585 m ve daha küçük olan diğer sol parçanınki ise 0.146 m dir. Kalınlık: 0.215- 0.245 m dir.

Levhanın üstünde alçak bir alınlık pervaz bulunmaktadır. Yunanca metin (Res. 4.2) pervazın köşegenlerince oluşan üçgenin içine ve yatay kısmının altına kazınmıştır. İkinci bir yatay pervaz, levhanın üzerinde Latince metin bulunan (Res. 4.3) ana yazıt alanını alınlıktan ayırır.

Harf yüksekliği: genelde 0.02 m'dir, ancak Yunanca metni alınlığın boyutlarına uydurabilmek için taş oymacısı ll.1–3 'ün sonuna doğru daha küçük *omikronlar* (0.007–0.01 m) kazımıştır. Ayrıca dört köşe *epsilon*lar, “öküz boynuzu” *omegal*ar, kıvrıgunda yatay bir çubuk olan *epsilon*lar ve uzun dikey çapraz çubuklu *phi* kullanmıştır.

Yunanca ve Latince metinleri aynı taş oymacısının mı kazıdığını kesin olarak söylemek imkânsızdır. Malzeme hiç kuşkusuz bir taş ustasının atölyesinden,¹² ustanın gözetimindeki bir ya da bir kaç sanatçının eseri olarak çıkmış olduğundan, her iki olasılık da teorik olarak geçerlidir. Ama her iki metni de tek bir kişinin kazımış olduğu ve bu kişinin pratik okuryazarlığının Latince'den çok Yunanca kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Yunanca metin tümüyle sorunsuzdur. Buna karşın Latince metin, Yunanca metindeki, Latince metnin tebliğinin¹³

tam kopyası olduğuna dair ikna edici açıklamalara rağmen, tutarsızlıklar ve yanlışlar içermektedir.

Interpunctlar, yani majüskül metinde kelimeleri (ve kısaltılmış kelimeleri) ayırt etmek için kullanılan yuvarlak nokta şeklindeki işaretler, tutarsızca kullanılmıştır. Örneğin, l.6 da (Latince metnin birinci satırı) başlatılan kelimeleri ve kısaltmaları interpunctlar sayesinde ayırma işlemini incelersek, ET ve SIMOEN | [SIVM] (ll.10–11), I[NTE]RPNONET ve SE (l.11), ve ADVERSVM ve IN | [LICITAS] (ll.11–12), v.b. arasında interpunct olmaması şaşırtıcıdır.¹⁴ Taş ustası görünüşe göre, yazıtı kazdıktan işini gevşek tutmaya başlamıştır. Interpunctları kullanmadığı bu tutarsızlık ayrıca, bir kelimenin tamamlandığını ya da bir kısaltmanın kastedildiğini her zaman fark edememiş olduğunu göstermektedir. Örneğin AD-PEDIPATA (l.6) harfleri, sadece baştaki A dan önce ve sondaki A dan sonra bir interpunct olması nedeniyle tek bir kelime gibi gözükmeyle birlikte, aslında birkaç kısaltma kelimedenden oluşmaktadır ve interpunctlarla ayrılması gerekmektedir.¹⁵

Latince metnin kopyalanması sırasında oymacının yaptığı en bariz hatalardan biri de, MAIORVM (l.13) yerine MAEORVM kazımış olmasıdır. Bu hata o kadar göze batıcıdır ki, atölyede, muhtemelen ustası tarafından, “yakalanmış” ve E harfinin yatay çubuğunun sola, dikey “sırt”ına doğru, uzatılarak harf “karalanmış” ve bu “iptal” işlemi sonucunda Latince okuyabilenlerin iptal edilen E harfini I olarak okumalarına yol açmıştır.

Hauken ve diğerleri¹⁶ tarafından olduğu gibi, MAIORVM kelimesindeki yanlışlık kurbanı E harfinin fonetik imla kurallarından ötürü olduğunu varsaymak gereksizdir. –AI– ve –AE– nin yöresel telaffuzundaki vurgu, genellikle –AI– den –AE– ye yerine –AE– den –AI– ye doğrudur (cf. *IMont* 16²). Hauken ve diğerlerine karşı olarak, l.12 ya da l.14 da kesinlikle hiçbir “fonetik imla”¹⁷ bulunmamaktadır. Hauken ve diğerleri l.12 de okudukları “a[dver]sum perseverantes” i “a[dver]sum perseverantes” olarak restore etmişlerdir.¹⁸ Taşın üstündeki soru işaretli harf aslında açıkça N değil M dir, bu nedenle ne bir “düzeltmeye” ne de fonetik yazım adı altında bir “açıklamaya” gerek vardır. Aynı durum l.14 deki “a[praesidem]” için geçerlidir, bunu da Hauken ve diğerleri “ad praesidem” olarak “düzeltmişlerdir”.¹⁹ Aslında *at*, *ad* in²⁰ normal Latince karşılığıdır ve taş ustasının papirüs yaprağı ya da balmumu tablet üzerinde bulunan aslından kopyaladığı metindeki kelime olduğu şüphe götürmemektedir.

Diğer tarafta, tebliğin tekrar yazılmış orijinalinin papirüs kopyasındaki harflerin, ki oymacı buradan kopyalamıştır, Latince yazıtı kazıyan ustanın bazı

harfleri gibi çok gösterişli olduğu şüphelidir. Eseri, harfleri daha şatafatlı yaparak güzelleştirme çabası içinde oymacı, G harfine alışılmıştan daha uzun bir kuyruk kazımıştır (ll. 6–8, 10).

Taş ustasının Latince bilgisindeki eksikliğe diğer bir örnek ise, uzun sesli olarak kullanıldığında O harfini yapıdaki tutarsızlıktır. Uzun seslilerin üzerine bir *apex*, yani keskin aksan benzeri bir işaret koymak alışılmış bir epigrafik uygulamaydı.²¹ Tymion yazıtının taş oymacısı, imparatorların adları veya ünvanlarındaki (l.6: ANTONINO PIO, cf. l.9), belli başlı dilekçelerin atanmalarında (l.10: COLONIS TYMIORVM) ve MA«I»OREM (l.13) sözcüğünde uzun O'yu bu şekilde işaretlemiştir, ama örneğin PERSONAS taki (l.15) O'ya bir *apex* gerektiğini fark etmemiştir. Taş ustası, kopyaladığı metnin ilave *apexleri* olup olmadığına bakmadan, tebliğin son bölümlerini kazırken, daha önce de belirttiğimiz gibi interpunctlar konusunda konsantrasyonunu kaybetmiş gibi gözükmektedir.

Yazıtın başlarında daha dikkatli davranılmıştır; l.7de oymacı, COS kısaltmasından sonra bir metin bölücü koymuş ve böylece tebliğin yayınlandığı tarihle belgenin adres bölümünü birbirinden ayırmıştır. Bu metin bölücü, küçük uzatılmış bir üçgen şeklindedir ve dolayısıyla anıtın diğer yerlerinde kullanılan interpunctlardan kolayca ayırt edilebilir. Yazıt ustalarının kullandıkları çok sayıda değişik işaretleme yöntemleri bulunmaktadır. Uzatılmış üçgen şekil ortaktır ve ya bu durumdaki gibi ucu yukarı doğru, ya da *CIL* 6.1492 ve 10235

deki gibi ucu aşağı doğru olarak oyulur.²² Hauken ve diğerleri bu metin bölücüyü, hatalı bir biçimde, “bir yaprak”²³ olarak tanımlarlar. Buna benzer bir metin bölücü olasılıkla l.11 da da (şimdi eksik olan parça) adresi tebliğ metninden ayırmak amacıyla kazınmıştır.²⁴

2. Basım

Levhanın bazı kısımlarının eksik olması, metnin bazı bölümlerinin tamamlanması gerektiğini göstermektedir: özellikle ll.3–16 in başı, ll.12–13 ün sonu ve ll.11–16 nın ortası. Çok sayıda harf tam mevcut değildir. Bu harfler, okunabilmeleri mümkün olur düşüncesiyle standart epigrafik uygulamayı izleyerek, aşağıdaki transkripsiyonda basılmışlardır ve tamamlanmış metin de altlarında bir nokta ile belirtilmiştir.²⁵ Eksik olan harfler, köşeli parantezlerle gösterilmiş olup, ya levhanın kopmuş olan kısmına uyabilecek eksik harf (tahmini) sayısı kadar tire işareti ile ya da aşağıdaki *editio* bölümünde, bu bağlamda anlam ifade edebilecek harfler eklenerek tamamlanmıştır.²⁶ Parantez içindeki harfler (yani “yuvarlak parantezler”) orijinal metindeki kısaltmaları açıklamaktadır. l.13 teki tırnak biçimli parantez ise hatalı kazınan E nin I olarak düzeltilmiş olduğunu göstermektedir. Latince metinde, kendine mahsus olarak, V harfi daha çok U olarak basılmıştır. l.16 daki son 15 harf görünürdedir ve taşın yüzeyinde. l.16dan daha altta ilave harf izlerine rastlanmadığından yazıtın sonunu belirler.

TRANSCRIPTION

ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΝ

ΚΑΙ ΑΝΤΙΒΕΒΛΗΜΕΝΟΝ ΕΚ ΤΕΥΧΟΥΣ

- 4 [-----]ΩΝ ΕΠΙΔΟΘΕΝΤΩΝ ΤΟΙΣ ΚΥΡΙΟΙΣ ΑΥΤΟΚΡΑ
[-----]ΪΠΡΟΤΕΘΕΝΤΩΝ ΕΝ ΠΕΡΙΣΤΟΩ ΘΕΡΜΩΝ ΤΡΑ
[-----]ΑΝΤΙΓΡΑΦΗΣ ΚΑΘΩΣ ΥΠΟΓΕΓΡΑΪΤΑΙ
- 8 [-----]ΑΥΓ·ΑΔΡΕΔΙΡΑΤΑ·ΔΟΜΙΝΙΣ·Ν·Ν·ΑΝΤΌΝΙΝΌ ΠΙΌ·
[-----]ÇETA CAESARE · CΌS · IMP·CAESAR·L·SEPTIMIVS
[-----]IVS·PERTINAX·AVGVSTVS·ARABICVS·ADIABENICVS
[-----]VS MAXIMVS·ET·IMP·ÇAESAR·M·AVRELIVS ANTΌ
[-----]VS·AVGVSTVS·COLΌNIS·TYMIΌRVΜ·ET SIMΌEN
[-----]ΡΡΟÇ·NOSTER·I[---]RPNET SE·ADVERSVM IN
12 [-----]ΕΧΑÇΤΙΌΝΕΣ ET ΑΔ[---]SVM PERSEVERANTES VT Ε [-]
[-----]NSTANTI[-----]Α·AVT SI RES MA«I»ΌREM V[-]
[-----]DESIDER[-----]NCTABITVR AT PRAESIDEM
[-----]NÇIAE [-----]Ε ΕΑΣ PERSONAS ADVER
16 [-----]NÇIÇ[-----] OFFICI SVI MODVM

EDITION

Ἐγγεγραμμένον

καὶ ἀντιβιβλημένον ἐκ τεύχους

- 4 [βιβλιδί]ων ἐπιδοθέντων τοῖς κυρίοις αὐτοκρά-
[τοροι καὶ] προτεθέντων ἐν περιστόω Θερωῶν Τρα-
[ῶνων] ἀντιγραφῆς καθὼς ὑπογέγραπται·

- [-----]Aug(ustas) ADPEDIPATA domiņis nn (=nostris) Antonino Pio
[Aug(usto) et Sep(timio)] Çeta Caesare co(n)s(ulibus)· Imp(erator) Caesar
L(ucius) Septimius
- 8 [Severus P]ius Pertinax Augustus Arabicus Adiabenicus
[Parthic]us Maximus et Imp(erator) Çaesar M(arcus) Aurelius Anto-
[ninus Pi]us Augustus colojis Tymiorum et Simoen-
[sium ·] Ρρoç(urator) noster i[n]te[r]ponet se adversum in-
12 [licitas] exaçtiones et ađ[ver]sum perseverantes ut e[xi]-
[gant i]nstanti[ssime muner?]a. Aut si res ma«i»orem v[i]-
[gorem]desider[abit non cu]nctabitur at praesidem
[provi]nçiae [Asiae?²⁷ defender]e ças personas adver-
16 [sum i]nç[i]ç[ite munera? exigentes? in] officij sui modum.

3. Çeviri

Varsayımlara rağmen, anlamlı bir çeviri yapabilmek için yeterli metin bulunmaktadır. Orijinal metindeki kısaltmalar, çeviride parantezle işaretlenmeyip tümüyle verilmiştir. Tercümenin tamamlanmış

harflere bağlı olan bölümleri köşeli parantezlerle belirtilmiştir. Aşağıdaki çeviri, olabildiğince Yunanca ve Latince metinlerin karşılaştırılmasını kolaylaştırmak amacıyla kasten edebi ve satır satır yapılmıştır.

Yunanca

Yazıldı

ve doğrulandı, bu sayının dışında

- 4 [dualar] sunulan Tanrının İmparat-
[olarına] ve sergilendi sütunlu Hamamlarında Tra-
[janın], tebliğ (metni) aşağıdaki gibidir:

Latince

- [(yazıldı) . . .unda] ayın . . ., Efendilerimiz Antoninus Pius,
 [Augustus, ve Septimius] Geta, Caesar, konsul iken. Emperor Caesar Lucius Septimius
 8 [Severus P]ius Pertinax Augustus Arabicus Adiabenicus
 [Parthic]us Maximus ve Emperor Caesar Marcus Aurelius Anto-
 [ninus Pi]us Augustus kiracı çiftçilere aralarında Týmianlar ve Simoen[lar]:
 “Vekilimiz kendisini koyar yasa-
 12 [dışı] zorla alınanlara karşı ve devamlı [sor]anlara karşı
 [oldukça g]erek[li şekilde hak]lar. Eğer, buna rağmen, konu gerek[tirir] daha yüksek [o]-
 14-16 [torite], o (yani vekil), ofisinin usulün[de],
 Tereddüt etmeye [cek] [koruma]ya bu kişileri (yani kiracı çiftçiler)
 Daha önce [eyalet]in [Asya] valisi karşı[1]
 [onlara ki]kanun[dışı yolla hak isterler].”

4. Onaylayıcı Formül

Yazıtın Yunanca metni (II.1-5; Bkz. Res. 4.2), Latince metnin (II.6-16; Bkz. Res. 4.3), (Roma’daki) Trajan Hamamını²⁸ çevreleyen sütunlu galeride sergilenen orijinal tebliğin birebir bir transkripsiyonu olduğunu ve kopyanın kontrol edilip doğrulandığını bildirir. Bu da, eyaletlerdeki şehirler veya yerleşmelerce yapılan ricalara karşı imparatorluğun cevabının kopyalandığı ve onaylandığı normal prosedüre örnek olarak gösterilebilir.²⁹ Genellikle yedi şahidin imzaları sonucunda³⁰ kopyanın doğruluğunun onaylanması, ricacılar (dilekçe sahipleri) tebliğin bir kopyasını istedikleri zaman gerçekleştirilirdi. Orijinal rica ve cevabı, imparatorluk arşivlerinde saklanmadan önce halka açık bir yerde, kısıtlı bir zaman için sergilenirdi. Eğer ricayı yapan eyaletlerin halkı tebliğin metnini isterse, imzalanmış ve onaylanmış bir kopya, şahitlerin mühürleri ile mühürlenerek, prokonsül (vali) veya mali görevli gibi yerel bir Roma memuruna götürülür, bu kişi de metnin halka açık sergilenmesi için epigrafik bir anıtın yapılmasını onaylardı.³¹ Bu arada, imparatorluk tebliğini içeren yazılı anıt, ricada bulunan kentten ya da kentlerin önemli bir yerine dikilirdi.

Yazıtın Yunanca metninin ilk kelimesi belirgin olarak ἐγγεγραμμένον, yani kelimesi kelimesine, “yazılmıştır” dir. Hauken ve diğerleri, bunu ἐκγεγραμμένον, yani “kopyalanmış”, olarak “düzeltilmişlerdir”.³² Týmion yazıtındaki ἐγγεγραμμένον non’un ἐκγεγραμμένον’un fonetik yazımı olduğunu iddia ederler.³³ Restorasyonları, esas olarak, İmparator III. Gordian’ın 15 Aralık 238 tarihinde, Scaptopara kentinin ricasına verdiği cevabı içeren *IGBulg* 4.2236 a dayanır.³⁴ Bu rica ve ona imparatorluk tarafından verilen cevabı da, Týmion yazıtının esas alındığı *rescriptum* gibi, belirli bir süre Trajan Hamamı’nın sütunlu galerisinde halka açık serg-

ilenmiştir. *IGBulg* 4.2236 un “onay etiketi”, Latince deyim *descriptum et recognitum* u içerir; bu da Hauken ve diğerleri tarafından, kendilerince restore edilen Týmion yazıtının Yunanca metninin açılış kelimelerini çevirirken olasılıkla “kopyalandı ve kontrol edildi” olarak anlaşılmalıdır.³⁵ Bununla birlikte, *descriptum* kelimesi, sadece “yazılmış”³⁶ anlamına gelir. Olayın bir “Kopyalama” olduğu ἐγγεγραμμένον ve ἀντιβεβλημένον kelimelerinin arka arkaya gelmesiyle vurgulanmış ve böylece Hauken ve diğerlerinin iddia ettikleri gibi *descriptum et recognitum*’a bir paralel elde etmek için bir “düzeltme”ye ihtiyaç yoktur. Eğer benzer Yunanca epigrafik onay etiketlerinin her zaman, ἐκγεγραμμένον yerine ἐγγεγραμμένον u kullandıkları gösterilebilseydi, Hauken ve diğerleri yaptıkları restorasyonu daha kuvvetli savunabilirlerdi. Fakat Hauken ve diğerleri “ne yazık ki tam bir Yunanca paraleli günümüze gelmemiştir” diyerek gerçeği kabullenmişlerdir.³⁷ Gerçekten de, Hauken ve diğerlerinin yorumunda aktarılan tek Yunanca paralel de bir restore edilmiş ve bir kısmen mevcut harfle başlar: [ἐ]κγεγραμμένον καὶ ἀντιβεβλημένον . . .³⁸ Benzer olarak, Wynne Williams³⁹ tarafından *ISmyrna* 598, II. 1-2 deki gibi restore edilmiş, Hauken ve diğerleri tarafından aktarılan metin şöyledir: [ἐ]κγεγ[ρ]αμμέν[ov] καὶ ἀ<vt>ιβεβλημ[ένov] . . .]. Adil olmak gerekirse, bu metin, Hauken ve diğerleri tarafından, Týmion yazıtının II.1 deki ἐκγεγραμμένον kelimesinin restorasyonunu desteklemek amacıyla değil, başka bir amaçla aktarılmıştır. Fakat her iki Yunanca metin de, yazıtın II.1 deki ἐκγεγραμμένον kelimesinin sağlıksız restorasyonunu tartışmaya açar. ἐγγεγραμμένον καὶ ἀντιβεβλημένον deyiminin bulunduğu en azından tek bütün ve kusursuz bir biçimde okunan mevcut Yunanca metin olan Týmion yazıtı temel alınır, *ISmyrna* metnini [ἐ]κγεγ[ρ]αμμέν[ov], ve muhtemelen de Hauken

ve diğerleri tarafından alıntı yapılan metni [έ]γ- γεγραμμένον olarak okumak aynı derecede olası ve hatta daha doğru olur.

l.4 deki, περιστόφ daki *iota*, taşın şu anda kırık olan noktasında kazılmış olmasına rağmen, harfin elde olan kalıntıları sonucu [ι] yerine (Hauken ve diğerlerinin yaptığı gibi⁴⁰) ι olarak yorumlanmalıdır. Hauken ve diğerleri ayrıca yanlışlıkla yaptıkları yazım “düzeltmesi” sonucu περιστόφ yerine περι[ι]στόφ olarak yorumlamışlardır. Bunun için temel aldıkları *Istratonikeia* 293, ll.27-9 in bir bölümünde şöyle der: κατεσκευακότα ναδὸν ἐν τῷ περιστόφ. . . .⁴¹ Fakat bu metin, περιστοου⁴² un değil, onun benzeri περιστοφον⁴³ un e halini gösterir.

l. 5 e Hauken ve diğerleri gereksiz yere restorasyonlarına ἀντίγραφον u eklemişlerdir: Τρα[ιανῶν <ἀντίγραφον>] ἀντιγραφῆς. . . .⁴⁴ ve açıklama olarak da, T. Hägg’in önerisi temel alınarak,⁴⁵ yazıcının ἀντίγραφον kelimesini elinde olmayarak atladığını, çünkü ondan sonra gelen ἀντιγραφῆς yüzünden haplography (kopyalama hatası) oluştuğunu söylerler.⁴⁶ Bunun daha iyi bir açıklaması ise; Yunancada, eliptik bir biçimlendirme kullanılmakta ve “eksik” olan kelimeye gereksinim kalmamaktadır. Bu eksik kelimenin çeviriye eklenmek zorunda olmasına karşın, Yunanca metinde restore edilmesi gerekmemektedir.

5. Ricalar ve İmparatorluğun cevapları

Latince metin (ll.6-16; Res.4.3), Tymion’un ve Simoe (l.10)⁴⁷ adında diğer bir yerleşmenin kiracı çiftçilerinin *exactionlar* (l.12), yani bir çeşit acil zorunlu ödemeler, konusunda şikayette bulduklarından bahseder. *Exactionlar*, teorik olarak, imparatorun maliye memuru (procurator) tarafından konulan imparatorluğa ait vergiler olabilir. Eğer öyle ise, imparatorlar, Lucius Septimius Severus ve oğulları Marcus Aurelius Antoninus (i.e. Caracalla) ve Geta (ll.6-10), tahminen procuratorun işlemlerini onaylamışlar ve kiracı çiftçileri emirlere uymama durumunda başlarına gelecek korkunç sonuçlar konusunda uyarmışlardır. l.11 in sonundaki *INI- iniustas* (adaletsiz), *iniquas* (haksız) hatta *inlicitas* (= *illicitas*) gibi, yukarıda restore edildiği gibi, bu *exactionları* tanımlayan sıfatların ilk iki harfidir.⁴⁸ Eğer öyleyse, bu *exactionların* imparatorluğa ait oldukları şüphe götürür. İmparatorların bunları “yasadışı” (veya hatta “adaletsiz” veya “haksız”) vergiler olarak tanımlayacakları veya procurator maliye memurlarının imparator tarafından, ellerinden zorla bir şeyler aldıkları kişilere karşı tavır almaları için atanmış olabilecekleri düşünülemez. Bu nedenle, procurator veya gerekirse vali tarafından

alınması öngörülen bu önlemlerin, köylülere yasadışı *exactionlar* ile sıkıntıya sokan kişilere karşı alınmış olmaları daha olasıdır.⁴⁹

6. Yazım Günü ve Ayı

İmparatorun resmi cevabının kesin tarihi, “Tanrının İmparatorlarına adreslenmiş ve Trajan Hamamı’nın sütunlu galerisinde sergilenmiş ricalar cildi” (ll.2-4) ile ilgili belgeye kaydedilmiştir. Bu tarih, gün ay ve konsüle ait yıl olarak verilmiş olup, şüphesiz, ilk önce Roma’da bir papirüse kopyalanmış ve sonra şimdi Uşak Arkeoloji Müzesindeki mermer levhaya transkripsiyonu yapılmıştır.

Ne yazık ki, levhanın günü belirten bölümü kırılmıştır. l. 6 deki mevcut ilk harfler (AVG) Ağustos ayının kısaltılmış halini oluşturur. Ama bu, kastedilen tarihin Ağustos ayı içinde bir gün olduğu anlamına gelmez. Roma Julian takvimi her ay içinde üç belirgin noktada geriye doğru sayar: *ides* (yani *onbeşinci* gün [Mart, Mayıs, Temmuz ve Ekim’de] veya diğer aylarda *onüçüncü* gün); *nonas* (yani *ides* ten önceki *dokuzuncu* gün [yani (bu da dâhil) ya yedinci gün [Mart, Mayıs, Temmuz ve Ekim’de] veya beşinci gün); ve *kalends* (yani her ayın birinci günü). Böylece, Temmuz ayının *ides* inden *sonraki* (*bizim*) Temmuz ayının her günü ve Ağustos ayının *idesleri* ve ona kadar her gün isimlerinin bir kısmında AVG içerir. (Bizim) Ağustos ayımızdaki geriye kalan günler isimlerinde SEPT içerir. Dolayısıyla bu yazıtta belirtilmek istenen gün, (bizim) Temmuz ayımızın 16 sından Ağustosun 13 üne kadar, 16 Temmuz ve 13 Ağustos dâhil, her hangi bir gün olabilir.

Orijinal levhanın tahmini boyutları göze alınırsa,⁵⁰ l.6 deki AVG nin A sından önce, yedi Roma harfini ya da rakamını (interpunctlar dâhil) restore edebilecek kadar yeterli yer bulunmaktadır. Bunlardan ilki, sadece tarihi değil tüm Latince metni başlatmakla kalmayıp, kuşkusuz dikkatlice çizilmiş dikey sol kenara kazanmıştır. Yazıtın sağ bölümündeki boşluklar veya taşın eksik bölümleri mutlaka oralarda da kazılmış harflerin olduğunu göstermezken (Bkz. örneğin, ll.6, 7 in sonu), *sol* bölümdeki eksik kısmın tahmini boyutları, sadece her mevcut satır başındakiler değil, daha başka belirli ve kesin bir sayıda harf ve Roma rakamı (interpunctlar dâhil) da bulunduğunu varsaymamıza neden olur.

ll.1-3 ün *sonlarına* doğru metne uydurabilmek için bir kısım küçük *omikron* kazanmış olan Yunanca metinden farklı olarak, mevcut Latince metnin tümü, satır sonları bile, eşit boyuttaki harflerle kazanmıştır. Bu nedenle, oymacının Latince yazıtta satır *başlarındaki* harfleri düzensiz olarak kazanmış

olmasını düşünmek olanaksızdır. Teorik olarak, sadece satır sonunda gerek görüldüğü takdirde harf boyutlarını değiştirmek anlam taşımaktadır. Latince yazıtın oymacısı bunu bile yapmamıştır.⁵¹ Sonuç olarak, 11.6-16 da, bu satırların her birinin başındaki mevcut veya kısmen mevcut olan harften önceki eksik harflerin veya alfabetik rakamların toplam sayısı, var olan tahmini harf boşluğu sayısından çok az farklı olabilir.

1.6 da metnin uygulanabilir restorasyonunda, doldurulabilinecek yedi harf boşluğu bulunması, Temmuz 16 - Ağustos 13 alanındaki olası özel takvim günlerinin sayısının kısıtlanmasına yardımcı olmuştur. *Kalends, nones* ve *ides* e ait epigrafik referanslar normal kısaltılmışlardır. Tymion yazıtında bu kesin olarak yapılmıştır, zira kazınan ayın ismi zaten kısaltma olarak verilmiştir. *Kalends, nones* ve *ides* in kesin günlerinin ilgili dönem içinde (yani Ağustos 1,5 ve 13) olduğu konu dışı bırakılmalıdır çünkü bu günlerin kısaltmaları için taşın eksik bölümünde, olduğundan daha fazla yer gerekmektedir.

Kalends, nones ve *ides* ve bu “ay bölümlerinden” hemen önce gelen (*pridie* diye isimlendirilen ve PR·, PRI· veya PRID· olarak kısaltılmış) günler bir yana, günlerin ve ayların Roma metoduna göre isimlendirilmesi *ante diem* (yani “bir önceki gün”) ile başlar, Roma sıra rakamı (örneğin *sextum decimum*; yani “onaltıncı”) ile devam eder ve bunları sırasıyla *kalends, nones* ve *ides* referansları ve ay izler. *Ante Diem* için standart epigrafik kısaltma AD· dir. Ay bölümleri KAL· (veya basitçe K·), NON·, ve ID· dir. Kısaltmalar interpunctlarla ayrılmışlardır.

Tymion yazıtına gelince, AVG· den önceki var olan yere aşağıdaki Latince gün ve ay tanımlamaları uymaktadır: [AD·XVII·K] (yani “Ağustos Kalends inden önceki onyedinci gün” = 16 Temmuz); [AD·XV·KAL] (18 Temmuz); [AD·XIII·K] (20 Temmuz); [AD·XI·KAL] (22 Temmuz); [AD·IX·KAL] (24 Temmuz); [AD·VIII·K] (25 Temmuz); [AD·VI·KAL] (27 Temmuz); [AD·IV·KAL] (29 Temmuz) ; [PRID·KAL] (31 Temmuz); [AD·IV·NON] (2 Ağustos); [PRID·NON] (4 Ağustos); [AD·VII·ID] (7 Ağustos); [AD·III·ID] (11 Ağustos).⁵² Yukarıda verilen bilgiye dayanarak istatistiksel olarak, konu olan günün (bizim) Temmuzda bir gün olması konusunda tek sayılar çoğunluğu oluşturmaktadır.

7. Yayım Yeri

Hauken ve diğerlerinin haklı olarak vurguladıkları gibi, ricacılar veya onların vekilleri normal olarak ricalarını şahsen imparatorluk sarayında sunarlar, burada da bir sekreter (*libellis*) imparatorun

cevabını hazırlar ve bu da, en azından Severuslar döneminde, Trajan Hamamı’nda bir süre için halka açık olarak sergilenirdi.⁵³ Tymion yazıtında, tebliğin basım yerinin konumu, konsüle ait yılın tutanağı ile ayın gününün belirlenmesi arasında bir yere dâhil edilebilir.⁵⁴ Daha önce belirtildiği gibi, yazıtı kazıyan taş ustası, interpunct kullanarak, ADPEDIPATA harflerindeki kısaltma kümelerini belirtmeyi ihmal etmiştir. Interpunctlar olasılıkla şu şekilde kullanılmalıydı: AD·PED·I·PATA·, AD PED (EPLANA) I(N) PA(LA)T(IN)A (DOMO) anlamında (yani “Palatin saray kompleksinin giriş katının önünde”).⁵⁵

Pedeplana sözcüğü *Cod.Theod.* 7.18.3 ü gösterir ve bir binanın giriş katındaki odaları (veya tüm giriş katını) belirtir.⁵⁶ Septimius Severus’un sarayı Palatium’da (Palatin Tepesi) yer almaktaydı. Bu muazzam kompleks, ilk kez M.S. 81 de Domitian tarafından inşa ettirilmiş ve takip eden imparatorlarca, Severuslar dâhil, genişletilmiştir.⁵⁷ Bu kompleksin “halka açık girişine” *area palatina*⁵⁸ denilen bir ön avludan ulaşılmakta, buradan da çok geniş bir dinleyici salonuna (*aula regia*), oldukça büyük bir bazilikaya ve daha küçük bir kabul odasına geçilmekteydi. İmparator(lar) ricacıları ve yanaşmaları, ya tek tek ya da gruplar halinde, çok katlı sarayın giriş katındaki bu yan odalardan herhangi birinde kabul ederdi. Bu kattaki kabul bölümünün hemen yanındaki ek odalar,⁵⁹ olasılıkla aralarında burada söz konusu olan ve imparator(lar)ın düzenli sabah “kabul törenleri” sonucunda oluşmuş tebliği de bulunan belgeleri ciltleyen imparatorluk sekreterlerinin çalışma yerleriydi.

8. İmparatorluğa ait Ünvanlar

Lucius Septimius Severus 193 de imparator olduğu zaman resmi unvanı Imp(erator) Caesar Lucius Septimius Severus Pertinax Augustus idi.⁶⁰ Hatra’nın (modern Al-Hadr/Irak) Arap hükümdarı ve Part eyaleti Adiabene’nin (modern Azerbaycan) satrapına karşı olan saldırıları da içeren 195 yılındaki Partlara karşı seferinden sonra Arabicus ve Adiabenicus ek unvanları da kendisine verilmiştir. Pratikte, unvanlar “Parthicus Arabicus” ve “Parthicus Adiabenicus” olmalıydı ve teorik olarak Septimius Severus, “Parthicus” unvanına açıkça resmen sahip çıkılabiliirdi. Öyle yapmaması ve normal olarak sadece kısaltma formları olan “Arabicus” ve “Adiabenicus”u kullanmasının nedeni, tahminen Part kralı V. Vologaesee’ye saldırmama kararı alması ve Roma’nın Partlarla olan sorunları için barışçı bir çözüm aramasından kaynaklanmaktadır.⁶¹

197 yılının sonlarında Septimius Severus ve ordusu, Dicle’nin doğu kıyısındaki Partların kışık

kraliyet saraylarının ve kalelerinin bulunduğu, Seleucia'nın karşısındaki (modern Tell Umar) Ctesiphon şehrini (modern Taysafun/Irak) ele geçirdi. Vologaeze kendisi kaçmış olsa da, Septimius Severus kralı bir tehdit unsuru olarak addetmedi. Part devleti üzerindeki zaferini açıklayan Septimius, 28 Ocak 198'de en sonunda resmi olarak Parthicus unvanını, 3 yıllık bir gecikmeyle, üstlendi. Bununla birlikte, stratejik açıdan bu gecikme avantajlı oldu. Çünkü bütün Part topraklarını fethettiği için Septimius kendine artık "Parthicus Maximus" diyebilirdi- bu unvanı Trajan da taşımişti (98-117).⁶² Severus zaten atalarına ait ailevi bağlar konusunda hak iddia ederek, imparatorluk tahtının idaresini kuvvetlendirmeye çalışmaktaydı. İmparator olduktan sadece iki yıl sonra, adına "Pius" sıfatını ekledi ve böylece Antonius Pius'u (138-161) taklit ederek yeni bir "Antoninler Hanedanı"⁶³ kurdu ve kendini Marcus Aurelius'un (161-180) oğlu ilan etti.⁶⁴ "Parthicus Maximus" unvanını Trajan'ın tahta çıkışının yüzüncü yılının kutlamalarında üstlenerek büyük büyük büyükbabası olarak iddia ettiği kişiyle kendini bir tutmuştur.⁶⁵

Aynı gün (28 Ocak 198) Septimius Severus'un büyük oğluna "Augustus" unvanını ve bununla pratik olarak "eş değerde imparatorluk" hakkını vermesi de dikkat çeker.⁶⁶ 195'de hanedanla ilgili açık nedenler sonucu, aslen Lucius Septimius Bassianus olan oğlunun adını Marcus Aurelius Antoninus olarak değiştirdi. Aynı zamanda ona yaşça küçük imparator unvanını da verdi: "Caesar."⁶⁷ O zamanlar sekiz yaşında olan Septimius Severus'un küçük oğlu Publius Septimius Geta, 28 Ocak 198 de ağabeyinin Augustus olması nedeniyle, Caesar unvanını aldı.⁶⁸ Geta 209⁶⁹ hatta 210⁷⁰ yılına kadar Augustus olmadı. Nisan 200 de, Marcus Aurelius Antoninus da, eş değer imparatorluk döneminden beri⁷² Yunanca karşılığı olan Εὐσεβής i kullanıyor olmasına rağmen, resmi olarak Pius sıfatına sahip oldu.⁷¹

9. Yazım Yılı

Tymion yazıtında (ll.7-9) Septimius Severus'un unvanlarının listelenmiş olması, imparatorların kiracı çiftçilerin ricalarına 195 yılından sonra cevap verdiklerini göstermektedir. Septimius Severus'un 209 ya da 210da⁷³ üstlendiği diğer bir "zafer unvanı" olan "Britannicus Maximus" un eksikliği, cevabın 209/210 yılından önceye tarihlenmesi gerektiğini gösterir. Septimius'un oğullarının unvanlarından açıkça anlaşıldığı gibi, cevap, M. Aurelius Antoninus Augustus'un Pius unvanını aldığı Nisan 200 ile Publius Septimius Geta'nın Augustus olduğu 209 ya da 210 arasında resmen ilan edilmiştir.

Tymion ve Simoe'nin kiracı çiftçilerine verilen imparatorluğa ait cevabın düzenlendiği yıl, Roma geleneğince, önce konsüller sonra görevler adlandırılarak kaydedilmiştir. Ricaya yapılan resmi cevabın günü ve ayı konusunda kesin bir bilgi vermek olanaksız olduğu halde, yılı konusunda küçük bir şüphe vardır. Rica, Antonius Pius ve Septimius Geta'nın (ll.6-7) birlikte konsül oldukları dönemde cevaplanmıştır.⁷⁴ Septimius Severus'un oğulları sadece iki kez ortak konsüllük yapmışlardır. İlk olarak 205 yılında, ikincisi 208 yılında.⁷⁵ Teorik olarak, *mevcut konsül unvanları metnine* dayanarak, her iki yıl da olabilir. Olası çözülmüş ADPEDIPATA (l.6) harflerine dayanarak, geç olan tarih daha olası görünmektedir.

Hauken ve diğerleri ADPEDIPATA için yaptıkları kendi "riskli yorumları" doğrultusunda, Tymion yazıtında epigrafik olarak tekrar kopyalanmış olan tebliğin yayımlanma tarihinin, inandırıcı olmayarak, 208 yılı olduğunu iddia ederler.⁷⁶ Onların yorumuna göre ADPEDIPATA "belki: *ad pedi(tes) data*" olarak yorumlanmıştır.⁷⁷ ADPEDIPATA ya has kısaltmaların bu şekildeki çözümüne ulaşmak için, ikinci P yi D ye çevirmişler,⁷⁸ açıklama olarak da şöyle demişlerdir: "d yi p olarak okumak bu metnin kopyalanmasındaki genel gevşeklikten bahsetmeye örnek için en uygun hatadır".⁷⁹ Hauken ve diğerlerine göre: "*ad pedi(tes) data* eki tebliğin neden bir yerde basılıp başka bir yerde sergilendiğini açıklar. Bu bilgi, imparatorların Roma'dan ayrıldıkları bir dönemde bu tebliğin nerde ve nasıl yayımlandığını açıklamak amacıyla verilmiştir."⁸⁰ Bu tür bir senaryo yukarıda belirtildiği gibi ADPEDIPATA'nın çözümü olarak gereksizdir, bu tür spekülatif metin düzeltmesine başvurmadan da zaten kendi konteksti içinde anlam taşımaktadır.

10. İmparatorluk Arazisindeki Yerleşim Yerleri

Coloni (l.10) ve *proc(urator) noster* (l.11) terimleri Tymion ve Simoe'nin imparatorluk toprakları içinde yer almış yerleşmeler olduğuna işaret eder. M.S. ikinci yüzyılın sonunda, Frigya'da imparatorluğa ait çok geniş araziler bulunmaktaydı. Ekilebilir araziler, köle olmayan kira ödeyen kiracı çiftçiler olan *coloni Caesaris* tarafından işleniyordu.⁸¹ Özel atanmış bir procurator, Frigya'daki tüm imparatorluğa ait arazilerin – imparatorluk taş ocakları dâhil- yönetiminden sorumluydu.⁸² Başka yerde olduğu gibi burada da bireysel mülkler için ayrıca procuratorlar bulunmaktaydı.⁸³ Yeni bulunan, Tymion ve Simeon *colonisinden* bahseden yazıtta dayanarak, şimdi, daha önceki meslektaşlarımız tarafından tanımlanmış Frigya'daki imparatorluk topraklarına bir tane daha ekleyebiliriz.

Tebliğde, *coloni* ethniconlarca tanımlanmaktadır. Apollonius tarafından, Yunanca olarak, Frigya'da Τύμιον adında bir küçük *polis* (*Frag. in Eus. Hist. eccl.* 5.18.2) dediği yerin Latince adı *Tymium* olmalıdır. Yer adlarında Yunancadaki -tov son ekinin Latince -ium e dönüşmesi yaygındır (cf. Βυζάντιον = *Byzantium*; Ἴλιον = *Ilium* [Troy]). Bu yazıtta göre *Tymium* halkının adı *Tymii* dir. Bu da Latince çok yaygın bir kullanımı gösterir: *Byzantium* halkına *Byzantii*,⁸⁴ *Ilium* halkına *Iliri*⁸⁵ denildiği gibi. İngilizcede *Tymii* "Tymians" olmaktadır.

Tebliğde sözü geçen ikinci yerleşmenin halkından bahseden ethnicon, yazıtın oymacısı tarafından *Il.10-11*de ikiye bölünmüş ve ne yazık ki, *Il.11*nin ilk kısmı eksiktir. Yapılabilecek en olası restorasyon (yukarda belirtildiği gibi): *Simoen[sium]* yani Simoenluların, İngilizce, "of the Simoens" (cf. *Pepuzentium* "of the Pepouzans").⁸⁶ Yerleşmenin doğru adı büyük olasılıkla Simoe idi. Örneğin, Lycia ve Pisidia'da bir çok yerleşmenin de adı -oe ile (ör. Ninoe, Arsinoe, Lysinoe) bitmektedir.⁸⁷

11. Yazıtın Çıkış Yeri

7 Ağustos 1998'de, Tymion'dan bahseden yazıtı Uşak Arkeoloji Müzesi'ne getiren Susuzören köyünden Murat Altın'er'e göre, yazıtın bulunduğu levha,⁸⁸ yaklaşık 1975 yılından beri büyükbabasının evinde, kapı girişinde basamak olarak kullanılmaktaydı. Büyükbabası bu taşı tarlasını sürerken bulup çıkarmıştı. 20 Temmuz 2000'de, Uşak'ın 12 km güneydoğusundaki Susuzören köyündeki bu evi ziyaret ettik. Ayrıca, Susuzören'in 2.2 km güneydoğusunda yer alan ve yörede "Saraycık" olarak bilinen bölgede bulunan (Bkz. Res. 4.4 ve 4.5) büyükbabanın tarlasına da gittik. Bu bölgedeki bu kadar yıllık çalışmalarımız süresince, çeşitli köylülerce taşın kaynağı hakkında sayısız anlatımlar, taşın gerçekten bu tarladan çıkmış olduğunun ispatıydı.

Tymion yazıtının bulunduğu levhanın sol yanı ve alt orta bölümleri, daha önce de belirtildiği gibi, eksiktir. Taşın basamak olarak kullanıldığı alandaki moloz içinde levhaya ait başka parçaya rastlanmamıştır (Bkz. Res. 4.6). Ayrıca, tarlada, yazıtlı taşın bulunduğu iddia edilen bölümde de eksik parçalara veya başka yazılı taşlara rastlamadık.

Tymion yazıtının yaklaşık 1975 yılında bulunduğu nokta, ağaç sıralarıyla işaretlenmiş tepenin tam üstünde değil de tek büyük bir ağacın yanındaki küçük bir yükseltinin eğiminde yer almaktadır. Bu arazide ve eğimin altındaki diğer başka arazilerde

bulunan birçok çanak çömlek ve tuğla parçası, tepenin üstünden erozyon yoluyla buralara kadar gelmiş olabilir. Ama Tymion yazıtlı taş, ağırlığı ve boyutları açısından aslen dikilmiş olduğu yerde ya da buranın yakınında bulunmuştur.⁸⁹ Taşın mevcut sağ parçasının altındaki delik, taşın bir kaide üzerine dikilmiş olduğunu, en azından göz hizasına kadar yükseltildiğini göstermektedir.

Yazıt, imparatorluğun kolonideki bir anıtı olarak, Tymion ve Simoe şehirlerinin içinde veya arasında önemli bir yere dikilmiş olmalıydı.

12. Atölye

Tymion yazıtının bulunduğu taşın getirildiği ocağın Uşak'ın sadece 12 km güneydoğusunda olmasının ışığında, Tymion ve Simoe *colonisinin* ricalarını yanıtlayan kopya edilmiş tebliğin epigrafik kopyasını taşıyan anıtın nerede yapıldığı hakkında eğitilmiş bir tahmin yapmak olasıdır. Bugünkü Uşak ili antik Temenothyrai yerleşmesidir. Temenothyrai antik bir taş ocağına yakındı ve en azından M.S. üçüncü yüzyılın başlarından beri kendi taş atölyesine sahipti.⁹⁰

Temenothyrai'daki bu atölye çok sayıda cenaze törenine ait kapı taşı mezar stelleri ve diğer anıtlar üretmiştir. Bunların arasında M.S. 200 ve 210 yılları arasına tarihlenen Montanist kadın ve erkek papazlar ve ayrıca alt tabaka Montanistler anısına yapılan kapı taşı mezar stelleri bulunmaktadır (*IMont* 3-8; Bkz. Res. 1.2). Bu stellerin üzerine kazınan Yunanca harfler, genelde, Tymion yazıtındakilerle aynı olduğundan, Tymion yazıtının da olasılıkla Temenothyrai'daki bu atölyede yapıldığını gösterir. Tymion ve Simoe'nin yer aldığı imparatorluğa ait mülke en yakın büyük şehrin Temenothyrai olması nedeniyle de Tymion'da ya da yakınında bir yerde dikilecek olan bir anıtın Temenothyrai'daki bir atölyede yapılmış olması ekonomik açıdan anlam taşımaktadır.

YAZITIN BULUNTU YERİNİN YAKINLARINDAKİ ANTİK YERLEŞMELER

Daha önce belirtildiği gibi, yeni keşfedilen bu yazıt, Tymion ve Simoe adındaki tarım yerleşmelerinin, M.S. üçüncü yüzyılın ilk çeyreğinde, imparatorluk topraklarının bir parçası olduklarını göstermektedir.⁹¹ Tymion levhasının bulunduğu yerin yaklaşık 150 m güneydoğusunda antik bir kuyu bugün hala kullanılmaktadır. Kuyunun üstündeki kapağın yanında, çok yıpranmış, kısmen kırık, geç ikinci yüzyıl veya erken üçüncü yüzyıla ait bir kapı mezar steli⁹² durmaktadır. Bu mezar steli (Res. 4.7), üzerine dikkatsizce kazınmış bir çok Yunanca harften da anlaşılacağı gibi, Bizans döneminde

tekrar kullanılmıştır. Buluntu yerinin yaklaşık 420 m. Kuzeydoğusundaki tarlada da bir kırık sütun ve ayrıca bazı mermer ve tuğla parçaları ile çanak çömlek ele geçmiştir.

Yazıtın metninde ilk bahsedilen yerleşme Tymion'dur. Kelimelerin düzeni, imparatorluk toprakları içinde, iki yerleşme arasında Tymion'un daha önemli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, eğer her iki yerleşmeyi de ilgilendiren tek bir yazılı taş varsa, bu taş ya her iki şehrin ortasında bir yere ya da Simoe'den çok Tymion'da dikilmiş olmalıdır. Bu küçük coğrafi bölgede sadece tek bir halka açık yazıt yeterli olmuştur.

Tymion yazıtında, Tymion ile Simoe arasındaki tam "düzensel" bağlantıdan bahsedilmemektedir ama her iki yerleşmenin kiracı çiftçilerinin imparatorlara ortak ricada buldukları açıkça belli olduğundan, Tymion ve Simoe'nin Küçük Asya'da o tarihlerde var olan (en azından orijinal olarak ve muhtemelen hala gayri resmi olan) birçok *dikōmia* dan (yani 2 küçük köyden oluşan grup) birini oluşturdukları olasıdır. Her halükarda, Tymion ve Simoe komşu olmalıdırlar.

Yazıtın bulunduğu noktanın yakın çevresinde daha bir çok başka antik yerleşme kalıntıları görülmektedir. İlki buluntu yerinin güneybatısındaki bir höyükte yapılı kalıntıları bulunmakla beraber hem höyükte hem de çevre tarlalarda hiç bir çanak çömlek izi olmaması, başlı başına bir yerleşme yeri olmadığını—ne Tymion ne de Simoe—göstermektedir.

Buluntu yerinin çok yakınındaki ikinci bir antik alanda çanak çömleğin çoğalmasında daha umut vericidir. Bu yer, Tymion yazıtının bulunduğu yerin yaklaşık 2.7 km kuzeybatısında yer alır. Üçüncü bir antik yerleşme ise yazıtın buluntu yerinin 4.8 km güneybatısında, modern Şükranıye köyü yakınlarında yer alır. Bu her iki yerleşme yeri 12. Bölümde anlatılacaktır.

SONUÇ

Yeni keşfedilen Tymion yazıtının metni ve kaynakları, Apollonius'un ileri sürdüğü, Tymion'un

Frigya'da oldukça önemsiz bir *polis* olduğu ifadesini doğrulamaktadır. Aynı zamanda Hierokles'in yaptığı Phrygia Pakatiana'daki şehirlerin ve piskoposlukların listesinin kesinliğini de doğrulamaktadır. Bu listeye göre Pepouza, Ramsay'in ilk zamanlar tahmin ettiği gibi Eumenia'nın kuzeydoğusunda değil batısında yer almaktadır. Yazıtın buluntu yeri ayrıca, Pepouza Tymion'un yakınında olduğu için, Popouza'nın konumunun daha önce önerilen antik yerleşmelerden, Delihıdırlı (Buğdaylı dâhil), Üçkuyu veya Bekilli gibi, çok daha kuzeyde olduğunu gösterir. Ayrıca, Tymion yazıtının buluntu yeri geniş bir yüksek ovada olduğundan, Tymion ve Pepouza'nın yüksek bir dağın her iki yanında yer almadıkları da kesindir. Bununla birlikte bu ovanın her tarafı, en yakını doğuda yaklaşık 10 km uzaklıkta olan, dağ sıralarıyla çevrilidir.

Yazıtın metninden, Apollonius'un anti-Montanist polemikini yazdığı zamanlarda, Tymion'un imparatorluk topraklarının bir parçası olduğunu anlamaktayız. Frigya'nın bu bölümünün kesin ne zaman imparatorluk topraklarına dâhil edildiği belli olmamakla beraber, Montanus'un burayı ve Pepouza'yı "Kudüs" olarak tanımladığı dönemde Tymion imparatorluğa aitti. Eğer Tymion Montanus tarafından sadece beklenen "Yeni Kudüs" ün konumunu işaretlemek amacıyla kullanılan bir coğrafi nokta değilse, Tymion'un en azından bazı sakinlerinin M.S. ikinci yüzyılın sonlarında "Montanist" olanların arasında bulduklarını söyleyebiliriz (cf. Anonymus, *Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.16.8). M.S. 205 (veya 208) de imparatorlara ricada bulunanlar arasında Montanistler'in olup olmadığı kesin değildir ama mutlaka olasılık dâhilindedir.

Yüzyılı aşkın bir süre başarısızlıkla sonuçlanan Tymion aramalarından sonra şimdi Tymion'un modern Susuzören köyü yakınlarında imparatorluk topraklarının bir bölümünde yer aldığını söyleyebiliyoruz. Bugünkü Susuzören köyü, Uşak'ın 18 km güneyinde yer alır. Tymion yazıtının buluntu noktasının yakın çevresinde bulunan iki antik yerleşme de Tymion ve Simoe'nin şimdiye kadarki en

CHAPTER FIVE

THE DISCOVERY OF PEPOUZA

William Tabbernee

INTRODUCTION

During the past 125 years, the shapes of the various individual pieces of the jigsaw puzzle which, when completed, should reveal the location of Pepouza have become clearer to archaeologists, epigraphers, and historians interested in discovering the site of the holy city of the Montanists. When put together in the correct way, these pieces should show a mountain or high hill, at least two churches and a monastery, an extensive city site, an area which could be described as desolate,¹ all situated in a region in West-Central Phrygia west of ancient Eumeneia (Işıklı) and southwest of Sebaste (Selçikler).²

Ever since completing my doctoral dissertation in 1978 on the ecclesiastical and imperial persecution of Montanism from its inception to its demise at the hands of John of Ephesus in ca. 550 C.E.,³ I have been passionately interested in helping to solve the puzzle of the exact whereabouts of Pepouza. The best I could do two decades later, however, was to enumerate, describe, and mark on maps the most likely sites identified by earlier scholars.⁴ An opportunity to travel with some colleagues throughout western Turkey in 1997⁵ gave me the chance to visit the probable Pepouza sites and to make the search for Pepouza a higher priority among my scholarly pursuits.

KÜLKÖY

On July 5, 1997, Mr. Kazım Akbıykoğlu, the then director of the Uşak Archaeological Museum, in response to my asking him where he

EINLEITUNG

In den vergangenen 125 Jahren wurden für Archäologen, Epigraphiker und Historiker, die sich für die Lokalisation Pepouzias interessierten, die verschiedenen Stücke des Puzzles klarer, die zusammengesetzt folgendes Pepouza-Bild ergeben würden: ein Berg oder hoher Hügel im weiteren Umfeld einer größeren Siedlungsfläche einer Stadt; mindestens zwei Kirchen und ein Kloster; eine Fläche, die als „wüst“ beschrieben werden könnte;¹ das alles im westlichen Phrygien westlich des antiken Eumeneia (Işıklı) und südwestlich von Sebaste (Selçikler).²

Seit meiner Dissertation von 1978 über die kirchliche und staatliche Verfolgung des Montanismus von seinen Anfängen bis zu seiner Vernichtung durch Johannes von Ephesus um 550 n. Chr.³ war ich leidenschaftlich daran interessiert, zur Lösung des Puzzles der genauen Pepouza-Lage beizutragen. Das Beste, was ich jedoch tun konnte, auch nach zwei Jahrzehnten, war, die wahrscheinlichsten Lokalisationen, die bisher in der Forschung vorgeschlagen worden waren, aufzuzählen, zu beschreiben und in Karten einzutragen.⁴ 1997 bot sich die Gelegenheit, mit einigen Kollegen durch die westliche Türkei zu reisen,⁵ dabei auch die vermuteten Pepouza-Stätten aufzusuchen und der Suche nach der heiligen Stadt der Montanisten mehr Zeit in meiner wissenschaftlichen Arbeit zu widmen.

KÜLKÖY

Am 5. Juli 1997 antwortete der damalige Direktor des Archäologischen Museums von Uşak, Kazım Akbıykoğlu, auf die Frage, wo denn seiner Mei-

¹ Epiphanius, *Haer.* 48.14.1-2, also mentions that, at least by the 370s C.E., Pepouza had been leveled to the ground (“desolate” and “leveled to the ground”: ἔρημον... ἠδαφισμένην). In future archaeological excavation we will need to look for any traces of such destruction and rebuilding.

² See Chapter 2 above.

³ Tabbernee, “Opposition.”

⁴ See Tabbernee, *MIT*, 27-28, 153-54, 359, 477, and maps 6 and 12.

⁵ Our party consisted of Mr. Richard Engle, Prof. Adolf Hansen, Prof. Robert Jewett, Hüsam Süleymangil, and myself.

Fig. 5.1 Ömerçalı mountain

thought Pepouza might be located, told me that he suspected that Külköy (rather than Delihıdırlı, Buğdaylı, or Bekilli⁶) may be the site of Pepouza (see Fig. 1.3). The remains of a Byzantine basilica had recently been unearthed near Külköy. My colleagues and I received permission to visit the site with a view to recommending to Mr. Akbıykoğlu whether an archaeological surface survey, perhaps followed by an excavation, should be conducted at the site. We visited Külköy on July 6, 1997.

The village of Külköy is situated approximately 5 km due north of Karahallı and about 3 km northwest of Delihıdırlı. Its location, therefore, is extremely close to the area where W.M. Ramsay preferred to place Pepouza and in the general vicinity of the other most likely sites. Buğdaylı is approximately 8 km southwest of Külköy. Üçkuyu (one of the sites suggested for Tymion) and Bekilli are, respectively, about 14 km and 18 km away, also to the southwest. As the furthest north of any of these villages, Külköy is closer to Gürpınar (Briana?) than the others, which means that it accords even more directly than do the other sites with the hypothetical location of the new starting point (Pepouza) of the relevant subgroup in Hierokles' list of bishoprics.⁷

“Külköy” in Turkish means “village of ash.” As with other alleged toponomic clues, not too much should be read into the etymology of this meaning, but it was nevertheless interesting to us at the time

nung nach das antike Pepouza liegen könnte, er vermute in Külköy (eher als Delihıdırlı, Buğdaylı oder Bekilli;⁶ siehe Fig. 1.3). Unlängst seien Überreste einer byzantinischen Basilika in der Nähe von Külköy ans Tageslicht gekommen. Meine Kollegen und ich erhielten die Erlaubnis, die Stätte zu besuchen. Unsere Absicht war, Kazım Akbıykoğlu den Vorschlag zu unterbreiten, an dieser Stelle eine archäologische Oberflächenuntersuchung, vielleicht gefolgt von einer Grabung, ins Auge zu fassen. Am 6. Juli 1997 besuchten wir Külköy.

Das Dorf Külköy liegt etwa 5 km genau nördlich von Karahallı und etwa 3 km nordwestlich von Delihıdırlı, also ganz in der Nähe des Gebiets, in dem W.M. Ramsay Pepouza suchte, sowie im weiteren Umfeld anderer wahrscheinlicher Plätze: Buğdaylı ist ca. 8 km südwestlich von Külköy zu finden, Üçkuyu (das für Tymion in Frage käme) und Bekilli ca. 14 km bzw. 18 km südwestlich von Külköy, das das nördlichste all dieser Dörfer darstellt. Külköy liegt somit auch näher an Gürpınar (Briana?) als die anderen. Das bedeutet, es könnte noch besser als die anderen Orte der Ausgangspunkt in der Untergruppe „Pepouza – Briana – Sebaste...“ in Hierokles' Städteliste gewesen sein.⁷

Külköy bedeutet im Türkischen „Aschendorf“. Wie bei anderen toponymen Anhaltspunkten sollte nicht zuviel in die Etymologie hineingelesen werden. Dennoch war damals für uns interessant,

⁶ On these possibilities, which I had suggested to Mr. Akbıykoğlu, see Chapter 2 above.

⁷ See Chapter 2 above.

that the name would fit an ancient site that once had been at least partially destroyed by fire. Similarly, while topographic clues about a “holy hill” could have been totally irrelevant, it was fascinating to discover that the remnants of the Byzantine church at the (main) ancient site near Külköy are located in a place where Ömerçalı, the highest hill in the region (1141 m), dominates the landscape (Fig. 5.1). Moreover, the ancient site at Külköy at first seemed to be two ancient sites, approximately 1.5 km apart. Theoretically, the smaller of the two sites could have been Tymion. Alternatively, the two sites may have been the remains of Pepouza the city and Pepouza the Montanist cult center.⁸

Near the remains of the Byzantine church is a stream, and we also saw two ancient wells. The villager who acted as our local guide told us that he knew of the remains, underground, of a building complex which he described as an “eski hamam” (old baths). In the valley there are the remains of a large ancient marble quarry. Christian graffiti and symbols, including crosses, are scrawled on the walls of the quarry’s pit. Carefully carved Byzantine crosses decorate the remnants of the marble slabs we found in the ruins of the church. The ancient site(s) near Külköy, obviously, had artisans who found employment in a workshop associated with the quarry and whose employers sold their handiwork locally and, presumably, to both Christian and non-Christian clients elsewhere.

At the time, we felt that Külköy was, indeed, a possible location for Pepouza and that it, along with Dumanlıören (the site I then still considered the most likely location for Tymion),⁹ deserved further investigation.

During 1998 and 1999 I conducted extensive research into the literary, archaeological, epigraphic, topographic, toponomic, and numismatic evidence for the location of Pepouza (and Tymion), re-examining each known source for additional clues. Through my research, I became absolutely convinced of three vitally important details. First, it was clear to me that Pepouza was indeed the first city of a new subsection of Hierokles’ list of cities and bishoprics. Secondly, it seemed to me that Pepouza could, in fact, have been located even further north than previously thought (consequently strengthening the case for Külköy). Thirdly, I realized that the *post-Montanist* history of Pepouza provided some crucial information about Pepouza which

dass der Name für eine antike Stätte passen würde, die einst wenigstens teilweise durch Feuer zerstört worden war. Ebenso faszinierte (obwohl topographische Anhaltspunkte wie ein „heiliger Hügel“ möglicherweise völlig irrelevant sind), dass die Reste der byzantinischen Kirche in der Nähe von Külköy in einem Areal liegen, dass vom Ömerçalı, der mit 1141 m höchsten Erhebung der Region, überragt wird (Fig. 5.1). Darüber hinaus stellte es sich anfangs so dar, als existierten in der Nähe von Külköy gleich zwei, etwa 1,5 km voneinander entfernt liegende antike Siedlungsplätze. Theoretisch hätte der kleinere der beiden Tymion repräsentieren, oder beide hätten Pepouza-Stadt und Pepouza-Kultzentrum der Montanisten gewesen sein können.⁸

In der Nähe der byzantinischen Kirche verläuft ein Bach, auch sind zwei alte Brunnen auszumachen. Der uns vor Ort führende Einwohner erzählte uns, er wisse von unterirdischen Resten eines Gebäudekomplexes, den er als „eski hamam“ (alte Bäder) beschrieb. Im selben Tal liegt darüber hinaus ein großer antiker Marmorsteinbruch. Christliche Graffiti und Symbole, auch Kreuze, sind auf die Steinbruchwände geritzt. Sorgfältig eingravierte byzantinische Kreuze zieren dagegen die Reste von Marmorplatten in den Ruinen der byzantinischen Kirche: Zu der antiken Siedlung bei Külköy gehörte offensichtlich auch eine dem Steinbruch angeschlossene Werkstatt, die Kunsthandwerker beschäftigte und ihre Produkte vor Ort und anderswo vermutlich an Christen wie Nichtchristen verkaufte.

Damals hielten wir Külköy für einen möglichen Pepouza-Kandidaten, der wie Dumanlıören (als für mich damals noch aussichtsreichster Tymion-Kandidat)⁹ weiterer Untersuchung wert war.

In den Jahren 1998 und 1999 vertiefte ich mich in die literarischen, archäologischen, epigraphischen, topographischen, toponymen und numismatischen Hinweise auf die Lage von Pepouza (und Tymion) und überprüfte jede bekannte Quelle nach zusätzlichen Anhaltspunkten. Während dieser Arbeit wuchs die Überzeugung, dass drei Details entscheidend sind. Erstens bestätigte sich, dass Pepouza die erste Stadt einer neuen Untergruppe in Hierokles’ Liste von Städten und Bischofssitzen war. Zweitens sah es für mich so aus, dass Pepouza tatsächlich weiter nördlich, als zuvor gedacht, lokalisiert werden könne (was die Kandi-

⁸ See *ibid.*

⁹ See Chapter 4 above.

may help to identify the site. In particular, the lists of attendees of Byzantine church councils proved not only that an orthodox bishopric continued to exist in Pepouza many centuries after the Montanist community in Pepouza had been dealt its death blow but that Byzantine abbots presided over a monastery in or just outside of Pepouza.¹⁰ I had no doubt that finding the remains of a monastery would help to identify Pepouza. I presented the results of my research on the location of Pepouza in a paper delivered at an international conference in Yalvaç, Turkey on July 3, 2000.¹¹

In the meantime, some of my colleagues and I kept in contact with Mr. Akbıyıköğlü, who continued to help us prepare for a formal application to conduct archaeological surveys of relevant sites such as Külköy and Dumanlıören.¹² As additional data were needed to support our application, Mr. Akbıyıköğlü allowed us to revisit the Külköy site on July 19 and 24, 2000.¹³

Given my renewed interest in seeing whether the “old baths” mentioned to us on our first visit to Külköy could be Roman baths, a hostel, or even a monastery, my colleagues and I asked to be taken directly to that part of the ancient site near Külköy where the complex is allegedly buried. A villager took us to the precise spot where he said there was an underground series of rooms. He described it, as did the villager in 1997, as an “hamam,” i.e., a public bath. As the “hamam” was in a vineyard covered over with many meters of soil, we were unable to see these “bath” rooms for ourselves. We did, however, see a marble capital as well as numerous shards and brick fragments in the field above where the baths are alleged to be. Only an officially permitted archaeological dig can confirm the oral account of what is under the ground. According to the villager, there are at least three or four large rooms in the complex. He also reported that he had seen a huge marble basin in one of these rooms.

As in the case of our visits to Dumanlıören, which on July 19, 2000, was still our most likely site for the

datur Külköys stützte). Drittens begriff ich, dass die nach-montanistische Geschichte Pepouzas einige entscheidende Hinweise zur Lokalisation Pepouzas beitrug. Im Besonderen zeigten die Teilnehmerlisten byzantinischer Kirchenkonzilien nicht nur, dass in Pepouza ein orthodoxer Bischofssitz viele Jahrhunderte nach dem Auslöschten der montanistischen Pepouza-Gemeinde existierte, sondern auch, dass byzantinische Äbte ein Kloster in oder unweit außerhalb Pepouzas leiteten.¹⁰ Für mich bestand kein Zweifel, dass die Entdeckung einer Klosterruine helfen würde, Pepouza zu lokalisieren. Die Ergebnisse meiner Pepouza-Recherchen wurden auf einer internationalen Konferenz am 3. Juli 2000 in Yalvaç (Türkei) in einem Vortrag präsentiert.¹¹

In der Zwischenzeit hielten einige meiner Kollegen und ich den Kontakt zu Kazım Akbıyıköğlü, der Hilfestellung leistete bei der Vorbereitung eines offiziellen Antrags auf archäologische Surveys relevanter Stätten wie Külköy und Dumanlıören.¹² Weil zusätzliche Daten für unseren Antrag benötigt wurden, gestattete uns Kazım Akbıyıköğlü, Külköy nochmals am 19. und 24. Juli 2000 zu besuchen.¹³

Aus neuerwachtem Interesse an den heute unterirdischen „alten Bädern“, die bei unserem ersten Besuch in Külköy erwähnt worden waren (stellten sie eine römische Therme, eine Pilgerherberge oder vielleicht sogar ein Kloster dar?), suchten wir die Stelle mit einem Dorfbewohner auf, der den Baukomplex als eine Reihe unterirdischer Räume beschrieb und wie sein Vorgänger von 1997 als „Hamam“, als öffentliches Bad, deutete. Der „Hamam“-Komplex liegt in einem Weinberg unter meterdickem Erdreich verborgen und ist nicht mehr zugänglich. Jedoch sahen wir ein marmornes Kapitell sowie zahlreiche Scherben und Ziegelfragmente an der Oberfläche. Nur eine offiziell genehmigte Grabung könnte den mündlichen Bericht über die unterirdischen Räume verifi-

¹⁰ For bishops in Pepouza and the existence of a monastery there, see Chapter 2 above. While no bishop from Pepouza is attested as having attended important synods in 553, 680, and 692 (see, e.g., Marksches, “Pepouza,” 13), this does not necessarily mean that such bishops did not exist in these years. For example, Markos Ioulios Eugenios, bishop of Laodikeia Katakekaumene (ca. 313/5–340), did not attend the First Council of Nicaea in 325 (Tabbernee, *MIT*, 426-36, 443). Marksches also argues that no bishop of Pepouza was present at the Second Council of Nicaea in 787. However, at least an ecclesiastical “praeses” of Pepouza was present at the council of 787 (see Chapter 2, n. 26 above).

¹¹ William Tabbernee, “In Pursuit of Pepouza: Searching for the Archaeological Remains of the Phrygian Center of Montanism.” This paper is to be published in its original form in the Proceedings of the Second International Congress on Pisidian Antioch. A shortened, revised version of the paper is published here as Chapter 2 of this book.

¹² See also Chapter 4 above.

¹³ For a list of the members of the 2000 team, see *ibid.*, n. 11.

location of Tymion,¹⁴ we did not rule out Külköy as being a very likely site for Pepouza. Indeed, on that day we were most encouraged by what we had learned and intended to apply for permission to dig below ground the following year to see what the alleged “hamam” really was.

On July 19, 2000, we also had not yet revisited the second part of the ancient site near Külköy and still believed that that part of the site could indeed have been the remains either of the main city of Pepouza or, more likely, of the Montanist cult center. (Our visit to that part of the site on July 24, 2000, however, revealed that this was, in fact, the necropolis of the adjacent ancient settlement). The recognition of the significance of the text and provenance of the Tymion inscription on July 20, 2000,¹⁵ however, set off a sequence of events which ultimately led to the discovery of Pepouza not at the ancient site close to Külköy but at an ancient site approximately 7 km further northwest. As with Dumanlıören, the ancient site at Külköy is not the location of one of the settlements Montanus named “Jerusalem”—but it is not at all inconceivable that it is the location of an as yet unidentified ancient town or village within “the sphere of influence” of nearby Pepouza.

THE TYMION INSCRIPTION AND THE LOCATION OF PEPOUZA

As described in Chapter 4 above, the location where a marble slab, containing the reference to “Tymion” carved on it, was found proves that Tymion was situated in the vicinity of Susuzören (18 km south of Usak; see Fig. 4.4). This surprising geographic location of the Tymion inscription is more than 25 km north of Dumanlıören—thought by most previous scholars (including myself) to be the most likely site of Tymion. It is also approximately 20 km northwest of Külköy—which only one day before reading the text of the Tymion inscription, my colleagues and I still considered to be a most promising location for ancient Pepouza. At first, seeing the location of the Tymion inscrip-

zieren. Der Dorfbewohner gab an, es handle sich um einen Komplex von wenigstens drei oder vier großen Räumen, auch habe er in einem derselben ein großes Marmorbecken gesehen.

Wie im Falle Dumanlıören, das wir nach unserem Besuch am 19. Juli 2000 immer noch für den aussichtsreichsten Tymion-Kandidaten hielten,¹⁴ schlossen wir Külköy als sehr wahrscheinlichen Pepouza-Kandidaten nicht aus. In der Tat ermutigte uns der dortige Besuch, für das folgende Jahr eine Ausgrabung des angeblichen „Hamam“-Komplexes ins Auge zu fassen.

Am 19. Juli 2000 hatten wir die scheinbar zweite antike Siedlung bei Külköy noch nicht wieder aufgesucht, so dass wir noch nicht ausschließen konnten, dass diese Fläche vielleicht mit Pepouza-Stadt oder eher mit dem montanistischen Pepouza-Kultzentrum identisch war. (Unser Besuch am 24. Juli 2000 freilich zeigte, dass diese zweite Fläche lediglich die Nekropole der antiken Siedlung bei Külköy war.)

Die Entdeckung von Text und Fundort der Tymion-Inschrift am 20. Juli 2000¹⁵ löste dann jedoch eine Folge von Ereignissen aus, die letztlich zur Entdeckung Pepouzas führte, und zwar nicht bei Külköy, sondern an einem antiken Siedlungsplatz etwa 7 km weiter nordwestlich. Wie nicht in Dumanlıören, so ist auch bei Külköy nicht eine der beiden antiken Siedlungen zu finden, die Montanus „Jerusalem“ nannte. Doch ist durchaus denkbar, dass bei Külköy eine bisher unidentifizierte antike Stadt oder Ortschaft aus dem „Einflussbereich“ des nahen Pepouza liegt.

TYMION-INSCHRIFT UND LOKALISATION PEPOUZAS

Wie in Kapitel 4 beschrieben, zeigt der Fundort der heute im Museum von Usak lagernden Marmorinschriftenplatte mit der Erwähnung Tymions, dass Tymion in der weiteren Umgebung von Susuzören (18 km südlich von Usak; siehe Fig. 4.4) zu suchen ist. Die geographische Position des Fundorts überraschte uns: mehr als 25 km nördlich von Dumanlıören, das in den meisten früheren Untersuchungen (einschließlich der meinigen) als wahrscheinlichster Tymion-Kandidat gehandelt wurde, sowie etwa 20 km nordwestlich von Külköy, das wir einen Tag vor der Entdeckung der Tymion-Inschrift noch für den aussichtsreichsten Pepouza-Kandidaten gehalten hatten. Zunchst erschien dieser Inschriften-Fundort wie ein Puzzle-Stck, das

¹⁴ See Chapter 4.

¹⁵ See *ibid.*

tion felt like coming across a jigsaw piece that did not belong to this particular puzzle. While I had argued that Pepouza was likely to be found further north than had previously been thought, I had not contemplated the possibility that Tymion could have been *that far north!*

A NEW SEARCH FOR PEPOUZA

On the basis of the provenance of the Tymion inscription, we began searching for Pepouza in an area where no one had previously thought of looking for Pepouza. As, at the time, we did not know where Pepouza was situated with respect to Tymion, we had to consider the most likely options without prematurely ruling out any as yet unidentified ancient site. On Friday and Saturday, July 21-22, 2000, we visited and/or considered the sites which relate to the following options:

1. *Ancient sites in the immediate vicinity of the Tymion inscription*¹⁶

Could any of the other ancient sites near the spot where the Tymion inscription was found have been the location of Pepouza? The first of these ancient sites is attested to by a small höyük (“mound”) southwest of the location of the Tymion inscription. The second site, 2.7 km northeast of the inscription, covers a more extensive area, so does the ancient site near Şükranıye.¹⁷ Giving the matter careful consideration, however, we decided that none of these sites is large enough to have been the site of a relatively large settlement such as Pepouza must have been. Consequently, it seemed best to rule each of these out as possible locations of Pepouza.

2. *Hacım*

The site northeast of the inscription’s location (Fig. 4.4) is in a field belonging to the modern Turkish village of Hacım. Hacım is approximately 5 km northeast of this ancient site (and 8 km northeast of Susuzören). Although there is still some scholarly disagreement about the identity of the city which, in ancient times, was located at Hacım, it was most probably Babdalai or perhaps Alouda.¹⁸

nicht ins Bild passte. Ich hatte zwar bereits für eine Pepouza-Lokalisation weiter nördlich, als bisher angenommen, plädiert, jedoch nicht die Möglichkeit ins Auge gefasst, *so weit nördlich* zu landen.

AUF ERNEUTER SUCHE NACH PEPOUZA

Angesichts der Herkunft der Tymion-Inschrift begannen wir, nach Pepouza in einem Gebiet zu suchen, in dem keiner zuvor nach der Stadt gefahndet hatte. Da wir zu dieser Zeit nicht wussten, wo Pepouza in Relation zu Tymion zu finden ist, mussten wir die wahrscheinlichsten Möglichkeiten prüfen, ohne voreilig bislang unidentifizierte antike Siedlungsplätze auszuschließen. Am 21. und 22. Juli 2000 besuchten und/oder erwogen wir folgende Siedlungsplätze.

1. *Antike Stätten in unmittelbarer Nähe des Fundortes der Tymion-Inschrift*¹⁶

Könnte eine der drei antiken Stätten in der Umgebung des Inschriften-Fundortes Pepouza gewesen sein? Die erste dieser Stätten liegt auf einem kleinen höyük (“Hügel“) südwestlich des Inschriften-Fundorts und war keine Siedlung. Die zweite, 2,7 km nordöstlich der Fundstelle, dagegen nimmt ebenso wie die dritte bei Şükranıye eine größere Siedlungsfläche ein.¹⁷ Genauere Betrachtung freilich zeigte, dass keiner dieser archäologischen Plätze genug Fläche bietet, um eine relativ große Siedlung darzustellen, die Pepouza gewesen sein muss. Als Pepouza-Kandidaten schieden diese Plätze aus (nicht jedoch als Tymion- und Simoe-Kandidaten; s.o.).

2. *Hacım*

Der eben genannte antike Siedlungsplatz 2,7 km nordöstlich der Inschriften-Fundstelle (Fig. 4.4) liegt auf einem Feld, das zum heutigen türkischen Dorf Hacım gehört. Hacım befindet sich ungefähr 5 km nordöstlich dieses Siedlungsplatzes (und 8 km nordöstlich von Susuzören). Obwohl die wissenschaftliche Diskussion über die Identität der antiken Stadt am Orte von Hacım noch nicht gänzlich abgeschlossen ist, handelt es sich höchst wahrscheinlich entweder um Babdalai oder vielleicht um Alouda.¹⁸

¹⁶ As in Chapter 4, this inscription is simply referred to as the “Tymion inscription”—despite the fact that it also names Simoe.

¹⁷ See Chapter 12.

¹⁸ See *Barrington Directory* 2: 959 and Chapter 2 above.

3. Buğdaylı

On the basis of my earlier research, my colleagues and I were (and remain) convinced of the basic reliability of Hierokles' *Synekdemos*.¹⁹ Consequently, as the *Synekdemos* indicates that Pepouza was situated somewhere south or southwest of Sebaste (Selçikler),²⁰ it seemed to me that Hacım and the ancient site 2.7 km northeast of the area where the Tymion inscription was found should be ruled out as being inconsistent with the evidence provided by the *Synekdemos* for the location of Pepouza. Even though *Tymion* was now known to be much further north than previously thought, this should not be taken to imply that the *Synekdemos* was inaccurate about the location of Pepouza. The *Synekdemos* does not mention Tymion at all (confirming, incidentally, that Tymion was not a city or bishopric) and, hence, any speculation about the location of Tymion based on the *Synekdemos* would presuppose that Tymion must have been located in close proximity to Pepouza. While I had subscribed to that premise until July 20, 2000, I began to realize after the discovery of the location of the Tymion inscription that this premise was likely to be false. Tymion and Pepouza could have been situated much further apart than previously suspected, enabling Tymion to have been located west or even slightly northwest of Sebaste with Pepouza still being (as the *Synekdemos* indicated) south or southwest of Sebaste. In light of this realization, my colleagues and I then concentrated our search for Pepouza in the area south of the Tymion inscription's location—i.e., southwest of Selçikler (Sebaste). This area includes Buğdaylı.

As explained in Chapter 2 above, W.M. Ramsay, followed more recently by August Strobel, suggested that Boudaili (modern spelling Buğdaylı) may preserve a form of the name Pepouza.²¹ Buğdaylı, which means "place of wheat," is 4 km due east of Dumanlı (Fig. 1.3). We wanted to double-check whether, despite the distance of 24 km which separated the location of the Tymion inscription from the village of Buğdaylı, there was any possibility of Buğdaylı being the location of Pepouza.

Some of my colleagues and I had already visited Buğdaylı on July 6, 1997. Our return visit on July 21, 2000, confirmed what we had already learned earlier. There are no ancient ruins near Buğdaylı and no ancient stones in the village. Ramsay's

3. Buğdaylı

Aufgrund meiner früheren Untersuchungen waren und sind meine Kollegen und ich von der grundsätzlichen Zuverlässigkeit des hierokleischen *Synekdemos* überzeugt.¹⁹ Da der *Synekdemos* Pepouza irgendwo südlich bzw. südwestlich von Sebaste (Selçikler) ansiedelt,²⁰ waren Hacım und der 2,7 km nordöstlich des Inschriften-Fundorts gelegene Siedlungsplatz als Pepouza-Kandidaten auszuschließen; sie würden mit den Angaben des *Synekdemos* nicht übereinstimmen. Obwohl *Tymion* nun viel weiter nördlich, als früher vermutet, zu positionieren ist, heißt das nicht, dass der *Synekdemos* im Blick auf Pepouza irrt. Der *Synekdemos* erwähnt Tymion gar nicht (und bestätigt damit, dass Tymion weder Stadt noch Bischofssitz war); folglich würde jede Spekulation, die aufgrund des *Synekdemos* auch Tymion südlich oder südwestlich von Sebaste anzusiedeln versuchte, voraussetzen müssen, dass Tymion in größter Nähe zu Pepouza lag. Bis zum 20. Juli 2000 hatte ich diese Voraussetzung geteilt, begann sie aber nach der Entdeckung der Tymion-Inschrift zu hinterfragen: Tymion und Pepouza können wesentlich weiter auseinander gelegen haben, als früher vermutet. Das heißt, Tymion kann westlich oder sogar leicht nordwestlich von Sebaste positioniert gewesen sein, und Pepouza wäre dann immer noch (wie der *Synekdemos* angibt) südlich oder südwestlich von Sebaste zu finden. Im Lichte dieser Erkenntnis konzentrierten meine Kollegen und ich unsere Suche nach Pepouza auf das Gebiet im Süden der Inschriften-Fundstelle, d.h. südwestlich von Selçikler (Sebaste). Das Gebiet schließt Buğdaylı ein.

Wie in Kapitel 2 ausgeführt, vermutete W.M. Ramsay, gefolgt von August Strobel in jüngerer Zeit, dass in „Boudaili“ (in moderner Schreibweise Buğdaylı) der Name „Pepouza“ nachklinge.²¹ Buğdaylı, übersetzt „Weizenort“, liegt 4 km genau östlich von Dumanlı (Fig. 1.3). Wir wollten nochmals überprüfen, ob – trotz der Distanz von 24 km zur Fundstelle der Tymion-Inschrift – Buğdaylı als Pepouza-Kandidat in Frage kam.

Bereits am 6. Juli 1997 hatten wir Buğdaylı aufgesucht. Bei dem neuerlichen Besuch am 21. Juli 2000 bestätigte sich, was wir schon zuvor erfahren hatten: Es existieren keine antiken Spuren bei Buğdaylı und keine antiken Steine im Dorf selbst. Ramsays toponyme Mutmaßungen führen in die

¹⁹ See Chapter 2 above.

²⁰ See *ibid.*

²¹ The “Bou” of “Boudaili” being a remnant of the “pou” of “Pepouza.”

alleged toponomic clue was a false lead. We left convinced that Pepouza was not to be found in or around Buğdaylı.

4. *Delihıdırlı*

W.M. Ramsay's own preference for the location of Pepouza was an ancient site 2 km southeast of Delihıdırlı, between Delihıdırlı and Karahallı (Fig. 1.3).²² On July 21, 2000, we also visited this ancient site. Mr. Akbıykoğlu told us that a sarcophagus had been unearthed there recently during the digging of the foundation for a building. This building is on the east side of a substantial north-south road which joins the main highway running between Çivril and Uşak at a junction close to Selçikler/Sebaste. Presumably the modern road from Delihıdırlı northeast to (near) Selçikler follows at least approximately the route of an ancient road, linking the ancient site at Delihıdırlı and Sebaste. The distance between Selçikler and Delihıdırlı, as the crow flies, is about 20 km—a distance not necessarily inconsistent with the data provided by Hierokles' *Synekdemos*.

Unlike Buğdaylı, there is no doubt that there had been a significant ancient settlement near modern Delihıdırlı. We saw a number of large ancient architectural pieces near the new building where the sarcophagus had been found. In the embankment on the east side of the road, less than a hundred meters north of the building, is a tomb made of large stones. The area at the top of the hill and extending east contains an extensive necropolis. We saw numerous shards, pithos pieces, and architectural blocks.

Further down the hill, the road crosses the Boyalı Deresi, a tributary of the Bulkaz Çayı. At this spot, on the east side of the road, is an area called Karayuku (i.e., "Black Well"). Surrounding the well are some ancient architectural blocks and a very worn door stele. There are also three, still in use, cisterns. The fields near the well contain a few, but not many, shards and brick pieces. Perhaps these were washed down from further up the hill.

It was clear to us why Ramsay had considered this site a most likely location for Pepouza. A substantial ancient town or city had existed there, and its location was not inconsistent with Hierokles' *Synekdemos*. While on July 21, 2000, we did not dismiss Delihıdırlı as a potential site of Pepouza, we were still troubled by the great distance (24

Irre. Überzeugt, dass Pepouza weder in noch um Buğdaylı zu finden ist, verließen wir das Dorf.

4. *Delihıdırlı*

W.M. Ramsays eigener Favorit für die Lokalisation Pepouzas war ein antiker Siedlungsplatz 2 km südöstlich von Delihıdırlı, zwischen Delihıdırlı und Karahallı (Fig. 1.3).²² Am 21. Juli 2000 suchten wir auch diesen Platz auf. Kazım Akbıykoğlu zufolge war dort kürzlich während der Ausschachtungsarbeiten für die Fundamentierung eines modernen Gebäudes ein Sarkophag ans Tageslicht gekommen. Dieses Gebäude liegt an der Ostseite einer asphaltierten, von Süd nach Nord verlaufenden Straße. Ab Delihıdırlı verläuft diese Straße nordöstlich in Richtung Selçikler und folgt dabei wohl – zumindest annäherungsweise – einer antiken Trasse, die einst die antike Stätte bei Delihıdırlı mit Sebaste verband. Die moderne Straße trifft an einer Kreuzung nahe Selçikler/Sebaste auf die Schnellstraße von Çivril nach Uşak. Die Distanz zwischen Selçikler und Delihıdırlı bemisst sich in der Luftlinie auf etwa 20 km und widerspricht damit nicht unbedingt den Angaben des hierokleischen *Synekdemos*.

Anders als bei Buğdaylı existierte beim heutigen Delihıdırlı einst eine bedeutendere antike Siedlung. In der Nähe des neuen Gebäudes, der Sarkophag-Fundstelle, finden sich mehrere große Architekturfragmente aus der Antike. In der Böschung der östlichen Straßenseite, weniger als 100 m nördlich des Gebäudes, liegt ein aus großen Steinen gefertigtes Grab. Auf der Hügelanhöhe und weiter nach Osten erstreckt sich eine Nekropole mit zahlreichen Scherben, Pithoi-Fragmenten und architektonischen Blöcken.

Weiter hügelabwärts quert die Straße den Boyalı Deresi, einen Nebenfluß des Bulkaz Çayı. Östlich der Straße liegt hier ein Areal, das Karayuku („Schwarzer Brunnen“) heißt. Um den Brunnen herum finden sich einige antike architektonische Blöcke und eine sehr verwitterte Türstele, darüber hinaus drei noch benutzte Zisternen. Die Felder in der Nähe des Brunnens weisen einige (nicht viele) Scherben und Ziegelfragmente auf. Möglicherweise wurden sie vom Hügel herabgespült.

Uns war klar, warum Ramsay diese Stätte als Pepouza-Kandidaten favorisiert hatte. Eine größere antike Ortschaft oder Stadt hatte hier existiert, und

²² See Chapters 2 and 3 above.

km) which separated Delihıdırlı from the Tymion inscription's location.

5. *Yoncalı*

Having decided that—given the provenance of the Tymion inscription—Buğdaylı, Delihıdırlı, and other potential locations for Pepouza such as Karbasan, İközibaba, Sırıklı, and Bekilli, suggested by earlier scholars,²³ and even Küköy were probably too far south to have been the site of Pepouza, we delayed visiting those sites²⁴ in order to focus on the area closer to (but still south of) the location where the Tymion inscription was found. On Saturday, July 22, 2000, we visited Yoncalı, a village slightly less than 5 km southeast of Susuzören and only 3 km (almost) due south of the field where the Tymion inscription was found (see Fig. 4.4).

At Yoncalı, Mr. Akbıykoğlu showed us an ancient well around which were a number of ancient architectural pieces, including a column base. A couple of days earlier, one of the villagers²⁵ had told us that some of the columns and other marble building materials found in surrounding fields had been taken, over the years, to Yoncalı.²⁶ It is possible, therefore, that some of the architectural pieces we saw near the well at Yoncalı and elsewhere in the village had originally come from the area where the Tymion inscription was found. We saw no evidence that Yoncalı itself was the site of any ancient settlement—let alone of Pepouza. Especially as Yoncalı is almost due west (rather than south or southwest) of Selçikler (Sebaste), we assumed (as it turned out later, correctly) that Pepouza must have been situated further south than Yoncalı if its location were to accord with the data provided by Hierokles.

THE "CHURCH IN THE CAVE"

Among the other data about early Christianity in the province of Uşak that Mr. Akbıykoğlu gave us on July 20, 2000, was a piece of information which

ihre Lage widersprach nicht Hierokles' *Synekdemos*. So schlossen wir am 21. Juli 2000 die antike Stätte bei Delihıdırlı als möglichen Pepouza-Kandidaten nicht aus, sahen aber in der großen Distanz von 24 km zum Fundort der Tymion-Inschrift ein gewisses Problem.

5. *Yoncalı*

Nachdem wir angesichts des Fundorts der Tymion-Inschrift Buğdaylı, Delihıdırlı, sogar Küköy sowie andere potentielle Pepouza-Kandidaten wie Karbasan, İközibaba, Sırıklı und Bekilli, die in der älteren Forschung vorgeschlagen worden waren,²³ als wohl zu weit im Süden gelegen eingestuft hatten, verschoben wir weitere Besuche solcher Siedlungsplätze,²⁴ um uns auf das Gebiet unmittelbar südlich des Inschriften-Fundortes zu konzentrieren. Am 22. Juli 2000 besuchten wir Yoncalı, ein Dorf etwas weniger als 5 km südöstlich von Susuzören und nur 3 km südlich des Feldes, in dem die Tymion-Inschrift gefunden worden war (siehe Fig. 4.4).

In Yoncalı zeigte uns Kazım Akbıykoğlu uns einen antiken Brunnen herum eine Anzahl antiker architektonischer Stücke, einschließlich einer Säulenbasis. Ein paar Tage zuvor hatte ein Dorfbewohner²⁵ erzählt, dass einige Säulen und anderes marmornes Baumaterial über die Jahre weg von den Feldern nach Yoncalı verbracht worden seien.²⁶ Deshalb können einige der architektonischen Fragmente, die in der Nähe des Brunnens in Yoncalı und anderswo im Dorf lagern, ursprünglich aus dem Areal stammen, in dem der Inschriftenstein aufgepflügt wurde. Für eine antike Siedlung am Orte Yoncalıs selbst gibt es keine Anhaltspunkte – geschweige denn Hinweise auf Pepouza. Auch weil Yoncalı fast genau westlich (und nicht südlich oder südwestlich) von Selçikler/Sebaste liegt, nahmen wir an (zu Recht, wie sich später herausstellte), dass Pepouza südlicher als Yoncalı zu suchen ist, wenn Übereinstimmung mit Hierokles' Angaben erzielt werden soll.

DIE „HÖHLENKIRCHE“

Unter den Hinweisen auf frühes Christentum in der Provinz Uşak, die Kazım Akbıykoğlu uns am 20. Juli 2000 gab, war eine Information, die ent-

²³ See Chapter 2.

²⁴ See below.

²⁵ He also showed us the column in the field northeast of the area where the Tymion inscription had been found; see Chapter 4 above.

²⁶ We were told the same story by different villagers at Saraycık when we revisited that site on October 21, 2001.

Fig. 5.2 Roman aqueduct spanning the Ulubey Canyon at Cilandiras

proved to be crucial to the discovery of Pepouza. He told us that there was, as he called it, a “church in a cave” in the Ulubey Canyon, west of Cilandiras, a popular picnic spot on the Banaz Çayı in the district of Karahallı, approximately 30 km south of Uşak (see Fig. 4.4). Some of us had first visited this picnic spot, which is nestled below a waterfall and an arched structure now used as a pedestrian bridge, on July 6, 1997 (Fig. 5.2).

On July 20, 2000, when we explored the canyon near this arched structure, we could not find any sign of a “church in a cave”—even though we found many other caves. On July 22, however, Mr. Akbıyıköğlü led us, by a different route, to this “church in a cave”—which turned out not only to be an extremely long way further west along the canyon than we had originally assumed but also not to be what we had envisaged in our minds.

On the way to the “church in a cave,” our team, at my suggestion, had first stopped at Hocalar,²⁷ a village approximately 13 km southeast of Uşak and 5 km due north of Susuzören. Recent building activity in the village had unearthed some architectural pieces we wanted to see. Most of these newly discovered stones must have come from a Byzantine basilica. One large rectangular slab contains a huge Byzantine cross. The building site was close to the mosque. The mosque’s garden also contains on display an elaborately carved Byzantine ecclesiasti-

scheidend für die Entdeckung Pepouzas wurde: Er erzählte uns von einer, wie er es nannte, „Kirche in einer Höhle“ im Ulubey Canyon westlich von Cilandiras, einer beliebten Picknickstelle am Banaz-Fluss im Kreis Karahallı (ca. 30 km südlich von Uşak; siehe Fig. 4.4). Einige von uns hatten schon zuvor am 6. Juli 1997 diese Picknickstelle besucht, die in der Nachbarschaft eines Wasserfalls und einer bogenförmigen, heute von Fußgängern benutzten Brücke angelegt ist (Fig. 5.2).

Am 20. Juli 2000, als wir das Canyon im Umkreis dieses Brückenbogens erkundeten, konnten wir trotz vieler Höhlen nichts entdecken, was einer „Kirche in einer Höhle“ entsprochen hätte. Am 22. Juli jedoch führte uns Kazım Akbıyıköğlü auf einer anderen Route zu dieser „Höhlenkirche“. Diese Wanderung zog sich im Canyon weiter westlich, als erwartet, hin und gestaltete sich anders, als wir es uns vorgestellt hatten.

Auf der Fahrt zum Canyon machten wir zunächst in Hocalar²⁷ Halt, einem Ort ungefähr 13 km südöstlich von Uşak und 5 km genau nördlich von Susuzören. Bauarbeiten im Dorf hatten kürzlich einige Architekturfragmente ans Tageslicht gefördert, die wir sehen wollten. Die meisten dieser neuentdeckten Steine müssen von einer byzantinischen Basilika stammen. Eine rechteckige Platte weist ein großes byzantinisches Kreuz auf. Die Baustelle lag nahe der Moschee des Ortes. Im Garten der

²⁷ Not to be confused with another village of the same name (approximately 47 km further east of this Hocalar) which W.M. Ramsay, at one time, considered the likely site of Pepouza; see Chapters 2 and 3 above.

cal decorative stone as well as some matching pillars and capitals—all, presumably, from the same ancient church.

The Byzantine stones gave me the opportunity to tell Mr. Akbıykoğlu that Byzantine ecclesiastical material was by no means irrelevant to the search for Pepouza. Sitting in the peaceful garden of the mosque, I explained that, although Montanism as a movement had been destroyed at Pepouza by John of Ephesus in ca. 550 C.E., there was indisputable evidence that both an abbot of a monastery at (or very near to) Pepouza, named Euthymius, and another ecclesiastical dignitary from Pepouza, named Theophylactus, had attended the Second Council of Nicaea in 787. I also told him that a bishop of Pepouza, named Nikolaos, is listed as having attended a church council in Constantinople in 879.²⁸ This was the first time the director of the Uşak Archaeological Museum had heard of the continuation of Christianity at Pepouza after ca. 550 C.E. and that there had been a monastery at, or near, Pepouza. The next day he confided to me that if I had told him in 1997 of the monastery at Pepouza he would not have sent us off to explore Külköy! On the morning of July 22, 2000, however, we still had not linked together all the jigsaw pieces we now had in our collective possession.

KARAYAKUPLU

After visiting Hocalar (which, for obvious reasons, we never even considered to be a likely site for Pepouza), we traveled the 5 km south to Susuzören and from there both to the Tymion inscription's location and to Yoncalı (described above). From Yoncalı we continued toward Karayakuplu ("Black Jacob's village") 7 km due south of Yoncalı (Fig. 4.4). Karayakuplu is near the Ulubey Canyon in the southern part of the huge agricultural plain (the "Plain of Banaz" or Banazova) which extends north to the outskirts of Uşak. The location where the Tymion inscription was found is situated, in this same plain, 10 km due north of Karayakuplu.

When we came close to Karayakuplu (Fig. 5.3), Mr. Akbıykoğlu revealed the astounding news that very near the "church in a cave," which we were about to visit, was a huge ancient site, the abundant shards of which indicated that the site must be that of a significant, but as yet unidentified, ancient city.

Moschee wird auch ein sorgfältig gearbeiteter dekorativer Stein aus einer byzantinischen Kirche ausgestellt, zusammen mit einigen Säulen und Kapitellen, die alle wahrscheinlich aus derselben Kirche stammen.

Die byzantinischen Steine boten Anlass, Kazım Akbıykoğlu mitzuteilen, dass byzantinisch-kirchliches Material keineswegs irrelevant für die Suche nach Pepouza sei. In unserem Gespräch im friedlichen Moschegarten machte ich ihm deutlich, dass ungeachtet der Vernichtung der montanistischen Bewegung in Pepouza durch Johannes von Ephesus (um 550 n. Chr.) der Abt eines Pepouza-Klosters namens Euthymius und ein anderer kirchlicher Würdenträger aus Pepouza namens Theophylaktus am Zweiten Konzil von Nicaea im Jahre 787 teilgenommen hatten und ein Bischof Nikolaos von Pepouza das Konzil von Konstantinopel im Jahr 879 besucht hatte.²⁸ Für den Museumsdirektor war es wichtig zu erfahren, dass die Christlichkeit Pepouzas auch nach ca. 550 n. Chr. Bestand hatte und dass ein Kloster nahe oder in Pepouza existiert hatte. Am nächsten Tag vertraute er mir an, dass er uns bei unserer Pepouza-Suche, hätte er bereits 1997 von diesem Kloster in Pepouza gehört, nicht nach Külköy geschickt hätte! Am Morgen des 22. Juli 2000 hatten wir jedoch noch nicht alle Teile des Puzzles zusammengesetzt, die sich angesammelt hatten.

KARAYAKUPLU

Nach dem Zwischenhalt in Hocalar (das, nordwestlich von Sebaste gelegen, kein Pepouza-Kandidat war) fuhren wir 5 km in Richtung Süden nach Susuzören, von dort sowohl zum Fundort der Tymion-Inschrift als auch nach Yoncalı (siehe oben); schließlich nach Karayakuplu („Dorf des Schwarzen Jakobs“) 7 km genau südlich von Yoncalı (Fig. 4.4). Karayakuplu liegt unweit des Banaz-Canyons im südlichen Teil der weiten landwirtschaftlich genutzten Ebene der Banazova (der „Banazebe-“, die sich nach Norden bis zum Stadtrand von Uşak erstreckt. Der Fundort der Tymion-Inschrift befindet sich in dieser Ebene 10 km genau nördlich von Karayakuplu.

Als wir uns Karayakuplu näherten (Fig. 5.3), überraschte uns Kazım Akbıykoğlu mit der Bemerkung, unweit der „Höhlenkirche“ erstreckte sich eine weite antike Siedlungsfläche. Eine Unmenge von Scherben zeige eine bedeutende, wenngleich bisher nicht identifizierte antike Stadt an.

²⁸ See Chapter 2 above.

Fig. 5.3 Karayakuplu: view from Ömerçalı mountain

The site Mr. Akbıykoğlu showed us was indeed huge (Fig. 5.4). The canyon widens considerably at this point of its 75 km length. Extensive river flats used today for agriculture, stretch out on both the north and south sides of the Banaz Çayı which was flowing rapidly even in the middle of a hot summer. As we made our way west through the widespread site toward the “church in a cave,” we saw rock-cut tomb chambers (Figs. 5.5; 9.4-9.8) and other evidence of an extensive necropolis at the eastern sector of the site. The fields to the west of the necropolis which encompass the city’s original center

Die Siedlungsfläche, zu der uns Kazım Akbıykoğlu führte, war in der Tat beeindruckend (Fig. 5.4). Das 75 km lange Canyon weitet sich an diesem Punkt beträchtlich. Ausgedehnte Flussauen – heute für Ackerbau genutzt – erstrecken sich an der Nord- und Südseite des Banaz-Flusses, der selbst im Hochsommer mit starker Strömung dahinzieht. Auf unserer Wanderung nach Westen durch das weitläufige Siedlungsgebiet hindurch in Richtung „Höhlenkirche“ sahen wir Felsengräber (Fig. 5.5; 9.4-9.8) und andere Spuren einer ausgedehnten Nekropole im östlichen Sektor dieser antiken

Fig. 5.4 Pepouza site

Fig. 5.5 Pepouza: rock-cut tomb chamber (cave 2; cf. Fig. 5.11)

contain an abundance of various types of ceramic shards, bricks, and architectural blocks (e.g., Figs. 10.21-10.35). The number of shards was by far the greatest amount we had seen at any site examined thus far. This was, obviously, the site of an ancient city—but was it Pepouza?

Eager to show us the “church in a cave,” Mr. Akbıykoğlu led us approximately 1.2 km beyond the western edge of the site of the unidentified ancient settlement. At a point where the Banaz Çayı turns sharply south, we gained our first glimpse of what Mr. Akbıykoğlu had described as a “church in a cave.” What we saw was a spectacular, rock-cut monastery (Fig. 5.6).

THE MONASTERY

Reaching the base of the monastery’s massive rock walls and exploring some of its accessible rooms, it became clear that this was an extensive complex of monks’ cells, refectory, and storage rooms.²⁹ In the center, a large hall-shaped room is roofed by a domed ceiling (Fig. 5.7). Two pieces of wood, attached to the top of the dome, are joined in the shape of a cross—accounting perhaps for the local description of the monastery as a “church in a cave,” although Byzantine crosses carved on walls

Stätte. Das alte Zentrum der Stadt liegt in den Feldern westlich der Nekropole, in denen sich eine Fülle von Keramikscherben, von Ziegeln und Architekturblöcken (z.B. Fig. 10.21-10.35) findet. Die Konzentration der Scherben übertraf bei weitem das, was wir an irgendeiner der anderen zuvor untersuchten Stätten gesehen hatten. Wir hatten es hier mit den Resten einer antiken Stadt zu tun. Aber lag hier Pepouza?

Am westlichen Ende der antiken Siedlung angekommen, führte uns Kazım Akbıykoğlu etwa 1,2 km weiter am Fluss entlang. An einer Stelle, an der der Fluss sich scharf nach Süden wendet, eröffnete sich der erste Blick auf das, was Kazım Akbıykoğlu als „Höhlenkirche“ beschrieben hatte. Was wir sahen, war ein spektakuläres Felsenkloster (Fig. 5.6).

DAS KLOSTER

Als wir am Fuß der massiven Felsenwände des Klosters angekommen waren und einige der zugänglichen Räume erkundeten, wurde klar, dass sich hier ein weiter Komplex von Mönchszellen mit Refektorium und Vorratsräumen präsentierte.²⁹ Im Zentrum überwölbt eine Kuppeldecke einen geräumigen, hallenähnlichen Bereich (Fig. 5.7). Zwei Holzbalken finden sich an der Kuppeldecke in Form eines Kreuzes zusammengefügt und erklären vielleicht, warum das Kloster von Einheimischen

²⁹ For further information, see Chapter 11 below.

Fig. 5.6 Pepouza: rock-cut monastery

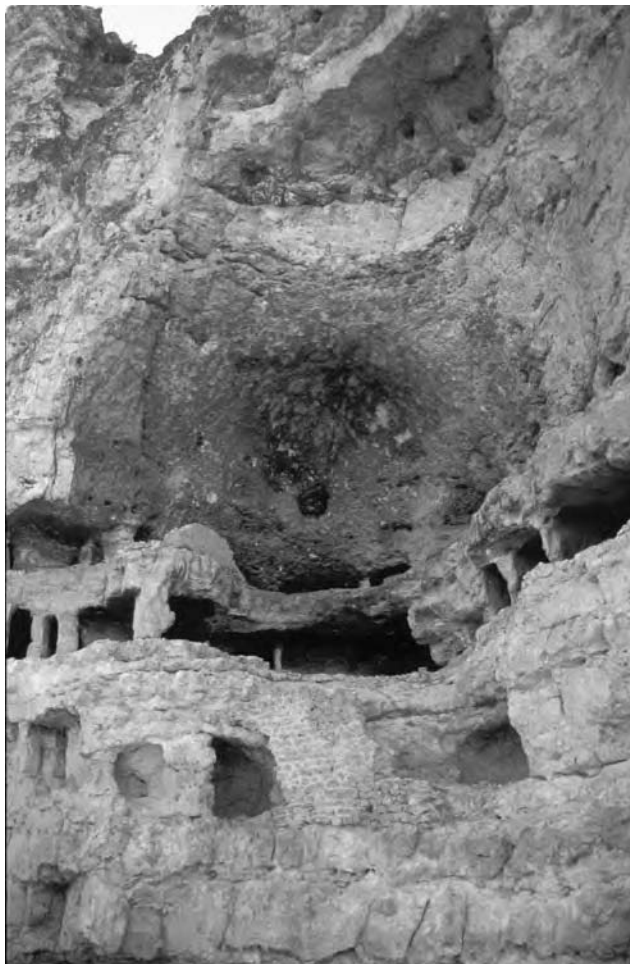

Fig. 5.7 Pepouza: monastery—domed ceiling

Fig. 5.9 Asarönü: rock-cut stairway leading down through a tunnel

inside the monastery (e.g., Fig. 5.8)³⁰ may also have given rise to the designation. In any case, the wooden pieces in the shape of a cross (whatever their actual purpose) are unlikely to be very old. We returned to the monastery on July 26, 2000.

While there are many rock-cut monasteries in other parts of Turkey, especially in Cappadocia, the rock-cut monastery west of the ancient site south of Karayakuplu is a unique extant example in the area which was the homeland of the Montanists. There are several caves in the Ulubey Canyon, some of which were undoubtedly inhabited in the Neolithic period and later, but none of these resemble a monastery of the kind for which we were searching, namely one large enough to accommodate a monastic community with an abbot of sufficient status to have been a delegate to ecumenical councils, such as the Second Council of Nicaea (see above). As will be described in Chapter 12, there are, in a radius of 7.2 km, several rock-cut dwellings in the Ulubey Canyon both further east and west that could have been used by monks as hermitages. Especially one structure could have been used as a monastery but it is significantly smaller. It seems to have been a smaller copy of the monastery close to Karayakuplu, an extension of this “mother monastery.”

„Kirche in einer Höhle“ genannt wird. Aber auch byzantinische Kreuze auf den inneren Wänden des Klosters (z.B. Fig. 5.8)³⁰ können für diese Bezeichnung verantwortlich gewesen sein. Wahrscheinlich sind die kreuzförmigen Holzbalken (was immer ihr Zweck) nicht besonders alt. Wir kehrten am 26. Juli 2000 zum Kloster zurück, um einen zweiten Blick in die Ruine zu werfen.

Während es in anderen Teilen der Türkei (besonders in Kappadokien) viele Felsenkirchen und -klöster gibt, ist dieses im Westen der antiken Siedlung südlich von Karayakuplu ein einmaliges Exemplar im Heimatgebiet der Montanisten. Es gibt zwar mehrere Höhlen im Ulubey-Canyon, von denen einige zweifelsohne in neolithischer Zeit und später bewohnt wurden, aber keine von ihnen gleicht einem Kloster von der Art, wie wir es suchten: groß genug für eine monastische Gemeinschaft mit einem Abt bedeutend genug, um als Delegierter bei ökumenischen Konzilen wie dem Zweiten Konzil von Nicaea aufzutreten (s.o.). Wie in Kapitel 12 ausgeführt werden wird, befinden sich im Umkreis von 7,2 km einige Felsenbehausungen im Ulubey-Canyon, sowohl westlich als auch östlich des Klosters, die monastisch als Eremitagen genutzt worden sein mögen. Besonders ein Komplex könnte als Kloster gedient haben; doch nimmt er sich

³⁰ See Chapter 11 below.

There is also a fascinating cave complex (several kilometers southwest along the canyon from the monastery and 3 km north of Hasköy), known locally as Asarönü, which functioned as a necropolis in ancient times. At the southern end of this series of caves, a rock-cut stairway leads down through a tunnel, which awaits excavation (a Phrygian sanctuary? Fig. 5.9).³¹ We visited Asarönü on July 23, 2000, and again in subsequent years. Even if one section could have been used as a Byzantine church (or a small monastic area), the complex as a whole was definitely a necropolis.

The unique character of the monastery near Karayakuplu and the presence of Byzantine crosses carved inside some of the rooms of this monastery³² leave little doubt that this indeed is the monastery of the abbot who signed himself “Euthymius, *hegumenus Pepuzentium*” at the Second Council of Nicaea in 787.³³ Irrespective of the specific details of the earlier history of this monastery and whether or not Aetius, when he was exiled to Pepouza in 458, also resided in this monastery,³⁴ only one likely conclusion can be drawn from the extant remains of this monastery near Karayakuplu in West-Central Phrygia and the exact wording of Euthymius’ autograph: the ancient site 1.2 km east of the monastery is Pepouza.

PEPOUZA

Seeing the visible remains of a Byzantine (or older) monastery near the site of an, at that time, extensive but unidentified ancient city due south of the Tymion inscription’s location provided the key piece of the jigsaw puzzle we were trying to complete. If we were excited about discovering the Tymion inscription two days earlier, we were ecstatic when we discovered the monastery. Its location, only 1.2 km west of the ancient settlement (Fig. 5.11), fit in perfectly with my earlier theory, presented at Yalvaç on July 3, 2000, based on the literary evidence, according to which the monastery had to be located at least in the neighborhood of Pepouza itself.³⁵ More importantly, the location of the ancient city

wesentlich kleiner aus. Als kleinere Kopie des Klosters bei Karayakuplu scheint er eine Dependence dieses „Mutterklosters“ gewesen zu sein.

Auch mehrere Kilometer südwestlich unseres Klosters liegt im Canyon (3 km nördlich von Hasköy) ein faszinierender Höhlenkomplex, der lokal „Asarönü“ genannt wird und eine antike Nekropolis darstellt. Am südlichen Ende dieser Serie von Höhlen führt ein mit Treppe ausgearbeiteter, noch auszugrabender Höhlengang in die Tiefe (ein phrygisches Heiligtum? Fig. 5.9).³¹ Wir besuchten Asarönü am 23. Juli 2000 und in den nachfolgenden Jahren. Selbst wenn ein Teilbereich des Komplexes als byzantinische Kirche (oder kleiner monastischer Bereich) genutzt worden sein könnte, war die Gesamtanlage eine Nekropolis.

Die Einmaligkeit des Klosters bei Karayakuplu, auch die in einige seiner Räume eingeritzten byzantinischen Kreuze³² lassen wenig Zweifel aufkommen, dass hier das Monasterium gefunden wurde, dessen Abt als „Euthymius *hegumenus Pepuzentium*“ beim Zweiten Konzil von Nicaea (787 n. Chr.) zeichnete.³³ Egal, wie die frühere Geschichte des Klosters ausgesehen haben mag, egal ob z.B. auch Aetius während seines Exils in Pepouza um 359 n. Chr. in diesem Kloster lebte,³⁴ es kann nur ein wahrscheinlicher Schluss im Blick auf diese Klosterruine bei Karayakuplu und den Wortlaut der Euthymius-Unterschrift gezogen werden: Der antike Siedlungsplatz 1,2 km östlich des Klosters war Pepouza.

PEPOUZA

Die Reste des byzantinischen (und vielleicht sogar älteren) Klosters nahe einer bisher unidentifizierten und weitläufigen antiken Stadt genau südlich des Fundortes der Tymion-Inschrift lieferten uns die letzten wichtigen Stücke in unserem Puzzle. Löste schon die Entdeckung der Tymion-Inschrift Aufregung aus, so bot die Entdeckung des Klosters eine kaum vorstellbare Steigerung. Seine Lage nur 1,2 km westlich einer antiken Stadt (Fig. 5.11) passte gut zu meiner früheren, aufgrund der literarischen Quellen gewonnenen und in Yalvaç am 3. Juli 2000 vorgestellten Vorstellung, dass das Pepouza-Kloster zumindest in der Nähe von Pepouza zu finden sei.³⁵ Doch viel wichtiger war,

³¹ Cf. Strobel, *Land*, 123, 186-89.

³² See Chapter 11 below.

³³ See Chapter 2 above.

³⁴ See *ibid.*

³⁵ See *ibid.*

site itself is completely consistent with the data for Pepouza provided by Hierokles' *Synekdemos*.³⁶

Standing in front of the monastery on July 22, 2000, looking along the canyon toward the site of the ancient city, there was little doubt in our minds that we had, indeed, discovered Pepouza. But, as earlier scholars, on various occasions and at various locations, had also thought they had discovered Pepouza, we had more questions to answer before we could be absolutely sure. For example, where was the mountain or high hill which Kraft expected to find near Pepouza, if not Tymion? What precisely was the relationship between Pepouza and Tymion? What makes the location of this ancient site, while consistent with the information contained in Hierokles' *Synekdemos*, preferable over other sites in the same general area which are also consistent with the *Synekdemos*' data? How consistent is the topography of the site with other early literary descriptions of it? Does the site itself provide evidence of more or less continuous settlement from at least Roman to Byzantine times? Is there archaeological evidence on the site for at least two churches? Are there inscriptions or coins to be found at or near the site which can provide indisputable confirmation that the site 2 km southwest of Karayakuplu is, indeed, Pepouza? During our remaining time in Turkey in 2000 and especially during our 2001, 2002, 2003, and 2004 seasons, we endeavored to answer as many of these questions as possible—with positive results.³⁷

“MONTANUS' MOUNTAIN” AND THE SITE OF THE “NEW JERUSALEM”

Having ruled out Külköy as the site of Pepouza, we wanted to determine how the high hill we had seen from the Külköy site related to (what from then on we called) the Pepouza site.³⁸ On Tuesday, July 25, 2000 (and again on October 19, 2001), we drove as far as we could to the top of Ömerçalı (Fig. 5.1) and from there hiked to the summit of this 1141 m high “mountain.” As noted above, it is the highest point in the immediate area. On our first visit, it was a very clear day, and looking east we could see the ancient site near Külköy 3 km away. Looking north toward the area where the monastery is located, we not only had a magnificent view of the

dass die Lage dieses antiken Siedlungsplatzes selbst mit Hierokles' Angaben zu Pepouza im *Synekdemos* bestens übereinstimmt.³⁶

Als wir am 22. Juli 2000 vor dem Kloster standen und das Canyon entlang auf den Siedlungsplatz der antiken Stadt schauten, war wenig Raum für Zweifel, hier tatsächlich Pepouza gefunden zu haben. Doch Forscher hatten auch zuvor an verschiedenen Orten und zu verschiedenen Gelegenheiten sich eingebildet, Pepouza gefunden zu haben; wir hatten noch eine ganze Reihe von Fragen zu beantworten, bevor eine sichere These aufgestellt werden konnte. So galt es zum Beispiel zu klären, wo der Berg oder hohe Hügel liegt, den Kraft in der Nähe von Pepouza und Tymion erwartete. Wie genau sah die Beziehung zwischen Pepouza und Tymion aus? Wieso ist diesem Ort bei Karayakuplu vor anderen Stätten, die ebenfalls mit den Pepouza-Angaben des *Synekdemos* übereinstimmen, der Vorzug zu geben? Wie gut passt die Topographie der Siedlung bei Karayakuplu zu dem, was in antiken Pepouza-Charakterisierungen zu lesen ist? Wurde die antike Stadt mehr oder weniger kontinuierlich während zumindest römischer und byzantinischer Zeit besiedelt? Lassen sich Spuren wenigstens zweier Kirchen ausmachen? Finden sich Inschriften oder Münzen, die die Lokalisationsthese zusätzlich abstützen könnten? Während der verbleibenden Tage unseres Türkeiaufenthaltes im Jahre 2000 und besonders während der vier Kampagnen der folgenden Jahre (2001-2004) suchten wir, so viele dieser Fragen wie möglich einer Antwort zuzuführen – mit positiven Ergebnissen.³⁷

DER „BERG DES MONTANUS“ UND DIE STÄTTE DES „NEUEN JERUSALEMS“

Nachdem Külköy als Pepouza-Kandidat ausgeschieden war, galt zu klären, in welcher Beziehung der Berg, den wir von der antiken Stätte bei Külköy aus gesehen hatten, zu dem Siedlungsplatz steht, den wir von nun an „Pepouza“ nannten.³⁸ Am 25. Juli 2000 und nochmals am 19. Oktober 2001 fuhren wir, soweit möglich, auf den Ömerçalı (Fig. 5.1) und wanderten zum Gipfel dieses 1141 hohen Berges. Wie bereits bemerkt, stellt der Ömerçalı die höchste Erhebung in der unmittelbaren Umgebung dar. Bei unserem ersten Aufstieg herrschte sehr klare Sicht. Im Osten lag die antike Stätte nahe Külköy, 3 km weit entfernt. Im Norden in Richtung

³⁶ See *ibid.* and the further discussion of this issue below.

³⁷ See Chapters 9-12 below.

³⁸ For the sake of convenience, this will also be done in the remainder of this chapter.

whole Pepouza site (5 km north) but could see all the way to the area where the Tymion inscription was found (17 km due north; see Fig. 4.4).

Suddenly, another piece of the puzzle fell into place. It was now obvious to us why Montanus had named *both* Pepouza *and* Tymion “Jerusalem.” It was not, as had previously been assumed, because they were geographically adjacent settlements at either side of the foot of a mountain,³⁹ but because they presumably marked the northern and southern limits of the geographic area where he expected the “New Jerusalem” to descend out of heaven. As we looked more closely from the heights of Ömerçalı, across the elevated plateau (the Banazova) stretching north to Uşak, it was apparent why Montanus had believed this to be the location of the “Jerusalem from above.” Topographically, this vast agricultural tableland, which in Montanus’ day was an imperial estate,⁴⁰ was, for him, the ideal location for the “New Jerusalem.” It was flat enough, level enough, and large enough to be the landing place of a holy city descending from heaven above (Fig. 5.10).

If the Montanists decided that Pepouza, the far more prominent of the two ancient Phrygian settlements, was the intended southern boundary of the (in their view) soon to descend “New Jerusalem,” then the northern boundary was at Tymion, also named “Jerusalem,” about 10 km north of Pepouza.⁴¹

HIEROKLES AND EPIPHANIUS

Among the compelling evidence for the hitherto unknown site in the Ulubey Canyon near Karayakuplu being Pepouza is that its geographical location is not only consistent with the data provided by Hierokles’ *Synekdemos* but that its topography also accords perfectly with Epiphanius’ description of it as a desolate place.⁴² One of the reasons it has taken so long to discover Pepouza is that the site is in a remote, isolated area. Ramsay never visited this specific area personally, although he was aware of the Ulubey Canyon.⁴³ Similarly, while August Strobel visited both Asarönü,⁴⁴ southwest of the Pepouza site, and the picnic area at Cilandras, east

des Felsenklosters hatten wir eine exzellente Sicht auf die 5 km entfernte Siedlungsfläche Pepouzas; darüber hinaus konnten wir weit bis zum Fundareal der Tymion-Inschrift blicken (17 km genau nördlich, siehe Fig. 4.4).

Ein weiteres Puzzleteilchen fand so seinen Platz. Es war auf einmal offensichtlich, warum Montanus beide Orte, Tymion und Pepouza, „Jerusalem“ genannt hatte. Nicht weil beide geographisch benachbart an den Seiten eines Bergfußes gelegen hätten, wie früher angenommen,³⁹ sondern weil sie für Montanus vermutlich die nördliche und südliche Begrenzung des Gebietes markierten, auf das das „Neue Jerusalem“ sich vom Himmel herabsenken würde. Vom Gipfel des Ömerçalı über das Hochplateau, die Banazova, blickend, die sich nach Norden bis Uşak erstreckt, wurde uns klar, warum Montanus dieses Areal für das „Jerusalem aus der Höhe“ ausersehen hatte. Topographisch bot dieses weit sich dehnende Ackerland (zur Zeit des Montanus eine kaiserliche Domäne)⁴⁰ dem „Neuen Jerusalem“ einen idealen „Landeplatz“. Das Hochplateau war groß genug sowie hinreichend eben (Fig. 5.10).

Hielten die Montanisten Pepouza, die weitaus prominentere der beiden phrygischen Siedlungen, für die südliche Begrenzung des von ihnen in naher Zukunft erwarteten „Neuen Jerusalems“, so markierte das ebenfalls „Jerusalem“ benannte Tymion rund 10 km weiter nördlich die Nordbegrenzung.⁴¹

HIEROKLES UND EPIPHANIUS

In der Begründung für die Identifikation Pepouzas mit der bislang unbekanntem antiken Siedlung im Ulubey Canyon unweit Karayakuplus spielt nicht nur die Übereinstimmung mit den Angaben in Hierokles’ *Synekdemos* eine Rolle, es passt auch die Topographie vor Ort sehr gut zu Epiphanius’ Charakterisierung als „wüster“ Ort.⁴² Einer der Gründe für die lange vergebliche Suche nach Pepouza liegt darin, dass dieser Siedlungsplatz in einer entlegenen, abgeschiedenen Gegend liegt. Ramsay stieß nie persönlich bis in diese Region vor, obwohl er den Ulubey Canyon kannte.⁴³ Ähnlich scheint August Strobel, der sowohl Asarönü⁴⁴ südwestlich

³⁹ See Chapters 2 and 3 above.

⁴⁰ See Chapter 4 above.

⁴¹ For the Montanists’ eschatologically based calculations about the “New Jerusalem,” see Chapter 9 below and a future publication by Peter Lampe in a second volume.

⁴² See n. 1 above.

⁴³ See Ramsay, *CB*, I, 2: 569-70.

⁴⁴ Strobel, *Land*, 123, 186-89

of the Pepouza site,⁴⁵ he does not appear to have hiked through the canyon between Cilandiras and Asarönü. Despite the existence of an extant ancient donkey path (Figs. 5.11 and 5.12),⁴⁶ this part of the canyon is difficult to traverse. The scenery, however, is spectacular. Rugged perpendicular walls reach up on either side of the river bed of the Banaz Çayı.

If the ancient site in the Ulubey Canyon is indeed, as argued here, the site of Pepouza, it is no wonder that Epiphanius' contemporaries could report to him that Pepouza was a desolate place—especially (but not necessarily) if (part of?) the city itself had also been destroyed (through earthquake or other disaster?) as reported by Epiphanius. Besides the existence of the monastery, already discussed above, the striking correlation between Epiphanius' description of Pepouza's topography and the topography of the site near Karayakuplu gives this site precedence over other sites which are also consistent with the data supplied by Hierokles regarding the location of Pepouza. None of those other sites, suggested by earlier scholars as the possible sites of Pepouza, fits Epiphanius' description so aptly.

THE ANCIENT SITE NEAR KARAYAKUPLU

The archaeological surface surveys conducted in 2001, 2002, 2003 and 2004 reveal that the ancient site near Karayakuplu is even more extensive than we had imagined in July 2000. There is clear evidence of continuous settlement of the site, on both sides of the Banaz Çayı, from Hellenistic to Byzantine times. The main part of the city was located on the northern slopes of the river valley.

Within the "city area" is a large rectangular terrace of land, overlooking the river, which contains numerous ancient architectural pieces, including marble blocks, undoubtedly quarried from the ancient quarry on the south side of the Banaz Çayı at the eastern end of the site and from a second quarry in the Ulubey Canyon between Pepouza and Cilandiras.⁴⁷ These blocks indicate the presence of a significant building, and the shape of the field, which has an east-west orientation, tentatively suggests that this may be the site of a church.⁴⁸ In 2002, in the field next to this one, we found a ceramic bread stamp for making Eucharist bread

unseres Pepouzas als auch die Picknickstelle in Cilandiras östlich Pepouzas besuchte,⁴⁵ niemals durch das Canyon zwischen Asarönü und Cilandiras gewandert zu sein. Trotz eines erhaltenen antiken Eselsweges (Fig. 5.11 und 5.12)⁴⁶ ist dieser Canyonabschnitt heute nicht einfach zu begehen. Die Szenerie jedoch ist spektakulär. Steile Felswände ragen wild beidseits des Banaz-Flusses.

War die antike Siedlung im Ulubey Canyon in der Tat Pepouza, so nimmt nicht Wunder, dass Epiphanius' zeitgenössische Informanten Pepouza für eine „wüste“ Gegend hielten – besonders, wenn obendrein (aber nicht notwendigerweise) die Stadt selbst (teilweise?) zerstört worden war, wie Epiphanius festhält: sei es durch Erdbeben oder eine andere Katastrophe. Neben der Existenz eines Klosters ist die bemerkenswerte Übereinstimmung zwischen Epiphanius' topographischer Notiz und der heutigen Topographie im Canyon bei Karayakuplu ein Grund dafür, die antike Stätte bei Karayakuplu anderen Orten, die ebenfalls den Angaben des *Synekdemos* entsprechen würden, vorzuziehen. Keiner dieser anderen Orte, die früher für Pepouza gehalten wurden, passt so gut zur Notiz des Epiphanius.

DIE ANTIKE SIEDLUNG BEI KARAYAKUPLU

Die vier Kampagnen des archäologischen Surveys (2001-2004) zeigen, dass die Siedlung bei Karayakuplu sich über eine noch größere Fläche erstreckt, als im Juli 2000 vermutet. Der Ort wurde beidseitig des Flusses kontinuierlich von hellenistischer bis in byzantinische Zeit hinein besiedelt. Der größte Teil der Stadt dehnte sich auf den nördlich des Flusses ansteigenden Hängen aus.

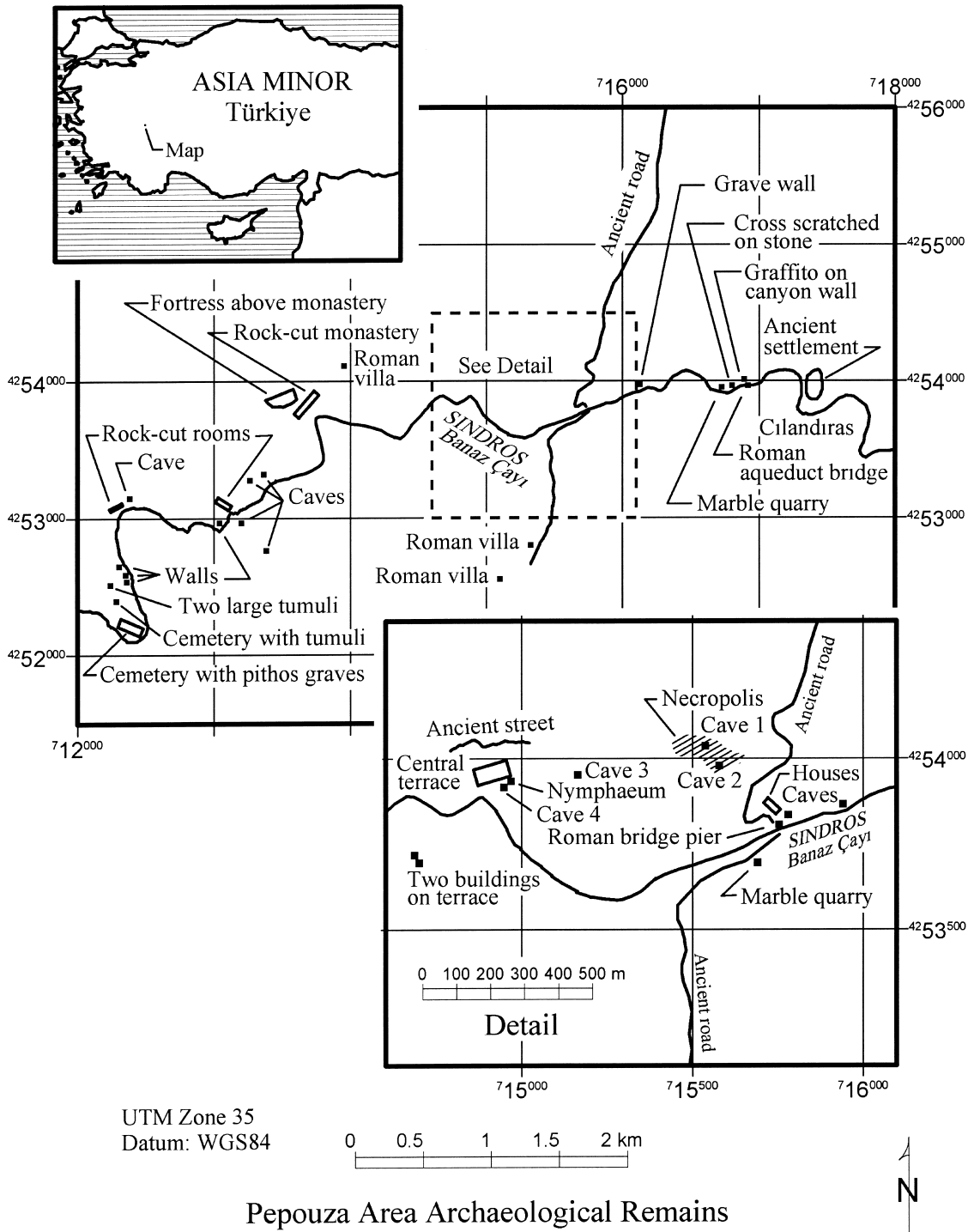
Innerhalb des Stadtbezirks finden sich auf einer großen, rechteckigen Geländeterrasse über dem Fluss zahlreiche antike Architekturbruchstücke, darunter Marmorblöcke, die unzweifelhaft von dem antiken Steinbruch auf der Südseite des Flusses am östlichen Ende der Stadt stammen oder von einem zweiten Steinbruch im Ulubey Canyon zwischen Pepouza und Cilandiras.⁴⁷ Diese Blöcke waren einst in einem bedeutenden Gebäude verbaut. Angesichts der Ost-Westorientierung des Terrassen-Feldes ist nicht auszuschließen, dass es sich dabei um eine Kirche handelte.⁴⁸ Im Jahr 2002 fanden wir jedenfalls auf einem direkt

⁴⁵ Ibid., 177-78.

⁴⁶ See Chapter 9 below.

⁴⁷ See Chapters 9-11 below. A modern marble quarry is still in active production high above the site of the western ancient quarry.

⁴⁸ For further information and discussion, see Chapters 9-12 below.

Pepouza Area Archaeological Remains

Fig. 5.11 Pepouza area: archaeological remains

(Fig. 10.39).⁴⁹ Further archaeological work needs to be undertaken but, for the purpose of identifying Pepouza, it is sufficient to have established that the site near Karayakuplu contains ancient building

angrenzenden Acker einen antiken Brotstempel aus Keramik, der dazu diente, eucharistisches Brot zu kennzeichnen (Fig. 10.39).⁴⁹ Auch wenn noch weitere archäologische Arbeit zu leisten ist, genügt

⁴⁹ See Chapter 10 below.

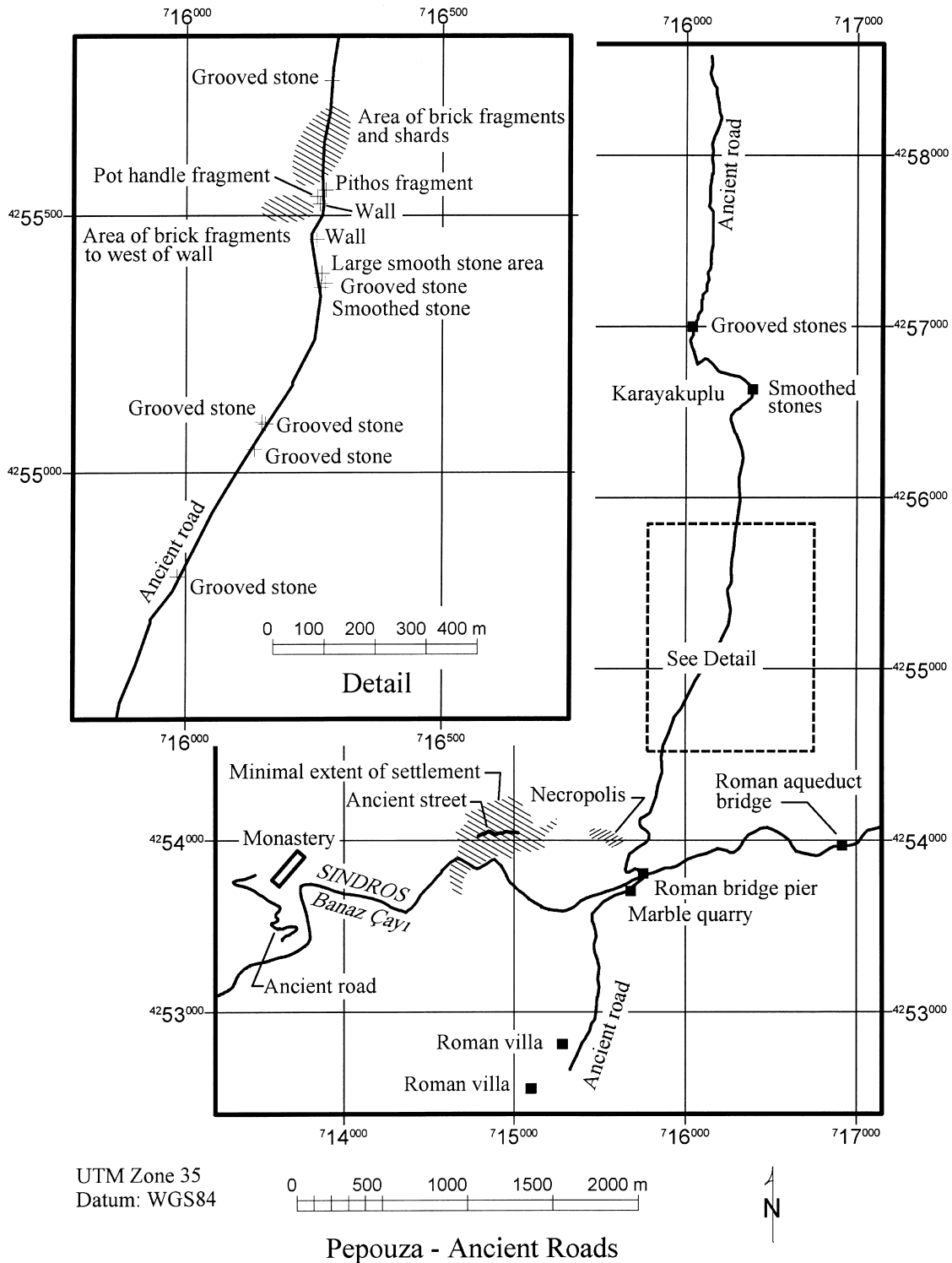

Fig. 5.12 Pepouza: ancient roads

materials and a Eucharistic bread stamp which are consistent with the existence of ecclesiastical buildings.

Mapping the route of ancient roads leading to and from the site near Karayakuplu, we have been

für die Identifizierung Pepouzias festzuhalten, dass in der Siedlung bei Karayakuplu ein eucharistischer Brotstempel und antike Baureste zu kirchlichen Gebäuden passen.

Eine römische Straße führte einst von Süden

able to trace parts of one Roman road leading into the city from the south across the remains of a Roman bridge at the eastern end of the site, near one of the ancient quarries, and up the hill in the direction of Karayakuplu (Fig. 5.12).⁵⁰

While the single Roman period tombstone found, thus far, on the site⁵¹ and other stones contain fragmentary inscriptions,⁵² to date we have not discovered any epigraphic evidence confirming the site to be Pepouza. Similarly, not one of the coins found thus far,⁵³ contains a reference to Pepouza. Such evidence (epigraphic and numismatic), however, can only really be expected to be discovered once digging on the site is permitted.

CONCLUSION

Despite the absence, at this stage, of specific epigraphic or numismatic confirmation, there is overwhelming evidence to support the conclusion that the ancient site in the Ulubey Canyon near Karayakuplu is the site of Pepouza. The site is large enough to have been the site of a city rather than a smaller settlement. Its plentiful shards and architectural pieces prove it to have been occupied before, during, and after the time when Montanism was prevalent in that part of Phrygia. Extant architectural pieces and other material suggest the presence of ecclesiastical buildings. The site's location is consistent both with the geographic data supplied by Hierokles and the topographical description given by Epiphanius. The area in which the site is situated is desolate and isolated, but was linked to the outside world by an ancient road running from south to north and a donkey path in the canyon from west to east so that it was easy to reach Briana and Sebaste. Thus far it has been impossible to determine whether or not the city on the site ever experienced partial or total destruction, but this is not inconceivable should Epiphanius' information about this prove to be accurate.

Seven key elements suggest that the site near Karayakuplu is Pepouza. The first of these is the hitherto unknown inscription now in the Uşak Archaeological Museum which contains the reference to Tymion, the only extant epigraphic confirmation of Apollonius' information that there was a "small polis" named Tymion somewhere near Pepouza. The second is that through being shown the exact

her ins Canyon zu einer römischen Brücke am östlichen Ende der Stadtsiedlung und stieg dann den Hang wieder aufwärts in Richtung Karayakuplu (Fig. 5.12).⁵⁰

Bislang wurden eine Grabstele aus römischer Zeit⁵¹ und kleinere Inschriftenfragmente gefunden.⁵² Doch noch fehlt eine Inschrift und trotz etlicher Münzfunde⁵³ auch eine Münze, die die Pepouza-Identität bestätigten. Freilich sind solche Belege erst wirklich zu erwarten, wenn Grabungen lizenziert werden.

SCHLUSSFOLGERUNG

Das derzeitige Fehlen deutlicher numismatischer oder epigraphischer Zeugnisse kann nicht die überwältigenden Anzeichen schmälern, die für eine Identifikation Pepouzas mit der antiken Siedlung im Ulubey Canyon bei Karayakuplu sprechen. Die Siedlungsfläche ist groß genug, um eine Stadt gewesen zu sein (und nicht nur eine kleinere Ortschaft). Die Fülle von Scherben und architektonischer Stücke weist auf eine Besiedlung vor, während und nach der montanistischen Periode in diesem Teil Phrygiens hin. Erhaltene Architekturfragmente und anderes archäologisches Material (eucharistischer Brotstempel) lassen die Präsenz kirchlicher Gebäude vermuten. Die Lage der Siedlung passt zu den geographischen Angaben des Hierokles über Pepouza und zu der topographischen Notiz des Epiphanius. Das Gebiet, in der die antike Stadtsiedlung liegt, ist „wüst“ und entlegen, war aber durch eine antike Straße von Süd nach Nord und einen Eselsweg im Canyon von West nach Ost mit der Außenwelt verbunden, so dass Briana und Sebaste leicht erreicht werden konnten. Bislang war nicht möglich zu entscheiden, ob die Stadt jemals teilweise oder gänzlich zerstört wurde, doch ist dies nicht undenkbar, sollte Epiphanius' diesbezügliche Notiz korrekt sein.

Sieben Schlüsselemente legen eine Identifikation der antiken Siedlung bei Karayakuplu mit Pepouza nahe. Erstens erwähnt die neuentdeckte Inschrift im Museum von Uşak den Ort Tymion; sie bestätigt als einziger epigraphischer Beleg die Apollonius-Notiz, dass eine „kleine polis“ namens

⁵⁰ See Chapters 9-10 below.

⁵¹ See Chapter 9 below.

⁵² See Chapters 7, 10-11 below.

⁵³ See Chapter 9 below.

spot where the Tymion inscription was found, we were able to locate the sites of Tymion and Simoe near Susuzören (at two adjacent ancient sites respectively).⁵⁴ The third element is the wording of abbot Euthymius' autograph (*hegumenus Pepuzentium*), at the Second Council of Nicaea. This shows that, in Byzantine times if not earlier, there was a Christian monastery at or near Pepouza. The fourth is our discovery of the large monastery near Karayakuplu. The fifth is that only 1.2 km east of the monastery is the site of an extensive ancient city, with abundant archaeological evidence of continuous human settlement for hundreds of years—including the Roman and early Byzantine periods when Pepouza was the Montanists' "holy city." The sixth key element is the fact that the geographic location of the ancient site near the monastery fits perfectly the order in which Hierokles' *Synekdemos* lists the particular subgroup of cities/bishoprics of which Pepouza is the first. The seventh element is the existence of a "high mountain" only a few kilometers south of the ancient site from which not only that site but also the location of the Tymion inscription can be seen—and which explains why Montanus would have named both Pepouza and Tymion "Jerusalem." These settlements marked, for Montanus, the southern and northern portals of the "New Jerusalem." The topography of the area between Pepouza and Tymion provided an ideal location for the expected descent of the Montanist "New Jerusalem" out of heaven. Any one of these seven elements, taken by itself in isolation from the others, would be insufficient to identify Pepouza. Taken together, however, they prove beyond any reasonable doubt that the ancient site near Karayakuplu is indeed Pepouza—the center of Montanism in Phrygia.

Tymion irgendwo in der Nähe von Pepouza lag. Zweitens sind wir angesichts der Fundstelle der Inschrift in der Lage, die antiken Siedlungen von Tymion und Simoe in der Nähe von Susuzören zu lokalisieren (an zwei benachbarten antiken Siedlungsplätzen).⁵⁴ Drittens zeigt der Wortlaut der Unterschrift des Euthymius als Abt von Pepouza (*hegumenus Pepuzentium*) beim Zweiten Konzil von Nicaea, dass spätestens in byzantinischer Zeit ein christliches Kloster in oder bei Pepouza existierte. Viertens wurde der große Klosterkomplex bei Karayakuplu entdeckt. Fünftens liegt nur 1,2 km östlich des Klosters die Siedlungsfläche einer weitläufigen antiken Stadt, die ausweislich ihres reichhaltigen archäologischen Materials kontinuierlich über Jahrhunderte besiedelt war – auch in römischer und frühbyzantinischer Zeit, als Pepouza die „heilige Stadt“ der Montanisten war. Sechstens passt die geographische Lage dieser antiken Siedlung unweit des Felsenklosters perfekt zu der Reihenfolge, in der Hierokles im *Synekdemos* Städte und Bischofssitze auflistet und dabei mit Pepouza eine Untergruppe beginnen lässt, die in nordöstlicher Richtung sich (via Briana) in Sebaste fortsetzt. Siebtens lassen sich von einem nur ein paar Kilometer weiter südlich gelegenen „hohen Berg“ aus sowohl die antike Siedlung bei Karayakuplu als auch das Fundareal der Tymion-Inschrift sehen, was erklärt, warum Montanus Pepouza und Tymion als „Jerusalem“ bezeichnete. Diese beiden Siedlungen markierten für ihn südliche und nördliche Einfallstore des „Neuen Jerusalems“. Die Topographie des Gebietes zwischen Pepouza und Tymion bot sich in idealer Weise für die erwartete Landung des vom Himmel sich herabsenkenden montanistischen „Neuen Jerusalems“ an. Jedes dieser sieben Elemente kann für sich genommen Pepouza nicht identifizieren; zusammen betrachtet, bezeugen sie jedoch, dass die antike Siedlung in der Nähe von Karayakuplu Pepouza war – das Zentrum des Montanismus in Phrygien.

⁵⁴ See Chapter 12 below.

CHAPTER FIVE

PEPOUZA'NIN BULUNUŞU

William Tabbernee

Giriş

Geçen 125 yıl içinde, tamamlandığında Pepouza'nın yeri konusunu açıklığa kavuşturacak bir yapı bozun çeşitli şekillerdeki parçaları, Montanistlerin kutsal şehri olan bu yerleşmeyi keşfetmek arzusunda olan arkeologlar, epigraflar ve tarihçiler için gün geçtikçe belirginleşmiştir. Doğru şekilde birleştirildiği zaman, bu parçaların bir dağ ya da yüksek tepe, en azından iki kilise, geniş bir şehir alanı ve terkedilmiş¹ olarak tanımlanabilecek bir kısma işaret etmeleri ve de bunların hepsinin de batı-orta Frigya'da, antik Eumeneia'nın (Işıkli) batısında ve Sebaste'nin (Selçukler) güneybatısında yer almaları gerekmektedir.²

Montanizm'in başlangıcından, yaklaşık M.S. 550'de Ephesos'lu Johannes tarafından çökertilmesine³ kadar yapılan dini ve idari zulüm üzerine yazılmış doktora tezimi 1978 yılında tamamladığımdan beri, tutku halinde, Pepouza'nın kesin yeri hakkındaki bilmeceyi çözmeye yardım etmek arzusunda idim. Ancak yirmi yıllık bir zaman sonunda yapabildiğim en iyi şey, daha önceki bilim adamlarınca tespit edilmiş yerleşmeleri saymak, tanımlamak ve harita üzerine işaretlemek olmuştur.⁴ 1997 yılında⁵ Batı Türkiye'de meslektaşlarımla yaptığımız bir gezi sırasında olası Pepouza yerleşmelerini ziyaret etmek fırsatını bulabilmiş ve Pepouza'yı arama olgusunu ilmi uğraşlarım içinde daha yüksek bir öncelik sıralamasına çıkarmıştım.

KÜLKÖY

5 Temmuz 1997'de, Uşak Arkeoloji Müzesi müdürü Sayın Kazım Akbıykoğlu, kendisine yönelttiğim Pepouza'nın yeri hakkında ne düşündüğü sorusuna yanıt olarak, bana Külköy'ün (Delihıdırlı, Buğdaylı veya Bekilli⁶ değil) Pepouza olabileceğini söyledi (Bkz. Res. 1.3). Külköy yakınında bir Bizans bazilikasının kalıntıları, yakın bir tarihte ortaya çıkarılmıştı. Meslektaşlarım ve ben bu yerleşimi ziyaret edebilmek ve Sayın Akbıykoğlu'nun tavsiyeleriyle burada bir arkeolojik yüzey araştırması hatta bir kazı yapıp yapılmayacağına dair incelemeler yapmak için gerekli izini aldık. 6 Temmuz 1997'de Külköy'ü ziyaret ettik.

Külköy köyü Karahallı'nın yaklaşık 5 km kuzeyinde ve Delihıdırlı'nın 3 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bu nedenle yeri, W.M. Ramsay'in Pepouza'yı yerleştirmeyi tercih ettiği bölgeye son derece yakındır ve diğer benzer yerleşmelerin yakın çevresinde bulunmaktadır. Buğdaylı, Külköy'ün yaklaşık 8 km güneybatısında yer alır. Üçkuyu (Tymion olduğu varsayılan yerleşmelerden biri) ve Bekilli sırasıyla yine güneybatı doğrultusunda 14 km ve 18 km uzaklıktadır. Bu köyler içinde en kuzeydeki olan Külköy, Gürpınar'a (Briana?) diğerlerinden daha yakındır; bu da Hierokles'in Piskoposluklar listesindeki ilgili alt grubun başlangıç noktasının (yani Pepouza) kuramsal olarak konumuna diğer kentlerden daha uygun olduğunu gösterir.⁷

"Külköy"ün Türkçe karşılığı "külden köy" dür. Delil olarak gösterilen diğer yer adlarıyla ilgili ipuçları gibi, anlamı etimolojik olarak çok ciddiye alınmamalıdır ama yine de bir zamanlar yangın sonucu en azından kısmen tahrip olmuş bir yerleşime böyle bir ismin uyması ilginçtir. Buna benzer olarak, "kutsal tepe" konusundaki topografik ipuçları tamamen konumuz dışında olmasına rağmen, çevrenin en yüksek tepesi olan Ömerçalı'nın (1141m) hükmettiği, Külköy yakınındaki (ana) antik yerleşim bölgesinde bir Bizans kilisesinin kalıntılarını bulmak da heyecan vericiydi (Res. 5.1). Dahası, Külköy'deki antik yerleşme ilk bakışta, birbirinden 1,5 km uzaklıkta iki antik yerleşme izlenimini veriyordu. Teorik olarak, bunlardan daha küçük olanı Tymion olabilirdi. Ya da bunlardan biri Pepouza şehri diğeri de Pepouza Montanist kült merkezi olabilirdi.⁸

Bizans kilisesinin kalıntılarının yanında bir dere akmaktadır ve iki tane de antik kuyu gözlemlenmiştir. Yerel rehberliğimizi yapan köylü, "eski hamam" olarak adlandırdığı bir yeraltı yapı kompleksinin toprak altındaki kalıntılarından söz eder. Ovada antik bir mermer ocağının kalıntıları bulunmaktadır. Hristiyan graffitoları ve sembolleri, buna haçlar da dahil, mermer ocağının çukurunun duvarlarına oyulmuştur. İtinayla oyulmuş Bizans haçları, kilise kalıntılarında bulduğumuz mermer levha kalıntılarını süslemektedir. Külköy

yakınındaki antik yerleşme(ler)de, açıkça, ocakla bağlantılı işliklerde çalışmış sanatçılar yaşamaktaydı ve eserlerini yörede ve olasılıkla da hem Hıristiyan hem de Hıristiyan olmayan diğer müşterilerine satmaktaydılar.

Bu dönemde, Külköy'ün gerçekten Pepouza için olası bir yerleşme olduğuna ve Dumanlıören'le birlikte (Tymion olabileceğini düşündüğüm yerleşme⁹) daha yakından incelenmeyi hak ettiklerine karar verdik.

1998 ve 1999 yılları boyunca, Pepouza'nın (ve Tymion'un) yeri konusunda yazılı, arkeolojik, epigrafik, topografik, yer adlarıyla ilgili ve nümizmatik kanıtlar aradığım geniş bir araştırma yaptım ve her bilinen kaynağı yeni bir ipucuna rastlamak ümidiyle tekrar inceledim. Bu araştırmalarım sırasında son derece önemli üç detay benim için kesinlik kazandı. Birinci olarak, Pepouza gerçekten Hierokles'in şehirler ve piskoposluklar listelemesindeki alt grubun ilk şehriydi. İkinci olarak, Pepouza aslında, daha önceleri düşünüldüğünden daha kuzeyde yer almaktaydı (Külköy olasılığı böylece kuvvetlenmekteydi). Üçüncü olarak da, Pepouza'nın post-montanist tarihinin şehrin yeri hakkında çok önemli bilgiler içerdiğinin farkına varmam oldu. Aslında, Bizans kilise meclisi katılımcılarının listesi sadece, montanist cemaatin yok olmasından bir çok yüzyıl sonra Pepouza'da Ortodoks bir piskoposluğun devam ettiğini değil, aynı zamanda Bizans baş rahiplerinin Pepouza'nın içinde ya da hemen dışında bir manastıra nezaret ettiklerini de kanıtlamaktadır.¹⁰ Manastırın kalıntılarını bulmanın Pepouza'yı da tanımlamaya yardımcı olacağından emindim. 3 Temmuz 2000'de Türkiye'de Yalvaç'ta düzenlenen uluslararası bir konferansta Pepouza'nın yeri konusundaki araştırmalarımın sonuçlarını sergiledim.¹¹

Bu arada ben ve bazı meslektaşlarım, Külköy ve Dumanlıören gibi olası yerleşmelerde arkeolojik yüzey araştırmaları yapabilmemiz konusundaki resmi başvuruyu hazırlamamızda bize çok yardımcı dokunan Sayın Akbıykoğlu ile iletişimi sürdürdük.¹² Bu başvurumuz için ek bazı incelemeler gerekince de, kendisi büyük bir yardımseverlik göstererek, Külköy'ü 19 ve 24 Temmuz'da tekrardan ziyaret etmemize izin vermiştir.¹³

Külköy'ü ilk ziyaretimizde bize bahsedilen "eski hamam"ın bir Roma hamamı, bir konaklama yeri ya da hatta bir manastır olup olmadığını anlamak amacıyla, meslektaşlarım ve ben direkt olarak, Külköy yakınındaki antik yerleşmenin, sözde kompleksin gömülü olduğu kısmına gitmeyi istedik. Bir köylü bizi, yerin altında bir dizi odanın bulunduğunu söylediği bir yere götürdü. 1997'deki köylü

gibi, o da burayı bir "hamam" olarak tanımladı. Birkaç metre kalınlığında bir toprakla örtülü olup, ayrıca içinde bir bağ da yer aldığından, kendi gözlerimizle bu "hamam" odalarını göremedik. Ama, hamamın olduğu varsayılan arazide mermer bir sütun başlığı ve çok sayıda çanak çömlek ve tuğla parçaları gördük. Yalnızca resmi bir arkeolojik kazı çalışması, toprağın altındakiler konusundaki bu sözlü anlatımın doğru olup olmadığını kanıtlayabilirdi. Köylü, kompleksin en az üç ya da dört geniş odasının olduğundan bahsetmekteydi. Ayrıca bu odalardan birinde büyük bir mermer havuz gördüğünü de anlatmaktaydı.

19 Temmuz 2000 de Dumanlıören'i ziyaret ettiğimizde, hala burasının Tymion için en uygun yer olduğunu düşünüyorduk,¹⁴ Külköy'ün Pepouza için çok yüksek bir aday olduğundan da vazgeçemiştik. Doğrusu o gün, öğrendiklerimiz sayesinde cesaretlenmiş ve gelecek yıl sözde "hamam"ı ortaya çıkarabilmek için yapmak istediğimiz kazı için izin başvurusunda bulunmaya karar vermiştik.

19 Temmuz 2000 de Külköy yakınındaki antik yerleşmenin ikinci kısmını henüz tekrar ziyaret etmemiştik ama buna rağmen, yerleşimin bu kısmının gerçekten Pepouza ana şehrinin ya da, daha büyük olasılıkla, Montanist kült merkezinin kalıntılarını içerdiğine inanıyorduk. (Yerleşmenin bu kısmına 24 Temmuz 2000 de yaptığımız ziyarette burasının bitişik antik yerleşmenin nekropolu olduğu ortaya çıkmıştır) 20 Temmuz 2000 de,¹⁵ Tymion yazıtının kaynağı ve metnin öneminin anlaşılması, bizi, Pepouza'yı Külköy yakınındaki antik yerleşmede değil, yaklaşık 7 km daha kuzeybatıdaki başka bir antik yerleşmede aramaya yönlendiren bir dizi olayın başlangıcı olmuştur. Dumanlıören gibi, Külköy yakınındaki antik yerleşme de, Montanus'un "Kudüs" olarak adlandırdığı yerleşmelerden biri değildir – ama Pepouza yakınlarında ve onun "etki alanında" bulunan bir antik kasaba ya da şehir olmaması için de hiç bir neden yoktur.

TYMION YAZITI VE PEPOUZA'NIN KONUMU

4. Bölümde anlatıldığı gibi, üzerinde bulunan yazıtta "Tymion" sözcüğünü içeren, Uşak Arkeoloji Müzesi'nde korunan mermer levhanın buluntu yerinden yola çıkarak, Tymion'un Susuzören (Uşak'ın 18 km güneyi, Bkz. Res. 4.4) yakınlarında olduğunu kanıtlamıştır. Tymion yazıtının bu sürpriz coğrafik buluntu yeri, daha önceleri (ben dahil) bir çok bilim adamı tarafından Tymion olduğu zannedilen Dumanlıören'in 25 km den fazla kuzeyindedir. Ayrıca Külköy'ün de yaklaşık 20 km kuzeybatısında yer alır–burasını da, Tymion yazıtının bulunmasından bir gün önceye kadar,

meslektaşlarım ve ben Pepouza olması en yüksek yerleşme olarak tanımlamıştık. İlk önce, Tymion yazıtının buluntu yerini görünce, eldeki yap boza uymayan bir parçayla karşılaştığımızı sanmıştık. Ben, Pepouza'nın daha önceleri düşünüldüğünden daha da kuzeyde yer almış olması gerektiğini savunurken, Tymion'un *bu kadar kuzeyde* olabileceği olasılığını aklıma getirmemiştik!

PEPOUZA İÇİN YENİ BİR ARAMA

Tymion yazıtının buluntu yerinden yola çıkarak, Tymion'un konumunu biliyorduk ve daha önceleri kimsenin bakmayı akıl etmediği bir bölgede Pepouza'yı aramaya başlamıştık. O dönemde, Pepouza'nın konumunun Tymion'la olan ilgisini bilmediğimiz için, her türlü olasılığı göz önünde bulunduramaz ve hiç bir yeri tanımlanmamış antik yerleşme olarak zamansız konu dışı bırakmamamız gerekmektedir. 21 ve 22 Temmuz 2000, Cuma ve Cumartesi günleri, aşağıdaki opsiyonlara sahip yerleşmeleri ziyaret ettik:

1. Tymion yazıtının buluntu yerinin hemen civarındaki antik yerleşim kalıntıları¹⁶

Acaba Tymion yazıtının bulunduğu yerin yakınlarındaki antik yerleşmelerden birisi de Pepouza'nın konumuna işaret edebilir miydi? Bu antik yerleşmelerden birincisi, Tymion yazıtının buluntu yerinin *güneybatısındaki* bir höyük olmalıdır. Buluntu yerinin 2.7 km *kuzeydoğusundaki* ikinci yerleşme, Şükraniye yakınında yer alan ören yeri gibi, daha geniş bir alanı kaplar.¹⁷ Konuyu daha dikkatli düşününce, bu yerleşmelerden hiç birinin, Pepouza gibi, oldukça geniş bir yerleşim için yeterince büyük olmadıklarına karar verdik. Bu nedenle, bu her iki yerleşmeyi Pepouza seçenekleri arasından çıkarmaya karar verdik.

2. Hacım

Yazıtın buluntu yerinin kuzeydoğusundaki yerleşme kalıntıları bugünkü Hacım köyüne ait bir tarlada (Res. 4.4) yer almaktadır. Hacım Simoe yerleşmesinin yaklaşık 5 km kuzeydoğusunda (ve Susuzören'in 8 km kuzeydoğusunda) yer alır. Hacım'daki yerleşmenin, antik dönemde hangi şehir olduğu konusunda mesleki anlaşmazlıklar olmasına rağmen, burası muhtemelen Babdalai ya da belki de Allouda'dır.¹⁸

3. Buğdaylı

Daha önceki araştırmalarıma dayanarak, meslektaşlarım ve ben, Hierokles'in *Synekdemos*'unun güvenilirliğinden emindik.¹⁹ *Synekdemos*'da Pepouza'nın, Sebaste'nin (Selçikler)²⁰ güneyi veya güneybatısında bir yerde olduğu söylendiğinden,

Tymion yazıtının buluntu noktası yakınındaki iki antik yerleşme ve Hacım'ın, *Synekdemos*'daki Pepouza'nın konumu verileri doğrultusunda, konu dışı bırakılmaları gerektiğini düşünmekteydim. Tymion'un önceleri varsayıldığından daha kuzeyde olması gerçeğine rağmen, bu, *Synekdemos*'un Pepouza'nın konumu konusunda hatalı olduğunu düşündürmemelidir. *Synekdemos*, Tymion'dan hiç bahsetmemektedir (yanlışlıkla Tymion'un ne bir şehir ne de bir piskoposluk olduğu teyit eder) ve bundan dolayı, *Synekdemos*'a dayanarak yapılacak olan, Tymion'un konumu konusundaki herhangi bir spekülasyon, Tymion'un Pepouza'nın yakın çevresinde yer almış olduğu varsayımını ortaya çıkarır. 20 Temmuz 2000'e kadar ben de bu terimin taraftarı olmama rağmen, Tymion yazıtının buluntu yerinden yola çıkarak Tymion'un gerçek konumunu keşfettikten sonra, bu terimin yanlış olduğuna karar verdim. Tymion ve Pepouza, Tymion Sebaste'nin batısında hatta bir miktar kuzeybatısında ve Pepouza da hala (*Synekdemos*'ta belirtildiği gibi) Sebaste'nin güneyinde veya güneybatısında olmak suretiyle, daha önceleri varsayıldığından çok daha uzakta yer almış olabilirler. Bunu kavramanın ışığında, meslektaşlarım ve ben, Pepouza'yı arama çalışmalarını, Tymion yazıtının buluntu yerinin güneyinde, yani Selçikler'in (Sebaste) güneybatısında, yoğunlaştırdık. Bu alan Buğdaylı'yı da içermektedir.

2. Bölümde anlatıldığı gibi, W.M. Ramsay ve onu yakın zamanda izleyen August Strobel, Boudaili'nin (modern okunuşu Buğdaylı) Pepouza isminin değişime uğramış hali olduğunu önermişlerdir.²¹ "Buğday yeri" anlamına gelen Buğdaylı, Dumanlı'nın 4 km doğusunda yer alır (Res. 1.3). Tymion yazıtının buluntu yeri ile Buğdaylı köyü arasındaki mesafe 24 km olmasına olmasına rağmen emin olmak için, Buğdaylı'nın Pepouza olma olasılığını tekrar kontrol etmek istedik.

Meslektaşlarımdan bazıları ve ben, Buğdaylı'yı 6 Temmuz 1997 de ziyaret etmiştik. 21 Temmuz 2001 tarihindeki ziyaretimiz, daha önceki saptamalarımızda haklı olduğumuzu göstermiştir. Buğdaylı yakınında hiçbir antik kalıntı yoktur ve köyde de hiçbir antik taş rastlanmamıştır. Ramsay'ın iddia ettiği yer adlarıyla bağlantılı ipucu doğru değildir. Pepouza'nın Buğdaylı'da veya yakınında bulunmadığından emin olarak oradan ayrıldık.

4. Delihıdırlı

W.M. Ramsay'ın Pepouza'nın konumu konusunda yaptığı kendi önerisi, Delihıdırlı'nın 2 km güney-

doğusunda, Delihıdırlı ve Karahallı arasında yer alan bir antik yerleşmedir (Res. 1.3).²² 21 Temmuz 2000 de, bu yerleşmeyi de ziyaret ettik. Bay Akbıykoğlu burada, bir bina inşaatı sırasında yapılan kazılarda bir lahitin ortaya çıkarıldığından bahsetti. Bu bina, Çivril ve Uşak arasındaki anayola, Selçikler/Sebaste yakınlarında bir kavşakla bağlanan kuzey güney yönündeki önemli bir yolun doğu kenarında yer almaktadır. Olasılıkla, Delihıdırlı'nın kuzeydoğusundan Selçikler'e (Yakınına) uzanan modern yol da, en azından yaklaşık olarak antik bir yolun güzergahını takip etmektedir ve Delihıdırlı ve Sebaste'de antik yerleşmeyle birleşmektedir. Delihıdırlı ve Selçikler arasındaki uzaklık kuş uçuşu yaklaşık 20 km dir – bu da Hierokles'in *Synekdemos*'undaki verilerden çok farklı değildir.

Buğdaylı'dan farklı olarak, modern Delihıdırlı'nın yakınlarında antik yerleşme olduğuna şüphe yoktur. Lahitin bulunduğu yeni yapının yakınlarında, çok sayıda büyük antik mimari parçalara rastladık. Yapının kuzeyinde, yüz metreden daha yakın bir mesafedeki yolun doğu kısmındaki toprak sette, büyük taşlardan yapılmış bir mezar bulunmaktadır. Tepenin üstündeki alan ve bunun doğuya doğru uzantısı geniş bir nekropol içermektedir. Çok sayıda çanak çömlek, pithos parçaları ve mimari bloklara rastlanmıştır.

Tepenin daha aşağılarına doğru yol, Bulkaz Çayına karışan Boyalı Deresinin üstünden geçer. Bu noktada, yolun doğu tarafında, Karakuyu denilen bir alan bulunmaktadır. Bu kuyunun çevresinde bazı antik mimari kalıntılar ve aşınmış bir kapı steli yer almaktadır. Ayrıca hala kullanılan üç tane sarnıç vardır. Kuyunun yakınındaki tarlalarda çok fazla olmamakla beraber birkaç adet çanak çömlek ve tuğla parçası bulunmuştur. Olasılıkla da bunlar, tepeden aşağıya sürüklenmişlerdir.

Ramsey'in bu yerleşmeyi neden Pepouza olması en olası yerleşme olarak nitelendirdiği çok açıktır. Burada önemli bir antik yerleşme yer almıştır ve konumu Hierokles'in *Synekdemos*'uyla aykırı düşmemektedir. 21 Temmuz 2000'de, Delihıdırlı'yı potansiyel Pepouza olmak pozisyonundan azad etmemekle beraber, hala Delihıdırlı'yı Tymion yazıtının buluntu yerinden ayıran 24 km'lik büyük mesafe konusunda soru işaretlerimiz bulunmaktaydı.

5. Yoncalı

Tymion yazıtının konumundan yola çıkarak, Buğdaylı, Delihıdırlı ve Karabasan, İkizbaba, Sırıklı ve Bekilli gibi, daha eski bilim adamlarınca önerilmiş olası Pepouza yerleşmelerinin,²³ ve

hatta Külköy'ün Pepouza kenti olmak için çok fazla güneyde yer aldıklarına karar vererek Tymion yazıtının buluntu yerine daha yakın (ama hala güneyinde) olan bölgeyi yakından incelemek için bu yerleşmeleri ziyaret etmeyi erteledik.²⁴ 22 Temmuz 2000 Cumartesi günü, Susuzören'in güneydoğusunda ve 5 km den daha az uzaklıkta ve Tymion yazıtının bulunduğu tarlaya güney yönünden sadece 3 km uzaklıktaki Yoncalı'yı ziyaret ettik (Bkz. Res. 4.4).

Yoncalı'da sayın Kazım Akbıykoğlu bize, etrafında bir sütun kaidesi gibi bazı antik mimari parçalar da bulunan bir antik kuyu gösterdi. Birkaç gün önce, bize Tymion yazıtının bulunduğu²⁵ tarlanın kuzeydoğusundaki bir tarlada bir sütun gösteren bir köylü, buralarda bulunan sütunlar ve diğer mermer yapı malzemelerinin yıllar içinde Yoncalı'ya taşındığını anlatmıştı.²⁶ Bu nedenle, Yoncalı'daki kuyunun etrafında ve köyün diğer yerlerinde gördüğümüz mimari parçaların bir kısmının Tymion yazıtının bulunduğu yerden gelmiş olması mümkündür. Yoncalı'nın kendisinin, Pepouza olmayı bırakın, herhangi bir antik yerleşme olduğuna dair bir kanıt bile rastlamadık. Özellikle de, Yoncalı'nın Selçikler/Sebaste'nin (güneyinde ya da güneybatısında değil) batısında yer almış olması, eğer Hierokles'in verileri ile bağdaşması söz konusu olursa, Pepouza'nın Yoncalı'dan daha güneyde yer alması gerektiğini varsaydık – ve daha sonra bunun doğruluğu ortaya çıktı.

“MAĞARADAKİ KİLİSE”

20 Temmuz 2000'de Bay Akbıykoğlu'nun Uşak ili sınırlarındaki erken Hıristiyanlık üzerine bize ulaştırdığı çok faydalı verilerden bir tanesi de, Pepouza'nın bulunuşunda çok önemli yer tutan bir bilgi parçasıydı. Bize, Uşak'ın yaklaşık 30 km güneyinde, Karahallı kazasında, Cılandıras'ın batısında, Banaz Çayı'nda sevilen bir piknik alanı olan Ulubey Kanyonu'ndaki, kendi deyiimiyle “mağaradaki kilise”den söz etti (Bkz. Res. 4.4). Aramızdan bazıları, 6 Temmuz 1997'de, bir şelenin ve günümüzde yaya köprüsü olarak kullanılan kemerli bir yapının altına sığınmış bu piknik yerini ziyaret etmişti (Res. 5.2).

20 Temmuz 2000'de, bu kemerli yapının yakınındaki kanyonu araştırdığımız zaman, bir çok başka mağara bulmamıza rağmen, “mağaradaki kilise” izine hiç rastlamadık. 22 Temmuz'da ise Bay Akbıykoğlu bizi, başka bir yoldan, bu “mağaradaki kilise”ye ulaştırdı – bu hem bizim tahminimizden çok daha uzun ve kanyonun çok daha batısından geçen, hem de kafamızda canlandırdığımızdan farklı bir yoldu.

“Mağaradaki kilise” yolculuğunda ekibimiz, benim önerim üzerine, önce, Uşak'ın 5 km güneydoğusunda ve Susuzören'in kuzeyinde kalan Hocalar köyünde²⁷ mola verdi. Köydeki inşaat çalışmaları, görmek isteyeceğimiz bazı mimari parçaları gün ışığına çıkartmıştı. Bunların bir çoğu bir Bizans bazilikasına ait olmalıydılar. Bir büyük dikdörtgen levhanın üstünde büyük bir Bizans hacı bulunmaktaydı. İnşaat alanı camiye yakın bir yerdedi. Caminin bahçesinde de Bizans dönemine ait özenle işlenmiş dini bir taş ve buna uyan sütunlar ve sütun başlıkları yer almaktaydı – olasılıkla da hepsi aynı antik kiliseden gelmekteydiler.

Bu Bizans dönemi taşlar bana, sayın Kazım Akbıykoğlu'na, Bizans dini malzemenin Pepouza'yı arama çalışmalarında hiç de konu dışı olmadığını anlatma fırsatını verdi. Caminin huzur verici bahçesinde otururken kendisine, Pepouza'daki Montanizm akımının M.S.550'de Ephesos'lu Johannes tarafından ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, hem Euthymius adında Pepouza'daki (ya da çok yakınındaki) bir manastırın baş rahibinin hem de Theophylactus adında Pepouza'lı diğer bir dini delegenin, 787 yılındaki Nicaea ikinci meclis toplantısına katılmış olduklarının tartışma götürmez kanıtları olduğunu anlattım. Ayrıca, Nikolaos adındaki Pepouza baş piskoposunun, 879 da yapılan Konstantinopolis'teki kilise meclisine katılanlar listesinde yer aldığından bahsettim.²⁸ Uşak Arkeoloji Müzesi müdürü, M.S. 550 yılından sonra Pepouza'da Hıristiyanlığın devam ettiğini ve Pepouza'da ya da yakınında bir manastır olduğunu ilk kez duyuyordu. Ertesi gün bana, eğer 1997 yılında kendisine Pepouza'daki manastırdan söz etmiş olsaydım, bizi Külköy'de araştırma yapmaya yollamamış olacanın sırrını verdi! 22 Temmuz 2000 sabahı, hala elimizdeki yap boz parçalarını bir araya getirememiştik.

KARAYAKUPLU

Hocalar (ki hiçbir zaman Pepouza olabileceğini düşünmedik) ziyaretinden sonra, 5 km güneye Susuzören'e doğru yola devam ettik, oradan da hem Tymion yazıtının buluntu yerine hem de Yoncalı'ya (yukarıda tanımladığımız) ulaştık. Yoncalı'dan, Yoncalı'nın 7 km güneyindeki Karayakuplu yönüne devam ettik (Res. 4.4). Karayakuplu, Uşak ili kuzey sınırlarına yayılmış, çok geniş bir tarım alanının (Banazova) güney ucunda, Banaz Kanyonu'nun yakınında yer almaktadır. Tymion yazıtının buluntu yeri de bu ovada, Karayakuplu'nun 10 km kuzeyindedir.

Karayakuplu'ya yaklaştığımız zaman (Res. 5.3), Bay Akbıykoğlu şaşırtıcı haberi verdi: ziyaret ede-

ceğimiz “mağaradaki kilise”nin çok yakınında, çok büyük, bulunan çanak çömlekten yola çıkarak da oldukça önemli olduğu düşünülen, ama şimdiye kadar tanımlanamamış bir antik şehir olduğunu söyledi.

Kazım Akbıykoğlu'nun bize gösterdiği yerleşme gerçekten büyüktü (Res. 5.4). 75 km uzunluğundaki kanyon bu noktada oldukça genişliyordu. Yaz olmasına rağmen son derece kuvvetli akan Banaz Çayı'nın kuzey ve güney yakasında, tarım için kullanılan geniş nehir kıyıları uzanmaktaydı. “Mağaradaki kilise”ye doğru batı yönündeki geniş yerleşmenin içinden geçerken, kaya mezarlarına (Res. 5.5; 9.4-9.8) ve yerleşmenin doğu uzantısında geniş bir nekropol olduğuna dair kanıtlara rastladık. Şehir merkezini kuşatan nekropolun batısındaki tarlalarda çeşitli tipte çanak çömlek, tuğla ve mimari parçalar bulunmaktaydı (Res. 10.21-10.35). Çanak çömlek parçalarının sayısı, bugüne kadar araştırdığımız yerleşmeler içinde en çok olanıydı. Burası çok açık olarak antik bir yerleşmeydi – ama Pepouza burası mıydı?

“Mağaradaki kilise”yi bize göstermek için heyecanlanan Bay Akbıykoğlu bizi bu tanımlanamayan antik yerleşmenin batı kıyısından yaklaşık 1,2 km uzaklıkta bir yere götürdü. Banaz Çayının keskin bir şekilde güneye döndüğü bir noktada, Bay Akbıykoğlu'nun “mağaradaki kilise”siyle göz göze geldik. Gördüğümüz, kayalara oyulmuş muhteşem bir manastırdı (Res. 5.6).

MANASTIR

Manastırın masif kaya duvarlarının tabanına ulaştığımızda ve ulaşılabilir odalarından bazılarını incelediğimizde, buranın rahiplerin hücreleri, yemekhane ve depo odalarından oluşan geniş bir kompleks olduğu ortaya çıktı.²⁹ Merkezde, üzeri kubbe bir tavan ile örtülü, salon şeklinde büyük bir mekan bulunmaktadır (Res. 5.7). Kubbenin tepesine illeştirilmiş, bir haç biçiminde birleşen 2 tahta parçası ve ayrıca manastırın iç duvarlarında kazılı 3 adet Bizans hacı da, manastıra yörede “mağaradaki kilise” adının takılmasının sebebini açıklamaktaydı (Bkz. örneğin Res. 5.8).³⁰ Bu hac biçimindeki tahta parçaları (asıl amaçları ne olursa olsun) çok eski değillerdi. 26 Temmuz 2000'de manastıra tekrar gittik.

Türkiye'nin farklı bölgelerinde, özellikle de Kapadokya'da, bir çok kaya manastırı olmasına rağmen, Karayakuplu'nun güneyindeki antik yerleşmenin batısında bulunan bu kaya manastırı, Montanistlerin anavatani olan bu bölgede günümüze kalan yegane örnektir. Ulubey Kanyonu'nda çeşitli büyük mağaralar bulunmaktadır, bunlardan

bazılarında kuşkusuz Neolitik dönemde ve daha sonraları oturulmuştur. Ama hiçbirinin uzaktan bile olsa, bizim aradığımız şekilde, Nicaea'daki İkinci Meclis (aşağıya bakınız) gibi önemli bir ökümenik toplantıya temsilci gönderecek kadar önemli bir manastır cemaatini barındıracak nitelikte büyük bir manastırla ilgileri yoktur. Aşağıda 12. Bölümde de anlatılacağı gibi, bu manastırın hem doğusunda hem de batısındaki 7.2 km çapında bir alanda, Ulubey Kanyonu'nda keşiflerin inzivaya çekilmek için kullandıkları mekanlar da bulunmaktadır. Bu manastır özellikle bir kompleks olarak kullanılmış olmalıydılar, ancak yine de küçüktür. Burası Karayakuplu yakınındaki ana manastırın küçük bir örneği şeklindedir ve böylece aslında burasının uzak bir şubesidir.

Ayrıca manastırımızın birkaç kilometre güneybatı yönünde Kanyon içinde (Hasköy'ün 3 km kuzeyinde) bir yerde, hayranlık uyandıran, yerel halk tarafından "Asarönü" olarak bilinen ve antik bir nekropol barındıran bir mağara kompleksi yer almaktadır. Bu mağaralar serisinin güney ucunda merdivenle aşağı derine inen bir mağara girişi bulunmaktadır; burasının tamamen açıklanabilmesi için kazılması gerekmektedir (belki bir Frig dönemi kült yeri? Res. 5.9).³¹ Asarönü'nü 23 Temmuz 2000'de ve daha sonraki yıllarda tekrar ziyaret ettik. Burasının yalnızca bir bölümü Bizans kilisesi (ya da küçük bir manastır) olarak kullanılmış olsa bile, kompleksin tümü bir nekropoldür.

Manastırın Uşak ili içindeki eşsizliği ve manastırın bazı odalarının duvarlarına kazınmış Bizans haçları,³² buranın, 787 yılında Nicaea İkinci Meclisinde, "Euthymius, *hegumenus Pepuzentium*" olarak imza atmış baş rahibin manastırı olduğu konusunda hemen hemen şüpheye yer bırakmamaktadır.³³ Manastırın daha eski tarihi konusundaki belirgin detaylar ve yaklaşık M.S. 359 yılında Pepouza'ya sürülen Aetius'un bu manastırda yaşayıp yaşamadığı³⁴ hesaba katılmazsa, bu orta Frigya'nın batısında da eşi olmayan manastırın kalıntılarından ve Euthymius'un el yazısının üslubundan tek bir sonuç çıkarılabilir: manastırın 1,2 km doğusundaki antik kent Pepouza'dır.

PEPOUZA

Yakın tarihte keşfedilen (ama epigrafik açıdan tasdiklenmiş olan) Tymion yazıtının buluntu yerinin güneyindeki, o zaman için henüz tanımlanamamış, geniş alana yayılan antik şehrin yakınındaki Bizans dönemi (veya daha eski) manastır kalıntıları, tamamlamaya çalıştığımız yap boz bulmacasının anahtar parçasını bulmamızı sağlamıştır. İki gün önce Tymion yazıtının buluntu yerinin konumunu

keşfetmek bizi heyecanlandırmıştı, manastır keşfetmemiz ise bizi kendimizden geçirdi. Antik yerleşmenin 1,2 km batısında (Res. 5.11) yer alışı, manastırın, Yalvaç'ta 3 Temmuz 2000'de yazılı verilere dayanarak sunduğum, Pepouza Manastır'ının en azından Pepouza'nın yakınında yer alması gerektiği varsayımına tam tamına uyuyordu.³⁵ Daha da önemlisi, antik kentin konumu kendi başına, Hierokles'in *Synekdemos*'unda bahsedilen Pepouza verilerini içermekteydi.³⁶

22 Temmuz 2000'de, manastırın önünde durup, kanyon boyunca antik kente doğru baktığımızda, gerçekten Pepouza'yı bulup bulmadığımız konusunda içimizde hala bir şüphe vardı. Ama, çeşitli durum ve çeşitli konumda Pepouza'yı keşfettiklerini düşünmüş olan daha önceki bilim adamlarından farklı olarak, emin olmadan önce sorabileceğimiz daha çok sorumuz vardı. Örneğin, Kraft'ın Pepouza ya da Tymion yakınında bulmayı ümit ettiği dağ veya yüksek tepe nerdeydi? Pepouza ve Tymion arasındaki ilişki kesin olarak neydi? Hierokles'in *Synekdemos*'undaki verilerle yüklü bu antik kenti, aynı bölgedeki, *Synekdemos* verileriyle yüklü diğer kentlerden farklı yapan neydi? Bu kentin topografyası ile daha eski yazılı tanımları arasındaki bağlantı neydi? Bu kent Roma Döneminden Bizans Dönemine kadar az çok kesintisiz bir yerleşmeyi gösteren kanıtlara sahip miydi? Kentte 2 kilise olduğuna dair arkeolojik kanıt var mıydı? Karayakuplu'nun 2,0 km güneybatısındaki bu yerleşmenin gerçekten Pepouza olduğunu kanıtlayacak yazıt ya da sikke bulunmuş muydu? 2000 yılında Türkiye'de kaldığımız döneminin kalanında, sonra da özellikle 2001, 2002, 2003 ve 2004 çalışmalarında, bu soruların çoğunu cevaplamaya olabildiğince çaba gösterdik – ve olumlu yanıtlar aldık.³⁷

"MONTANUS' UN DAĞI" VE "YENİ KUDÜS" KENTİ

Külköy'ün Pepouza olmadığına karar verdikten sonra, Külköy'den gördüğümüz yüksek tepenin, o tarihten sonra Pepouza olarak adlandırdığımız kentle olan ilişkisinin ne olduğunu araştırmak istedik.³⁸ 25 Temmuz 2000'de (ve tekrar 19 Ekim 2001'de), Ömerçalı'nın ulaşabildiğimiz en yüksek noktasına (Res. 5.1) araba ile gittik ve ondan sonra da bu 1141 m yüksekliğindeki "dağ"ın zirvesine tırmandık. Daha önce de belirtildiği gibi, burası yörenin en yüksek noktasıydı. İlk ziyaretimizde hava çok açıktı ve doğuya baktığımızda, 3 km uzaklıktaki, Külköy yakınındaki kenti görebiliyorduk. Manastırın bulunduğu kuzey bölgeye baktığımızda, sadece 5 km uzaktaki Pepouza kentinin muhteşem manzarasını değil, 17 km daha kuzeydeki Tymion yazıtının

buluntu yeri civarındaki geniş alana ulaşan tüm yolları da görebiliyorduk (Res. 4.4).

Birdenbire bir bulmaca parçası daha yerine oturmuştu. Şimdi Montanus'un neden *hem* Pepouza *hem de* Tymion'u "Kudüs" olarak tanımladığı açıktı. Bunun nedeni, daha önceleri düşünüldüğü gibi, bu iki kentin coğrafi açıdan bir dağın her iki eteğinde ve birbirlerine yakın olmaları değil,³⁹ Montanus'un "Yeni Kudüs"ün gökyüzünden alçalacağını beklediği alanın coğrafi konumunu bu iki şehrin kuzeyden ve güneyden sınırlamaları idi. Ömerçalı sırtlarından, kuzeyde Uşak'a kadar uzanan yüksek ovaya (Banazova) daha dikkatli baktığımız zaman, Montanus'un neden burasını "Yukarıdaki Kudüs" için uygun bir yer olarak seçtiği açıkça belli oluyordu. Topografik açıdan, Montanus döneminde imparatorluk arazisine ait olan⁴⁰ bu zengin tarım yaylası, onun açısından "Yeni Kudüs" için ideal bir konumdu. Gökyüzünden alçalacak bir kutsal kentin iniş alanı olacak kadar düzdü, düzgündü ve genişti (Res. 5.10).

Eğer Montanistler, bu iki antik Frig kentinden daha meşhuru olan Pepouza'yı, (kendi inanışları çerçevesinde) yakında alçalacak olan "Yeni Kudüs" kentinin güney sınırı kabul ettilerse, kuzey sınır da, Pepouza'nın 10 km kuzeyindeki ve o da "Kudüs" olarak adlandırılan Tymion'du.⁴¹

HIEROKLES VE EPIPHANIUS

Ulubey Kanyonundaki Karayakuplu yakınındaki ve şimdiye kadar bilinmeyen bu kentin Pepouza olduğunu gösteren bağlayıcı kanıtlar arasında, coğrafi konumunun sadece Hierokles'in *Synekdemos*'undaki verilerle örtüşmesi değil, aynı zamanda topografyasının da Epiphanius'un burası için kullandığı terkedilmiş bir yer tanımıyla benzeşmesi de yer alır.⁴² Pepouza'nın bu kadar geç bulunuşunun bir nedeni de, kentin uzak ve izole edilmiş bir bölgede yer almasıdır. Ramsey, Ulubey Kanyonu'ndan haberdar olmasına rağmen, bu özel bölgeyi kendi hiç ziyaret etmemiştir.⁴³ Benzer şekilde, August Strobel Pepouza'nın güneybatısındaki Asarönü'nü⁴⁴ ve Pepouza'nın doğusundaki Cılandıras'taki piknik alanını⁴⁵ ziyaretinde, Cılandıras ve Asarönü arasındaki kanyonda yürüyüş yapmamıştır. Antik dönemden kalma bir patika yola rağmen (Res. 5.11 + 5.12),⁴⁶ kanyonun bu bölümü karşıdan karşıya geçmek için çok zorludur. Ama manzara olağanüstüdür. Haşin dikey yamaçlar Banaz Çayı nehir yatağının her iki yakasına ulaşmaktadırlar.

Eğer Ulubey Kanyonu'ndaki bu antik yerleşme, burada varsaydığımız gibi gerçekten Pepouza ise, Epiphanius'un çağdaşlarının kendisine Pepouza'yı

terkedilmiş olarak tanımlamaları, özellikle de, Epiphanius'un anlattığı gibi kent (ya da bir kısmı) bir deprem ya da felaket sonucu tahrip olmuşsa, hiç de şaşırtıcı değildir. Manastırın yanı sıra, yukarıda da bahsedildiği gibi, Epiphanius'un tanımladığı Pepouza topografyası ile Karayakuplu yakınındaki kentin topografyasının birbirleriyle örtüşmeleri, bu kente, Pepouza'nın konumu doğrultusunda Hierokles verileri içeren diğer yerleşmeler arasında öncelik tanımaktadır. Diğer kentlerden hiçbiri, daha önceki bilim adamlarınca Pepouza olarak tanımlanmış olsalar bile, Epiphanius'un tanımına gereğince uymamaktadırlar.

KARAYAKUPLU YAKININDAKİ ANTİK KENT

2001, 2002, 2003 ve 2004 yıllarında yapılan arkeolojik yüzey araştırmaları, Karayakuplu yakınındaki antik kentin Temmuz 2000'de düşündüğümüzden daha da geniş olduğunu ortaya çıkarmıştır. Burası nehrin her iki yakasında da, hellenistik dönemden Bizans dönemine kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüştür. Kentin ana bölümü, nehir ovasının kuzey eğimlerinde yer almakta ve iri kanyon yamaçları (duvarları) boyunca uzanmaktadır.

"Kent alanı" içerisinde, nehre bakan büyük bir dikdörtgen alanda teras bulunmaktadır. Burada, aralarında Banaz Çayı'nın güneyindeki ve kentin doğusundaki antik taş ocağından ve de Ulubey Kanyonu'ndaki, Pepouza ve Cılandıras arasında yer alan ikinci bir taş ocağından taşınmış mermer bloklar da bulunan çok sayıda antik mimari parça ele geçmiştir.⁴⁷ Bu bloklar, önemli bir yapının varlığını göstermektedirler, ve de arazinin biçimi, ki bir doğu-batı yönlendirmesi görülmektedir, buranın bir kilisenin yeri olabileceğini, geçici olarak düşündürmektedir.⁴⁸ 2002 yılında, buranın yanındaki arazide, Komünyon ayini ile ilgili pişirilen ekmeklerin üzerine basılan seramik bir ekmek damgası bulduk (Res. 10.39).⁴⁹ Daha ayrıntılı arkeolojik çalışmalar gerekmektedir ama, Pepouza'yı tanımlayabilmek için, Karayakuplu yakınındaki kentin, dini yapılar içerdiğini kanıtlayan antik yapı malzemeleri ve bir Komünyon ayinine ait ekmek kalıbı buluntularına sahip olması yeterliydi.

Karayakuplu yakınındaki kente ulaşan antik yolların haritasını çıkardığımız zaman, kentin doğusundaki ve taş ocaklarından birinin yakınındaki bir Roma köprüsünün karşısında güneyden kentin içine giren ve tepeyi aşarak Karayakuplu yönüne uzanan bir Roma yolunun izlerine rastladık (Res. 5.12).⁵⁰

Kentte bugüne kadar sadece bir tek Roma dönemi mezar taşı⁵¹ ve başka küçük durumda korunalan yazıtlar ele geçirilmiştir.⁵² Ancak çok sayıda

sikke buluntusu arasında,⁵³ bu kentin Pepouza olduğunu kanıtlayacak ve tarihleyecek bir sikkeye rastlanmadığı gibi başka herhangi bir epigrafik kanıt da bugüne kadar ele geçirilememiştir. Bu gibi malzemeye ancak yerleşmede kazı izni çıktığı zaman ulaşılabileceği de bir gerçektir.

SONUÇ

Bu konumda belirgin bir epigrafik veya nümizmatik onay olmamasına rağmen, Ulubey Kanyonundaki Karayakuplu'nun yakınındaki antik kentin Pepouza olduğu konusunda etken olan çok kuvvetli deliller bulunmaktadır. Bu kent, küçük bir yerleşmeden çok bir şehir olabilecek büyüklüktedir. Bulunan mimari kalıntılar ve çanak çömlek buluntuları, burada, Montanizmin Frigya'nın bu bölümünde etkili olduğu dönemde ve ondan önce ve sonra da yerleşim olduğunu göstermektedir. Günümüze kadar gelen mimari kalıntılar ve diğer buluntular, burada kiliseyle ilgili birden fazla yapının bulunduğu işaret etmektedir. Kentin konumu hem Hierokles'in coğrafi verilerine hem de Epiphanius'un topografik tanımlarına uymaktadır. Kentin bulunduğu antik bölge izole bir yerdedir, ancak güneyden gelip kuzeye giden bir antik yolla ve Kanyon'da bulunan batıdan gelip doğuya giden bir patika yardımıyla dış dünyayla bağlantılıdır ve böylece Briana ve Sebaste'ye kolayca ulaşılabilir. O ana kadar, bu yerleşmedeki şehrin kısmen ya da tamamen bir tahribata uğrayıp uğramadığı tespit edilememiştir ama Epiphanius'un verdiği bilgiler bunun kesinliğini gösterdiğinden, olası gözle de bakılmaktadır.

Karayakuplu yakınındaki yerleşmenin Pepouza olduğunu gösteren yedi unsur bulunmaktadır. Birincisi, şu anda Uşak Arkeoloji Müzesinde bulunan, Apollonius'un, Pepouza yakınında Tymion adını taşıyan bir "küçük polis" bulunduğu varsayımının tek epigrafik kanıtı olarak

Tymion'dan bahseden, bugüne kadar bilinmeyen yazıttır. İkincisi, Tymion yazıtının kesin buluntu yerinin yardımıyla, Tymion ve Simoe kentlerini Susuzören yakınlarına lokalize etmemiz gerektiğini göstermiştir (buradaki yerleşme kalıntıları bu kentlerin kalıntıları olmalıydılar).⁵⁴ Üçüncü unsur, baş rahip Euthymius'un Nicaea İkinci Meclisindeki el yazısının (*hegumenus Pepuzentium*) üslubudur. Bu bize, Pepouza'da ya da yakınlarında, Bizans Döneminde, belki de daha erken dönemde, bir Hıristiyan manastırı olduğunu göstermektedir. Dördüncüsü, Karayakuplu yakınındaki bu geniş manastırı bulmuş olmamızdır. Beşincisi, manastırın sadece 1,2 km doğusunda, arkeolojik deliller ışığında, Pepouza'nın Montanistlerin "kutsal şehri" olduğu Roma ve Erken Bizans Dönemlerini de içeren, yüzlerce yıllık yerleşim kanıtları sunan geniş antik yerleşmedir. Altıncı anahtar unsur ise, bu antik yerleşmenin coğrafi konumunun, Hierokles'in *Synekdemos*'unda, Pepouza'nın birinci olarak sıralandığı, belirli şehir/piskoposluk alt grup listesi ile örtüşmesidir. Yedinci unsur, antik kentin sadece bir kaç kilometre güneyinde bulunan, ve buradan sadece Pepouza'nın değil Tymion yazıtının buluntu yerinin de görülebildiği "yüksek dağ"dır. Bu da bize Montanus'un neden hem Pepouza hem de Tymion'u Kudüs olarak adlandırdığını açıklar. Bu yerleşmeler, Montanus'a göre, "Yeni Kudüs"ü kuzeyden ve güneyden sınırlamaktaydılar. Pepouza ve Tymion arasındaki arazinin topografyası, Montanist "Yeni Kudüs"ün gökyüzünden alçalmasını beklenildiği yer için idealdir. Bu yedi unsurdan herhangi biri, diğerlerinden ayrı olarak ele alınırsa, Pepouza'yı tanımlamakta yetersiz kalırlar. Ama birlikte ele alındıkları zaman, hiçbir şüpheye maruz kalmadan, Karayakuplu yakınındaki antik kentin, Frigya'da Montanizmin merkezi olan Pepouza olduğunu kanıtlarlar.

CHAPTER SIX

A GRAFFITO AT CILANDIRAS IN THE ULUBEY CANYON

Peter Lampe

A graffito at Cilandıras is published under the auspices of the Uşak Archaeological Museum.

+ ΔΗΗΑ
ΡΗΣΟΣ
+ ΔΗΣΑΣ
4 ΝΗΚΑ
ΜΕΡΟΣ
+ ΒΑΣΗΛΗΟΣ
ΑΝΙΣ

CHAPTER SEVEN

THE BYZANTINE GRAFFITO NEAR CILANDIRAS (7TH-8TH CENTURIES)

Peter Lampe

The graffito (Figs. 7.1 and 7.2), published here for the first time, can be found *in situ* by the bridge crossing the Banaz River near Cilandıras. The modern footpath that leads north over the bridge turns west into the canyon right after the bridge; after a few steps, the graffito can be discerned on the northern rock wall of the path.

Visitors to the nearby vacation area near Cilandıras have sprayed the graffito surface with red and blue paint and badly traced some letters with black pen.

The present footpath runs in the track of an historical aqueduct. Farther west in the canyon, our survey also found traces (clay pipes) of the same east-to-west-flowing water pipe.¹ The water was led to the location of the graffito from the south over the bridge of Cilandıras, which in Roman times was built as an aqueduct and afterwards often repaired. The graffito is located directly above the pipe, marking its beginning on the north side of the canyon (Fig. 7.3).

The seven lines of letters were carved in the marble surface of the rock and do not run horizontally, but vertically from the top down. The first line is to the east, so the next lines flow from east to west. Lines 1 and 6 each begin with a cross; a third cross marks the beginning of lines 2 and 3. An uneven edge of the rock, by which the writer oriented himself when beginning the lines, runs above the graffito. The crosses that mark the beginning of four lines signal that this edge did not originate later than the graffito; no text above the edge was lost.

The graffito covers a 106.5-cm-wide and 85.6-cm-high surface. The individual line lengths from east to west, including the crosses, are 50, 42.7, 75, 41.8, 36.5, 72.3 and 24.5 cm. The letters are uneven and sometimes shallow. The heights of the letters are 5.0-16.2 cm; the average height of the thirty-five letters is 9.8 cm. The heights of

Der bislang unveröffentlichte Graffito (Fig. 7.1 und Fig. 7.2) ist *in situ* bei der das Banaz-Canyon überspannenden Brücke von Cilandıras zu finden: Der nach Norden über die Brücke führende heutige Fußpfad biegt direkt hinter der Brücke in westliche Richtung ins Canyon ab; der Graffito ist nach wenigen Schritten auf der nördlichen Felswandbegrenzung des Pfades auszumachen.

Besucher der nahen Freizeitanlage von Cilandıras bespraysen die Graffito-Fläche mit roter und blauer Farbe und zogen einige Buchstaben – in zum Teil irreführender Weise – mit einem schwarzen Stift nach.

Der heutige Fußpfad verläuft in der Spur einer historischen Wasserleitung. Unser Survey stellte auch weiter westlich im Canyon Spuren (Tonröhren) derselben von Ost nach West fließenden Wasserleitung sicher.¹ Das Leitungswasser wurde an den Fundort des Graffitos von Süden herangeführt über die als Aquädukt anzusprechende Brücke von Cilandıras, die in römischer Zeit errichtet und in der Folge mehrmals repariert wurde. Der Graffito wurde unmittelbar über der Leitung angebracht und markiert deren Beginn auf der nördlichen Canyonseite (Fig. 7.3).

Die sieben Buchstabenzeilen wurden in marmorne Felsoberfläche geritzt und verlaufen nicht horizontal, sondern vertikal von oben nach unten. Zeile 1 steht im Osten, das heißt, die weiteren Zeilen folgen von Ost nach West aufeinander. Die Zeilen 1 und 6 beginnen je mit einem Kreuz; ein drittes Kreuz markiert den Anfang der Zeilen 2 und 3. Oberhalb des Graffitos verläuft eine unregelmäßige Bruchkante des Felsens, an der der Schreiber sich für den Beginn der Zeilen orientierte. Die insgesamt vier Zeilen einleitenden Kreuze signalisieren, dass diese Bruchkante nicht später als der Graffito entstand; es ging kein Text oberhalb der erhaltenen Buchstaben verloren.

¹ Die Tonröhrenfragmente Nr. 3064 und 3086 im Survey-Fundbuch. Da das Gesamtgefälle genügend Druck erzeugte, verlief die Tonröhre geländeorientiert, so dass auch gelegentliche kurze Anstiege möglich waren. Zu diesem Aquädukt vgl. weiter Kapitel 9 und 11.

Fig. 7.1 End section of the Cilandras inscription

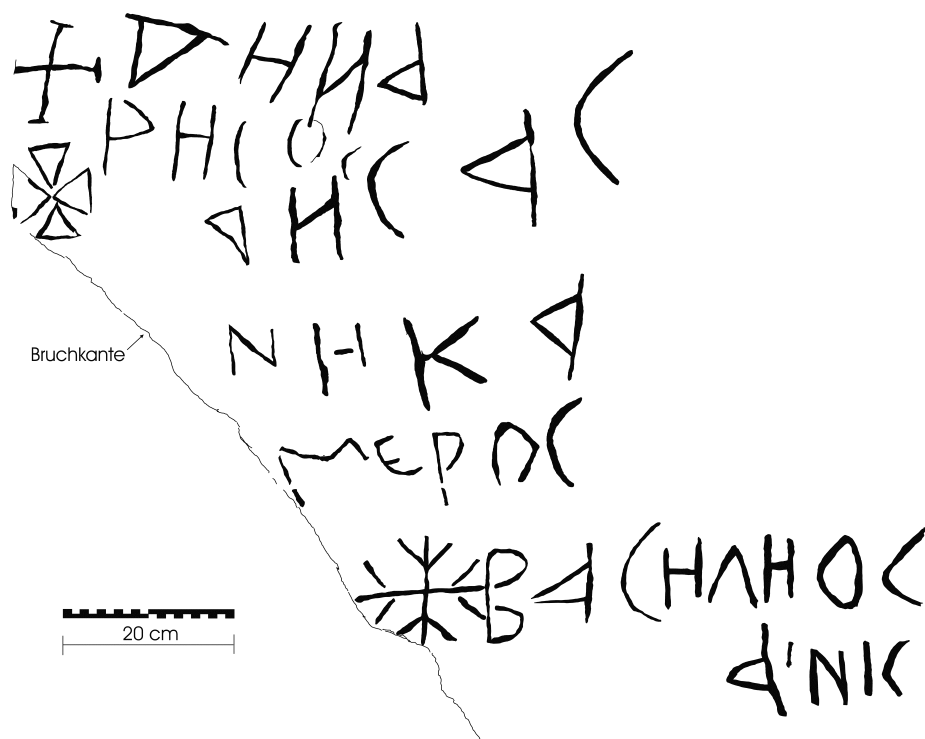

Fig. 7.2 Digital reproduction of the Cilandras graffito

the crosses are 12.9 cm (line 1), 12 cm (lines 2-3) and 13 cm (line 6).

The letter μ (*my*) at the beginning of line 5 is certain, although the right vertical line is more clearly discernable than the rest; at first glance, it therefore

Der Graffito nimmt eine 106,5 cm breite und 85,6 cm hohe Fläche ein. Die einzelnen Zeilenlängen von Ost nach West einschließlich der Kreuze betragen in cm: 50; 42,7; 75; 41,8; 36,5; 72,3; 24,5. Die Buchstaben sind unregelmäßig und wurden

Fig. 7.3 Track of aqueduct running underneath the inscription

could also be read as an *iota*. However, such an *iota* would only be half as large as the following letters and would not parallel the clearly identifiable *iota* of line 7. Therefore, we can exclude readings such as νικᾷ ἱερὸς βασιλέως ἀνίσ(τατα): Resos “is victorious as one devoted (or consecrated) to the King (Christ); he rises (at the resurrection of the dead);” Resos “is victorious; as one who is under the divine protection of the King, he stands up,” or something similar.² The location of the graffito likewise opposes this reading: This was neither a grave marker nor a place of public traffic.

In line 7, an apostrophe-like groove (3.5 cm) is visible between *alpha* and *ny*. But a number (“one”) does not make sense here, nor should ΑΙΝΙΣ, as the name of the signing writer, be read,³ because the following *iota* (7.6 cm) differs markedly from this small groove. The groove is not part of the graffito, but rather an imperfection in the rough stone surface.

Iota and *sigma* at the end of the line are certain. There is no *kappa*, which looks much different in line 4.

The *alphas* in lines 1, 3, 4, 6 und 7 characterize a hurried graffito writing style and are similar to

teilweise nur flach eingeritzt. Buchstabenhöhen: 5,0-16,2 cm; Durchschnittshöhe der fünfunddreißig Buchstaben: 9,8 cm. Höhe der Kreuze: 12,9 cm (Zeile 1), 12 cm (Zeile 2-3), 13 cm (Zeile 6).

Der Buchstabe *My* zu Beginn der Zeile 5 ist gesichert, obwohl der rechte Längsbalken deutlicher erhalten ist als der Rest, also beim ersten Hinsehen auch ein *Iota* gelesen werden könnte. Ein solches *Iota* wäre freilich nur halb so groß wie die folgenden Buchstaben und entspräche vor allem nicht dem klar erkennbaren *Iota* der Zeile 7. Zu verwerfen ist also eine Lesart νικᾷ ἱερὸς βασιλέως ἀνίσ(τατα): Resos „ist siegreich als dem König (Christus) Ergebener / Geweihter; er steht auf (bei der Auferstehung der Toten)“, Resos „sieg; unter den göttlichen Schutz des Königs gestellt, steht er auf“, oder ähnliches.² Auch der Ort des Graffitos spricht gegen diese Lesart: Weder handelte es sich um einen Grabplatz noch um einen Ort mit Publikumsverkehr.

In Zeile 7 ist zwischen *Alpha* und *Ny* eine hochgestellte kurze (3,5 cm) Rille zu erkennen. Doch macht weder ein Zahlwert (“eins“) hier Sinn, noch handelt es sich bei der Rille um ein *Iota* des Namens ΑΙΝΙΣ, mit dem der Schreiber unterzeichnet hätte.³ Das folgende *Iota* (7,6 cm) unterscheidet

² Zur Genitivverbindung z.B. LSJ, s.v. ἱερός.

³ Zu diesem Namen z.B. SEG IX, 1938, Nr. 45,28; XXXVIII, 1988, Nr. 1908; IG II² 9356; Fraser-Matthews, *Personal Names*, I: 19.

examples in Aphrodisias, which can be seen in Roueché, *Aphrodisias*, no. 65, line 8 (late 5th or 6th century C.E.; plate XVI); no. 107 at the end (5th?, 6th or 7th century C.E.; plate XXVIII); no. 112 (5th century? or later; plate XXIX); no. 113 (5th? or 6th century; plate XXX; here, for example, also the *sigma* form of our graffito); especially no. 117 (plate XXXI) and no. 118 ii. (plate XXXI); then no. 142 line 3 (plate XXXIV); no. 156 lines 10-11 et al. (5th? or 6th century; plate XXXVI); no. 157 (6th century; plate XXXVII); no. 187 (probably 5th or 6th century; plate XLI); no. 189 (probably 5th or 6th century; plate XLI; here, for example, also the *sigma* form of our graffito); no. 200 (plate XLIII); the graffito no. 218 iii. (4th?, 5th or 6th century; plate XLVI).

The carefully crafted form of the *beta* in line 6 reflects, for example, the *betas* of inscriptions in Roueché, *Aphrodisias*: no. 82 (6th century C.E.; plate XIX); 83 x.; xiii.; xix (6th century; plates XX, XXI); no. 92 (5th or 6th century; plate XXIII); further no. 97 (5th or 6th century or later; plate XXV) et al. In line 6, our writer carved most carefully, probably out of respect for the meaning of the word "Emperor." He also decorated the line with an additional and elaborate cross.

At least the *delta* in line 1 (perhaps also in line 3) is upside down. The *delta* of line 1 is clearly distinct from the *alphas* and cannot be confused with them. *Deltas* with the base extending beyond the legs (cf. line 1) can also be found, for example, in the already quoted inscriptions Roueché, *Aphrodisias*, no. 107 (5th?, 6th or 7th century C.E.; plate XXVIII); no. 113 (5th? or 6th century; plate XXX); no. 156 line 7 (5th? or 6th century; plate XXXVI); no. 157 (6th century; plate XXXVII); likewise, no. 119 (plate XXX). The *delta* marks the beginning of a text that the writer of the graffito starts carving in an unusual way, i.e., from the top down instead of from the left to right; therefore, it is understandable that the first letter erroneously turns out to be upside down.

Etas with a slanting crossbar, such as those in lines 1 and 3, are paralleled, for example, by no. 164 in Roueché, *Aphrodisias* (551 C.E.; last letter in line 1). This epigraph, like our graffito, also depicts *etas* with horizontal crossbars.

The cross at the beginning of line 1 is, for example, comparable with the inscribed representations in Roueché, *Aphrodisias*, no. 61 i. (491-518 C.E.?; plate XV), especially no. 189 (presumably 5th or 6th century, cf. p. 231; plate XLI) and no. 190 (plate XLII; a nearly square example in addition to more elongated ones).

sich deutlich von dieser kleinen Rille. Sie ist nicht zum Graffito hinzuzurechnen, sondern gehört zur rauhen Steinoberfläche.

Iota und *Sigma* am Ende der Zeile sind gesichert. Es handelt sich nicht um ein *Kappa*, das in Zeile 4 deutlich anders sich ausnimmt.

Die *Alphas* in Zeilen 1, 3, 4, 6 und 7 charakterisieren flüchtigere Graffito-Schreibweise und ähneln Beispielen in Aphrodisias bei Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 65 Zeile 8 (spätes 5./6. Jh. n.Chr.; plate XVI); Nr. 107 am Schluss (5.?/6./7. Jh. n.Chr.; plate XXVIII); Nr. 112 (5. Jh.? oder später; plate XXIX); Nr. 113 (5.?/6. Jh.; plate XXX; hier z.B. auch die *Sigma*-Form unseres Graffitos); besonders Nr. 117 (plate XXXI) und Nr. 118 ii. (plate XXXI); fernerhin Nr. 142 Zeile 3 (plate XXXIV); Nr. 156 Zeilen 10-11 u.ö. (5.?/6. Jh.; plate XXXVI); Nr. 157 (6. Jh.; plate XXXVII); Nr. 187 (wohl 5./6. Jh.; plate XLI); Nr. 189 (wohl 5./6. Jh.; plate XLI; hier z.B. auch die *Sigma*-Form unseres Graffitos); Nr. 200 (plate XLIII); der Graffito Nr. 218 iii. (4.?/5./6. Jh.; plate XLVI).

Das sorgfältig ausgeführte *Beta* der Zeile 6 entspricht den *Beta*-Beispielen in den Inschriften Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 82 (6. Jh. n.Chr.; plate XIX); 83 x.; xiii.; xix (6. Jh.; plates XX, XXI); Nr. 92 (5./6. Jh.; plate XXIII); Nr. 97 (5./6. Jh. oder später; plate XXV) u.ö. Wohl aus Ehrfurcht vor dem Wortinhalt gravierte unser Schreiber in Zeile 6 am sorgfältigsten. Auch dekorierte er die Zeile mit einem weiteren, elaborierten Kreuz.

Zumindest das *Delta* in Zeile 1 (vielleicht auch das von Zeile 3) steht auf dem Kopf. Deutlich unterscheidet sich das *Delta* der Zeile 1 von den *Alphas* und darf nicht mit diesen verwechselt werden. Die in Zeile 1 über die beiden längeren Schenkel hinausragende Basislinie des *Delta*-Dreiecks findet sich zum Beispiel auch bei den *Deltas* der bereits genannten Inschriften Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 107 (5.?/6./7. Jh. n.Chr.; plate XXVIII); Nr. 113 (5.?/6. Jh.; plate XXX); Nr. 156 Zeile 7 (5.?/6. Jh.; plate XXXVI); Nr. 157 (6. Jh.; plate XXXVII); auch auf Nr. 119 (plate XXX). Da der Schreiber unseres Graffitos sich mit dem ersten Buchstaben anschiekt, in ungewohnter Weise von oben nach unten anstatt von links nach rechts zu schreiben, wird das Auf-den-Kopf-Stellen des ersten Buchstabens besser verständlich.

Der von links unten nach rechts oben verlaufende Querbalken des zweiten *Etas* der Zeile 1 und des *Etas* der Zeile 3 findet zum Beispiel auf Nr. 164 bei Roueché, *Aphrodisias* (551 n.Chr.; letzter Buchstabe der Zeile 1) eine Parallele. Wie unser Graffito bietet diese Inschrift auch *Etas* mit waagerechten Querbalken.

The eight-pointed cross at the beginning of lines 2 und 3 is paralleled in Aphrodisias, for example, in the year 551 C.E. (Roueché, *Aphrodisias*, no. 164, plate XXXVIII, at the beginning of the epigraph; at the end a simple cross, similar to that in line 1 of our graffito). The form of the eight-pointed cross was widely popular in the eastern churches in the second half of the first millenium.⁴

The cross at the beginning of line 6 is similar to the one in Roueché, *Aphrodisias*, no. 172 (5th? or 6th century C.E. or even later; plate XXXVIII; the four decorative ends of this cross, however, have two instead of three tines).

The mentioned paleographic parallels belonged to the 5th, 6th and 7th centuries C.E.; a later date also was possible in some cases. This corresponds with the date given in the first line of our graffito; this date leads us into the 7th, if not 8th century.

Das Kreuz zu Beginn der Zeile 1 ist beispielsweise vergleichbar mit den inschriftlichen Darstellungen Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 61 i. (491-518 n.Chr.?: plate XV); besonders Nr. 189 (wohl 5./6. Jh., vgl. S. 231; plate XLI); Nr. 190 (plate XLII; dort neben länger gestreckten Beispielen auch ein fast quadratisches Exemplar).

Das achtspitziige Kreuz zu Beginn der Zeilen 2 und 3 findet in Aphrodisias zum Beispiel im Jahre 551 n.Chr. eine Parallele (Roueché, *Aphrodisias*, Nr.164, plate XXXVIII, am Anfang der Inschrift; an deren Schluss ein einfaches Kreuz, ähnlich dem auf Zeile 1 unseres Graffitos). Die achtspitziige Kreuzesform war in den Ostkirchen der zweiten Hälfte des ersten Jahrtausends weit verbreitet.⁴

Das Kreuz zu Beginn unserer Zeile 6 ähnelt dem auf Nr. 172 bei Roueché, *Aphrodisias* (5.?./6. Jh. n.Chr. oder später; plate XXXVIII; allerdings ragen bei diesem die Spitzen der Kreuzesbalken nicht in die vier dekorierenden Keile hinein).

Die genannten paläographischen Parallelen gehören dem 5., 6. und 7. Jahrhundert n. Chr. an; auch die Möglichkeit zu noch späterem Datum ist gegeben. Dem entspricht die Datierung in der ersten Zeile unseres Graffitos, die ins 7., wenn nicht sogar 8. Jahrhundert führt.

⁴ Beispiele mit Abbildung z.B. bei Adam Wienand, ed., *Der Johanniterorden, der Malteserorden* (Köln: Wienand, 1988³), 25-26.

+ ΔΗΗΑ

Ῥῆσος

+

δήσας

4

νηκῶ

μέρος

+

βασηλῆος

άνίσ(τη)

(Indictio) 4, (month) 8, (day) 8, a Sunday.

Resos,

although he (in the past) was far from it,

4

is victorious.

He restor(ed)

the Emperor's

part (of the aqueduct).

+ ΔΗΗΑ

Ῥῆσος

+

δήσας

4

νηκῶ

μέρος

+

βασηλῆος

άνίσ(τη)

(Indictio) 4, (Monat) 8, (Tag) 8, ein Sonntag.

Resos,

obwohl er (in der Vergangenheit) fern

davon war,

4

ist siegreich.

Den (Wasserleitungs-)Anteil/Abschnitt

des Kaisers

restaur(ierte) er.

In addition to this probable translation, alternatives need to be considered. Before we discuss these alternatives (the lines of which are interchangeable), one is presented here:

(Indictio) 4, (month) 8, (day) 8, a Sunday.

Resos,

after having *bound* (leaks in the aqueduct's clay pipes) [or after having *prevented* (leaking water)],

4

is victorious.

The region

of the Emperor

stands up [or revives] [άνίσ(ταται)].

Line 1: δ' η' ἡ(μέρα) α', "(indictio) 4, (month) 8, d(ay) 1," would be an unlikely reading. In this reading, the two *etas*, although standing side by side, would differ semantically. A second inconsistency would be that the "day" would be explicitly mentioned, while the indictio and month would not.

Like numerous Byzantine epigraphs, the graffito is dated according to the indictio, month and day. Parallel examples with the same sequence of calendrical information can be found in Roueché, *Aphrodisias*, no. 164 (551 C.E.); also no. 157.⁵

Einem solchen Übersetzungsversuch sind Alternativlösungen zur Seite zu stellen, ohne dass es möglich wäre, eine eindeutige Lösung zu präsentieren. Eine der zu diskutierenden Interpretationsvarianten, deren Einzelteile auch untereinander austauschbar wären, sei gleichfalls vorweggestellt:

(Indictio) 4, (Monat) 8, (Tag) 8, ein Sonntag.

Resos,

nachdem er (die lecke Tonröhrenwasserleitung) abband/ (Wassermassen)

hinderte,

4 ist siegreich.

Die Region

des Kaisers

steht auf / lebt auf [άνίσ(ταται)].

Zeile 1: Unwahrscheinlicher wäre die Lesart δ' η' ἡ(μέρα) α': „(Indictio) 4, (Monat) 8, T(ag) 1“. Nicht nur unterschieden sich die beiden nebeneinander stehenden *Etas* semantisch, auch ergäbe sich die Inkonsistenz, dass der „Tag“ einerseits ausdrücklich genannt würde, Indictio und Monat andererseits nicht.

Wie auf zahllosen byzantinischen Inschriften wird nach Indictio, Monat und Tag datiert. Parallelbeispiele mit derselben Reihenfolge von Datierungsangaben bietet Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 164

⁵ Vgl. ferner *ibid.* S. 210. Eine Tabelle der Indictiones zum Beispiel bei Meimaris, *Chronological Systems*, 393; zum Sonntag vgl. z.B. 48; 254; 256.

There are four years in the Julian calendar in which August 8th is a Sunday and part of a fourth indictio: this happened in the years 616, 661, 706 and 751 C.E. The graffito thus belongs to the 7th or 8th century.

Line 2: The personal name Πῆρος can be found, e.g., in SEG XL, 1990, no. 1456a; XLII, 1992, no. 279.4; cf. Fraser-Matthews, *Personal Names*, I, 398; II, 390; III A, 384; Pape II, 1307.

Line 3 δέω (“to lack, to need, to be in want of”): The absolute usage of δέω without an object being mentioned [“I am far (from something)”] occurs, e.g., in Plato, *Phaidros* 228a. The present participle of δέω is used like an adjective and means “fit, suitable,”⁶ but it hardly explains our absolutely used aorist participle.

A further possibility is revealed as soon as δέω is understood as “to bind, to tie, to prohibit” and is interpreted in the context of the graffito’s location, as is done in the second translation offered above.

However, if we choose the translation “to bind,” the absolute usage of δέω would be even more irritating than with the translation “to be far from.” With the interpretation “to bind,” the object has to be assumed entirely from the context of the graffito’s location, whereas in the other reading, it can be tacitly provided by the text itself: “After Resos (in the past) was far (from victory), he (now) is victorious.”

The additional possibility δέω, “to bind with conjurations,”⁷ will be discussed below in conjunction with line 5.

Line 4: The equation νηκῶ=νικῶ is often found, e.g., in Roueché, *Aphrodisias*, no. 129 ii.⁸ The good fortune of a graffito’s writer can be the subject of νικῶ in Aphrodisias [no. 218 iii. (probably 4th, 5th or 6th century)].⁹

Line 5: μέρος could be the object or subject, which is taken into account in the two translations above. The meaning “region, district” of μέρος also occurs, e.g., in the papyri.¹⁰

(551 n.Chr.); auch Nr. 157.⁵

Die Bedingung, dass ein 8. August als Sonntag in eine vierte Indictio fällt, wird von den Jahren 616, 661, 706 und 751 n. Chr. (Julianischer Kalender) erfüllt. Somit ist der Graffito dem 7. oder 8. Jahrhundert zuzuweisen.

Zeile 2: Der Personennamen Πῆρος findet sich zum Beispiel in SEG XL, 1990, Nr. 1456a; XLII, 1992, Nr. 279.4; vgl. Fraser-Matthews, *Personal Names*, I, 398; II, 390; III A, 384; Pape II, 1307.

Zeile 3 δέω („ermangeln, bedürfen, Mangel leiden“): Absolut gebrauchtes δέω („ich bin [davon] entfernt“) findet sich zum Beispiel bei Plato, *Phaidros* 228a. Das Partizip Präsens von δέω wird adjektivisch verwendet und bedeutet „passend, geeignet“,⁶ kommt zur Erklärung unseres absolut gebrauchten aoristischen Partizips aber kaum in Betracht.

Eine weitere Möglichkeit eröffnete sich, wenn δέω als „binden, fesseln, hindern“ verstanden und im Fundkontext interpretiert würde, wie es in der obigen zweiten Übersetzungsvariante vorgestellt wurde.

Freilich stört, wenn die Bedeutung „binden“ gewählt wird, der absolute Gebrauch von δέω noch mehr als bei der Lesart „entfernt davon sein“. Bei der Variante „binden“ ist das Objekt gänzlich dem Fundkontext zu entlehnen, während bei jener Lesart stillschweigend aus dem Text selbst ergänzt werden kann: „Nachdem Resos (in der Vergangenheit) fern (vom Sieg) war, ist er (jetzt) siegreich“.

Die fernerhin mögliche Bedeutung δέω = „mit Beschwörungen binden“⁷ wird unten bei Zeile 5 zu diskutieren sein.

Zeile 4: Die Gleichung νηκῶ=νικῶ findet sich oft, zum Beispiel Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 129 ii.⁸ Als Subjekt von νικῶ begegnet in Aphrodisias die Tyche eines Graffito-Schreibers (Nr. 218 iii. [wohl 4.-6. Jh.]).⁹

Zeile 5: μέρος könnte sowohl Objekt als auch Subjekt sein. Dem tragen die beiden obigen Übersetzungsvorschläge Rechnung. Der Bedeutungsinhalt

⁶ Z.B. *IG* XII,3 247,11; LSJ, s.v. δέω [B] I. 3.

⁷ LSJ, s.v.; Passow I/1: 611.

⁸ Für η=ι siehe auch die Inschriften *IMont* 26; 31; 48; 51; 61.

⁹ Andere Subjekte von νικῶ in Aphrodisias: *Jesus Christus* (Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 129 ii.; 134 vi.; vgl. 139), die *Tyche des Kaisers* (Nr. 61 i.; wohl um 500 n.Chr.) und *anderer Personen* (Nr. 59 [wohl spätes 5. Jh.]; 80 [5./6. Jh.]; 137 iii.b), der *Glaube* der Christen (Nr. 61 ii.; wohl um 500 n.Chr.), der *Neid* (Nr. 83 xiv.; 6. Jh.), das *Kreuz* (Nr. 143; *IGLS* 1984; 2647; 2661), die *Tyche des Kreuzes* (Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 137 v.; auf einem Theatersitz) oder der *Stadt* (Nr. 84 [6. Jh.]; 183 [Mitte 5. Jh. bis Anfang 7. Jh.]; 186 ii. [Mitte 5. Jh. bis 6. Jh.]; 218 iii. [wohl 4.-6. Jh.]), auch die Tyche der *grünen und der blauen Partei* im Theater (Mitte 5. Jh. bis Anfang 7. Jh.: Nr. 181 i.; iii.; vii.; ix.; 182; 183; 184; 185-186). Soweit sie datierbar sind, fallen alle diese Belege in die Zeit vom 4. Jh. bis in den Anfang des 7. Jahrhunderts n. Chr.

¹⁰ Vgl. *PapOxy* 2113,25 (4. Jh. n.Chr.); Preisigke II: 73; ferner LSJ, s.v.

Furthermore, μέρος can mean “(competitive) team in the circus”¹¹ or “party in a lawsuit.”¹² Of course, νικᾶν can designate the victory in a lawsuit.¹³ Then we would have to translate:

Resos,
after he bound (his adversaries) with
conjurations,
4 defeats
the circus [or lawsuit] party
of the Emperor (?);
he stands up [or arises] [ἀνίσ(ταται)].

In line 3 we also could translate again: “although he (in the past) was far from it.” But all of these variants do not fit with the location of the graffito.

Line 6: a) The genitive βασιλέως is spelled ΒΑΣΙΛΗΟΣ(βασιλῆος), for example, in Roueché, *Aphrodisias*, no. 37 line 17 (first half of the 5th century C.E., designating the Emperor; Roueché printed an incorrect accent). b) An *eta* replacing an *iota* (βασηλῆος) is likewise to be found in line 4 of the Cilandras graffito.

Analogously, the personal name Βασίλειος can be spelled Βασήληος (SEG XLI, 1991, no. 1,492).¹⁴ If we assumed this personal name in our graffito, lines 6 and 7 would have to be read as “Basileios stands up,” Βασήληος ἀνίσ(ταται). However, this translation variant would have to be combined with readings of the previous lines that are unlikely in light of the graffito’s location (see above in regard to line 5).

We therefore need to discard the personal name. But then we have to acknowledge that the graffito offers a linguistically sophisticated, epic genitive (–λῆος); the inscription Roueché, *Aphrodisias*, no. 37 (βασιλῆος), quoted above also represents a literarily more advanced epigram. There is no reason to deny such a level of skill to the author of the graffito, who is not necessarily identical to the artisan of the rock carving. Using a participle, the author goes beyond simple paratactics. Line 6, which mentions the Emperor, is more adorned than the other lines: It is carved in a more careful way (see above), its beginning is decorated with an elaborate cross and its ending with an epic genitive.

„Region, Distrikt“ für μέρος findet sich beispielsweise auch in den Papyri.¹⁰

Für μέρος wären darüber hinaus die Bedeutungen „Zirkuspartei“¹¹ oder „Prozesspartei“¹² möglich. Auch kann νικᾶν natürlich den Sieg im Prozess ausdrücken.¹³ Zu lesen wäre dann:

Resos,
nachdem er mit Beschwörungen band,
4 besiegt
die Zirkus- / Prozesspartei
des Kaisers (?);
er steht auf / erhebt sich [ἀνίσ(ταται)].

In Zeile 3 wäre stattdessen auch wieder möglich: „obwohl er (in der Vergangenheit) fern davon war“. Allerdings passen alle diese Varianten nicht zum Fundort.

Zeile 6: Der Genitiv βασιλέως wird ΒΑΣΙΛΗΟΣ (βασιλῆος) geschrieben zum Beispiel auf Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 37 Zeile 17 (1. Hälfte 5. Jh. n. Chr.; gemeint ist der Kaiser; bei Roueché ein Akzentfehler). Ein für ein *Iota* stehendes *Eta* (βασηλῆος) begegnet auch in Zeile 4 unseres Graffitos.

Analog kann der Name Βασίλειος als Βασήληος geschrieben werden (SEG XLI, 1991, Nr. 1492).¹⁴ Falls in unserem Graffito dieser Personennamen vorliegen sollte, müssten die Zeilen 6 und 7 als „Basileios steht auf“, Βασήληος ἀνίσ(ταται), gelesen werden. Doch würde diese Variante sich mit Lesarten in den vorangegangenen Zeilen verbinden müssen, die aufgrund des Fundkontextes wenig wahrscheinlich dünken (s.o. zu Zeile 5).

Wer folglich den Personennamen verwirft, muss konzedieren, dass der Graffito den sprachlich anspruchsvollen, epischen Genitiv –λῆος präsentiert; auch die genannte Inschrift Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 37 (βασιλῆος), stellt ein literarisch gehobeneres Epigramm dar. Es gibt keinen hinreichenden Grund, dem Autor unseres Graffitos, der mit dem die Buchstaben ausführenden Schreiber nicht identisch sein muss, ein solches Niveau abzuspochen: Der Autor formuliert immerhin partizipial und nicht nur parataktisch. Wie der Genitiv am Schluss der den Kaiser zur Sprache bringenden Zeile 6 dekoriert, so schmückt das elaborierte

¹¹ Z.B. PapOxy 145,2 (6. Jh. n. Chr.); 152,2 (7. Jh. n. Chr.); PapLondon 1028,2,18; Preisigke II: 74-75; GLRBP 744 mit weiteren Belegen.

¹² Preisigke II: 75.

¹³ Preisigke II: 132.

¹⁴ Zu dem Personennamen vgl. z.B. Fraser-Matthews, *Personal Names*, I: 99 (Βασίλειος); III A: 89; Meimarīs, *Sacred Names*, Iscr. Nr. 828; 1133; SEG XXXVI, 1986, Nr. 662.

Line 7: The variant II, ἀνίο(ταται), was already discussed concerning lines 5 and 6. Within the translation variant I, it is possible to read a present tense ἀνίο(τησι), a past tense ἀνίο(τη) as well as an aorist ἀνίο(τησε) instead of ἀνέο(τησε). Ἀνίστημι usually means “to erect, to build,” which can be found epigraphically in, e.g., Roueché, *Aphrodisias*, no. 22 (“to raise a wall;” cf., without the prefix nos. 16, 24, 33, 36, 41, 73, 82 and 88). Likewise, “to re-erect, to restore, to renovate” is documented for the prefix verb (e.g., in Demosthenes, *Oratio* 20,68; in the papyri: see Preisigke I: 126). Thus, from the philological perspective, it remains open whether this section of the water pipe was newly built or just renovated in the 7th or 8th century. The archaeological context provides further assistance: The nearby aqueduct bridge over the river dates back to Roman times, so that we have to assume a renovation in the 7th or 8th century. This fits well with the general situation in Anatolia in the 7th and 8th centuries C.E. Few new constructions were built in this time because of the difficult economic conditions even in those regions that were not directly affected by the Arabic invasions.

SUMMARY

The most probable interpretation is: In the 7th or 8th century (616, 661, 706 or 751 C.E., Julian calendar), on a Sunday, a certain Resos had a graffito carved in the rock as a reminder of his successful renovation of the aqueduct passing by below the graffito.

Independently of whether the first or second translation variant is chosen, we can conclude from lines 5-7 that the aqueduct below the graffito was connected to a territory belonging to the Emperor. This insight matches well with the context of the graffito’s location. Further west in the canyon, between Cilandiras and Pepouza, two marble quarries were in use in the late Roman and Byzantine times. In Phrygia, the emperors preferred to keep natural resources such as these in their own possession.¹⁵ Thus, in our area of research, an imperial estate not only existed at the beginning of the third century C.E., as is attested by the Tymion-Simoe-

Kreuz am Zeilenbeginn, so schmückt auch die im Vergleich mit den anderen Zeilen sorgfältigere Ausführung der Zeile 6 (s.o.).

Zeile 7: Die Übersetzungsvariante II, ἀνίο(ταται), wurde bereits besprochen. In der Übersetzungsvariante I sind denkbar das Präsens ἀνίο(τησι), das Imperfekt ἀνίο(τη) oder genauso gut ἀνίο(τησε) für den Aorist ἀνέο(τησε). Ἀνίστημι mit der gängigen Bedeutung „errichten, bauen“ findet sich inschriftlich zum Beispiel in Aphrodisias: Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 22 („eine Mauer aufrichten“; vgl. ohne das Präfix Nr. 16; 24; 33; 36; 41; 73; 82; 88). Auch „erneut errichten, restaurieren, wiederherstellen“ lässt sich für die Präfixvokabel belegen (z.B. Demosthenes, *Oratio* 20,68; in den Papyri: Preisigke I: 126). So bliebe von der Philologie her offen, ob die Wasserleitung im 7. / 8. Jh. in diesem Abschnitt neu gebaut oder lediglich erneuert wurde. Der archäologische Kontext hilft weiter. Die nahe Aquädukt-Brücke über den Fluss geht in römische Zeit zurück, so dass an ein Erneuern im 7. / 8. Jahrhundert zu denken ist. Dazu passt, dass im 7. und 8. Jahrhundert n.Chr. in Anatolien aufgrund der im Gefolge der arabischen Invasionen schwierigen ökonomischen Lage allgemein wenig Neubauten erstellt wurden, auch in Regionen, die nicht angegriffen wurden.

ZUSAMMENFASSUNG

Als wahrscheinlichste Deutung bleibt unter dem Strich, dass im 7. oder 8. Jahrhundert (616, 661, 706 oder 751 n.Chr., Julianischer Kalender) ein Resos an einem Sonntag unseren Graffito anbringen ließ, um an seine erfolgreiche Reparatur der vorbeiführenden Wasserleitung zu erinnern.

Unabhängig davon, ob die erste oder zweite Übersetzungsvariante gewählt wird, ist aus den Graffitozeilen 5-7 die Schlussfolgerung zu ziehen, dass die unter dem Graffito entlanglaufende Wasserleitung mit einem dem Kaiser gehörenden Territorium verbunden war. Diese Erkenntnis passt gut zum Fundkontext: Weiter westlich im Canyon, zwischen Cilandiras und Pepouza, wurden in spät-römischer und byzantinischer Zeit zwei Marmorsteinbrüche ausgebeutet. Solche Rohstoffquellen hielten die Kaiser in Phrygien gerne in der eigenen Hand.¹⁵ In unserem Untersuchungsgebiet befand sich also, wie die Tymion-Simoe-Inschrift belegt,¹⁶ nicht nur zu Beginn des 3. Jahrhunderts n.Chr.,

¹⁵ Vgl. oben Kapitel 4, Anm. 81.

inscription,¹⁶ but apparently still was there in the 7th-8th centuries.

A STAUROGRAM FROM THE SLOPE BELOW THE
PEPOUZA MONASTERY

The Ἰησοῦς νικῶ in the Cilandiras inscription is paralleled by a ceramic shard found on the slope below the Pepouza monastery. It shows the fragment of a staurogram (preserved height 4.7 cm, preserved width 4.5 cm) with the letters $\text{Ν} - \text{Ν}$ (project catalogue no. 3101 e):

$\text{Ν} (\dots\omicron\varsigma?) \text{Υ}(\eta\kappa\tilde{\omega}) = \text{N}(\text{ikolaos or something similar})$
is victorious.

Bishop Nikolaos of Pepouza, who in 879 C.E. attended the Council of Constantinople (Mansi, *Sacrorum conciliorum*, 17.377 BC),¹⁷ represents only one of the numerous possibilities to identify this “ Ν ”.

The Ν s border the two ends of the crossbar of the cross. At the foot of the cross, a stylized triangular mountain can be seen, which should not be confused with a letter. If it were a letter, it would not be a *delta*, but an *alpha* similar to the *alphas* of the Cilandiras graffito. In this case, we would have to assume an alpha at the foot and a broken-off *omega* at the top of the cross. But the inverse order, *omega* – *alpha*, would be strange, making the existence of a letter at the foot of the cross improbable.

sondern offensichtlich noch im 7./8. Jahrhundert eine kaiserliche Domäne.

EIN STAUROGRAMM VOM
PEPOUZA-KLOSTERHANG

Parallel zum Ἰησοῦς νικῶ der Cilandiras-Inschrift bietet eine Keramikscherbe vom Hang unterhalb des Pepouza-Klosters ein fragmentarisch erhaltenes Staurogramm (erhaltene Höhe 4,7 cm, erhaltene Breite 4,5 cm) mit den Buchstaben $\text{Ν} - \text{Ν}$ (Fundbuch Nr. 3101 e):

$\text{Ν} (\dots\omicron\varsigma?) \text{Υ}(\eta\kappa\tilde{\omega}) = \text{N}(\text{ikolaos o. ä.})$ *ist siegreich.*

Bischof Nikolaos von Pepouza, der im Jahr 879 das Konzil von Konstantinopel besuchte (Mansi, *Sacrorum conciliorum*, 17,377 BC),¹⁷ stellt lediglich eine von vielen Identifikationsmöglichkeiten dar.

Die beiden Ν begrenzen den Querbalken des Kreuzes. Am Fuß desselben ist ein stilisierter, dreieckiger Berg zu erkennen, nicht ein Buchstabe. Wäre eine Letter zu lesen, käme nicht ein *Delta* in Frage, sondern ein *Alpha* von der Art der *Alphas* des Cilandiras-Graffitos. An der weggebrochenen Spitze des Kreuzes hätte dann ein *Omega* gestanden. Doch befremdete die auf den Kopf gestellte Reihenfolge *Omega* – *Alpha*, weshalb ein Buchstabe am Fuß des Kreuzes vermutlich auszuschließen ist.

Fig. 7.4 Staurogram

¹⁶ S.o. Kapitel 4.

¹⁷ Vgl. oben Kapitel 2.

CHAPTER SEVEN

CILANDIRAS YAKININDA BULUNAN BİR BİZANS GRAFFİTOSU (M.S. 7./8. YY)

Peter Lampe

Bugüne kadar yayınlanmamış bu graffito (Res. 7.1 ve 7.2), Banaz Kanyonu üstünde yer alan Cilandıras Köprüsü yakınında *in situ* bir halde bulunmaktadır: Köprü üzerinden geçerek kuzeye yönelen bugünkü patika yol, köprüden hemen sonra batıya kıvrılarak kanyonun içine yönelmektedir; söz konusu graffito ise buradan bir kaç adım ötede, patikanın kuzeyini sınırlayan kaya duvarında, dönülmesi zor sarp bir kaya kenarından sonra patikanın sağa yönelmesinden hemen önce seçilmektedir.

Cilandıras yakınında bulunan piknik alanına gelen ziyaretçiler, graffito yüzeyini kırmızı ve mavi sprej boya ile boyamışlar ve siyah bir kalemle – çoğunlukla yanılıcı bir şekilde – bir kaç harfin üzerinden geçmişler; böylece, herhangi bir şekilde fotoğrafla gösterilmesi anlamlı bir sonuç vermeyecek kadar, graffitoyu tanınmaz hale getirmişlerdir.

Bugünkü patika, tarihi bir su yolunun izleri üzerinden gitmektedir. Yüzey araştırmamız sırasında aynı zamanda Kanyon'da daha batıda, doğudan batıya akan bir su kanalının devamına ait izler (su borusu parçaları) tespit edilmiştir.¹ Su buraya, graffitonun bulunduğu yere güneyden yaklaştırılarak; Roma döneminde inşa edilip, daha sonraki devirlerde de bir kaç defa onarılan ve su kemeri olarak da uygun olan Cilandıras Köprüsü üzerinden geçirilerek getirilmiştir. Graffito, su yolunun hemen üzerinde bulunmakta ve aynı zamanda onun, kanyonun kuzey kısmındaki başlangıcını işaretlemektedir (Res. 7.3).

Graffitoyu oluşturan yedi satır, mermerden kaya yüzeyine yatay değil, dikey olarak, yukarıdan aşağıya doğru devam eder bir şekilde kazanmıştır. Birinci satır doğuda yer almakta, diğer satırlar ise doğudan batıya doğru arka arkaya sıralanmaktadırlar. Birinci ve altıncı satır birer haçla başlamakta; üçüncü bir haç ise ikinci ve üçüncü satırların başlangıcını işaretlemektedir. Yazıcı, graffitonun üst tarafını sınırlayan, kayanın düzensiz bir şekilde kırılmış kenarına göre satırlarının başlangıcını ayarlamıştır (bkz. Çizim).

Dört satırın başlangıcına işaret eden haçlar, bu kırık kaya kenarının graffitonun yazılmasından daha sonra oluşmadığına, dolayısıyla korunagelen harflerin dışında, yukarıda herhangi bir tahribat olmadığına işaret etmektedirler.

Graffito 106,5 cm yüksekliğinde ve 85,6 cm genişliğinde bir alanı kapsamaktadır. Satırların uzunluğu tek tek doğudan batıya doğru, haçlarla birlikte, sırasıyla: 50; 42,7; 75; 41,8; 36,5; 72,3 ve 24,5 cm'dir. Harfler düzensiz ve bazen de çok yüzeysel olarak kazanmışlardır. Harf yükseklikleri 5,0 ile 16,2 cm arasında değişmekte; otuzbeş harfin ortalama yüksekliği ise 9,8 cm'ye denk düşmektedir. Haçların yüksekliği ise: 12,9 cm (birinci satırda), 12 cm (iki ve üçüncü satırlarda) ve 13 cm (altıncı satırda).

Beşinci satırın başındaki harf, sağ uzun kenarı diğer kısımlarından daha iyi durumda kalmış olduğundan, ilk bakışta yanlışlıkla *Iota* olarak okunabilmesine rağmen kesinlikle bir *My* harfidir. Çünkü eğer bu harf bir *Iota* olsaydı, açık bir şekilde hem kendisinden sonra gelen harflere göre yarı yükseklikte olacaktı, hem de yedinci satırda net bir şekilde okunabilen *Iota* ile benzeşmeyecekti. Bu durumda şöyle bir yoruma neden olacaktı $\nu\kappa\tilde{\alpha}$ $\epsilon\rho\delta\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\acute{\epsilon}\omega\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\iota\sigma(\tau\alpha\tau\alpha\iota)$: „Resos Kral'a (İsa) boyun eğen / adanan olarak zafer kazanandır; o ayağa kalk(ar) (ölüler dirildiğinde)“, „Resos zafer kazanır; Kral'ın tanrısal himayesi altında duran olarak ayağa kalk(ar)“ vb.² Ancak graffitonun bulunduğu yer de böyle bir yoruma uygun değildir: çünkü burası ne bir mezar yeri idi, ne de halkın giriş çıkış yaptığı bir alandı.

Yedinci satırda *Alpha* ve *Ny* arasında kısa (3,5 cm) ve yukarıya kazanmış bir çizgi görülmektedir. Ama bu çizgi ne bir sayı („bir“) anlamına gelmekte, ne de bir *Iota* olarak kabul edildiğinde $\text{AINI}\Sigma$ ismine işaret ederek yazıya imza atan yazıcılardan birisinin adı anlamına gelmektedir.³ Bir sonraki *Iota* (7,6 cm), çok net bir şekilde bu küçük çizgiden farklı görünmektedir. Dolayısıyla bu çizgi graffitoya ait değil de, daha çok pürüzlü taş yüzeyiyle bağlantılıdır.

Satırın sonundaki iki harf kesin olarak *Iota* ve *Sigma*'dır. Bir *Kappa* değildir, çünkü dördüncü satırdaki *Kappa*'dan çok farklı görünmektedir.

Birinci, üçüncü, dördüncü, altıncı ve yedinci satırlardaki *Alpha*'lar üstünkörü grafito yazılış tarzı göstermekte, Aphrodisias'da, Roueché'deki örneklerle benzeşmektedir: *Aphrodisias*, Nr. 65 satır 8 (5./6. yüzyılların sonu; plate XVI); Nr. 107 sonunda (5.? / 6. / 7. yüzyıl; plate XXVIII); Nr. 112 (5. yüzyıl ? ya da daha geç; plate XXIX); Nr. 113 (5. ? / 6. yüzyıl; plate XXX; örneğin burada bizim graffitomuzdaki *Sigma*'nın şekli); özellikle Nr. 117 (plate XXXI) ve Nr. 118 vd. (plate XXXI); ayrıca Nr. 142 satır 3 (plate XXXIV); Nr. 156 10. ve 11. satırlar vd. (5. ? / 6. yüzyıl; levha XXXVI); Nr. 157 (6. yüzyıl; plate XXXVII); Nr. 187 (olasılıkla 5. / 6. yüzyıl; plate XLI); Nr. 189 (olasılıkla 5. / 6. yüzyıl; plate XLI; burada da örneğin bizim graffitomuzdaki *Sigma*'nın şekli; Nr. 200 (levha XLIII); grafito Nr. 218 vdd. (4.? / 5. / 6. yüzyıl; levha XLVI).

Altıncı satırdaki özenle şekillendirilmiş *Beta*'lar ise yine Aphrodisias Roueché'de bulunan yazıtlardaki *Beta* örnekleriyle benzeşmektedirler: *Aphrodisias*, Nr. 82 (6. yüzyıl; plate XIX); 83 x.; xiii.; xix (6. yüzyıl; plates XX, XXI); Nr. 92 (5. / 6. yüzyıl; plate XXIII); Nr. 97 (5. / 6. yüzyıl ya da daha geç; plate XXV) ve diğerleri. Bizim yazıcımız, olasılıkla metnin içeriğinde insanı çekindiren derin hürmetten etkilenerek, en çok altıncı satırda özenli bir şekilde yazmıştır. Ayrıca satırı, özenli bir şekilde bezenmiş bir haçla da süslemiştir.

Belki üçüncü satırdaki de, ama en azından birinci satırdaki *Delta* kesin olarak başaşağı yazılmıştır. Birinci satırın *Delta*'sı *Alpha*'lardan açık bir şekilde ayrılmaktadır ve birbirleriyle karıştırılmamaları gerekmektedir. Birinci satırdaki *Delta*'nın her iki yan çizgisi alttaki yatay çizgiye geçecek şekilde bir üçgen yapmakta ve bu şekliyle yine Roueché, Aphrodisias'da yukarıda sözü edilen yazıtlardaki *Delta*'larla benzerlik göstermektedir: Nr. 107 (5.? / 6. / 7. yüzyıl; plate XXVIII); Nr. 113 (5.? / 6. yüzyıl; plate XXX); Nr. 156 Zeile 7 (5.?/6. yüzyıl; plate XXXVI); Nr. 157 (6. yüzyıl; plate XXXVII) ve ayrıca Nr. 119 (plate XXX). Graffitomuzun yazıcısı ilk harfi yazmaya koyulduğunda, alışıldık bir şekilde soldan sağa doğru değil de yukarıdan aşağıya doğru yazdığı için, bu ilk harfin başaşağı durması açıklanabilir.

Birinci satırdaki ikinci *Eta* ile üçüncü satırdaki *Eta* soldan, aşağıdan yukarıya, sağa doğru giden yatay çizgisiyle örneğin Roueché'de, Aphrodisias'daki 164 Nr.lu (M.S. 551 yılı; birinci satırın son harfi) yazıttaki *Eta* ile paralellik göstermektedir. Bizim

graffitomuzdaki gibi bu yazıttaki *Eta*'lar da yatay çizgi göstermektedir.

Birinci satırın başlangıcındaki haç ise örneğin yine Roueché, *Aphrodisias*'daki yazıtsal betimlerde, Nr. 61 i. (M.S. 491-518; plate XV) ile karşılaştırılabilir; özellikle Nr. 189 ile (olasılıkla 5. / 6. yüzyıl, bkz. p. 231; plate XLI); Nr. 190 (plate XLII; burada ayrıca çekilerek yukarıya uzatılmış örneklerin yanısıra, hemen hemen kare şeklinde örnekler de görülmektedir).

İkinci ile üçüncü satırın başlangıcındaki sekiz köşeli haç da yine örneğin Aphrodisias'da M.S. 551 yılına tarihlenen yazıtla paralellik göstermektedir (Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 164, plate XXXVIII, yazıtın başında; bittiği yerde bulunan sade bir haç ise bizim graffitomuzdaki birinci satırdaki haçla benzeşmektedir). Sekiz köşeli haç formu, doğu kiliselerinde birinci bin yılın ilk yarısında oldukça yaygındı.⁴

Bizdeki altıncı satırın başında yer alan haç da Roueché, *Aphrodisias*'dakiyle benzerlik göstermektedir: Nr. 172 (M.S. 5.? / 6. yüzyıl ya da daha geç; plate XXXVIII; gerçi bu haçta haç kolları, dekore edilmiş kama şeklindeki dört ucun içine yerleştirilmemiştir).

Yukarıda tanıtılan paleografik paraleller M.S. 5., 6. ve 7. yüzyıllara aittirler; hatta daha geç tarihlenmeleri de mümkündür. Bizim graffitomuz da M.S. 7., hatta belki 8. yüzyıla tarihlenen ilk satırıyla bu tarihlenmeye uymaktadır.

+ ΔΗΗΑ

Ῥῆσοϛ

+

δῆσοϛ

4

νηκῶ

μέροϛ

+

βασηλῆοϛ

ἀνίσ(τη)

(Indictio) 4, (Ay) 8, (Gün) 8, bir Pazar günü.

Resos,

ondan uzak olmasına rağmen (geçmiş zamanda),

4

zafer kazanandır.

(Su kanalı-) hissesini/parçasını

imparatorun,

o tamir (etti).

Böyle bir çeviri denemesinde alternatif çözümler, net bir çözüm sunmaları mümkün değilmiş gibi düşünülerek, bir kenara bırakılmalıdır. Tartışılması gereken yorum varyantlarından, tek tek parçaları birbirleriyle kombine edilebilen, bir tanesi de yine aynı şekilde önceden kenara alınmış olsun:

- (Indictio) 4, (Ay) 8, (Gün) 8, bir Pazar günü.
Resos,
O sonra (su kanalının [borularını] bağladıktan/ su baskını engelleydikten sonra)
4 zafer kazanandır.
Bölgesi
İmparator'un
ayağa kalkıyor/canlanıyor [ἀνίσταται].

Satır 1: δ´ η´ ἡ(μέρα) α´, şeklinde bir okuma türü mümkün olamazdır: „(Indictio) 4, (Ay) 8, G(ün) 1“. Yanyana duran *Eta*'ların yalnızca anlamsal olarak farklı olmalarından dolayı değil, aynı zamanda bir yandan „Gün“ün vurgulanarak belirtilmesi öte yandan Indictio ve Ay'ın belirtilmemiş olması da uygun düşmezdi.

Çok sayıdaki bizans yazıtlarında olduğu gibi tarihleme Gün ve Ay Indictio'ya göre yapılır. Aynı şekilde sıralanmış paralel örnekler yine Roueché, *Aphrodisias*'da bulunmaktadır: Nr. 164 (M.S. 551); ayrıca Nr. 157.⁵

8 Ağustos Pazar gününün dördüncü bir Indictio'ya denk gelmesi koşulu, ancak M.S. 616, 661, 706 ve 751 yıllarında mümkündür (Julian takvimi). Böylece graffito M.S. 7. ya da 8. yüzyıllara tarihlenmektedir.

Satır 2: Şahıs ismi Πῖρος için bkz. örneğin SEG XL, 1990, Nr. 1456a; XLII, 1992, Nr. 279.4; Fraser-Matthews, *Personal Names*, I, 398; II, 390; III A, 384; Pape II, 1307.

Satır 3: δέω („ihtiyaç duymak, muhtaç olmak, eksiklik hissetmek“): Mutlak olarak önceden kullanılmış olan δέω („ben [ondan] uzaktayım“), örneğin Plato'da görülmekte, *Phaidros* 228a. δέω kelimesinin şimdiki zaman partisipi ise sıfat olarak kullanılmakta ve “uygun, elverişli”⁶ anlamına gelmektedir; ancak bizim mutlak olarak kullandığımız geniş zaman partisipinin açıklanması için bunun dikkate alınmaması gerekmektedir.

Diğer olasılık ise, δέω “bağlamak, sarmak, önelemek” olarak anlaşılıp, buluntu konteksine göre böyle yorumlanırsa ikinci çeviri varyantında sunulduğu gibi bir öneri doğmaktadır.

Elbette ki „bağlamak“ olarak çevrildiğinde rahatsız edicidir, çünkü δέω kelimesinin bir okuma türündeki mutlak kullanımı daha çok „bir şeyden uzak olmak“ anlamındadır. „Bağlamak“ varyantında, nesne tamamen buluntu konteksine göre yorumlanır, öteki okuma türünde ise metinde mastar olan νικῶν tamamlanabilir: „Resos (geçmişte) (zafer kazanmaktan) uzakken, o (şimdi) zafer kazanandır“.

Ayrıca δέω kelimesinin olası bir uzak anlamı= „yeminle bağlamak“⁷ olarak beşinci satırda tartışılmaya açıktır.

Satır 4: νικῶ=νικῶ eşitlemesi çok sık, örneğin Roueché, *Aphrodisias*'da, Nr. 129 ii görülmektedir.⁸ νικῶ kelimesi özne olarak da *Aphrodisias*'ta bir grafito yazıcısının Tyche'si olarak karşımıza çıkmaktadır (Nr. 218 iii. [olasılıkla 4.-6. yy.]).⁹

Satır 5: μέρος hem özne hem de nesne olabilir. Yukarıdaki her iki çeviri teklifi de uygun olabilir. μέρος kelimesi anlam içeriği açısından “bölge, mıntıka” olarak, örneğin Papyri'de bulunmaktadır.¹⁰

μέρος için ayrıca “sirk partisi”¹¹ ya da “dava partisi”¹² anlamları da mümkündür. Ayrıca νικῶν terimi de doğal olarak davadaki zafere işaret edebilir.¹³ O zaman şöyle okunabilir:

- Resos,
yeminlerle bağladıktan sonra,
4 zafer kazandı
Sirk-/ Dava Partisini
İmparator'un (?);
ayağa kalkıyor / yükseliyor [ἀνίσταται].

Üçüncü satırda bunun yerine şu da mümkün olabilir: „(geçmiş zamanda) ondan uzak olmasına rağmen“. 6. ve 7. satırlar için alternatif olarak şöyle olabilir: „Basileios/ ayağa kalkıyor“ (ayrıca bkz. aynı satır 6'da). Ancak bütün bu varyantlar buluntu yerine uymamaktadır.

Satır 6: βασιλέως teriminin genitif halinin ΒΑΣΙΛΗΟΣ(βασιλῆος) olarak yazılmış örneği Roueché, *Aphrodisias*'da bulunur: Nr. 37 satır 17 (M.S. 5. yüzyılın ilk yarısı; burada imparator kastedilmektedir: Roueché'de bir vurgu hatası sözkonusudur). Bir *Iota* olarak bulunan *Eta* için (βασηλῆος) bizim graffitomuzun dördüncü satırına bakınız.

Βασιλείος adı benzer bir şekilde Βασίληος olarak da yazılabilir (SEG XLI, 1991, Nr. 1492).¹⁴ Eğer bu isimler bizim graffitomuzda mevcut olmuş olsalardı 6. ve 7. satırlar “Basileios ayağa kalkıyor” (Βασίληος ἀνίσταται) olarak okunması gerekirdi.

Elbette böyle bir varyant önceki satırlardaki okuma tarzıyla bağlantılandırılarak yorumlanabilir, ancak buluntu yeri göz önüne alındığında bu daha az mümkün görünmektedir (bkz. yukarı satır 5).

Şahıs isimlerini dikkate almayan biri kabul etmelidir ki, o zaman graffito dil açısından iddialı epik bir genitif olan –λῆρος sunmaktadır; yukarıda sözü edilen Roueché, *Aphrodisias*, 37 No.lu yazıtta (βασιλῆρος) böyle edebi açıdan daha yüksek bir epigram içermektedir. Bizim graffitomuzun yazarının, ki bu şahıs harfleri yazanla aynı kişi olmak zorunda değildir, böyle bir düzeyde olmasını beklemem için yeterli bir neden yoktur: Yazar ne de olsa cümleleri parataktik olarak, yani yan cümleleri arka arkaya sıralayarak değil, partisipsel olarak iç içe geçirerek formüle etmiştir. Sonuçta satırın başındaki özenli haç gibi, İmparator’u dile getiren genitif de ve diğer satırlara göre daha özenle yazılmış olması da 6. satırı daha süslü hale getirmektedir.

Satır 7: Çeviri varyantı II’nin okuma denemesi, ἀνίσ(ταται) yukarıda yapılmıştır. Çeviri varyantı I’de şimdiki zaman olan ἀνίσ(τησι) ’nin, hikaye geçmiş zaman ἀνίσ(τη) olduğu ya da aynı şekilde ἀνίσ(τησε) gibi geniş zaman kipi ἀνέσ(τησε) olduğu düşünülebilir. Ἀνίστημι ’nin kullanılır anlamıyla “tesis etmek, inşa etmek” olarak yazıtsal örneklerini yine *Aphrodisias*’da bulabiliyoruz: Roueché, *Aphrodisias*, Nr. 22 (“bir duvar inşa etmek”; tekrarı olmadan karşılaştırınız, Nr. 16; 24; 33; 36; 41; 73; 82; 88). Ayrıca „tekrar ayağa kaldırmak, onarmak, yeniden yapmak“ şeklinde de tekrarlı örnekleri de mevcuttur (örneğin, Demosthenes, *Oratio* 20,68; Papyri’de: Preisigke I, 126). Böylece filolojik açıdan su kanalının bu kısmının M.S. 7./8. yüzyıllarda ilk olarak mı inşa edildiği yoksa yenilendiği mi sorusunun cevabı kesinlik kazanmamaktadır. Arkeolojik konteks bu konuda yardımcı olabilir. Nehrin üzerinde yer alan yakındaki su kemeri köprü’nün tarihi Roma dönemine kadar uzanmaktadır: M.S. 7. / 8. yüzyıllarda bir tamirat yapıldığı düşünülebilir. Bu tamirat olayı, M.S. 7. ve 8. yüzyıllarda Anadolu’da Arap istilaları sonucunda meydana gelen ağır ekonomik durum nedeniyle, bu akınların görülmediği bölgelerde bile az sayıda yeni bina inşa edilmesi gerçeğine uymaktadır.

ÖZET

En akla yakın yorum, 7. ya da 8. yüzyılda (M.S. 616, 661, 706 ya da 751 yıllarında, Julian takvimi) Resos isminde birisinin, oradan geçen su kanalında yaptığı başarılı tamiratı hatırlatmak amacıyla, bir Pazar günü graffitomuzu yazdırdığıdır.

Yukarıdaki iki çeviri varyantından hangisi seçilirse seçilsin, 5. ile 7. satırlardan, anlatılanın imparatora ait bir bölgenin graffito satırlarının altında bulunan su kanalıyla ilgili olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu sonuç buluntu konteksine uymaktadır: Kanyon ’un batısında, Cılandıras ve Pepouza arasında geç Roma ve Bizans dönemlerinde iki tane mermer ocağı açılmıştır. İmparatorlar, Phrygia’daki bu tür ham madde kaynaklarını kendi ellerinde tutmayı tercih etmişlerdir.¹⁵ Böylece araştırma bölgemizde, Tymion-Simoe yazıtının gösterdiği gibi,¹⁶ sadece M.S. 3. yüzyılın başlarında değil, M.S. 7./8. yüzyıllara kadar imparatorluk arazilerinin mevcut olduğu görülmektedir.

PEPOUZA MANASTIRI YAMACINDAN BİR HAÇ İŞARETİ

Cılandıras yazıtındaki Πῆος νηκῶ kısmına paralel olarak, Pepouza Manastırı’nın alt tarafındaki yamaçta Ν – Ν harflerini içeren haç işaretli bir keramik parçası (korunagelen yükseklik 4,7 cm, korunagelen genişlik 4,5 cm) kırık olarak ele geçirilmiştir (Buluntu Defteri No. 3101 e):

Ν (...ος?) ν(ηκῶ) = Ν(ikolaos?) muzafferdir.

879 yılında Konstantinopol’da toplanan ruhani meclise katılan Pepouza piskoposu Nikolaos (Mansi, *Sacrorum conciliorum*, 17.377 BC),¹⁷ çok sayıdaki kişilik olasılıklarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her iki Ν harfleri haçın yatay kollarını sınırlamaktadırlar. Haçın ayak kısmındaki harfin ise bir *Delta* değil, Cılandıras yazıtıyla karşılaştırıldığında, daha çok bir *Alfa* olduğu görülmekte, böylece ilk anda haçın kırılmış ucunda bir *Omega*’nın bulunduğunu düşündürmektedir. Ancak tersine çevrilmiş *Omega-Alfa* sıralaması biraz acayıptir. Bu nedenle aslında haçın ayak kısmında harfler yerine, stilize edilmiş bir dağ görmek daha akla yakındır.

CHAPTER EIGHT

METHODS OF THE ARCHAEOLOGICAL SURFACE SURVEY

Peter Lampe

AN INTERDISCIPLINARY PROJECT

In the year 2000, the discovery of two ancient settlement areas not yet charted on the maps of the scientific world marked the beginning of this (*sponsoribus volentibus*) long-term project. The media, however, reacted to the discovery only because the newly detected archaeological traces were identified as two lost locations known from the ancient literature: Pepouza and Tymion. At first glance, the importance of the project therefore seems to stem solely from the Montanist aspect of the research. Pepouza and Tymion were the center of the most important charismatic-ecstatic Christian movement of the 2nd to 6th centuries C.E. As the church of the Montanists, the movement spread from Phrygia all over the Roman Empire. Its adherents lived in North Africa, Rome, Constantinople and Ancyra/Ankara, for example.¹ However, because of practices such as its emancipating attitude towards women (with equality in regard to the prophetic teaching and hierarchy), the movement in the end was suppressed by the orthodox church and the Christian emperors. The Phrygian city of Pepouza was the germ cell, the headquarters and the center of pilgrimage for the movement. Here, the Montanist patriarch resided; here, pilgrims from the far ends of the Mediterranean met. Modern scholarship since the 19th century had searched in vain for the two locations, Pepouza and Tymion.²

Nevertheless, when planning an archaeological survey in this area, not only the four centuries of Montanist presence (2nd – 6th centuries C.E.) or seven centuries of Christian settlement (from the 2nd to at least the 9th centuries C.E.) are important. Examining traces of human colonization and agricultural activity preserved at the surface, *all* historical periods of human culture, if possible from prehistoric to Ottoman times, need to be

EIN INTERDISZIPLINÄRES PROJEKT

Das *sponsoribus volentibus* langfristig angelegte Projekt begann im Jahre 2000 mit der Entdeckung zweier antiker Siedlungsräume, die auf den Karten der wissenschaftlichen Welt bislang nicht verzeichnet waren. Die Medien freilich beleuchteten das Projekt nur, weil die neu gefundenen archäologischen Spuren mit zwei verschollenen, aus der antiken Literatur bekannten Orten in Zusammenhang gebracht wurden: mit Pepouza und Tymion.

Auf den ersten Blick scheint so die Bedeutung des Projekts sich allein aus dem montanistischen Gegenstand herzuleiten: Pepouza und Tymion stellten das Zentrum der wichtigsten charismatisch-ekstatischen christlichen Bewegung des 2.-6. Jahrhunderts n. Chr. dar, die als Kirche der Montanisten sich von Phrygien aus reichsweit ausbreitete, in Nordafrika, Rom, Konstantinopel, Ancyra/Ankara Zulauf fand¹ und unter anderem wegen ihrer frauenemanzipatorischen Haltung (Gleichberechtigung in Lehre und Hierarchie) von der orthodoxen Kirche und den christlichen Kaisern schlussendlich unterdrückt wurde. Im phrygischen Pepouza lag die Keimzelle, der Hauptsitz und das Wallfahrtszentrum der Bewegung. Hier residierte der montanistische Patriarch, hier strömten Pilger aus Fernen des Mittelmeerraums zusammen. Nach beiden Orten, Pepouza und Tymion, hatte die Forschung seit dem 19. Jahrhundert vergeblich gesucht.²

Freilich, wer einen siedlungsarchäologischen Survey in Angriff nimmt, wird sich von den vierhundert Jahren montanistischer Präsenz (2. bis 6. Jahrhundert n. Chr.) oder von den siebenhundert Jahren christlicher Besiedlung (mindestens vom 2. bis zum 9. Jahrhundert n. Chr.) nicht allzu beeindruckt lassen. Auf der Suche nach den an

¹ Vgl. z.B. den Anonymus in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.16.4; Epiphanius, *Haer.* 48.14.2; Tertullian, *Prax.* 1.5. Tertullian selbst ließ sich von der montanistischen Prophetie in Nordafrika in den Bann ziehen.

² Vgl. aus der Forschungsgeschichte u.a. Ramsay, „Cities II,“ 574-75; Radet, „En Phrygie,“ 531-32; Calder, „New Jerusalem,“ 421-25; Gibson, „Montanist Epitaphs,“ 433-42; Strobel, *Land*; Marksches, „Pepouza,“ Lampe, „Phrygian Archaeological Survey,“ und siehe oben Kapitel 2 und 3.

carefully documented. A thematically limited survey focusing only on Montanism would be too narrow in scope.

When researching the history of colonization and settlement in a particular area, as many useful scientific perspectives as possible should be brought into play. Our project combines various scholarly fields and integrates disciplines from both the humanities and the natural sciences:³

- archaeology, epigraphy, numismatics and ethno-archaeology;
- history: social, economic and art history, history of pagan religions, of early Christianity, patristics, Byzantine and Islamic studies;
- architecture: digital three-dimensional graphics;
- geomatics: surveying, mapping and photogrammetry;
- geophysics: geophysical screenings;
- geology, geomorphology;
- paleobotany and phytogeography;
- medical anthropology for securing and analyzing skeletal remains.
- If needed, chemists and physicists can be consulted to assist in understanding, e.g., ancient techniques of producing metal tools and ceramics.

We have tried to bridge the often-quoted gap between the natural sciences and humanities in this project. The following will explain some of its methods and goals.

GOALS AND METHODS

This interdisciplinary survey project aims at documenting *all periods* of the history of civilization in a largely unexplored Phrygian region. Moreover, not only the *sites of settlement* are looked at, as is often the case in more traditional surveys, but also their *environments* are explored: isolated sites in the countryside such as cisterns, oil presses, mills, manmade terraces of land or bridges, ancient roads and water ways, irrigation systems, as well as traces of ancient agricultural exploitation of the land – in

der Oberfläche erhaltenen Spuren menschlicher Besiedlung und Landnutzung wird er in seinem Untersuchungsareal *alle Kulturstufen* der Vergangenheit sorgfältig dokumentieren, gegebenenfalls von der Prähistorie bis in ottomanische Zeit, und sich davor hüten, den Survey thematisch eng zu führen.

Er wird ferner darauf achten, beim Erforschen der Siedlungsgeschichte möglichst vielen Fragestellungen Raum zu geben und entsprechend eine Vielzahl wissenschaftlicher Fachrichtungen zu Worte kommen zu lassen. Das Projekt verknüpft Disziplinen aus Geistes- und Naturwissenschaften miteinander:³

- Archäologie, Epigraphik, Numismatik, Ethnoarchäologie,
- Geschichte: Sozial-, Wirtschafts-, Kunst- und pagane Religionsgeschichte, Frühchristentums- und alte Kirchengeschichte, Byzantinistik, Islamwissenschaften,
- Architektur: virtuelle 3D-Graphik,
- Geoinformationswesen: Vermessung, Kartographie, Photogrammetrie,
- Geophysik: geophysikalische Prospektionen,
- Geologie, Geomorphologie,
- Paläobotanik, Phytogeographie,
- medizinische Anthropologie für das Bergen und Auswerten von Skelettfunden.
- Bei Bedarf können Chemiker oder Physiker hinzugezogen werden, die antike Techniken z.B. der Keramik- und Metallgeräteherstellung zu verstehen helfen.

Der Graben zwischen Natur- und Geisteswissenschaften spielt im Rahmen des Projektes keine Rolle. Den interdisziplinär interessierten Lesern seien einige Vorgehensweisen und deren Zielsetzungen erläutert.

ZIELE UND METHODEN

Mithilfe des in der angedeuteten Weise interdisziplinär angelegten siedlungsarchäologischen Regionalsurveys ist einerseits eine unerforschte phrygische Kulturlandschaft in *allen ihren kulturgeschichtlichen Zeitstufen* zu dokumentieren. Andererseits sollen nicht nur wie bei traditionelleren Surveys *Siedlungsplätze*, sondern auch deren weitere *Umgebungen* erforscht werden: in der Landschaft allein liegende „sites“ wie Zisternen, Pressen, Mühlen oder Terrassen, Brücken, antike Verkehrs-

³ Vgl. am Schluss dieses Kapitels auch die involvierten verschiedenen wissenschaftlichen Einrichtungen.

short, every clue that illuminates the relationship between human settlement and the “natural” environment. In order to obtain such information encapsulated in the countryside, not only the tools of archaeology, but also, e.g., of geomorphology as well as of paleobotany and phytogeography are employed. With this orientation, the survey aims at contributing to the understanding of the *living conditions* of the ancient *rural population* in Phrygia, which in large part have not been explored; this contribution will include results concerning the socio-economical history, but also the history of religions. The interdependency of the various disciplines of the humanities and natural sciences involved will lead to an overall picture that is not limited to just an archaeological, socio-economical or religious historical perspective.

Three Levels of the Survey Work

- The territories of Pepouza, Tymion, Simoe and other detected sites of settlement are explored by means of *intensive surveys* that cover *all surfaces*. All periods of civilization are examined.
- In a bigger geographical window of ca. 150 km², all historical periods are investigated, but the *intensive surveys* are *not* able to cover *all surfaces*. As many sites as possible are registered (settlements, remains of mills, graves, etc.). They are discovered with the aid of aerial and satellite pictures, the local farmers' excellent knowledge of the countryside and our own explorations without, however, walking every yard of the grounds because of the size. The individual sites are documented by charting them on the maps, measuring them and photographing, sketching or drawing them to scale. Where reasonable, also small finds within a grid are systematically collected.
- On a third level, the geographical radius is prolonged even more (ca. 35 km around Pepouza). But only the Montanist period (2nd – 6th centuries C.E.) will be investigated. This means that possible Montanist settlements in the more extended region are documented by charting them on the map and sketching them to scale. Where useful, small finds within a grid are again systematically collected.

The term “level” should not be understood exclusively chronologically. Since the three levels do not

wege, Bewässerungssysteme, im Gelände erhaltene Spuren antiker Landnutzung, jeder Hinweis, der das Verhältnis von menschlicher Siedlung und „natürlicher“ Umwelt zu beleuchten vermag. Um solche in der Landschaft erhaltenen Informationen entdecken zu können, werden neben der Archäologie besonders Geomorphologie und Paläobotanik/Phytogeographie einzuspannen sein.

Der Survey wird in dieser Ausrichtung einen kleinen Beitrag zum Verständnis der auf weiten Strecken unerforschten *Lebensbedingungen* der antiken *Landbevölkerung* Phrygiens leisten, einen Beitrag, der sozial- und wirtschaftsgeschichtliche, aber auch religionsgeschichtliche Ergebnisse zeitigt.

Die Interdependenz der geistes- und naturwissenschaftlichen Disziplinen wird zu einem Gesamtbild führen, das weder archäologisch, sozial- und wirtschaftsgeschichtlich noch religionsgeschichtlich engführt.

Drei Arbeitsebenen des Surveys

- Die Territorien von Pepouza, Tymion, Simoe und anderer neu entdeckter Siedlungsplätze werden mittels *flächendeckender Intensivsurveys* zur Erfassung aller kulturgeschichtlichen Zeitstufen untersucht.
- In einem größeren geographischen Fenster von ca. 150 km² werden mittels eines *nicht-flächendeckenden Intensivsurveys* noch alle Zeitstufen erfasst. Das heißt, es werden gezielt möglichst viele „sites“ (Siedlungshügel, Mühlenreste, Gräber, etc.) angesteuert und registriert. Das Auffinden solcher „sites“ wird ermöglicht durch Luft- und Satellitenbilder, hervorragende Geländekenntnisse der Einheimischen sowie vor allem durch eigenes Begehen. Die einzelnen „sites“ werden aufgenommen, indem sie in die Karte eingemessen, vermessen, in maßstabsgetreuen Planskizzen gezeichnet sowie fotografiert werden. Wo es sinnvoll erscheint, werden Fundfelder eingemessen und Kleinfunde abgesammelt.
- Auf einer dritten Ebene wird der geographische Radius noch weiter gezogen (Radius ca. 35 km um Pepouza herum), aber lediglich eine Epoche, die montanistische (2.-6. Jahrhundert n.Chr.), wird Gegenstand der Untersuchung sein. Das heißt, es werden mögliche montanistische Siedlungen der weiteren Region aufgenommen werden, indem eingemessene Planskizzen erstellt werden. Wo es sinnvoll erscheint, werden auch hier

build upon each other, work can be done on all three of them simultaneously.

Geomatic Surveying and Mapping

Since this part of Phrygia south of Uşak is largely unexplored and no satisfying large-scale maps exist, the project involves extensive tachymetrical and satellite-supported surveying and mapping.

For surveying and cartography, several levels need to be distinguished again.

- In and around the settlement areas of Pepouza and Tymion/Simoe, the bearings of several fixed points are taken⁴ to constitute a *base network*; some of these basic fixed points are identical with Turkish trigonometric points.⁵ The base net extends from these absolute points so that it is compatible with the national Turkish grid and the Turkish maps. The geodetic base network thus produced enables us from the beginning to have a *uniform* three-dimensional system of coordinates for all disciplines participating in the project. All researchers will be able to feed their geodetic data directly into this system.⁶
- The grounds are measured by means of electronic tachymeters, and the data are processed into detailed *topographical maps*. These maps are integrated into the base geodetic grid.
- Into the topographical maps themselves, even smaller units are incorporated:
 - grids for collecting small finds from the surface (see below);
 - grids for geophysical explorations (see below).

The following data are fed into these topographical maps as well:

- the coordinates of samples taken for geoarchaeological analyses (see below);
- the coordinates of archaeological objects (see below);
- the digitalized drawings to scale of archaeological structures (see below) are integrated into large-scale topographical plans.

Fundfelder eingemessen und Kleinfunde abgesammelt werden.

Der Begriff „Ebene“ ist nicht einseitig chronologisch zu verstehen. Weil die drei Ebenen nicht aufeinander aufbauen, kann auf mehreren gleichzeitig gearbeitet werden.

Vermessung und Kartographie

Da der anvisierte Teil Phrygiens südlich von Uşak weithin unerforscht ist, auch keine befriedigenden Karten großen Maßstabs vorliegen, leistet der Survey umfangreiche tachymetrische und satellitengestützte Vermessungs- sowie Kartographiearbeiten.

Auch bei Vermessung und Kartographie sind mehrere Arbeitsebenen zu unterscheiden.

- Für die Siedlungsräume Pepouza und Tymion/Simoe wird ein *Basisnetz* von Festpunkten eingemessen.⁴ Einige dieser Hauptvermessungspunkte sind mit türkischen Vermessungspunkten identisch.⁵ An diesen absoluten Punkten wird das erstellte Netz aufgehängt, so dass es an das türkische Landesnetz angebunden ist und mit den türkischen Karten in Einklang gebracht werden kann. Das geodätische Grundlagennetz ermöglicht ein von vornherein *einheitliches* dreidimensionales Koordinatensystem für das Gesamtprojekt, in das später die Daten aller Teildisziplinen eingelesen werden können.⁶
- In das Basisnetz eingehängt werden detaillierte *topographische Pläne*, die im Anschluss an die Vermessung des Geländes mittels elektronischer Tachymeter erstellt werden.
- In die topographischen Pläne wiederum werden eingehängt:
 - Raster für das Absammeln von Oberflächenkleinfunden (s.u.);
 - Raster für die geophysikalischen Messungen (s.u.).

Weiter werden in diese Pläne integriert die Einmessungen

- von Bodenproben für geoarchäologische Analysen (s.u.);
- von archäologischen Objekten (s.u.).
- In topographische Pläne großen Maßstabs werden digitalisierte maßstabsgetreue Zeichnungen archäologischer Strukturen (s.u.) integriert.
- Zu museumspädagogischen Zwecken werden

⁴ Mittels GPS-Präzisionsmessungen (Genauigkeit im Zentimeterbereich). Vgl. unten Kapitel 10 und 11.

⁵ Oder mit anderen, in den türkischen Karten eindeutig identifizierbaren Punkten wie Brücken o.ä.

⁶ Da im System WGS 84 / UTM Zone 35 gearbeitet wird, lassen sich auch Daten von GPS-Handempfängern problemlos in die digitalen Karten integrieren.

- For purposes of pedagogical presentation, the topographical plans of various scales can be enriched with photographic illustrations.
- The team's data are converted not only into topographical plans and maps, but also into three-dimensional geodetic computer models. Later on, architectural 3D models of individual archaeological structures can be integrated into these digital geodetic models (see, e.g., below Fig. 12.9).

Archaeology: Small Finds on the Surface – Intensive Survey (Fig. 8.1)

A measured grid (with units of 10×10 m) is paced twice by a chain of people in two different directions. The small finds on the surface not bigger than a fist (especially fragments of ceramics, glass, marble, plaster, mortar, bones, slag or cinder, silices and metal objects such as coins) are picked up, cleaned, registered, identified and conserved. Special pieces are drawn and photographed. In the past, the ceramics of this region have not been examined in depth. By systematic study and using the stratigraphic results from test digs, we hope to expand the knowledge about these ceramics. Also, contact with the Italian team in Hierapolis (Pamukkale) will help, since they recently unearthed new stratigraphic results about Byzantine ceramics.

Finds bigger than a fist, which are not picked up, are registered with their grid coordinates (possibly also positioned by GPS or electronic tachymeter, drawn and photographed). The numerous

die topographischen Pläne verschiedenen Maßstabs mit photographischen Illustrationen angereichert.

- Die Vermessungen des Teams führen nicht nur zu topographischen Plänen und Karten, sondern auch zu dreidimensionalen geodätischen Computer-Modellen. In diese wiederum können virtuelle 3-D-Modelle einzelner archäologischer Strukturen hineingestellt werden (s.u. z.B. Fig. 12.9).

Archäologie: Oberflächenkleinfunde – Intensivsurvey (Fig. 8.1)

Ein vermessenes Raster (mit Maschen von 10×10 m) wird von einer Menschenkette zweimal in verschiedenen Richtungen abgelaufen. Die bis zu faustgroßen Oberflächenkleinfunde (v.a. Fragmente aus Keramik, Glas, Marmor, Putz, Mörtel, Schlacke, Knochen; Silices, Metallgegenstände wie Münzen) werden abgesammelt, gereinigt, registriert, einer Bestimmung zugeführt und konserviert. Besondere Stücke sind zu zeichnen und zu photographieren. Die Keramik der Region ist nahezu unerforscht. Systematisches Erfassen und stratigraphische Resultate aus Sondierungsgrabungen, aber auch Vernetzung mit dem in Hierapolis (Pamukkale) arbeitenden italienischen Team, das unlängst für byzantinische Keramik neue stratigraphische Befunde ergrub, werden zu Fortschritten bei der Keramikbestimmung führen.

Nicht abgesammelte Funde größer als eine Faust werden mit den entsprechenden Rasterkoordinata-

Fig. 8.1 Intensive survey: collecting small finds

fragments of tiles and brick, no matter how large, are usually⁷ not collected, but their concentrations are noted, and a drawn catalogue of their different types is planned.

The intensive survey could (ideally) lead to maps that show frequency distributions, i.e., the spreading of ceramic shards in Roman or early Byzantine times and so forth, or the density of the spread of glass. In this way, clues can be gathered about the extent of the settlements, the density of colonization and the nature of the human activity that took place.⁸

Archaeology: Bigger Archaeological Structures

Bigger archaeological structures at the surface – walls and architectural fragments – are put on the map, measured, drawn to scale, photographed and described for the data base. The chronological dating of structures is assisted by the ceramics found at the sites, by dendrology, by the ¹⁴C method (e.g., for soot⁹ in Pepouza's monastery) and by the OSL method (optically stimulated luminescence). The latter has only in recent years become available and helps to narrow down the production dates of the mortar and burned tiles or bricks.¹⁰

Some characteristic structures are worth documenting as digital three-dimensional models, produced on the basis of archaeological drawings to scale and of photogrammetric data processing, if necessary. Such (animated) 3D models allow the replacement of missing pieces on the monitor screen and the preparation of the objects for pedagogical presentation.

Whenever the survey of settlement traces on the surface and the geophysical screenings of underground structures (see below) do not yield enough clarity, the need for test digs is indicated.

Larger excavations as a further goal allow detailed insight into an individual object, but they

ten notiert (gegebenenfalls auch mittels GPS oder elektronischer Tachymeter eingemessen, gezeichnet und fotografiert). Die zahllosen Ziegelfragmente, egal welcher Größe, werden in der Regel⁷ nicht aufgesammelt, jedoch Fundkonzentrationen vermerkt und ein gezeichneter Katalog der vertretenen Ziegeltypen angestrebt.

Der Intensivsurvey könnte (idealerweise) zu Karten führen, die Häufigkeitsverteilungen darstellen, das heißt, die Streuung der Keramik in römischer, in frühbyzantinischer Zeit und so forth dokumentieren oder die Streuungsdichte von Glasfragmenten. So ergeben sich Anhaltspunkte für Siedlungsausdehnung, Siedlungsdichte und Siedlungsart.⁸

Archäologie: Größere archäologische Strukturen

Größere archäologische Strukturen an der Oberfläche – Mauern, Architekturfragmente – werden in die Karte eingemessen, vermessen, maßstabsgetreu gezeichnet, fotografiert und für die Funddatei beschrieben.

Für Datierungen stehen nicht nur die am Fundort erhaltene Keramik, nicht nur ¹⁴C-Methode (zum Beispiel für Brandspuren⁹ im Kloster Pepouzas) und Dendrologie, sondern seit einigen Jahren auch die OSL-Methode bereit (Optisch Stimulierte Lumineszenz), mit deren Hilfe sich die Herstellungsdaten von Mörtel und gebrannten Ziegeln ermitteln lassen.¹⁰

Von einigen charakteristischen Strukturen lohnt es, auf der Basis maßstabsgetreuer archäologischer Zeichnungen und gegebenenfalls photogrammetrischer Datenverarbeitung virtuelle dreidimensionale Modelle zu erstellen. Solche (animierten) 3D-Modelle erlauben es, fehlende Stücke am Bildschirm zu ergänzen und die Objekte museumspädagogisch aufzubereiten.

Wo der Survey oberirdischer Siedlungsspuren und die geophysikalische Prospektion unterirdischer Strukturen (s.u.) nicht zu genügender Klarheit führen, sind Sondierungsgrabungen angezeigt.

⁷ Beispiele von Dachziegeln werden gesammelt.

⁸ Dass Kleinfundkonzentrationen nur nach sorgfältiger Kontextanalyse auf besondere Siedlungsdichte schließen lassen, bedarf kaum des Erwähnens. An einem Hangfuß beispielsweise konzentrieren sich Kleinfunde lediglich deshalb, weil Keramik den Hang herabgespült wurde.

⁹ Datiert werden die in den Bränden aufgegangenen Hölzer, genau genommen der Zeitpunkt ihres Fällens.

¹⁰ Siehe unten in diesem Kapitel und in Kapitel 11, Anm. 7, zu den Voraussetzungen, die dabei erfüllt sein müssen. Ziegel z.B. lassen sich nur dann verwenden, wenn sie durchgebrannt sind. Für das Herstellungsdatum des Mörtels ergibt sich lediglich ein *terminus ante quem non*.

also absorb resources and thus narrow the wide-angle lens of surface survey archaeology, which is interested in entire regions, in the traces of human settlement contained therein and the systemic connections between these various sites. In this larger mosaic, an individual historical building, excavated or not, is just one tile.

Ethno-archaeology

In cooperation with the local population, local traditions about the history of the area and local names of geological formations or objects such as caves are noted. They sometimes yield information about ancient conditions. Likewise, modern land cultivations and distributions of land offer at least points of comparison for ancient findings.

Geophysics (Fig. 8.2)

Geophysical, especially geomagnetic and georadar, screenings of underground settlement structures leave the ground untouched. They either help prepare a precisely targeted excavation or at many places make excavations superfluous because they have already yielded sufficient information. Some explanatory remarks can assist the interdisciplinary reader in interpreting the magnetograms printed in the following chapters. Geomagnetic measurements record small-spaced magnetic anomalies in the magnetic field of the earth. Underground archaeological structures and the surrounding soil show different concentrations of iron compounds (especially magnetite, maghemite and hematite) and accordingly differ in their magnetic susceptibility. These magnetic differences can be measured. Underground archaeological objects become noticeable as magnetic anomalies in comparison with the surrounding soil.¹¹ In the magnetogram, anomalies with positive amplitudes [in the Pepouza fields examined in the year 2003, the positive anomalies ranged up to +50 Nanotesla (nT)] are displayed in colors from *dark grey to black*: These are *pits and ditches* filled with organic material. Negative

Größere Grabungen als weiteres Ziel erlauben zwar den detaillierten Einblick in ein einzelnes Objekt, binden jedoch Ressourcen und verengen so naturgemäß den weiten Blickwinkel der Siedlungsarchäologie, die sich für die große Fläche, für die darin enthaltenen Siedlungsspuren und deren systemisches Zusammenhängen interessiert, so dass sie den Einzelbau lediglich als Mosaikstein im Gesamtbild bewertet.

Ethnoarchäologie

Im Gespräch mit der einheimischen Bevölkerung sind *Lokaltraditionen* über die Geschichte des Untersuchungsgebietes und *Lokalnamen* von Geländeformationen und Objekten (zum Beispiel Höhlen) zu ermitteln. Zuweilen vermögen sie, Aufschluss über antike Verhältnisse zu geben. Ebenso interessieren heutige Landverteilungsverhältnisse und Bewirtschaftungsarten. Sie bieten zumindest Vergleichsfolien für antike Befunde.

Geophysik (Fig. 8.2)

Geophysikalische, vor allem geomagnetische *Prospektionen im Boden verborgener Siedlungsstrukturen*, aber auch Bodenradar werden durchgeführt, um ohne Eingriffe in den Boden an vielen Stellen spätere Ausgrabungen überflüssig zu machen bzw. gezieltes Graben vorzubereiten.

Damit die in folgenden Kapiteln abgedruckten Magnetogramme für interdisziplinäre Leser leichter zu deuten sind, seien einige Erläuterungen zu dieser Methode vorausgeschickt. Geomagnetische Messungen erfassen kleinräumige magnetische Anomalien im Erdmagnetfeld. Unterirdische archäologische Strukturen und umgebende Böden weisen verschiedene Konzentrationen von Eisenverbindungen auf (vor allem Magnetit, Maghämite, Hämatit) und sind entsprechend unterschiedlich magnetisierungsfähig („susceptible“). Diese magnetischen Unterschiede lassen sich messen. Unterirdische archäologische Objekte stellen sich im Vergleich zum umgebenden Boden als magnetische Anomalien dar.¹¹ Anomalien mit positiven Amplituden (in den im Jahr 2003 untersuchten Pepouza-Flächen bis +50 Nanotesla [nT]) werden im Magnetogramm *dunkelgrau bis schwarz* wiedergegeben: Es handelt sich um *Gruben und Gräben*,

¹¹ Die vom umgebenden Boden unterschiedenen Suszeptibilitäten (Magnetisierungsfähigkeiten) der archäologischen Objekte stellen sich bei der geomagnetischen Messung als positive und/oder negative Anomalieamplituden dar. Die Höhe der Anomalieamplituden ist darüber hinaus von der *Tiefenlage* und der *Größe* der Anomalie erzeugenden Objekte abhängig.

Fig. 8.2 Geomagnetic screening (Ömerçalı in background)

anomalies, on the other hand, are displayed in colors ranging from *light grey to white* and are usually caused by the foundations of *walls*. *Black and white* anomalies, so-called *dipole anomalies* (in Pepouza/2003 from -40 to +130 nT), if they are oriented in a *north-south direction*, are usually caused by former *high temperature areas* preserved *in situ*, e.g., by hypocausts, fireplaces, ovens or hearths, or by clay or mud objects (e.g., tiles and bricks) that are preserved at the very spot where they were burned. Such high temperature objects were heated above the Curie temperature, remained where they were heated and cooled there within the magnetic field of the earth without being disturbed by external magnetic interferences. In other words, their magnetism was basically “frozen,” it is thermoremanent, which is shown by the fact that the magnetic dipoles are oriented in a north-south direction, parallel to the natural magnetic field of the earth. However, dipole anomalies oriented north-south can also be caused by other objects, e.g., by magnetically active objects (such as several metals) that rested magnetically undisturbed¹² in the soil for a long time and thus adapted to the magnetic field of the earth. *Dipole anomalies without a north-south orientation* can reveal *pits or graves* that contain magnetically active objects, such as tiles, bricks or metal objects, not adapted to the earth’s magnetic field. Strong magnetic anomalies ranging up to several hundred nT

die mit organischem Inhalt verfüllt sind. Negative Anomalien demgegenüber werden *hellgrau bis weiß* dargestellt und rühren zumeist von *Mauerfundamenten* her.

Schwarz-weiße Anomalien, *Dipol-Anomalien* genannt (in Pepouza/2003 von -40 bis +130 nT), die *in Nord-Süd-Richtung* ausgerichtet sind, rühren meistens von einstigen *Hochtemperaturbereichen* her, die *in situ* erhalten sind: zum Beispiel von einem Hypokaust, von Feuerstellen, Öfen oder Herden, von Objekten aus Ton oder Lehm (z.B. Ziegeln), die am Ort ihres Brennens erhalten blieben. Solche Hochtemperaturbereiche wurden über die Curie-Temperatur hinaus erhitzt, verblieben am Ort des Erhitzens und kühlten dort innerhalb des Erdmagnetfelds ohne Störeinflüsse ab: Ihr Magnetismus wurde gleichsam „eingefroren“, er ist thermoremanent, was daran zu erkennen ist, dass die magnetischen Dipole parallel zum natürlichen Erdmagnetfeld in Nord-Süd-Richtung angeordnet sind.

Dipol-Anomalien in Nord-Süd-Richtung können freilich auch durch andere Objekte hervorgerufen werden: zum Beispiel durch magnetisch wirksame Objekte (etwa etliche Metalle), die lange genug magnetisch ungestört¹² im Boden lagerten, um sich dem Erdmagnetfeld anpassen zu können.

Dipol-Anomalien ohne Nord-Süd-Ausrichtung können auf *Gruben oder Gräber* deuten, in denen magnetisch wirksame Objekte wie Ziegel oder

¹² Größter Störfaktor ist häufig die Pflugschar.

can often be brought about by non-archaeological metal objects made of iron compounds or titanium compounds (cans, wire netting, etc.). Just as literary texts leave room for several interpretations, so geomagnetic representations reveal the ambiguity of their data.

Geology

Natural formations of interest for the historian and archaeologist require geological examination. This is true, e.g., for the two white marble quarries between Pepouza and Cilandras or the canyon's limestone wall into which the monastery was carved. Do the two quarries differ geologically so that their double existence cannot be explained by socio-economic reasons (e.g., by two competing owners), but by geological factors? Does the geological structure of the canyon's limestone wall to some extent explain the architecture of the monastery? Again and again, parts of this limestone wall broke off. Do these crashes pre- or postdate the construction of the monastery? Besides macroscopic geological examinations, analyses of the quarries' marble and the canyon's limestone by sedimentologists and mineralogists would be helpful. To better understand the cave systems, for example, a geological profile of the canyon wall in later years could be produced with the help of photogrammetric tools. A geological map of the entire area of research remains another long-term objective. Which surface areas were especially suitable for settlement, which ones for agricultural cultivation? How can the water supply of the area be explained in geological terms? How high did the waters of the Banaz River rise in prehistoric and ancient times? Surface survey archeologists have many questions for the geologists.

Geomorphology

Since the end of the last cold period about 11,500 years ago, human beings, after having settled down as farmers, have changed the natural landscape. They transformed it, often in destructive ways, into cultural landscapes. This interaction between the prehistoric humans and the environment can be investigated if cultural and natural sciences,

Metallgegenstände lagern, die nicht dem Erdmagnetfeld angepasst sind.

Starke magnetische Anomalien bis zu mehreren 100 nT können durch oftmals nicht-archäologische Metallgegenstände aus Eisen- oder Titanverbindungen (Blechdosen, Drahtgeflechte, etc.) hervorgerufen werden.

Wie ein literarischer Text verschiedene Interpretationen zulässt, so zwingt die geomagnetische Prospektion zur Einsicht in die Ambivalenz ihres Datenmaterials.

Geologie

Für die Siedlungsarchäologie charakteristische Formationen – beispielsweise die beiden weißen Marmorsteinbrüche zwischen Pepouza und Cilandras oder die Kalksteinwand, in die das Kloster gegraben wurde – bieten sich geologischer Analyse an. Unterscheiden sich die beiden Steinbrüche in geologischer Hinsicht, so dass die Doppelung nicht sozialökonomisch (zum Beispiel verschiedene Besitzer?), sondern geologisch begründet sein könnte? Erklärt der Aufbau der Kalksteinwand ein Stückweit die Architektur des Klosters? Immer wieder stürzten Teile dieser Kalksteinwand ab. Lassen sich solche Abstürze dem Zeitpunkt des Klosterbaus vor- oder nachdatieren? Neben makroskopischer geologischer Betrachtung wäre die Bestimmung des Marmors der Steinbrüche und des Kalksteins durch Sedimentforscher und Mineralogen wünschenswert.

Wünschenswert wäre auch, in späteren Jahren das geologische Profil der Canyonwand – mit photogrammetrischer Hilfe – zu dokumentieren, um u.a. die Höhlensysteme besser zu verstehen. Fernziel wäre darüber hinaus, eine geologische Karte des gesamten Untersuchungsgebietes zu erstellen.

Welche Flächen boten sich für landwirtschaftlichen Anbau, welche zum Siedeln besonders an? Wie erklärt sich die Wasserversorgung des Gebietes? Welche Wasserstände sind für den Banaz-Fluss in der Prähistorie und in der Antike anzunehmen? Dem Siedlungsarchäologen gehen die Fragen an die Geologen nicht aus.

Geomorphologie

Seit dem Ende der letzten Kaltzeit vor rund 11500 Jahren veränderte der als Bauer sesshaft gewordene Mensch die Naturlandschaft: Er wandelte sie, zum Teil Umwelt zerstörend, in Kulturlandschaft. Diesem Wechselverhältnis zwischen prähistorischem Mensch und Umwelt kommen Kultur- und Naturwissenschaft, insbesondere Archäologie

particularly archaeology and geo-sciences, cooperate. The geo-archaeological method used in our project was already successfully tested at the end of the 1990s in the basin of Phlious (Peloponnes), in the context of an interdisciplinary project run by the University of Heidelberg (Institut für Ur- und Frühgeschichte), the Heidelberg Academy of Sciences (Forschungsstelle Archäometrie) and the University of Bonn (Geographisches Institut).¹³ The method appraises specific traces of erosion in the landscape for clues about the (pre)historic agricultural exploitation of the land. It thus concentrates on the changes in the land's surface during the last ten thousand years and on the processes of sedimentation corresponding to these changes.

Soil samples taken from sediments nowadays can be dated by means of the relatively new method of optically stimulated luminescence (OSL). Thus, the dating no longer has to rely only on archaeological objects that are embedded in the layers of a sediment and can be dated archaeologically (e.g., ceramics) or by means of the ¹⁴C method. Such objects are always older than the surrounding sediment (see below). OSL, on the other hand, identifies the date when a particular sediment layer with its mineral grains was deposited. This means the sediment can be dated without taking a detour via embedded archaeological objects.

Systematic sample taking from layers of sediment with drills or dredger digs documents their profile. At the foot of hills, sediments caused by prehistoric anthropogenic erosions often can be found. There, after human impact on the landscape, the make up of the sediment typically looks like this (cf. Fig. 8.3): Prehistoric human agricultural exploitation of hill slopes led to erosions that caused the surfaces of the hill to slide down to the foot of the hill where they were deposited as a large amount of sediment, a so-called *colluvium*. As a rule, such a *colluvium* consists of several sediment layers. The deepest stratum logically contains the soil that was carried away by the oldest erosion of the hill slope; it originally was the hill slope's surface soil in the oldest phase. Usually, the clearing of wooded land during the first phase of human colonization caused this first erosion. The next layer of the *colluvium* originates from the second phase of erosion that took place on the hill slope, and so forth. In other words, the structure of the *colluvium* mirrors the past stratification of the hill slope, which

und Geowissenschaften, auf die Spur, wenn sie sich zusammenspannen. Die im Rahmen unseres Projektes verwendete geoarchäologische Methode wurde bereits Ende der 1990er Jahre erfolgreich im Becken von Phlious auf der Peloponnes erprobt im Rahmen eines interdisziplinären Projektes der Heidelberger Universität (Institut für Ur- und Frühgeschichte), der Heidelberger Akademie der Wissenschaften (Forschungsstelle Archäometrie) und der Universität Bonn (Geographisches Institut).¹³

Die Methode erlaubt, von spezifischen Erosionsspuren in der Landschaft auf (prä)historische menschliche Landnutzung zu schließen. Sie konzentriert sich mithin auf die Wandlungen der Landoberfläche während der letzten zehntausend Jahre und auf die mit dem Wandel zusammenhängenden Sedimentationsprozesse.

Die Datierung von Sedimentproben kann sich mittlerweile auf das neue Verfahren der Optisch Stimulierten Lumineszenz (OSL) stützen, ist also nicht mehr angewiesen auf in den Sedimentschichten eingeschlossene Objekte, deren Alter archäologisch oder mittels der ¹⁴C-Methode bestimmt wurde. Solche Objekte markieren lediglich einen *terminus post quem* für das sie umgebende Sediment (s.u.). OSL dagegen bestimmt den Zeitpunkt, an dem die im Sediment befindlichen Mineralkörner abgelagert wurden. Das Sediment kann so ohne den Umweg über Einschlussobjekte datiert werden.

Mittels Bohrungen und Baggerschürfen werden Bodenproben genommen, die es erlauben, das Profil eines Sedimentaufbaus zu dokumentieren. Die Suche nach prähistorisch-anthropogenen Erosionen konzentriert sich auf die Übergänge von Hängen zu Ebenen. Dort stellt sich nach menschlichen Eingriffen der Sedimentaufbau typischerweise so dar (vgl. Fig. 8.3):

Prähistorische menschliche Landnutzungen an einem Hang führten zu Erosionen, die die Hangoberflächen abtrugen und diese am Hangfuß als mächtiges Sediment, als sogenanntes Kolluvium, abgelagerten. In der Regel besteht ein solches Kolluvium aus mehreren Sedimentschichten: Die tiefste Ablagerungsschicht beinhaltet logischerweise das Material, das durch die älteste Erosion vom oberen Hang abgetragen wurde, also in einer ältesten Phase die Oberfläche des oberen Hanges konstituierte. In der Regel fiel diese erste Erosion

¹³ Vgl. z.B. den kurzen Überblick von Markus Fuchs, Andreas Lang, Joseph Maran, „Rekonstruktion einer antiken Landschaft,“ *Spektrum der Wissenschaft*, November 2000: 85-87.

eroded during several phases. Often shards and other anthropogenic objects embedded in the sediment show that humans had a hand in this process of erosions on the hill and corresponding sedimentations at the foot of the hill.

It is true that any causal connection between human cultivation and such a process of erosion can only be stated as a hypothesis. However, it gains credibility as soon as traces of human culture are embedded in the sediment.¹⁴

Paleobotany

In the lab, the soil samples from different sediment layers are investigated for pollen, spores and phytolithes in order to reconstruct the flora of the past and the species of crops grown in ancient times. Since at the same time the age of the sediment layers is determined by means of OSL, precious glimpses of (pre)historic agricultural activities can be dated. If samples from archaeological excavations are examined for pollen and phytolithes, the (less expensive) archaeological stratigraphy facilitates dating the samples. However, it is likely that in the future also archaeological stratigraphy will increasingly depend on the OSL method.

Ideally, it would be wise also to document the present day flora (and fauna) of our area of research as points of comparison. Did some species die out? Were new ones imported?

History

Surface survey archaeology investigating the history of the settlement of a region naturally leads to *economic and social historical* results. It is still a desiderate to research in depth the economic and social living conditions of the *ancient rural population*. However, also the *religiosity* of the *rural population* in Roman imperial times has not been explored in many parts of Phrygia. In the framework of this project, attempts are made to further advance our knowledge of the history of religions – not only in regard to Montanism, but

mit der Rodung während der ersten menschlichen Besiedlungsphase zusammen. Die nächst höhere Ablagerungsschicht im Kolluvium stammt entsprechend aus der zweitältesten Erosionsphase oben am Hang, und so fort. Mit anderen Worten, der Aufbau des Kolluviums spiegelt die vergangene Schichtung des oberen, erodierten Hangs. Dass der Mensch bei diesem Erosions- und Ablagerungsprozess nicht fern war, zeigen in der Regel Scherben und andere anthropogene Objekte, die in die Sedimentschichten eingeschlossen wurden. Allerdings ist festzuhalten, dass die kausale Verknüpfung von menschlicher Landnutzung mit einem solchen Erosionsprozess immer nur als Hypothese formuliert werden kann, die freilich durch die genannten Einschlüsse von Hinterlassenschaften menschlicher Kultur an Wahrscheinlichkeit gewinnt.¹⁴

Paläobotanik

Sedimentproben werden im Labor auf Pollen-, Sporen- und Phytolithengehalt hin untersucht mit dem Ziel, die Flora und den Anbau von Getreidearten in der Antike zu rekonstruieren. Da gleichzeitig das Alter der umgebenden Sedimentschichten mittels OSL bestimmt wird, können sich wertvolle Momentaufnahmen datierbarer (prä)historischer landwirtschaftlicher Nutzung ergeben.

Werden Proben aus archäologischen Grabungen auf Pollen- und Phytolithengehalt hin untersucht, erleichtert die archäologische Stratigraphie das Datieren der Probeninhalte. Aber auch die archäologische Stratigraphie wird in Zukunft vermehrt sich der OSL-Methode bedienen.

Damit für antike Befunde eine Vergleichsfolie bereit steht, könnten idealerweise die gegenwärtige Flora (und Fauna) des Untersuchungsgebietes dokumentiert werden. Starben Arten aus? Wurden neue importiert?

Geschichte

Dass Siedlungsarchäologie zu *sozial- und wirtschaftsgeschichtlichen* Ergebnissen führt, muss nicht eigens betont werden. Das Erforschen der ökonomischen und sozialen Lebensbedingungen der *antiken ländlichen Bevölkerung* bleibt ein Desiderat.

Aber auch die *Religiosität* der kaiserzeitlichen *Landbevölkerung* ist für die meisten Gebiete Phrygiens unexploriert. Im Rahmen des Projekts soll versucht werden, auch auf religionshistorischem Gebiet voranzukommen – nicht nur im Blick auf die Geschichte des Montanismus, auch im Blick auf

¹⁴ Zur Methode und ihrer Anwendung siehe weiter Kapitel 11.

also in reference to ancient pagan religiosity, which especially in Phrygia was sometimes interwoven with early Christianity. Phrygian inscriptions and imageries often reveal a peaceful coexistence of the Christian and pagan populations, which influenced each other reciprocally.¹⁵

Here are some examples of the religious historical questions. The answers can be approached at least in part also from the perspective of archaeological and epigraphic findings.

- Also in our area of research south of Uşak, pagan and early Christian religions seem to have existed in proximity to each other, as archaeological findings indicate.¹⁶ Therefore, special attention needs to be paid to the smooth transition zones between both spheres of culture.
- How did the polytheistic religiosity of the rural population develop into monotheism, at first in its Judeo-Christian, and later in its Islamic form? Also archaeological findings can contribute to answering this question.¹⁷
- We know relatively much about the urban forms of ancient Christianity, but too little about its rural versions. These rural facets could be illuminated by new – archaeological and epigraphic – source material found in the process of our project.
- Why did the radical, ecstatic form of Christian monotheism, i.e., Montanism, spread so vigorously within the rural hinterland of the Roman Empire?

Among other factors, socio-economic reasons can be identified that allow us to establish correlations between the socio-economic conditions and religious phenomena. The Tymion inscription of the

die antik-pagane Religiosität, die sich besonders in Phrygien immer wieder mit dem Frühchristentum verquickte. Phrygische Inschriftentexte und bildliche Darstellungen zeigen nicht selten ein friedliches, sich gegenseitig beeinflussendes Miteinander von christlicher und paganer Bevölkerung.¹⁵

Einige Beispiele religionshistorischer Fragen, die wenigstens zum Teil mithilfe archäologischer und epigraphischer Befunde einer Antwort angenähert werden können, seien genannt.

- Da auch im Untersuchungsgebiet südlich von Uşak sich in den archäologischen Funden eine räumliche Nähe von paganer und frühchristlicher Religiosität abzuzeichnen scheint,¹⁶ ist den fließenden Übergängen zwischen beiden Kulturbereichen besondere Aufmerksamkeit zu schenken.
- Wie entwickelte sich die polytheistische Religiosität der Landbevölkerung hin zum Monotheismus, erst in judeo-christlicher, dann islamischer Prägung? Auch archäologische Funde vermögen diese Frage Antworten näher zu bringen.¹⁷
- Wir wissen relativ viel über das urbane antike Christentum, zu wenig über seine ländlichen Spielarten. Diese ländlichen Facetten dürften im Rahmen des Projektes durch das Entdecken neuen – archäologischen und epigraphischen – Quellenmaterials aufgehehlt werden.
- Wieso verbreitete sich ausgerechnet im ländlichen Hinterland des römischen Reiches der radikale christlich-ekstatische Monotheismus in Form des Montanismus so rasant?
Hier sind auch wirtschaftlich-soziale Gründe benennbar, so dass sich Querverbindungen zwischen sozio-ökonomischen

¹⁵ Vgl. besonders Mitchell, *Anatolia*, 2: 10-99; E. Stephan, *Honoratioren, Griechen, Polisbürger: Kollektive Identitäten innerhalb der Oberschicht des kaiserzeitlichen Kleinasien*, Hypomnemata 143 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 297. 315f. Zu dieser Verquickung jetzt auch Hirschmann, *Horrenda Secta*. Speziell zur Nähe zwischen Montanismus und Judentum zuletzt S. Mitchell, „An Apostle to Ankara from the New Jerusalem: Montanists and Jews in Late Roman Asia Minor“, *Scripta Classica Israelica* 24 (2005): 207-23.

¹⁶ Vgl. z. B. eine Attis-Statuette im Depot des Museums von Uşak, die nordwestlich von Pepouza gefunden wurde; ferner am Rande des Survey-Gebietes die Zeus-Stele PVS Nr. 253.

¹⁷ Vgl. hierzu z.B. den auf der Analyse von phrygischen Zeus-Votivstelen basierenden Vortrag von Chr. M. Thomas über die henothetische Tendenz in phrygisch-ländlichen Heiligtümern für Zeus am Ende des 2. Jh. / Anfang des 3. Jh. n. Chr. („Zeus in Town and Country: Monotheizing Tendencies in Polytheistic Cult“, Department of Classics, University of Cincinnati, 14. April 2003, noch unveröffentlichtes Manuskript; das Material aber in PVS). Die henothetische Tendenz lässt sich daran ablesen, dass (1.) nur 2 von 484 Reliefs, Statuen und Altären nicht Zeus geweiht sind (PVS Nr. 387), andere Gottheiten also kaum eine Rolle spielen, (2.) Zeus meist allein ohne andere Gottheiten ikonographisch dargestellt wird, (3.) Zeus trotz einer Vielzahl unterschiedlicher Epitheta immer wieder nur zwei oder drei Funktionen für die Weihenden ausübt. Dass Zeus ikonographisch auf den Stelen oft gleich aussieht, bedarf nicht des besonderen Erwähnens (vgl. z.B. PVS Nr. 599, 605, 485). Für den Übergang von Polytheismus über Henotheismus zu Monotheismus interessant ist auch, dass einige der Zeusabbildungen (besonders PVS Nr. 602) dem späteren byzantinischen Christus-Bildnis ähneln.

year 205 C.E., published in this volume, could suggest that the ecstatic Montanism, calling Tymion "Jerusalem"¹⁸ and spreading rapidly in Phrygia, probably also was attractive to some of the economically stressed tenant farmers who are mentioned on the epigraph and lived in Tymion on an imperial estate. The ecstatic religious praxis offered a vent to those who were burdened economically. In addition, the Montanist ecstasies prophesied that in the near future a heavenly city would descend from the sky onto the imperial estate and level this location of present distress to the ground (see below Chapter 9). Such a prophecy tended to relieve some of the socio-economic stress caused by illegal taxes and harsh methods of collecting dues.

The successful spread not only of Montanism, but also of Christianity in general in the Phrygian hinterland may be explained by the fact that rural dwellers, unlike those in the city, had fewer places to participate in the emperor cult and therefore were less likely to come into conflict with authorities if they were Christians.¹⁹ In the less densely populated countryside, it was easier to evade Roman control. The Tymion inscription proves this in another respect: The Roman procurator responsible for the imperial estate had not gotten a firm grip on the rural areas; he had not been able to protect his tenant farmers from being burdened with illegal taxes collected brutally by individuals whom the emperor in Rome tried to fight.²⁰

- As far as Montanism is concerned, the survey project helps to correlate archaeological, ancient literary and epigraphic documents in a fruitful way. The already published epigraphic and literary sources for Montanism²¹ are to be combined with the new epigraphic and archaeological findings of the survey into an historical overall picture that, in at least one

Strukturen und religiösen Äußerungen ziehen lassen. Die in diesem Band publizierte Tymion-Inschrift des Jahres 205 n. Chr. legt nahe: Der ekstatische Montanismus, der Tymion als „Jerusalem“ bezeichnete,¹⁸ dürfte auch auf einige der wirtschaftlich gestressten *coloni* der kaiserlichen Domäne, zu der Tymion gehörte, anziehend gewirkt haben. Ökonomisch Bedrängten bot sich die ekstatisch religiöse Praxis als Ventil an. Wenn von den religiösen Ekstatikern oben drein prophezeit wurde, eine vom Himmel sich herabsenkende Polis werde in naher Zukunft den Ort der jetzigen Bedrängnis einebnen (s.u. Kapitel 9), dann ließ sich der sozial-ökonomische Stress der Gegenwart (rüdes Eintreiben von Abgaben, illegale Steuern) leichter ertragen.

Die erfolgreiche Ausbreitung nicht nur der montanistischen Spielart, sondern des Christentums allgemein im phrygischen Hinterland mag u.a. dadurch erklärt werden, dass hier weniger auffiel, dass Christen nicht am Kaiserkult teilnahmen. Hier fand sich weniger Gelegenheit, mit diesem Kult in Konflikt zu geraten, als in der Stadt.¹⁹ Auf dem weniger dicht besiedelten Lande war es leichter, sich der römischen Aufsicht zu entziehen. Die genannte Inschrift zeigt, dass der kaiserliche Prokurator, der für die Domäne verantwortlich zeichnete, auf dem Lande nicht alles im Griff hatte: Er hatte nicht einmal verhindern können, dass den Bauern in illegaler Weise Abgaben abgepresst worden waren.²⁰

- Für den Montanismus lassen sich mithilfe des Surveys archäologische, antik-literarische und epigraphische Zeugnisse in fruchtbarer Weise korrelieren. Die bisher bekannten epigraphischen und literarischen Quellen zum Montanismus²¹ sind mit den neuen epigraphischen und archäologischen Befunden des Surveys zu einem historischen Gesamtbild zu vereinen, das zumindest an einem Punkt

¹⁸ Apollonius bei Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2. Dazu weiter unten Kapitel 9.

¹⁹ Obwohl auch auf dem Lande im westlichen Phrygien der Kaiserkult keineswegs unbekannt war (siehe z. B. Simon R. F. Price, *Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, 8th ed. [Cambridge: Cambridge University Press, 1998], 83-86. 91-98), sind auf den kleinasiatischen Domänen, von wenigen Ausnahmen abgesehen, bislang keine Zeugnisse des Kaiserkults zutage getreten (vgl. *ibid.* 86 mit Anm. 35).

²⁰ Siehe weiter Peter Lampe, „Die montanistischen Tymion und Pepouza im Lichte der neuen Tymioninschrift.“ *ZAC* 8 (2004): 498-512. Anhand von Parallelen wie *MAMA* 10.114 plädiere ich dort auch dafür, durchreisende Funktionäre und Amtsträger, z.B. Soldaten, kaiserliche Sklaven und Magistrate einer nahen Polis, als die zu identifizieren, die bei Überland-Reisen die Pachtbauern der Domäne bedrängten.

²¹ Inschriften: *IMont*; literarische Quellen: Heine, *MOT*.

area, continues Stephen Mitchell's religious historical studies of Phrygia.²²

- Montanism only represents one facet of the ancient world of oracles and prophecy. The trajectories of ancient prophecy need to be traced more clearly than in the past, not only from Judaism to especially Asia Minor Christianity,²³ but also from pagan oracles and prophecy to early Christianity.²⁴
- In a comparative study, it would be useful to explore the parallels between ancient Montanist prophetism and strikingly similar present day phenomena in Africa, e.g., African Kimbanguism.
- Pepouza's rock-cut monastery needs to be compared, both from archaeological and historical perspectives, with the numerous rock-cut monuments in Phrygia, which are still widely unexplored²⁵ and unjustly stand in the shadow of Cappadocia's rock-cut monuments. The geographically closest parallel to our rock-cut monastery structures in the Ulubey Canyon can be found 100 km north-east as the crow flies, close to the Phrygian village Ayazin, where churches and dwellings are cut into the rock.²⁶

Teaching

German, Turkish and American students are involved in all steps of work, learning the methods and instruments (e.g., laser and satellite supported tools). The project also offers themes for academic theses and dissertations.²⁷ Both in the field and in evening seminar sessions during a campaign, teaching takes place during the research process itself.

Involvement of the Local Population

Ethno-archaeology integrates the very friendly and cooperative local rural population into the project. As they inform us and work with us, they

Stephen Mitchells religionshistorische Arbeiten zu Phrygien²² fortführt.

- Der Montanismus stellt lediglich eine Spielart des antiken Prophetismus und Orakelwesens dar. Entwicklungslinien des antiken Prophetismus sind nachzuzeichnen, deutlicher als bisher nicht nur vom Judentum hin zum Christentum vor allem Kleinasien,²³ sondern auch vom paganen Prophetismus und Orakelwesen hin zum Frühchristentum.²⁴
- In einer vergleichenden Studie böte sich an, den Parallelen zwischen antikem montanistischen Prophetismus und gegenwärtigen frappant ähnlichen Phänomenen in Afrika, etwa im Kimbanguismus Afrikas, nachzugehen.
- Das Felsenkloster Pepouzas ist – sowohl unter archäologischem als auch historischem Blickwinkel – in Beziehung zu setzen zu den zahlreichen Felsendenkmälern Phrygiens, die zu Unrecht im Schatten der Felsenmonumente Kappadokiens stehen und noch weitgehend unerforscht sind.²⁵ Die geographisch nächste Parallele zu unseren Felsenklosteranlagen im Ulubey Canyon findet sich in der Luftlinie 100 km nordöstlich beim phrygischen Dorf Ayazin, wo Kirchen und Wohnstätten in den Fels gehauen wurden.²⁶

Lehre

In alle Arbeitsgänge werden deutsche, türkische und amerikanische Studierende eingebunden, die mit Arbeitsmethoden und (zum Beispiel laser- und satellitengestützten) Gerätschaften sich vertraut machen. Auch offeriert das Projekt Qualifikationsarbeiten.²⁷ Im Feld wie in abendlichen Seminarsitzungen während einer Kampagne findet im Vollzug der Forschung Lehre statt.

Einbinden der einheimischen Bevölkerung

Die Ethnoarchäologie bindet die vor Ort ansässige äußerst freundliche und kooperative Landbevölkerung in das Projekt mit ein und versucht, sie

²² S.o. Anm. 14.

²³ Als Quellenbasis bietet sich u.a. an: das lukanische Doppelwerk, die Johannesapokalypse, die literarischen Zeugnisse zu prophetischen Wanderlehrern des zweiten Jahrhunderts in Kleinasien sowie die Quellen zum Montanismus.

²⁴ Dazu jetzt Hirschmann, *Horrenda Secta*.

²⁵ Vgl. Haspels, *Highlands of Phrygia*, I: 123-24, 225-27; II: Fig. 425-27; Asutay, „Zwei byzantinische Denkmäler,“ 437-42; Wolfgang Radt, „Ein phrygisches Felsmonument?,“ *IstMitt* 43 (1993): 299-303.

²⁶ Vgl. unten Kapitel 11.

²⁷ Diplomarbeiten: Bereits abgeschlossen wurde ein geodätisches 3D-Modell (Christian Baessler und Christina Müller, Fachhochschule Karlsruhe). Dissertation: Ein Kommentar der montanistischen Orakel (Heidrun Schroeder, Universität Heidelberg).

also participate in the conservation goals of archaeology, including limiting grave robbery.

Development Political Aspects

The project offers the chance to open a door to an environmentally careful cultural tourism and to the corresponding economic development of the region. The conservation and museum-quality presentation of the archaeological findings are done in close cooperation with the Turkish officials.

AN INTERNATIONAL NETWORK

This interdisciplinary regional survey, which represents a modernized transect method, has brought together participants from five countries (Australia, Germany, Romania, Turkey and the United States).²⁸ The following academic institutions have been involved:

- University of Heidelberg, Wissenschaftlich-Theologisches Seminar, Prof. Peter Lampe, Dr. Vera Hirschmann
- Phillips Theological Seminary, Tulsa, Oklahoma, USA, Prof. William Tabbernee
- University of Heidelberg, Archäologisches Institut, Prof. Reinhard Stupperich, Dr. Güler Ateş
- University of Eskişehir, Department of Archaeology, Turkey, Prof. Ayşe Çalık Ross
- The Archaeological Museum of Uşak, Turkey
- Fachhochschule Karlsruhe, Abteilung Geoinformationswesen/Vermessung, Diplomingenieure (FH) Andreas Rieger and Jürgen Otto
- Kurpfalzmuseum Speyer, Abteilung für provinzialrömische Archäologie, Dr. Richard Petrovsky, Dr. Bärbel Hanemann
- The geo-sciences firm GGH of Diplomgeologen Christian Hübner and Stefan Giese, Freiburg (geophysics)
- University of Bayreuth, Abteilung für Geomorphologie, Dr. Markus Fuchs
- Fachhochschule Nordostniedersachsen, Laboratory of Prof. Brigitte Urban (analysis of sediment samples for pollen, spores and phytolithes)
- University of Erlangen, Laboratory for ¹⁴C datings

für die konservierenden Ziele der Archäologie zu gewinnen. Raubgräberei von einzelnen ist auf diese Weise nicht auszuschließen, doch werden ihr, so bleibt zu hoffen, weniger Chancen gelassen.

Entwicklungspolitische Aspekte

Nicht von der Hand zu weisen ist die Chance, mit dem Projekt die Tür zu einem umweltschonenden Kulturtourismus und entsprechender wirtschaftlicher Weiterentwicklung einer Region zu öffnen. Konservierung und museale Aufbereitung der archäologischen Befunde werden in enger Zusammenarbeit mit den türkischen Stellen in Angriff genommen.

EIN INTERNATIONAL VERNETZTES PROJEKT

Das Team dieses interdisziplinären Regionalsurveys vom Zuschnitt einer modernisierten Transektmethode umfasst derzeit Mitglieder aus fünf Ländern (Australien, Deutschland, Rumänien, Türkei, USA).²⁸ Nachfolgende Hochschul- bzw. Wissenschaftspartner waren bislang involviert:

- Universität Heidelberg, Wissenschaftlich-Theologisches Seminar, Prof. Peter Lampe, Dr. Vera Hirschmann.
- Phillips Theological Seminary, Tulsa, Oklahoma, USA, Prof. William Tabbernee.
- Universität Heidelberg, Archäologisches Institut, Prof. Reinhard Stupperich, Dr. Güler Ateş.
- Universität von Eskişehir, Abteilung Archäologie, Türkei, Prof. Ayşe Çalık Ross.
- Das Archäologische Museum von Uşak, Türkei.
- Fachhochschule Karlsruhe, Abteilung Geoinformationswesen / Vermessung, Diplomingenieure (FH) Andreas Rieger und Jürgen Otto.
- Kurpfalzmuseum Speyer, Abteilung für provinzialrömische Archäologie, Dr. Richard Petrovsky, Dr. Bärbel Hanemann.
- Die geowissenschaftliche Firma GGH der Diplomgeologen Christian Hübner und Stefan Giese, Freiburg (Geophysik).
- Universität Bayreuth, Abteilung für Geomorphologie, Dr. Markus Fuchs.
- Fachhochschule Nordostniedersachsen, Labor Prof. Brigitte Urban (Analyse von Sedimentproben auf Pollen-, Sporen- und Phytolithengehalt).

²⁸ Zu einzelnen Namen s.u. Kapitel 9-12.

- University of Düsseldorf, Abteilung für Alte Geschichte (Asia Minor numismatic database)
- Of counsel: University of Heidelberg, Wissenschaftlich-Theologisches Seminar, Prof. Michael Bergunder (research of charismatic forms of present day religiosity); University of Heidelberg, Südasieninstitut, Prof. William Sax (ethnological research of present day charismatic phenomena in North India); University of Heidelberg, Institut für Altertumswissenschaften, which comprises all disciplines in the School of Arts (Philosophische Fakultät) that are involved in studies of antiquity.
- As usual for German projects licensed by the Turkish government, the project has been operating under the umbrella of the German Archaeological Institute (DAI) in Istanbul.
- Universität Erlangen, Labor für ¹⁴C-Datierungen.
- Universität Düsseldorf, Abteilung für Alte Geschichte (kleinasiatische Münzdatenbank).
- Als Gesprächspartner: Universität Heidelberg, Wissenschaftlich-Theologisches Seminar, Prof. Michael Bergunder (religionswissenschaftliche Forschungen zu charismatischen Formen gegenwärtiger Religiosität); Universität Heidelberg, Südasieninstitut, Prof. William Sax (ethnologische Forschungen zu gegenwärtigen charismatischen Phänomenen in Nordindien); Universität Heidelberg, Institut für Altertumswissenschaften, das die an der Philosophischen Fakultät sich mit der Antike beschäftigenden FachvertreterInnen unter einem Dach verbindet.
- Das Projekt stand bisher, wie bei von der türkischen Regierung lizenzierten deutschen Vorhaben in der Türkei üblich, unter der Tutela des Deutschen Archäologischen Instituts (DAI) in Istanbul.

CHAPTER EIGHT

ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERDE YÜZEY ARAŞTIRMASI YÖNTEMLERİ

Peter Lampe

DİSİPLİNLERARASI BİR PROJE

Uzun vadeli olarak düşünölen projeye 2000 yılında iki antik yerleşim bölgesinin keşfedilmesiyle başlandı; bu yerleşmeler o zamana kadar henüz bilim dünyası tarafından tanınmadığından haritada da işaretli değillerdi. Yeni keşfedilen arkeolojik izler, antik kaynaklarda sözü edilen iki kayıp şehire işaret ettikleri için bu iki yerleşim alanının bulunuşu medyada yankı buldu: Bu şehirler Pepouza ve Tymion'du.

İlk bakışta projenin önemi montanist içerdiğinden kaynaklanmaktadır: Pepouza ve Tymion M.S. 2. ile 6. yüzyıllar arasında Hıristiyanlıktaki önemli bir ihسانiyet ve vecd (kendinden geçme) dini hareketinin merkezini oluşturmaktaydılar. Bu hareket Montanist kilisesi altında Phrygia'dan uzak bölgelere kadar yayılmış; Kuzey Afrika, Roma, Konstantinopol ve Ancyra/Ankara'dan akınlar¹ halinde gelen insanlardan rağbet görmüş; diğer özelliklerinin yanısıra daha çok kadın hakları konusundaki zihniyetleri nedeniyle (eğitimde ve hiyerarşide eşitlik) ortodoks kilisesi ve hıristiyan imparatorlar tarafından baskı altında tutulmuştur. Phrygia'daki Pepouza yerleşmesi hareketin çekirdeğini, ana merkezini ve hac yerini oluşturmaktaydı. Montanist patriğin ikamet ettiği bu yere Akdeniz'in en ücra köşelerinden hacılar akın akın gelmekteydiler. Bilim dünyasının 19. yüzyıldan beri bu iki yeri, Pepouza ve Tymion'u, arama çalışmaları bir sonuç vermemişti.²

Hiç şüphesiz burada arkeolojik yüzey araştırmasına başlayan bir kişi, dört yüz yıllık montanist (M.S. 2. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar) mevcudiyetinin ya da yedi yüz yıllık hıristiyan yerleşmesinin (en azından M.S. 2. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar) izlerinin o kadar da fazla etkileyici olmadığını görecektir. Yüzeyde korunagelmiş insan elinden çıkma kalıntıları ve arazi kullanımına ilişkin izleri ararken, araştırma alanında geçmişin tüm kültür basamaklarını, prehistorik çağlardan Osmanlı dönemine kadar, dikkatli bir şekilde belgelemesi ve yüzey araştırmasına başlarken belli bir konuyla sınırlı kalmaktan sakınması gerekmektedir.

Ayrıca yerleşmenin tarihçesini araştırırken mümkün olduğu kadar çok yönlü sorgulamaya yer vermeye ve buna uygun olarak bir çok bilim dallarına da söz hakkı tanımaya özen gösterecektir. Bu proje sosyal ve fen bilimlerini birbirleriyle bağlamaktadır:³

- Arkeoloji, Epigrafya, Nümişmatik, Etnoarkeoloji
- Tarih: Sosyal tarih, İktisat Tarihi, Sanat Tarihi ve çok tanrılı dinler tarihi, erken hıristiyanlık ve kilise tarihi, Bizans bilimleri, İslam bilimleri,
- Mimari: üç boyutlu grafik tasarımı,
- Yer bilimleri: Ölçüm, Harita, Fotogrametri
- Jeoloji, Jeomorfoloji,
- Paleobotanik, bitkisel coğrafya
- İskelet buluntularının korunması ve değerlendirilmesi için tıp antropolojisi,
- İhtiyaç durumunda, örneğin antik dönemdeki keramik ya da metal üretimi tekniğini daha iyi anlayabilmek için, kimyagerler ve fizikçiler de proje kapsamına dahil edilebilirler.

Sosyal ve Fen bilimleri arasındaki hendeğin bu proje çerçevesinde herhangi bir rolü yoktur. Burada disiplinlerarası okuyucu için bir kaç yöntem ve bunların hedefleri açıklığa kavuşturulmalıdır.

HEDEFLER VE YÖNTEMLER

Yukarıda açıklandığı gibi disiplinlerarası bir şekilde hazırlanmış arkeolojik yüzey araştırması bir yandan bu güne kadar incelenmemiş Phrygia bölgesine ait bir kültürel alanın *tüm kültür tarihsel dönemleriyle* belgelenmesini; diğer yandan da alışıldık bir şekilde sadece konu kapsamındaki *yerleşmeleri* değil aynı zamanda bunların *çevrelerinin* de araştırılmasını içermektedir: çevrede ayrı ayrı olarak bulunan, sarnıçlar, öğütme taşları, değirmenler, teraslama yapıları, sulama yapıları ya da köprüler; antik ulaşım ve sulama yolları; doğada korunagelen antik arazi kullanımı izleri, insan elinden çıkan yerleşme ile doğal çevresi arasında ilişkiye ışık tutacak her türlü işaret. Çevrede korunagelen bu nitelikteki bilgileri keşfedebilmek

için arkeolojinin yanısıra özellikle jeomorfoloji ve paleobotanik/bitkisel coğrafya özellikle önem taşımaktadırlar.

Yüzey araştırması bu doğrultuda, henüz araştırılmamış antik Phrygia *kırsal kesim halkının yaşam koşullarının* anlaşılabilmesine küçük bir katkıda bulunacak; ayrıca sosyal ve iktisat tarihlerinin yanısıra dinsel tarihte de bir takım sonuçlar elde edilmesinde rol oynayacaktır.

Böylece sosyal ve fen bilimleri disiplinlerinin bir arada çalışması sonucunda ortaya çıkacak resim, dar anlamda ne sadece arkeolojik ne sosyal ne iktisat tarihi ne de inanç tarihi disiplinlerine tek başına dahil edilemeyecektir.

YÜZEY ARAŞTIRMASININ ÜÇ AYRI ÇALIŞMA DÜZLEMİ

- İlk düzlemde Pepouza, Tymion, Simoe ve diğer yeni keşfedilen tüm yerleşme alanları, *yüzeysel kapsayan yoğun inceleme* yöntemiyle kavranarak tüm kültür tarihsel zaman basamakları incelenmektedir.
- İkinci bir düzlemde, yaklaşık 150 km²'yi kapsayan coğrafi bir alanda, bu defa *yüzeysel kapsayan yoğun inceleme yöntemiyle değil*, Pepouza ve Tymion yerleşmelerinin coğrafi penceresi 10×10 km genişletilerek yine tüm zaman basamakları kavranmaktadır. Daha açık bir şekilde anlatılırsa, hedefli olarak mümkün olduğu kadar çok buluntu kalıntısı "site" (höyük, değirmen kalıntısı, mezarlar vs.) belgelenmektedir. Bu tür buluntuların ("site") tespit edilmesi hava ve uydu fotoğraflarıyla, yerel halkın olağanüstü arazi bilgileri yardımıyla ve hepsinden önemlisi dolaşmak suretiyle mümkündür. Buluntuların dökümantasyonu yapılmakta, haritaya işaretlenmekte, ölçümleri ve ölçekli çizimleri yapılmakta ayrıca fotoğrafları çekilmektedir. Gerekli görülen yerlerde buluntu alanları ölçülmekte ve küçük buluntular toplanmaktadır.
- Üçüncü düzlemde coğrafi alan daha genişletilmektedir (Pepouza çevresinde çapı 35 km olan bir alanda), ama daha çok belli bir evre (montanist 2.-6. yüzyıllar) bu incelemenin konusunu oluşturmaktadır. Bu demektir ki, civardaki diğer olası montanist yerleşmeler belgelenmekte, ölçümlü planları alınmaktadır. Gerekli görüldüğünde burada da buluntu alanları ölçülmekte ve küçük buluntular toplanmaktadır.

"Düzlem" kavramı tek yönlü kronolojik olarak anlaşılmalıdır. Çünkü bu üç düzlem sırayla arka arkaya değil aynı anda beraber yürütülmektedir.

Ölçüm ve Haritalama

Çalışmaların yapıldığı Phrygia'nın bu bölümü, yani Uşak ilinin güneyi, büyük boyutta araştırılmamış olduğundan ve dolayısıyla tatmin edici bir şekilde büyük ölçekli bölge haritası bulunmadığından, yüzey araştırması detaylı bir takimetrik ve uydu destekli ölçüm ve haritalama çalışmasının üstesinden gelmek durumundadır.

Ölçüm ve haritalama işlemlerinde de çok sayıda farklı çalışma düzlemleri görülmektedir.

- Pepouza ve Tymion/Simoe yerleşim bölgelerinin her biri için ana noktalardan birer *ölçüm ağı* oluşturulmuştur.⁴ Ana ölçüm noktalarından bazıları Türk makamlarınca kullanılan halühazırdaki bazı noktalarla aynıdır.⁵ Bu mutlak noktalara tarafımızca hazırlanan ölçüm ağları uyarlanmış, böylece Türk arazi ölçüm sistemine uygun hale getirilerek, yerel makamlarca hazırlanan haritalarla çelişkiye düşülmemesi sağlanmıştır. Tüm proje için en başından itibaren, bütünlüklü olarak üç boyutlu bir koordinat sistemini mümkün kılan jeodezik temel ölçüm ağı, daha sonra da diğer tüm disiplinlerin datalarının okunabilmesine olanak tanımaktadır.⁶
 - Takimetre yardımıyla arazinin ölçümleri temel alınarak oluşturulan detaylı topografik planlar, temel ölçüm ağına bağlanmaktadır.
 - Topografik planlara ayrıca eklenenler:
 - Yüzeyden toplanan küçük buluntuların yerleri (bkz. aşağıda);
 - jeofiziksel ölçümleri yapılan yerler (bkz. aşağıda).
- Ayrıca bu planlara aşağıdaki ölçümler de yüklenmiştir
- jeoarkeolojik incelemeler için alınan toprak analizi örnekleri (bkz. aşağıda);
 - arkeolojik objelerin ölçümleri (bkz. aşağıda).
 - Arkeolojik yapılanmaların (bkz. aşağıda) dijital yöntemlerle gerçekleştirilen ölçekli çizimleri topografik planlara büyük ölçeklerde eklenmiştir.
 - Müzede eğitimsel amaçlı kullanılmak üzere değişik ölçeklerde topografik planlar fotoğraflı betimlerle zenginleştirilmiştir.
 - Ekip tarafından yürütülen ölçüm çalışmaları yalnızca topografik planların yapılmasına değil aynı zamanda üç boyutlu jeodezik Computer modellerinin oluşturulmasına da olanak vermişlerdir. Bunlara ayrıca tek tek arkeolojik yapılanmaların (bkz. aşağıda)

Res. 12.9) 3 boyutlu görsel modelleri de yerleştirilebilmektedir.

Arkeoloji: Yüzeyden toplanan küçük buluntular
– *Yüzeyin yoğun bir şekilde taranması (Res. 8.1)*

Ölçülmüş bir plankare ağı (her bir ağ 10x10 m boyutlarında) iki defa, farklı yönlerde hareket eden bir insan zinciri tarafından taranmıştır. Yumruk büyüklüğüne kadar olan küçük buluntular (daha çok keramik, cam, mermer, siva, harç parçaları, ayrıca maden curufları, kemikler, sileks örnekleri, metal aletler ve sikkeler) toplanmakta, temizlenmekte, belgelenmekte, tanımlanmakta ve korunmaları sağlanmaktadır. Özel parçaların çizimleri yapılmakta ve fotoğrafları çekilmektedir. Bölge keramiği hemen hemen hiç araştırılmamıştır. Bir yandan sondaj çalışmalarıyla elde edilecek stratigrafik çalışmaların değerlendirilmesi, öte yandan Hierapolis’de (Pamukkale) çalışan ve yakın geçmişte yeni bir stratigrafik buluntuyla bizans keramiği çalışması yapan İtalyan ekiple de işbirliği kurulması Pepouza keramik çalışmasında önemli gelişmelerin elde edilmesini sağlayacaktır.

İnsan yumruğundan büyük olup ta toplanmayan küçük buluntular plankare koordinasyonuna işaretlenmektedir (gerektiğinde GPS ya da elektronik takimetre yardımıyla ölçülüp çizilmekte ve fotoğrafları çekilmektedir). Hangi büyüklükte olursa olsun kiremit parçaları çoğunlukla⁷ toplanmakta, ancak eğer bir yerde yoğun şekilde bulunuyorlarsa, buluntu yerleri işaretlenmekte ve farklı tipler çizilip bir katalog halinde toplanmaktadır.

Yüzey taraması (ideal olarak), buluntu yoğunluğunu, erken Bizans ya da Roma keramiğinin yüzeydeki dağılımını, farklı evrelerden cam fragmanlarının buluntu yerlerini vs. gösteren haritaları oluşturmak için temel oluşturmaktadır. Böylece yerleşmenin dağılımı, yoğunluğu ve türü konusundaki araştırmalar için başlangıç noktaları oluşturulacaktır.⁸

Arkeoloji: Daha büyük arkeolojik yapılanmalar

Yüzeydeki duvar, mimari parçalar vs. gibi daha büyük arkeolojik buluntular haritaya işaretlenmekte, ölçülmekte, ölçekli çizimleri yapılmakta, fotoğraflanmakta ve buluntu datasına aktarılmaktadır.

Tarihlemeler için yalnızca korunagelen keramik buluntular ya da yalnızca ¹⁴C yöntemi (örneğin Pepouza’da manastırdaki yangın izleri⁹ için) ya da dendrokronoloji değil aynı zamanda bir kaç yıldan beri uygulanan OSL- (Optik Stimuliere Luminesans) yönteminin de yardımıyla harç ve pişmiş tuğla örneklerinin üretim biçimleri de ortaya çıkarılabilmektedir.¹⁰

Bazı karakteristik yapılanmalarda, ölçekli arkeolojik çizimler temel alınarak, gerektiğinde de fotogrametrik data çalışmasıyla, üç boyutlu görsel modellerin oluşturulması sağlanabilmiştir. Böyle hareketli üç boyutlu modeller eksik parçaların ekranda tamamlanmasına olanak vermekte ve objelerin müzede sergilenmeleri için çalışılmasını sağlamaktadır.

Yüzey araştırması sonucunda toprak üstü yerleşme izlerinin ve jeofiziksel toprakaltı göstergelerin (bkz. aşağıda) yeterince açık sonuçlar vermediği durumlarda sondaj çalışmaları gerekmektedir.

İleride hedeflenen daha büyük çaptaki kazılar ise tek tek objelere daha detaylı bakılabilmeyi mümkün kılacak, sonuçları birbirine bağlayacak ve doğal olarak yerleşme üzerine geliştirilen geniş bakışı daraltacaktır. Böylece, büyük alanlarda korunagelmiş yerleşme izlerini ve bunların sistemli olarak birbiriyle bağlantılarını inceleyen yerleşme arkeolojisi bakış açısı sayesinde tüm bilgiler küçük mozaik taşları gibi birbirine eklenecek ve genel görüntü ortaya çıkacaktır.

Etnoarkeoloji

Yöre halkıyla yapılan konuşmalar, incelenen bölgenin tarihçesi hakkındaki *yerel geleneklerin*, yüzey formasyonlarının ve nesnelerin (örneğin mağaraların) *yerel adlarının* öğrenilmesine olanak tanımıştır. Böylece zaman zaman geçmişe yönelik anahtar bilgilerin elde edilmesi de mümkün olmuştur. Ayrıca bugünkü arazinin tarım amaçlı kullanımı ve işletilmesi de bu tür bilgilere ışık tutmakta; en azından antik dönem ile karşılaştırma olanakları sunmaktadırlar.

Jeofizik (Res. 8.2)

Jeofiziksel ve *toprak altında saklı duran yerleşme yapılanmaları* üzerine yapılan jeomanyetiksel yansıtımlar ile ayrıca yer tarama radarının da kullanılmasıyla daha sonra yapılacak gereksiz kazılardan kaçınılması sağlanmış, bunun yerine gelecekte yapılması planlanan hedefli kazıların hazırlığı yapılmıştır.

Disiplinlerarası okuyucunun daha sonra gelen bölümlerdeki manyetogramları daha iyi anlaması için burada bu yönteme yönelik birkaç açıklama gerekmektedir. Jeomanyetik ölçümler küçük alanlardaki manyetik anomalileri kavrarlar. Toprak altındaki arkeolojik yapılanmalar ve çevrelerindeki taban değişik demir bağlantıları konsantrasyonları (daha çok Manyetit, Maghemit, Hematit) ve buna uygun olarak da değişik manyetik özellikler („susceptible“) göstermektedir. Bu manyetik farklar ölçülebilmektedir. Toprak altındaki arkeolojik

objeler çevrelerindeki tabana göre farklı manyetik anomaliler vermektedirler.¹¹ Pozitif amplitüdüleri olan anomaliler (2003 yılında Pepouza’da incelenen alanda +50 Nanotesla [nT]’ye kadar) manyetogramda *koyu gri ile siyah* renkleri arasında görülmektedirler: Bunlar organik maddeyle dolu *çukurlar* ya da *hendeklerdir*. Buna karşılık negatif anomaliler *açık gri ile beyaz* renkleri arasında görülmekte ve çoğunlukla *duvar* temellerine işaret etmektedirler.

Dipol anomaliler olarak bilinen *siyah-beyaz anomaliler* (2003 yılında Pepouza’da -40 ile +130 nT arası) eğer *kuzey güney doğrultusunda* ve *in situ* olarak korunagelmışlerse, bir zamanlar yüksek ısı içermiş olan alanlara işaret etmektedirler: örneğin, bir hypocaust, ateş yeri, ocaklar ya da fırınlar, buldukları yerde yanarak korunagelmiş toprak ya da kerpiç objeler (örneğin tuğlalar). Böyle ısı alanları Curie derecesinin üzerinde ısınmış ve bu ısı bölgesinde kalarak yer manyetik alanında herhangi bir müdahale olmadan kendi kendine soğumuşlardır: Bunların manyetikliği aynı zamanda „donmuştur“ yani thermoremanenttir; manyetik kutuplarının doğal yer manyetiğine uygun olarak kuzey-güney yönünü göstermesinden tanınabilmektedirler.

Kuzey-güney doğrultusundaki dipol anomaliler başka türlü objelerden dolayı da oluşmuş olabilirler: Örneğin manyetik etkisi olan ve uzun süre manyetik olarak rahatsız edilmeden¹² toprakta kalıp manyetik çevresine uyum sağlayan objeler (örneğin bazı metaller).

Kuzey güney doğrultusunda olmayan dipol anomaliler, içlerinde çevrelerindeki manyetik alana uyum sağlamamış, ancak manyetik etkili tuğla ya da metal eşyalar içeren *hendek* ya da *çukurlara* işaret edebilirler.

100 nT’ye kadar varan güçlü manyetik anomaliler çoğunlukla arkeolojik olmayan, demir ya da titan bağlantıları olan (teneke kutular, tel halatlar vs.) metal eşyalara işaret etmektedirler.

Bir edebiyat metninin değişik yorumlara açık olması gibi, jeomanyetik görüntüler de veri malzemelerini ikili sonuca zorlamaktadırlar.

Jeoloji

Yerleşme arkeolojisi açısından bir takım karakteristik oluşumlar – örneğin Pepouza ve Cılandras arasında yeralan iki beyaz mermer ocağı ya da içine manastırın oyularak yapıldığı kireçten kaya kütlesi – jeolojik analizler yapılmasına olanak vermektedirler. İki ayrı taş ocağının varlığı jeolojik bir farkla mı yoksa sosyo-ekonomik nedenlerle mi (örneğin farklı şahıslar tarafından

işletilmeleri gibi) açıklanabilir? Kireç taşından kaya kütlesinin yapısının jeolojik olarak açıklanması manastırın mimarisi hakkında bilgi verir mi? Bugün hala bu kaya kütlesinden parçalar koparak aşağıya yuvarlanmaktadır. Bu yıkıntılar manastırın yapımının öncesine ya da sonrasına dair tarihleri verebilir mi? Makroskopik jeoloji değerlendirmelerinin yanısıra taş ocağından gelen mermerin ve kaya kütlesinden alınan kireç taşı örneklerinin, minerologlar ve tortu araştırmacıları tarafından incelenmeleri şüphesiz önemli sonuçlar verecektir.

Arzu edilen bir başka husus ise kanyonda, her şeyden önce duvarlarındaki mağara sistemini daha iyi anlayabilmek için, fotogrametri yardımıyla yapılacak bir jeolojik profil incelemesidir. Bunun ötesindeki ana hedef, incelenen tüm bölgenin jeolojik bir haritasının çıkarılmasıdır.

Hangi alanlar daha çok tarıma, hangileri yerleşmeye uygundur? Bölgenin su ihtiyacı nasıl karşılanmaktadır? Prehistorik çağlarda ve antik dönemde Banaz nehrinin su seviyesi nasıldı? Jeologları ilgilendiren bu sorular, yerleşim arkeologlarının da hedefledikleri sorunların uzağında değildiler.

Jeomorfoloji

Son buzul çağının bitmesiyle yaklaşık 11500 yıl öncesinden beri, toprağa yerleşip çiftçilik yapan insanoğlu doğal çevresini değiştirmiştir: Bazen içinde bulunduğu alanı, doğayı tahrip eden, kültürel bir çevreye dönüştürmüştür. Prehistorik insan ile çevresi arasındaki bu dönüşüm ilişkisini, kültür ve doğa bilimleri, özellikle de arkeoloji ve yer bilimleri birlikte çalıştıklarında açıklayabilmektedirler. Projemiz çerçevesinde kullanılan jeoarkeolojik yöntemler, 1990’lı yılların sonunda Peloponnes yarımadasındaki Phlious havzasında Heidelberg Üniversitesi (Prehistorya Anabilim Dalı), Heidelberg Bilimler Akademisi ve Bonn Üniversitesi (Coğrafya Anabilim Dalı) tarafından birlikte yürütülen disiplinlerarası bir projede başarıyla denendi.¹³

Bu yöntem arazideki belli bir takım erozyon kalıntılarında yola çıkarak prehistorik ve tarihi çağlarda insanın toprağı kullandığına dair izleri ortaya çıkarmaktadır. Onbinlerce yıldan beri arazi yüzeyinde süregelen dönüşüm ve bu dönüşümle bağlantılı olan tortu oluşum süreci yöntemin üzerinde yoğunlaştığı noktalardır.

Tortu örneklerinin tarihlenmesi artık, yaşları arkeolojik ya da ¹⁴C yöntemleriyle belirlenen sediment tabakaları arasındaki objelerle sınırlı kalmakta, yeni bir işlem olan optik stimulierte luminesans (OSL) yöntemine dayandırılmaktadır. Böyle

objeler, içlerinde buldukları sediment tabakası diğer başka tabakalarla karışmış olabileceklerinden, her zaman doğru yaşı veremeyebilirler. OSL yöntemi ise sediment içinde bulunan mineral tanelerinin buraya yerleştikleri zaman dilimini vermektedir: Sediment böylece çevresindeki etkiler yüzünden dolaylı olmadan tarihlenebilmektedir.

Sondajlama ve kepçeyle tabaka alma yöntemleriyle elde edilen toprak örnekleri bir sediment yapısı profili çıkarılmasına olanak tanımaktadır. İnsanın sebep olduğu prehistorik erozyonu arama çalışmaları, düz ovalarla yamaçlar arasındaki geçiş noktalarında yoğunlaşmışlardır. İnsani müdahaleye uğrayan sediment yapısı kendisini buralarda tipik olarak şu şekilde gösterir (bkz. Res. 8.3):

Bir yamaçta prehistorik insanın gerçekleştirdiği arazi kullanımı sonucu ortaya çıkan erozyon, taşıdığı yamaç yüzeyini direkt yamacın dibine yığarak burada kolüvyon adı verilen kuvvetli bir sedimentin oluşmasına neden olmuştur. Genelde böyle bir kolüvyon birden fazla sediment tabakalarından oluşur: En derindeki tortu tabakası, doğal olarak en eski erozyonun yukarıdaki yamaçtan taşıdığı, yani eski bir evrede yamacın yüzeyini oluşturan sedimenti oluşturmaktadır. Genellikle bu ilk erozyon, ilk insani yerleşimin başladığı evreyle aynı zamana denk düşmektedir. Bir üstteki kolüvyon yığıntı tabakası, yerine uygun olarak, ikinci en eski erozyon evresine aittir ve bu sıralama böyle devam etmektedir. En üstteki kolüvyon tabakası yamaçta meydana gelen en son erozyon sonucu oluşmuştur. Başka bir deyişle kolüvyonun yapısı bir zamanlar yukarıda yamaçta yer alan tabakalaşmanın tersine dönmüş yapısını göstermektedir. En alttaki kolüvyon tabakası bir zamanlar yamaçtaki en üst tabakaya denk düşmekte ve bu sıralama böyle devam etmektedir. Sediment tabakaları arasında ele geçirilen keramik parçaları ve diğer başka insan elinden çıkma objeler insanoğlunun bu erozyon ve çökme sürecinde uzaklarda olmadığını kanıtlamaktadırlar. Buna rağmen böyle bir erozyon sürecinin insani arazi kullanımıyla nedenselleştirilmesinin bir hipotez olduğu unutulmamalıdır; çünkü yukarıda sözü edilen buluntuların insani kültürlerin arkalarında bıraktıkları kalıntılar olduğu görüşü daha olası görünmektedir.¹⁴

Paleobotanik

Antik dönemdeki flora yapısı ve tahıl üretimi konusunda bilgi edinmek amacıyla sediment örneklerinin ne kadar polen ve bitkisel taş içerdikleri laboratuvarında incelenmektedir. Aynı anda ortamdaki sediment tabakalarının yaşı da OSL yöntemiyle belirlenebildiğinden, tarihlenebilen

prehistorik ve antik dönem ziraat amaçlı arazi kullanımına işaret eden değerli anespitleri mümkün olabilecektir.

Arkeolojik kazılardan alınan sediment örneklerinin polen ve bitkisel taş yapısı incelendiğinde, kazının stratigrafisi de bu örneklerin tarihlenmesine ışık tutmaktadır. Ancak arkeolojik stratigrafi de gelecekte gittikçe artarak OSL yönteminden yardım alacaktır.

Antik dönemdeki yapıyla belli bir karşılaştırma olanağı elde etmek için, araştırma bölgelerinde bugünkü bitki (ve hayvan) örtüsü de belgelenebilmektedir. Türlerin soyu tükenmekte midir? Ya da yeni türler mi katılmaktadır?

Tarih

Yerleşme arkeolojisi disiplini yöntemlerinin, *sosyal* ve *iktisat tarihleri* açısından sonuçlara ulaştırdığını ayrıca belirtmeye gerek yoktur. Antik dönemdeki kırsal kesim insanının yaşam koşullarının ekonomik ve sosyal yönden araştırılması bugüne kadar bir eksiklik olarak kalmıştır, bu nedenle projemiz çerçevesinde bu konunun da gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

Ancak Phrygia'nın bir çok yerinde, Roma döneminde *kırsal kesimde yaşamış halkın dindarlığı* da araştırılmamıştır. Bu projede dinsel tarih alanında da incelemeler yapılmasına çalışılmakta, ancak bunu yaparken yalnızca Montanizm tarihine bir bakışla sınırlı kalmayıp aynı zamanda, özellikle daha çok Phrygia'da göze çarpan, antik dönem pagan dini ile erken hıristiyanlık arasındaki ikilem de gözönünde bulundurulmaktadır. Phrygia yazıtlarında ve resimsel betimlerde çok sık olarak hıristiyan ve pagan halk arasında barışçıl bir iç içe geçme ve karşılıklı etkileşme görülmektedir.¹⁵

Din tarihi açısından önem taşıyan ve en azından arkeolojik ve epigrafik buluntular yardımıyla kısmen de olsa cevaplanabilen aşağıdaki şu temel soruları örnek olarak yöneltebiliriz:

- Uşak ilinin güneyine denk düşen araştırma alanındaki arkeolojik buluntular, pagan ve erken hıristiyan dindarlığı için bölgesel bir yakınlık oluşturduğundan,¹⁶ her iki kültür arasındaki geçiş noktalarının akıcılığını göstermesi açısından da özellikle dikkate değerdir.
- Kırsal kesimdeki çok tanrılı halkın tek tanrılı dindarlığa geçişi nasıl oldu, önce Musevi-Hıristiyanlığı'nın sonra da İslam dininin etkisiyle mi? Arkeolojik buluntular da bu sorunun cevabına yaklaşılmasında önemli rol oynamaktadırlar.¹⁷
- Antik dönem şehir hıristiyanlığı hakkında oldukça fazla şey bilmemize rağmen, kırsal

kesimdeki çeşitlilik hakkında pek az şey bilmekteyiz. Bu kırsal kesim çeşitliliği, projemiz çerçevesinde yeni bulunacak arkeolojik ve epigrafik kaynak malzemelerinin yardımıyla açıklığa kavuşturulabilecektir.

- Neden Roma imparatorluk sınırları içinde, özellikle buradaki kırsal dağlık bölgede, böyle bir radikal hıristiyan-vecd tektanrıcılığı Montanizm halinde bu kadar hızlı yayılmıştır? Burada toplumun sosyal ve iktisadi yapısı ile dinsel dışa vurumları arasındaki çarpaz bağlantıları anlayabilmek için sosyo-ekonomik birtakım nedenler de sıralanabilir. İlk defa bu bantta yayınlanan, Tymion'da bulunmuş ve M.S. 205 yılına tarihlenen bir yazıt bu konuya ışık tutmaktadır: Tymion şehri "Kudüs" olarak tanımlayan¹⁸ vecd dini Montanizm, merkezleri burası olan ve ekonomik olarak sıkıntı altında yaşayan Tymion'a ait imparatorluk arazilerindeki *coloni*'lerden bir kaçını da etkisi altına almıştır. Ekonomik sıkıntı yarattığı boşlukları doldurmada, vecd dinsel pratikleri tıkaç olarak sunmaktadır. Kendinden geçmiş bir halde dini pratikleri yerine getiren şahıslara, gelecekte gökyüzünden aşağıya, bugünkü sıkıntının yaşandığı yere, Kudüs gibi bir şehir ineceği söylendiğinde (bkz. aşağıda bölüm 9), doğal olarak o zaman yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar (haksız vergiler vs.) daha kolay katlanılır bir hale gelecektir. Yalnızca Montanizm'in değil, genel olarak tüm Hıristiyanlığın Phrygia kırsalında bu kadar başarılı bir şekilde yayılabilmesi diğer bir çok nedenlerin yanısıra aynı zamanda şununla da açıklanabilmektedir: Burada Hıristiyanların imparatorluk kültürüne katılmamaları şehirdekilere göre daha az göze çarpmakta, dolayısıyla bu kütle herhangi bir çatışmaya girmeleri için daha az nedenleri bulunmaktaydı.¹⁹ Seyrek olarak yerleşilmiş olan kırsal alanda Roma'nın gözetiminden uzak durmak daha kolaydı. Yukarıda sözü edilen yazıt, imparatorluk arazilerinden sorumlu Prokurator'un şehir dışında tüm kontrolü tam anlamıyla elinde tutamadığını göstermektedir: Köylülerin, bir sürü vergi nedeniyle, yasa dışı bir şekilde baskı altında tutulmalarını bile engelleyememiştir.²⁰
- Montanizm araştırmaları için, ayrıca antik literatür ve epigrafik kaynaklar da verimli bir şekilde yüzey araştırmasını tamamlayabilirler. Montanizm²¹ hakkında bugüne kadar bilinen antik literatür ve epigrafik kaynaklar,

yüzey araştırmasında ortaya çıkarılan yeni epigrafik ve arkeolojik buluntuların ışığında, tarihsel bir ana şema içinde yeniden birleştirilebilmekte ve böylece en azından bir noktada Stephen Mitchell'in Phrygia'nın dinsel tarihi açısından önem taşıyan araştırmasının devamı olabilmektedir.²²

- Montanizm ilk etapta antik dönem peygamberliğinin ve kehanet olgusunun bir çeşidini oluşturmaktadır. Antik dönem peygamberliğinin gelişme çizgisi net bir şekilde izlenebilmektedir. Hatta yalnızca Küçük Asya'daki²³ Musevilik'ten Hıristiyanlığa geçiş çizgisinden değil, aynı zamanda pagan peygamberliğinden ve kehanet olgusundan erken Hıristiyanlığa²⁴ geçiş çizgisinden bile daha net bir şekilde izlenebilmektedir.
- Benzer bir çalışma (doktora tezi) antik dönem montanist peygamberliği ve günümüz Afrika'daki benzer şaşırtıcı fenomenlerin, örneğin Afrika Kimbanguizmi, incelenmesine olanak sunmaktadır.
- Pepouza'daki kaya manastırı, Phrygia'da çok sayıda karşımıza çıkan ve haksız yere Kapadokya'daki kaya anıtlarının gölgesinde kalarak, büyük ölçüde araştırılmamış olan kaya anıtlarıyla bağlantılı olarak, hem arkeolojik hem de tarihsel bakış açısıyla incelenmelidir.²⁵ Ulubey Kanyonu'ndaki kayaya oyulmuş manastır yapılarına coğrafik açıdan en yakın diğer bir paralel manastır, hava çizgisiyle 100 km kuzeydoğuda kiliseler ve oturma yerlerinin kayalara oyulduğu bir Phrygia köyü olan Ayazın'da bulunmaktadır.²⁶

Öğreti

Tüm çalışma kademelerinde, kendilerine çalışma yöntemleri ve (örneğin lazer ve uydu destekli çalışan) aletlerin nasıl kullanıldığı öğretilen Alman, Türk ve Amerikalı öğrenciler görev almaktadır. Ayrıca proje bilimsel uzmanlaşma için de olanaklar sunmaktadır.²⁷ Alanda kampanya sırasında gerçekleştirilen akşam oturumlarında ve projeye ait gurup seminerlerinde de araştırmanın uygulanmasına yönelik eğitimler verilmektedir.

Yöre halkıyla bağlantılar

Etnoarkeoloji, yörede yaşayan inanılmaz derecede misafirperver ve yardımsever olan halkı projeye bağlamakta ve böylece onları arkeoloji bazında korunan hedeflere ulaşmak için kazanmayı denemektedir. Bu anlamda tek tük görülen kaçak kazılar da söz konusudur, ancak, öyle ümit ediyoruz ki, bunlara pek olanak tanınmamaktadır.

Gelişme politikası bağlamında

Projenin doğaya saygılı bir kültür turizmine ve buna uygun olarak bölgenin ekonomik gelişimine de yeni olanaklar sağlama şansı vardır. Arkeolojik buluntuların korunması ve müze çalışmalarının yürütülmesi gibi işlemler Türk yetkilileriyle yakın bir ortak çalışmayla gerçekleştirilmektedir.

PROJENİN ULUSLARARASI BAĞLANTI AĞI

Disiplinlerarası bölgesel yüzey araştırmasını yürüten, modernize edilmiş transekt yöntemi uygulayan ekibimiz şu anda ayrı ayrı beş ülkeden gelen üyelerden oluşmaktadır: Avustralya, Almanya, Romanya, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri.²⁸ Üç kıtada yer alan değişik enstitülerde görevli yüksek okul ve bilimsel kurum üyeleri aşağıdakilerdir:

- Heidelberg Üniversitesi, WTS, Prof. Peter Lampe, Dr. Vera Hirschmann.
- Phillips Theological Seminary, Tulsa, Oklahoma, USA, Prof. William Tabbernee.
- Heidelberg Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Prof. Reinhard Stupperich, Dr. Güler Ateş.
- Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Türkiye, Prof. Ayşe Çalık-Ross.
- Uşak Arkeoloji Müzesi, Türkiye.
- Karlsruhe Meslek Yüksekokulu, Jeo İnformasyon Bölümü / Ölçüm Mühendisi (FH) Andreas Rieger ve Jürgen Otto.
- Speyer Kurpfalz Müzesi, Roma Eyalet Arkeolojisi Bölümü, Dr. Richard Petrovzsky, Dr. Bärbel Hanemann.
- Jeolog Christian Hübner ve Stefan Giese'ye

ait Jeo Bilimsel Firma GGH, Freiburg (Jeofizik). Bu ekip paralel olarak Troja'da da çalışmaktadır.

- Bayreuth Üniversitesi, Jeomorfoloji Bölümü, Dr. Markus Fuchs.
- Nordostniedersachsen Meslek Yüksek Okulu, Laborant Prof. Brigitte Urban (toprak örneklerindeki polen ve bitkisel taş artığı analizleri).
- Erlangen Üniversitesi, ¹⁴C Tarihleme Laboratuvarı.
- Düsseldorf Üniversitesi, Eski Çağ Tarihi Bölümü (Küçük Asya [Anadolu] Sikkeleri Data Bankı).
- İletişim için: Heidelberg Üniversitesi, Bilimsel Teoloji Semineri, Prof. Michael Bergunder (günümüz Hıristiyanlığındaki charismatik formların din bilimleri açısından araştırılması); Heidelberg Üniversitesi, Güney Asya Enstitüsü, Prof. William Sax (Kuzey Hindistan'da günümüzdeki charismatik fenomenlerin etnolojik olarak araştırılması); Heidelberg Üniversitesi'nde yakın geçmişte kurulan Eski Çağ Bilimleri Merkezinde, Felsefe Fakültesi'nde yer alan ve antik dönemle ilgilenen kürsülerdeki tüm araştırmacılar aynı çatı altında toplanmıştır.
- Yürütülen bu proje, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın izniyle çalışan tüm Alman araştırmaları gibi, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) İstanbul Şubesi'nin velayeti altında bulunmaktadır.

CHAPTER NINE

ARCHAEOLOGICAL SURFACE SURVEY IN 2001

Peter Lampe

CARTOGRAPHY AND ITS CONSEQUENCES

Only a small team was involved in the first campaign of the regional surface survey in October 2001. Based on the GPS bearings of more than two hundred historical objects,¹ *provisionary* maps were produced featuring the areas of Pepouza and the area where the Tymion inscription was found. These maps were integrated into already existing Turkish maps that had been previously collected and digitalized by the team.

By defining the locations of the Pepouza settlement and of the imperial estate of Tymion/Simoe, the survey contributes to the interpretation of ancient literary sources. The Tymion inscription was found 12 km due north of Pepouza, and Tymion itself is at most 4.8 km away from this discovery spot (see Chapters 4 and 12). The fact that Pepouza and Tymion were two neighboring settlements is documented by Apollonius at the beginning of the third century C.E. (*Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). According to Apollonius, Montanus tried to assemble people “from everywhere” at both locations, calling *both of them* “*Jerusalem*.” At least later Montanists understood Montanus’ designation of Pepouza-Tymion as Jerusalem in an eschatological way. A Montanist prophetess from around 300 C.E. (Quintilla, or perhaps already Priscilla in the second century, in Epiphanius, *Haer.* 49.1.3; cf. 48.14) expected Pepouza to be the place where the new Jerusalem would descend from heaven (cf. Revelation of John 3:12; 21:1-2,10-27; 22:1-5). Can we assume that Montanus already had this understanding? Or did he interpret his specification of Jerusalem in a non-eschatological way (like European settlers founding a “Berlin” in Connecticut)? Did he, after Hadrian had transformed the Palestinian Jerusalem into a pagan city, look for a new place of holiness without eschatological intentions?

KARTOGRAPHIE MIT KONSEQUENZEN

Ein in der ersten Kampagne nur kleines Team begann den Regionalsurvey im Oktober 2001 mit der Produktion *provisorischer* Karten von Pepouza und vom Areal des Fundorts der Tymion-Inschrift. Die Karten wurden auf der Basis der GPS-Einmessungen von über zweihundert historischen Objekten erstellt¹ und in bereits bestehende türkische Karten integriert, die das Team in der Vorbereitung gesammelt und digitalisiert hatte.

Die durch die Surveyarbeit definierte Lage der Siedlungskammer von Pepouza und der Domäne von Tymion/Simoe vermag, die Interpretation der antiken literarischen Quellen zu befruchten:

Die Tymion-Inschrift wurde 12 km genau nördlich von Pepouza gefunden, Tymion selbst liegt maximal 4,8 km von diesem Fundort entfernt (siehe Kapitel 4 und 12). Die Nachbarschaft von Pepouza und Tymion wird zu Beginn des dritten Jahrhunderts n. Chr. von Apollonius belegt (*Frag.* in Eusebius, *Hist. eccl.* 5.18.2). Montanus habe an beiden Orten Menschen “von überallher” versammeln wollen und *beide Orte* „*Jerusalem*“ genannt. Zumindest spätere Montanisten verstanden diese Jerusalem-Benennung eschatologisch: Eine montanistische Prophetin aus der Zeit um 300 n. Chr. (Quintilla [oder schon Priscilla?] bei Epiphanius, *Haer.* 49.1.3; vgl. 48.14) erwartete in Pepouza die Herabkunft des neuen, himmlischen Jerusalems (vgl. Johannesapokalypse 3:12; 21:1-2,10-27; 22:1-5). Ist dieses Verständnis bereits für Montanus vorauszusetzen? Oder verstand er seine Jerusalem-Benennung uneschatologisch (so wie europäische Siedler in Connecticut ein „Berlin“ gründeten)? Kreierte er ohne eschatologische Hintergedanken einen neuen geheiligten Ort, nachdem Hadrian das palästinische Jerusalem in eine pagane Stadt verwandelt hatte?

¹ An der Oberfläche erhaltene Grundmauern, Architekturfragmente und dgl. Darüber hinaus wurden mittels GPS Dutzende nicht-historischer, auf den türkischen Karten identifizierbarer Punkte eingemessen, um die GPS-Karten mit bereits existierenden Karten zu verschmelzen.

Presupposing a non-eschatological understanding would make it difficult to explain why Montanus named *two* locations in this way. If, however, Montanus himself already meant his Jerusalem specification eschatologically along the lines of Revelation 21, then, in view of the topographical discoveries of the survey project, it suddenly becomes clear what Montanus meant: Pepouza and Tymion, in his view, apparently were locations that together would be overlaid by the new Jerusalem descending from heaven and landing on the high plain north of the Banaz Canyon, with Pepouza and Tymion maybe even marking the southern and northern boundaries of the heavenly city or one or two of its gates. The descending new Jerusalem was pictured as a square with three gates in each of the four town walls (see Revelation 21:12-13,16).

According to the results of the survey project, Tymion was located within an imperial estate on a high plain that stretched from Pepouza and the Banaz Canyon northward and that could be perceived as an ideal landing place for a heavenly city in the fantasy world of an ancient prophet.

Seeking the "high mountain" from where, according to Revelation 21:10, the descent of the heavenly Jerusalem would have been observable, one finds the Ömerçalı mountain (1,141 m) south of Pepouza. It offers a grand view of Pepouza in the canyon and of the area of the Tymion/Simoe imperial estate on the high plain.²

The congruency with Revelation 21 ends as soon as the heavenly city's dimensions are considered. For the prophet writing Revelation, the heavenly metropolis was gigantic, with dimensions of about 7,284,000 × 7,284,000 × 7,284,000 feet (= ca. 2,220 × 2,220 × 2,220 km). Montanus, on the other hand, apparently expected a city of about 10 × 10 km. In this, he parallels other ancient writers who scaled down the dimensions of the descending celestial polis.³

For readers not familiar with the traditions of antiquity, it might be helpful to add that this vision of ancient ecstasies concerning Pepouza lacks any tie to the present. After our first campaign, we were surprised to learn that, e.g., even UFO enthusiasts had become interested in Pepouza. The purpose of our project is to learn about ancient times by studying their archaeological and palaeographical

Wer für Montanus selbst eine uneschatologische Lesart der Jerusalem-Benennung annimmt, handelt sich die Schwierigkeit ein zu erklären, wieso *zwei* Ortschaften von ihm so betitelt wurden. Verstand hingegen bereits Montanus die Jerusalem-Benennung beider Orte eschatologisch im Lichte von Johannesapokalypse 21, so erklärte sich angesichts der topographischen Befunde des Surveys auf Anhieb, was er meinte: Pepouza und Tymion waren seiner Vorstellung nach augenscheinlich die Orte, die – bei der Landung des neuen Jerusalems auf dem Hochplateau nördlich des Banaz-Canyons – von der Himmelsstadt tangiert werden würden, vielleicht sogar die südliche und nördliche Begrenzung der himmlischen Stadt oder eines oder zwei seiner Tore markieren würden. Das sich auf die Erde herabsenkende neue Jerusalem wurde quadratisch vorgestellt – mit je drei Toren in jeder der vier Stadtmauern (siehe Johannesapokalypse 21:12-13,16).

Den Surveyresultaten zufolge liegt Tymion auf einer kaiserlichen Domäne inmitten einer Hochebene, die sich von Pepouza und dem Banaz-Canyon aus nördlich erstreckt und die in der phantasiereichen Imagination eines antiken Propheten sich als idealer Landeplatz einer himmlischen Stadt ausnehmen konnte.

Wer schließlich den „hohen Berg“ sucht, von dem aus – der Johannesapokalypse zufolge (21:10) – die Herabkunft des himmlischen Jerusalems zu beobachten gewesen wäre, wird auf den 1141 m hohen Ömerçalı-Berg südlich Pepouzas verwiesen. Von dort bietet sich ein grandioser Blick auf Pepouza im Canyon und auf das Hochplateau mit dem Areal der Tymion-Simoe-Domäne.²

Die Übereinstimmung mit Johannesapokalypse 21 endet, wenn die Dimensionen der himmlischen Stadt in den Blick genommen werden. Für den Johannesapokalyptiker nahm sich die himmlische Metropole gigantisch aus (ca. 2220 × 2220 × 2220 km). Montanus dagegen erwartete offensichtlich eine ca. 10 × 10 km sich ausdehnende Stadt. Er steht damit in Parallele zu anderen antiken Autoren, die die Dimensionen der sich auf die Erde herabsenkenden himmlischen Polis bescheidener bemaßen.³

Für nicht mit der Tradition der Antike vertraute Leser sei angefügt, dass es sich hier um eine an Pepouza geknüpft Phantasie antiker Ekstatiker

² Vgl. oben Kapitel 5.

³ Vgl. in Qumran 1Q 32; 2Q 24; 4Q 554-555; 5Q 15; 11Q 18 sowie 1 Enoch 90:28-29 und Jubil. 1:29.

documents, not to actualize historical material for use in the present time in questionable ways.

WORK IN THE MUSEUM

The inventory books of the Uşak Museum were studied in order to identify all museum objects deriving from the two survey areas or at least the adjacent territories (cf. Figs. 9.1-9.3). Besides Roman and Byzantine coins, the objects include, e.g., a glass-coated bronze needle, a Roman marble statuette of Attis with boots and a Phrygian garment, as well as a small iron axe that once decorated the now-lost Roman statuette of a god. A prehistoric stone hatchet, discovered not far from where the Tymion/Simoe inscription was found, shows the relevance of all time periods to the survey project, not just any one particular cultural focus.⁴

ARCHAEOLOGICAL STRUCTURES IN THE FIELD

East of the rock-cut monastery, the Pepouza settlement stretched on both sides of the river, as the concentrations of ceramic shards and architectural fragments indicate.⁵ The extensive *necropolis* northeast of the settlement included *rock-cut tombs* carved into the limestone. From the entrance, a central corridor with a low ceiling leads into the underground area where burial chambers, each with room for one human body, branch off from the corridor. The *hypogeum* depicted in Figs. 9.4-9.6 comprises five chambers ("cave 1" in Fig. 5.11), a second complex more than a dozen ("cave 2," which is currently not accessible; Fig. 5.5).

The above-mentioned five-chamber *hypogeum* was once closed with a heavy marble slab (Fig. 9.9). The stele is decorated with the relief of a stylized scroll, indicating that the deceased could read and write. In the Uşak Museum, several parallels can be compared (e.g., Figs. 9.10-9.11). Most of these steles date from the third century C.E. If a married couple was buried behind them, they often were adorned with reliefs of a double door and floral

handelte, deren Realitätsgehalt und deren Relevanz für das 21. Jahrhundert gleich *Null* sind. Nach unserer ersten Kampagne mussten wir erleben, dass sich gar Ufo-Anhänger zum Beispiel für Pepouza zu interessieren begannen. Der Antike kommt nur näher, wer sich in ihre musealen Zeugnisse vertieft, nicht wer Geschichtliches auf absurde Weisen für die Gegenwart aktualisiert.

MUSEUMSARBEIT

Die Inventarbücher des Museums von Uşak wurden studiert, um alle in Uşak deponierten Objekte zu identifizieren, die aus den beiden Survey-Arealen oder zumindest ihrer Nachbarschaft stammen (vgl. Fig. 9.1-9.3). Neben römischen und byzantinischen Münzen fanden sich beispielsweise eine glasüberzogene Bronzenadel, eine römische Marmorstatuette (ein gestiefelter Attis in phrygischem Gewande) sowie eine kleine Eisenaxt, die einst eine – heute verlorene – römische Statuette eines Gottes zierte. Ein prähistorisches Steinbeil, das unweit des Fundorts der Tymion-Simoe-Inschrift entdeckt wurde, illustriert exemplarisch, dass der Survey kein thematischer ist, sondern alle Kulturstufen in den Blick zu nehmen hat.⁴

ARCHÄOLOGISCHE STRUKTUREN IM FELDE

Östlich des Felsenklosters erstreckt sich die Pepouza-Siedlung auf beiden Seiten des Flussufers, wie die Konzentrationen von Keramikscherben und Architekturfragmenten anzeigen.⁵ Zur ausgedehnten *Nekropolis* nordöstlich der Siedlung gehören in den Kalkstein gegrabene *Felsengräber*: Ein niedriger Mittelgang führt vom Eingang in den unterirdischen Bereich; dort zweigen vom Mittelgang Grabkammern ab, die je einen menschlichen Körper aufnahmen. Das auf den Abbildungen Fig. 9.4-9.6 dargestellte Hypogaeum („Cave 1“ in Fig. 5.11) weist fünf solcher Kammern auf; ein zweiter Komplex mehr als ein Dutzend („Cave 2“, gegenwärtig nicht begehbar; Fig. 5.5).

Verschlossen wurde jenes Fünf-Kammer-Hypogaeum mit einer schweren Marmorplatte (Fig. 9.9). Das Relief einer stilisierten Schriftrolle zierte die Platte und kündete so von der Lese- und Schreibfähigkeit des oder der Verstorbenen. In den Beständen des Museums von Uşak bietet sich eine Reihe von Vergleichsobjekten an (z.B. Fig. 9.10-9.11). Die meisten dieser Grabverschlussplatten stammen

⁴ Vgl. oben Kapitel 8.

⁵ Siehe detaillierter Kapitel 10 und Fig. 5.11-12.

Fig. 9.1 Prehistoric stone hatchet

Fig. 9.2 Attis statuette

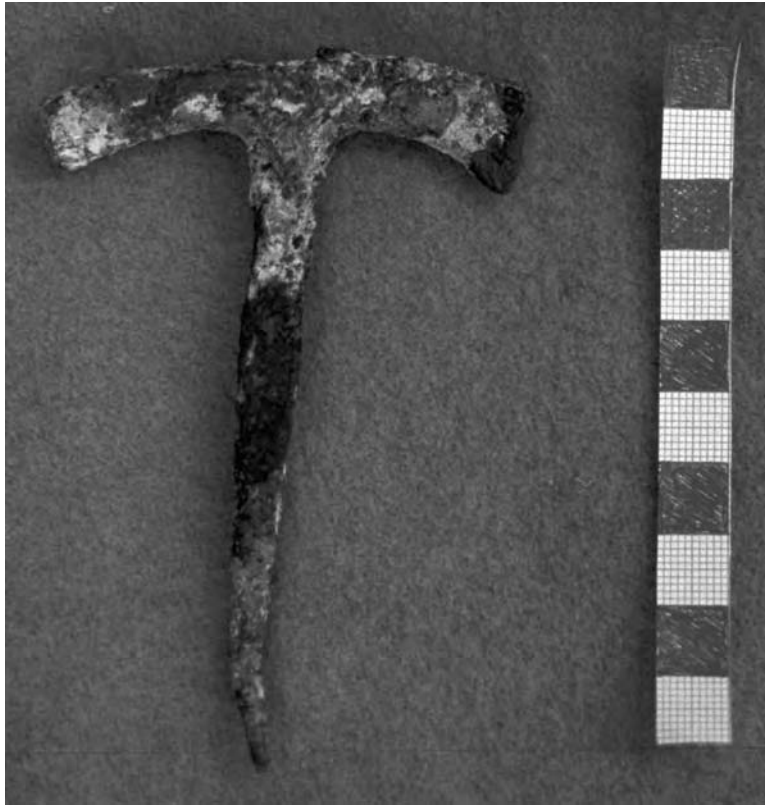

Fig. 9.3 Iron axe of a statuette

motifs. Half of the panel usually showed symbols from a woman's everyday life, e.g., a spindle, a comb or a handmirror, whereas the symbols of the other side, e.g., a vine-tender's knife or a hammer, reveal the profession of the deceased man. A plate with a piece of bread on a table shows that the deceased was a Christian and had the right to serve at the altar, breaking the Eucharistic bread.⁶

Close to the five-chamber *hypogeum* within the necropolis, the *profile of an embankment* was measured, drawn to scale and photographed. The embankment had been cut open by local farmers trying to enlarge a path. Thus, the remains of four ancient walls, bricks, animal bones, ceramic shards as well as a burnt stratum, which dates from around 1300 C.E.,⁷ came to light. In the future, the stratigraphy of this profile will assist in identifying ceramics.

aus dem 3. Jahrhundert n. Chr. Waren sie einem Ehepaar gewidmet, sind sie oft mit den Reliefs einer Doppeltür und florealer Motive verziert. Eine der beiden Panelhälften wird in der Regel mit Symbolen aus dem Alltag einer Frau geschmückt, beispielsweise einer Spindel, einem Kamm, einem Handspiegel, während die Symbole der anderen Seite, etwa ein Winzermesser, ein Hammer, auf den Beruf des verstorbenen Mannes deuten. Ein Tisch mit einem Brotteller zeigt an, dass der oder die Verstorbene Christ war und das Recht besaß, am Altar Dienst zu tun und eucharistisches Brot zu brechen.⁶

Unweit des genannten Fünf-Kammer-Hypogaeums konnte im Nekropolisbereich ein *Böschungprofil* vermessen, maßstabsgetreu gezeichnet und fotografiert werden. Die Böschung war von Einheimischen bei der Verbreiterung eines Feldwegs

⁶ Vgl. oben Kapitel 1.

⁷ Holz aus dieser Brandschicht wurde am ehesten in der Zeit von 1265 bis 1325 n. Chr. geschlagen. Probeanalyse Nr. 7328 des Physikalischen Instituts der Universität Erlangen-Nürnberg (15. Dez. 2004). Die Probe wurde gemessen zu 689 +/- 37 Radiokarbonjahren. Das entspricht einem kalibrierten Alter in folgenden Bereichen. Mit 68,3 % Wahrscheinlichkeit (1 Sigma): 1278-1303 n. Chr. (43,5 %) und 1366-1384 n. Chr. (24,8 %). Mit 95,4 % Wahrscheinlichkeit (2 Sigma): 1265-1325 n. Chr. (57,8 %) und 1347-1391 n. Chr. (37,6 %). Kalibrationsdatensatz aus Stuiver, "Radiocarbon."

Fig. 9.9 Pepouza: marble stele

Fig. 9.11 Uşak museum: door stele

Fig. 9.12 Ancient donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11)

East of the necropolis, the canyon narrows. A *donkey path* cut into the rocks above the northern bank of the Banaz River (Figs. 9.12-9.14) leads to a *marble quarry* (Figs. 9.15-9.16; cf. 5.11). There, larger blocks could be cut than in a second marble quarry located in closer proximity to the city, at Pepouza's southeastern edge (Fig. 9.17).⁸ In view of these two ancient quarries, it is not surprising that numerous architectural fragments made of marble are scattered over the Pepouza area. White marble seems to have been a bargain in Pepouza. Marble quarries, as had been the rule since Tiberius, usually were in the emperors' possession, so that both of these quarries probably belonged to the imperial estate mentioned in the Tymion/Simoe inscription.

Longer stretches of the donkey path offer two lanes (Fig. 9.18) for oncoming traffic. Close to the quarry, the animals could be tied to several stone eyelets carved out of the rocky walls of the path. Sometimes, the inner, i.e., northern lane has a low-hanging rock ceiling, allowing a mule to pass, but not a standing adult. At the path's south side, at

angeschnitten worden und gab so den Blick frei auf die Reste von vier antiken Mauern, auf Ziegel, Tierknochen, Keramikscherben und eine Brandschicht von ca. 1300 n. Chr.⁷ Die Stratigraphie des Profils wird bei künftiger Keramikbestimmung hilfreich sein.

Östlich der Nekropolis verengt sich das Canyon. Ein in den Fels gehauener *Eselspfad* (Fig. 9.12-9.14) über dem Nordufer des Banaz-Flusses führt zu einem *Marmorsteinbruch* (Fig. 9.15-9.16; vgl. Fig. 5.11), in dem größere Blöcke gebrochen werden konnten als in einem zweiten stadtnäheren Marmorsteinbruch unmittelbar am Südostrand von Pepouza (Fig. 9.17).⁸ Angesichts der beiden antiken Steinbrüche überrascht nicht, dass zahlreiche marmorne Architekturfragmente im Pepouza-Areal verstreut liegen. Weißer Marmor scheint ein preiswerter Baustoff in Pepouza gewesen zu sein. Beide Marmorbrüche werden, wie seit Tiberius üblich, im Besitz des Kaisers und so Teil der in der Tymion-Simoe-Inschrift erwähnten Domäne gewesen sein.

Der genannte Eselspfad ist auf weiten Strecken zweispurig angelegt (Fig. 9.18), damit entgegen-

⁸ Siehe unten Kapitel 11. Die Lage des zweiten Steinbruchs auf der Detailkarte von Fig. 5.11.

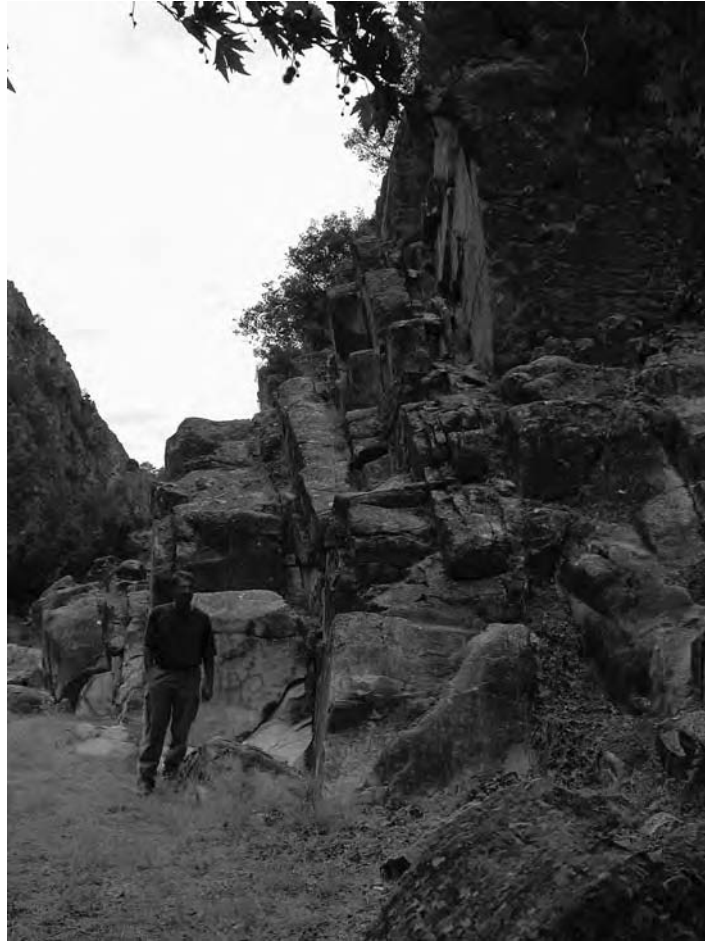

Fig. 9.15 Eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11)

Fig. 9.17 Pepouza: marble quarry near Roman bridge

several places, walls support the roadway⁹ and occasional rock-cut bearings for timber indicate former wooden railings or repairs of the roadway. Following the northern canyon wall, at one point the path curves toward a waterfall before it resumes its prior direction. After a rainfall, the waterfall spills in front of the path getting pedestrians wet. However, a wooden bridge once spanned the curve of the canyon wall, providing a dry shortcut. The bridge is indicated by timber bearings in the rock.

Several meters above this transportation path, an ancient *clay pipeline* used to be installed in the canyon wall (cf. Chapters 7 and 11). Parallel to the river, it carried clear water to the city (Figs. 9.20-9.21). Positioned higher than the river, the aqueduct was also able to irrigate areas within the Pepouza territory that were elevated above the riverbank.

Several meters above the rock-cut donkey path, on a smoothed surface of the rock, *graffiti* depict crosses (Fig. 9.22). Across from the river, on the south side of this part of the canyon, graffiti (etched in modern times?) likewise display two crosses at the level of another path.

Whereas the rock-cut donkey path's direction is essentially east-west, parallel to the canyon and its river, traces of a *Roman road* are oriented principally in a south-north direction (Figs. 9.23-9.24 and 5.11-5.12). At the southeastern edge of Pepouza, this road crosses a *Roman bridge*. The remains of its middle bridge pier are preserved at the northern bank of the present day riverbed (Figs. 9.25-9.26).

Further west, in the center of the Pepouza settlement area, on a terrace of land way above the river, traces of a spacious *public building* (>35 × ca. 23 m) can be identified. It rested on Byzantine substructural walls and could have been a basilica because of its west-east orientation (Figs. 5.11 and 11.11-11.13; 12.5-12.9). Ancient visitors entered this centrally located building from the west, crossing a massive threshold (Fig. 9.27). This marble block (>156¹⁰ × 88 × 20 cm) tells its own story. Looking at the portal from the outside, an ancient visitor saw, in its right half, two vertical door posts 96 cm apart from each other. Behind the left post, a wooden door once opened toward

kommende Lasttiere Platz fanden. In Steinbruchnähe wurden die Tiere an mehreren Ösen in den Felswänden des Pfades angebunden. Zuweilen weist die innere, nördliche Spur nur geringe Stehhöhe auf, hoch genug für Maulesel, zu niedrig für aufrecht gehende Erwachsene. Südliche Stützmauern sichern an mehreren Stellen den Weg.⁹ Gelegentliche Einarbeitungen in den Fels dienten der Auflage für hölzerne Wegreparaturen oder für Weggeländer. Der nördlichen Canyonfelswand folgend, buchtet der Pfad sich an einer Stelle ein; dort bot eine an Balkenleeren erkennbare Holzbrücke eine Abkürzung: Die Transporttiere schnitten nicht nur die Bucht ab, sondern vermieden es auch, durch einen nach Regenfällen aktiven Wasserfall am Ende der Bucht durchnässt zu werden.

Mehrere Meter über dem Transportpfad war eine antike *Tonröhrenleitung* in die Felswand gelegt worden (vgl. Kapitel 7 und 11), die der Stadt – parallel zum Flusslauf – klares Wasser zuführte (Fig. 9.20-9.21). Auf höherem Niveau als der Fluss gelegen, war der Aquädukt auch dazu angetan, Flächen innerhalb des Pepouza-Areals zu bewässern, die höher als der Fluss lagen.

In eine geglättete Felsfläche mehrere Meter über dem Weg wurden *Kreuzgraffiti* eingeritzt (Fig. 9.22). Auch an einem südlich des Flusses in diesem Canyonabschnitt verlaufenden Pfad sind zwei (rezente?) Kreuzgraffiti auf Wegniveau erhalten.

Während der in den Fels geschnittene Eselspfad hauptsächlich in Ost-West-Richtung parallel zu Canyon und Fluss verläuft, zeigen Spuren einer *römischen Straße* eine generelle Süd-Nord-Orientierung (Fig. 9.23-9.24 und 5.11-5.12). Am Südostrand von Pepouza überquerte diese Straße eine *römische Brücke*. Der Rest des Brückenmittelpfeilers ist am Nordufer des heutigen Flussbettes erhalten (Fig. 9.25-9.26).

Weiter westlich, im Zentrum der Pepouza-Siedlungskammer, sind auf einer Geländeterrasse hoch über dem Fluss Spuren eines geräumigen *öffentlichen Gebäudes* (> 35 × ca. 23 m) erhalten, das auf byzantinischen Substruktionsmauern aufruhete und wegen seiner West-Ost-Ausrichtung eine Basilika gewesen sein könnte (vgl. Fig. 5.11 und Fig. 11.11-11.13; 12.5-12.9). Einstige Besucher des in der Siedlungskammer zentral gelegen Baus traten im

⁹ Eine dieser Mauern unterhalb des Pfades verschließt zugleich eine kleine Höhle, die als Grab genutzt worden sein mag, ohne dass heute Spuren einer solchen Funktion noch sichtbar wären (Fig. 9.19 und 5.11). Auf der Südseite des Flusses finden sich in diesem Canyonabschnitt gelegentlich Spuren von mit Lehm verschlossenen Gräbern.

¹⁰ Der heute in zwei Teile gebrochene Block setzte mit seitlicher Pickung einst an eine weitere Schwellenpartie an, die heute verloren ist. Die Schwelle war mithin länger als 156 cm bzw. die Tür breiter.

Fig. 9.21 Aqueduct above donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11)

the inside and could be locked with a vertical bar from the inside. Behind the right post, the door's spindle (diameter: almost 10 cm) turned in a hole in the marble threshold. Between the two posts, the surface of the threshold, originally chiselled with fine parallel grooves, was severely worn by peoples' footsteps, whereas the left part of the portal, which was at least as wide¹¹ as the right one, must usually have been closed and would have been only opened at great occasions.

The roadway leading to this western portal came from the north, since the slope above the river did not leave any other possibility. Inside the building, marble slabs covered the walls. One of them, for example, whose front is nicely smoothed and whose back shows pick marks, was anchored in the wall with a brace and caulked with pink mortar. Another marble slab was attached to the wall with two metal braces. Many limestone blocks (of pillars or walls) share the length of at least one side. They were

Westen über einen massiven Türschwellenstein in das Innere ein (Fig. 9.27). Der marmorne Schwellenblock ($> 156^{10} \times 88 \times 20$ cm) erzählt seine eigene Geschichte: Wer die Tür einst von außen betrachtete, sah in ihrem rechten Teil zwei senkrechte Pfosten, die 96 cm auseinander standen. Ein sich hinter dem linken Pfosten nach innen öffnender Türflügel konnte von innen mit einem senkrechten Riegel verschlossen werden. Die Türflügelachse, knapp 10 cm im Durchmesser, drehte sich hinter dem rechten Pfosten im Schwellenstein. Zwischen den beiden Pfosten wurde der fein scharrierte Boden des Schwellensteins stark abgetreten, während der mindestens noch einmal so breite¹¹ Türbereich links davon in der Regel geschlossen war bzw. nur bei größeren Anlässen geöffnet wurde. Zugang zu diesem Westportal bot vermutlich eine von Norden kommende Wegtrasse; der Abhang zum Fluss lässt keine andere Möglichkeit zu. Im Innern des Gebäudes verkleideten Marmorplatten die Wände.

¹¹ Zwischen dem linken Pfosten und der Fuge zur nächsten Schwellenpartie (heute verloren; siehe vorige Anmerkung) liegt ein halber Meter. Soll die Fugensetzung Sinn machen, dürften für die verlorene Schwellenpartie maximal noch einmal 156 cm anzusetzen sein, so dass das Portal maximal 312 cm breit gewesen sein könnte.

connected to each other with mortar and covered with light-colored plaster. Furthermore, marble fragments of smaller thresholds were found. The traces of the building are endangered by continuous plowing on the terrace. Therefore, during the first campaign, the architectural fragments of the terrace were carried to the edge of the field in order to protect them from further destruction after their locations in the field had been noted by means of GPS. During the second campaign, they were drawn to scale and photographed (see Chapter 10 below).

In the immediate neighborhood, a *hypogeum* lies in the southern slope beneath the “basilica” terrace (and presumably partly *under* the mentioned public building). Today it is mostly filled with ancient rubbish (fragments of bricks and ceramics, etc.). Inside, brick arches above the doorways are visible and seem to indicate a rather carefully finished interior (Figs. 9.28-9.29; “Cave 4” on Fig. 5.11). However, only a small southern part of this catacomb is accessible through a hole dug by grave robbers. The access is life threatening since the *hypogeum* is in danger of collapsing.

The ancient ceramic shards in the rubbish indicate that the catacomb was demolished and already in antiquity filled with waste. Since it immediately neighbored a centrally located and spacious Byzantine building, the question arises whether or not this was the venerated burial place of the founders of Montanism. The archaeological findings fit well

Eine auf der Vorderseite fein geglättete und auf der Rückseite gepickte marmorne Platte beispielsweise war mit einer Klammer in der Wand verankert und mit rosafarbenem Mörtel verfugt. Eine andere Marmorplatte haftete mit zwei Metallklammern in der Wand. Zahlreiche Kalksteinquader (von Pfeilern oder Wänden) entsprechen einander in mindestens einem Seitenmaß. Sie waren mit Mörtel verbunden und hellem Verputz überzogen. Auch finden sich Marmorfragmente von kleineren Türschwellen. Die Spuren des Gebäudes sind vom fortgesetzten Pflügen auf der Terrasse bedroht. Während der ersten Kampagne wurden Architekturfragmente mittels GPS eingemessen und vom Acker geborgen, um sie vor weiterer Zerstörung zu schützen. Maßstabsgetreu gezeichnet und fotografiert wurden die Architekturfragmente der Terrasse während der zweiten Kampagne (s.u. Kapitel 10).

In unmittelbarer Nachbarschaft, im Südhang unter der “Basilika”-Terrasse (und zum Teil vermutlich *unter* dem genannten öffentlichen Gebäude), erstreckt sich ein Hypogaeum, das in weiten Teilen mit antikem Schutt verfüllt ist (Ziegel-, Keramikfragmente, etc.). Ziegelrundbögen über Türöffnungen lassen auf ein sorgfältiger ausgestattetes Inneres schließen (Fig. 9.28-9.29, in Fig. 5.11 „Cave 4“). Jedoch ist nur ein kleiner Teil dieser Katakombe durch ein Raubgrabungsloch von Süden her zugänglich. Der Einstieg ist derzeit lebensgefährlich, da das Hypogaeum vom Einsturz bedroht ist.

Fig. 9.24 Roman road going from south to north (cf. Fig. 5.12)

Fig. 9.25 Roman bridge pier at Pepouza (cf. Fig. 5.11)

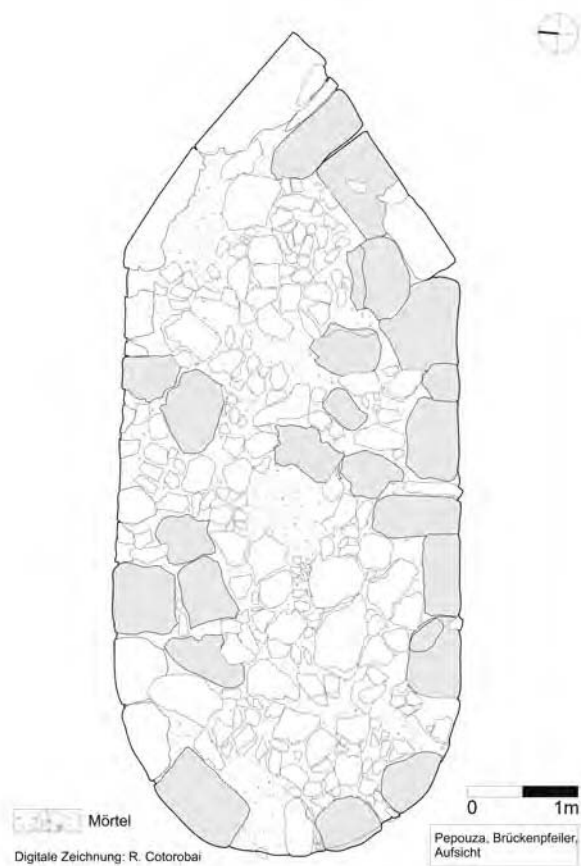

Fig. 9.26 Roman bridge pier at Pepouza (cf. Fig. 5.11)

Fig. 9.27 Pepouza central terrace: western portal threshold

with the literary sources, which document that the shrine of the founders was destroyed around 550 C.E. Imperial soldiers commanded by Bishop John of Ephesus demolished this pilgrimage center that had lured Montanists to Pepouza for more than three hundred years (Pseudo-Dionysius of Tell-Mahrē, *Chron.* for the year 861 of the Seleucid era = 550 C.E.; Michael the Syrian, *Chron.* 9.33).¹²

Across from the “basilica” terrace and the river, on the so-called *southern terrace*, the remains of two spacious *buildings* were discovered and documented in the following years (Figs. 11.9-10; 11.18-20; see the detailed map on Fig. 5.11).

THE TEAM

The team for the year 2001 comprised the Turkish government representative and Uşak archaeologist Uğur Hoşgören; the archaeologist Dr. Ayşe Çalık Ross of Anadolu University in Eskişehir, Turkey, with her students Hakan Bilgiç and Banu Büyükgün; Hüsam Süleymangil of Istanbul, manager of the

Die antiken Keramikscherben im Schutt sprechen dafür, dass die Katakombe bereits in der Antike demoliert und mit Abfall verfüllt wurde. War sie – in unmittelbarer Nachbarschaft eines zentralen und geräumigen byzantinischen Gebäudes gelegen – der verehrte Grabplatz der Gründer des Montanismus, dann würde der archäologische Befund gut zu den literarischen Quellen passen. Diese verkünden, dass der Schrein der Gründer um 550 n.Chr. zerstört wurde. Kaiserliche Soldaten unter dem Befehl des Bischofs Johannes von Ephesus demolierten das Wallfahrtsziel, das über dreihundert Jahre lang Montanisten nach Pepouza gelockt hatte (Pseudo-Dionysius von Tell-Mahrē, *Chron.* zum Jahre 861 der seleukidischen Ära = 550 n. Chr.; Michael der Syrer, *Chron.* 9.33).¹²

Gegenüber der “Basilika”-Terrasse, jedoch jenseits des Flusses auf der von uns so benannten *Südterrasse*, wurden Reste zweier geräumiger *Gebäudekomplexe* entdeckt und in den Folgejahren weiter bearbeitet (Fig. 11.9-10; 11.18-20 und 5.11 Detailkarte).

IM TEAM

arbeiteten im Jahre 2001 der türkische Regierungskommissar und Uşaker Archäologe Uğur Hoşgören, die Archäologin Dr. Ayşe Çalık Ross von der Anadolu Universität in Eskişehir mit ihren Studierenden Hakan Bilgiç und Banu Büyükgün, Hüsam Süleymangil aus Istanbul, Logistikmanager

¹² Zu diesen Quellen, die älteres Überlieferungsmaterial verarbeiten, siehe Tabbernee, *MIT*, 28-47. Zu Pepouza als Wallfahrtsziel vgl. auch Epiphanius, *Haer.* 48.14.1.

Fig. 9.28 Pepouza: *hypogaeum* “cave 4” (cf. Fig. 5.11)

project’s logistics; as well as Richard Engle, engineer of Sioux City, Iowa, USA, Professor William Tabbernee of Tulsa, Oklahoma, USA, Henning Hupe, assistant at the University of Heidelberg, Germany, Dr. Richard Petrovsky, archaeologist at the Museum of Speyer, Germany, and Professor Peter Lampe of Heidelberg as director of the project.

Members of council during this first campaign were the archaeologist Professor Reinhard Stupperich of Heidelberg, the surveying engineers Jürgen Otto and Andreas Rieger of the Fachhochschule Karlsruhe, Germany, the Heidelberg guest professor Professor Robert Jewett of Evanston/Chicago, Illinois, USA, the pilot David Killen of Conifer, Colorado, USA, and the surface survey theorist Dr. Jens Kamlah of the University of Kiel, Germany.

des Projekts, sowie Richard Engle, Ingenieur aus Sioux City, Iowa, USA, Professor William Tabbernee aus Tulsa, Oklahoma, USA, Henning Hupe, Wiss. Ang. an der Universität Heidelberg, Dr. Richard Petrovsky, Archäologe am Museum in Speyer, sowie Professor Peter Lampe aus Heidelberg als Projektleiter.

Ratgebend brachten sich in die erste Kampagne ein der Archäologe Professor Reinhard Stupperich aus Heidelberg, die Vermessungsingenieure Jürgen Otto und Andreas Rieger von der Fachhochschule Karlsruhe, der Heidelberger Gastprofessor Professor Robert Jewett aus Evanston/Chicago, Illinois, USA, der Pilot David Killen aus Conifer, Colorado, USA, und der Surveytheoretiker Dr. Jens Kamlah von der Universität Kiel.

CHAPTER NINE

ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2001 YILI KAMPANYASI

Peter Lampe

DAHA ÖNCEKİ VERİLERİN DİKKATE ALINARAK YAPILDIĞI HARİTALAMA İŞLEMİ

2001 yılı Ekim ayında bölgesel yüzey araştırmasına ilk defa başlandığında çalışan küçük bir ekip, Pepouza'nın ve Tymion yazıtının bulunduğu bölgenin geçici bir *haritasının* yapımını gerçekleştirmiştir. İkiyüzdenden fazla tarihsel objeyi içeren haritalar,¹ GPS verileri temel alınarak oluşturulmuş ve ekip tarafından önhazırlık aşamasında toplanıp dijital hale getirilen halüihazırdaki Türk haritalarına geçirilmiştir.

Survey çalışmasıyla tespit edilen Pepouza yerleşmesinin yeri ve Tymion/Simoe arazilerinin bulunduğu alanlar, antik yazılı kaynakların verimli bir şekilde yorumlanmasını sağlayacak niteliktedirler:

Tymion yazıtının buluntu yeri Pepouza'nın tam 12 km kuzeyindedir; buradan yaklaşık 4,8 km mesafede ise Tymion yerleşmesinin kendisi yer almaktadır (bkz. 4. ve 12. bölümler). Pepouza ve Tymion'un komşuluğu M.S. 3. yüzyılın başında Apollonius tarafından ispatlanmıştır (Frag. Eusebius'ta, Hist. eccl. 5.18.2). Montanus'un „sağdan soldan, her taraftan“ insanları bu iki yerde toplamayı istediği ve bu iki yeri de „Kudüs“ olarak adlandırmış olduğu bildirilmektedir. En azından daha sonraki Montanistler bu „Kudüs“ adlandırmasını kıyametle ilgili olarak algılamışlardır: M.S. 300'lerde yaşamış bir kadın montanist peygamber (Quintilla [ya da Priscilla?]) Epiphanius'da, Haer. 49.1.3; karşılaştırınız: 48.14) Pepouza'da yeni semavi bir Kudüs'ün gökyüzünden aşağıya ineceğini beklemiştir (karşılaştırınız: Johannesapokalypse 3:12; 21:1-2,10-27; 22:1-5). Bu anlayış Montanus'un kendisi için de geçerli miydi? Ya da O'nun için Kudüs adlandırmasının kıyametle ilgisi yok muydu (örneğin Avrupalı kolonistlerin Connecticut'ta yeni bir „Berlin“ kurlmaları gibi miydi)? Ya da, kıyametle ilgili bir şey düşünmeden, Hadrian'ın Filistin'deki Kudüs'ü pagan bir şehre dönüştürmesinden sonra, yeni bir kutsal yer mi yaratmıştı?

Montanus'un kendisinin Kudüs adlandırmasını kıyamet öğretisiyle ilgili olarak kabul etmeyen

bir kişi, O'nun neden bu her iki yerleşimi böyle ünvanlandığı gibi bir takım sorunları açıklamak zorundadır. Diğer taraftan Montanus her iki yerleşimin Kudüs olarak adlandırılmasını, *Johannesapokalypse 21*'in ışığında kıyametle ilgili olarak anlamıştır. Yüzey araştırmasındaki yeni topografik buluntuların ışığında, ilk hamlede Montanus'un ne demek istediği şöyle açıklanabilir: Banaz Kanyonu'nun kuzeyindeki yüksek platoya gökyüzünden yeni Kudüs şehri inecek, bu esnada Pepouza ve Tymion şehirleri öyle bir konumda olacaklar ki, gökyüzünden inen bu şehri kuzeyden ve güneyden sınırlayacaklar, bu semavi şehirle belli bir noktada temas haline gelecekler, hatta bu şehrin bir ya da iki kapısının yerlerinin nerede olacağına işaret edeceklerdi. Gökyüzünden aşağıya ineceğine inanılan yeni Kudüs kare planlı olarak hayal edilmişti – aralarında üç şehir kapısının bulunduğu dört surla çevrili olmalıydı (bakınız: Johannesapokalypse 21:12-13,16).

Survey sonuçlarına göre Tymion yerleşmesi, Pepouza ile Banaz Kanyonu'nunun kuzeyinde uzanan bir yüksek ovanın ortasındaki imparatorluk arazisinde bulunmaktadır. Bu ova herhalde, hayal gücü yüksek bir antik dönem peygamberinin gözünde, göksel bir şehrin iniş alanı olarak ideal bir yer izlenimi bırakmış olmalıydı.

Johannesapokalypse'den (21:10) yola çıkarak, üzerinden göksel Kudüs şehrinin yere konmasının izlenebileceği „Yüksek Dağ“ı arayan bir kişinin dikkatini Pepouza'nın güneyindeki 1141 metre yüksekliğindeki Ömerçalı Dağı çekecektir. Buradan, Kanyon'daki Pepouza'ya ve yüksek platodaki Tymion/Simoe arazilerinin bulunduğu tüm bölgeye doğru uzanan muazzam bir manzara görülebilmektedir.²

Ancak göksel şehrin boyutlarına bir bakış atıldığında, Johannesapokalypse 21 ile uygun paralellikler sona ermektedir. Johannesapokalypse'ye inanan bir kişiye göre bu göksel metropol devasa büyüklüktedir (yaklaşık 2220 × 2220 × 2220 km). Buna karşın Montanus yaklaşık ca. 10 × 10 km boyutlarında bir şehir beklemekteydi. Böylece göksel şehrin boyutlarını

daha mütevazı bir şekilde tahmin eden diğer antik yazarlarla aynı görüşü paylaşmaktadır.³

Antik dönem hakkında çok fazla bilgi sahibi olmayan bir okuyucu için burada hemen belirtilmesi gereken şey, bu sözü edilen şahsın Pepouza ile ilgili fantazilere sahip bir antik dönem inanç adamı olduğu ve düşüncelerinin gerçeklik payı ya da 21. yüzyıl için geçerliliğinin *sıfır* olduğudur. Hatta ilk araştırma kampanyamızdan sonra, UFO'larla ilgilenenlerin birden bire Pepouza'ya ilgi göstermeye başladıklarına tanık olduk. Antik dönem, tarihsel olanı abes bir şekilde günümüze uyarlayan birisine değil, ilham veren belgelerinin içine gömülen birisine daha yakın gelmektedir.

MÜZE ÇALIŞMASI

Yüzey araştırmasının yapıldığı her iki bölgeden, ya da en azından bunların yakın çevresinden gelen ve Uşak Müzesi'nde korunan buluntuların tanımlanması için Müze'ye ait tüm envanter defterleri incelenmiştir (karşılaştırınız Res. 9.1-9.3). Roma ve Bizans dönemi sikkelerinin yanısıra örneğin cam sırlı bir bronz iğne, Roma dönemine tarihlenen bir heykelcik (olasılıkla Frig giysileri ve çizmeleriyle bir Attis betimi) ayrıca günümüze kadar korunmamış yine Roma dönemine tarihlenen bir tanrı heykelciğini süsleyen demir bir balta bu buluntular arasındadır. Tymion/Simoe yazıtının buluntu yerinin yakınında ele geçirilmiş prehistorik bir taş balta ise, yüzey araştırmasında belli bir konuyla sınırlı kalınmayıp, tüm kültür basamaklarını kapsayan genel bir bakış atılması gerektiğini gösteren bir örnektir.⁴

ALANDAKİ ARKEOLOJİK YAPILANMALAR

Keramik ve mimari parçaların dağılımının gösterdiği gibi, Pepouza yerleşim alanı kaya manastırının doğusunda, nehrin iki kıyısına yayılmıştır.⁵ Kireç taşından kayalara oyulmuş *kaya mezarları* yerleşimin kuzeydoğusuna yayılmış *Nekropol'e* aittirler: Alçak bir orta geçit giriş kısmından yer altına geçişi sağlamaktadır; oradaki geçitten her biri bir insan gövdesini alacak büyüklükteki mezar odaları ayrılmaktadır. Resimlerde görülen (Res. 9.4-9.6) Hypogaeum böyle beş tane odaya işaret etmektedir (Res. 5.11'da „Cave 1“); bir diğer kompleks ise on taneden daha fazlasını içermektedir (bugün içine girilemeyen „Cave 2“; Res. 5.5).

Beş odalı bir Hypogaeum ağır bir mermer levha ile kapatılmıştır (Res. 9.9): İçinde, ölen şahsın okuma-yazma becerisini ortaya koyan, stilize bir şekilde bir kağıt rulosu betimi bulunmaktadır. Uşak Müzesi'nde bulunan bir seri paralel eser bu

betimle karşılaştırma yapma olanağı sunmaktadır (Res. 9.10-9.11). Bu mezarların levhadan kapakları çoğunlukla M.S. 3. yüzyıldan kalmadır. Eğer evli bir çifte adanmışlarsa, çoğunlukla rölyef halinde çifte kapı ya da bitkisel motiflerle bezelidirler. Kapı kanatlarından birisinin üzeri, örneğin yün dokuma ilmeği, tarak, el aynası gibi genelde kadının günlük yaşamına ait sembollerle süslenirken; diğer kanat ise bağcı bıçağı, çekic gibi ölen erkeğin mesleğine işaret eden sembollerle süslenmiştir. Üzerinde ekmeğ tabağının bulunduğu bir masa betimi ise ölen hıristiyan şahsın sunak hizmetinde bulunduğu ve kutsal ekmeği bölme hakkına sahip olduğunu göstermektedir.⁶

İlk araştırma kampanyası esnasında, sözü edilen beş odalı Hypogaeum mezarın hemen yakınında, Nekropol alanında bulunan bir *yamaç profilinin* ölçümü, ölçekli çizimi ve fotoğraflanması gerçekleştirilebilmiştir. Bu yamaç, yöre halkı tarafından tarla yolu açmak amacıyla yapılan genişletme çalışması sırasında kesilmiş ve dört antik duvar kalıntısının yanı sıra ayrıca tuğla kırıkları, hayvan kemiği, keramik parçaları ve yaklaşık M.S. 1300 yıllarından bir yangın tabakasının açığa çıkmasına da neden olmuştur.⁷ Profildeki stratigrafi ileride yapılacak keramik değerlendirmesi çalışmalarında kuşkusuz yardımcı olacaktır.

Nekropolis'in doğusunda Kanyon daralmaktadır; Banaz Nehri'nin kuzey kıyısında bulunan kaya içine oyulmuş bir *patika yol* (Res. 9.12-9.14) *mermer taş ocağına* (Res. 9.15-9.16; 5.11) doğru yönelmektedir. Şehrin daha yakınında, Pepouza'nın hemen güneydoğu kenarında bulunan diğer bir ikinci mermer taş ocağından malzeme alınabileceken, büyük mermer bloklar buradan sağlanmıştır (Res. 9.17).⁸ Bu iki mermer taş ocağının varlığı, tüm Pepouza yerleşim alanına yayılmış, sayılamayacak kadar çok mermer mimari parçaların çokluğunu açıklamaktadır. Beyaz mermer daha pahalı bir yapı malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tiberius döneminden beri görüldüğü gibi, her iki mermer ocağı da Tymion/Simoe yazıtında sözü edilen arazilerin bir parçası olup imparatora ait olmalıydılar.

Yukarıda sözü edilen patika yol, karşıdan gelen yük hayvanlarının da geçebilmesi için, çoğu yerde iki şeritli yapılmıştır (Res. 9.18). İzlerden anlaşıldığına göre taş ocağının yakınlarında, hayvanları bağlamak için patikanın kaya duvarına çok sayıda halka çakılmış olmalıydı. Zaman zaman içerde doğuda bulunan izler alçak bir seviyeye işaret etmektedir; bunlar bir eşeğin boyuna uygundur ancak ayakta duran bir yetişkin için fazla alçaktırlar. Güneydeki destek duvarları bir çok yerde yolu emniyet altına almaktadır.⁹ Arada bir göze çarpan,

kayalara oyulmuş izler olasılıkla ahşap onarıma ya da yol korkuluklarına işaret etmektedirler. Patikanın, kaya duvarını izlediği bir yerde yaptığı girintide, tahta hatılların izlerinden anlaşıldığına göre, ahşap bir köprü burada yolu kısaltmaktadır: Böylece taşıma hayvanları sadece girintiyi kestirmeden geçmekle kalmayıp, aynı zamanda yağmur sonrası aktif hale gelen girintinin sonundaki şelaleden de ıslanmadan geçebilmekteydiler.

Patika yol boyunca zaman zaman metreler boyu, kaya duvarına yerleştirilmiş *pişmiş toprak borular*dan oluşan su kanalı (karşılaştırınız Bölüm 7 ve 11), nehrin akış yönüne paralel olarak şehre temiz su taşımaktaydı (Res. 9.20-9.21). Tıpkı su kemerinin yapıma nedeninde olduğu gibi, bu kanal da nehrin yüksekliğinde bulunan Pepouza yerleşme alanı içindeki bölgeleri sulamak için, nehir seviyesi üzerine inşa edilmişti.

Yol güzergahı üzerinde, düzleştirilmiş bir kaya yüzeyine, yoldan metrelerce yükseklikte bir *haç* betimi kazınmıştır (Res. 9.22). Nehrin güneyine denk düşen Kanyon'un bu kısmında devam eden patikada, yol seviyesinde iki adet (yakın geçmişten?) *haç graffitosu* korunagelmiştir.

Kayaya oyulmuş bu patika yol genellikle doğu-batı yönünde, dolayısıyla Kanyon'a ve nehre paralel ilerlerken, bir Roma yoluna ait izler ise daha çok kuzey-güney doğrultusuna işaret etmektedir (Res. 9.23-9.24 + 5.11-5.12). Pepouza'nın güneydoğu kenarında bulunan bir *Roma köprüsü* bu yolu kesmektedir. Köprünün orta ayağına ait kalıntılar bugünkü nehir yatağının kuzey kıyısında korunagelmiştir (Res. 9.25-9.26).

Daha batıda, Pepouza yerleşim bölgesinin merkezine denk gelen ve nehrin üst yakasında bulunan bir terasta, Bizans altyapı duvarlarına oturan doğu-batı doğrultusunda durmasından dolayı olasılıkla bir bazilika olabilecek geniş bir *resmi yapının* izleri (> 35 × yaklaşık 23 m) kalmıştır (Res. 5.11 + 11.11-11.13; 12.5-12.9). Yerleşmenin merkezinde bulunan bu binanın o dönemdeki ziyaretçileri, batı tarafından kalın bir kapı eşiğini aşarak içeriye girmektedirler (Res. 9.27). Mermer bloktan oluşan bu kapı eşiği (> 156¹⁰ × 88 × 20 cm) kendi hikayesini anlatmaktadır: Bir zamanlar kapıya dışarıdan bakan bir kişi sağ tarafta, birbirinden 96 cm aralıkla diklemesine duran iki tane direk görmekteydi. Bunlardan soldakinin arkasında bulunan ve içeriye doğru açılan kapı kanadı, içeriden yatay bir kapı mandaliyla kilitlenebilmekteydi. Hemen hemen 10 cm çapında olan kapı dingili, sağdaki direğin arkasında kapı eşiğinde dönmekteydi. Bu iki direk arasında bulunan hafifçe taranmış kapı eşiği tabanı kuvvetle

aşınmıştır; buna karşılık solunda bulunan ve en az bir o kadar genişlikte olan¹¹ kapı alanı ise genelde kapalı tutulmuş, dolayısıyla sadece önemli günlerde açılmıştır. Bu batı ana kapısına büyük bir olasılıkla kuzey tarafından gelen teras yolu geçişi sağlamaktaydı; çünkü aşağıya nehre inen yamaç başka bir yola olanak tanımamaktadır. Binanın iç duvarları mermer levhalarla kaplıydı. Örneğin, ön tarafı ince bir şekilde düzleştirilmişken arka tarafı ise daha kaba bırakılmış mermer bir levha, duvara kenetle ve pembe renkli harçla tutturulmuştur. Diğer bir mermer levha ise iki metal kenetle duvara tutunmaktaydı. Kireç taşından (paye ya da duvarlara ait) çok sayıdaki blok birbirlerine, en azından yan ölçüleri bakımından, uymaktadırlar. Bunlar birbirlerine harçla bağlanmış ve pembe bir sıvayla kaplanmışlardır. Daha küçük boyutlardaki kapı eşiklerine ait mermer parçaları da görülmektedir. Binanın korunagelmiş izleri, terasta yapılan saban çalışmaları nedeniyle tehdit altındadır. İlk kampanya sırasında mimari parçalar GPS yardımıyla ölçüldü ve daha fazla tahrip edilmemeleri için tarladan çıkarıldı. Mimari parçaların ölçekli çizimlerinin yapılması ve fotoğraflanması ise ikinci kampanyada gerçekleştirildi (bkz. aşağıda Bölüm 10).

Bunun hemen yakınında, „Bazilika“ Terası'nın aşağısındaki güney yamaçta (ve olasılıkla bir kısmı da yukarıda sözü geçen resmi binanın *altında*) uzanan bir Hypogaeum çoğunlukla antik molozla (tuğla ve keramik parçaları vs.) doldurulmuştur. Kapı açıklıklarının üzerini örten, tuğladan yapılmış yuvarlak kemerler özenli bir şekilde düzenlenmiş iç mimariye işaret etmektedirler (Res. 9.28-9.29, Res. 5.11'da „Cave 4“). Bununla beraber burada yapılmış bir kaçak kazı nedeniyle bu katakomblardan sadece bir kısmına güneyden girilebilmektedir. Katakomb yıkılma tehdidiyle karşı karşıya olduğundan şu anda içeriye girmek hayati tehlike içermektedir.

Moloz içindeki antik keramik parçaları katakombun daha antik dönemde tahrip edildiğini ve çöple doldurulduğunu ortaya koymuşlardır. Eğer bu katakomb – büyük bir Bizans resmi yapısının hemen yakınında bulunmasından dolayı – Montanizm'in kurucusuna ait ve kutsal kabul edilen bir mezar yapıysa, o zaman arkeolojik buluntular yazılı kaynaklara uygunluk göstermektedir. Bu kaynaklar kurucunun sandukasının M.S. 550 yıllarında tahrip edildiğini bildirmektedirler. Üç yüz yıldan fazla bir süre boyunca Montanistleri hac amacıyla çeken bu yer, imparatorluk askerleri tarafından, Ephesos'taki piskopos Johannes'in emriyle tahrip edilmiştir (Tell Mañre'nin Pseudo-Dionysius'u, Chron. 861 yılında,

seleukoslar dönemi = M.S. 550; Süryanilerden Michael, Chron. 9,33).¹²

„Bazilika“-Terası'nın karşısında, ancak nehrin öbür tarafında ve bizim tarafımızdan *Güney Terası* olarak adlandırılan yerde, iki *geniş bina kompleksine* ait kalıntılar keşfedilmiş ve daha sonraki kampanyada incelenmiştir (Res. 11.9-10; 11.18-20 ve 5.11 detay haritası).

EKİP

2001 yılı kampanyasında, Türk Kültür Bakanlığı'nı temsilen katılan Uşak Müzesi arkeologlarından Uğur Hoşgören'le birlikte, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nden arkeolog Dr. Ayşe Çalık Ross ve öğrencileri Hakan Bilgiç ile Banu Büyükgün; İstanbul'dan katılan ve projenin lojistik yönetimini üstlenen Hüsam Süleymanlı; USA - Sioux City,

Iowa'dan mühendis Richard Engle, USA - Tulsa Oklahoma'dan Profesör William Tabbernee; Heidelberg Üniversitesi'nde bilimsel asistanlık yapan Henning Hupe; Almanya'daki Speyer Müzesi arkeologlarından Dr. Richard Petrovsky ve proje başkanı olarak Heidelberg Üniversitesi'nden Profesör Peter Lampe görev almışlardır.

İlk kampanyaya bilimsel danışman olarak Heidelberg Üniversitesi'nden arkeolog Profesör Dr. Reinhard Stupperich; ölçüm mühendisi olarak Karlsruhe Meslek Yüksekokulu'ndan Jürgen Otto ve Andreas Rieger; Evanston / Chicago, Illinois, USA'da misafir öğretim görevlisi olan Heidelberg'li Profesör Robert Jewett; Conifer, Colorado – USA'dan pilot olarak David Killen ve Kiel Üniversitesi'nden Dr. Jens Kamlah ise survey teorisyeni olarak katılmışlardır.

CHAPTER TEN

ARCHAEOLOGICAL SURFACE SURVEY IN 2002

Peter Lampe

GEOMATIC SURVEYING AND CARTOGRAPHY

In September 2002, the survey team worked for the first time in the field, measuring fixed points for the base network and working on adaptations to already existing maps (cf. Chapter 8).

(a) A *base grid* comprising several principal fixed points in and around the Pepouza settlement was established using *Ashtech ProMark2* GPS equipment, which has an accuracy range within centimeters. The data were processed already in the field with *Ashtech Solutions Software, Version 2.5*. In order to attain a uniform system of coordinates for all disciplines involved in the project from the beginning on, the WGS 84 system (UTM zone 35) was used. The uniform system assures that data from manual GPS devices also can be fed into the digital maps without problem.

Since the ellipsoid GPS altitudes differ from the Turkish altitude data, they need to be adjusted in order to become compatible with Turkish maps. A more recent Turkish survey marker within the Pepouza settlement area, for example, was used as one of the points of reference. The difference between the ellipsoid GPS altitudes (WGS 84) and the Turkish altitude system is *minus 61 m*. This means that future visitors to the area using GPS manual devices need to reduce their altitude data by 61 m.¹

The geodetic base grid, made compatible with the Turkish maps, provides the entire survey project with a uniform three-dimensional system of coordinates from the beginning.

Electronic tachymeters were used in order to decrease the size of the base network's meshes and to control the bearings of its principal fixed points taken by *Ashtech* GPS. This combination of instruments, hooked up to a processing laptop, served as the standard tool for all geodetic tasks to obtain three-dimensional coordinates.

VERMESSUNG UND KARTOGRAPHIE

Für das Vermessungsteam fand im September 2002 die erste Kampagne statt, in der Grundlagenvermessungen und Anpassungen an bereits vorhandene Kartenunterlagen im Vordergrund standen.

(a) Ein *Basisnetz* von Hauptvermessungspunkten in und im Umkreis der Pepouza-Siedlungskammer wurde mithilfe einer *Ashtech ProMark2* GPS-Ausrüstung gemessen (Genauigkeit im Zentimeter-Bereich); die Daten ließen sich bereits vor Ort mit der *Ashtech Solutions Software Version 2.5* auswerten. Damit ein von vornherein einheitliches Koordinatensystem für alle Forschungsdisziplinen des Projektes bereit steht, wurde im System WGS 84 / UTM Zone 35 gearbeitet. Das einheitliche System stellt sicher, dass in Zukunft auch Daten von GPS-Handempfängern sich problemlos in die digitalen Karten werden integrieren lassen.

Da die ellipsoidischen GPS-Höhen nicht den Landeshöhen der Türkei entsprechen, sind sie jeweils zu korrigieren. Als Höhenbezugspunkt konnte u.a. ein neuerer türkischer Vermessungspunkt innerhalb der antiken Siedlung genutzt werden. Als Differenz zwischen ellipsoidischen WGS 84-Höhen und denen im türkischen Höhen-system wurde ein Wert von *minus 61 m* ermittelt. Das bedeutet, dass alle künftigen Besucher des Areals, die GPS-Handgeräte zu benutzen gedenken, ihre gemessenen Höhenangaben *um 61 m reduzieren* müssen.¹

Das mit den türkischen Karten in Einklang gebrachte geodätische Grundlagennetz ermöglicht ein ab ovo einheitliches dreidimensionales Koordinatensystem für das Gesamtprojekt.

Zur Verdichtung des Basisnetzes und zur Kontrolle der mittels GPS bestimmten Hauptvermessungspunkte wurden elektronische Tachymeter verwendet. Diese Gerätekombination, verbunden

¹ Frühere Messungen ergaben -63, was jedoch nach Kontrollmessungen um +2 zu korrigieren ist. Auch die Höhenangaben der vier Fig. 11.2-11.5 sind stillschweigend um +2 aufzustocken, damit das türkische System erreicht wird. Die Pläne der Fig. 13.1-13.2 hingegen beinhalten bereits die Bestückung um +2 m.

(b) Several older *Turkish maps* were processed and supplemented, e.g., a 1:5,000 map of the Pepouza area that had been produced in the 1970s on the basis of photogrammetric data.

Larger regions of 130×170 km, 50×20 km and 22×22 km, indicating the *context* of the survey project, were depicted on 1:800,000, 1:250,000 and 1:150,000 maps. They show both the ancient and modern names of the locations (cf. Figs. 1.1 and 1.3).

Archaeological structures preserved on the surface were documented in plans of the ancient settlements of *Külköy* (1:8.000) and *Dumanhören* (1:3,200).

In *Pepouza*, data were collected for new topographical maps. The positions of three terraces of land that were settled in antiquity were taken, as well as of archaeological structures preserved on the surface of these terraces and elsewhere (see below). The new discoveries of two ancient *roadways* were integrated into the maps. In the year 2001, the ancient road leading from the south to the Roman bridge in Pepouza was documented; in 2002, the northward continuation of this road was found. Likewise, a serpentine road on the northern slope of the canyon, west of the Pepouza monastery, was discovered and put on the map (see below and Fig. 5.12).

(c) A digital *three-dimensional model of the Pepouza terrain* was created on the basis of a 1:25,000 Turkish map and of new bearings taken by the team.² In the future, after this geodetic model has been refined, digital reconstructions of ancient buildings can be integrated into it.

(d) A *grid* with meshes of 10×10 m was established by means of an electronic tachymeter in order to enable the team systematically to collect *small finds from the surface*. Since such a grid has equally large and therefore comparable units (100 m²), it has an advantage over a grid laid out according to the characteristics of the terrain.

(e) The concentrations of architectural fragments and ceramics give at least a vague idea of the extent of a settled area. In Pepouza, north of the Banaz River, approximately 11.5 ha (28.4 acres) were settled (Fig. 5.12, see the striped area). The extent to which the settlement stretched south of the river still needs to be explored, as does whether the lowlands west of the Roman bridge, north of the riverbank, were colonized.

mit einem weiterverarbeitenden Laptop, diente auch bei den übrigen geodätischen Aufgaben als Standardinstrumentarium zur Gewinnung dreidimensionaler Koordinaten.

(b) Verschiedene ältere *türkische Karten* wurden bearbeitet und ergänzt, darunter eine Karte im Maßstab von 1 : 5.000, die in den 1970er Jahren auf der Basis photogrammetrischer Aufnahmen entstanden war.

Survey-Kontext-Areale von 130×170 km, 50×20 km und 22×22 km wurden in Karten im Maßstab von 1 : 800.000, 1 : 250.000 bzw. 1 : 150.000 erfasst und mit antiken und modernen Ortsnamen bestückt (vgl. Fig. 1.1 und 1.3).

Pläne mit archäologischen Oberflächenstrukturen der antiken Siedlungsorte *Külköy* (1 : 8.000) und *Dumanhören* (1 : 3.200) wurden erstellt.

In *Pepouza* wurden Daten erfasst für neue topographische Pläne. Eingemessen wurden drei Siedlungsterrassen mitsamt ihrer antiken Strukturen sowie weitere einzelne antike Bauten (s.u.). Zwei antike *Straßenführungen* wurden – in Fortsetzung des Straßenfundes des Vorjahres – neu entdeckt und in die Karten integriert: Im Jahre 2001 wurde die von Süden zur römischen Brücke in Pepouza führende Straße aufgenommen; im Jahre 2002 die von der Pepouza-Brücke in nördlicher Richtung weiterführende Straße und ein den nördlichen Canyon-Abhang in Serpentina hinabführendes Straßenstück westlich des Klosters (s.u. und Fig. 5.12).

(c) Für ein digitales *dreidimensionales Landschaftsmodell der Pepouza-Siedlungskammer* wurde eine vorhandene türkische Karte im Maßstab von 1 : 25.000 als Grundlage herangezogen. Durch eigene Vermessung wurden zusätzliche Daten für dieses Modell erhoben.² In der Zukunft werden digitale Rekonstruktionen antiker Gebäude in das noch zu verfeinernde Geländemodell integriert werden können.

(d) Für das Absammeln von *Oberflächenfunden* wurde mithilfe des elektronischen Tachymeters ein *Raster* mit Maschen von 20 x 20 m abgesteckt, das danach nochmals auf 10 x 10 m verdichtet wurde. Ein solches Netz besitzt gegenüber den nach Geländestrukturen orientierten Rastern den Vorteil, vergleichbare Fundfeldergrößen anzubieten.

(e) Die Streuung der Architekturfragmente und der Keramik deutet wenigstens in vagem Umriss an, wie weit die Siedlungsfläche sich ausdehnte. Entsprechende Einmessungen weisen nördlich des

² Diplomarbeit (FH Karlsruhe) von Christian Baessler und Christina Müller.

INDIVIDUAL BUILDINGS

In Pepouza, the following structures were cleaned, measured, drawn and photographed:

Bridge Pier

The remains of the Roman *bridge pier* (7.4×3 m; Figs. 9.25-9.26). The bridge only had one middle pier. Its ends rested on protruding canyon rocks, which today, however, no longer show any bearings for timber or other traces of workmanship.

Square Building

A rectangular, almost square *building* (ca. 9×8 m) on the incline northeast of this bridge (Figs. 10.1-10.4). Inner walls cannot be distinguished, but could, however, have been made of wood. The layers³ of the massive outer walls (width ca. 1 m; south wall ca. 0.8 m) are made of mortar and irregular stones, mostly of limestone, but also of marble. The walls were erected between wooden boards serving as a frame that later was removed after the mortar had dried. In modern times, in the northeast corner of the rectangular building, a water basin was built.

On the slope directly above the northern wall of this building, a *supporting wall* was constructed (with the same technique using a temporary wooden frame on one side) in order to prevent the slope from sliding. Into the spaces between the slope and the supporting wall, the builders of the wall filled soil and waste for stabilization. The filling waste contains ceramic shards. One of them most likely dates from the 2nd-3rd centuries C.E. It is the fragment of a rather delicate round bowl decorated in the fashion of *terra sigillata* with unevenly distributed red-colored slip. Thus, it becomes clear that the supporting wall probably does not predate the 2nd-3rd centuries.

Although the date of the rectangular building still remains unknown, the date of the *donkey path* passing by here can be estimated more easily. This

Banaz-Flusses etwa 11,5 ha als besiedelt aus (Fig. 5.12, schraffierte Fläche). Wie weit südlich des Flusses die Siedlungsfläche sich ausdehnte, ist noch zu explorieren. Unklar blieb bislang auch, ob die Niederung unmittelbar am nördlichen Flussufer westlich der römischen Brücke besiedelt war.

EINZELNE BAUTEN

Freigelegt, vermessen und zeichnerisch sowie photographisch dokumentiert wurden in der Pepouza-Siedlungskammer:

Brückenpfeiler

Die Reste des römischen *Brückenpfeilers* (7,4×3 m; Fig. 9.25-9.26). Die Brücke besaß diesen einzigen Mittelpfeiler und lag seitlich auf zwei Felsvorsprüngen auf. Auf diesen sind heute jedoch keine Auflager, Balkenleeren oder anderer bearbeiteter Stein mehr erkennbar.

Gebäude

Ein rechteckiges *Gebäude* (ca. 9×8 m) am Hang nordöstlich dieser Brückenquerung (Fig. 10.1-10.4). Eine Inneneinteilung ist nicht zu erkennen, könnte aber aus Holz konstruiert gewesen sein. Die mit Mörtel in Lagen³ aufgebauten massiven Bruchsteinmauern (Schalentechnik) messen ca. 1 m, die Südmauer ca. 0,8 m in der Breite. Die Bruchsteine bestehen aus Kalk, aber auch aus Marmor.

In die Nordostecke des rechteckigen Gebäudes findet sich ein modernes Wasserbecken eingebaut.

Am Hang direkt oberhalb der Gebäude-Nordmauer verläuft eine einschalige *Stützmauer*. Eine der Keramikscherben im Füllmaterial hinter der Stützmauer stammt am ehesten aus dem 2./3. Jahrhundert n. Chr. Es handelt sich um das Fragment eines feineren runden Schälchens mit schlieriger Schlickerrotfärbung nach Art der *Terra Sigillata*. Für die Stützmauer ergibt sich auf diese Weise wenigstens ein *terminus ante quem non*.

Über das Datum des Gebäudes sagt dies wenig (gleichzeitig, jünger?). Eher wird der *terminus post quem non* der unmittelbar oberhalb, nördlich vorbeilaufenden *Eselswegtrasse* deutlich: Die Stützmauer diente der Trasse; sie hatte den Hang unterhalb der Trasse zu stabilisieren. Der Eselspfad begann als Transportweg hier am Stadtrand Pepouzas bei der römischen Brücke, wo sich das Canyon verengt,

³ Besonders an der Innenseite der Nordmauer lässt sich eine der waagerechten Mauerfugen gut erkennen.

Fig. 10.1 Pepouza: Roman bridge pier and building in front of cave

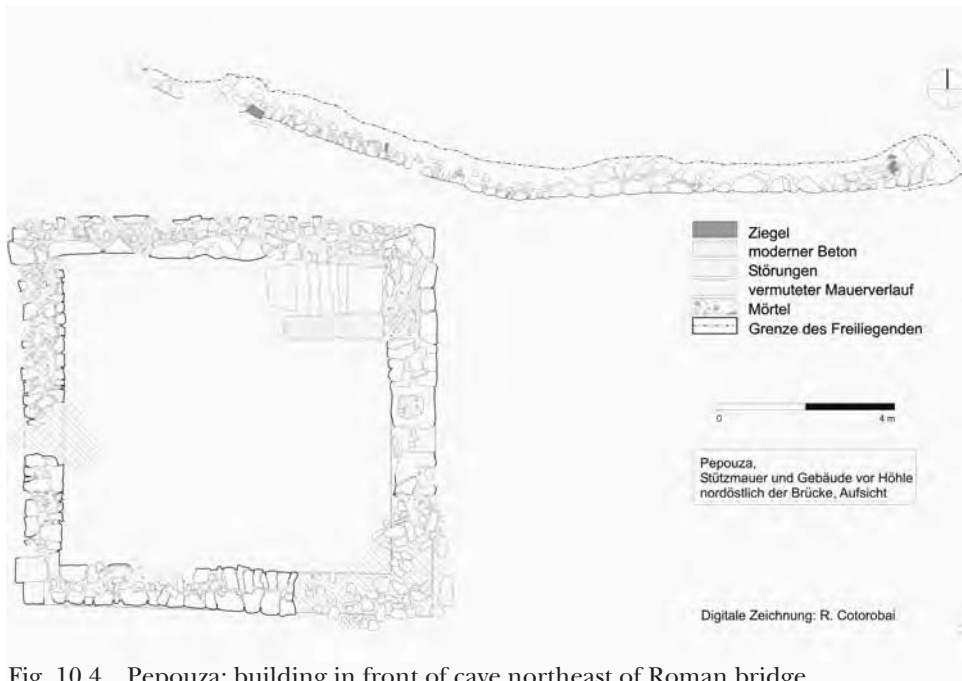

Fig. 10.4 Pepouza: building in front of cave northeast of Roman bridge

roadway was built a little beyond and above the supporting wall, which it used for stabilization, so must have been built at around the same time as, or even earlier than, this wall.

und führte ins Canyon hinein zum östlichen Marmorsteinbruch Pepouzas.⁴

Die Funktion des antiken Gebäudes dürfte mit der nahen Brückenquerung, der nördlich

⁴ Zu diesem Eselspfad siehe ausführlicher oben Kapitel 9.

As a transport road, the donkey path originated here at the Roman bridge, at the edge of Pepouza, where the canyon narrows. It leads into the canyon to Pepouza's eastern marble quarry.⁴

The function of the ancient rectangular building seems to have been connected to the near-by bridge, to the donkey roadway and to the spacious *cave* that opens up across from the donkey path. Was the structure a storage building or a stable for the animals? The cave, which was drawn and depicted as a three-dimensional digital model (Fig. 10.5) during the campaign, could have served the same purposes. The ancient donkey road passes directly in front of the cave.

Going from south to north uphill, one would have seen a rectangular building, a supporting wall, a roadway and a cave.

Two Houses

Close by, west of this grouping, the remains of *two houses* with Roman ceramics have survived on the incline (see "Houses" in Fig. 5.11). In one of them (Figs. 10.6-10.7), two different ground floor levels reveal several phases of the building. A layer of tile and brick debris was packed onto the lower floor before the tiles of the higher one were put down. Only a short strip of this more recent floor is preserved; it shows traces of ash and charcoal at several places. Roman ceramics were used in both phases of the building. Into the northern and western walls, several recycled tiles are integrated, and into the southern wall, three worked marble blocks. The southern wall parallels the ancient road that runs by the house to the nearby bridge. The eastern wall continues uphill beyond the trapezoidal floor plan of this small house; only a geophysical analysis or a dig can determine where it ends.

Walls of Buildings

In the center of Pepouza, in the embankments of a west-east-oriented low-lying road, numerous *walls* of sometimes even monumental *buildings* are preserved (Figs. 10.8-10.15). Wherever such remains are visible, the adjacent fields above this road show a higher concentration of small finds than other parts of these fields. At one place in the northern embankment, an ancient water pipe that once drained into the road can be seen *in situ* (Figs. 10.13-10.15). Most likely the low-lying alley once was an ancient road that had a channel below or in its (paved?) floor. Further east, the low-lying road ends in a dry streambed. After a

vorbeilaufenden Eselswegtrasse sowie der auf der anderen Wegseite sich öffnenden *Höhle* in einem Zusammenhang gestanden haben. Diente das Gebäude als Lagerhaus, als Stall für Lasttiere? Die Höhle könnte dieselbe Funktion erfüllt haben; sie wurde gezeichnet und als 3D-Computermodell dargestellt (Fig. 10.5). Direkt vor der Höhle verlief die Trasse des antiken Eselswegs.

Insgesamt ergibt sich folgendes Ensemble (von Süd nach Nord den Hang hinauf): Gebäude, Stützmauer, Wegtrasse, Höhle.

Zwei Häuser

Unweit westlich dieses Ensembles liegen am Hang die Reste *zweier Häuser* mit römischer Keramik (in Fig. 5.11 „Houses“).

Im einen der beiden (Fig. 10.6-10.7) lassen zwei verschiedene Fußbodenniveaus auf verschiedene Bauphasen schließen. Zwischen beiden Böden lagert Ziegelschutt. Der obere Fußboden, nur in einem kurzen Streifen erhalten, besteht aus Ziegelplatten; an verschiedenen Stellen weist er Asche und Kohlereste auf. Die römische Keramik stammt aus beiden Bauphasen. In der nördlichen und westlichen Mauer wurden Ziegel wiederverwendet. Die Südmauer, in die drei behauene Marmorblöcke eingefügt wurden, orientiert sich an der vorbeiziehenden, zur nahen Pepouza-Brücke hinführenden antiken Straßentrasse. Die Ostmauer des kleinen Hauses zieht über den trapezoiden Grundriss hinaus weiter den Hang aufwärts; ihr Ende ist nur geophysikalisch oder durch Grabung zu ermitteln.

Hohlweg-Gebäude

Zahlreiche zum Teil monumentale *Gebäudemauern* sind in den Seiten des im Pepouza-Areal zentralen *Hohlwegs* erhalten (Fig. 10.8-10.15). Wo solche Gebäudereste im Hohlweg erkennbar sind, korreliert der Oberflächenbefund auf den angrenzenden, oberhalb des Hohlwegs gelegenen Feldern: Die Oberflächenfunddichte nimmt an solchen Stellen zu.

An einer Stelle der nördlichen Hohlwegseite tritt ein *in situ* erhaltenes antikes Wasserrohr aus (Fig. 10.13-10.15). Offensichtlich lag in oder unter dem Gehniveau einer (gepflasterten?) antiken Straße, deren Verlauf der Hohlweg nachzeichnet, ein Ka-

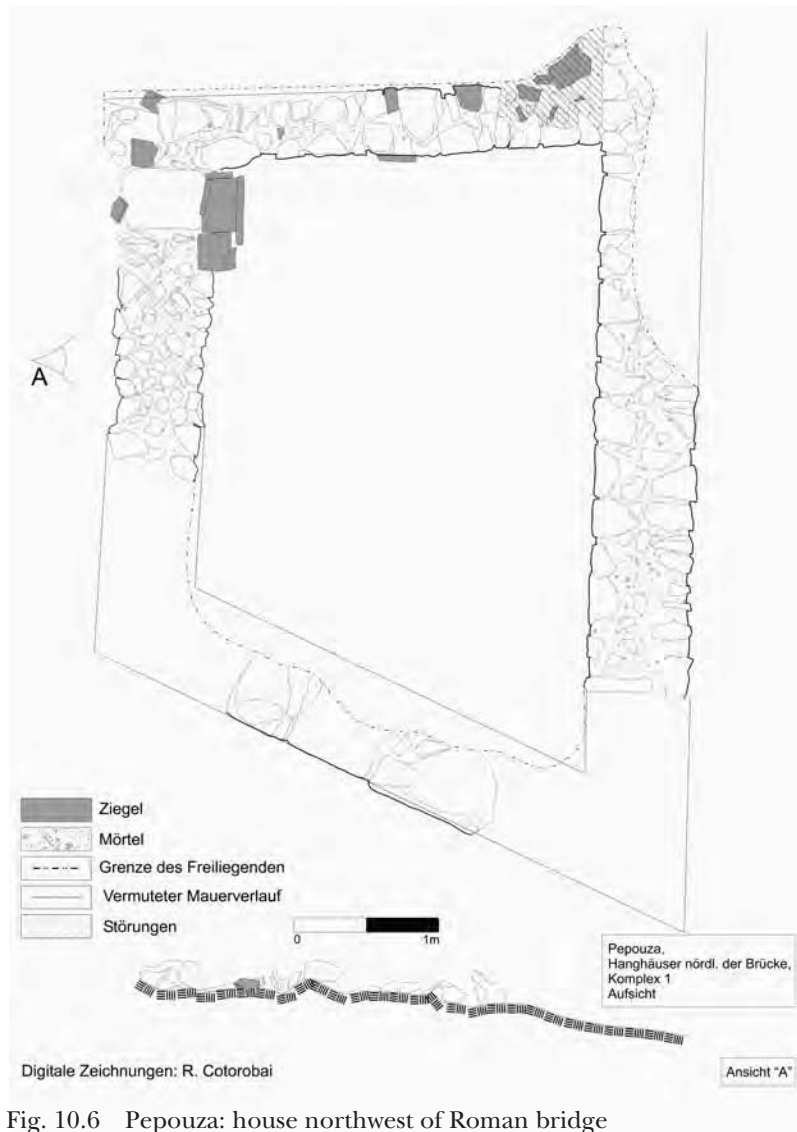

Fig. 10.6 Pepouza: house northwest of Roman bridge

strong rainfall, the stream's water presumably once drained into the channel of the ancient road. The walls of the ancient buildings are today's embankments, which give the present day impression of a low-lying road.

Some of the houses in the southern and northern embankments have massive, others only meager, foundation walls. Some parallel the ancient road, and some are located at different angles to it. Sometimes the walls are preserved up to about 2 m above the supposed street level of the ancient road; some measure up to 10 m in length.

Nymphaeum

In the southern slope below the central terrace, which was adorned with a public building, possibly a basilica, the walls supporting this terrace were docu-

nal. Dafür spricht auch, dass der Hohlweg sich weiter östlich in einem trockenen Bachbett fortsetzt: Wenn der Bach bei starken Niederschlägen Wasser führte, ergoss sich dieses in die Drainage der (dem Hohlweg entsprechenden) antiken Strasse.

Einige der teils massiv gebauten, teils dürftig fundamentierten Häuser in den Hohlwegseiten orientieren sich am antiken Straßenverlauf, andere liegen in unterschiedlichen Winkeln dazu. Zum Teil sind die Mauern bis zu etwa zwei Metern über dem angenommenen antiken Straßenniveau erhalten. Bis zu zehn Meter können als sichtbare Mauerlängen gemessen werden.

Nymphaeum

Die südlichen *Stützmauern* der mit einem öffentlichen Gebäude, möglicherweise einer Basilika, besetzten zentralen Terrasse wurden aufgenom-

Fig. 10.7 Pepouza: southern wall of house northwest of Roman bridge

Fig. 10.13 Pepouza central part: water pipe in northern embankment of low-lying road

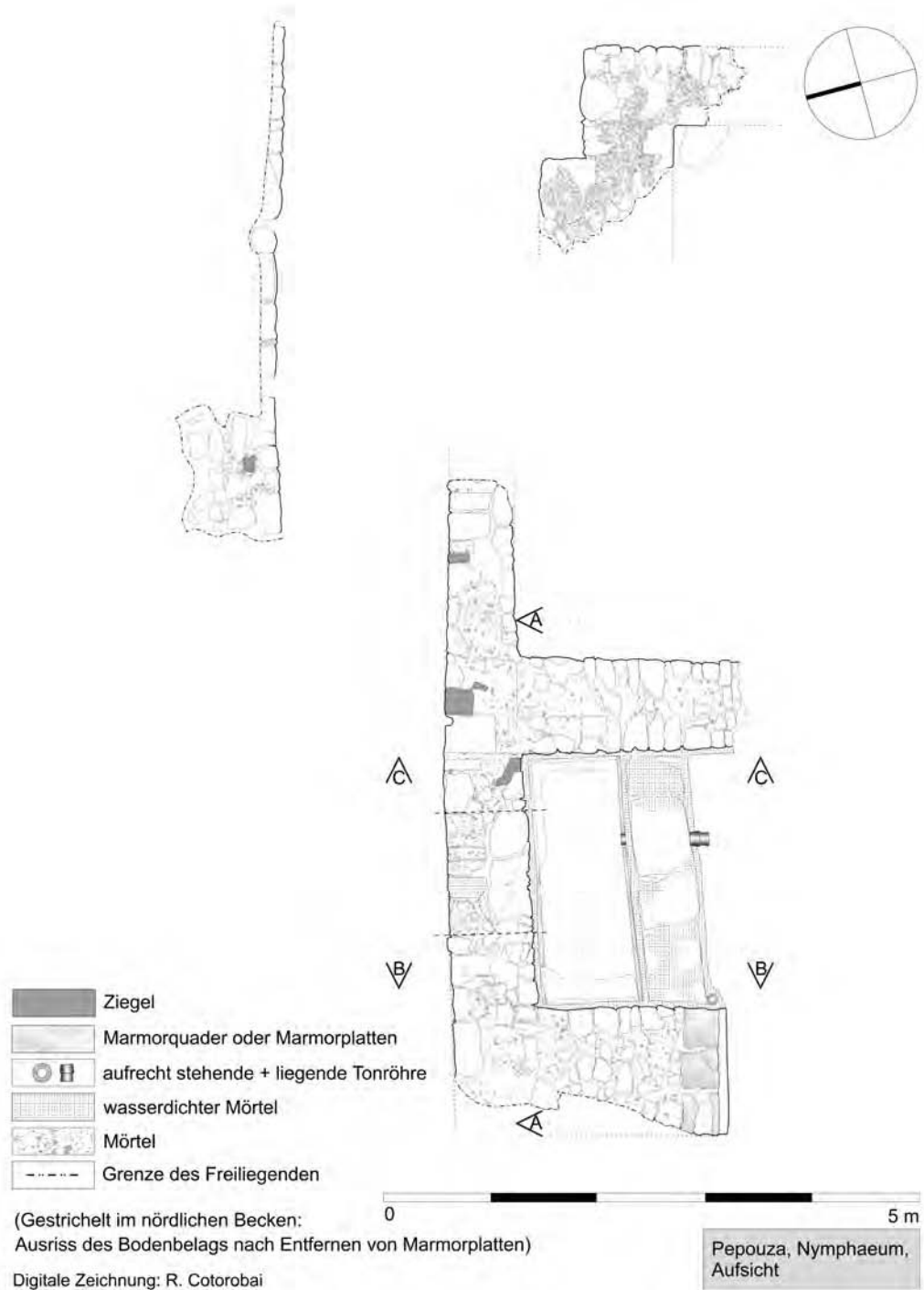

Fig. 10.18 Pepouza central part: *nymphaeum* (cf. Fig. 5.11)

mented. A small *nymphaeum* (Figs. 10.16-10.19 and 5.11) damaged by an old robbery dig is integrated into these supporting walls. It had two rectangular basins. A water spout once poured out of the back wall from a height of about 2 m into the first basin (ca. 206 × 75 cm), which at least in its lower part was plated with marble; above, its walls were

men. Ein kleines *Nymphaeum* (Fig. 10.16-10.19 und 5.11), Opfer einer alten Raubgrabung, findet sich in diese Stützmauern am Südabhang der Terrasse eingebaut. Es bestand aus zwei rechteckigen Becken. Aus der rückwärtigen Wand ergoss sich ein etwa zwei Meter hoher Strahl in das hintere Becken (ca. 206 × 75 cm). Dieses war zumindest im unteren

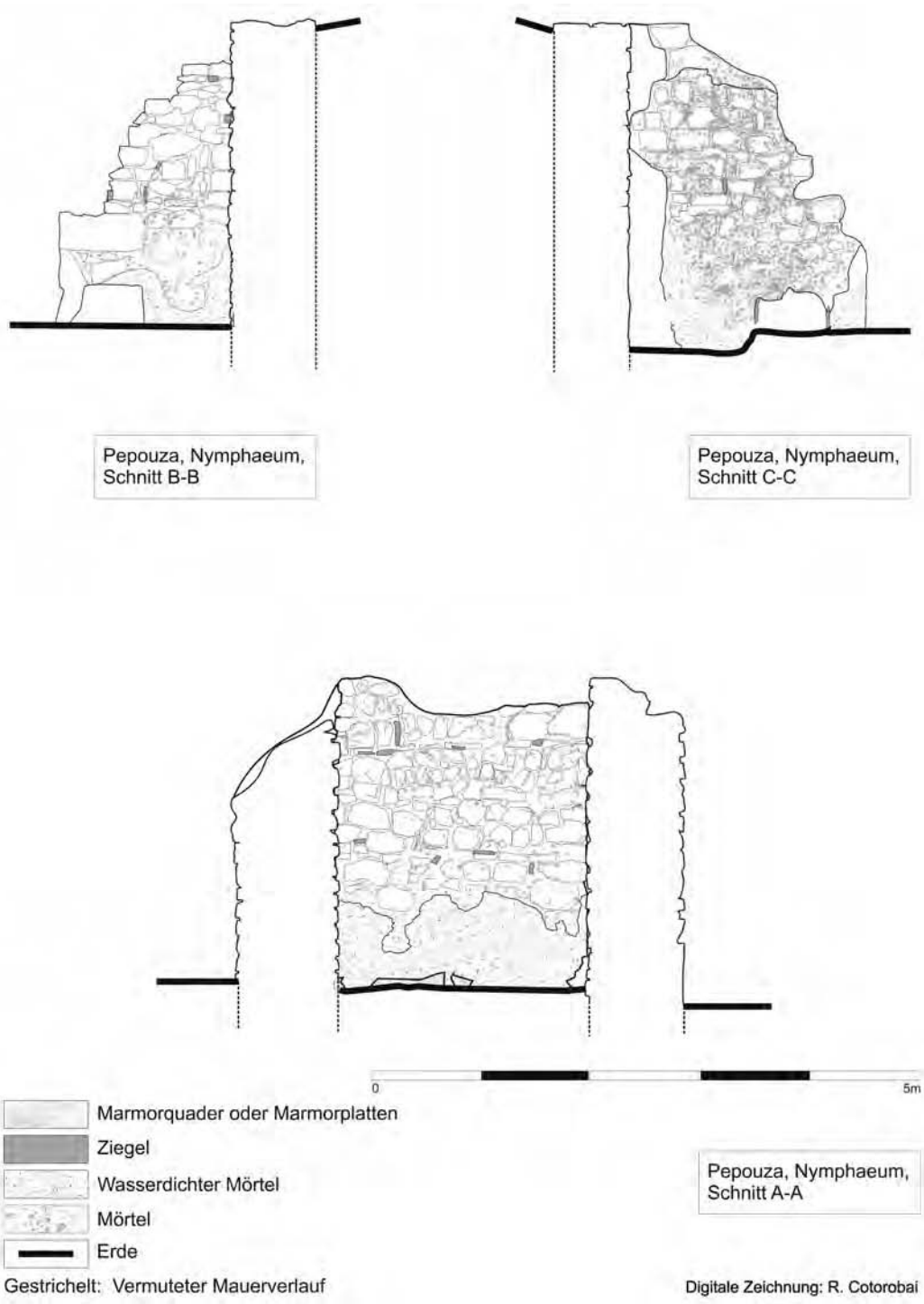

Fig. 10.19 Pepouza central part: *nymphaeum* (cf. Fig. 5.11)

covered with waterproof plaster whose pink color was made by small red brick pieces mixed into the plaster. The water then flowed into the second, narrower basin (ca. 206 × 53 cm) and from there exited through another pipe. The plastered walls are constructed of mortar and rocks, sandwiched between about 1-m-apart layers of flat stones and

Bereich mit Marmorplatten ausgekleidet, darüber mit wasserdichtem Verputz, der durch beigemischte rote Ziegelstückchen sich rosafarben ausnahm. Das Wasser floss weiter in das vordere, schmalere Becken (ca. 206 x 53 cm), in dem seinerseits für Abfluss gesorgt war. Die verputzten Mauern aus Bruchstein mit Mörtel sind von Ausgleichsschich-

Fig. 10.20 Pepouza central part: tomb east of *nymphaeum*

tiles. Hidden *behind* the plaster were two marble blocks integrated into the wall; as mentioned before, marble must have been quite inexpensive in Pepouza because of the two close-by quarries. To the east, directly neighboring the *nymphaeum*, two tombs can be identified that today are mostly demolished (Fig. 10.20).

Bridge

The *bridge* at Cilandiras (Figs. 5.2 and 14.1) was identified as originally Roman; parts of the Roman structure have collapsed. Later repairs dominate today's appearance. In antiquity, this bridge carried an aqueduct across the Sindros, today's Banaz River. It is still unclear how many ancient bridges crossed the river in the area we are investigating. Close to the eastern marble quarry, bearings cut into the rock to hold timber may be traces of a wooden bridge (or just of a repair of the rock-cut roadway).

Oval Wall

An oval *wall* of about 200 × 100 m was discovered and put on the map (cf. Fig. 5.11; small finds: tiles, thinly scattered ceramic shards; width of the wall in the west: ca. 175 cm). Defining the area of a fortress, this wall once rose directly above the rock-cut monastery on the high plateau, close to the rim

ten aus flachen Steinen und Ziegeln im Abstand von ca. 1 m durchschossen. *Unter* dem Verputz versteckt lagen auch zwei in die Mauer eingebaute Marmorblöcke; der in der Siedlungskammer Pepouzas in zwei Steinbrüchen abgebaute Marmor war preiswertes Material.

Östlich des Nymphaeums, in unmittelbarer Nähe, waren zwei heute größtenteils weggebrochene Gräber angelegt (Fig. 10.20).

Brücke

Die *Brücke* bei Cilandiras (Fig. 5.2 und 14.1) konnte als im Ursprung römisch identifiziert werden. Teile der römischen Flussquerung sind abgestürzt. Spätere Reparaturen bestimmen das heutige Bild. In der Antike trug diese Überbrückung einen Aquädukt über den Sindros/Banaz.

Unklar blieb bislang, wie viele antike Brücken insgesamt den Fluss im Bereich der Siedlungskammer querten. In der Nähe des östlichen der beiden Marmorsteinbrüche könnten Balkenleeren im Fels das Auflager einer Brücke (oder nur eine Wegreparatur) anzeigen.

Mauerring

In die Karte nur eingemessen wurde ein neu entdeckter ovaler *Mauerring* von ca. 200 × 100 m Ausdehnung (vgl. Fig. 5.11; Kleinfunde: Dachziegel, spärlich gestreute Keramikfragmente; Mauerstärke im Westen ca. 175 cm). Die Festung erhob sich einst direkt über dem Felsenmonasterium auf

of the canyon. Where it was possible, the builders erected the fortress wall on the natural steps of the rocky surface. Today, the wall has deteriorated into a mere ridge of stones. The impression of an oval is caused by the progress of deterioration. In antiquity, straight walls met at right- or oblique-angled corners to form the enclosure. Inside, bigger heaps of stones could indicate the locations of former buildings without revealing clear structures. The wall had gates in the southeast, southwest and possibly in the northeast and northwest. To the west of the fortress, a stretch of an ancient road running on the high plane can be seen. The walls of the southern gates were reinforced. At the southwestern gate, fragments of roof tiles and a few more ceramic shards than in the remaining area are concentrated. This finding suggests that the fortress was inhabited only in emergency situations, while the gate seems to have been manned for longer periods as a lookout point.

West of the monastery, a *serpentine road* ran from the southwestern gate down into the canyon (Fig. 5.12). Once, this was the easiest and shortest way from the high plateau to the monastery. In modern times, the ancient, at least Byzantine, serpentine road was made less steep by means of new longer extending curves.⁵

Villa, Insulae

On a terrace south of the river, the foundation walls of two monumental buildings (*villa, insulae* or public buildings?) were provisionally sketched (cf. Fig. 5.11).

Further documentation is also needed for new discoveries such as:

- the remains of a *villa rustica*, located east of the said fortress wall. Numerous ceramic shards can be found as well as traces of the inner walls (cf. Figs. 11.7-11.8).
- Additional graves in the necropolis.

dem Hochplateau unweit der Canyonkante. Wenn möglich, setzten die Konstrukteure die Mauer auf die natürlichen Abbruchkanten von Felsplatten auf. Heute ist die Befestigung bestenfalls noch als Steinwall erkennbar. Der Eindruck eines Ovals entsteht aufgrund des fortgeschrittenen Zerfalls: Tatsächlich trafen sich einst Mauergeraden in rechten oder stumpfen Eckwinkeln. Im Innern könnten größere Steinanhäufungen auf Gebäude weisen, ohne dass Strukturen ersichtlich wären. Im Südosten, Südwesten und möglicherweise auch Nordosten und Nordwesten lagen Tore. Westlich der Anlage verläuft ein antikes Straßenstück als Höhenweg auf dem Plateau. Die Mauern der südlichen Tore waren verstärkt. Beim Südwesttor sind Dachziegel- und etwas mehr Keramikscherben als im übrigen Areal erhalten. Der Befund scheint nahe zu legen, dass der Ring nur sporadisch, als Fluchtburg genutzt wurde, das Tor hingegen über längere Zeit von Wachposten besetzt war, die weiten Blick genossen.

Vom Südwesttor aus führte eine *Serpentinentrasse* westlich des Klosters den Canyonabhang hinab (Fig. 5.12). Vom Plateau aus bot sie einst den einfachsten und kürzesten Zugang zum Kloster. In der Neuzeit wurde die alte, spätestens byzantinische Serpentinstrasse durch neue Schleifen weniger steil gestaltet.⁵

Villa, Insulae

Vorläufige Skizzen wurden erstellt von Grundmauern zweier monumentaler Gebäude (*Villa, Insulae*, öffentliche Bauten?) auf der Siedlungsterrasse südlich des Flusses (vgl. Fig. 5.11).

Weiterer Dokumentation bedürfen auch Neuentdeckungen wie

- die Reste einer östlich des soeben genannten Mauerrings gelegenen *Villa Rustica*, in der zahlreiche Keramikscherben verstreut und auch Innenmauern angedeutet sind (vgl. Fig. 11.7-11.8),

⁵ Eine auf einem Plateau direkt oberhalb eines in den Fels gehauenen Wohnplatzes gelegene Festung findet sich auch im kappadokischen Selime-Yaprakhisar im Peristrema-Tal (vgl. das letzte Kapitel der unveröffentlichten Dissertation von Veronica Kalas, "Rock-cut Architecture from the Peristrema-Valley: Society and Settlement in Byzantine Cappadocia" [Ph.D. Diss., New York University, 2000]). Allerdings stammt dieses kappadokische Ensemble erst aus dem 10./11. Jh. n. Chr., und die 100 m lange kappadokische Festung weist keine festen inneren Strukturen auf. In Gefahrensituationen scheinen einst temporäre Lager hier aufgeschlagen worden zu sein. Kalas legt Wert darauf, dass die unterhalb der kappadokischen Festung gelegene Wohnanlage säkularen Charakter besaß. Für Pepouza bietet sich diese Interpretation nicht an. Der Felsenwohnplatz unterhalb unseres Mauerrings ist – ganz abgesehen von den Befunden im Inneren des Felsenwohnkomplexes (s.u. Kapitel 11) – auch deshalb am besten als Kloster zu interpretieren, weil säkulares Wohnen in der byzantinischen Pepouza-Stadt östlich des etwas abseits gelegenen Klosters gegeben war. Die Wächter des auf dem Plateau gelegenen Mauerrings hatten nicht nur die klösterliche Wohnanlage unterhalb des Mauerrings in wachsamem Auge, sondern auch die säkulare Pepouza-Siedlung weiter östlich im Tal, die von der Höhe des Mauerrings bestens einzusehen war.

Fig. 10.21 Pepouza: fragment of a door frame

- Traces of a monumental building (a temple?) on the slope above “Cave 3” (cf. Fig. 5.11).
- Even higher up, on the ridge of the hill, remains of a second, smaller building. Judging from the ceramics, it presumably dates from the first century C.E.

Numerous *architectural fragments* scattered over the Pepouza settlement area are made of marble or limestone (capitals, columns, half columns, thresholds, worked blocks, a profiled door frame, the fragment of a monopteros, a marble drain lid, a small doubled half capital from late antiquity that once divided a window, etc.). They were photographed, drawn to scale, and their bearings taken and put on the map (cf. examples in Figs. 10.21-10.35).

All these archaeological objects and structures need to be treated in more detail in a later volume.

Fig. 10.25 Pepouza: fragment of a column

- weitere Gräber in der Nekropolis,
- Spuren eines monumentalen Baus (eines Tempels?) am Hang über „Cave 3“ (vgl. Fig. 5.11),
- oberhalb davon auf dem Hügelrücken Reste eines der Keramik zufolge vermutlich noch ins 1. Jahrhundert n. Chr. zu datierenden zweiten kleineren Gebäudes.

Zahlreiche über den Pepouza-Siedlungsraum verteilte *Architekturfragmente* aus Marmor oder Kalkstein (Kapitelle, Säulenschäfte, Halbsäulen, Türschwelle, behauene Quader, ein profiliertes Türgewände, ein Monopterosfragment, ein marmorner Gullistein, ein kleines spätantikes Doppelhalbkapitell zur Teilung eines Fensters, etc.) wurden in die Pläne eingemessen, photographisch dokumentiert und maßstabgetreu gezeichnet (vgl. Beispiele in Fig. 10.21-10.35).

Alle genannten archäologischen Objekte und Strukturen sind in Folgebänden detaillierter zu behandeln.

Fig. 10.31 Pepouza: fragment of a doubled half capital

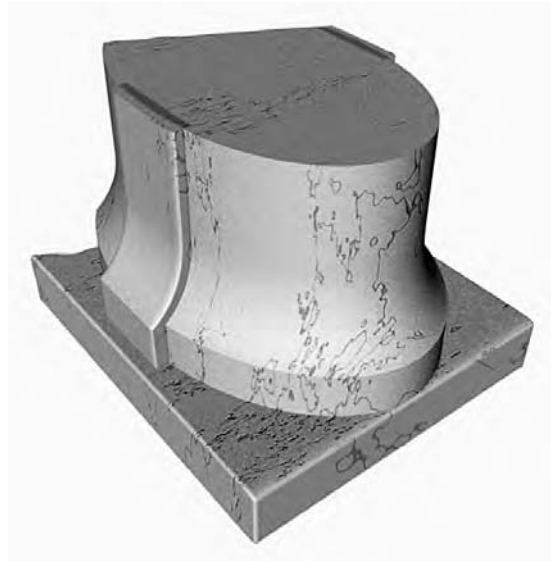

Fig. 10.32 Pepouza: digital model of Fig. 10.31

Fig. 10.27 Pepouza: fragment of a threshold

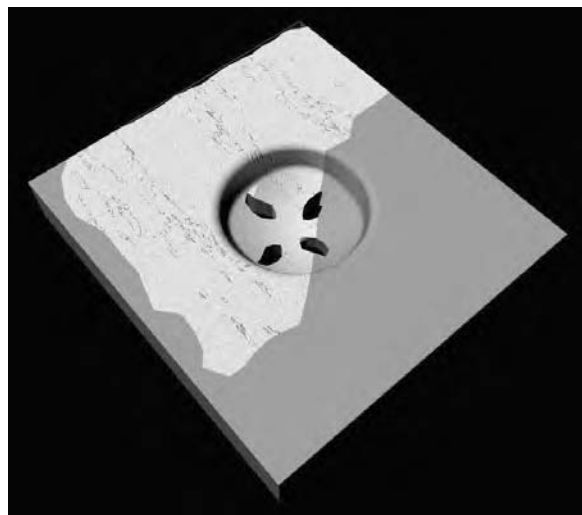

Fig. 10.35 Pepouza: fragment of a drain lid

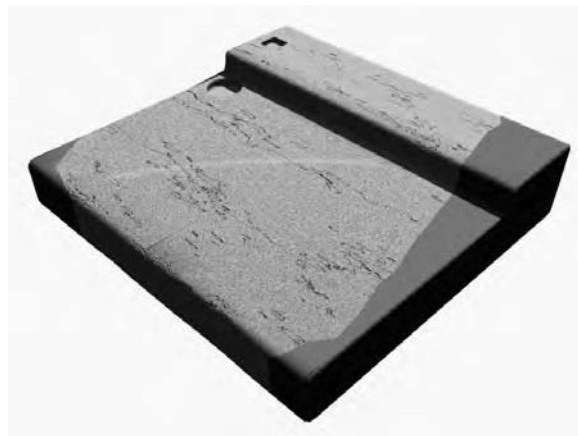

Fig. 10.30 Pepouza: fragment of a threshold

SMALL FINDS

In a grid (see above), the surfaces of selected sample fields were intensively searched (altogether 4,800 m²). The small finds (cf. Figs. 10.36-10.38) registered in the project catalogue include besides ceramics numerous fragments of glass, painted plaster, marble, metal, mortar, slag or cinder, water pipes and bones. Late Hellenistic fine ceramics were coated with local gold-colored mica, thus gaining a bronze glimmer and imitating metal vessels. Greek letters are etched on one of these shards (*lambda; delta*). A piece of relief *terra sigillata* likewise imitates a bronze handle. Fragments of tiles and bricks were not picked up, but their concentrations were noted, and a drawn catalogue of different types of tiles was begun. Numerous *silices* do not reveal prehistoric settlement at the spots where they were found; they rather come from Byzantine or modern threshing sleds. The ceramics date from the Hellenistic, Roman and Byzantine periods, the coins from the late Roman and early Byzantine times, specifically from the reigns of Maximian (285-305 C.E.), Constantius II (337-361), Theodosius I (379-395) and Justinian I (527-565). Fragments of oil lamps cover the whole time spectrum from the Hellenistic to the Byzantine eras.

The ceramics need further work. Ceramics research based on stratigraphy has been almost absent in this part of Phrygia. However, new stratigraphic results from Hierapolis, for example, unearthed in the summer of 2002, can be compared for advancing our knowledge of Byzantine ceramics.

In the center of Pepouza, northwest of the nearby so-called "basilica terrace," a special small find was made: a Byzantine bread stamp, which molded crosses onto the Eucharistic bread, the *panis quadratus* (Fig. 10.39; diameter 7.5 cm, height 3.6 cm, 94 g, ceramic, project catalogue no. 589). The *panis quadratus* is depicted in a similar way on several clerical tomb steles in the Uşak Museum (cf. Chapters 1; 9; Figs. 9.10-9.11).

ETHNO-ARCHAEOLOGY

Information given by villagers about local traditions, local names and ancient structures that

KLEINFUNDE

In einem Raster (s.o.) wurde die Oberfläche ausgewählter Stichproben-Fundfelder intensiv abgesehen (insgesamt 4800 m²). Von den im Fundbuch registrierten Kleinfunden (vgl. Fig. 10.36-10.38) ist neben zahlreichen Glas-, bemalten Putz-, Marmor-, Metall-, Mörtel-, Schlacke-, Wasserleitungs- und Knochenfragmenten besonders späthellenistische Feinkeramik zu nennen, die zur Imitation von Metallgefäßen mit lokalem Goldglimmer überzogen wurde und so einen bronzenen Schimmer erhielt. Eine dieser Scherben weist griechische Buchstabenritzungen (*Lambda, Delta*) auf. Ein Fragment reliefierter *Terra Sigillata* ahmt ebenfalls Metall, einen Bronze Griff, nach. Ziegel fragmente wurden nicht abgesammelt, jedoch Fundkonzentrationen vermerkt und zeichnerisch ein Katalog von Ziegeltypen begonnen. Die zahlreichen *Silices* lassen kaum auf prähistorische Besiedlung am Ort des Auffindens schließen; sie dürften eher von byzantinischen oder neuzeitlichen Dreschschlitten stammen. Die Keramik datiert aus hellenistischer, römischer und byzantinischer, die Münzfunde aus spätromisch-frühbyzantinischer Zeit, namentlich aus den Regierungsperioden von Maximian (285-305 n. Chr.), Konstantius II. (337-361), Theodosius I. (379-395) und Justinian I. (527-565). Öllampenfragmente decken den gesamten Zeitraum von hellenistischer bis byzantinischer Ära ab.

Die Keramik bedarf weiterer Bearbeitung. Eine stratigraphisch orientierte Keramik-Forschung war in diesem Teil Phrygiens bislang nahezu absent. Hoffnungsvoll stimmen jedoch zum Beispiel neue, im Sommer 2002 ergrabene Stratigraphie-Ergebnisse aus Hierapolis, die für die byzantinische Keramik zum Vergleich werden herangezogen werden können.

Als besonderer Keramik-Kleinfund hob sich ein byzantinischer Brotstempel hervor, der dem eucharistischen *Panis Quadratus* Kreuze aufprägte (Fig. 10.39; Durchmesser 7,5 cm, Höhe 3,6 cm, 94 g, Fundbuch Nr. 589. Fundort im Pepouza-Zentrum, nordwestlich und unweit der sog. „Basilika-Terrasse“). Der *Panis Quadratus* wird in ähnlicher Weise auf mehreren Kleriker-Grabstelen im Museum von Uşak dargestellt (vgl. Kapitel 1; 9 und Fig. 9.10-9.11).

ETHNOARCHÄOLOGIE

Von der ansässigen Bevölkerung wurden erste Informationen über Lokaltraditionen, Lokalnamen

Fig. 10.39 Ceramic bread stamp for making Eucharistic bread showing *panis quadratus* and four Byzantine crosses

have disappeared today⁶ was scrutinized. Reports about past grave robberies suggest the location of an ancient thermal bath; however, only a test dig could clarify this. Some late Roman coins collected by villagers were registered, as well as a Roman pruning knife found by a farmer.

TEAM

The 2002 (Fig. 10.40) team included the Turkish government representative and archaeologist Nilgün Sinan of Ankara; Associate Professor Ayşe Çalık Ross of Anadolu University in Eskişehir, Turkey, with her archaeology students Erdal Ünal, Bülent Okta and Zeynep Kaya; Gülgün Gürçan and Hüsam Süleymangil of Istanbul as managers of the project's logistics; from the United States the engineer Richard Engle, the pilot David Killen and Professor William Tabbernee; from Cluj in Romania the architecture graduate student Radu Silviu Cotorobai; from the Fachhochschule Karlsruhe, Germany, Abteilung Vermessung und Geomatik, the Diplomingenieure (FH) Andreas Rieger and Jürgen Otto with their exam candidates Christian

und heute verschwundene antike Strukturen⁶ zur kritischen Durchleuchtung eingeholt. Berichte über vergangene Raubgrabungen lassen den Ort einer Therme vermuten; nur Sondierungsgrabungen werden hier Klarheit schaffen. Einige spätrömische Münzfunde der Dörfler wurden registriert, auch eine von einem Bauern gefundene römische Hippe dokumentiert.

TEAM

Dem Team des Jahres 2002 (Fig. 10.40) gehörten an aus Ankara die Archäologin Nilgün Sinan als Regierungskommissarin, aus Eskişehir Associate Professor Ayşe Çalık Ross von der Anadolu Universität mit ihren Archäologiestudierenden Erdal Ünal, Bülent Okta, Zeynep Kaya; aus Istanbul als Logistikmanager des Teams Gülgün Gürçan und Hüsam Süleymangil; aus den USA der Ingenieur Richard Engle, der Pilot David Killen und Professor William Tabbernee; aus Cluj in Rumänien der Architekturdiplomand Radu Silviu Cotorobai; von der Fachhochschule Karlsruhe, Abteilung Vermessung und Geomatik, die Diplomingenieure (FH) Andreas Rieger und Jürgen Otto mit ihren Diplomanden Christian Baessler und Christina

⁶ In einer Höhle zum Beispiel habe einstmals angeblich ein mit einer Schlange dekoriertes Marmortisch gestanden. In der Nähe eines Wasserfalls am westlichen Ende des Felsen-Eselspfades (s.o. Kapitel 9) seien einst zwei Reliefs eines Rehs und eines Menschen sichtbar gewesen.

Baessler and Christina Müller; from the Museum in Speyer, Germany, the archaeologists Dr. Bärbel Hanemann, Antje König, Karin Petrowszky and Dr. Richard Petrowszky; from Heidelberg the University assistant Frank Conrads, Birthe Hemeier, Professor Robert Jewett, Franzjosef D. Schröder, Heidrun Schroeder, Juliane Stadler, Professor Reinhard Stupperich and Professor Peter Lampe as director of the project.

vom Museum in Speyer die Archäologen Dr. Bärbel Hanemann, Antje König, Dr. Richard Petrowszky und Karin Petrowszky; aus Heidelberg Wiss. Ang. Frank Conrads, Birthe Hemeier, Professor Robert Jewett, Franzjosef D. Schröder, Heidrun Schroeder, Juliane Stadler, Professor Reinhard Stupperich, als Projektleiter Professor Peter Lampe.

CHAPTER TEN

ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2002 YILI KAMPANYASI

Peter Lampe

ÖLÇÜM VE HARİTALAMA ÇALIŞMALARI

İlk olarak 2002 yılı kampanyasında görev alan topografya ekibi, temel arazi ölçümlerinin yanısıra, elde ettikleri bilgileri halühazırdaki haritalara uygun hale getirme çalışmalarını da yürütmüştür.

(a) Pepouza içinde ve çevresindeki tüm yerleşim alanını kapsayacak bir şekilde, GPS donanımlı *Ashtech ProMark2* aletinin yardımıyla ölçümler alınarak *bir ana ölçüm ağı* gerçekleştirilmiştir (ölçümün dakikliği cm birimindedir); bu bilgi dataları *Ashtech Solutions Software Version 2.5* yardımıyla yerinde hemen değerlendirilebilmektedir. Tüm araştırma disiplinlerini kapsayan bütünlüklü bir koordinat sisteminin en başından itibaren hazır bulunması için, WGS 84 / UTM sistemi alan 35 ile çalışıldı. Bir bütün oluşturan bu sistem, gelecekte GPS el alicılarının datalarının da sorunsuz bir şekilde dijital haritalara işlenmesini mümkün kılmıştır.

Elipsoidal GPS yükseklikleri Türkiye kara yüksekliklerine uymadığından, zaman zaman bunların düzeltilmeleri gerekmektedir. Bağlantılı yükseklik noktası olarak, diğerlerinin yanısıra, yerleşme sınırları içinde bulunan ve Türk makamlarına ait daha yeni bir ölçüm noktası kullanılabilmiştir. Elipsoidal WGS 84 yükseklikleri ile Türk sistemindeki yükseklikler arasında *eksi 61 metrelik* bir fark tespit edilmiştir. Bu demektir ki, gelecekte alanda GPS el aletiyle ölçüm yapmayı planlayan tüm ziyaretçilerin elde ettikleri yükseklikleri *yaklaşık 61 metre küçültmeleri* gerekmektedir.¹

Türk makamlarının hazırlamış oldukları haritalara uygun hale getirilen jeodezik temel ölçüm ağı ovo seviyesinden itibaren, projenin tümü için üç boyutlu bir koordinat sistemini mümkün kılmaktadır.

Ana ölçüm ağının yoğunlaştırılması ve GPS yardımıyla belirlenen noktaların kontrolü için elektronik bir takimetre kullanılmıştır. Bir dizüstü bilgisayarla da bağlantılandırılan bu alet kombinasyonu aynı zamanda diğer bilinen jeodezik uygulamalarda da üç boyutlu koordinatların elde edilmesinde standard çatu olarak kullanılabilir.

(b) Çok sayıda eski *Türk haritaları* üzerinde tamamlayıcı nitelikte çalışmalar yapılmıştır; bunların arasında 1 : 5000 ölçeğinde olan ve 1970'li yıllarda fotogrametrik ölçümler temel alınarak hazırlanmış bir tane de bulunmaktadır.

130 × 170, 50 × 20 ve 22 × 22 km'lerden oluşan survey alanları haritalarda 1 : 800.000, 1 : 250.000 ayrıca 1 : 150.000 olarak çalışılmış; arkasından antik ve modern yer adlarıyla donanmıştır (karşılaştırınız Res. 1.1 + 1.3).

Yüzeydeki arkeolojik yapılanmaları da gösteren, Külköy (1 : 8.000) ve Dumanlıören (1 : 3.200) yerleşmelerinin planları çıkartılmıştır.

Pepouza'da yeni topografik planlar hazırlamak amacıyla bir takım veriler toplanmıştır. Üç yerleşme terası antik yapılanmaları ve tek tek bina kalıntılarıyla birlikte ölçülmüştür (bakınız aşağıda). İki antik cadde – geçen yılki cadde buluntusunun devamında – ilk defa keşfedilmiş ve haritalara geçirilmiştir: 2001 yılında güneyden gelip Pepouza'daki Roma köprüsüne yönelen bir caddenin dökümantasyonu yapılmıştı; 2002 yılında ise Pepouza köprüsünden gelip kuzey yönüne devam eden bir cadde ile manastırın batısında, Kanyon yamacının kuzeyindeki serpentin kayalıklarından aşağıya inen yeni bir cadde kesiti keşfedilmiştir (bakınız aşağıda ve Res. 5.12).

(c) Pepouza yerleşim alanını kapsayan, üç boyutlu dijital bir topografik modelin hazırlanması için mevcut olan Türk yetkililerce hazırlanmış bir topografik harita, 1 : 25.000 ölçeğiyle esas alınarak çalışılmıştır. Kendi ölçüm çalışmalarımız için gerekli veriler bu model sayesinde elde edilebildi.² Gelecekte, antik binaların konstrüksiyonları, daha detaylı bir şekilde oluşturulmuş böyle bir alan modeline işleneceklerdir.

(d) Yüzeydeki küçük buluntuların toplanması işlemi için elektronik takimetre yardımıyla, 20 × 20 m boyutlarındaki ağlardan oluşan bir kareleme sistemi araziye uygulanmış ve daha sonra bu sistem tekrar 10 × 10 metre boyutlarındaki ağlarla daha sıkışık bir hale getirilmiştir. Böyle bir ağ, arazi yüzeyi esas alınarak hazırlanan kareleme yöntemine göre,

buluntu alanlarının büyüklüğünü karşılaştırma olanağı sunduğundan daha avantajlıdır.

(e) Mimari parçaların ve keramik buluntularının dağılımı en azından yerleşme alanının yaklaşık ne büyüklükte bir araziye dağıldığını göstermektedir. Banaz Nehri'nin kuzeyinde gerçekleştirilen uygun ölçüm çalışmaları, 11,5 ha'lık bir alana yayılmış iskan yerine işaret etmektedirler (Res. 5.12, taranmış alan). Nehrin güneyindeki yerleşme alanının ne kadar geniş olduğu sorusu ise henüz araştırma yapmayı gerektirmektedir. Henüz açıklanamamış olan bir diğer soru ise, Roma köprüsünün batısında nehrin kuzey kıyısında bulunan alçak arazinin ne genişlikte yerleşmiş olduğudur.

BİNALARIN TEK TEK İNCELENMESİ

Pepouza yerleşim bölgesinde aşağıdaki birimler açığa çıkarılmış, ölçülmüş, çizimleri yapılmış ve bunların fotoğrafları çekilmiştir:

Bridge Pier

Pepouza'daki Roma köprüsünün ayağına ait kalıntılar (7,4 × 3 m; Res. 9.25-9.26). Köprü bir tek bu orta ayağa sahipti ve yan taraflarında ise iki tane kaya çıkıntısının üzerine oturuyordu. Ancak bunların üzerinde bugün herhangi bir yerleştirme izi, hatlı yuvaları ya da daha başka bir şekilde çalışılmış taş kalıntısı gözlenmemiştir.

Square Building

Sözü edilen köprü genişliğinin (Res. 10.1-10.4) kuzeydoğu yamacında yer alan kare planlı bir bina (yaklaşık 9 × 8 m). Mekan içinde herhangi bir bölünme görülememektedir; ancak belki de bunun için ahşap bir konstrüksiyon kullanılmıştı. Derzleri harçla tutturulmuş³ büyük kırık taşlardan örülmüş yaklaşık 1 m kalınlığında duvarlar; bunlardan güney duvarı yaklaşık 0,8 m genişliğindedir. Duvar örgüsünde kireç taşı kullanılmıştır, ancak aralarında mermer de bulunmaktadır.

Kare planlı binanın kuzeydoğu köşesine modern bir su kurnası yerleştirilmiştir.

Binanın Kuzey duvarının hemen üst tarafındaki yamaçta tek sıralı bir *destek duvarı* bulunmaktadır. Destek duvarının arkasındaki dolgu malzemesinde ele geçirilen bir keramik parçası büyük bir olasılıkla M.S. 2./3. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu parça, yüzeyi Terra Sigillata gibi özenle kaygan bir şekilde işlenmiş, yuvarlak bir kaseciğe aittir. Destek duvarı için en azından bu şekilde *terminus ante quem non* belirlenmiş olmaktadır.

Bu tarih binanın kendisinin tarihlenmesi konusunda ise herhangi bir şey söylememektedir (aynı zamanda, biraz daha geç?). *Terminus post*

quem non daha çok, buranın hemen üst tarafında, kuzeye doğru ilerleyen patika terasında kesindir: Destek duvarı alt taraftaki yamacı, dolayısıyla terası sağlamlaştırmaktaydı. Bu patika, taşıma yolu olarak Pepouza şehrinin kenarında Roma köprüsünün yakınında, Kanyon'un daraldığı yerde başlamakta ve Kanyon'un içinden Pepouza'ya ait mermer taş ocağına doğru gitmektedir.⁴

Bu antik yapının işlevi, yakınında bulunan köprü kavşağıyla, kuzeyden giden patika yol terasıyla ve yolun öbür tarafına açılan mağarayla ilintili olmalıydı. Bu yapı ardiye binası olarak mı kullanılmaktaydı, ya da yük hayvanları için ahır olarak mı? Buradaki mağara da aslında bu işlevleri görebilirdi.

Binanın kuzeyindeki bu mağara sadece çizilmekle kalmayıp aynı zamanda 3 boyutlu kompüter modeli halinde de hazırlanmıştır (Res. 10.5). Antik patika yola ait teras mağaranın hemen önündedir.

Toplam olarak aşağıdakiler tespit edilmiştir (güneyden kuzeye doğru yamaç boyunca): Binalar, destek duvarları, yol teraslamaları ve mağara.

Two Houses

Bu yapıların hemen batısında yer alan yamaçta Roma döneminden keramik parçaları içeren *ikili bir eve* ait kalıntılar görülmektedir (Res. 5.11'de „Houses“).

Bir tanesinin içinde (Res. 10.6-10.7) görülebilen iki ayrı taban seviyesi, burada iki ayrı yapı evresine işaret etmektedir. İkisinin arasında tuğladan bir moloz tabakası görülmektedir. Yalnızca kısa bir şerit halinde korunagelmış olan yukarıdaki taban kalıntısı tuğla parçalarından oluşmaktadır; farklı yerlerde zaman zaman kül ve kömür kalıntıları da içermektedir. Her iki yapı evresinden de Roma keramiği ele geçirilmiştir. Kuzey ve batı duvarlarının örülmesinde tuğlalar ikinci defa kullanılmışlardır. Çalışılmış üç mermer bloğun içine yerleştirilmiş olduğu güney duvarı, yanından geçen ve Pepouza köprüsüne giden antik caddeye doğru yönelmiştir. Küçük evin doğu duvarı trapez formundaki plan üzerinden yamaca doğru gitmektedir; duvarın sonu ise yalnızca jeofiziksel incelemeler ya da kazı çalışmaları yardımıyla açıklanabilir.

Walls

Çok sayıda ve zaman zaman anıtsal boyutlarda görülebilen *bina duvarları*, Pepouza yerleşme alanının merkezindeki *derebendinin* her iki yakasında korunagelmışlerdir (Res. 10.8-10.15). Derebendinde böyle yapı kalıntılarının tanınabildiği yerlerdeki yüzey buluntuları, derebendinin üst tarafını sınırlayan tarlayla bağlantılıdır: Böyle yerlerde yüzey buluntularının yoğunluğu artmaktadır.

Derebendinin kuzey tarafında bir yerde, dışarıya çıkmış *in situ* durumda, antik bir su borusu görülmektedir (Res. 10.13-10.15). Görülen o ki, derebendine paralel yönde giden antik bir caddenin yürüme seviyesinde ya da altında bir su kanalı bulunmaktadır. Derebendinin daha doğuda, kurumuş nehir yatağında devam etmesi de bunu doğrulamaktadır: Dere fazla yağış zamanında su getirdiğinde, (derebendine paralel olan) antik caddenin dirençlerine bunu akıtmaktaydı.

Derebendinin içinde kenarlarda bulunan, kimileri sağlam yapılmış, kimileri zayıf temeller üzerine oturan evler antik caddenin gidiş yönüne göre ayarlanmışlardır; bazıları ise farklı açılarda bunların yanında durmaktadır. Bazılarının duvarları tahmin edilen cadde seviyesinin hemen hemen iki metre üstünde korunagelmışlerdir. Görülebilen duvar uzunlukları on metreye kadar ölçülebilmektedir.

Nymphaeum

Olasılıkla bir bazilika olan, resmi bir binanın yer aldığı merkezi terasın güney destek duvarlarının planı alınmıştır. Eski bir kaçak kazı kurbanı olan küçük bir *Nymphaeum* (Res. 10.16-10.19 + 5.11), terasın güney yamacındaki bu destek duvarlarına inşa edilmiştir. Kare şeklindeki iki kurnadan oluşmaktadır. Arkada bulunan duvardan, yaklaşık iki metre yükseklikten aşağıya gerideki kurnaya (yaklaşık 206 × 75 cm) su akıyordu. Bu kurna en azından aşağı kısımlarında mermer levhalarla kaplıydı, onun da üzeri içine karıştırılmış tuğla parçaları nedeniyle pembe bir renk almış olan, su geçirmez bir siva ile kaplıydı. Su, buradan dışarıya akmasını sağlayan öndeki daha dar kurnaya (yaklaşık 206 × 53 cm) akıp gitmekteydi. Kıрма taşlardan örülmüş harçlı duvarlar, yaklaşık 1 metre arayla alçak taşların ve tuğlaların kestiği tesviye tabakalarına aittirler. Sivanın *altında*, duvarın içinde, gizli bir şekilde mermer bloklar da bulunmaktadır; Pepouza yerleşim bölgesinde bulunan iki mermer ocağından getirilen bu malzeme oldukça değerliydi. *Nymphaeum*'un doğusunda, hemen yakınında, bugün büyük kısmı kırılmış olan, iki adet mezar da bulunmaktaydı (Res. 10.20).

Bridge

Yerleşme alanının en doğu kıyısında, Cılandıras yakınındaki *Köprü* (Res. 5.2 + 14.1) en başlangıcında aslında Roma dönemi yapısı olarak tanımlanabilirdi. Roma köprüsünün parçaları yıkılmıştır. Daha sonraki onarımlar bugünkü görünümü oluşturmuşlardır. Sindros/Banaz üzerindeki bu geçitte antik dönemde bir su kemeri bulunmaktaydı.

Antik dönemde, yerleşme bölgesinde kaç tane köprü'nün nehrin üzerinde yer aldığı sorusu ise henüz cevapsız kalmıştır. Her iki taş ocağının yakınında, doğu tarafında, kayaya oyulmuş tahta hatil izleri bir köprü'nün yerleştirme izleri (ya da sadece bir yol onarımı) gibi görünmektedirler.

Oval Wall

Haritaya yeni keşfedilen, yaklaşık 200 × 100 metre genişliğinde olan oval bir *duvar halkası* işlenmiştir (Res. 5.11; küçük buluntular: çatı kiremiti, az sayıda keramik parçası; batıdaki duvar kalınlıkları yaklaşık 175 cm'dir). Kale, bir zamanlar Kanyon kenarından uzakta olmayan yüksek ovadaki kaya manastırının üzerinde yükselmekteydi. Duvarlar mümkün olduğunca kaya yüzeylerinin doğal kırık kenarlarına uygun bir şekilde örülmüştür. Kale, bugün en iyi ihtimalle taştan bir bend olarak tanınacak durumdadır. Oval izlenimi veren şekil, ileri derecedeki yıkıntı durumundan kaynaklanmaktadır: Gerçekten de aslında duvar doğrultuları kare ya da geniş açılı köşelerde bir araya gelmekteydiler. İçerideki büyük taş yığınları yapı kalıntularına işaret etmektedirler; ancak bunlar herhangi bir strüktürel tanıma izin vermemektedir. Güneydoğuda, güneybatıda, olasılıkla kuzeydoğuda ve kuzeybatıda da kapı binaları bulunmaktaydı. Platoda arazinin batısında, yükseltilmiş bir yol olarak, olasılıkla antik bir caddenin bir kısmı uzanmaktadır. Güney kapılarının duvarları sağlamlaştırılmış olmalıydı. Güneybatı kapısında çatı kiremitleri ve diğer alanlara göre biraz daha fazla sayıda keramik parçası görülmektedir. Buluntulara göre halka şeklindeki bu kale, sadece geçici bir süre kule olarak kullanılmış gibi görünmektedir. Buna karşılık kapı ise uzun süreler boyunca, uzak bir alana hakim görüş açısıyla, gözetleme yeri olarak kullanılmış olmalıydı.

Bu kapıdan dışarıya doğru, manastırın batısından Kanyon'un aşağısına doğru bir *serpentin terası* uzanmaktadır (Res. 5.12). Plato bir zamanlar manastıra giden en kolay ve en kısa bir giriş olarak tanımaktaydı. Modern zamanda eski, en azından Bizans dönemine tarihlenen serpentin teras traşlanarak, daha az dik bir halde yeniden düzenlenmiştir.⁵

Villa, Insulae

Nehrin güneyindeki yerleşme terasındaki iki binanın (*Villa, Insulae* ya da resmi yapılar?) temel duvarlarını kapsayan geçici taslak niteliğinde çizimleri gerçekleştirilmiştir (karşılaştırınız Res. 5.11).

Diğer yeni dökümantasyon çalışmaları için aşağıdaki gibi yeni keşiflere ihtiyaç vardır:

- yukarıda sözü geçen duvar halkasının doğusunda yer alan bir *villa rustica* binasına ait kalıntıların içinde çok sayıda keramik parçaları ve yapının iç duvarlarına işaret eden kalıntılar da görülmektedir (karşılaştırınız Res. 11.7-11.8),
- Nekropolis'teki diğer mezarlar,
- Nekropolis'in üst tarafındaki yamaçta yer alan anıtsal bir yapıya ait izler (bir Tapınak?),
- „Cave 3“ (karşılaştırınız Res. 5.11)'ün yamacında anıtsal bir yapıya (bir tapınak?) ait izler,
- bunun yukarı tarafındaki tepenin sırtında görülen, keramik buluntularına göre (olasılıkla) M.S. 1. yüzyıla tarihlenebilen, daha küçük diğer bir yapı.

Pepouza yerleşim bölgesinin tümüne yayılmış durumda olan mermer ya da kireç taşından (sütun başlıkları, sütun gövde parçaları, yarım sütunlar, kapı söveleri, yontulmuş bloklar, profilli bir kapı parçası, bir monopteros parçası, mermerden bir parça, geç antik döneme ait pencereyi ayırmaya yarayan ikili yarım küçük paye başlığı, vs.) çok sayıda *mimari parçalar* planlara geçirilmek üzere ölçülmüş, fotoğrafları çekilmiş ve ölçekli çizimleri yapılmıştır (Res. 10.21-10.35'deki örneklerle karşılaştırınız).

Tüm bu arkeolojik objeler ve yapılanmalar yapının daha sonraki ciltlerinde daha detaylı olarak inceleneceklerdir.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Bir plankarede (yukarı bakınız) arazi yüzeyi, deneme için belirlenmiş yerlerde, hemen hemen yarım hektarlık bir büyüklükte (4800 m²) yoğun olarak taranmıştır. Toplanan ve buluntu defterine toplam 635 numara altında (karşılaştırınız Res. 10.36-10.38) geçirilen küçük buluntular arasında çok sayıda cam, boyalı siva, mermer, metal, harç, curuf, su borusu ve kemik parçalarının yanısıra özellikle geç hellenistik dönemden keramik parçaları dikkate değerdir. Bu keramik parçaları metal taklidi niteliğindedirler, üzerleri yerel altın mika içeren astarla kaplıdır; böylece bronz pas görüntüsü vermektelerdir. Bunlardan bir tanesinin üzerinde Grek harfleri (*Lambda* ve *Delta*) kazınmıştır. Kabartmalı bir Terra Sigillata parçası da yine metal, bronz bir tutamaç, imitasyonudur.

Tuğla parçaları toplanmamış, ancak parçaların arazide yoğunlaştığı yerler belirlenmiş ve değişik tiplerden bir katalog hazırlanmasına başlanmıştır. Sayılamayacak kadar çok sileks parçası buldukları yer göz önünde bulundurulduğunda prehistorik bir yerleşmeye işaret etmeyip; daha çok Bizans

ya da modern dönemden dövende kullanılmış olmalıydılar. Keramik buluntuları Hellenistik, Roma ve Bizans dönemine; sikke buluntuları ise geç Roma ve Erken Bizans dönemine, isim vermek gerekirse Maximian (M.S. 285-305), II. Constantius (337-361), I. Theodosius (379-395) ve I. Justinian (527-565) dönemlerine tarihlenmektedir. Ele geçen kandil parçaları ise Hellenistik dönemden Bizans dönemine kadar olan tüm zaman dilimine tarihlenmektedirler.

Keramik buluntusu şüphesiz daha detaylı ve sistemli bir incelemeyi gerektirmektedir. Stratigrafik buluntulara dayandırılan bir keramik incelemesi Phrygia'nın bu bölümünde şimdiye kadar hemen hemen yapılmamıştır. Ancak 2002 yılında Hierapolis'te elde edilen stratigrafik sonuçlar, bizdeki Bizans keramiği incelemelerine karşılaştırma olanağı tanınması açısından umut vermektedir.

Önemli küçük buluntular içinde göze çarpan bir Bizans ekmek damgası, kutsal *panis quadratus* hacını basmaktaydı (Res. 10.39). Bu *panis quadratus* benzer şekillerde, Uşak Müzesi'nde korunan, kilise mensuplarına ait çok sayıda mezar taşlarında da görülmektedir (Karşılaştırınız Bölüm 1; Bölüm 9; Res. 9.10-9.11).

ETNOARKEOLOJİ

Etnoarkeolojik açıdan yöre halkıyla yakın iletişim sonucunda elde edilen yerel gelenekler, yerel isimler ve bugün kaybolmuş antik yapılanmalar⁶ hakkındaki ilk bilgiler eleştirel bir mantık süzgecinden geçirildikten sonra değerlendirilmiştir. Geçen yıllardaki kaçak kazılar hakkında anlatılanlar bir hamam yapısının yeri hakkında tahminlerde bulunmamızı sağlamıştır; ancak burada yapılacak sondaj çalışmaları daha sağlıklı bilgilere ulaşmamıza yardım edecektir. Köylüler tarafından geçmişte toplanmış geç Roma dönemine ait sikkeler de kaydedilmiş, yine bir köylü tarafından bulunmuş Roma dönemine ait bir bağ bıçağının da dökümantasyonu yapılmıştır.

EKİP ÜYELERİ

2002 yılı kampanyası ekibine (Res. 10.40): Ankara'dan bakanlık temsilcisi olarak Nilgün Sinan, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nden Doçent Ayşe Çalık Ross ve arkeoloji öğrencileri Erdal Ünal, Bülent Okta, Zeynep Kaya; İstanbul'dan ekibin lojistik ihtiyacını karşılamak üzere Gülgün Gürçan ve Hüsam Süleymangil; USA'dan mühendis Richard Engle, pilot David Killen ve Profesör William Tabbernee; Romanya-Cluj'dan mimar Radu Silviu Cotorobai; Almanya-Karlsruhe Meslek Yüksekokulu, Ölçüm ve Jeomanyetik Bölümü'nden mühendisler

Christian Baessler ve Christina Müller; Almanya-Speyer Müzesi'nden arkeologlar Dr. Bärbel Hanemann, Antje König, Dr. Richard Petrovsky ve Karin Petrovsky; Almanya-Heidelberg'den Frank

Conrads, Birthe Hemeier, Profesör Robert Jewett, Franzjosef D. Schröder, Heidrun Schroeder, Juliane Stadler, Profesör Reinhard Stupperich ve proje başkanı Profesör Peter Lampe katılmışlardır.

CHAPTER ELEVEN

ARCHAEOLOGICAL SURFACE SURVEY IN 2003

Peter Lampe

GEOMATIC SURVEYING AND CARTOGRAPHY

Topographic Maps (Figs. 11.1-11.5; 13.1)

The topographic work of the previous year was continued. Four detailed topographic plans representing parts of the Pepouza area were created:

- the surroundings of a Roman *villa rustica*, located above the monastery, at the edge of the high plain above the Banaz Canyon (Fig. 11.2);
- the upper necropolis terrace in the northeast of the area under investigation (Fig. 11.3);
- in the center of the Pepouza territory the areas bordering the low-lying road from the north and the south (Figs. 13.1 and 11.4);
- the southern terrace south of the Banaz River, on which two building structures were documented archaeologically and geomagnetically (Fig. 11.5).

As the work progressed, it was possible to integrate the topographic plans, geomagnetic images and archaeological drawings (see below). The grounds were measured with electronic tachymeters. Some topographic characteristics such as paths and the river, however, were also positioned with GPS equipment of the *Garmin etrex* family, which suffices for maps of a 1:5,000 or smaller scale.

Enlarging the Base Grid

For the precise GPS bearings of fixed points in the base network (accuracy within centimeters), the *Ashtech Promark2 System* was used in combination with *Ashtech Solutions Software Version 2.5*, as in the previous year.

In the environs of Pepouza, additional Turkish survey markers were looked for and their bearings taken in order to enlarge the base network, which was begun in 2002, and to make it more consistent with the existing Turkish maps. Especially in the eastern and southern directions, such markers

VERMESSUNG UND KARTOGRAPHIE

Topographische Vermessungen (Fig. 11.1-11.5; 13.1)

Die topographischen Arbeiten des Vorjahres wurden fortgesetzt. Es entstanden so vier detaillierte topographische Pläne. Sie repräsentieren aus der Siedlungskammer Pepouzas

- das Umfeld einer römischen *Villa Rustica*, oberhalb des Klosters am Rand der Hochfläche über dem Banaz-Canyon gelegen (Fig. 11.2);
- die obere Nekropolis-Terrasse im Nordosten des Untersuchungsgebietes (Fig. 11.3);
- im Zentrum der Siedlungskammer die nördlich und südlich an den Hohlweg angrenzenden Flächen (Fig. 13.1 und 11.4);
- die sogenannte Südterrasse südlich des Banaz-Flusses, auf der zwei Gebäudestrukturen an der Oberfläche archäologisch und unter der Oberfläche geomagnetisch dokumentiert wurden (Fig. 11.5).

Der Arbeitsfortschritt erlaubte, die topographischen Pläne, die geomagnetischen Prospektionen und die archäologischen Zeichnungen zu integrieren (s.u.).

Vermessen wurde das Gelände mit elektronischen Tachymetern. Einige topographische Merkmale (zum Beispiel Wege, Flusslauf) wurden auch mit der GPS-Gerätefamilie *Garmin etrex* erfasst, deren Messungen für Kartendarstellungen ab 1:5.000 hinreichen.

GPS-Netzmessungen

Für die präzisen GPS-Messungen des Basisnetzes (Genauigkeit im Zentimeter-Bereich) wurde wie im Vorjahr ein *Ashtech Promark2 System* mit *Ashtech Solutions Software Version 2.5* verwendet.

Um das in 2002 begonnene Basisnetz von Festpunkten zu erweitern und dieses noch besser mit den bestehenden türkischen Karten in Einklang zu bringen, wurden im Umkreis von Pepouza weitere türkische Vermessungspunkte aufgesucht und eingemessen. Besonders in östlicher und südlicher Richtung ließen sich solche Punkte auffinden,

could be found, whereas in the west and north the markers of the Turkish points can no longer be located or have been destroyed.

On the southern terrace, in the central area of the Pepouza base network, three new fixed points were established by means of the *Ashtech* GPS.

A second base network was begun 12 km to the north, in the area where the Tymion inscription was found. As a start, four principal fixed points were established with the high precision of the *Ashtech* GPS. Into this initial network, a grid for the 2004 geophysical imagings was integrated.

Tachymetric Measurements

Several archaeological structures (see below under "Archaeology"), the areas investigated geophysically (see below under "Geophysics") and the locations of geo-archaeological sample taking (see below under "Geomorphology") were measured and/or positioned with tachymeters.

Preparations

All available Turkish maps, including the cadastral maps, were studied in order to be able to enlarge the base network of the GPS into areas outside the Pepouza territory in 2004.

Team

The surveying team comprised the engineers Jürgen Otto and Andreas Rieger of the Fachhochschule Karlsruhe and their students Julia Weismantel and Matthias Böttcher.

GEOPHYSICS

Methods of Measuring and Data Processing

In the Pepouza area, from August 25th to September 6th, 2003, 15.12 acres (6.12 ha) were investigated geomagnetically (Fig. 11.6). The difficult terrain accounts for the relatively small number of acres completed. The fields are divided into parcels and often planted with vines.

The geophysical team used Cesium magnetometers (*G858 Magmapper* from *Geometrics*), which offer a high resolution of 0.1 nT. The gradient and at the same time the total field were measured. The latter identifies deeper lying structures than the gradient measurements.

Both Cesium sensors were installed 1 m apart from each other, one above the other, with the lower sensor about 35 cm above ground (Fig. 8.2). The instrument was carried across the fields in a

während im Westen und Norden die Markierungen derartiger Punkte im Gelände nicht mehr zu lokalisieren sind oder zerstört wurden.

Auf der sogenannten Südterrasse, im zentralen Bereich des Pepouza-Basisnetzes, wurden drei neue Festpunkte mittels GPS bestimmt.

Ein neues, zweites Basisnetz wurde beim 12 km entfernten Fundort der Tymion-Inschrift begonnen. Als Grundlage für die weiteren Vermessungen wurden zunächst vier Basispunkte markiert und mit hoher Genauigkeit mittels GPS bestimmt. In dieses Netz kann im Jahre 2004 ein Raster für die geophysikalischen Messungen eingehängt werden.

Tachymetrische Vermessungen

Eingemessen wurden archäologische Strukturen (s.u. unter „Archäologie“), die zur geophysikalischen Prospektion vorgesehenen Flächen (s.u. unter „Geophysik“) und die Herkunftsorte der für geoarchäologische Analyse vorgesehenen Bodenproben (s.u. unter „Geomorphologie“).

Vorbereitungen

Um in 2004 das GPS-Basisnetz auf Bereiche außerhalb des bisherigen Kerngebietes ausweiten zu können, wurde alles erreichbare türkische Kartenmaterial, einschließlich der Katasterkarten, gesichtet.

Team

Das Vermessungsteam bestand aus den Diplomingenieuren Jürgen Otto und Andreas Rieger von der Fachhochschule Karlsruhe und ihren Studierenden Julia Weismantel und Matthias Böttcher.

GEOPHYSIK

Mess- und Verarbeitungsmethoden

Geomagnetisch wurden in der Siedlungskammer Pepouza vom 25. August bis 6. September 2003 insgesamt 6,12 ha erkundet (Fig. 11.6). Die vergleichsweise geringe Hektarzahl erklärt sich aus den schwierigen Geländebeziehungen: Die Felder waren oftmals mit Weinstöcken bepflanzt und obendrein zerstückelt.

Das geophysikalische Team verwendete Cäsium-Magnetometer (*G858 Magmapper* von *Geometrics*) mit einer hohen spezifischen Auflösung von 0,1 nT. Gemessen wurden der Gradient und gleichzeitig das magnetische Totalfeld. Im Unterschied zur Gradientenmessung erfasst die Totalfeldmessung auch tiefer liegende Strukturen.

Beide Cäsiumsonden wurden im Abstand von 1 m übereinander montiert (Fig. 8.2). Die Distanz

bi-directional way.¹ Measurements were taken every 15 cm on average. The parallel lines formed by these measured points were 50 cm apart.

In order to correct the measurements of the total field according to the daily variations of the natural magnetic field, an additional magnetometer (*Envimag* from *Scintrex*) was used, which was synchronized with the other Cesium sensors and which documented the day's variation. The days' variations were incorporated into the calculations with the help of the *Magmapper* program from *Geometrics*.

On a daily basis, a personal computer in the field processed all measurements by importing them into the geo-information system (GIS) *ArcView*TM, which had been expanded by *Spatial Analyst*TM and *MagTools*. After this transfer, the data can be converted directly into various systems of coordinates. In an index database ("index map"), the GIS documented the positions of the investigated areas and the measurements of each day.²

With the help of the interpolation method "Inverse Distance Weighting" (IDW), the measured data were converted into numerical values of a gray-tone grid. These, for their part, were transformed into 256 graphic gray values, which represent negative and positive deviations from the mean value 0. The individual data were then put together into a to-scale depiction of an entire area. The plans in Figs. 11.7-11.15 integrate the geomagnetic images into the new topographic maps of the surveyors (see above).

First Results

The geomagnetic images are explained in the maps of Figs. 11.10, 11.12-11.13, 11.15. In principle, however, these interpretations are only heuristic tools to facilitate the planning of archaeological exploration. Only by excavations can they be verified or falsified. In order to avoid overburdening these maps, not all interpretative possibilities are displayed.³

der unteren Sonde zur Geländeoberfläche betrug etwa 35 cm. Das Gerät wurde im bidirektionalen Modus¹ über das Gelände getragen. Die parallelen Messpunktlinien lagen 50 cm voneinander entfernt, während die auf einer Messpunktlinie befindlichen Messpunkte im Abstand von durchschnittlich nur 15 cm aufeinander folgten.

Um die Totalfeldmessungen je um die Tagesvariation des natürlichen Magnetfeldes, den sogenannten Tagesgang, korrigieren zu können, wurde zum Aufzeichnen der Tagesvariation ein weiterer, mit den genannten Cäsiumsonden synchronisierter Magnetometer (*Envimag* von *Scintrex*) eingesetzt. Der Tagesgang wurde mithilfe des Programms *Magmapper* von *Geometrics* eingerechnet.

Alle Messdaten wurden täglich im Felde mithilfe eines Personalcomputers aufbereitet. Sie wurden in das um *Spatial Analyst*TM und *MagTools* erweiterte Geoinformationssystem (GIS) *ArcView*TM importiert; Messdaten können nach diesem Import in verschiedene Koordinatensysteme direkt umgerechnet werden. Das GIS hielt die Lage der Einzelflächen in einer Flächendatei (Indexdatei, „Indexkarte“) fest, in der auch die Tagesmessungen dokumentiert wurden.²

Die Messwerte wurden mithilfe des Interpolationsverfahrens „Inverse Distance Weighting“ (IDW) in numerische Grauwerttrasterdaten umgesetzt, diese wiederum in 256 Graustufen umgewandelt, die negative und positive Abweichungen vom Mittelwert 0 repräsentieren. Abschließend wurden die Einzeldaten zu einem maßstabsgetreuen Gesamtbild zusammengefügt.

Die Abbildungen (Fig. 11.7-11.15) zeigen Pläne, die die geomagnetischen Prospektionen in die neu erstellten topographischen Karten der Vermesser (s.o.) hineinstellen.

Erste Ergebnisse

Die in den Plänen (Fig. 11.10; 11.12-11.13; 11.15) angebotenen Interpretationen der geomagnetischen Prospektion sind grundsätzlich nur als heuristisches Werkzeug zu verstehen, das die Planung archäologischer Exploration erleichtert: Erst die archäologische Grabung wird den jeweiligen Interpretationsvorschlag verifizieren oder falsifizieren.

¹ Die erste Messpunktlinie wird in der einen, die nächste in der entgegengesetzten Richtung gelaufen, und so fort.

² Das GIS *ArcView*TM hilft ferner, Störungen (zum Beispiel tageszeitliche Schwankungen oder beim bidirektionalen Ablaufen des Geländes entstehende kleine Versätze) herauszurechnen. Dies geschieht vor allem durch vergleichende Analyse benachbarter Messlinien.

The outer walls of buildings can be clearly distinguished above the monastery (Roman *villa rustica*; Fig. 11.7, cf. 11.8) and on the southern terrace (Figs. 11.9-11.10). However, the debris of roof tiles and tumbled walls blur the buildings' inner structures. In both cases, the geomagnetic findings can be combined well with the archaeological drawings (see below) of the structures still visible on the surface.

On Pepouza's central (so-called "basilica") terrace of land, plowing has heavily damaged the west-east oriented structures (Figs. 11.11-11.13). An interpretation therefore is difficult. Together with findings from the surface (e.g., the monumental threshold and numerous marble fragments), the west-east orientation permits the hypothesis of the presence of a basilica (see above Chapter 9). Here, as at other ambiguous spots, only future archaeological test digs can provide clarification.

North and south of the centrally located low-lying road (Figs. 11.11-11.12), numerous building complexes are visible, but cannot be clearly told apart from each other because of the damage from agricultural usage. Many linear and right-angled structures represent partly massive walls. Between the building complexes, magnetically calm zones, i.e., free spaces, are conspicuous. One of them, south of the low-lying road, northwest of the "basilica" terrace, is possibly an agora. In the southwest of the same map, a partly paved ancient road is displayed.

In the necropolis, in the northeastern part of the area under investigation (Figs. 11.14-11.15), an ancient roadway is shown south of the modern dirt road. It is also indicated by stone concentrations on the surface, but the geomagnetic image allows its track to be followed for a much longer stretch.

Below the surfaces of all the investigated areas, anomalies with positive amplitudes of up to 50 nT can be detected. Considering their form, they are explained as former "pits" in the maps. Dipole anomalies, which are not north-south directed, are interpreted as "graves" in the maps and are only found in the northeast, i.e., in the necropolis area (Figs. 11.14-11.15), and south of the "basilica" terrace, where the hypogeum is located (Figs. 11.11-11.12).

Um die Interpretationspläne nicht zu überfrachten, wurde auf ein vollständiges Ausschöpfen der Interpretationsmöglichkeiten verzichtet.³

Klar vom Umfeld abgrenzbare Gebäude lassen sich oberhalb des Klosters (römische *Villa Rustica*; Fig. 11.7, vgl. 11.8) und auf der Südterrasse erkennen (Fig. 11.9-11.10). Allerdings wird das Bild der internen Gebäudestrukturen durch Dachziegelbruch, Mauerversturz und Mauerausbruch gestört. Die geomagnetischen Befunde lassen sich in beiden Fällen gut mit den archäologischen Zeichnungen der an der Oberfläche noch sichtbaren Strukturen (s.u.) kombinieren.

Auf der zentralen Terrasse, der sogenannten „Basilika“-Terrasse, lassen sich von Ost nach West verlaufende Strukturen erkennen, die jedoch durch Pflügen stark gestört wurden (Fig. 11.11-11.13). Eine Interpretation ist deshalb schwierig. Zusammen mit Oberflächenfunden (beispielsweise dem monumentalen Türschwelenstein, zahlreichen Marmorfragmenten) erlaubt die West-Ost-Ausrichtung, eine Basilika zu hypothesieren (siehe oben Kapitel 9). Hier wie an anderen zweifelhaften Stellen ist nur durch zukünftige archäologische Testschnitte Klarheit zu gewinnen.

Nördlich und südlich des zentralen Hohlweges (Fig. 11.11-11.12) sind zahlreiche Gebäudekomplexe erkennbar, die sich jedoch aufgrund der zerstörenden landwirtschaftlichen Nutzung nicht eindeutig abgrenzen lassen. Viele lineare und rechtwinkelige Strukturen deuten auf zum Teil mächtige Mauerspuren. Zwischen den Gebäudekomplexen fallen magnetisch ruhige Bereiche, freie Plätze, auf. Hervorzuheben ist ein derartiger freier Platz südlich des Hohlweges nordwestlich der sogenannten „Basilika“-Terrasse (eine Agora?). Im Südwesten derselben Karte stellt sich eine teilweise gepflasterte antike Wegtrasse dar.

In der Nekropolis im Nordosten des Untersuchungsgebietes (Fig. 11.14-11.15) lässt sich südlich der modernen Wegführung eine antike *Straßenführung* verfolgen. Auch an der Oberfläche sichtbare Steinkonzentrationen dokumentieren diese Trasse. Ihre geomagnetische Prospektion zeigt jedoch einen deutlich längeren Verlauf als der Oberflächenbefund.

³ Beispiele: (a) Auf der Karte der Nekropolis im Nordosten des Untersuchungsgebietes (Fig. 11.15) wurde darauf verzichtet, eine nördlich des größten „Grabes“ sichtbare rechteckige Struktur zu interpretieren. (b) Auf der östlichsten Fläche unmittelbar südlich des Hohlweges (Fig. 11.12) hätten weitere Mauern bzw. Steinkonzentrationen gekennzeichnet werden können. (c) Auf der nordwestlichsten Fläche derselben Karte scheinen sich Steinkonzentrationen anzudeuten, ohne dass diese markiert wurden. (d) Im Zentrum der sogenannten „Basilika“-Terrasse (Fig. 11.12) hätte eine von Süd nach Nord verlaufende Mauer eingezeichnet werden können, die sich im Norden mit einer Ost-West-Mauer vereint.

It needs to be recalled, however, that the designations "pit" and "grave" were only chosen in order to differentiate in a simple fashion in the maps between pits *without* magnetically active objects⁴ (= "pits" in the maps) and pits *with* magnetically active objects (= "graves" in the maps). In *both* cases, we might end up excavating graves; in *both* cases, we also might be dealing only with unspecific former pits.

In Pepouza, wherever north-south oriented dipole anomalies with amplitudes of -40 nT to 130 nT showed up, former high temperature areas (e.g., ancient ovens, hearths and hypocausts) are probably indicated. However, dipole anomalies in a north-south direction can also be caused by magnetically active objects that rested a long time in the soil without magnetic disturbances and therefore adapted to the magnetic field of the earth.

Repeatedly, linear positive anomalies can be seen that are not caused by archaeological structures. Linear anomalies of up to -15 nT clearly represent the modern road network. Other anomalies are caused by geological structures, e.g., by a fading limestone stratum (Fig. 11.14), or others by the tracks of a plow (Fig. 11.11).

Team

The geophysical team comprised the geologists Christian Hübner and Stefan Giese of Freiburg, Germany, and the Turkish physics student Üzeyir Manavoğlu.

Unter den Oberflächen aller untersuchten Areale finden sich Anomalien mit positiven Amplituden bis 50 nT, die unter Berücksichtigung ihrer Form in den Abbildungen als ehemalige „Gruben“ angesprochen werden.

Dipol-Anomalien ohne Nord-Süd-Ausrichtung werden in den Plänen als „Grab“ bezeichnet: Sie finden sich nur in der Nekropolisfläche im Nordosten des Untersuchungsgebiets (Fig. 11.14-11.15) und im Bereich des Hypogaeums südlich der sogenannten „Basilika“-Terrasse (Fig. 11.11-12).

Allerdings ist festzuhalten, dass die Bezeichnungen „Grube“ und „Grab“ nur gewählt wurden, um in den Plänen möglichst einfach differenzieren zu können zwischen Gruben *ohne* magnetisch wirksame Objekte⁴ (= „Gruben“ in den Plänen) und Gruben *mit* magnetisch wirksamen Objekten (= „Gräbern“ in den Plänen). In *beiden* Fällen kann es sich um Gräber handeln, in *beiden* Fällen aber auch um unspezifische ehemalige Gruben.

Lagen in Pepouza Dipol-Anomalien mit Amplituden von -40 nT bis 130 nT vor und waren sie am natürlichen Magnetfeld in Nord-Süd-Richtung orientiert, so kann an einstige *Hochtemperaturbereiche* (zum Beispiel antike Öfen, Herde, Hypokausten) gedacht werden, ohne dass diese mit letzter Sicherheit behauptet werden können. Denn Dipol-Anomalien in Nord-Süd-Richtung können auch durch solche magnetisch wirksamen Objekte hervorgerufen werden, die lange genug magnetisch ungestört im Boden lagerten, um sich dem Erdmagnetfeld anpassen zu können.

Immer wieder begegnen lineare positive Anomalien, die kaum archäologischen Strukturen zuzuordnen sind. Eindeutig identifizierbar sind lineare Anomalien bis -15 nT, die das moderne Wegenetz abbilden. Andere Anomalien werden von geologischen Strukturen, zum Beispiel ausstreichenden Kalksteinschichten, hervorgerufen (Fig. 11.14), wieder andere von Pflugspuren (Fig. 11.11).

Team

Im geophysikalischen Team arbeiteten die Freiburger Diplomgeologen Christian Hübner und Stefan Giese sowie der türkische Physikstudent Üzeyir Manavoğlu.

⁴ Vor allem Ziegel und etliche Metalle sind magnetisch wirksam.

GEOMORPHOLOGY

Short Description of the Area under Investigation

As part of the Menderes massif, the area is a high plateau averaging 800 m altitude with gently rolling hills. It dates from the Tertiary Period. Mountain chains of in part more than 2,000 m altitude frame the plateau. On its western side, the mountain ranges are lower and much eroded because of the river valleys leading to the Aegean Sea. The valleys provide natural accesses to the plateau, whereas particularly in the north and east, the plateau is reached through mountain passes.

The northern and eastern mountain ranges are the upper accumulation area for the Banaz River, which cuts a canyon about 150 m deep into the plateau, and drains it into the Meander. At some places, the canyon widens to form a basin. The Pepouza settlement developed in one of these basins, which widens by several hundred meters. The fields cultivated by the *coloni* of the Tymion/Simoe imperial estate, on the other hand, were located on the plateau itself, north of Pepouza.

In the environs of Pepouza and of the Tymion/Simoe imperial estate, marble and massive limestone deposits occur, and to a lesser degree, also mica slate. About 70 km west of Uşak, around Kula, traces of Holocene volcanism can be seen.

Samples of Sediments

The geomorphological method used in the project allows us to infer (*pre*)historic agricultural activity by looking at specific traces of erosion in the landscape, i.e., by concentrating on samples from sediments at the foot of hills (see above Chapter 8). Close to Pepouza and to the Tymion imperial estate, sediment samples were taken for dating in a luminescence lab by means of optically stimulated luminescence (OSL). The lab results, which were not yet completed when this volume was printed, could assist in dating the beginning and the phases of agricultural activity on the land.

The *Tymion inscription* was found on the plateau, on a gentle incline, at the foot of which a well at the end of August 2003 had ground water at a depth of about 4 m. The soil, well suited to agricultural exploitation, is a fluffy substrate of clayey silt with only a small fraction of sand, which presumably rests on limestone. Sediment samples for OSL dating were taken at the foot of the incline, where the existence of a massive *colluvium* is suspected.

GEOMORPHOLOGIE

Kurzbeschreibung des Untersuchungsgebietes

Das Untersuchungsgebiet gehört zum Menderes-Massiv und präsentiert eine sanftwellige Plateaulandschaft aus dem Tertiär auf durchschnittlich 800 m ü. M.; Gebirgszüge von zum Teil über 2000 m Höhe begrenzen sie. Im Westen des Plateaus sind die Gebirgszüge durch in die Ägäis mündende Flussläufe und -täler stark aufgelöst und erreichen geringere Höhen. Diese Täler gewähren natürlichen Zugang zum Plateau, während Pässe vor allem im Norden und Osten den Weg auf das Plateau freigeben.

Die nördlichen und östlichen Gebirgszüge bilden das obere Einzugsgebiet des Banaz-Flusses. Dieser durchzieht die Plateaulandschaft in einem etwa 150 m tiefen Canyon und entwässert sie in den Großen Mäander. Stellenweise verbreiterte der Fluss das Canyon zu Talkesseln. In einem solchen, sich mehrere hundert Meter weitenden Kessel entstand die Siedlung Pepouza. Die von Kolonen bebauten Ackerflächen der Tymion-Simoe-Domäne dagegen wurden auf dem Plateau selbst angelegt, nördlich von Pepouza.

Im Umfeld Pepouzas und der Tymion-Simoe-Domäne stehen Marmor, mächtige Kalke und in geringerem Umfang Glimmerschiefer an. Etwa 70 km westlich von Uşak um Kula herum lässt sich holozäner Vulkanismus nachweisen.

Sedimentproben

Die innerhalb des Projektes angewandte geomorphologische Methode, die sich auf Bodenproben in Sedimenten an Hangfüßen konzentriert, erlaubt es, von bestimmten Erosionsspuren in der Landschaft auf (*prä*)historische menschliche Landnutzung zu schließen (siehe oben Kapitel 8). Im Rahmen dieser Methode wurden im Umfeld der beiden Siedlungskammern Pepouzas und der Tymion-Domäne Sedimentproben genommen, um sie mittels des noch relativ jungen Verfahrens der Optisch Stimulierten Lumineszenz (OSL) im Lumineszenzlabor zu datieren. Die Laborergebnisse, die zur Zeit der Drucklegung dieses Bandes noch ausstehen, sollen helfen, Beginn und Phasen bäuerlicher Nutzung zu datieren.

Der *Fundort der Tymion-Inschrift* ist auf einer sanft sich neigenden Plateauanhöhe gelegen, an deren Fuß ein Brunnen Ende August 2003 den Grundwasserspiegel in ca. 4 m Tiefe anzeigte. Der für landwirtschaftliche Nutzung bestens geeignete Boden stellt ein vermutlich auf Kalkstein aufliegendes schluffig-toniges Lockersubstrat mit

In the lab, the samples are examined for pollen and phytoliths, which might help to reconstruct the flora and the nature of grain crops in antiquity. Since at the same time the age of the sediment layers is determined via OSL, valuable glimpses into dated (pre)historic agricultural activities might be gained.

In *Pepouza* (Figs. 11.16-11.17), a sample for phytolithe analysis was taken at the northern edge of the canyon. From here, towards the south, the terrain cascades down to the river in several levels. (Pre)historic inhabitants of the *Pepouza* basin would have cultivated fields on the plateau as well as on the most northern areas of the basin, directly below the cliffs at the edge of the plateau. These areas were endangered by falling rocks and thus were not inviting for settlement. Similarly, areas bordering the riverbanks would have been used for agriculture. They were flood areas, so not safe for building homes. Enough space for settlement was offered on the different levels above the river, between the areas of agricultural cultivation.

For OSL dating, colluvial sediment samples were taken at the foot of inclines on the plateau, north of nearby *Pepouza*. Unlike the material at the location of the *Tymion* inscription, the substrate here often has a high portion of metamorphic rubble stones with minerals that presumably will be suitable for OSL.

Marble Quarries

From a macroscopic perspective, the petrographic characteristics (color, surface design, etc.) of the two ancient marble quarries in the canyon between *Pepouza* and *Cilandiras* do not show any differences. Only the clefs in the more eastern quarry are wider than in the western quarry, which lies at the edge of the city. This means that in the eastern quarry, bigger marble blocks and larger slabs could be harvested than in the quarry close to the city – an advantage that justified the higher transportation costs from the eastern quarry in the canyon into the city.

geringer Sandfraktion dar. Im Hangfußbereich dürfte ein mächtiges Kolluvium zu erwarten sein, weshalb dort Sedimentproben für die Lumineszenzdatierung (OSL) genommen wurden.

Sedimentproben werden im Labor auch auf Pollen- und Phytolithengehalt hin untersucht. Sie sollen helfen, Flora und Anbau von Getreidearten in der Antike zu rekonstruieren. Da gleichzeitig das Alter der umgebenden Sedimentschichten mittels OSL bestimmt wird, werden sich hoffentlich wertvolle Momentaufnahmen datierbarer (prä)historischer landwirtschaftlicher Nutzung ergeben.

In *Pepouza* (Fig. 11.16-11.17) wurde am nördlichen Canyonrand eine Probe zur Phytolithenanalyse genommen. Vom Fluss bis zum nördlichen Canyonrand steigt das Gelände über mehrere Höhengniveaus an. (Prä)historische Bewohner des *Pepouza*-Talkessels werden Felder auf dem Plateau sowie die nördlichsten Flächen innerhalb des Talkessels beackert haben, die unmittelbar an den auf das Plateau führenden Steilhang angrenzen. Diese Flächen sind von Steinschlag bedroht, eigneten sich also wenig zur Besiedlung, wohl aber zum bäuerlichen Anbau. Ähnlich werden Flächen direkt am Fluss landwirtschaftlich genutzt worden sein; diese standen in Gefahr, immer wieder überschwemmt zu werden, so dass auch hier Häuserbau nicht angeraten war. Gut siedeln ließ sich dagegen auf den über dem Fluss erhöhten Niveaus – zwischen den genannten Anbauflächen.

Zur Lumineszenzdatierung (OSL) wurden kolluviale Sedimentproben auf der nördlich von *Pepouza* gelegenen Plateaufläche genommen, wiederum in Hangfußbereichen. Der Lumineszenzdatierung kommt entgegen, dass das Substrat hier – anders als im Umkreis des Fundorts der *Tymion*-Inschrift – oft einen hohen Anteil metamorpher Gerölle mit zur Lumineszenzdatierung wahrscheinlich geeigneten Mineralien aufweist.

Marmorsteinbrüche

Die beiden antiken Marmorsteinbrüche im Canyon zwischen *Pepouza* und *Cilandiras* unterscheiden sich in ihren petrographischen Merkmalen (Farbe, Musterung etc.) bei makroskopischer Betrachtung nicht. Allerdings stellen sich die beiden Marmorvorkommen als verschieden geklüftet dar: Der Kluftabstand im westlichen der beiden Brüche unmittelbar am Stadtrand von *Pepouza* nimmt sich geringer aus als in dem östlichen. In dem östlichen Marmorsteinbruch vermochten antike Arbeiter mithin, größere Blöcke und Platten zu gewinnen, was den höheren Transportaufwand in die Stadt rechtfertigte.

Fig. 11.16 Pepouza basin (looking north)

Questions Relating to the Dating of the Pepouza Monastery

Pepouza's monastery was cut into the limestone rocks of the canyon's northern wall. Below the monastery, a slope of rubble developed over time with larger rocks on its surface that broke off the canyon's wall. Which of these rock slides pre- or postdated the founding of the monastery⁵ depends (a) on the dating of the monastery, which displays Byzantine graffiti and which, according to the literary sources, was inhabited *at least* until the 8th century and, according to ¹⁴C dating of a fragment of a wooden beam (see Chapter 12), even *at least* until the second half of the 9th century C.E. Soot on the ceilings of the monastery is also suitable for future ¹⁴C analyses in order to establish the age of the wood that was burned in the monastery.⁶ Furthermore, OSL in the future will assist in discovering when burned bricks or tiles were produced or in narrowing down the time when a mason mixed mortar to build a wall.⁷ (b) At least a lower part of the monastery's façade broke off only *after* the

Datierungsfragen zum Monasterium von Pepouza

Das Kloster von Pepouza wurde in den Kalkfelsen einer nördlichen Steilwand des Canyons gehauen. Unter dieser Wand bildete sich ein Haldenhang, auf dem größere Felsblöcke lagern, die einst aus der Wand ausbrachen. Welche dieser Felsstürze vor und welche nach der Klostergründung stattfanden,⁵ hängt ab (a) von der Datierung des Monasteriums, das byzantinische Graffiti aufweist und literarischen Quellen zufolge *mindestens* bis zum 8. Jahrhundert n. Chr. bewohnt wurde, einem ¹⁴C-Befund zufolge (s.u. Kapitel 12) *mindestens* bis in die zweite Hälfte des 9. Jahrhunderts n. Chr. Für naturwissenschaftliches Datieren bieten sich an den Klosterdecken auch Rußflächen an, die in einer zukünftigen Kampagne der ¹⁴C-Methode zugeführt werden können; auf diese Weise datierbar werden im Kloster verbrannte Hölzer.⁶ Ferner werden künftig mittels OSL die Herstellungsdaten gebrannter Ziegel bestimmt und der Vermauerungszeitpunkt von Mörtel eingegrenzt werden

⁵ Bei den CaCO₃-Steilwandfelsen das kosmogene Nuklid ⁴¹Ca zum sogenannten „Surface Exposure Dating“ heranzuziehen, lohnt nicht, da für dieses Nuklid der Skalenbereich von 20 bis 500 ka gilt.

⁶ Genau genommen das Datum des Fällens der Hölzer. Die Verbrennung zeitigt lediglich kleine Isotopeneffekte. – Ein Problem besteht freilich darin, dass die meisten (wenn nicht alle?) Rußflächen auf Calciumcarbonat aufliegen. Proben für ¹⁴C-Messungen können mit Beimengungen dieses CaCO₃-Untergrundes kontaminiert sein und entsprechend zu verfälschten Ergebnissen führen.

monastery had been founded, tearing away large parts of the lower floor A, as will be shown below from an archaeological perspective. (c) Theoretically, OSL could detect when a rock slide had covered the surface of the slope below the monastery. However, the technical effort to retrieve samples of the former surface below the rock slide would outweigh any gain.

Team

From the geomorphological and geoarchaeological perspectives, Dr. Markus Fuchs at the Department of Geomorphology, University of Bayreuth, Germany, explored the environs of Pepouza and of the location of the Tymion inscription for eight days. The Bayreuth luminescence laboratory undertakes the dating of the sediment samples. Prof. Brigitte Urban's laboratory at the Fachhochschule Nordostniedersachsen examines the sediment samples for pollen and phytoliths.

ARCHITECTURE

On the basis of archaeological to-scale drawings, our architect Radu Silviu Cotorobai (from Cluj and Berlin) produced digital three-dimensional models of the following objects:

- The cave above the Roman bridge in Pepouza (e.g., Fig. 10.5).
- Several architectural blocks. The computer easily restores damaged parts of architectural pieces (e.g., Figs. 10.27; 10.30; 10.32; 10.35).

The figures show screen shots of the animated models, which on the monitor can be viewed from different angles.

ARCHAEOLOGY

Buildings and Tombs

In the Pepouza area, the following structures were archaeologically documented, i.e., positioned on the map, measured, drawn to scale and photographed.

können.⁷ (b) Wie sogleich aus archäologischer Sicht zu beschreiben sein wird, stürzte zumindest ein unterer Teil der Fassade erst *nach* der Klostergründung ab und riss dabei weite Teile der unteren Klosteretage A mit in die Tiefe. (c) Theoretisch könnte mittels OSL datiert werden, wann ein Felssturz die Oberfläche des Haldenhangs abdunkelte. Allerdings würde es sich technisch aufwendig gestalten, unter der Felssturzmasse Proben der ehemaligen Oberfläche zu gewinnen.

Team

Dr. Markus Fuchs vom Lehrstuhl für Geomorphologie der Universität Bayreuth untersuchte während eines achttägigen Aufenthaltes die Umgebung der beiden Siedlungskammern aus geomorphologischer und geoarchäologischer Perspektive. Das Bayreuther Lumineszenzlabor datiert die Sedimentproben. Das Labor von Frau Prof. Brigitte Urban an der Fachhochschule Nordostniedersachsen untersucht Sedimentproben auf Pollen- und Phytolithengehalt.

ARCHITEKTUR

Digitale 3D-Modelle wurden auf der Basis maßstabsgetreuer archäologischer Zeichnungen von unserem Architekten Radu Silviu Cotorobai (Cluj und Berlin) erarbeitet von der

- Höhle oberhalb der römischen Brücke in Pepouza (z.B. Fig. 10.5) und von
- mehreren Architekturblöcken. Der Computer erlaubt es, beschädigte Architekturstücke zu ergänzen (z.B. Fig. 10.27; 10.30; 10.32; 10.35).

Die Abbildungen zeigen „Screen Shots“ der im Computer beweglichen Modelle.

ARCHÄOLOGIE

Gebäude und Grabbauten

Archäologisch dokumentiert, das heißt, in die Karte eingemessen, vermessen, maßstabsgetreu gezeichnet und fotografiert, wurden im Bereich von Pepouza

⁷ Wurde freilich ein Ziegel im Kloster lediglich wiederverwendet, so ergibt sich für die Klösternutzung nur ein *terminus post quem*. – Voraussetzung für OSL-Datierungen ist stets (das gilt auch für die anderen oben genannten Proben), dass (a) die Materialien eine mineralische Komponente von Quarzen oder Feldspäten in brauchbarer Kornfraktion enthalten. (b) Ziegel müssen bei der Herstellung ausreichend erhitzt worden sein. (c) Die Magerung des Mörtels muss hinreichend dem Tageslicht ausgesetzt gewesen sein, bevor sie beim Anrühren des Mörtels und Vermauern dem Licht entzogen wurde. Da nie bekannt ist, wie groß der zeitliche Abstand zwischen ausreichender Belichtung und Anrühren des Mörtels war, ergibt sich für das Herstellungsdatum des Mörtels lediglich ein *terminus ante quem non*. – Im Prinzip könnten mittels OSL auch die Brände im Kloster datiert werden; bestimmt würde der Zeitpunkt der letzten Erhitzung der Felswand (> 500° C während mehrerer Minuten). Jedoch weisen die Kalkstein-Felswände keine Feldspäte oder Quarze auf.

- Remains of two *buildings on the southern terrace* south of the river (Figs. 11.18-11.20; Fig. 11.18 displays the southernmost of the two).
- Remains of a *building* at the northern foot of the southern terrace.
- The Roman *villa rustica* on the plateau at the rim of the canyon, above the monastery (Fig. 11.8).
- An *arched tomb* east of the centrally located low-lying road, in the side of a dry streambed. It had been dug up and damaged by grave robbers in 2002/2003.
- Remains of a *building* south of the present-day village of Karayakuplu, east of the modern dirt road and of the nearby ancient roadway.
- Ancient *architectural blocks* in and close to a modern shack at the northern rim of the Pepouza basin.
- Additional remains of *houses* on the slope northwest of the Roman bridge.
- On the same slope, the *houses* that had already been documented in 2002 (see Chapter 10) were placed on the map.

All these structures will be treated in detail in a second volume. The same is true for the monastery. During the campaign of 2003, especially Dr. Richard Petrovsky and Dr. Bärbel Hanemann began archaeologically to document its levels B and C. The following is only a sketchy introduction.

Pepouza's Monastery with at Least Sixty-three Rooms⁸
(Figs. 11.21-11.26)

In the center of the monastery complex, on three floors (A, B and C), cells and other rooms are cut into the limestone rock. Numerous bearings for wooden beams, slit-like notches and holes for wooden posts and beams indicate various kinds of interior woodwork. A fire, which left numerous soot traces on all three stories, destroyed the wooden installations, of which only the negative "imprints" in the rock remain to hint at their existence.⁹

The builders of the monastery transformed a natural grotto into today's central half dome and smoothed its surface. The half dome roofs a spacious area, whose lower *cavea*, on storey A, is closed to the outside by a wall made of irregular stones

- die Strukturen zweier *Gebäude auf der Südterrasse* südlich des Flusses (Fig. 11.18-11.20; in Fig. 11.18 das südliche der beiden);
- ein *Gebäuderest* am nördlichen Fuß der Südterrasse;
- die römische *Villa Rustica* auf dem Plateau am Canyonrand über dem Kloster (Fig. 11.8);
- ein mit einem Bogen dekoriertes *Grab* in der östlichen Verlängerung des zentralen Hohlweges, das 2002/2003 Opfer einer Raubgrabung wurde;
- *Gebäudereste* südlich des heutigen Dorfes Karayakuplu, östlich des heutigen Fahrwegs und der nahen antiken Straßenführung;
- antike *Architekturblöcke* in und bei einer neuzeitlichen Hütte am Nordrand des Talkesels;
- weitere Reste von *Hangbauten* nordwestlich der römischen Brücke.
- Der bereits 2002 aufgenommene Hangbautenkomplex nordwestlich der römischen Brücke (s.o. Kapitel 10) wurde in die Karte eingemessen.

Die genannten Strukturen werden in einem zweiten Band detailliert behandelt werden. Dasselbe gilt vom Kloster. Vor allem Dr. Richard Petrovsky und Dr. Bärbel Hanemann begannen während der Feldkampagne 2003, seine Etagen B und C archäologisch aufzunehmen. Lediglich eine – keineswegs vollständige – Rundgangsskizze sei vorweggenommen:

Das Monasterium von Pepouza mit mindestens 63 Räumen⁸ (Fig. 11.21-11.26)

Im Zentrum des Klosterkomplexes finden sich auf drei Ebenen (A, B, C) Zellen und andere Räumlichkeiten in den Kalksteinfels gegraben. Zahlreiche Balkenauflagen, schlitzartige Einkerbungen, Balken- und Pfostenlöcher künden vom einstigen hölzernen Ausbau des Komplexes. Ein Klosterbrand, von dem zahlreiche Rußspuren auf allen drei Etagen zeugen, vernichtete die Holzeinbauten. Um sich ein Bild von diesen zu machen, ist das heutige Auge allein auf die Gesteinsspuren angewiesen.⁹

Die zentrale halbrunde Kuppel, ursprünglich eine natürliche Felsengrotte, wurde von den Erbauern des Klosters erweitert und gleichmäßig

⁸ Siehe unten: mindestens 63; d.h., 13 + 1 + 3 auf Ebene A, 2 + mindestens 26 auf Ebene B, 18 auf Ebene C.

⁹ Theoretisch könnten mehrere Brände gewütet haben, was noch nicht erwiesen ist. Die Ebenen B und C weisen insgesamt stärkere Brandspuren auf als A. Hölzer, die das Feuer nicht zerstörte, vernichtete die Zeit fast völlig.

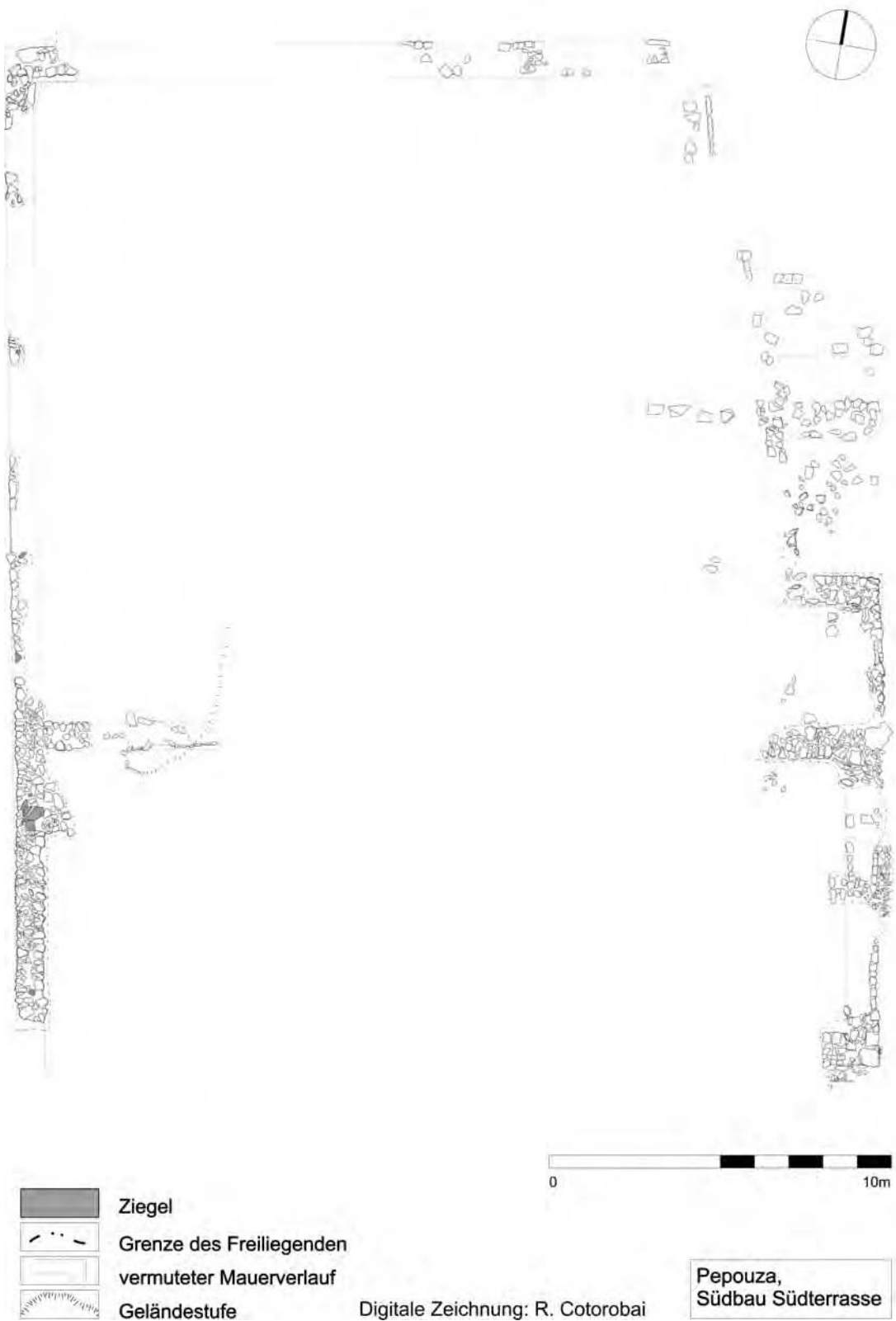

Fig. 11.18 Pepouza archaeological documentation of surface structures: the southern building on the southern terrace (cf. Fig. 11.10)

Fig. 11.19 Pepouza southern building on the southern terrace: reused slab in the western wall

Fig. 11.20 Pepouza northern building on the southern terrace: western wall

Fig.11.21 Pepouza monastery

and mortar. The wall (2.6 m high) rises to about the floor level of story B. That presumably means that the lower *cavea* (= room A3) was covered by a wooden ceiling, which rested on the wall and served as a wooden floor on level B. In order to climb to level B, the ancient inhabitants used steps that are cut into the rock in the southern part of room A3.

From A3, a doorway in the middle of the wall led outside onto a balcony extending the length of the façade in front of the rooms of story A. In front of A3, beneath the threshold, the remains of a beam that supported the balcony are preserved in the wall. The balcony in part was made of wood (as five rock-cut bearings for beams in front of A4-5 show) and in part was carved into the rock (as in front of A4 and A7-10). The rooms of the two other stories likewise were connected by such balconies extending along the façade, functioning as corridors between the rooms of each level.

The ancient visitor to the monastery probably climbed the balcony of *level A* with a winch-pulled lift (see below) or on a wooden staircase. The still recognizable rooms of level A were 6-9 m above the foot of the monastery's cliff. Because of rock slides, large parts of this story have been destroyed; especially the eastern side with entrances to the individual rooms is missing (for A1-13 see Chapter 12).

Level B represents a row of at least twenty-six rooms. B6 is located at the backside of the central

abgearbeitet. Die untere *Cavea* des Kuppelraums – auf Niveau A – wird von einer Mauer aus Bruchsteinen und Mörtel gegen außen abgeschlossen. Die Höhe der Mauer (2,6 m) erreicht etwa das Fußbodenniveau der Etage B: Vermutlich war die untere *Cavea* (= Raum A3) mit einer auf der Mauer aufliegenden Holzdecke geschlossen, welche auf Ebene B als Holzfußboden diente. Im südlichen Teil des Raumes A3 stiegen die Bewohner einst über Felsstufen zur Ebene B hinauf.

Ein Türdurchbruch in der Mauermitte führte von A3 hinaus auf einen Balkon, der als Korridor an der Fassade vor den Räumen der Etage A entlang lief. Vor A3 sind in der Mauer unterhalb der Türschwelle die Reste eines Stützbalkens des Balkons erhalten. Teilweise bestand dieser aus Holz, wie auch fünf in den Fels gehauene Balkenauflagen vor A4-5 zeigen, teilweise war er in den Fels eingearbeitet (so vor A4, A7-10). Auch die Räumlichkeiten der beiden anderen Etagen wurden je von einem solchen an der Fassade entlang führenden Korridor verbunden.

Der einstige Klosterbesucher wird mit einem Aufzug (s.u.) und/oder über eine hölzerne Treppe zum Balkon der *Ebene A* aufgestiegen sein. Die noch erkennbaren Räumlichkeiten der Ebene A lagen 6-9 m hoch über dem Fuß der Felswand. Durch Felssturz ist diese Ebene in großen Teilen zerstört; vor allem fehlt die Ostseite mit den Eingängen zu den einzelnen Räumen (zu A1-13 s.u. Kapitel 12).

dome area, and fifteen other rooms follow on both sides of the central area (B 1, 2, 3a-c, 4-5, 7-10, 11a-b and 12a-b). South of B12a, there is a row of at least nine additional rooms (B13-21), which today are extremely hard to reach. Since we have not yet entered them, they are not depicted in Fig. 11.27. Rooms B20–21 have masonry instead of rock-cut outer walls and are somewhat removed from the others (the distance to B19 is about 4.5 m).

Northeast of the monastery's three-story central part, which is depicted on the two floor plans, the monastic complex continues in two sets of rooms. The cliff wall here bends north. Behind the bend, three rooms on two levels are connected with each other. In this separate group of rooms, food for the monastery was smoked (N/A1 and N/B1-2, the northern group; see below Chapter 12). Another (at least today) separate set of three rooms on the level of story A is S/A1-3, which in 2003 had not yet been investigated.

Level B

In the central part, on *level B*, room B6 once was equipped with a wooden shelf and six niche shelves cut into the walls, with a wooden wall separating the room,¹⁰ and, in the northwestern corner, almost under the ceiling, with three stone eyelets for ropes. These and the wooden separating wall indicate that the northwestern part of the room was set apart as a stable or as a storage area. In the middle of B6, a hollow in the floor and an unusually large round hole (diameter 25 cm, depth 35 cm) in the ceiling once held a vertical tree trunk in place, which presumably could be turned (by a donkey) as a rope winch lifting objects from the foot of the cliff to the balconies. The hole in the ceiling could be well explained as the retainer for a spindle of a windlass.

Room B5 once was closed with a wooden door, whose frame was anchored in the ceiling and the walls. The walls (at least the southwestern one) were plastered with loam and equipped with wooden installations; at least two anchorages for wooden shelves can still be identified. In the northeastern wall, a soot-stained graffito represents a cross with v-shaped ends (cf. Chapter 7). A wide arched window opens to room B4.

Auf *Etage B* reihen sich mindestens sechsundzwanzig Räumlichkeiten aneinander. B6 befindet sich an der Rückseite des zentralen Kuppelraums, weitere fünfzehn Räume reihen sich seitlich an (B 1, 2, 3a-c, 4-5, 7-10, 11a-b, 12a-b). Südlich an B12a anschließend, sind mindestens neun weitere Räumlichkeiten (B13-21) heute nur schwer zu erklettern. Sie wurden von uns in 2003 noch nicht begangen und deshalb auch nicht in Fig. 11.27 dargestellt. B20-21 weisen gemauerte Außenwände auf und liegen etwas abseits (Abstand zu B19 ca. 4,5 m).

Nordöstlich des in den beiden Grundrisskizzen abgebildeten dreistöckigen Zentralkomplexes setzen sich – etwas abseits – die Klosteranlagen in zwei Gruppen von Räumen fort. Die Felswand knickt nordöstlich des Zentralkomplexes ab. Sie birgt hinter dem Knick drei auf zwei Etagen miteinander verbundene Räume, in denen Lebensmittel fürs Kloster geräuchert wurden (N/A1 und N/B1-2, die sog. Nordgruppe; s.u. Kapitel 12). Ein weiteres (zumindest heute) separates Ensemble bilden drei in 2003 noch nicht erforschte Räume auf der Höhe des Niveaus A (S/A1-3).

Ebene B

Im Zentralbereich, auf *Niveau B*, wies *Raum B6* einst ein hölzernes Regal, sechs in die Wände gegrabene Ablage-Nischen, eine raumteilende Holzwand¹⁰ sowie in der Nordwestecke knapp unter der Decke drei steinerne Ösen für Seile auf. Die hölzerne Trennwand und die Seilösen deuten darauf hin, dass der nordwestliche Teil des Raumes als Vorratskammer oder Stall abgetrennt war. In der Mitte von B6 hielten eine Vertiefung im Boden und ein ungewöhnlich großes rundes Loch (Durchmesser 25 cm, Tiefe 35 cm) in der Decke einst einen senkrechten Baumstamm in Position, der vermutlich als Seilwinde gedreht wurde, um (mit Eselskraft) Lasten vom Felsenfuß auf die Balkonplattform zu hieven. Das Deckenloch erklärt sich gut als Spindellager des Seilzugs.

Raum B5 wurde einst mit einer Holztür verschlossen; die Verankerung des Türrahmens in Decke und Wänden ist erkennbar. Der (zumindest an der Südwestwand) mit Lehm verputzte Raum war mit hölzernen Einbauten ausgestattet; identifizierbar sind mindestens zwei Regalhalterungen. Ein verrußter Graffito in der Nordostwand zeigt ein Kreuz mit V-förmigen Enden (vgl. Kapitel 7). Zu Raum B4 hinüber öffnet sich ein breites Bogenfenster.

¹⁰ Eine lange Kerbe (ca. 5 cm breit und tief) zieht sich in der nördlichen Hälfte der Westwand nahezu senkrecht die gesamte Wandhöhe hinauf und dürfte einen Raumteiler verankert haben.

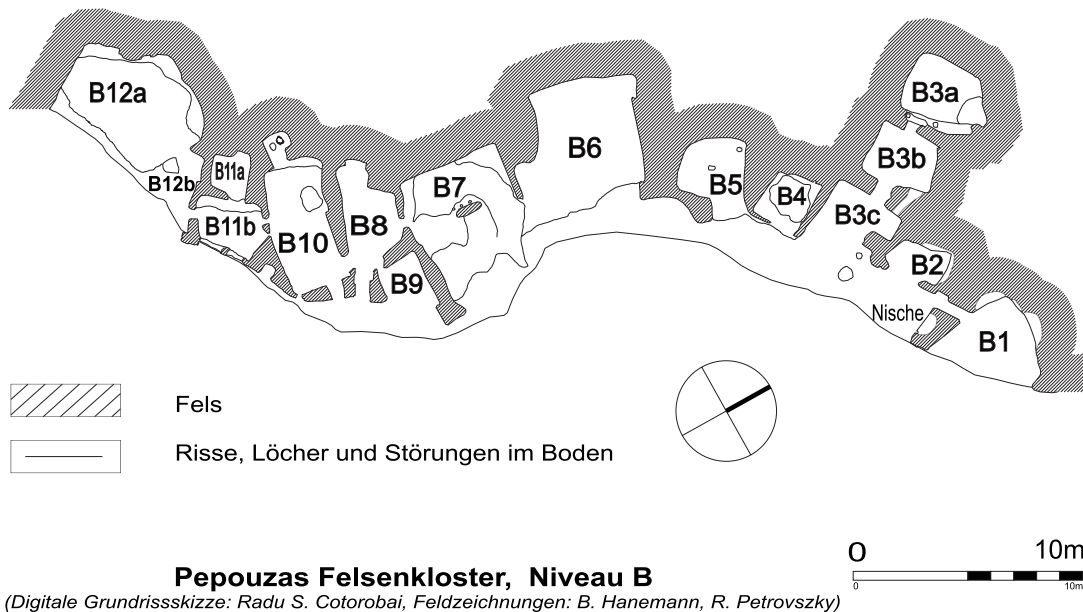

Fig. 11.27 Pepouza monastery: floor plan of level B

Fig. 11.28 Pepouza monastery: room B4

Room B4 (Fig. 11.28) once had a wooden ceiling. A wooden wall, anchored in holes for beams, separated B4 from the balcony. Shelves (four niches and a bench of 155-cm length \times 20-cm depth \times 30-cm height) were cut into the rock. In front of rooms 4 and 5, the balcony has deteriorated so that it can hardly be walked on anymore; maximally only 50 cm of its width is preserved.

Raum B4 (Fig. 11.28) war einst mit einer Holzdecke ausgekleidet und zum Balkon hin mit einer in Balkenlöchern verankerten Holzwand abgeschlossen. In den Fels gehauene Ablagen (vier Nischen und eine 155 cm lange, 20 cm tiefe, 30 cm hohe Bank) gehörten zum Inventar.

Der Balkon vor den Räumen 4 und 5 ist so weit abgebröckelt, dass er kaum noch begehbar ist. In der Breite sind maximal 50 cm erhalten.

Fig. 11.29 Pepouza monastery: rooms B3c, 3b, 3a

In front of B3a, the balcony still seems to be complete. The three rooms B3a-c are the most carefully crafted ones in the monastery. They also penetrate into the rock more deeply than the other rooms (Fig. 11.29; B3c: Figs. 11.30-11.31).

B3c (at least today) is open to the balcony. It was equipped with a wooden ceiling and loam floor. In the southwestern wall, in four holes all 70 cm above the ground, four bigger horizontal beams once were anchored parallel to each other, about 20 cm apart from each other. Was this a *kline* (day bed), a bench or a table? It was installed in the western corner and could have had a length of 155 cm; this is the length of the northwestern wall between this corner and the doorway between B3c and B3b. Most likely, it was a bench to sit on or a *kline* of about 80 × at most 155 cm. Above it, three soot-stained Byzantine crosses (with v-ends; cf. Chapter 7) are carved into the wall. The left, southern one is framed above its crossbar by a monogram (IC – XC for *Jesus Christos*) and the middle one analogously by the letters XX – X. The middle cross also has five little drill holes at the crossed section and at the ends of the crossbars, which possibly means that a metal cross was anchored here.

Vor den drei hintereinander liegenden Räumen B3a-c dagegen scheint der Balkon komplett erhalten zu sein. Die drei Räume präsentieren sich im Klosterkomplex als die am sorgfältigsten ausgearbeiteten. Tiefer als alle anderen Räume dringen sie in das Felsmassiv ein (Fig. 11.29; B3c: Fig. 11.30-11.31).

B3c, (zumindest heute) zum Balkon hin offen, war mit einer Holzdecke und Lehmbohlen ausgekleidet. In vier Löchern der Südwestwand waren einst vier größere Balken in regelmäßigen Abständen von etwa 20 cm verankert; die Wandlöcher präsentieren sich in einer waagrechten Linie 70 cm über dem Boden. War hier eine Kline, eine Bank oder ein Tisch eingebaut? Das Möbel war in der Westecke installiert; an der Nordwestwand standen ihm bis zum Durchgang zu B3b 155 cm zur Verfügung. Am ehesten handelte es sich um eine Sitzbank oder eine Kline mit einer Fläche von ca. 80 × maximal 155 cm. Über dem Möbel finden sich drei verwitterte byzantinische Kreuze (mit V-Enden; vgl. Kapitel 7) in die Wand geritzt. Das linke, südliche wird oberhalb seines Querbalkens von einem Monogramm (IC – XC für „Jesus Christus“) gerahmt; das mittlere analog von den

On the opposite side of the room, a u-shaped stone bench (40 cm wide, 50 cm high) invited the inhabitants to sit down. The area enclosed by the u-shape is 110×120 cm. A former wooden table left a round hollow in the floor (diameter ca. 1 m, depth ca. 10 cm). Above the bench, an arch-like window opens into B2; it had a wooden frame and could be closed with a wooden shutter.

Was B3c a dining room? Outside at the end of the balcony (in front of B2), an alcove for sitting could have accommodated an additional two or three persons. And in the *neighboring room B2* (Figs. 11.32-11.33), which is connected to B3c by a window (see above), a low stone bench at the wall of the window could also be used for sitting.¹¹ B2 once was equipped with wooden shelves. Without doubt, the whole ensemble served social purposes, but the refectory was somewhere else, in a more spacious room of the monastery (see below for B12a).

A wooden door and a carefully crafted funnel-like window connected B3c with the *storage room B3b* behind, in which several wide wooden shelves once were installed. From there, another doorway led into room B3a, which lies most deeply in the rock. The doorways and the funnel-shaped window between B3c and B3b ensured sufficient ventilation in both back rooms.

Via two steps, the visitor descends into the cooler room *B3a* and is surprised by a carefully rock-carved bed protruding from the southeast wall (180 cm long, 50 cm wide, 70 cm high; Fig. 11.34). The bed's head at the door has an 18-cm-long round hollow, the foot end a pillar-like protrusion, above which a lamp could be placed in a shallow niche in the wall. Directly under the ceiling, above the bed, another niche shelf was cut into the wall. On hot summer nights, did B3a serve as the comfortably cool bedroom of a privileged person (or, although improbable in view of the context, as a burial *cubiculum*)? A pit (115 cm long × 90 cm wide × 40 cm deep) in the floor could date from modern times and therefore cannot contribute to the interpretation.¹²

The tunnel-like access to *B1* (Fig. 11.35) once could be closed with a lockable door, situated at

Buchstaben XX – X. Es weist darüber hinaus fünf kleine Bohrungen am Schnittpunkt und am Ende der Kreuzesbalken auf. Möglicherweise war hier ein Metallkreuz verankert.

Auf der gegenüberliegenden Raumseite ließen die Bewohner sich auf einer 40 cm breiten und 50 cm hohen U-förmigen steinernen Bank nieder. Die von der U-Form umschlossene Fläche beträgt 110 × 120 cm; ein einstiger Holztisch hinterließ eine runde Vertiefung im Boden (Durchmesser ca. 100 cm, Tiefe ca. 10 cm). Über der Bank öffnet sich zu B2 hinüber ein bogenartiges Fenster, das hölzern gerahmt war und mit einem Holzladen geschlossen werden konnte.

Ist B3c als Speiseraum anzusprechen? In einer draußen am Ende des Balkons (vor B2) zum Sitzen ausgehöhelten Nische hätten ebenfalls zwei oder drei Personen Platz nehmen können. Auch im einstmals mit Holzregalen bestückten *Nachbarraum B2* (Fig. 11.32-11.33), der mit B3c durch ein Fenster verbunden ist (s.o.), lud an der Fensterwand eine niedrige Steinbank zum Sitzen ein.¹¹ Ohne Zweifel diente das geschilderte Ensemble der Geselligkeit. Doch kommt als Refektorium ein anderer, größerer Raum des Klosters in Frage (s.u. zu B12a).

Eine Holztür und ein sorgfältig ausgearbeitetes trichterförmiges Fenster verbanden B3c mit dem dahinter liegenden *Vorratsraum B3b*, in dem einst mehrere breite Holzregale installiert waren. Von dort führte ein weiterer Durchgang in den am tiefsten im Fels verborgenen Raum B3a. Die Türöffnungen und das trichterförmige Fenster zwischen B3c und B3b sorgten für Ventilation in beiden Hinterräumen.

Über zwei Stufen steigt der Besucher in den kühleren Raum *B3a* hinab und wird von einem an der Südostwand sorgfältig ausgehöhelten Steinbett (180 cm lang, 50 cm breit, 70 cm hoch; Fig. 11.34) überrascht. Während das Kopfende an der Tür durch eine runde Mulde von 18 cm Durchmesser gekennzeichnet ist, schmückt das Fußende ein pfeilerartiger Vorsprung, der oben in eine schmale Wandnische einmündet; in dieser konnte eine Lampe abgestellt werden. Eine weitere Ablage-Nische befindet sich über dem Bett unmittelbar unter der Decke. Diente B3a in heißen Sommernächten

¹¹ B2: Wie in C6, C16 und C17 (s.u.) führt ein Abfluss zum Balkon-Korridor hinaus. Der Raum war mit einer Holztür verschließbar (Türangellöcher). Die östliche Türwange wurde erst später ausgebrochen. Ebenfalls *nach* dem Brand wurden drei helle Graffiti in die Korridorwand zwischen B2 und B3 eingeritzt (ein Kreis neben zwei einfachen Kreuzen) sowie in B2 die Nischen in der Nordost- und Nordwestwand (siehe Plan Fig. 11.27) ausgehauen bzw. nachgearbeitet (helles, nicht-verrußtes Gestein). Nicht zuletzt verraten grobe grün glasierte Keramikscherben eines Tellers oder einer Schale sekundäre Nutzung von B2.

Fig.11.32 Pepouza monastery: room B2

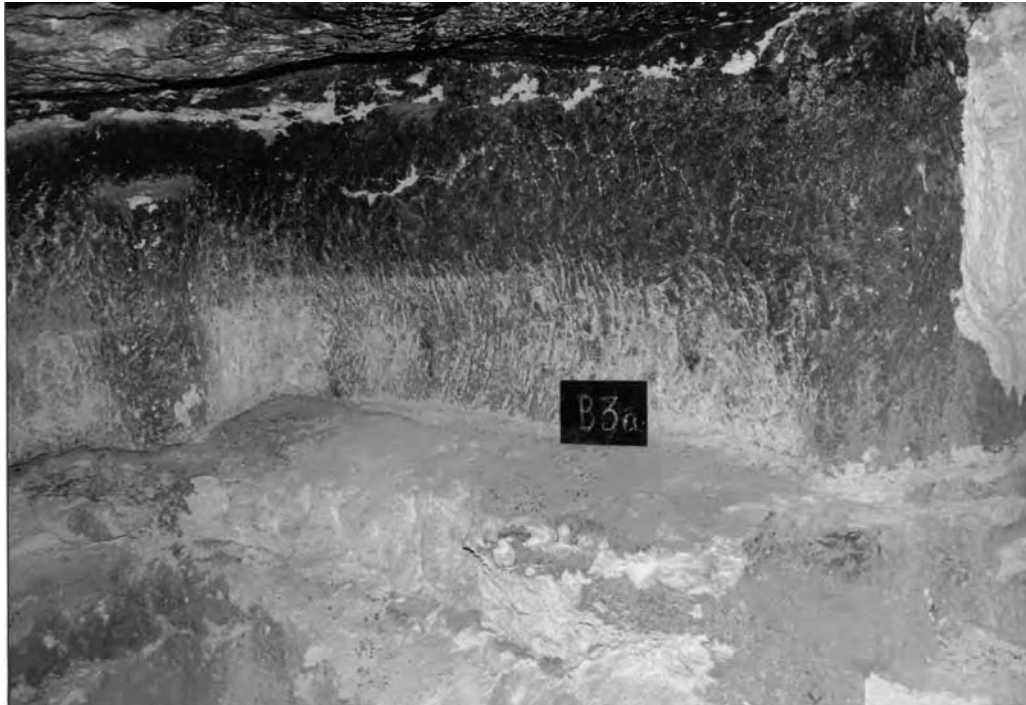

Fig. 11.34 Pepouza monastery: stone bed in room B3a

the end of story B. Room B1 possibly guarded valuable objects. Inside, there were two large niche shelves, and holes for beams held wooden installations. The floor was leveled with loam. The

als angenehm klimatisiertes Schlafgemach eines Privilegierten (oder – aufgrund des Kontexts wenig wahrscheinlich – als Totencubiculum)? Eine Grube (115 cm lang, 90 cm breit, 40 cm tief) im Fußboden

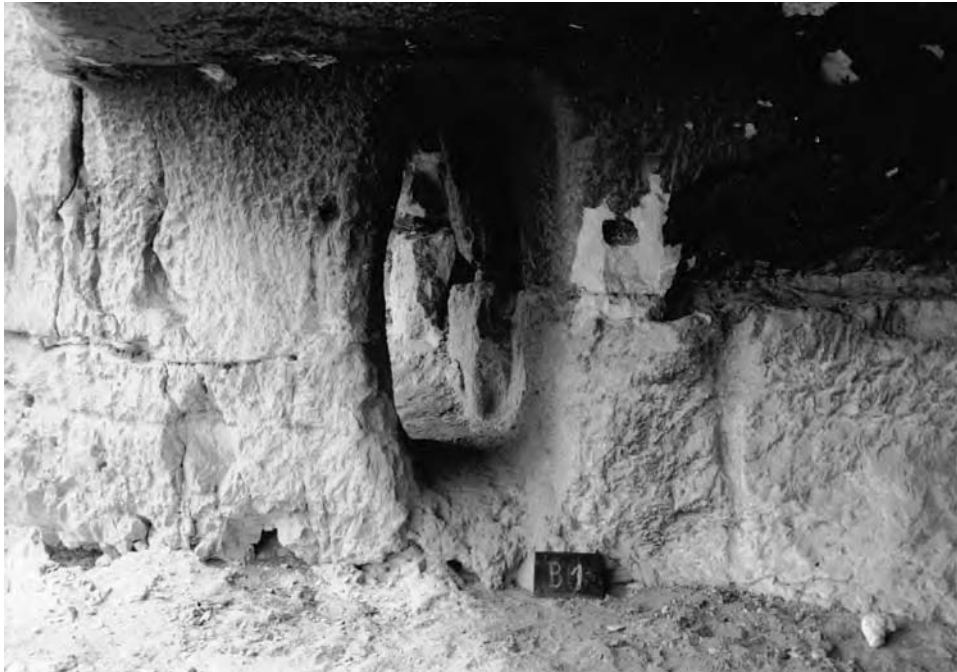

Fig. 11.36 Pepouza monastery: room B1

southeastern part of the room has been torn away by rock slides. The balcony on level B ended at the tunnel-like access to B1 and at the alcove south of it (Fig. 11.36).

We turn to the rooms on the opposite side, south of the domed central area. B7 seems always to have been open to the central area. The southern wall has two niches; on the floor, traces of covering loam can be seen, besides fragments of ceramics, wood, brick or tiles. Four horizontal wooden beams once branched off a massive stone pillar, which supports the ceiling in the middle of the room. The end of one of these beams rested on a 1.5-m-high support in the middle of the western wall. Between the middle pillar and the southern wall, three vertical thin wooden posts once were lined up in a row; their anchoring holes in the ceiling are preserved. B7 presumably was subdivided into different compartments (animal stalls?).

B7 is connected to B8 by a narrow, high window, whose lower part in modern times was broken and widened. Similarly, B8 and B9 are connected with

könnte modernen Datums sein und vermag zur Deutung deshalb nichts beizutragen.¹²

Der tunnelartige Zugang zu B1 (Fig. 11.35) ließ sich einst mit einer abschließbaren Tür versperren; am Ende der Etage B gelegen, hütete der Raum B1 möglicherweise wertvollere Gegenstände. Im Inneren dienten zwei große Nischen der Ablage; Balkenlöcher deuten auf Holzeinbauten. Der Boden war mit Lehm belegt. Der südöstliche Teil des Raums fiel dem Felssturz zum Opfer. Der Balkon der Ebene B endete vor dem tunnelartigen Zugang zu B1 und der südlich anschließenden Sitznische (Fig. 11.36).

Wenden wir uns den Räumen auf der anderen, südlichen Seite des zentralen Kuppelraums zu. B7 war zum Kuppelraum hin, wie es scheint, offen. In die Südwand sind zwei Nischen eingelassen, auf dem Fußboden Spuren von Lehmbeleg erhalten, ferner Ziegel-, Keramik- und Holzbruchstücke. Ein massiver Pfeiler aus Fels stützt die Mitte der Decke. Von ihm gingen einst vier waagerechte Balken aus; einer davon traf in 1,50 m Höhe auf die Mitte der Westwand und lag dort auf. Zwischen dem Mittel-

¹² Der Türdurchlass zwischen B3a und B3b war einst durch eine Holztür verschließbar (Türangellöcher). Ebenfalls konnte ein besser ventilierendes Gitter in diesem Türdurchlass verankert werden, wie (neuzeitliche?) Spuren ver-raten. Diente B3a in späterer Zeit (vgl. die Sekundärbenutzung auch von B2) als Stall? – Die Hypothese eines Toten-cubiculum kann dagegen für eine prä-monasterielle Periode durchgehalten werden: Ein altes, gut ausgearbeitetes Dreikammer-Cubiculum war zur Zeit des Klosterbaus als Grabbau bereits ausgeraubt und aufgelassen worden, so dass es von den Erbauern des Klosters in ihren Bau integriert wurde. Erklären würde sich, dass B3a-c sich sorgfältiger ausgearbeitet präsentieren als alle anderen Klosterräume (s.o.).

a narrow door-like passage. Towards the balcony, B8 once could be closed off with a door in case of bad weather; the holes of the door hinges are preserved.

The little room B9 also seems to have been closed towards the east, i.e., towards the balcony. At the eastern end of the northern wall, the remains of an eastern wall can be seen, which resemble the side of a doorway; in the ceiling, the hole of a door hinge is recognizable. B9 has numerous holes for beams, suggesting wooden shelves. One of the rock-cut niche shelves measures the unusual length of 155 cm. The floor was leveled with loam.

In B8 (Figs. 11.37-11.39), sometime before the monastery's fire, three simple, now soot-covered, crosses were carved into both sides of the doorway that leads to B7: two into the right and one into the door's left side. Traces of a loam floor remain. In the west, in the back, B8 ends in an apse-like rectangle. On the rectangle's left, southern side, a square niche shelf is cut into the wall. Three wooden shelves once were attached to the western, back wall of the rectangle, as can be inferred from the side walls of this "apse," where three holes for timber on each side correspond to each other. Where the room passes into the apse, a rectangular hole for a beam in the ceiling and a vertical deep groove, running along the entire height of the southern wall, indicate that the apse apparently was separated from the rest of the room by a wooden wall; it served as a large closet.

Similarly to B8, the back of B10 (570x245 cm; Fig. 11.40) ends in a narrow apse, whose floor was about 10 cm higher than the level of the rest of the room. At the back of the apse, where the flooring rises even higher to form a rounded step, a wooden shelf once was installed. A cultic function is possible (a prayer and altar niche? B10 as a chapel?). A simple cross was carved into the northern, outer side of the balcony door and painted with a reddish-brown line (original paint?); soot indicates a date for the graffito before the monastery's fire. Inside of B10, beside this door, in the middle of the eastern wall, a niche shelf was carefully cut into the wall about 1 m above the floor (34 cm wide x 36 cm high).¹³ Beside it, towards the south, a narrow window opens, which on the balcony's side is finely crafted.¹⁴ The ceiling of B10 was chiseled with relative care; only a few areas are slightly uneven. The floor was covered and leveled like in the neighboring rooms. Once, a wooden post stood in the eastern part of the room, and in the southwest and northeast corners, wooden corner shelves were installed.

pfeiler und der Südwand standen einstmals drei senkrechte dünne Holzpfosten in einer Linie; ihre Verankerungslöcher in der Decke sind erhalten. Zu vermuten ist, dass B7 in verschiedene Bereiche (Stallboxen?) unterteilt war.

Von B7 zu B8 hinüber öffnet sich ein schmales, hohes Fenster, das im unteren Bereich in der Neuzeit ausgebrochen wurde. Auch B8 und B9 sind durch einen schmalen türartigen Durchbruch miteinander verbunden. Zum Balkon hin konnte B8 einst mit einer Tür verschlossen werden (Türangelöcher), so dass das Innere vor der Witterung geschützt war.

Der kleine Raum B9 scheint zum Balkon hin ebenfalls geschlossen gewesen zu sein: Am östlichen Ende der Nordwand sind Reste einer zum Balkon hin abriegelnden Ostwand erhalten, die an eine Türwange erinnern; an der Decke ist darüber hinaus ein Türangelloch erkennbar. B9 fällt durch zahlreiche balken tragende Löcher auf, die auf Regale schließen lassen. Eine der Ablage-Nischen bemisst sich in der Länge auf außergewöhnliche 155 cm. Unebenheiten im Boden von B9 wurden durch Lehmbeleg ausgeglichen.

In B8 (Fig. 11.37-11.39) wurden in beide Wangen der zu B7 hinüberführenden Türe irgendwann vor dem Klosterbrand drei einfache Kreuze gepickt, rechts zwei, links eines; sie weisen Rußspuren auf. Auf dem Boden erhielten sich Spuren von Lehmbeleg. B8 endet rückwärtig im Westen in einem apsisartigen Rechteck. Dieses weist auf seiner linken, südlichen Seite eine quadratische in die Felswand gehauene Ablage-Nische auf. An der westlichen Rückwand des Rechtecks waren einst drei Regalböden fixiert, wie je drei sich entsprechende Balkenlöcher in den Seiten der „Apsis“ nahelegen. Im Übergang des Raums zur „Apsis“ sind ein rechteckiges Balkenloch an der Decke und eine senkrechte tiefe Kerbe an der Südwand sichtbar, die sich über die gesamte Höhe der Wand zieht: Die „Apsis“ war augenscheinlich vom Rest des Raumes durch eine Holzwand getrennt und diente als großer Schrank.

Ähnlich wie B8 endet B10 (570 × 245 cm; Fig. 11.40) rückwärtig in einer schmalen Apsis, deren Boden gegenüber dem Raumniveau um ca. 10 cm erhöht ist. An der Rückwand der Apsis steigt der Boden sockelartig an; darüber war einst eine hölzerne Ablage installiert. Eine kultische Funktion ist möglich (Gebets- und Altarnische? B10 eine Kapelle?). Ein einfaches Kreuz wurde in die Außenseite der nördlichen Balkontürwange eingeritzt und mit einer rotbraunen Linie nachgemalt (originale Farbreste?); Ruß belegt Provenienz aus der Zeit vor

Fig. 11.37 Pepouza monastery: room B8, southeastern part

In the northern wall of B10, a well-crafted doorway for a wooden door opens towards B8. Since B10 and B8 were connected with a door, and the balcony entrance to B8 is also marked with crosses, the question arises whether or not B8 served as a side room to the possible chapel in B10.¹³ Furthermore, it is unclear (a) whether the central domed area only served as a central courtyard, or whether it additionally fulfilled cultic purposes, which in my opinion is unlikely. (b) In case it also served cultic functions, what was the relationship between the domed cultic area in the center and the chapel in B10?

A wooden door connected *room B11b* and the balcony. In front of B11b, the balcony now has been torn away by rock slides. Sometime before the monastery's fire, a simple cross and the Greek letters of an inscription, which today is mostly worn away, were carved at eye level into the northeastern side of this door. In the western corner of the room, a wooden corner shelf once was installed. In the lower part of the northwestern wall, the rock protrudes into a step-like shelf, which also could have served as a bench.

dem Klosterbrand. Innen in B10 wurde neben der Tür, in der Mitte der Ostwand, in ca. 1 m Höhe eine Ablage-Wandnische sorgfältig ausgearbeitet (34 cm breit; 36 cm hoch),¹³ südlich daneben ein schmales Fenster angelegt, das an der Balkonseite fein bearbeitet ist.¹⁴ Die Decke von B10 wurde relativ sorgfältig ausgehauen, so dass nur leichte Unebenheiten erkennbar sind. Der Boden war wieder belegt wie in den Nachbarräumen. Einstmals stand ein Holzpfeiler im östlichen Drittel des Raums, und in die Südwest- und die Nordostecke waren hölzerne Eckregale eingebaut.

In der Nordwand von B10 öffnet sich ein gut ausgearbeiteter Durchbruch für eine Holztür hin zu B8. Da auch B8 an seinem Balkoneingang mit Kreuzen markiert ist und B10 und B8 durch eine Tür miteinander verbunden waren, stellt sich die Frage, ob B8 funktional auf die mögliche Kapelle B10 ausgerichtet war.¹⁵ Offen ist auch, ob der zentrale Kuppelraum nicht nur als Verkehrsfläche mit der Funktion eines Hofes genutzt wurde, sondern – m.E. unwahrscheinlich – auch kultischen

¹³ Auch hier kultische Funktion? Die durch den Felsenkontext nahegelegte West-Ausrichtung der Apsis stellt kein Problem dar, wie z.B. der Kirchbau von SS. Giovanni e Paolo am Clivus Scauri in Rom belegt.

¹⁴ Nur wenige Fenster des Klosters weisen, soweit heute noch ersichtlich, zum Balkon hinaus. Die meisten Fensteröffnungen verbinden die Räume untereinander und konnten z.T. mit Holzläden verschlossen werden, wie Angellöcher belegen (z.B. zwischen B2/B3c und C17/C18).

¹⁵ Zu gottesdienstlichen Räumen mit Nebenzimmern vgl. zum Beispiel Lampe, *Die stadtrömischen Christen*, 308 mit Anm. 26; englische Ausgabe: Lampe, *From Paul to Valentinus*, 367-68 mit Anm. 8.

Fig. 11.40 Pepouza monastery: room B10 with apse in the background

Fig. 11.41 Pepouza monastery: room B12a with B12b in background

The windowless *back room B11a* was equipped with a loam floor and a wood ceiling. It could have been used as a sleeping room.

So far, *room B12a* (Figs. 11.41-11.42) seems to be the largest on level B. Its walls are partially well chiseled. More ceramic shards can be found than in the other rooms of the monastery's central region, as well as animal bones and waste humus. Most likely the refectory was located here. As a meeting room, it easily accommodated as many people as the social room B3c, its neighboring room B2 and the sitting alcove in front of B2 all together. The lower part of the northwestern wall of B12a protrudes like a bench, inviting people to sit down.

In front of B12a, the balcony has entirely broken away, as has the southeastern wall of B12a. To the southeast, the evenly chipped stone ceiling extends beyond the broken off edge of the floor, which means that originally the room was larger than today's floor plan indicates. Beams and wickerwork once were installed under the ceiling as protection from falling rock pieces. A wooden pillar supported the middle of the ceiling.

Two passages connect B12a with the *vestibule B12b* (Fig. 11.41), which lies on the level of the balcony and about 65 cm higher than B12a. The northwestern passage originally was a window (90×60 cm), through which presumably food was served, because the northwestern part (90×100 cm) of the vestibule room had two wooden shelves, as can be inferred from rock-cut horizontal slits for boards. Once, a southeastern wall closed off the little room from the balcony; only a small part of the end of this wall at the edge is preserved. Likewise, a balcony door has been lost.¹⁶ B12b served the meeting room of B12a as an entrance hall with storage space.

Zwecken diente und wie dann das Verhältnis eines kultischen Kuppelraums zu einer Kapelle in B10 zu beschreiben wäre.

Raum B11b wurde vom (heute hier abgestürzten) Balkon aus durch eine Holztür betreten. Ein einfaches Kreuz und griechische Buchstabenritzungen einer weitgehend zerstörten Inschrift aus der Zeit vor dem Klosterbrand zieren in Augenhöhe die nordöstliche Türwange. In die Westecke des Raums war einst ein hölzernes Eckregal eingebaut. Eine aus dem Fels der Nordwestwand gehauene sockelartige Ablage lud auch zum Sitzen ein.

Der fensterlose *Hinterraum B11a* war mit Lehm-bodenbelag und Holzdecke ausgestattet. Der Raum könnte als Schlafgemach gedient haben.

Raum B12a (Fig. 11.41-11.42) stellt sich als bislang größter der Etage B dar. Seine Wände sind zum Teil gut bossiert. Er birgt Keramikscherben in größerer Zahl als die anderen Räume des klösterlichen Zentralbereichs, dazu Tierknochen und Abfallhumus. Das Refektorium ist am ehesten hier zu suchen. Als Versammlungsraum fasste B12a leicht so viele Leute wie der auch der Geselligkeit dienende (s.o.) Raum B3c, sein Nachbarraum B2 und die Sitznische vor B2 *zusammen*. Zum Sitzen einladend, springt die Nordwestwand von B12a in ihrem unteren Bereich bankartig vor.

Die Südostwand von B12a zum hier gänzlich weggebrochenen Balkon hin ist zerstört. Die regelmäßig abgearbeitete Decke von B12a ragt über die Abbruchkante hinaus; der Raum war mithin größer, als der erhaltene Grundriss anzeigt. Unter der Decke eingezogene Balken und Flechtwerk schützten einst vor sich ablösenden Felsstücken. In der Mitte des Raums stützte ein hölzerner Pfeiler.

Zwei Durchgänge führen von B12a in den ca. 65 cm höher gelegenen *Vorraum B12b* (Fig. 11.41), dessen Niveau auf dem des Balkons liegt. Der nordwestliche der beiden Durchgänge war ursprünglich ein Fenster (90 × 60 cm) oder eine Durchreiche. Der gesamte nordwestliche Teil des Raums (90 × 100 cm) war als Abstelllecke ausgestaltet, in die zwei Holzregale eingebaut waren (waagerechte Bretterschlitz im Fels). Einst schloss eine Südostwand, von der nur der Ansatz einer Ecke erhalten ist, den kleinen Raum zum Balkon hin ab. Verloren ist auch eine Balkontür.¹⁶ B12b diente dem Versammlungsraum B12a als Eingangsflur mit Abstellflächen.

¹⁶ B11b konnte ursprünglich nicht von B12b aus betreten werden. Erst nach dem Brand, als der Balkon-Korridor nicht mehr existierte, wurde ein begehbare Durchbruch (keine Rußspuren) geschaffen.

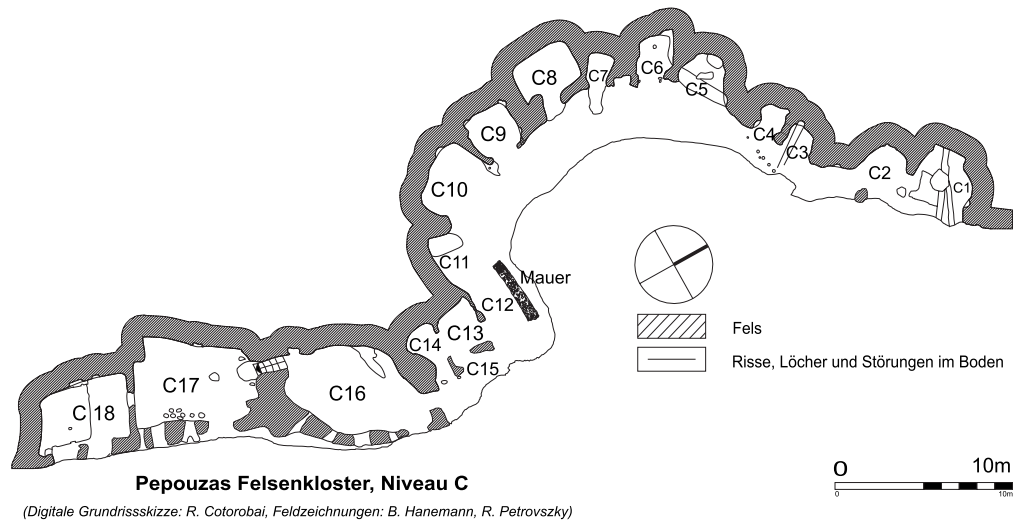

Fig. 11.43 Pepouza monastery: floor plan level C

Level C

Whereas levels A and B are separated by 2–3 m of solid rock, the limestone layer between stories B and C is at most only 2 m thick. On the upper *floor C*, there is a row of eighteen rooms (Fig. 11.43). Only the essentials and interpretative hypotheses are offered here, because detailed publication is scheduled for a later date.

Besides storage space, level B accommodated several commonly used rooms: the central domed area, the refectory and meeting room of B12a, a smaller social area in B3c, the windlass in B6 with a side room or stable, and presumably a chapel in B10. On level C, among other accommodations, were smaller cells for individual living (C1, 2, 7?, 9, 10?, 11?, 12, 13, 14, 15?). Only the large and for this monastery unusually high-ceilinged rooms C17-18 have a more representative character on level C.

Looking for the abbot's quarters, one most likely ends up in *room C18* (Figs. 11.44-11.45). The floor and the walls are rather finely chipped. The floor was leveled with loam, covering natural cracks in the rock. Numerous niche shelves are cut into the walls. Under the biggest niche (height 110 cm, width at the bottom part 110 cm, depth up to 45 cm), which is well crafted, a low step could be used for kneeling. This ensemble in the western wall, which is unparalleled in the building complex, presumably served as an altar niche with a kneeling bench. Five holes for beams, lined up in the southern wall, all 1 m above the floor, probably belonged to a bed or table.

Ebene C

Während 2-3 m Fels die Ebenen A und B voneinander trennen, misst die Gesteinsschicht zwischen den Etagen B und C nur maximal 2 m. Auf der obersten *Etage C* reißen sich noch einmal achtzehn Räume aneinander (Fig. 11.43). Um der detaillierten Publikation nicht vorzugreifen, skizziere ich lediglich Wesentliches und biete Interpretations-hypothesen an.

Ebene B bot neben Vorrats- und Abstellmöglichkeiten mehrere gemeinschaftlich genutzte Räume an: den zentralen Kuppelraum, den Versammlungsraum/Refektorium in B12a, den demgegenüber kleineren Bereich für Geselligkeit in B3c, die Seilwinde in B6 mit einem Nebenglass oder Stall, darüber hinaus eine Kapelle wohl in B10. Auf Ebene C dagegen finden unter anderem kleinere Wohnzellen (C1, 2, 7?, 9, 10?, 11?, 12, 13, 14, 15?) Platz. Lediglich die großen und für den Klosterkomplex ungewöhnlich hohen Räume C17-18 nehmen auf Etage C einen repräsentativeren Charakter an.

Suchten wir nach einer Zelle des Abtes, so böte sich am ehesten *Raum C18* an (Fig. 11.44-11.45). Boden und Wände sind relativ fein bossiert, der Boden mit einem Lehmestrich belegt, der natürliche Unebenheiten und Fugen abdeckt. Zahlreiche Ablage-Nischen sind in die Wände eingelassen. Unter der gut ausgearbeiteten größten (Höhe 110 cm, Breite unten 110 cm, Tiefe bis 45 cm) lädt ein niedriger Sockel zum Knien ein: Dieses Ensemble in der Westwand, im Gebäude

A wooden wall presumably divided the room in two rectangular halves, a northern and a southern one, as can be inferred from traces of a wooden door in the middle of room C18 (a hole for a hinge can be seen in front of the western wall, and an indentation for a threshold measures about 70 cm). The partitioning wall followed along the length of a low step in the floor. Both sub-rooms had access to the (today destroyed) balcony through a wooden door each. The view from here is magnificent. C18 is situated higher than all the other rooms of the monastery.

From C18, via a step in a wall opening that could be closed with a wooden shutter, the ancient inhabitants descended about 1.3 m to C17 (Fig. 11.46). In the loam floor of C17, two large and irregular depressions are covered with a loamy-clayey coating, which means that water once stood there. Two drains emptied towards the balcony. At least the northern one of the two wooden balcony doors could be locked from the inside, as can be inferred from a stone eyelet in the middle of the door's side. Between both doors, along the southeastern wall, a rather long wooden construction was once installed, as is indicated by nine holes in the floor (diameter 20–21 cm, depth ca. 10 cm) and by at least seventeen small-sized indentations in the wall. What was done with water here needs further study.

ohne Parallele, diente vermutlich als Altarnische mit Kniebank. Fünf in 1 m Höhe über dem Boden in einer Reihe angeordnete Balkenlöcher in der Südwand gehörten wohl zu einem Bett oder Tisch.

Vermutlich teilte eine an einer Bodenstufe entlanglaufende Holzwand den Raum in zwei rechteckige Hälften, in ein nördliches und ein südliches Zimmer: Eine ca. 70 cm breite Holztür (Angeloch vor der Westwand, Aussparung für eine Schwelle) verband beide Raumhälften. Beide konnten darüber hinaus durch je eine eigene Holztür zum (heute zerstörten) Balkon hin verlassen werden. Der Ausblick von hier oben ist grandios: C18 liegt von allen Räumlichkeiten des Klosters am höchsten.

Von C18 stieg der Bewohner über eine Trittstufe etwa 130 cm hinab nach C17 (Fig. 11.46); der Wanddurchgang ließ sich mit einem Holzladen verschließen. Im Lehmestrich von C17 sind zwei große unregelmäßige Vertiefungen von einer feinen Lehm-Ton-Schicht überzogen: Hier stand einstmal Wasser. Zwei Abflüsse ergossen sich zum Balkon hin. Zumindest für die nördliche der beiden zum Balkon hinausführenden Holztüren lässt sich noch zeigen, dass sie von innen versperrt werden konnte (im Türstock auf halber Höhe eine steinerne Öse). Zwischen den beiden Türen zog sich an der Südostwand eine längere Holzkonstruktion entlang, wie

Fig. 11.45 Pepouza monastery: room C18 – niche in western wall

Fig. 11.46 Pepouza monastery: room C17

The northern door is surprising with its column-like sides; the function of the room possibly transcended mere practicality. The walls and the floor are carefully worked. A large niche shelf is located in the center of the northwestern wall. Was this an area for enjoying long steam baths?

C16 (Fig. 11.47) is situated again lower than *C17* (by ca. 175 cm). If any monk in *C17* wanted to reach *C16* from within the building, instead of using the outside balcony corridor, he had to duck into an only 1.3-m high stairway passage. In *C16* water again played a role. A wide channel-like drain is cut into the floor of the northwestern corner and continues, in part under the floor, in the direction of the balcony. In the south of the room, east of the staircase going up to *C17*, a shell-like shape was sculpted at the transition between the ceiling and the wall. Was *C17/C16* a bathing complex? Could those who took steam baths in *C17* cool off with cold water in *C16*? Can the staircase passage between *C17* and *C16* inside the building, which in view of the balcony corridor outside is superfluous, be explained in this way? Apart from the sculptured shell, the walls of *C16* are only roughly hewn, and the loam floor as well as the ceiling is very irregular. Possibly there was little interest in staying longer in this cave. Four vertical beams,

neun Löcher im Boden (20-21 cm Durchmesser, ca. 10 cm Tiefe) und mindestens siebzehn kleine Aussparungen in der Wand nahelegen. Was hier mit Wasser getrieben wurde, bedarf weiterer Untersuchung. Die nördliche Tür überrascht durch ihre säulenartig ausgearbeiteten Wangen: Hier sollte es möglicherweise nicht nur funktional zugehen. Wände und Boden des Raums sind sorgfältig bearbeitet. Eine große Ablage-Nische wurde in die Mitte der Nordwestwand platziert. Haben wir eine Badestube vor uns, in der im dampfenden Bade man länger sich aufhielt?

Nochmals tiefer (ca. 175 cm) als *C17* liegt *C16*. Wollten die Bewohner nicht den Balkon-Korridor benutzen, sondern im Innern von *C17* nach *C16* gelangen, stiegen sie gebückt durch einen nur 130 cm hohen Treppenniedergang nach *C16* hinunter (Fig. 11.47), wo erneut Wasser eine Rolle spielte: In den Boden der Nordwestecke ist eine breite kanalartige Rinne eingefurcht, die sich – zum Teil unter dem Boden – in Richtung Balkon fortsetzt. Im Süden des Raums, östlich des Treppenaufgangs zu *C17*, wurde die Decke im Übergang zur Wand muschelartig ausgehauen. Haben wir in *C17 / C16* einen Badekomplex vor uns? Kühlte der in *C17* Erhitzte sich in *C16* mit einem kalten Guss ab? Erklärt sich so der Treppenniedergang

Fig. 11.47 Pepouza monastery: room C16

one in the room's center, supported the ceiling. The southeastern wall has five openings; the most northern of them once had a wooden door to the (today broken off) balcony.

A large part of *C15* is broken away. A remnant of the former eastern wall is preserved at the ceiling, which is the only clue to this wall's existence. The doorways towards *C13*, *C14* and *C16* once could be closed with wooden doors, as holes for door hinges indicate. West of the door leading to *C16*, a wooden shelf once was installed, and east of this door a niche was cut into the rock.

Entering *C13* and *C14*, one has to duck under low ceilings (ca. 165 cm). Both rooms show traces of loam flooring. In *C14* (Fig. 11.48), the southern wall protrudes into a curved counter or shelf (62 cm high \times 135 cm long \times up to 34 cm wide; cf. Fig. 11.43).

The *wall in front of C12* (360 cm long, 50–60 cm wide; Figs. 11.49-11.50) today stands free and thus does not make sense. It is made of irregular stones with brick fragments in between. Its northern side and eastern edge are plastered with a loam mortar. As traces on the ground show, it originally continued towards the south until it met with a piece of solid rock standing between *C13* and *C15*. In this way, a room (*C12*) was once created south of today's freestanding wall. In the west, this room shared a

im Innern, der angesichts des Balkon-Korridors draußen eigentlich überflüssig ist? Die Wände von *C16* sind – abgesehen von der Muschel – nur grob behauen, der mit Lehm belegte Boden und die Decke sehr unregelmäßig gearbeitet; möglicherweise bestand wenig Interesse, länger in dieser Höhle zu verweilen. Vier senkrechte Balken, einer in Raummitte, stützten die Decke. In der Südostwand führte der nördlichste der fünf Durchbrüche einst als Holztür zum (heute abgestürzten) Balkon hinaus.

Ein großer Teil von *C15* ist abgestürzt. Auf eine einstige Ostwand lässt sich nur von einem Rest an der Decke schließen. Die Durchgänge zu *C13*, *C14* und *C16* ließen sich mit Holztüren schließen (Türangellöcher). Westlich der Tür zu *C16* war einst eine hölzerne Ablage installiert, östlich der Tür eine Nische in den Stein gehauen.

Wer *C13* und *C14* betritt, muss sich unter niedrige Decken ducken (ca. 165 cm). In *C14* (Fig. 11.48) wurde eine gerundete Stellfläche (62 cm hoch, 135 cm lang, maximal 34 cm breit) aus der südlichen Raumwand gemeißelt (vgl. Fig. 11.43). Auf dem Boden erhielten sich wie in *C15* Spuren von Lehmestrich.

Die heute sinnlos freistehende *Mauer vor C12* (360 cm lang, 50-60 cm breit; Fig. 11.49-11.50)

Fig. 11.48 Pepouza monastery: room C14 – southern wall

wall with C11; only the low part of this western wall is still preserved. The ceiling of C12 was not higher than 2.2 m, because at this level, a wooden roof was supported by beams, whose bearings can be seen in the solid rock opposite the freestanding wall.

C11 is open to the balcony. The rock does not provide for a ceiling, but four holes for beams in the western wall, about 1.9 m above the floor, again indicate a former wooden roof. The floor slopes

wurde aus Bruchsteinen aufgeschichtet, zwischen die Ziegelfragmente gepackt sind. An der Nordseite und am östlichen Ende wurde sie mit Lehmörtel verputzt. Wie Spuren am Boden zeigen, setzte sie sich ursprünglich nach Süden hin fort, bis zu dem zwischen C13 und C15 stehenden Felsstück. So entstand ein Raum (*C12*) südlich der Mauer, der auch im Westen zu C11 hin mit einer Wand begrenzt war; von dieser steht nur noch ein

Fig.11.50 Pepouza monastery: room C12 with freestanding wall

Fig. 11.51 Pepouza monastery: room C11 – southwestern corner with depression

towards the west, where it ends in a depression (ca. 230×100×20 cm) and where also traces of the room's loam floor are preserved (Fig. 11.51. Was this depression for storage? Or a place for sleeping into which hay or straw could be strewn?).

Whether *C10* (Fig. 11.52) was once closed off to the balcony by a wall cannot be determined anymore. At the balcony side, the room's ceiling has four holes for horizontal beams carrying a wooden porch roof; the two already mentioned wooden roofs were continued here. Inside the room, there are traces of a loam floor, holes for beams in the northwestern part and one large niche shelf in the southwestern wall.

The almost square room *C9* has a slightly irregular ceiling; its low height is surprising. One had to be less than 1.6 m tall in order to be able to stand in the room. Three niches served as shelves. In the southern wall, a vertical groove runs from floor to ceiling; it possibly held a partitioning wall in place. A few traces of the loam floor and holes for the door hinges are preserved.

In *C8* the ceiling also is low (ca. 1.7 m). This rectangular room could have been a stable for several reasons. It had a two-part door, whose upper half moved separately, opening toward the outside (there is a hole for a door hinge about 85 cm above the floor, at the outer side of the door).

niedriger Sockel. Der Raum war nicht höher als 220 cm, da auf dieser Höhe Balkenlöcher in der freistehenden Nordmauer gegenüberliegenden Fels ein Holzdach anzeigen.

C11 ist zum Balkon hin offen. Eine Felsendecke fehlt, vier Balkenlöcher in der Westwand in einer Höhe von etwa 190 cm lassen jedoch wiederum ein Holzdach vermuten. Der Boden fällt zur Westseite hin ab und ist dort wannenartig (ca. 230 × 100 × 20 cm) vertieft; Spuren des Lehm Bodenbelags finden sich auch in dieser Mulde (Fig. 11.51; eine Schlafgelegenheit, in die Heu oder Stroh eingeschüttet werden konnte, eine Wanne für Vorrat?).

Ob *C10* (Fig. 11.52) einst zum Balkon hin mit einer Wand aus Fels oder Holz geschlossen war, lässt sich nicht mehr erkennen. Die Decke weist an der Balkonseite vier Löcher für waagerechte Balken auf, die ein hölzernes Vordach trugen, so dass sich die beiden bereits erwähnten Holzdächer hier fortsetzten. Spuren von Lehm Bodenbelag, Balkenlöcher im Nordwesten und eine große Ablagen-Nische in der Südwestwand deuten den Innenausbau an.

Im fast quadratischen Raum *C9* überrascht die niedrige Höhe der leicht unregelmäßigen Decke: Höchstens 160 cm groß durfte jemand sein, der aufrecht stehen wollte. Drei Ablage-Nischen boten Stauraum. Die Südwand weist eine senkrechte,

And in the southwestern corner, 1.3 m above the floor, a stone eyelet was made for fastening a rope. A niche shelf was carved into the southeastern corner close to the ceiling, unreachable for smaller animals. A cross graffito (Fig. 11.53) was carved in C8 after the monastery's fire; it is not covered with soot.

If C8 was a stable, its animal warmth also heated the tiny neighboring room C7, which is connected by two windows. In the lower part of C7's northwestern wall, the rock protrudes into a step, so that a low sitting bench is created (or a shelf for an animal trough). A simple cross not coated with soot was carved into the southeastern wall sometime after the monastery's fire (Fig. 11.54).¹⁷ Whether or not the entrance was closed by a door is unclear. A high niche cut into the balcony wall between C7 and C6 could have provided room for a life-size statue, if it did not have another function.

In C6, the northern wall juts out into an irregular, slightly tilted stone counter (90 cm high, 40 cm wide), which could be pictured as a workbench. It occupies the northwestern corner and almost the entire length of the wall (Fig. 11.43). At the same height (90 cm), the southern wall has a large rectangular niche shelf. The floor was leveled with loam. Below the door threshold, a long narrow drain channel emptied towards the balcony (Fig. 11.55). In the southern side of the door, a hole for a hinge can be seen, and on the opposite side, about 95 cm above the floor, a stone eyelet served as part of some kind of lock.

C5 is entirely open to the balcony so that the impression of a grotto with a high ceiling is given. Its loam floor lies about 40 cm higher than the balcony. In front of C5's northwestern wall, the floor has a shallow (15 cm) oval depression (95×36 cm), 40 cm above which a deep niche is cut into the wall (Fig. 11.56). Round and rectangular holes in the floor of the entrance area indicate a wooden construction. Did this latter fence in a stable, aviary or chicken coop?

C4 (Fig. 11.57) and C3, both connected by a triangular window, are tiny rooms (C4: 170×150 cm, but 200 cm high, cone-shaped in its upper part; C3: 190×150 cm). The irregular floor of C4 ascends steeply to the north. C3 resembles a half-round niche and has a low ceiling (180 cm).

vom Boden bis zur Decke laufende Kerbe auf, die möglicherweise einen Raumteiler verankerte. Vom Lehmestrich sind wenige Spuren erhalten, von der Tür Angellöcher.

Niedrig (ca. 170 cm) hängt die Decke auch in dem rechteckigen Raum C8. Eine Seil-Öse im Stein der Südwestecke in einer Höhe von 130 cm und eine zweiteilige Tür, deren obere Hälfte separat nach außen aufzuklappen war (Türangelloch an der Außenseite in ca. 85 cm Höhe über dem Boden), könnten auf einen Stall deuten. Eine Ablage-Nische wurde dicht unter der Decke in die Südostecke geschlagen, unerreichbar für kleinere Tiere. Ein Kreuz-Graffito in C8, nicht rußgeschwärzt (Fig. 11.53), wurde erst nach dem Brand geritzt.

War C8 ein Stall, so beheizte die Viehwärme den durch zwei Fenster verbundenen winzigen Nachbarraum C7 mit. Im unteren Bereich der Nordwestwand von C7 springt der Fels stufenartig vor, so dass sich eine niedrige Sitzbank ergibt (oder die Ablage für einen Futtertrog). In die Südostwand wurde irgendwann nach dem Klosterbrand ein nicht rußgeschwärztes einfaches Kreuz geritzt (Fig. 11.54).¹⁷ Ob der Zugang mit einer Tür verschlossen wurde, muss offen bleiben. Eine hohe Nische im Korridor zwischen C7 und C6 hätte einer lebensgroßen Statue Platz bieten können, wenn ihr nicht eine andere Funktion zukam.

In C6 springt die Nordwand in 90 cm Höhe zu einer unregelmäßigen, leicht schrägen Steinbank vor (40 cm breit), die als Arbeitsfläche vorstellbar ist. Sie nimmt die Nordwestecke und fast die ganze Wand ein (Fig. 11.43). Die Südwand bietet in derselben Höhe eine große rechteckige Ablage-Nische. Der waagerechte Boden war mit Lehmestrich belegt. Unterhalb des Türstocks entleerte sich ein schmaler langer Abflusskanal zum Balkon hin (Fig. 11.55). In der südlichen Türwange sind ein Angelloch und in der gegenüberliegenden Wange in etwa 95 cm Höhe eine Öse erhalten, die einem Verschlussmechanismus diente.

C5 liegt mit seinem Lehmestrich etwa 40 cm über dem Balkon, ist zu diesem hin jedoch gänzlich offen, so dass der Eindruck einer Grotte mit hoher Decke entsteht. Vor der Nordwestwand wurde der Boden zu einer ovalen flachen Wanne vertieft (95 × 36 × 15 cm), 40 cm über dieser eine tiefe Nische in die Wand gegraben (Fig. 11.56). Runde und recht-

¹⁷ Rezent es Ritzten? Oder wurde ein alter verrußter Graffito nach dem Brand nachgekratzt? Diese Frage stellt sich bei den vier Kreuzgraffiti in C7 (1 Kreuz), C8 (1 Kreuz) und in der Korridorwand zwischen B2 und B3c (2 Kreuze, 1 Kreis). Verrußt sind dagegen die neun Kreuzgraffiti auf den Wänden von B3c (3 Kreuze) und B5 (1 Kreuz) sowie auf den Türwangen von B8 (3 Kreuze), B10 (1 Kreuz) und B11 (1 Kreuz mit griechischen Buchstabenritzungen).

Fig. 11.52 Pepouza monastery: room C10

Taken by themselves, both were too tiny to be lived in. However, with the help of a wooden construction in front of them, their floor space seems to have included parts of the balcony. C4 and C3 apparently always have been open to the balcony, because there are no traces of door anchorages; on the other hand, there are holes for wooden posts drilled in a straight line into the floor of

eckige Löcher im Boden des Eingangsbereichs deuten auf eine Holzkonstruktion. Begrenzte diese einen Stall, eine Voliere?

C4 (Fig. 11.57) und C3, beide durch ein dreieckiges Fenster verbunden, sind winzige Räumlichkeiten (C4: 170 × 150 cm, jedoch 200 cm hoch, sich nach oben verjüngend; C3: 190 × 150 cm). Der unregelmäßige Boden von C4 steigt nach Norden

Fig. 11.55 Pepouza monastery: room C6 – drain channel in entrance

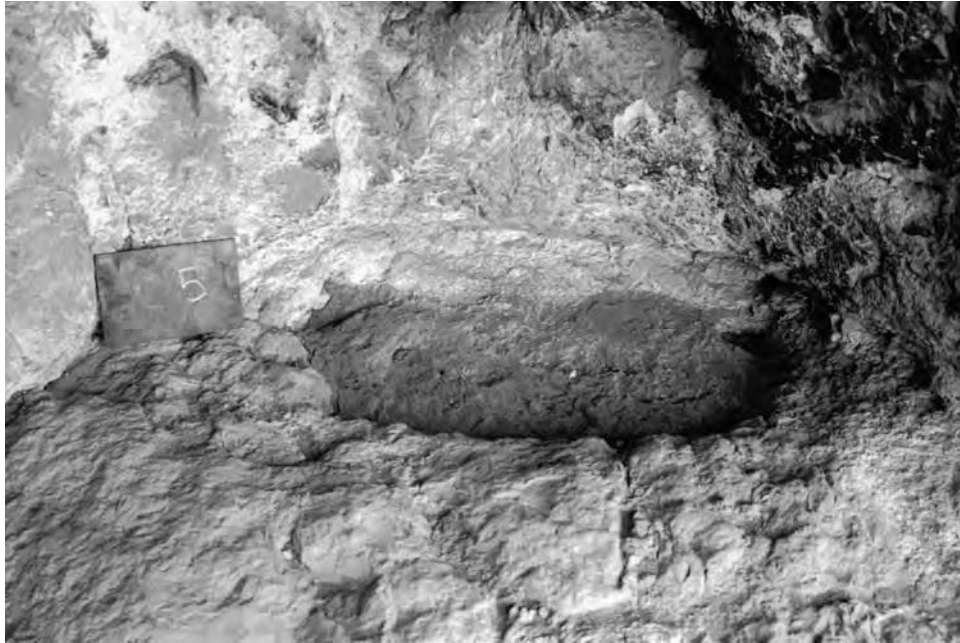

Fig. 11.56 Pepouza monastery: room C5 – northwestern wall

the balcony in front of C3/4 (cf. Fig. 11.43), and above the entrance of C4, a horizontal beam (355 cm long × 10 cm deep) once was inserted into the wall. All of these hint at a wooden construction in front of C3/4. Were animals kept here in a shed or in an aviary? In C6, were animals slaughtered, plucked or skinned, or their milk processed? Because of the fire hazard, meat was smoked and roasted in the northern group of rooms, which is separate from the central area of the monastery (see above and Chapter 12).¹⁸ In view of the entire row of rooms from C3 to C8, the question arises whether or not C3-6, (7?), 8 were used for the keeping and handling smaller animals such as poultry or goats.

C2 (Fig. 11.58) was entered through a low doorway. Likewise, the ceiling of C2 is low (170 cm). However, the room was well crafted. The corners are rounded, and the eastern side of the door is shaped like a column. The southeastern wall has completely vanished, and the northeastern wall towards C1 is partially destroyed. A narrow stone shelf runs along the western wall, 95 cm above the floor. A wooden construction, anchored in the rock, and a niche in the northwestern corner also served as shelves. The floor was leveled with loam. C2 probably was a monk's cell.

hin stark an. C3, einer halbrunden Nische ähnelnd, weist eine niedrige Decke auf (180 cm). Für sich genommen, waren beide Gelasse zu beengt, um bewohnt zu werden. Jedoch scheint ihre Nutzfläche auf den Balkon hinaus durch einen Holzvorbau verlängert worden zu sein. Sie waren zum Balkon-Korridor hin augenscheinlich immer offen, denn Spuren von Holztürverankerungen lassen sich nicht entdecken. Dafür finden sich im Boden des Balkon-Korridors vor C3/C4 Pfostenlöcher in einer Flucht aufgereiht (vgl. Fig. 11.43), und über dem Eingang von C4 war einst ein 355 cm langer und 10 cm starker Balken waagrecht in die Wand eingelassen; Anzeichen für einen Holzvorbau. Wurden hier Tiere in einem Verschlag oder in einer Voliere gehalten, die in C6 geschlachtet, gerupft oder gehäutet werden konnten, deren Milch verwertet wurde? Geräuchert und gebraten wurde wegen der Brandgefahr abseits vom Zentralbereich, in der für sich gelegenen Nordgruppe von Räumen (s.o. und Kapitel 12).¹⁸ Blicken wir die gesamte Flucht von C3 bis C8 zurück, so lässt sich für C3-6, (7?), 8 fragen, ob sie der Kleintierhaltung dienen.

C2 (Fig. 11.58) wurde durch eine niedrige Türöffnung betreten. Auch die Decke hing niedrig (170 cm). Jedoch stellt sich der Raum als gut ausgearbeitet dar. Die Ecken wurden abgerundet, der

¹⁸ Brandspuren im Nordwestbereich von C5 dürften sekundär sein. Ein Backofen fehlt bislang. Möglicherweise wurde er in der Nordgruppe oder zusammen mit der Ebene A zerstört.

Fig. 11.57 Pepouza monastery: room C4

Fig. 11.58 Pepouza monastery: room C2

The same is true for *C1*, which is shaped similarly and also has a low ceiling (170 cm) and traces of the same loam floor. Its northeastern wall curves into a bay (Fig. 11.59; length of the bay 2.2 m; maximal depth 45 cm). At the eastern end of the bay, a niche shelf is cut into the rock. The bay possibly was a bed site or an alcove. As far as the southeastern wall is concerned, only a remnant below the ceiling is preserved.

In front of *C1-3*, the balcony once was a wooden construction. Six anchorages of wide supporting beams are well recognizable in the rock (e.g., in the floors of *C1* and *C3*; see Fig. 11.43). Furthermore, in the large bay, which extends from *C3/4* to the eastern corner of the freestanding wall of *C12* (Fig. 11.60), there seems to have been a wooden floor, which expanded the corridor area. In the bay, at the edge of the rocky part of the balcony, five bearings for beams were chiseled into the rock (length between 70 and 120 cm, width 50–90 cm, depth 40–45 cm), as well as two smaller indentations for beams (30×30×30 cm) and a big hole for a beam (ca. 55×40×30 cm).

After the monastery's fire, in later times, at least some parts of the complex were reused (cf. *B2* as well as the graffiti in *C7* and *C8*), but no restoration took place. On the contrary, the deterioration

östliche Türstock säulenartig ausgeformt. Komplet zerstört ist die Südostwand, teilweise die nordöstliche Trennwand zu *C1*. Entlang der Westwand verläuft eine 95 cm hohe schmale Steinablage. Auch eine im Fels verankerte Holzkonstruktion und eine in der Nordwestecke angelegte Nische dienten der Ablage. Der Boden war mit Lehm belegt. *C2* dürfte als Wohnzelle anzusprechen sein.

Dasselbe gilt von dem ähnlich geformten und ebenso niedrigen (170 cm) Raum *C1*, der Spuren des gleichen Bodenbelags aufweist. Seine Nordostwand buchtet sich auf 220 cm Länge aus (Fig. 11.59; maximale Tiefe 45 cm). Am Ostende der Bucht wurde eine Ablage-Nische in den Fels gegraben. Möglicherweise war hier eine Schlafstatt, ein Alkoven, installiert. Von der Südostwand ist nur noch ein Ansatz unterhalb der Decke erhalten.

Der Korridor-Balkon vor *C1-3* bestand einst aus einer Holzkonstruktion. Sechs Verankerungen breiter Tragebalken sind im Fels gut erkennbar (z.B. im Boden von *C1* und *C3*, siehe Fig. 11.43). Darüber hinaus scheint in der Bucht, die von *C3/4* bis zum Ostende der vor *C12* gelegenen Mauer reicht (Fig. 11.60), ein Holzfußboden die Verkehrsfläche erweitert zu haben: Innerhalb der Bucht, am Rande des Felsbalkons, wurden fünf Vertiefungen (zwischen 70 und 120 cm lang,

continued. For example, after the wooden floor in the bay of level C had been destroyed, in front of the today freestanding wall of C12, no wooden flooring was replaced, but the eastern wall of C12 (see above) was torn down in order to regain comfortable walking space. In a similar way, the secondary passage roughly carved between B11b and B12b only was necessary because a destroyed stretch of the balcony was not restored.

The geographically closest parallel to our rock-cut monastery is located in the northeast, 100 km away as the crow flies, close to the Phrygian village Ayazin, which was the ancient city of Metropolis, 30 km north of Afyon. There, in a rocky valley, dwellings of several stories were cut into the rock, as well as several Byzantine churches; the largest is a cross-shaped domed church and is more recent than our monastery.¹⁹ Further analysis of the functions of our monastery's individual rooms will depend on the comparison with other Byzantine monastic complexes.

Traces of a Prehistoric Settlement and Remains of a Water Pipe in the Canyon East of Pepouza

On a terrace in the northern wall of the canyon east of Pepouza, above the clay water pipe and the rock-cut path that leads to the eastern marble quarry,²⁰ ceramic shards and silices disclose the location of a prehistoric settlement. Characteristic small finds, after their locations were recorded with the help of GPS, were registered and deposited in the Uşak Museum (project catalogue no. 3062-3063, 3083, 3091-3092).

The course of the clay water pipe in the canyon wall above the rock-cut path was explored. Fragments of the pipe (outer diameter 15.9 cm) were positioned by means of GPS, registered and in part picked up for the museum (project catalogue no. 3064, 3086).

50-90 cm breit, 40-45 cm tief) für Balken, zwei kleine Balkenauflagen (30 × 30 × 30 cm) und ein großes Balkenloch (ca. 55 × 40 × 30 cm) in den Stein gemeißelt.

Nach dem Klosterbrand wurden in späterer Zeit wenigstens einzelne Teile des Klosters wieder benutzt (vgl. B2 sowie die Graffiti in C7 und C8), ohne dass von einer Restaurierung die Rede sein könnte. Im Gegenteil, es wurde weiter zerstört. Als beispielsweise in der Cavea auf Ebene C der Holzboden vor der heute freistehenden Mauer von C12 vernichtet war, wurde nichts ersetzt, sondern, um bequeme verlorene Verkehrsfläche zurückzugewinnen, die Ostmauer von C12 (s.o.) eingerissen. Auch der sekundäre Durchbruch zwischen B11b und B12b wurde nur deshalb nötig, weil ein zerstörtes Balkonstück nicht restauriert wurde.

Die geographisch nächste Parallele zu unserem Felsenkloster findet sich in der Luftlinie 100 km nordöstlich beim phrygischen Dorf Ayazin, dem antiken Metropolis, 30 km nördlich von Afyon. In einer Schlucht wurden dort in den Fels Wohnungen in Stockwerken übereinander sowie mehrere byzantinische Kirchen gehauen, die größte als zeitlich unserem Kloster freilich nachgeordnete Kreuzkuppelkirche.¹⁹ Die weitere Funktionsanalyse der einzelnen Kloster Räume wird vom Vergleich mit anderen byzantinisch-monasteriellen Anlagen leben.

Spuren einer prähistorischen Siedlung und einer Wasserleitung im Canyon östlich von Pepouza

Auf einer Terrasse der nördlichen Canyonwand östlich Pepouzas, oberhalb des zum östlichen Marmorsteinbruch führenden Felsenpfades und der parallel darüber verlaufenden Tonröhrenwasserleitung,²⁰ ließ sich anhand von Keramik- und Silicesfunden eine prähistorische Siedlung lokalisieren. Charakteristische Kleinfunde wurden mittels GPS eingemessen, registriert und im Museum von Uşak eingelagert (Survey-Fundbuch Nr. 3062-3063, 3083, 3091-3092).

In der Canyonwand exploriert wurde auch der Verlauf der Tonröhrenwasserleitung über dem genannten Felsenpfad. Tonröhrenfragmente (äußerer Durchmesser 15,9 cm) wurden mittels GPS eingemessen, registriert und teilweise für das Museumsdepot aufgesammelt (Fundbuch Nr. 3064, 3086).

¹⁹ Vgl. Haspels, *Highlands of Phrygia*, I: 123-24, 225-27; II: Fig. 425-27; Asutay, „Zwei byzantinische Denkmäler,“ 437-42.

²⁰ Zu diesen vgl. oben Kapitel 9 mit Fig. 9.18-9.21. Die Siedlung bei UTM 35 S 071 6108 / 425 4037.

Fig. 11.59 Pepouza monastery: room C1 – northeastern wall curving into a bay

Small Finds

The most important small finds of the year 2002 were photographed, including the coins, which need further research. Selected items discovered in 2002 were drawn. New objects randomly found in 2003 were registered (project catalogue no. 3000-

Kleinfunde

Die wichtigsten Kleinfunde aus dem Jahre 2002 wurden photographisch dokumentiert, einschließlich der Münzen, die noch weiter zu bearbeiten sind. Auch wurden ausgewählte Kleinfunde des Jahres 2002 gezeichnet. Neue Streufunde des Jahres 2003

Fig. 11.60 Pepouza monastery: bay of level C, balcony; wall of C12 in background left

3093) and deposited for preservation in the Uşak Museum. A fragment of an inscription on white marble (no. 3003; only two letters are left) was discovered close to the five-chamber hypogeum.²¹

TEAM

In addition to the nine already mentioned participants, the following team members worked in the field in 2003: Hüseyin Vural, as government representative and archaeologist, and Hüsam Süleymanlı from Turkey, David A. Killen and Prof. William Tabbernee from the United States, Simone Francois from Luxemburg, from Germany the classical historian Dr. Vera Hirschmann, the archaeology students Birthe Hemeier, Karin Petrovsky and Susanne Ruckert, the Heidelberg archaeologist Prof. Reinhard Stupperich and Prof. Peter Lampe as director of the project.

wurden registriert (Fundbuch Nr. 3000-3093) und im Museum von Uşak deponiert. Ein nur mit zwei Buchstaben erhaltenes Inschriftenfragment aus weißem Marmor (Nr. 3003) fand sich in unmittelbarer Nähe des Fünf-Kammer-Hypogaeums.²¹

TEAM

Zusätzlich zu den neun bereits Genannten arbeiteten während der Feldkampagne 2003 als Regierungskommissar der Archäologe Hüseyin Vural sowie Hüsam Süleymanlı aus der Türkei, David A. Killen und Prof. William Tabbernee aus den USA, Simone Francois aus Luxemburg sowie aus Deutschland die Althistorikerin Dr. Vera Hirschmann, die Archäologiestudentinnen Birthe Hemeier, Karin Petrovsky, Susanne Ruckert, der Heidelberger Archäologe Prof. Reinhard Stupperich und als Projektleiter Prof. Peter Lampe.

²¹ Zu diesem siehe oben Kapitel 9 mit Fig. 9.4-9.6.

CHAPTER ELEVEN

ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2003 YILI KAMPANYASI

Peter Lampe

ÖLÇÜM VE HARİTALAMA ÇALIŞMALARI

Topografik Ölçümler (Res. 11.1-11.5; 13.1)

Geçen yıl yapılan topografik çalışmalara devam edilmiştir. Böylece detaylı dört adet topografik plan ortaya çıkmıştır. Bu planlar Pepouza yerleşmesinde aşağıda sıralanan alanları göstermektedirler

- bir Roma *villa rustica*'sının çevresini, ki burası Banaz Kanyonu'nun üst tarafındaki yüksek alanın kenarında yer alan manastırın yukarısında bulunmaktadır (Res. 11.2);
- araştırma bölgesinin kuzeydoğusundaki yukarı Nekropolis alanı (Res. 11.3);
- yerleşme bölgesinin merkezindeki dere bendini kuzeyden ve güneyden sınırlayan alanlar (Res. 13.1 + 11.4);
- Banaz Nehri'nin Güneyinde bulunan ve Güney Terası adını verdiğimiz bölümde yüzeydeki iki yapı kalıntısı arkeolojik açıdan, yüzey altındakiler ise jeomanyetik açıdan incelenmiş ve dökümantasyonları yapılmıştır (Res. 11.4).

Çalışmada kaydedilen ilerleme, topografik planların, jeomanyetiksel görüntü verilerinin ve arkeolojik çizimlerin tamamlanmasını sağlamıştır.

Arazi, elektronik takimetreler yardımıyla ölçülmüştür. Bazı topografik özellikler (örneğin yollar, nehir yatağı) aynı zamanda GPS alet gurubundan olan *Garmin etrex* yardımıyla da kayda geçirilmiştir; bunların ölçüleri 1: 5.000 ölçeğinden büyük harita göstergeleri için de yeterlidir.

GPS-Ölçüm Ağları

Temel ağı dakik GPS ölçümleri için (ki dakiklik santim düzeyindedir) daha önceki yılda *Ashtech Solutions Software Version 2.5*'li bir *Ashtech Promark2* sistemi kullanılmıştır.

2002 yılında başlanılan ana noktalardan oluşturulan temel ölçüm ağının genişletilmesi ve bunun halûhazırdaki Türk haritalarıyla daha uyumlu bir hale getirilmesi için, Türk makamlarına ait Pepouza civarındaki diğer ölçüm noktaları aranmış ve ölçülmüştür. Özellikle doğu ve güney yönlerinde

böyle ölçüm noktaları bulunabilirken, batıda ve kuzeyde arazideki noktaların işaretleri görülmemektedir ya da tahrip edilmiştir.

Pepouza ana ölçüm ağının merkezindeki Güney Terası'nda yeni üç nokta GPS yardımıyla belirlenmiştir.

12 km mesafedeki Tymion yazıtının buluntu yerinde yeni, ikinci bir temel ölçüm ağının oluşturulmasına başlanmıştır. Diğer ölçüm çalışmalarına esas oluşturmak amacıyla önce dört temel nokta işaretlenmiş ve tam anlamıyla dakik olmaları GPS yardımıyla sağlanmıştır. 2004 yılında bu ölçüm ağına jeofiziksel ölçümler için gerekli bir karolaj sistemi eklenebilmiştir.

Takimetre Ölçümleri

Arkeolojik yapılanmalar (bakınız aşağıda „Arkeoloji“ başlığı altında), jeofiziksel göstergeler yardımıyla önceden tespit edilen alanlar (bakınız aşağıda „Jeofizik“ başlığı altında) ve jeoarkeolojik analizlerde kullanılmak üzere alınan toprak örneklerinin çıkış yerleri (bakınız aşağıda „Jeomorfoloji“ başlığı altında) ölçülmüştür.

Önhazırlıklar

2004 yılında, GPS temel ölçüm ağının şu ana kadar çalışılan çekirdek bölgenin dışına da taşıyabilmek için, kadastro kartları da dahil olmak üzere, Türk yetkililerine ait ulaşılabilen tüm harita malzemesi gözden geçirilmiştir.

Ekip

Ölçüm ekibi Karlsruhe Meslek Yüksekokulu mühendislerinden Jürgen Otto ve Andreas Rieger ile öğrencileri Julia Weismantel ve Matthias Böttcher'den oluşmuştur.

JEOFİZİK

Ölçüm ve İşleme Yöntemleri

Pepouza yerleşim alanı içinde 25.Ağustos ile 6.Eylül.2003 tarihleri arasında toplam 6,12 hektarlık bir alan jeomanyetiksel yöntemlerle taranmıştır (Res. 11.6). Bu alanın bu kadar sınırlı ölçülerde kalması

zor arazi koşullarıyla açıklanabilir: Buralar çoğunlukla üzüm bağı olarak ekilmiş ve yukarıdan aşağıya kadar küçük tarlalara bölünmüştür.

Jeofizik ekibi Caesium manyetik ölçüm aletini (Geometrics'ten G858 Magmapper) 0,1 nT'li yüksek spesifik bir çözünürlükle kullanmıştır. Bölünmüş karelerin yanısıra, manyetik alan bir bütün olarak da ele alınmıştır. Bölünmüş kare alanların aksine, alanın bir bütün olarak ölçümü daha derinde yatan yapılaşmaların kavranmasını da sağlamaktadır.

Her iki Caesium sondaları birbirlerine 1 metre aralıkla monte edilmiştir (Res. 8.2). Aşağıdaki sondaların arazi yüzeyine olan mesafeleri yaklaşık 35 cm'yi bulmaktadır. Alet, yönlendirilmeme durumunda iken¹ arazi üzerinde gezdirilmiştir. Paralel ölçüm noktası çizgileri birbirinden 50 cm mesafede bulunurken, ölçüm çizgisi üzerinde bulunan noktalar ise ortalama sadece 15 cm aralıkla birbirlerini takip etmektedirler.

Genel alan ölçümlerinde, günlük seyir adı verilen doğal manyetik alanın her bir günlük varyantlarını düzeltebilmesi için bunların kaydedildiği, yukarıda sözü edilen Caesium sondalarıyla diğer bir sinkronik manyetik ölçüm aleti (*Scintrex*'ten *Envimag*) devreye sokulmuştur. Doğal manyetik alanın günlük seyri *Geometrics*'ten *Magmapper* programının yardımıyla ölçülmüştür.

Alandaki tüm günü birlik ölçüm verileri bir kişisel bilgisayar yardımıyla işlenmiştir. Bunlar *Spatial Analyst*TM ve *MagTools* ile genişletilmiş Jeo Bilgi Sistemine (GIS) *ArcView*TM ile aktarılmıştır; ölçüm veri tabanları bu aktarma işleminden sonra değişik koordinat sistemlerine göre hesaplanabilmektedirler. GIS bir alan veri tabanının kısımlarının tek tek sonuçlarını tutmakta (indeks datası, „indeks kartı“), böylece günlük ölçümler de belgelenebilmektedir.²

Ölçülen değerler interpolasyon hareketinin yardımıyla „Inverse Distance Weighting“ (IDW) ile numaralı gri değer kareleme dosyasına aktarılmakta, bu da tekrar 256 adet gri evreye dönüşmekte, nihayetinde negatif ve pozitif sapmalar 0 orta değeri olarak gösterilmektedir. Sonuç olarak tek tek datalar ölçekli bir şekilde bütün olarak bir araya getirilebilmektedir.

Resimlerdeki (Res. 11.7-11.15) planlar, topografikler (bkz. yukarıda) tarafından oluşturulan yeni haritalardaki jeomanyetik verilerin yerleştirilmesini göstermektedirler.

İlk Sonuçlar

Jeomanyetik prospeksiyonların planlarda (Res. 11.10; 11.12-11.13; 11.15) gösterilen yorum denemeleri aslında arkeolojik açıklamaları kolaylaştıran

bulgusal birer araç olarak algılanmalıdır: Ancak arkeolojik kazılar bu yorum denemelerini doğrulayabilir ya da çürütebilir. Yorum planlarının çok fazla dolu olmamaları için, yorum olasılıklarının tümünü kapsayan bir betimden kaçınılmıştır.³

Manastırın yukarısında (Roma dönemi *villa rustica*'sı; Fig. 11.7 + 11.8) ve Güney Terası'nda bulunan, sınırları çevrelerinden açık bir şekilde ayrılabilen binalar seçilebilmektedir (Res. 11.9-11.10). Ancak çatı kiremitleri kırıkları, yıkık ve kesik duvarlar yüzünden yapıların iç görünümünün nasıl olduğu göz önüne getirilememektedir. Jeomanyetik bulgular her iki durumda da yüzey üzerinde görülebilen yapıların (bkz. aşağıda) çizimleriyle iyi bir şekilde kombine edilmektedirler.

„Bazilika Terası“ adını verdiğimiz merkezi terasta doğudan batıya doğru giden yapılar bulunmakta, ancak bunlar saban izleri nedeniyle tahrip edilmiş olduklarından güçlükle seçilebilmektedirler (Res. 11.11-11.13). Bu yüzden bunlar hakkında herhangi bir yorum yapmak güçtür. Yüzeydeki buluntular nedeniyle (örneğin anıtsal kapı eşiği taşı, çok sayıda mermer parçalar) batı-doğu doğrultusunda bir bazilikanın varlığı tahmin edilebilir (bakınız yukarıda 9. Bölüm). Burada da diğer şüpheli yerlerde olduğu gibi sadece gelecekte yapılacak arkeolojik deneme sondajları yardımıyla herhangi bir açıklama elde edilebilecektir.

Merkezdeki derebendinin (Res. 11.11-11.12) kuzeyinde ve güneyinde çok sayıda yapı kompleksleri seçilebilmekte, ancak bunlar arazinin tahribe neden olan tarımsal kullanımı nedeniyle kesin olarak tanımlanamamaktadır. Çok sayıdaki çizgisel ve köşesal yapılar zaman zaman güçlü duvarlara işaret etmektedir. Yapı komplekslerinin aralarındaki boşluklarda manyetik açıdan sakin bölgeler ve açık alanlar göze çarpmaktadır. „Bazilika Terası“nın (bir agora?) kuzeydoğusunda ve derebendinin güneyinde tespit edilebilen böyle bir meydan özellikle dikkat çekicidir. Aynı haritanın güneybatısında ise zaman zaman taş döşeli antik bir yol terası gösterilmektedir.

Araştırma bölgesinin kuzeydoğusundaki nekropolis alanında (Res. 11.14-11.15) bugünkü modern yolun güneyinde antik bir *cadde* takip edilebilmektedir. Yüzeyde görülebilen taş konstrüksiyonlar da bu terasın varlığını doğrulamaktadır. Buraya ait jeomanyetik göstergeler yüzeydekilerden daha da uzun bir doğrultuya işaret etmektedirler.

İncelenen tüm alanın yüzeyinin altında genellikle 50 nT'ye kadar varan pozitif anomaliler kaydedilmekte, bunlar betimlerdeki şekilleri gözönüne alındığında, eski „çukurlar“ olarak tanımlanabilmektedirler.

Kuzey-güney doğrultusundaki dipol anomaliler planlarda „mezar“ olarak adlandırılmaktadır: Bunlar incelenen bölgede sadece kuzeydoğudaki nekropolis alanında (Res. 11.14-11.15) ve „Bazilika Terası“nın güneyindeki Hypogeum kısmında bulunmaktadır (Res. 11.11-11.12).

Şüphesiz „çukur“ ve „mezar“ kavramları sadece bunların planda mümkün olduğunca basit bir şekilde ayrılmaları amacıyla seçilmişlerdir. Aralarındaki fark manyetik etki vermeyen objelerle⁴ dolu çukurlar (= planlarda „çukurlar“ olarak) ve manyetik etki içeren objeli çukurlardır (= planlarda „mezarlar“ olarak). Her iki durumda da herhangi bir özelliği olmayan bir takım çukurlar sözkonusu olabilir.

Pepouza’da eksi 40 nT’den artı 130 nT’ye kadar genlikleri olan dipol anomaliler görülmekte ve bunlar doğal manyetik alanda kuzey-güney doğrultusunda bulunmaktadır; böylece bir zamanlar buralardaki *yüksek ısı alanları* (örneğin antik bir fırın, pişirme yeri ya da hypokaust) kesin bir şekilde ispatlanamamakla birlikte akla gelmektedir. Çünkü kuzey-güney doğrultusundaki dipol anomaliler manyetik olarak rahatsız edilmemiş ortamlarda, çevrelerindeki yer manyetiğine uyum sağlamak amacıyla, uzun süre durabilmekte ve böyle manyetik etkili objeler nedeniyle de ortaya çıkabilmektedirler.

Sürekli, herhangi bir arkeolojik yapılanmayla açıklanamayan, çizgisel pozitif anomalilerle karşılaşmaktadır. Açık bir şekilde tanımlanabilenler eksi 15 nT’ye varan ve bugünkü modern yol ağını oluşturan çizgisel anomalilerdir. Jeolojik yapılanmalara ait diğer anomaliler, örneğin üste çıkmış kireç tabakalarına işaret etmekte (Res. 11.14) ya da yine saban izleri (Res. 11.11) göze çarpmaktadırlar.

Ekip

Jeofizik ekibinde Freiburg’dan jeolog Christian Hübner ve Stefan Giese ile Türk fizik öğrencisi Üzeyir Manavoğlu birlikte çalışmışlardır.

JEOMORFOLOJİ

Araştırma Alanının Kısaca Tarihi

Araştırma alanı Büyükmenderes dağ silsilesine aittir ve üçüncü zamandan, ortalama deniz yüzeyinden 800 m yükseklikte bulunan yumuşak dalgalı bir plato arazisinde bulunmaktadır. Zaman zaman 2000 metre yüksekliğine varan bir sıra dağ burayı çevrelemektedir. Platonun batısındaki dağ silsilesi Ege Denizi’ne dökülen nehirler ve vadiler nedeniyle kuvvetli bir şekilde bölünmekte ve böylece yükseklikleri azalmaktadır. Bu vadiler

platoya doğal girişleri sağlamakta, oluşan geçitler daha çok kuzeyde ve doğuda platoya girişi serbest kılmaktadırlar.

Kuzeydeki ve doğudaki sıra dağlar Banaz Nehri’nin yukarı girişini oluşturmaktadırlar. Bu Nehir plato arazimizi yaklaşık 150 m derinlikteki kanyonla boydan boya geçmekte ve Büyükenderes’e karışmaktadır. Nehir, kanyonu yer yer vadi çanakları halinde genişletmektedir. Yüzlerce metre genişliğine varan yine böyle bir vadi çanağında Pepouza yerleşmesi oluşmuştur. Buna karşılık, Tymion-Simoe arazileri ise koloniciler tarafından Pepouza’nın kuzeyindeki platoda kurulmuşlardır.

Pepouza’nın ve Tymion-Simoe arazilerinin çevrelerinde mermer, sağlam kireç ve az çapta mika tabakaları oluşmuştur. Uşak’ın yaklaşık 70 km batısındaki Kula civarında ise holozenli volkan yapılanmaları görülmektedir.

Tortu Analizleri

Proje çerçevesinde kullanılan, daha çok yamacın dibinden alınan tortular üzerindeki toprak analizlerini içeren, jeomorfoloji yöntemi, belli erozyon izlerinden arazide (*pre*)*historik insani kullanım* izlerinin varlığına işaret etmektedir (bkz. yukarıda 8. Bölüm). Bu yöntemle incelemek amacıyla Pepouza yerleşmesinden ve Tymion arazilerinin civarından, daha yeni oluşumlarla Optik Stimuliert Luminesans (OSL) yöntemi ile luminesans laboratuvarlarında tarihlenmek amacıyla tortu örnekleri alınmıştır. Şu anda kitabın bu bandının baskı aşamasında henüz elimize geçmemiş olan laboratuvar sonuçları kuşkusuz tarımsal kullanım evresinin başlangıcını ve dönemlerini tarihlenmede yardımcı olacaklardır.

Tymion yazıtının buluntu yeri yumuşak meyilli bir plato yüksekliğine kurulmuştur. Bu platonun dibinde yer alan bir kuyu 2003 yılı Ağustos ayı sonunda yeraltı su yüksekliğini yaklaşık 4 metre derinlikte göstermekteydi. Tarımsal kullanım için çok uygun koşulları barındıran taban, olasılıkla kireç taşı kaynaklı, az miktarda kum içeren kepekli, gevşek killi bir topraktır. Yamacın dibindeki alanda kuvvetli bir koluyon yapılanması beklendiğinden, buradan luminesans tarihlenmesi (OSL) için tortu örnekleri alınmıştır.

Tortu örnekleri, laboratuvarında aynı zamanda polen ve taşlaşmış bitki kalıntıları açısından da incelenmektedirler. Bunların sonuçları antik dönemdeki bitki örtüsü ve tahıl ekimi konusunda önemli ipuçları vermeleri gerekmektedir. Aynı zamanda çevredeki tortu tabakaları da OSL yönteminin yardımıyla tarihlenebildiğinden, (*pre*)*historik*

arazinin tarımsal kullanımına ilişkin, çok değerli anlık tarihsel tespitlerin yapılabilmesinde de yardımcı olacakları umulmaktadır.

Pepouza'da kanyonun (Res. 11.16-11.17) kuzey kenarında taşlaşmış bitki kalıntılarının tespiti için toprak analizi örnekleri alınmıştır. Arazi burada, nehirden kanyonun kuzey kenarına kadar çeşitli yükseklikleri aşarak yukarıya doğru meyil göstermektedir. Pepouza vadi çanağında yaşamış olan (pre)historik nüfus, platonun üzerinde ve vadi çanağı içinde en kuzeydeki alanlarda tarlalarda tarım yapmış olmalıdırlar. Bu tarlalar hemen platonun üzerine doğru çıkan dik yamaç sınırlamaktadırlar. Buralar taş yuvarlanması tehdiyle karşı karşıydırlar ve bu yüzden yerleşmeye değil ama tarımsal kullanıma elverişlidirlar. Aynı şekilde nehrin kıyısındaki alanlar da tarımsal amaçlı kullanılmış olmalıydırlar; buralar da sürekli sel tehlikesi ile karşı karşıya olduklarından konut inşa edilmesine uygun değillerdiler. Buna karşılık ancak nehir seviyesinin üstünde bulunan alanlar - yukarıda sözü edilen tarımsal arazi alanları - yerleşmek için elverişli koşulları sunmaktadırlar.

Luminesans tarihllemeleri (OSL) için *Pepouza*'nın kuzeyindeki plato yüzeyinden ve yine yamacın dibinden kolüvyal tortu örnekleri alınmıştır. Luminesans yöntemiyle yapılan tarihlleme - ki buradaki esas Tymion yazıtının bulunduğu alandan farklıdır - çoğunlukla yüksek miktarda başkalaşmış çakılla birlikte bu yöntemeye uygun minerallere işaret etmektedirler.

Mermer Ocakları

Pepouza ve Cilandıras arasındaki kanyonda bulunan her iki antik mermer taş ocağı, kayaç özellikleri bakımından (renk, şekillenme vs.) makroskopik incelemede birbirinden ayrılmamaktadırlar. Ancak bunlar farklı mermer yarılması göstermektedir: Yarılma açığı bu iki ocağın daha batıda ve Pepouza'nın hemen kenarında bulunanında doğudakine göre daha az olmaktadır. Doğudaki mermer ocağında antik dönem taş işçileri ortadan büyük bloklar ve levhalar çıkarabilmişler, böylece bunların şehre taşınmasında gerekli zor işçiliği nispeten azaltmışlardır.

Pepouza Manastırının Tarihlleme Sorunları

Pepouza'daki manastır Kanyon'un doğusundaki dik duvarlardan birine kireçten bir kaya kütesine oyulmuştur. Bu duvarın aşağısında üzerinde bir zamanlar yukarıdan düşmüş büyük kaya bloklarının yığıldığı meyilli bir yamaç oluşmuştur. Bu kayaların

manastırın kuruluşundan önce mi ya da daha sonra mı düşmüş oldukları⁵ sorusunun cevabı manastırın tarihlenmesine bağlıdır. (a) Manastır Bizans dönemi grafitosu ve yazılı kaynaklara göre *en geç* M.S. 8. yüzyıla, bir buluntunun ¹⁴C yöntemiyle (bakınız aşağıda Bölüm 12) verdiği tarihe göre ise M.S. 9. yüzyılın ikinci yarısına kadar iskan görmüştür.

Manastır tavanındaki is kalıntıları da fen bilimleri yardımıyla yapılabilecek bir tarihlleme için önemli bir olanak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle önümüzdeki kampanyalarda ¹⁴C yöntemi burada uygulanabilecek, böylece manastırda yakılan odunların tarihlenmesi mümkün olacaktır.⁶ Daha ileri tarihlerde ise OSL yöntemi yardımıyla yanmış tuğlaların üretim tarihi ve harçla gerçekleştirilen duvarla çevirme tarihinin belirlenmesi de mümkün olacaktır.⁷ (b) En azından cephenin alt katlarından birisi manastırın kuruluşundan sonra göçmüş ve manastırın alttaki A katını da beraberinde kopararak aşağıya uçurmuştur. (c) Teorik olarak OSL yöntemi yardımıyla inişli yamaçtaki yüzeyi kaplayan kaya göçüğünün tarihini elde etmek de mümkündür. Gerçi bu işlem, kaya göçüğünün ölçülmesi için, o zamanın yüzeyinden alınan örneklerde teknik olarak oldukça detaylı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Ekip

Bayreuth Üniversitesi Jeomorfoloji Kürsüsü'nden Dr. Markus Fuchs, her iki yerleşim alanının çevresini, burada bulunduğu sekiz gün zarfında, jeomorfolojik ve jeoarkeolojik açıdan incelemiştir. Bayreuth'daki luminesans laboratuvarı, alınan tortu örneklerinin tarihlenmesini üstlenmiştir. Nordostniedersachsen Meslek Yüksek Okulu'nda görevli bayan Prof. Brigitte Urban ise bu tortu örneklerindeki polen ve taşlaşmış bitki artık düzeyini incelemekle sorumludur.

MIMARI

Dijital üç boyutlu modeller, mimarımız Radu Silviu Cotorobai (Cluj ve Berlin) tarafından ölçekli arkeolojik çizimler temel alınarak oluşturulmuştur. Bunlar:

- Pepouza'daki Roma köprüsünün üst kısmındaki mağara (Res. 10.5) ve
- çok sayıda mimari bloklar. Bilgisayar zarar görmüş mimari parçaların tamamlanmasına olanak vermektedir (Res. 10.27; 10.30; 10.32; 10.35).

Resimler „Screen Shots“ adlı hareketli modelleri bilgisayarda göstermektedir.

ARKEOLOJİ

Binalar ve Mezar Yapıları

Pepouza yerleşim alanında, arkeolojik olarak dökümantasyonu, yani haritaya geçirilmeleri, ölçümleri, ölçekli çizimleri ve fotoğraflanmaları gerçekleştirilen yapılar şunlardır

- nehrin Güneyinde *Güney Terası* ismini verdiğimiz alandaki *ikili bina* (Res. 11.18-11.20; Res. 11.18' dekilerden güneyde olanı);
- Güney Terası'nın kuzey ucunda bulunan bir *yapı kalıntısı*;
- Manastırın üst tarafında, platonun kanyon tarafındaki ucunda bulunan bir Roma dönemi *villa rustica* binası (Res. 11.8);
- merkezdeki derebendinin doğu uzantısında bulunan ve 2002/2003 yılında bir kaçak kazıya kurban giden kemerle süslü bir mezar;
- bugünkü Karayakuplu köyünün güneyinde, modern yolun doğusunda ve antik caddenin yakınında bulunan *yapı kalıntısı*;
- vadi çanağının kuzey kenarında bulunan modern bir kulübenin içinde ve etrafında görülen antik mimari bloklar;
- Roma Köprüsü'nün kuzeybatısındaki *yamaç binalarının* diğer kalıntıları.
- 2002 yılında dökümantasyonu yapılan Roma Köprüsü'nün (bkz. yukarıda 10. Bölüm) kuzeybatısındaki yamaç binalarının ölçekli haritaya geçirilmeleri gerçekleştirilmiştir.

Bu sözü edilen yapılar yayın çalışmasının ikinci bandında daha detaylı olarak incelenecektir. Aynı şey manastır için de geçerlidir; daha çok 2003 kampanyası sırasında, Dr. Richard Petrovzsky ve Dr. Bärbel Hanemann, burasının B ve C katlarının arkeolojik olarak çizimine başlamışlardır. Önceden sadece – tam olmayan – bir taslağın çizimi yapılmıştır.

*En Az 63 Odasıyla Pepouza Manastırı*⁸ (Res. 11.21-11.26)

Manastır kompleksinin merkezinde, üç ayrı kat halinde (A, B, C) kireç taşından kayaya oyulmuş şekilde hücreler ve diğer mekanlar bulunmaktadır. Çok sayıda hatıl yerleştirme izleri, yarık şeklindeki çentikler, hatıl ve tahta kazık yerleştirme oyukları, bir zamanlar yapı kompleksindeki ahşap donanım işaret etmektedirler. Çok sayıdaki kurum izleri, manastırın her üç ayrı katında da tüm ahşap iç donanımı yok eden bir yangın olayına işaret etmektedirler. Bu yangının ne boyutlarda olduğunu anlamamız için elimizde sadece bu kurum izleri bulunmaktadır.⁹

Aslında doğal bir kaya oyuğu olan merkezdeki yarım kubbe, manastırı inşa edenler tarafından genişletilmiş ve yüzeyi çalışılarak düzeltilmiştir. A katı seviyesindeki kubbeli mekanın aşağı cavea'sı, kırık taşlarla örülmüş harçlı bir duvar tarafından dışarıdan sınırlanmaktaydı. Duvarın yüksekliği (2,6 m) nerdeyse B katındaki taban seviyesine kadar ulaşmaktadır: Aşağı cavea (=A3 mekanı) büyük bir olasılıkla duvarları üzerine yerleştirilmiş bir ahşap tavanla örtülüydü, bu tavan aynı zamanda yukarıdaki B katının ahşap tabanını oluşturmaktaydı. Burada oturmuş olanlar, A3 mekanının güney kısmında bulunan kayaya oyulmuş basamakları kullanarak yukarıdaki B seviyesine çıkmaktaydılar.

Duvarın ortasındaki bir kapı aralığıyla A3'den, A katındaki tüm mekanların önünden boylu boyunca devam eden bir balkona geçilmektedir. A3'ün önündeki duvarda, kapı eşiğinin aşağı kısmında, bu balkona ait bir destek kirişinin kalıntıları korunagelmıştır. Balkon bazen, A4-5 mekanının önündeki kayaya oyulmuş yerleştirme izlerinin gösterdiği gibi ahşaptan yapılmış, bazen de kaya içine oyulmuştur (A4, 7-10 mekanlarının önlerinde olduğu gibi). Diğer iki katın mekanları da cepheye oyulmuş bu şekildeki yürüme patikalarıyla birbirlerine bağlanmışlardır. Manastırı ziyaret eden bir kişi böyle bir çıkışla (aşağıya bkz.) ve/ya ahşap bir merdivenle A katındaki balkona ulaşmaktaydı. A katının hala görülebilen mekanları, kaya duvarının tabanından 6-9 m yükseklikte bulunmaktaydılar. Kayaların göçmesi nedeniyle bu kat büyük oranda tahribat görmüş; en çok da tek tek mekanlara girişleriyle birlikte doğu tarafı yok olmuştur (A1-13 için bakınız Bölüm 12).

B katında en azından yirmialtı tane mekan yan yana dizilmişlerdir (B 1, 2, 3a-c, 4-10, 11a-b, 12a-b). B6 merkezdeki kubbeli mekanın arka tarafında bulunmakta ve diğer 15 mekan ise yan yana yer almaktadırlar (B 1, 2, 3a-c, 4-5, 7-10, 11a-b, 12a-b). B12a'nın güneyinde, bugün çıkılması zor olan en az dokuz mekan (B13-21) daha bulunmaktadır. Bu mekanlara henüz giremediğimiz için Res. 11.27'de gösterilmemiştir. B20-21 mekanları çepeçevre bir dış duvara sahiplerdir ve biraz ötede bulunmaktadırlar (B19'a yaklaşık 4,5 m mesafede).

Resimlerde planları gösterilen merkezi yapının kuzeydoğusunda, biraz ötede, manastır kompleksi iki grup halindeki mekanlarıyla uzanmaktadır. Kaya duvarı merkezi yapının kuzeydoğusunda kıvrılmakta ve bu köşenin arkasında, iki katta birbirine bağlanan, içlerinde manastırın ihtiyacı için yiyecek maddelerinin hazırlandığı üç mekana

ulaşmaktadır (N/A1 ve N/B1-2, kuzey grubu adını verdiğimiz mekanlar; aşağıya Bölüm 12'ye bakınız). Başka bir (en azından bugün için) ayrı bölüm, A ile aynı seviyede (S/A1-3) bulunan, bugüne kadar araştırılmamış üç mekandan oluşmaktadır.

Merkezi bölümde, B seviyesindeki *B6 mekanında* duvara oyulmuş altı tane nişe, mekanı bölen bir ahşap duvara¹⁰ ve ahşap bir rafa ait izlere ayrıca kuzeybatı köşede, tavanın hemen aşağısında ip bağlamak için kullanılmış üç tane yıldızlı halka izlerine rastlanmaktadır. Ahşap bölme duvarı ve ip halkaları, belki de mekanın kuzeybatı bölümünün ahır ya da ambar olarak ayrıldığına işaret etmektedir. B6'nin ortasında tabandaki çukurluğa ve tavanın ortasında görülen şaşırtıcı derecede büyük boyutlardaki (çapı 25 cm, derinliği 35 cm) deliğe, dik duran ahşap bir direk yerleştirilerek sabitlenmiş olmalıydı; olasılıkla da (eşek gücüyle) kaya dibindeki yükü balkon seviyesine kaldırmak amacıyla, halat çıkırığı gibi döndürülebilmekteydi. Tavandaki delik halat çekmede kullanılan hatılın yerini çok iyi göstermektedir.

B5 mekanı bir zamanlar ahşap bir kapıyla kapatılıyordu; kapı çerçevesinin tavana ve duvarlara yerleştirildiği kısımlar görülebilmektedir. Duvarları (en azından güneybatı duvarı) kerpiç sıvayla kaplı mekan, ahşap eklemelerle donatılmıştı; en az iki raf ayağına ait izler bugün hala seçilebilmektedir. Kuzeydoğu duvarında yer alan bir grafito V biçiminde bir haç şeklindedir (karşılaştırınız bölüm 7). Raum B4'e doğru geniş bir pencere kemeri açılmaktadır.

B4 mekanının (Res. 11.28) tavanı ahşapla kaplı olmalıydı ve balkona doğru hatıl deliklerine tutturulmuş ahşap bir duvarla da kapatılmış olmalıydı. Kayaya oyulmuş eşya koyma yerleri (dört niş ile 155 cm uzunluğunda, 20 cm derinliğinde ve 30 cm yüksekliğinde bir bank) iç donanıma ait işaretlerdir. Mekan 4 ve 5'in önündeki balkon o kadar ufalanmıştır ki, üzerinden geçmek hemen hemen mümkün değildir. En fazla 50 cm genişliğinde korunagelmıştır.

Üç tane arka arkaya duran *B3a-c mekanlarının* önündeki balkon ise tamamen korunmuş durumdadır. Bu üç mekan manastır kompleksindeki en özenli çalışılmış mekanları oluşturmaktadırlar. Diğer mekanların tümünden daha derin olarak kaya kütesinin içine gömülmüşlerdir (Res. 11.29; B3c: Res. 11.30-11.31).

En azından bugünkü haliyle balkona doğru açılan *B3c* mekanı, o zamanlar ahşap bir tavanla ve kerpiç bir tabanla kaplıydı. Güneybatı duvarındaki dört deliğe, dört büyük ahşap hatıl birbirlerinden düzenli olarak 20 cm aralıklarla geçirilmişlerdi;

duvardaki bu delikler tabandan 70 cm yukarıda, yatay bir çizgi halinde sıralanmaktadırlar. Buraya bir kline, bir bank ya da bir masa mı monte edilmişti? Bu mobilya batı köşede duruyordu; kuzeybatı duvarında buradan B3b mekanına olan geçide kadar 155 cm aralık bırakılmıştı. En akla yakın olanı, bu mobilyanın yaklaşık 80 ile en fazla 155 cm boyutlarında düzlüğe sahip bir oturma bankı ya da bir kline olduğudur. Mobilyanın üst tarafında, kurumlarla islenmiş durumdaki üç tane Bizans hacı (uçları V şeklindedir; Bölüm 7 ile karşılaştırınız) duvara kazınmıştır. Solda, güneyde bulunanın yatay uçlarının üst tarafı bir monogramla (İsa'ya işaret eden IC – XC olarak) çerçevelenmiş; ortadaki ise XX – X harflerini andırır biçimdedir. Buna ilaveten kolların birleşme yerinde ve uçlarında da beş küçük oyuk görülmektedir. Büyük bir olasılıkla buraya metal bir haç monte edilmiş olmalıydı.

Burada yaşamış olanlar, mekanın karşı tarafındaki bölmesine 40 cm genişliğinde ve 50 cm yüksekliğinde U şeklinde taştan bir bank yapmışlardır. Bu bankın U şeklinde dönen yüzeyi 110 × 120 cm boyutlarındadır; burada bulunan tek ahşap masa tabanda (yaklaşık 100 cm çapında ve 10 cm derinliğinde) çukur bir iz bırakmıştır. Bankın üzerinden B2 mekanına doğru, kemerli, ahşap çerçeveli yine ahşap kepenkle kapanabilen bir pencere açılmaktaydı.

B3c mekanı yemek yenilen yer olarak mı kabul edilmelidir? Dışarıda balkonun (B2'nin önündeki) sonunda oturmak için hazırlanmış nişlerde de aynı şekilde iki ya da üç kişi oturabiliyor olmalıydı. Yine bir zamanlar ahşap raflarla ayrılmış *komşu B2 mekanında* (Res. 11.32-11.33), ki burası B3c ile bir pencereyle bağlantılıdır (bkz. yukarıda); burada pencere duvarında yer alan alçak bir taş bank üzerine oturmaya davet etmektedir.¹¹ Şüphesiz bu anlatılan takım sohbe ve eğlenceye hizmet etmekteydi. Ancak manastırın ziyafet salonu olarak daha büyük başka bir mekan söz konusu olmalıdır (bkz. aşağıda B12a).

Ahşap bir kapı ile özenli bir şekilde çalışılmış huni şeklindeki bir pencere, B3c ile onun arkasında bulunan ve çok sayıda geniş tahta rafın monte edilmiş olduğu *B3b ambar odasını* birbirine bağlamaktadır. Oradan da diğer bir geçit, kaya içinde kaybolmuş, en derinde bulunan B3a mekanına geçişi sağlamaktadır. B3c ile B3b mekanları arasında yer alan kapı açıklıkları ve huni şeklindeki pencereler arka odalara kadar da ulaşacak kadar yeterli hava akımını sağlıyorlardı.

İki basamakla daha serin olan *B3a* mekanına inen kişi burada güneydoğu duvarına özenli bir şekilde

oyulmuş taştan bir yatakla (180 cm uzunlukta, 50 cm genişliğinde, 70 cm yüksekliğinde; Res. 11.34) karşılaşılıp, şaşkınlığa düşmektedir. Baş tarafı 18 cm çapında yuvarlak bir çukurla belirtilmişken, ayak tarafı yukarıdan dar bir nişe açılan paye şeklinde bir çıkıntı ile süslenmiştir; buraya bir lamba yerleştiriliyor olmalıydı. Diğer bir niş yatağın üst tarafında tavanın hemen altında bulunmaktadır. B3a mekanı acaba sıcak yaz gecelerinde serin bir uyku çekmek için imtiyazlı bir yeri mi oluşturmaktaydı (ya da buluntu yeri gözönüne alındığında, daha düşük bir olasılık gibi görülen -Totencubiculum- ölü yatırma yerini mi)? Tabanda yer alan hemen hemen dört köşe formlu bir çukur (115 cm uzunlukta, 90 cm genişlikte ve 40 cm derinlikte) modern bir zamanda oyulmuş olmalıdır ve o yüzden burasının işlevinin açıklanmasıyla ilgili değildir.¹²

B1'e giden tünel şeklindeki giriş bir zamanlar kilitlenebilen bir kapı ile kapalıydı (Res. 11.35); B katının sonunda yer alan, korunaklı B1 mekanı olasılıkla değerli eşyalar için ayrılmıştı. Mekanın içindeki iki tane niş yerleştirme işlevi görmekteydi; hatıl delikler ise ahşap iç donanıma işaret etmektedirler. Taban kerpiçle kaplıydı. Mekanın güneydoğu köşesi kayanın yuvarlanmasına kurban gitmiştir. B düzleminin balkonu, B1 mekanına giden tünel şeklindeki girişin önünde ve buradaki oturma nişlerinin güneyinde sona ermektedir (Res. 11.36).

Buradan merkezdeki kubbeli mekanın güney tarafındaki diğer mekanlara yöneliyoruz. B7 mekanı görüldüğü kadarıyla, kubbeli mekana doğru açılmaktaydı. Güney duvarına iki niş oyulmuştur; tabanda kerpiç kaplama izlerinin yanısıra, ayrıca tuğla, keramik parçaları ve ahşap kalıntıları da ele geçmiştir. Masif kayadan oyulmuş kalın bir paye ortadan tavanı desteklemektedir. Bir zamanlar bu payeden dört tane yatay ahşap hatıl uzanmış olmalıydı; bunlardan bir tanesi 1,50 m yükseklikte batı duvarının ortasına kadar denk gelmekte ve oraya dayanmaktadır. Ortadaki paye ile güney duvarı arasında üç tane ince ağaç direk bir çizgi halinde dikey olarak durmaktaydı; tavanda bunların geçirildiği delikler korunagelmişlerdir. B7 mekanının farklı alanlara (ahırın kısımlarına?) ayrıldığı tahmin edilmektedir.

B7'den B8'e doğru, alt tarafı yakın bir geçmişte kırılmış, dar bir pencere açılmaktadır. B8 ve B9 mekanları da kapı şeklinde kırılmış, dar bir yarıkla birbirlerine bağlanmaktaydı. B8 mekanı, balkonun olduğu yönde bulunan bir kapıyla kapanmakta (kapı dingili delikleri), böylece iç taraf dışarıdaki havadan korunmuş olmaktadır.

Görülen o ki, küçük B9 mekanı da aynı şekilde balkonun olduğu tarafta kapalıydı: Kuzey duvarının

doğu ucunda balkona doğru sürgülenen ve kapı yuvalarını andıran doğu duvarının kalıntıları korunagelmiştir; tavanda kapı dingiline ait bir delik te görülebilmektedir. B9 mekanında çok sayıda rafları taşıyan hatılların yerleştirildiği delikler göze çarpmaktadır. Yerleştirme nişlerinden birisi 155 cm ölçüsüyle şaşılacak kadar uzundur. B9 mekanının inişli çıkışlı olan tabanı da kerpiçle kaplanarak düzleştirilmiştir.

B8 (Res. 11.37-11.39) mekanında, B7'ye açılan kapı kenarlarında kurum izleri barındıran ve bu yüzden manastır yangınından önceki bir zamanda buraya kazınmış olması gereken, iki tane sağda bir tane solda olmak üzere toplam üç tane basit haç betimi görülmektedir. Tabanda kerpiç kaplama izleri kalmıştır. B8 mekanı batıda geriye doğru apsis formunda bir dörtköşe ile son bulmaktadır. Burada da solda, Güney tarafında kaya duvarına oyulmuş kare şeklindeki yerleştirme nişleri görülmektedir. Batı arka duvarında bir zamanlar, „Apsis“in yanlarıdaki üç tane hatıl deliğine bakılacak olursa, üç tane raf ayağı yerleştirilmiş olmalıydı. Mekanın „Apsis“e geçişinde tavanda bir tane dörtköşe hatıl deliği ve güney duvarında da boylu boyunca giden yatay bir girinti görülmektedir: „Apsis“ görülebildiği kadarıyla mekanın geri kalan kısmından ahşap bir duvarla ayrılmıştı ve büyük bir dolap işlevi görmekteydi.

B8'inkine benzer olarak B10 da (570 × 245 cm; Res. 11.40) arkada, tabanı mekan tabanına göre 10 cm daha da yükseltilmiş olan dar bir apsisle son bulmaktadır. Apsisin arka duvarında taban, seki şeklinde yükselmektedir; bunun üzerine tahtadan raf şeklinde bir nesne yerleştirilmiş olmalıydı. Dini amaçlı bir kullanım mümkündür (bir dua ve sunak nişi mi? B10 mekanı bir şapel mi?). Balkon kapısının kuzey tarafının dışına basit bir haç kazınmış ve kızıl çizgilerle boyanmıştır (orijinal boya kalıntısı?); islenmiş olması manastır yangınından önce yapıldığını göstermektedir. İçeride B10'da, kapının yanında, doğu duvarının ortasında, yaklaşık 1 m yüksekliğe bir yerleştirme nişi özenli bir şekilde oyulmuştur (34 cm genişliğinde, 36 cm yüksekliğinde),¹³ bunun güneyine ise balkon tarafında özenle çalışılmış, dar bir pencere açılmıştır.¹⁴ B10 mekanının tavanı oldukça itinayla düz bir şekilde oyulmuştur, o kadar ki sadece küçük girinti çıkıntılar seçilebilmektedir. Yanlarındaki diğer mekanlarda olduğu gibi burasının tabanı da yine kaplamayla düzeltilmişti. Mekanın üç çeyrek doğusunda, ön tarafta ahşap bir kazık durmaktaydı; ayrıca güneybatı ve kuzeydoğu köşelerine ahşap köşe rafları monte edilmişti.

B10 mekanının kuzey duvarında, özenle çalışılmış ve tahta bir kapının yerleştirilmiş olduğu bir yarık

B8 mekanına doğru açılmaktadır. B8 mekanında da balkon girişi haç betimleriyle işaretlenmiş olduğundan ve B10 ile B8 birbirlerine bir kapı ile bağlantılı olduklarından, B8 mekanının işlevi acaba şapel olabilecek B10 mekanına göre mi ayarlanmıştı, sorusu akla gelmektedir.¹⁵ Ayrıca merkezdeki kubbeli mekanın, avlu gibi sadece bir giriş çıkış mekanı olarak mı, yoksa -ki benim fikrime göre bu düşük bir ihtimaldir- dini amaçla mı kullanıldığı ve kubbeli bir dini mekanın B10 mekanındaki şapelle bağlantısının nasıl olduğu sorusu da cevapsız kalmaktadır.

B11b mekanına (bugün göçmüş durumda olan) balkon tarafından bir kapı ile girilmekteydi. Manastır yangınından önceki bir dönemde kazanmış basit bir haç ve oldukça aşınmış durumda bir yazıtın Yunanca harfleri, göz hizasında kuzeydoğu kapı tarafını süslemektedirler. Mekanın batı köşesine ahşaptan bir raf yerleştirilmiş olmalıydı. Kuzeybatı duvarında kayadan oyulmuş seki şeklindeki düzlük ise oturmaya davet etmektedir.

Penceresiz *B11a arka mekanının* tabanı kerpiçle, tavanı ise ahşapla kaplanarak donatılmıştı. Bu mekan olasılıkla uyumak için kullanılmış olmalıydı.

B12a (Res. 11.41-11.42) B katının bilinen en büyük mekanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Duvarlar özenle çalışılmıştır. Burada manastırın diğer merkezi mekanlarına oranla daha çok miktarda keramik parçası, ayrıca hayvan kemiği ve çöpten oluşmuş humuslu toprak görülmektedir. Manastırın ziyafet salonu en fazla burada aranmalıdır. Toplantı odası olarak B12a mekanı, yine ziyafet salonu olabilecek (bkz. yukarıda) B3c, B2 ve B2 önündeki oturma nişlerini alabilecek toplam sayıda insanı tek başına barındırabilmektedir. B12'nin kuzeybatı duvarında, aşağıda bank şeklinde öne çıkan seki oturmaya davet etmektedir.

B12a mekanının güneydoğu duvarı, tamamen yıkılmış durumdaki balkon tarafında tahribat görmüştür. B12a'nın düzenli bir şekilde çalışılmış tavanı, yıkıntı kenarını aşarak devam etmektedir; mekan bugünkü planının gösterdiğinden daha büyük olmalıydı. Tavanın altına çekilmiş hatullar ve bindirme tekniği yukarıdan taşların düşmesini engellemektedirler. Mekanın ortasında duran, tavana tutturulmuş ahşap bir direk ise desteği sağlamaktaydı.

İki geçit, B12a'dan, yaklaşık 65 cm daha yukarıya, balkonun da bulunduğu seviyede bulunan *B12b ön mekanına* (Res. 11.41) götürmektedirler. Bu geçitlerden kuzeybatıda olanı daha önce normal bir pencere (90 × 60 cm) ya da mutfaktan yemek odasına doğru açılmış bir servis penceresi olarak yapılmış olmalıydı. Mekanın (90 × 100 cm) tüm

kuzeydoğu tarafı, iki tahta rafın yerleştirildiği (kayada yatay kalas yerleştirme çentikleri) eşya koyma yeri olarak düzenlenmiş olmalıydı. Sadece bir köşesinin başlangıcı günümüze kalmış olan güneydoğu duvarı, küçük mekanı balkona doğru sınırlamaktaydı. Balkon kapısı da günümüze kadar kalmamıştır.¹⁶ B12b olasılıkla, B12a toplantı odası için, içinde eşya koyma yerlerinin de bulunduğu bir giriş holü gibi düzenlenmiş olmalıydı.

A ve B katlarını 2-3 m kalınlığındaki kaya tabakası birbirinden ayırırken, B ve C katları arasındaki taşlaşmış tabaka ise sadece en fazla 2 m kalınlığındadır. En yukarıdaki *C katında*, arka arkaya sıralanmış onsekiz tane mekan daha tespit edilmiştir (Res. 11.43). Bunlar daha detaylı bir yayına hazırlandıklarından, aceleci davranmamak için şimdilik sadece önemli bir kaç noktayı kabaca göstermek ve yorum hipotezlerini sunmak istiyorum.

B düzlemi ambar ve depolama olanaklarının yanısıra birtakım ortak kullanım mekanları da sunmaktadır: merkezdeki kubbeli mekan, B12a'daki toplantı/yemek odası, bunun karşısında B3c'de sohbet/oturma alanı, sandık odası ya da ağıl gibi bir bölmeyle sahip ve içinde halat direğinin bulunduğu B6 mekanı, ayrıca B10'da da bir şapel. Buna karşılık C düzleminde ise, diğerlerinin yanısıra daha çok küçük yaşama hücreleri (C1, 2, 7?, 9, 10?, 11?, 12, 13, 14, 15?) bulunmaktadır. Seyrek olarak görülen ve manastır kompleksi içinde alışılmadık olan yüksek C17-18 mekanları ise buldukları C düzlemine gösterişli bir karakter vermektedirler.

Eğer manastırın baş papazının odasının nerede olduğunu arayacak olursak, o zaman karşımıza en uygun olarak C18 mekanı (Res. 11.44-11.45) çıkmaktadır. Burada yerler ve duvarlar oldukça özenli bir işçilik göstermektedir; mekan tabanı doğal girinti çıkıntılı yüzeyi düzleştirmek ve çatlakları kapatmak için kerpiçten bir döşemeyle kaplanmıştır. Duvarlara çok sayıda yerleştirme nişi oyulmuştur. Diğer büyük boyutlarda ve özenle oyulmuşların yanında bir alçak seki ise (yüksekliği 110 cm, genişliği aşağıda 110 cm, derinliği 45 cm'ye kadar) diz çökmeyi gerektirmektedir: Batı duvarındaki bu takımın binada başka paraleli yoktur ve olasılıkla diz çökme bankıyla beraber bir sunak nişidir. Güney duvarında yerden 1 metre yükseklikte yan yana sıra halinde bulunan beş tahta hatıl yuvası olasılıkla tahta bir kalası ya da bir masayı taşımaya yarıyorlardı.

Yerdeki bir basamak seviyesinde boylu boyunca ilerleyen bir tahta duvar, olasılıkla mekanı bir kuzey bir de güney olmak üzere iki dörtköşe

yarıya bölmekteydi: Bir tane yaklaşık 70 cm genişliğinde ahşap kapı (batı duvarının önündeki kapı yuvası ve kapı eşiği) bu her iki yarım mekanı birbirine bağlamaktaydı. Her iki mekanın kendi ahşap kapılarından (bugün yıkılmış olan) balkona çıkılmaktaydı. Buradan görülen manzara olağanüstüdür: C18 manastırdaki tüm mekanların hepsinden daha yüksekte bulunmaktadır.

Burada oturan kişi C18'den, duvardaki bir basamak yardımıyla yaklaşık 130 cm aşağıya C17 mekanına (Res. 11.46) inmekteydi; duvardaki geçit tahta bir kepenkle kapatılmaktaydı. C17'deki kerpiç harçlı tabandaki iki tane büyük düzensiz çukurluğun içi ince bir killi toprak tabakayla kaplanmıştır; bu bir zamanlar bu çukurlarda suyun biriktiğini kanıtlamaktadır. Balkona doğru iki tane atık su yolu görülmektedir. Balkona giden iki tahta kapıdan en az birisinde, bunların içeriden kilitlendiği görülmektedir (kapı seviyesinin yarı yüksekliğinde yıldız şeklinde bir halka). Güneydoğu duvarında bu iki kapı arasında uzun bir tahta konstrüksiyon, tabandaki dokuz delik (20-21 cm çaplarında ve yaklaşık 10 cm derinliğinde) ve duvarda bulunan en azından onyediy küçük oyulmuş işaret ettiği gibi, boylu boyunca yerleştirilmiştir. Burada su ile ne yapıldığının ortaya çıkması için daha başka araştırmalara ihtiyaç vardır. İki kapıdan kuzeyde olanı sütun biçiminde çalışılmış köşeleriyle dikkati çekmektedir: Olasılıkla burada sadece işlevsellik ön planda değildi. Mekanın duvarları ve tabanı özenle çalışılmıştır. Kuzeybatı duvarının ortasına büyük bir yerleştirme nişi konulmuştur. Acaba burada, buharla kaplı içinde uzun uzun yıkanılan bir banyo kabiniyle mi karşı karşıyayız?

C17'nin daha da aşağısında (yaklaşık 175 cm) C16 yer almaktadır. Burada yaşayanlar balkon koridorunu kullanmak istemeyip C17'nin içinden C16'ya geçmeyi tercih ettiklerinde, aşağıya doğru iki bölümlük olarak 130 cm yüksekliğindeki basamak dehlizinden C16'ya geçiyorlardı (Res. 11.47), ki burada tekrar su karşımıza çıkmaktadır: Burada tabanda kuzeybatı köşeye geniş, kanal şeklinde – zaman zaman yerin altından – balkona doğru devam eden bir oluk açılmıştır. Mekanın güneyinde, C17'ye giden merdiven çıkışının doğusunda, tavadan duvara geçiş midye kabuğu şeklinde çalışılmıştır. Acaba C17/C16'da bir banyo kompleksiyle mi karşı karşıyayız? Soğuk bir olukla C17'de soğuyan, C16'da ısınan bir banyo mu? İçerdeki düşük merdiven geçidi, dışarıdaki balkon koridoru gözönüne alındığında gereksiz miydi? C16'nın duvarları, midye şeklinde çalışılan yer hariç, kaba yontulmuş, kerpiçle kaplı taban ve tavan düzensiz

yontulmuştur; olasılıkla bu mağara uzun süre oturulmak için düşünülmemiştir. Bir tanesi mekanın ortasında olmak üzere toplam dört tane dik hatlı tavanı destekliyorlardı. Doğu duvarında bulunan beş yarıktan en kuzeydekinden ahşap bir kapıyla (bugün yıkılmış olan) balkona çıkılıyordu.

C15'in büyük bir bölümü yıkılmıştır. Ayakta kalmış tek duvar olan doğu duvarının küçük bir bölümü tavana ulaşmaktadır. C13, C14 ve C16 geçitleri ahşap kapıyla kapanmaktaydılar (kapı yerleştirme yuvaları). C16'ya giden kapının batısında ahşaptan bir eşya koyma yeri yapılmış, kapının doğusunda ise bir niş taş oyu olmuştur.

C13 ve C14'e giren bir kişi alçak tavan yüzünden eğilmek zorundaydı (yaklaşık 165 cm). C14'de (Res. 11.48) odanın güney duvarından dışarıya doğru yuvarlak bir seki (62 cm yüksekliğinde, 135 cm uzunluğunda ve en fazla 34 cm genişliğinde) oyulmuştu (karşılaştırınız Res. 11.43). Tabanda, C15'de olduğu gibi, kerpiç döşeme izleri görülmektedir.

C12'nin bugün anlamsız gibi görünen duvarı (360 cm uzunluğunda, 50-60 cm genişliğinde; Res. 11.49-11.50) aralarında tuğla parçalarının kullanıldığı kırık taşlarla örülmüştür. Bu duvar kuzey tarafında ve doğu kenarında kerpiç sıvayla kaplanmıştır. Tabanda kalan izlerden anlaşıldığına göre bu duvar aslında güneye, C13 ve C15'in arasında bulunan kaya parçasına doğru, uzanmaktaydı. Böylece duvarın güneyinde, batıda da C11 ile bir duvarla sınırlı yeni bir mekan (C12) oluşmuştur; bundan günümüze alçak bir seki korunagelmıştır. Mekanın yüksekliği 220 cm'den daha fazla değildi, çünkü açıkta duran kuzey duvarının tam karşısındaki kayada tahta bir çatı yerleştirmek için kullanılan hatlı delikleri bu seviyededirler.

C11 balkona doğru açılmaktadır. Kayadan bir tavan yoktur, batı duvarında yaklaşık 90 cm yüksekliğinde bulunan dört hatlı deliği burada da yine bir ahşap çatının varlığına işaret etmektedirler. Taban batıya doğru eğim göstermekte ve orada küvet şeklinde (yaklaşık 230 × 100 × 20 cm) bir derinlik oluşturmaktadır; tabanı kaplayan kerpiç kalıntısı bu çukurlukta da görülmektedir (Res. 11.51; içine kuru ot ya da saban doldurularak uyulan bir yer, bir erzak çukuru?).

C10'nun, balkon tarafında kayadan ya da ahşaptan bir duvarla kapalı olup olmadığı bugün anlaşılamamaktadır (Res. 11.52). Tavanda balkon tarafında, tavanı taşıyan yatay hatlıların yerleştirildiği dört tane delik görülmekte, böylece sözkonusu iki ahşap çatının burada da devam ettiği anlaşılmaktadır. Tabandaki kerpiç kaplama izleri, kuzeybatı duvarındaki hatlı delikleri ve güneybatı

duvarına oyulmuş büyük bir niş mekanın iç düzeninin nasıl olduğunu göstermektedirler.

Hemen hemen kare biçiminde olan C9 mekanında hafif düzensiz olarak oyulmuş tavan şaşırtıcı derecede alçaktır: burada ayakta duran kişi en fazla 160 cm boyunda olmalıydı. Üç tane yerleştirme nişi burasının ardiye gibi bir mekan olduğunu düşündürmektedir. Güney duvarında yerden tavana kadar dik bir şekilde giden ve olasılıkla mekanı bölen nesnenin monte edildiği yer olan, bir oyuk görülmektedir. Kerpiç tabandan çok az iz, kapıdan ise sadece kapı yuvaları korunagelmıştır.

Dörtköşe formundaki C8 mekanının tavanı da alçaktır (yaklaşık 170 cm). Güneybatı köşede, 130 cm yükseklikteki taşa bulunan bir ip bağlama halkası ve üst tarafı bağımsız olarak açılıp kapanabilen, iki katlı bir kapı (kapı menteşesine ait yuva tabanın yaklaşık 85 cm yukarisindedir) burasının bir ahır olabileceğini düşündürmektedir. Güneydoğu köşede tavanın hemen altına, küçük hayvanların ulaşamayacağı bir niş oyulmuştur. C8'de bulunan ve yangından islenmemiş bir haç graffitosu ise (Res. 11.53) manastır yangınından daha sonra buraya kazanmış olmalıydı.

Eğer C8 mekanı bir ahır idiye, buradan hayvanların yaydığı ısı, iki pencereyle bağlantılı yandaki küçük C7 mekanını da ısıtmaktaydı. C7'nin kuzeybatı duvarının alt kısmında kayalık öne doğru basamak şeklinde bir çıkıntı yapmakta, böylece burada alçak bir oturma bankı (ya da hayvan yemi teknesi koymaya yarayan bir seki) oluşmaktadır. Kuzeydoğu duvarına, manastır yangınından sonraki herhangi bir zamanda, islenmemiş basit bir haç kazanmıştır (Res. 11.54).¹⁷ Geçidin bir kapıyla kapalı olup olmadığı sorusu cevapsız kalmaktadır. C7 ile C6 arasındaki koridorda bulunan yüksek bir niş, eğer başka bir işleve sahip değildiyse, doğal büyüklükte bir heykelin konma yeri olarak kullanılmış olabilirdi.

C6 mekanında kuzey duvarı, 90 cm yüksekliğinde, düzensiz, hafif eğri bir taş bank olarak öne doğru (40 cm genişliğinde) çıkmaktadır, burası olasılıkla bir çalışma tezgahı olarak düşünülmüştür. Kuzeybatı köşeyi ve tüm duvarı kaplamaktadır (Res. 11.43). Güney duvarında ise aynı yükseklikte büyük dörtköşe bir yerleştirme nişi bulunmaktadır. Düz taban kerpiçten yapılma bir harç ile kaplanmıştır. Kapı kütüğünün altından uzayan dar ve uzun bir kanal balkona doğru atık su akımını sağlamaktaydı (Res. 11.55). Kapı içinin güney tarafında, kapının kapanması mekanizmasına ait bir dübel deliği ve karşı tarafta ise yaklaşık 95 cm yükseklikte bir halka korunagelmıştır.

C5 mekanı kerpiç harçlı tabanıyla balkondan yaklaşık 40 cm yukarıda bulunmakta, ancak o tarafa doğru tamamen açık durmaktadır; böylece yüksek tavanlı bir oyuk etkisi uyandırmaktadır. Kuzey duvarının önünde tabana, oval ve fazla derin olmayan küvet şeklinde bir çukurluk oyulmuştur (95 × 36 × 15 cm), bunun 40 cm üzerinde ise duvara derin bir niş oyulmuştur (Res. 11.56). Giriş kısmında yerde bulunan yuvarlak ve köşeli delikler bir ahşap konstrüksiyona işaret etmektedirler. Bunlar bir ağılı, bir kümesi mi çevrelemekteydiler?

C4 (Res. 11.57) ve C3, üçgen bir pencereyle birbirine bağlantılı, minik boyutlardaki mekanlardır (C4: 170 × 150 cm, ancak 200 cm yüksekliğinde ve yukarıya doğru daralmakta; C3: 190 × 150 cm). C4'ün düzensiz tabanı kuzeye doğru belirgin bir şekilde yükselmektedir. Yarım daire şeklinde bir niş andıran C3 mekanı alçak bir tavana sahiptir (180 cm). Bu her iki bölme de aslında oturmak için fazla dardırlar. Ancak oturulan alanları, balkon tarafında ahşap bir ekle genişletilmiş gibi görünmektedir. Görüldüğü kadarıyla bunlar, balkon-koridora doğru her zaman açık durmaktaydılar, çünkü ahşap kepenklere ait herhangi bir iz görünmemektedir. Buna karşılık C3/C4'ün önünde balkon-koridorun tabanında, bir sıra halinde kazık yerleştirme çukurları ve C4'ün girişinin üzerinde 355 cm uzunluğunda ve 10 cm kalınlığında bir hatıl duvara yatay olarak yerleştirilmiştir; ahşap kaplama işareti. C6'da kesilen, yolunan ya da derisi yüzülen, sütünden yararlanan hayvanlar, bir tahta bölme ya da bir kümes içinde burada mı bakılıyordu? Tütülenip kızartılmaları yangın tehlikesi nedeniyle, merkezi alanın uzağında, ayrı başına duran kuzey gurubundaki mekanlarda gerçekleştirilmiş olmalıydı (yukarıya ve Bölüm 12'ye bakınız).¹⁸ Tüm C3 ve C8 sırasına genel bir bakış attığımızda, C3-6. (7?).⁸ için buraların küçükbaş hayvanlar için mi kullanıldığı sorusu akla gelmektedir.

C2 mekanına (Res. 11.58) alçak bir kapı aralığından girilmekteydi. Burasının tavanı da oldukça alçaktır (170 cm). Buna rağmen mekan iyi bir işçilik göstermektedir. Köşeler yuvarlatılmış, doğudaki kapı sövesine sütun biçimi verilmiştir. Güney duvarı tamamıyla, C1'i ayıran doğu duvarı ise kısmen yıkılmıştır. Batı duvarı boyunca 95 cm yüksekliğinde dar bir taş seki bulunmaktadır. Ayrıca kayaya tutturulmuş ahşap bir konstrüksiyon ve kuzeybatı köşeye oyulmuş bir niş te yine nesnelere konulduğu yerler olarak kullanılmışlardır. Taban kerpiç ile kaplanmıştır. Bütün bunlar C2 mekanının oturma bölmesi olarak kullanıldığını göstermektedir.

Aynı şey benzer bir formda şekillendirilmiş ve tavanı da yine alçak olan (170 cm) C1 mekanı için

de geçerlidir; burada da taban kaplamasına dair benzer izler bulunmaktadır. Kuzeydoğu duvarı 220 cm uzunluğunda bir çıkıntı yapmaktadır (Res. 11.59; maksimum derinlik 45 cm). Bu çıkıntının doğu kenarında ise kayaya bir niş oyulmuştur. Olasılıkla burası bir uyuma yeri ya da bir uyku hücresi olarak düzenlenmişti. Güneydoğu duvarından, sadece tavanın altından küçük bir parça korunagelmıştır.

C1-3'ün önünde uzanan koridor-balkon tahtadan yapılmıştır. Kaya yüzeyinde, geniş taşıma kalaslarının yerleştirildiği altı tane kenet yuvası rahatlıkla görülebilmektedir (örneğin C1 ve C3'ün tabanlarında, bakınız Res. 11.43). Bunun da ötesinde C3/4'ten C12'nin önünde bulunan duvarın doğu ucuna kadar uzanan yükseltide (Res. 11.60), ahşap bir tabanla hareket alanının genişletildiği anlaşılmaktadır: Yükseltide, kayadan balkonun ucunda, hatılları yerleştirmek için beş tane (70 ile 120 cm arasındaki uzunlukta, 50-90 cm genişlikte, 40-45 cm derinliğinde) çukur, kalas tutturmak için iki tane küçük (30 × 30 × 30 cm) ve bir tane büyük hatıl deliği (yaklaşık 55 × 40 × 30 cm) kayaya oyulmuştur.

Yangından sonra da manastırda, en azından bazı bölümlerinde, tekrar oturulmuştur (karşılaştırınız: B2 ve C7 ile C8'deki graffitolar), bunun için herhangi bir restorasyona gerek duyulmamıştır. Tam tersine, manastırın tahribi devam etmiştir. Örneğin, C düzlemindeki Cavea'da, serbest duran C12 duvarının önündeki alanda, daha önce tahrip olmuş, geniş kullanım alanı sağlayan ahşap taban daha sonra yenilenmemiş, C12'nin doğu duvarı (bakınız yukarı) ayrılmıştır. Bu yüzden B11b ve B12b arasında, yıkılan balkon restore edilmediği için, daha sonra bir yarık açılmıştır.

Kaya manastırımızın coğrafi açıdan en yakın paraleli, kuzeydoğu yönünde, kuş uçuşu 100 km mesafedeki Ayazın köyündedir; Afyon'un 30 km kuzeyinde bulunan bu yer antik Metropolis kentidir. Ayazın'de bir geçitte üst üste katlar halinde oturma yerleri ve çok sayıda Bizans kiliseleri kayalara oyulmuştur; bu kiliselerden en büyüğü haç kubbelidir.¹⁹ Manastırın her bir mekanının fonksiyon analizi, diğer Bizans manastır yapılarıyla karşılaştırılarak yapılmaktadır.

Pepouza'nın doğusundaki kanyonda bulunan su kanalına ve prehistorik bir yerleşmeye ait izler

Pepouza'nın doğusundaki kanyonun kuzey duvarındaki bir terasta, doğudaki mermer ocağına giden patika yolun üst tarafında ve bunun üzerinde uzanan toprak su borusuna paralel olarak,²⁰ keramik ve sileks buluntuların yardımıyla prehistorik bir yerleşmenin varlığı tespit edilmiştir. Karakteristik buluntular GPS yardımıyla ölçülmüş, kayda geçirilmiş ve Uşak Müzesi'ne teslim edilmiştir (Survey-Buluntu Defteri No. 3062-3063, 3083, 3091-3092).

Kanyon duvarında, yukarıda sözü edilen patika yolun üzerindeki topraktan su borusunun gidişi de incelenmiştir. Toprak boru parçaları (dış çapı 15,9 cm) GPS yardımıyla ölçülmüş ve bazıları müze deposunda toplanmıştır (Buluntu Defteri No. 3064, 3086).

Küçük Buluntular

2002 yılının en önemli küçük buluntuları, sonra daha detaylı çalışmaları gereken sikkeler de dahil, fotoğrafla belgelenmişlerdir. 2002'nin seçilmiş özel buluntularının çizimleri de yapılmıştır. 2003 yılının yeni yüzey buluntuları kayda geçirilmiş (Buluntu Defteri No. 3000-3093) ve Uşak Müzesi'nde depolanmışlardır. Sadece iki harfi korunagelmış beyaz mermerden bir yazıt parçası (No. 3003) beş odalı hypogeum'lu mezarın hemen yakınında ele geçirilmiştir.²¹

EKİP

Yukarıda isimleri geçen dokuz kişiye ilaveten, 2003 yılı yüzey araştırması kampanyasına Türkiye'den bakanlık temsilcisi olarak arkeologlar Hüseyin Vural ve Hüsam Süleymangil; USA'dan David A. Killen ve Prof. William Tabbernee; Lüksemburg'dan Simone Francois; nihayet Almanya'dan eski çağ tarihçisi Dr. Vera Hirschmann, arkeoloji öğrencileri Birthe Hemeier, Karin Petrovsky, Susanne Ruckert ile Heidelberg'den arkeolog Prof. Reinhard Stupperich ve proje başkanı olarak da Prof. Peter Lampe katılmışlardır.

CHAPTER TWELVE

ARCHAEOLOGICAL SURFACE SURVEY IN 2004

Peter Lampe

TYMION AND SIMOE

The Environs of the Location of the Tymion/Simoe Inscription

The geomatic base network, which was begun in 2003 (see Chapter 11), was enlarged with several new fixed points, not only in the direct environs of the location where the inscription was found, but also in the entire area under investigation.¹ For the topographical map of Fig. 13.2,² more than 60 ha were geomatically surveyed.

Tenant farmers of an imperial estate lived in Tymion and Simoe, as the inscription documents. The campaign of 2004 was designed, among other purposes, to find out whether the inscription stone, which was found *in situ*³ (UTM 35 S 071 4601/426 5960; WGS 1984), was erected *between* the two settlements of the addressees of the imperial rescript, reminding them and others of the Emperor's gracious attention bestowed upon them, or whether it was located *within* one of the

TYMION UND SIMOE

Das Umfeld des Fundorts der Tymion-Simoe-Inschrift

Vermessungstechnisch ließ sich das in 2003 begonnene Basisnetz (s.o. Kapitel 11) durch mehrere Festpunkte erweitern, nicht nur im unmittelbaren Umfeld des Inschriftenfundorts, vielmehr im gesamten Untersuchungsgebiet.¹ Für die topographische Karte Fig. 13.2² wurden über 60 ha vermessen.

In Tymion und Simoe wohnten Kolonen einer kaiserlichen Domäne, wie die Inschrift belegt. Der Survey von 2004 sollte vor allem klären, ob der *in situ* gefundene³ Inschriftenstein (UTM 35 S 071 4601/ 426 5960; WGS 1984) *zwischen* den beiden Wohnorten der Adressaten des kaiserlichen Reskripts an des Kaisers Zuwendung erinnerte oder ob er *in* einer der beiden Ortschaften aufgestellt war. Die geomagnetische Untersuchung von 13,5 ha gab rasch Antwort (Fig. 12.1 und 12.2):⁴ Der Stein stand nicht in einer größeren Siedlung,

¹ Insgesamt 35 Festpunkte im Koordinatenfenster UTM 35 S 070 7741,777 – 071 8178,627 / 426 9342,747 – 425 2786,180.

² Plan „Tymion 1“ stellt das *Umfeld des Fundorts der Tymion-Simoe-Inschrift* dar.

³ Für Zweifel, dass der Stein *in situ* sich fand, bieten sich keine Anhalte. Als singulärer Fund beim Pflügen aus dem Acker geborgen, weist nichts darauf hin, dass der Stein an dieser Stelle wiederverwendet, z.B. sekundär eingebaut war. Auch in der geomagnetischen Prospektion zeigen sich keine baulichen Strukturen am Fundort. Wer spekuliert, dass der Stein hierher verschleppt wurde – z.B. aus der 2,66 km nordöstlich gelegenen Siedlung (s.u.) –, muss hypothetisieren, dass er von einem Gefährt herunterfiel und die Fuhrleute, die sich soeben die Mühe gemacht hatten, ihn auf den Wagen zu heben, zu faul waren, ihn wieder aufzuladen. Mit spekulativen Hypothesen („Verschleppung“, „faule Fuhrleute“) die Theoriebildung zu verkomplizieren, ist sinnvoll, wenn eine einfachere Theorie die Daten nicht zu erklären vermag. Die einfachere Theorie („*In-situ*-Fundort“) erklärt jedoch alles: In der geomagnetischen Prospektion entpuppt sich der Fundort als im topographischen Kontext sinnvoller ursprünglicher Aufstellungsort des Steins (siehe gleich).

⁴ In 2004 wurde wieder mit einem Cäsiummagnetometer *G 858* von *Geometrics* das Totalfeld aufgezeichnet, so dass tiefer liegende Strukturen erfasst wurden. Die beiden Messsonden waren jedoch ca. 35 cm über der Geländeoberfläche im Abstand von 50 cm *nebeneinander* angeordnet; gemessen wurde im bidirektionalen Modus; Messpunkteraster 50 cm × 15 cm. Die Tagesvariation wurde rechnerisch korrigiert (Medianfilter). In den Prospektionen der Fig. 12.1; 12.3; 12.17 stellen sich *Mauerspuren* als lineare Anomalien mit negativen Amplituden bis –7 nT dar; prämoderne *Wegtrassen*, dem modernen Wegesystem nicht zuzuordnen, als lineare Dipolanomalien mit Amplituden bis +/- 20 nT; *Gruben* (manchmal aufgrund des Kontexts als Gräber anzusprechen) als Dipolanomalien mit Amplituden bis +/- 100 nT, wenn sie magnetisch wirksame Objekte bergen; *Gräben und Rinnen* als lineare positive Anomalien bis + 8 nT. Nord-Süd-gerichtete Dipolanomalien mit großen Anomalieamplituden bis +/- 200 nT gehen auf Ton- oder Lehmobjekte zurück, die über die Curie-Temperatur hinaus erhitzt wurden und im Erdmagnetfeld ungestört abkühlten: z.B. Feuerstellen und Herde *in situ* oder Ziegel, die am Ort ihres Brennens erhalten blieben. Die immense lineare Dipolanomalie mit Amplituden bis +/- 1500 nT auf der Untersuchungsfläche östlich von Cilandiras (Fig. 12.17) wurde von einer modernen Stahlwasserleitung verursacht.

two settlements. The geomagnetic investigation of 13.5 ha in 2004 quickly provided an answer (Figs. 12.1 and 12.2).⁴ The stone did not stand in a settlement of any significant size, but was erected at the side of an ancient road near where it forked (about 50 m away) and near a well (about 150 m away).

Only a *few* rather small buildings can be found in the geomagnetically examined area (marked in red in Fig. 12.2). The building of UTM 35 S 071 4857/426 6159 also left traces on the surface: a heap of stones, ceramic shards, a small piece of marble and lumps of mortar.⁵ In the direct proximity of the inscription's location, a Byzantine coin⁶ and *terra sigillata*⁷ were found. Close to the well, four pits can be seen in the geomagnetic image (former well holes?) and in the northeast of the terrain a possible high temperature area (Fig. 12.2). The building of UTM 35 S 071 4436/426 5946 left a mound in the field, but hardly any ceramic shards on the surface.⁸

If Tymion and Simoe are not to be located at the spot where the inscription was found, where were they? To make sense, the stone with the inscribed rescript to the tenant farmers of Simoe and Tymion could not have been erected too far away from either settlement. In the larger environs of the location where the inscription was found, we were able to discover two ancient settlements.

a) In the northeast, 2.66 km away, the next traces of settlement can be found. Numerous Roman and Byzantine ceramic shards, bricks, tiles and sporadic glass fragments are strewn over an area of maximally 277×160 m.⁹ The *terra sigillata* of bowls clearly proves that the terrain also was settled in Roman times.¹⁰ The center (UTM 35 S 071 6678/426 7622) of the settlement was geomagnetically investigated: 1.5 ha, which once were occupied by at least eight buildings of often large dimensions (up to 40×15 m; Figs. 12.3-12.4). Most stones, ceramic shards

sondern an einem Wegrand im Bereich einer Weggabelung (ca. 50 m entfernt) und eines Brunnens (ca. 150 m entfernt).

Nur *wenige* kleinere Gebäude fanden sich in der geomagnetisch erfassten Fläche (rot in Fig. 12.2). Oberirdische Spuren hinterließ der Bau UTM 35 S 071 4857 / 426 6159: einen Steinhauften, Keramik, ein kleines Marmorstück und Mörtelbrocken.⁵ Aus der unmittelbaren Nähe des Inschriftenfundorts stammen eine byzantinische Münze⁶ und ein *Terra Sigillata*-Bruchstück.⁷ In der Nähe des Brunnens deuten sich in der Geoprospektion vier Gruben an (ehemalige Brunnenlöcher?), im Nordosten des Geländes ein möglicher Hochtemperaturbereich (Fig. 12.2). Das Gebäude UTM 35 S 071 4436 / 426 5946 hinterließ einen Buckel im Feld, jedoch kaum Keramik an der Oberfläche.⁸

Wenn Tymion und Simoe nicht am Inschriftenfundort selbst zu lokalisieren sind, wo dann? Die Inschrift an die Kolonen von Simoe und Tymion wird nicht allzu weit weg von beiden Ortschaften aufgestellt worden sein, wenn sie Sinn machen soll. Im weiteren Umfeld des Steinfundortes ließen sich zwei antike Siedlungsplätze entdecken:

a) In nordöstlicher Richtung, 2,66 km weiter, finden sich die nächsten Siedlungsspuren. Zahlreiche römische und byzantinische Keramikscherben, Ziegel und vereinzelte Glasfragmente streuen sich über eine Fläche von maximal 277 × 160 m.⁹ Zwei *Terra Sigillata*-Fragmente von Schalengefäßen weisen das Areal eindeutig auch in römischer Zeit als besiedelt aus.¹⁰ Das Zentrum (UTM 35 S 071 6678 / 426 7622) der Siedlung wurde geomagnetisch sondiert: 1,5 Hektar, die einst von mindestens acht Gebäuden zum Teil großen Ausmaßes (bis zu 40 × 15 m) bestanden waren (Fig. 12.3-12.4). Über den Gebäudebereichen konzentrieren sich an der Oberfläche erwartungsgemäß die meisten Steine, Keramik- und Ziegelfragmente. Bislang ist

⁵ Fundbuch Nr. 3111. Kaum 100 m weiter in nordöstlicher Richtung liegt ein Säulenfragment.

⁶ Fundbuch Nr. 3142.

⁷ Fundbuch Nr. 3113. Darüber hinaus weitere Keramik, Ziegel und ein Silex (Fundbuch Nr. 3141a-c). Letzterer könnte von einem byzantinischen oder neuzeitlichen Dreschschlitten stammen. Nordöstlich der Weggabelung Keramik mit Streifenbemalung (Fundbuch Nr. 3145).

⁸ In der geomagnetisch erfassten Fläche trafen sich der Prospektion zufolge *mehrere* Wege (in Fig. 12.2 gelb), die jedoch nicht alle zeitgleich an der Oberfläche gelegen haben und genutzt worden sein müssen. In Fig. 12.2 blau gezeichnet ist der moderne Feldweg, dessen Verlauf freilich ebenfalls historisch sein könnte.

⁹ Eckpunkte der Keramik- und Ziegelstreuung: UTM 35 S 071 6758 / 426 7691, 35 S 071 6481 / 426 7565, 35 S 071 6673 / 426 7725, 35 S 071 6604 / 426 7716, 35 S 071 6525 / 426 7609, 35 S 071 6524 / 426 7696, 35 S 071 6566 / 426 7713, 35 S 071 6686 / 426 7573, 35 S 071 6727 / 426 7606. Unter den Kleinfunden sind zu nennen: Glas, u.a. ein Glasperlenfragment (Fundbuch Nr. 3139d), zwei Glasbruchstücke vom Zentrum der Siedlung (Fundbuch Nr. 3112), ein Silex (Nr. 3139c), ein Marmorfragment (Nr. 3139e), viel Keramik (Nr. 3139).

¹⁰ *Terra Sigillata* von einem Schälchen und einer großen Schale aus dem Zentrum der Siedlung (Fundbuch Nr. 3144).

and brick and tile fragments are concentrated at the surface above these underground building structures, as is to be expected. So far, the best interpretation of the grouping is “manorial farm buildings” or “*villa rustica*,” which fits well with an imperial estate. In the future, the exact limits of this settlement need to be established through additional geophysical examinations.¹¹

b) Southwest of the location where the inscription stone was found, 4.8 km away (UTM 35 S 071 1898/426 1967), local farmers still frequently discover ancient architectural fragments of marble in the fields southwest of their village, Şükranıye. They reuse many of these broken marble columns, capitals and hewn blocks in their houses and yards. Future archaeological investigations will have to find out more about this ancient settlement southwest of Şükranıye.¹²

Which of these two ancient settlements is to be identified with Simoe and which with Tymion?¹³ The Montanists only called Pepouza and Tymion “Jerusalem” and selected only these two to be the locations of the eschatological gathering of people from all directions (see above, in Chapter 9, Apollon. *Frag. in Eus., Hist. eccl.* 5.18.2); they did not consider any additional places upon which the „heavenly Jerusalem,“ spreading from Pepouza to Tymion, would descend. Presumably, therefore, no other settlement was located between Tymion and Pepouza, which means that Tymion was closer to Pepouza than Simoe. Most likely, therefore, Tymion was the ancient settlement southwest of the village of Şükranıye (UTM 35 S 071 1898/426 1967), and Simoe can be identified with UTM 35 S 071 6678/426 7622 (see the map in Fig. 4.4).

Independently from this question, the following parameters are valid for Pepouza. It needs to be located (a) in proximity to the three mentioned

das Ensemble am besten als Gutsanlage oder *Villa Rustica* zu deuten – durchaus passend zu einer kaiserlichen Domäne. In der Zukunft werden die genauen Grenzen dieser Siedlung durch weitere geophysikalische Untersuchung zu ermitteln sein.¹¹

b) Im Südwesten des Stein-Fundorts, 4,8 km entfernt (UTM 35 S 071 1898 / 426 1967), fördern südwestlich des Dorfes Şükranıye in der Gemarkung die Einheimischen immer wieder antike marmorne Architekturfragmente ans Tageslicht, die sie in Şükranıye in ihren Häusern und Grundstücken in großer Zahl als Spolien wiederverwenden: marmorne Säulensäulenstümpfe, Kapitelle, behauene Quader. Künftige archäologische Exploration wird Genaueres zu diesem Siedlungsplatz zu ermitteln haben.¹²

Welche dieser beiden antiken Siedlungen ist mit Simoe, welche mit Tymion zu identifizieren?¹³ Da nur Pepouza und Tymion von Montanisten als „Jerusalem“ bezeichnet sowie als eschatologische Versammlungsorte ausgewählt wurden (s.o. in Kapitel 9 Apollon. *Frag. in Eus., Hist. eccl.* 5.18.2) und nicht noch andere Orte, auf die das „himmlische Jerusalem“ sich hätte herabsenken können, wird vermutlich keine weitere Ortschaft zwischen Tymion und Pepouza gelegen haben. Näher an Pepouza wird deshalb Tymion zu finden sein, nicht Simoe. Das heißt, Tymion ist am ehesten mit der genannten antiken Siedlung südwestlich des Dorfes Şükranıye zu identifizieren (UTM 35 S 071 1898 / 426 1967), Simoe mit UTM 35 S 071 6678 / 426 7622 (Karte Fig. 4.4).

Unabhängig von dieser Frage gilt für Pepouza: Es muss lokalisiert sein a) im näheren Umkreis der drei Koordinatenschnittpunkte 35 S 071 4601 / 426 5960 (= Fundort der Tymion-Simoe-Inschrift), 071 1898 / 426 1967 und 071 6678 / 426 7622 (=

¹¹ Im Rahmen ethnoarchäologischer Recherche stellte sich heraus, dass einheimische Bauern hier eine Marmorkiste (einen Sarkophag?) ausgegraben haben wollen (Verbleib ungewiss). Der Krater einer älteren Raubgrabung öffnet sich im Zentrum der Siedlung.

¹² Bei UTM 35 S 071 1748 / 426 1902 wollen die Bauern in 2 m Tiefe angeblich einen Fußboden gefunden haben.

¹³ Nur die beiden genannten Siedlungsplätze kommen für die Identifikation von Tymion und Simoe in Frage. Eine dritte Lokalität im weiteren Radius um den Stein-Fundort herum ist ein südwestlich gelegener (ausgeraubter) Tumulus, der Reste von (Grab)baustrukturen enthält, aber keine Scherben in seinem Umfeld aufweist, als Siedlungsplatz mithin nicht in Frage kommt (Fig. 4.4; UTM 35 S 071 1437 / 426 5054). – Ebenso wenig in Betracht kommt eine südwestlich des Inschriftenfundorts gelegene Gemarkung des Dorfes *Yonçalı*, die wir untersuchten, da Bauern dort einen byzantinischen Grabstein (seit 2004 im Museum von Uşak) und einige wenige behauene Marmorsteine, die sie in ihren Anwesen verbauten, gefunden haben wollen. In der geophysikalischen Prospektion des Feldes jedoch zeigte sich nicht die kleinste archäologische Struktur. Entsprechend sind an der Oberfläche Ziegel und Keramik nur sehr dünn gestreut (darunter verzierte Keramik: Fundbuch Nr. 3117). Die vier Koordinaten der geomagnetisch sondierten Fläche sind UTM 35 S 071 3918 / 426 2622, 35 S 071 4421 / 426 2222 (dort ein großer behauener Kalkquader), 35 S 071 3950 / 426 2045, 35 S 071 4424 / 426 2201. Zwei behauene Marmorsteine: 35 S 071 4251 / 426 2263; ein von menschlicher Hand gerundeter Stein: 35 S 071 4405 / 426 2271. Auf eine Anhöhe verschleppt wurden eine kleine Säule und ein Becken: 35 S 071 4233 / 426 2384.

coordinate points, UTM 35 S 071 4601/426 5960 (= the location where the Tymion/Simoe inscription was found), 071 1898/426 1967 and 071 6678/426 7622 (= the two settlements closest to the location of the inscription), and (b) it needs to have a monastery important enough to have been represented by its abbot at the Second Council of Nicaea. Both criteria are fulfilled by the settlement in the canyon that we identified as Pepouza.

PEPOUZA

In Pepouza, the topographical mapping and the geophysical imaging of the previous years were continued (Figs. 13.1; 12.5-12.9). Georadar was used to find out what is hidden under the surface of the prominent terrace towering directly above the river and limiting the city center towards the south. The geomagnetic results of 2003 had permitted the assumption that a spacious building, perhaps a basilica, was situated here.

In the radar pictures of 2004 (Figs. 12.5-12.9),¹⁴ in the largest of the three examined areas, *two differently oriented buildings* emerged: a spacious one (ca. 23 m × at least 35 m), oriented in a west-east direction, and above it, in a higher stratum, a second complex, which is moved slightly to the north and is slightly turned to the left in a WSW-ENE direction. The radar-examined strata, 75 cm and 125 cm deep in the ground, reveal at least two phases of building activity. *The more northern complex clearly was built upon the west-east oriented building.* The foundations of the northern wall of the original building can still be seen at a depth of 125 cm, but they were removed at the depth of 75 cm when the more northern complex was built.

The hypothesis that once a Byzantine basilica stood on the terrace of land is based on (a) the

die beiden diesem Fundort am nächsten gelegenen Siedlungen) und b) ein Kloster besitzen, das bedeutend genug war, seinen Abt auf dem Zweiten Konzil von Nizäa auftreten zu lassen. Beide Kriterien erfüllt die von uns als Pepouza identifizierte Ortschaft im Canyon.

PEPOUZA

In Pepouza wurden die topographisch-kartographischen und geophysikalischen Arbeiten der Vorjahre fortgesetzt (Fig. 13.1; 12.5-12.9).

Mit Georadar war zu klären, was in der prominenten Terrasse verborgen liegt, die, unmittelbar über dem Fluss aufragend, das Stadtzentrum nach Süden hin abschließt. Die Geomagnetik von 2003 hatte die Interpretation zugelassen, dass hier ein geräumiges Gebäude, vielleicht eine Basilika, stand.

Im Radar von 2004 (Fig. 12.5-12.9)¹⁴ kristallisierten sich in der größten der drei sondierten Flächen *zwei unterschiedlich orientierte Gebäude* heraus: ein geräumiges (ca. 23 × mindestens 35 m), von West nach Ost gerichtetes, und – in einer höheren Schicht – ein etwas nach Norden verschobener Komplex, der obendrein leicht nach links in eine WSW-ONO-Orientierung gedreht ist. Die vom Radar erfassten Schichten in Tiefen von 75 und 125 cm zeigen mindestens zwei Bauphasen. *Deutlich überbaut der nördlichere Komplex das von West nach Ost ausgerichtete Gebäude:* Die Fundamentierung der Nordmauer des ursprünglichen Gebäudes ist in 125 cm Tiefe noch sichtbar, wurde beim Bau des nördlicheren Komplexes jedoch (in 75 cm Tiefe) abgetragen.

¹⁴ Prinzip der Messung: Die ausgesendeten elektromagnetischen Wellen breiten sich in gesteinspezifischen Geschwindigkeiten aus; gemessen wird die Laufzeit zwischen dem Aussenden des Impulses und dem Empfang seiner Reflexion. Untersucht werden verschiedene Tiefenniveaus, so genannte Zeitscheiben, denen bestimmte Laufzeiten in Nanosekunden vom Sender zum Empfänger entsprechen. Im Erdreich der untersuchten Terrasse (Fig. 12.5-12.8) entsprechen die Tiefenlagen von 75 cm, 100 cm und 125 cm ungefähr den Laufzeiten von 14 ns, 20 ns bzw. 24 ns. In den beiden nördlicheren Sondageflächen zeichnen sich auf allen drei Tiefenniveaus Mauerzüge ab (rot). Unterhalb der 125 cm sind keine archäologischen Strukturen auszumachen. Die südlicher gelegene dritte, kleine Fläche über dem Hypogaeum (vgl. o. Kapitel 9) ergab keine nennenswerten Resultate. Denn die archäologischen Strukturen des Hypogaeums liegen tiefer als 2 m, so dass sie von der benutzten 400 MHz-Antenne nicht mehr erfasst wurden. Die mit einem Messcomputer (*TerraSIRch SIR 3000* von GSSI) gekoppelte Antenne ermöglicht eine Aussagetiefe von bis zu 4 m; jedoch ist diese abhängig vom Material des Untergrundes. Beim Pepouza-Untergrund beträgt die Aussagetiefe etwa 2 m; in größerer Tiefe dämpft das Gestein derart, dass keine Informationen mehr zu gewinnen sind. Mit der 400 MHz-Antenne lassen sich Objekte einer Mindestgröße von 10 cm erkennen. Das Gerät wurde im unidirektionalen Modus auf 25 cm voneinander entfernten Parallelen über den Boden gezogen. Mit Weinstöcken und Bäumen bewachsene Bereiche mussten ausgespart bleiben (auf den Abbildungen kreuzweise schraffierte Flächen). Die Radarresultate wurden mit den von den Vermessern erhobenen topographischen Daten zu einem – im Computer animierten – dreidimensionalen Modell vereinigt (vgl. Fig. 12.9. Um die Anschaulichkeit des Modells zu erhöhen, wurden die Mauerspuren fiktiv auf eine Mauerhöhe von 2 m hochgezogen).

clear west-east orientation of the original building, (b) its spacious dimensions and (c) the Byzantine substructural walls, which in part are still visible in the slope of the terrace (see above Chapter 9). (d) Nearby, to the west of this building, a threshold was found on the surface (>156×88×20 cm), from which a monumental western portal can be inferred.¹⁵ The destroying superimposition of another building may account for the fact that an apse cannot be identified in the radar picture.¹⁶ Only a targeted excavation will clarify this.

TWO VILLAE RUSTICAE SOUTH OF PEPOUZA

In the fields called Tekçam, 1.25 km south of Pepouza, the surface remains of an ancient *villa rustica* were archaeologically documented (the first floor comprises about 425.5 m²; Figs. 12.10 and 5.11; coordinates: UTM 35 S 071 5130/425 2548). The ceramic fragments (415 pieces) were completely gathered, e.g., half of a pot with handle, a shard etched with a letter (*alpha* or *delta*) and a piece of ornamented *terra sigillata*, which documents that the site was already used in Roman times.¹⁷ Two of the six glass fragments represent a handle and a piece of window pane.¹⁸ One of the four iron objects found probably was part of a Roman knife.¹⁹ Thirteen silices do not indicate prehistoric activity, but rather the Byzantine or more recent usage of threshing sleds.²⁰

A second villa south of Pepouza, northeast of the first one (Fig. 5.11; coordinates: UTM 35 S 071 5330/425 2797), has not yet been dated and still awaits documentation. Between the two sites, an Ottoman silver coin was found.²¹

On the whole, until today four such farm complexes could be identified in the environs of Pepouza, including the above-mentioned complex in Simoe and the *villa rustica* northeast of the Pepouza monastery, at the edge of the high plane, above the canyon (see above Chapter 11).

Die Hypothese, dass auf der Terrasse einstmal eine byzantinische Basilika stand, gründet sich auf (a) die klare West-Ost-Orientierung des (b) in seinen Ausmaßen großen Gebäudes, das (c) obendrein auf byzantinischen Substruktionsmauern aufruhte, die am Abhang der Terrasse teilweise noch sichtbar sind (s.o. Kapitel 9). (d) Unweit westlich des Gebäudes fand sich an der Oberfläche ein Türschwellestein (> 156 × 88 × 20 cm), der auf ein monumentales Westportal schließen lässt.¹⁵ Dass eine Apsis im Radar nicht kenntlich wird,¹⁶ mag durch die zerstörende Überbauung erklärt werden können. Erst eine Grabung wird klären.

ZWEI VILLAE RUSTICAE SÜDLICH PEPOUZAS

In der 1,25 km südlich Pepouzas gelegenen Gemarkung Tekçam wurde eine antike *Villa Rustica* in ihren Oberflächenstrukturen archäologisch aufgenommen (Untergeschoss ca. 425,5 m²; Fig. 12.10 und 5.11; Koordinaten UTM 35 S 071 5130 / 425 2548). Unter den vollständig abgesammelten 415 Keramikbruchstücken fanden sich ein halber Henkeltopf, eine Scherbe mit Buchstabenritzung (*Alpha* oder *Delta*) sowie ein verziertes Stück *Terra Sigillata*, das den Ort als bereits in römischer Zeit genutzt ausweist.¹⁷ Zwei der sechs Glasbruchstücke stellen einen Henkel und Fensterglas dar.¹⁸ Unter den vier Eisenobjekten dürfte eines von einem römischen Messer stammen.¹⁹ Dreizehn Silices lassen wiederum nicht auf Prähistorie, sondern eher auf den Einsatz von Dreschschlitten schließen.²⁰

Eine zweite Villa südlich Pepouzas, im Nordosten der ersten gelegen (Fig. 5.11; Koordinaten UTM 35 S 071 5330 / 425 2797), lässt sich bislang nicht datieren und harret der Dokumentation. Zwischen beiden Gehöften fand sich eine osmanische Silbermünze.²¹

Insgesamt ließen sich im Umkreis Pepouzas bis heute vier solcher Hofanlagen sicherstellen, wenn wir die soeben besprochene Anlage in Simoe und die *Villa Rustica* nordöstlich des Pepouza-Klosters, am Rande der Hochebene über dem Canyon (s.o. Kapitel 11), hinzurechnen.

¹⁵ S.o. Kapitel 9. Der im Südwesten erkennbare Vorbau könnte wie vor der Basilika im nahen Sebaste als Atrium oder Baptisterium gedient haben.

¹⁶ Siehe aber als möglichen Ansatz einer Apsis in Fig. 12.8 das östliche Ende der erhaltenen Nordmauer (blau) des ursprünglichen Gebäudes.

¹⁷ Fundbuch Nr. 3118a,f. Auch der Ziegel Nr. 3118b scheint mit einem „H“ geritzt zu sein.

¹⁸ Nr. 3118c.

¹⁹ Nr. 3118d.

²⁰ Nr. 3118e. Vgl. oben Anm. 7.

²¹ Nr. 3143.

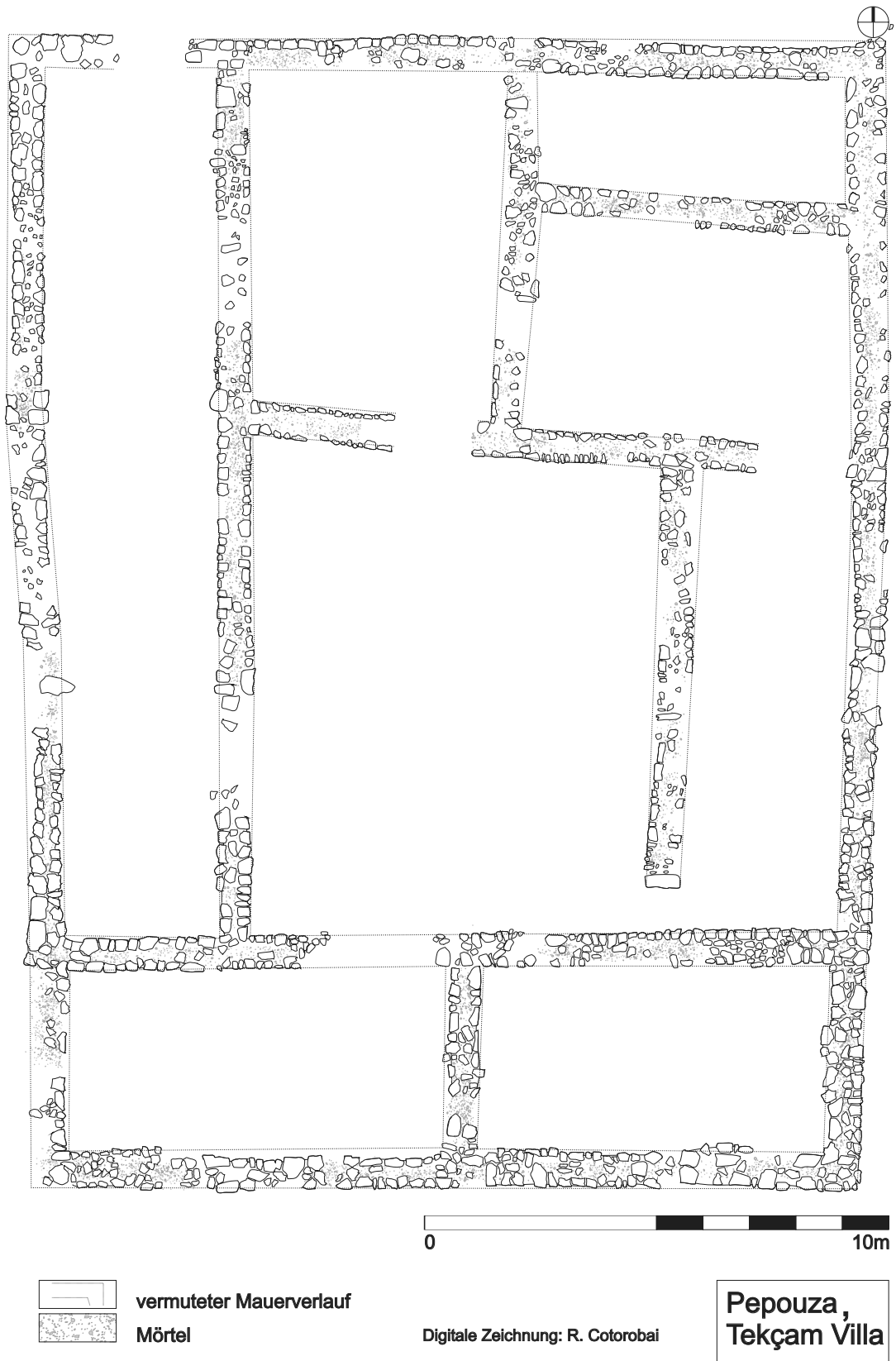

Fig. 12.10 Pepouza-Tekçam: Roman villa

PEPOUZA'S ROCK-CUT MONASTERY (FIG. 12.11)

In 2004, especially the *northern group of rooms* was examined (*N/A1* and *N/B1-2*; cf. Chapter 11). Here, the monastery people smoked food in two heavily sooted rooms positioned on top of each other like an hourglass. The lower one, on level A (*N/A 1*), narrows in its upper part like a pyramid, and the upper room, on level B (*N/B 1*), is shaped like a funnel. Two smoke flues connect both rooms. As is indicated by holes for poles and beams, both rooms once were equipped with wooden constructions from which the smoked meats of the monastery might have hung.

In the back part of the lower chamber (*N/A 1*), the rock protrudes into a counter-like shelf (1.5-1.6 m high); beside it, the floor has a basin-like depression. From the intensive scorch marks in this area, a hearth or fireplace can be inferred. The smoke escaped through the two outlets in the ceiling. Indentations in the upper part of the pyramidal ceiling once anchored a wooden construction. The northern wall opens into a large niche. The mostly level floor is covered with a waste layer of stones, animal excrement, shards and ashes.

The two smoke outlets in the ceiling of *N/A1* lead into the upper room *N/B1*. In front of the western and southern walls, the floor deepens in steps towards the two smoke outlets in the center of the floor. Holes for poles in the ceiling, indentations in the walls, as well as bench- and shelf-like protrusions suggest a wooden construction that needed to be anchored and supported. An eastern wall does not exist, although one may have been there at one time.

A passage connects *N/B1* with the also soot-covered room *N/B 2*. Originally a low cave, it had been deepened by about 1 m in order to gain more height. On the sides, three roundish basin-like indentations can be seen. The floor is covered with a compact layer of many ashes as well as shards, wood, bones and stones. Grave robbers left destructive holes in this layer; it still awaits systematic archaeological excavation.²² A monastic cook presumably once worked here as well as in *N/A1*.

In the central area of the monastery, the remains of the lower *story A*, which in large part was destroyed by rock slides, were examined. A supporting beam,²³ fragments of which are preserved, was

PEPOUZAS FELSENKLOSTER (FIG. 12.11)

In 2004 wurde vor allem die *Nordgruppe von Räumen* untersucht (*N/A1* und *N/B1-2*; vgl. Kapitel 11). Hier befanden sich Küchen und Räucherkammern des Klosterbetriebs. Zwei stark verrußte, wie in einem Stundenglas übereinander angeordnete Räume, der untere (*N/A 1*) sich pyramidal nach oben verengend, der obere (*N/B 1*) wie ein Trichter geformt, sind durch zwei Rauchabzüge miteinander verbunden. Beide Räume waren, wie Pfosten- und Balkenlöcher verraten, mit Holzkonstruktionen ausgestattet, an denen das Räucherfleisch des Klosters gehangen haben mag.

Im hinteren Bereich der unteren Kammer (*N/A 1*) bildet der Fels eine 1,5-1,6 m hohe bankartige Ablage, neben der der Boden sich beckenartig vertieft. Starke Brandspuren in diesem Bereich deuten auf eine Herdstelle. Der Rauch zog durch zwei Öffnungen in der Raumdecke ab. Vertiefungen im oberen Bereich der Decke hielten einstmalig eine Holzkonstruktion fest. Die Nordwand öffnet sich zu einer großen Nische. Der meist ebene Boden ist mit einer Schuttschicht aus Steinen, Tierkot, Scherben und Asche bedeckt.

Die beiden Rauchabzugslöcher in der Decke von *N/A1* führen in den darüber liegenden Raum *N/B1*. Vor der West- und Südwand vertieft sich der Boden treppenartig zu den beiden Abzugslöchern in der Raummitte hin. Pfostenlöcher in der Decke, Vertiefungen in den Wänden sowie bank- und ablagenartige Vorsprünge lassen auf eine Holzkonstruktion schließen, die zu verankern und zu stützen war. Eine Ostwand existiert nicht (mehr?).

Ein Durchgang verbindet *N/B1* mit dem ebenfalls verrußten Raum *N/B 2*. Ursprünglich eine niedrige Höhle, war diese um ca. 1 m vertieft worden, um mehr Höhe zu gewinnen. An den Seiten finden sich drei rundliche, kesselartige Vertiefungen. Der Boden ist mit einer kompakten Kulturschicht bedeckt (viel Asche, Scherben, Holz, Knochen, Steine), in der Raubgräber zerstörende Löcher hinterließen; die Schicht ist noch systematisch zu ergraben.²² Vermutlich wirtschaftete hier wie auch in *N/A1* ein Koch.

Im Zentralbereich des Klosters wurden die Reste der unteren, in weiten Teilen durch Felssturz zerstörten *Etage A* untersucht. Ein in Fragmenten erhaltener Stützbalken²³ wurde mit

²² Ein Bronzenadelfragment trägt die Fundbuch-Nr. 3103e.

²³ Fundbuch Nr. 3158. Der Balken steckt in der Außenmauer des Raums A3 unterhalb des Türbereichs und stützte die an der Fassade des Baus entlanglaufende Balustrade (vgl. Kapitel 11). Die Mauer verläuft vor Raum A3 nahezu von Nord nach Süd und ist bis zur Höhe von 2,6 m erhalten.

dated using the ¹⁴C method: The tree from which this beam had been made was most probably cut down between 862–1019 C.E.²⁴ in a period of new cultural (and at times also political) Byzantine flourishing under the Macedonian dynasty.

The Pepouza monastery, however, is older, because already in the year 787 C.E. the Pepouza abbot Euthymius was present at the Second Council of Nicaea.²⁵ It is highly probable that the beam did not belong to the monastery's original building structure, because the stone wall in which it rests shows clear signs of secondary repair. Originally, a pink-white mortar held the regularly arranged stones together; later, the wall was repaired with irregularly arranged stones, which were caulked with a light-brown loam.

Did the monastery building accordingly date from the 7th-8th centuries C.E., just like the graffito at Cilandras?²⁶ In Anatolia, in the 7th and 8th centuries C.E., in general only a few new buildings were erected; also in the regions that were not hit by Arabic invasions, the economic situation was strained. In the 5th and 6th centuries C.E., on the other hand, Anatolia experienced a building boom. However, these general conditions cannot yet narrow down the foundation date of our monastery.

In the rooms of *level A*, *small finds*, especially ceramic shards, were systematically collected. A playing piece for a game, for example, was found in room A8; it was made from a re-used piece of Roman *terra sigillata*.²⁷

The same room, A8 (ca. 3.7×1.9 m), displaying five niche shelves and a step-like protrusion running along the western wall, was more elaborate than A3-7. In A4, a low bench was cut out of the southern wall; otherwise, the walls are irregular. *In front of A4*, the balcony was in part constructed of wood²⁸ and in part was cut into the rock; the balcony here has an alcove similar to the ones in front of B2 and between C6 and C7 (see Chapter 11). A8-10 show scorch marks, whereas the ceilings

Hilfe der ¹⁴C-Methode datiert mit dem Ergebnis, dass das Holz für den Balken am ehesten im Zeitraum 862-1019 n. Chr. geschlagen wurde²⁴ – in einer Periode kultureller (und zeitweilig auch politischer) byzantinischer Neublüte unter der makedonischen Dynastie.

Das Pepouza-Kloster ist freilich älter, da bereits im Jahre 787 der Pepouza-Abt Euthymius beim zweiten Konzil von Nicaea auftrat.²⁵ Dass der Balken nicht zur Erstausrüstung des Klosters gehörte, ist bestens möglich, da die Bruchsteinmauer, in der er steckt, deutliche Spuren sekundärer Reparatur aufweist: Ursprünglich hielt rosa-weißer Mörtel die regelmäßig gesetzten Steine zusammen; später wurde mit unregelmäßig angeordneten Steinen repariert, die mit hellbraunem Lehm verfugt wurden.

Datiert der Klosterbau entsprechend aus dem 7./8. Jahrhundert n. Chr. – wie der Graffito von Cilandras²⁶? Während des 7. und 8. Jahrhunderts n. Chr. wurde in Anatolien generell wenig neu gebaut; auch in Regionen, die nicht von arabischen Invasionen betroffen waren, war die ökonomische Lage angespannt. Im 5./6. Jahrhundert dagegen erlebte Anatolien einen Bauboom. Diese Rahmenbedingungen vermögen freilich noch nicht, das Gründungsdatum unserer Klosteranlage hinreichend einzugrenzen.

In den Räumen der *Etage A* wurden *Kleinfunde*, v.a. Scherben, systematisch abgesammelt. Unter anderem fand sich in Raum A8 ein klösterlicher Spielstein aus wiederverwendeter römischer *Terra Sigillata*.²⁷

Derselbe Raum, A8 (ca. 370 × 190 cm), präsentiert sich mit fünf Ablagenischen und einem an der Westwand entlanglaufenden stufenartigen Absatz besser ausgearbeitet als A3-7. In A4 wurde aus einer der unregelmäßigen Wände, aus der Südwand, eine niedrige Bank herausgeschlagen. *Vor A4* war auf der hier zum Teil aus Holz konstruierten,²⁸ zum Teil in den Fels eingearbeiteten Balustrade eine

²⁴ Probeanalyse Nr. 7336 des Physikalischen Instituts der Universität Erlangen-Nürnberg (15. Dez. 2004). Die Probe wurde gemessen zu 1105 +/- 42 Radiokarbonjahren. Das entspricht einem kalibrierten Alter in folgenden Bereichen. Mit 68,3 % Wahrscheinlichkeit (1 Sigma): 893-925 n. Chr. (26,8 %) und 933-984 n. Chr. (41,5 %). Mit 95,4 % Wahrscheinlichkeit (2 Sigma): 781-790 n. Chr. (1,4 %), 827-840 n. Chr. (1,8 %), 862-1019 n. Chr. (92,2 %). Kalibrationsdatensatz aus Minze Stuiver et al. "INTCAL98 Radiocarbon Age Calibration 24.000-0 cal BP." *Radiocarbon* 40 (1998): 1041-1083. Dendrologisch war keine Aussage möglich.

²⁵ Mansi, *Sacrorum conciliorum* 13. 153; vgl. 13.631 C.

²⁶ S.o. Kapitel 7.

²⁷ Fragment mit Fundbuch-Nr. 3151 (rund geschliffen). In Raum A3 neben Keramik Mörtel (Nr. 3153). In Raum A 9 neben Keramik ein Stück Leder (Nr. 3157). Weitere Kleinfunde Nr. 3148; 3149; 3156.

²⁸ Vor A4-5 fünf horizontale Tragebalkenauflagen.

of A4 and A6 are only slightly covered with soot. A6 was 4 m long; not even half of the room is preserved. The lengths and widths of A7 and A9 are 2.7×>1.6 m and 2.4×>1.8 m, respectively. A10 was equipped with two niche shelves and is relatively large (up to 4.3 m long and 2.0 m wide); A11, on the other hand, seems smaller (1.9 m × at least 1.0 m). The floor of the low (1.5 m) passageway from A11 to A12 was covered with loam. The walls of the nearly square room A12 were carefully chipped, and its corners rounded. At its northern wall, two protrusions ascend like steps from the floor. In the southern wall, five wooden pieces once were anchored. In the eastern wall, remains of an opening for a wooden balcony door²⁹ can be seen. A13 only follows after about six meters of solid rock. As is the case with B13-21 (see Chapter 11), we have not been able to climb up to it yet.

The steep slope below the monastery's rooms B1-21 was searched for small finds in an *intensive survey*.³⁰ Below the rooms B19-21, the results were meager, since B20-21, whose outside masonry walls are well preserved, seem to be intact. Also, a relatively long stretch of solid rock without cave dwellings lies between B19 and B20 (ca. 4.5 m). Most of the material was found underneath the central domed part of the monastery and underneath the refectory of B12a. Among the Byzantine small finds, the fragments of two colored glass bracelets³¹ need to be mentioned, as well as other glass,³² brick and tile pieces, many shards of conventional every-day use ceramics (especially pithoi fragments) but only a few fine ceramics; in addition, animal bones, a smoothed marble block,³³ a bronze chip with an imprinted decorative pattern,³⁴ the bronze fragment of a vessel or a bell,³⁵ a corroded iron nail³⁶ and a shard with staurogram³⁷ were found.

große Nische (wie vor B2 und bei C6-7) angelegt. A8-10 weisen Brandspuren auf, während die Decken von A4 und A6 nur schwach angeruht sind. A6 war 4 m lang, nicht einmal die Hälfte des Raums ist erhalten; A7 maß in Länge und Breite 270 × > 160 cm; A9 240 × > 180 cm. A10 wurde mit zwei Ablagenischen ausgestattet und ist relativ groß (bis zu 430 cm lang, 200 cm breit); kleiner hingegen A11 (190 cm × erhaltene 100 cm). Der niedrige (1,5 m) Durchgang von A11 zu A12 war mit Lehm belegt. Die Wände des nahezu quadratischen Zimmers A12 wurden sorgfältig ausgemeißelt und die Ecken abgerundet. An der Nordwand des Raums steigen treppenartig zwei Absätze vom Boden auf. In der Südwand waren einst fünf Hölzer verankert. In der Ostwand sind Reste eines verschließbaren²⁹ Durchgangs erhalten, der einst auf die Balustrade hinausführte. A13 schließt sich erst nach etwa sechs Metern Fels an und wurde (wie B13-21) bislang noch nicht erklettert.

Der Steilhang unterhalb der Klosterräume B1-21 wurde in einem *Intensivsurvey* abgesehen.³⁰ Unterhalb der Räume B19-21 fiel die Ausbeute mager aus, da B 20-21 unzerstört blieben; die gemauerten Außenwände sind erhalten. Auch streckt sich zwischen B19 und B20 ein ca. 4,5 m langer Felsabschnitt ohne Wohnhöhlen. Das meiste Material fand sich unterhalb des zentralen Kuppelbereichs und unterhalb des Refektoriums B12a. Unter den byzantinischen Kleinfunden sind die Bruchstücke zweier farbiger Glasarmreife,³¹ sonstige Glas-,³² Ziegel- und häufige Gebrauchskeramik-, vor allem Pithosfragmente zu nennen, dagegen wenig Feinkeramik; ferner Tierknochen, ein glatt gearbeiteter Marmorblock,³³ ein Bronzeplättchen mit Punzmuster,³⁴ der bronzene Bruchteil eines Gefäßes oder einer Glocke,³⁵ ein korrodierter Eisennagel³⁶ sowie eine Scherbe mit Staurogramm.³⁷

²⁹ Türangelloch an der nördlichen Türwange im Bereich der Schwelle.

³⁰ Das Untersuchungsfeld wurde in sieben nebeneinanderliegende Streifen à 10 m Breite aufgeteilt, die, bis zu 65,5 m lang, bis zum Hangfuß hinabreichten (diesen einschließend). Zuweilen verhinderten Felsabbrüche und dichte Vegetation eine Untersuchung.

³¹ Fundbuch Nr. 3097-3098: grünlich/hellblau, tordiert; Nr. 3099e: blau, opak, glatt.

³² Fundbuch Nr. 3095d; 3097e; 3099d; 3101c (Randstück).

³³ Ca. 18x35 cm; Nr. 3099c.

³⁴ Ca. 3x5 cm; Nr. 3094c.

³⁵ Nr. 3101d.

³⁶ Nr. 3097d.

³⁷ Nr. 3101e; s.o. Kapitel 7. Ein Silex (Nr. 3095e), kaum prähistorisch, mag von einem Dreschschlitten stammen. Vermutlich rezent ist das Eisenband Nr. 3095-3096. Ornamentiert wurde die Keramik v.a. mit Kammstrich, Kerben und Wülsten.

EXTENSIVE SURVEYS IN THE CANYON WEST AND
EAST OF PEPOUZA

West of the Pepouza Monastery (Fig. 5.11)

Two relatively small rock-cut dwelling complexes (see 2. and 5. below) need to be especially highlighted. They presumably were *hermitages*, dependencies connected to the large “mother monastery” in Pepouza. Let us, however, first follow the course of the river.

1. *Dwelling caves.* The chambers of the low cave at UTM 35 S 071 3364/425 3322, which is the first that one comes across north of the river (see the map of Fig. 5.11), were worked on by human hands and, at least in modern times, used by shepherds, whose fires left scorch marks on the ceiling.

Ceramic shards are left in some of the five smaller caves, which lie side by side above the path at UTM 35 S 071 3260/425 3277.

In the back corner of the dwelling cave of UTM 35 S 071 3098/425 3083 (Fig. 5.11), a little bench was carved out of the rock. The ceiling is covered with soot. On the slope below, numerous shards can be found, especially from storage vessels.

2. *A Hermitage?* In the cliff high above the last-mentioned dwelling cave, a suite of several rock-cut rooms possibly was used as a hermitage; it only can be reached using mountain-climbing equipment (Fig. 12.12; in Fig. 5.11, see the eastern “rock-cut

EXTENSIVE SURVEYS IN DEN CANYONABSCHNITTEN
WESTLICH UND ÖSTLICH PEPOUZAS

Westlich des Pepouza-Klosters (Fig. 5.11)

Hervorzuheben sind vor allem zwei kleinere Felsenwohnkomplexe (s.u. 2. und 5.), die vermutlich als *Eremitagen* anzusprechen sind, dem großen „Mutterkloster“ in Pepouza als Dependancen verbunden. Doch folgen wir zunächst dem Flusslauf.

1. *Wohnhöhlen.* Die Kammern der ersten, nördlich des Flusses auf der Karte (Fig. 5.11) verzeichneten flachen Höhle UTM 35 S 071 3364 / 425 3322 wurden von Menschenhand ausgearbeitet und zumindest neuzeitlich von Hirten genutzt, deren Feuer Brandspuren an der Decke hinterließen.

Fünf nebeneinander liegende kleinere Höhlen oberhalb des Weges (UTM 35 S 071 3260 / 425 3277) weisen zum Teil Keramikreste auf.

In der hinteren Ecke der Wohnhöhle UTM 35 S 071 3098 / 425 3083 (Fig. 5.11) wurde eine kleine Bank aus dem Fels herausgearbeitet. Die Decke ist verrußt. Am Hang unterhalb finden sich zahlreiche Scherben, besonders von Vorratsgefäßen.

2. *Eine Eremitage?* In der Steilwand oberhalb der letztgenannten Wohnhöhle zieht sich eine nur mit Kletterausrüstung erreichbare Etage von Räumen entlang, die vielleicht als Eremitage genutzt wurde (Fig. 12.12; in Fig. 5.11 die östlichen der „Rock-cut

Fig. 12.12 Ulubey Canyon west of Pepouza: dwelling caves (hermitage I)

Fig. 12.13 Ulubey Canyon west of Pepouza: tunnel for channel

rooms”). From the foot of the cliff, at least one doorway between two rooms can be recognized.

3. *Grottos*. South of the river, a high *grotto* at UTM 35 S 071 3201/425 2964 (Fig. 5.11) can be seen from afar. It does not show any traces of settlement, but shards can be found on the slope in front.

To the southeast, 325 m away, a smaller *grotto* (UTM 35 S 071 3389/425 2759; Fig. 5.11) was used as a *dwelling cave*. The ceiling is covered with soot. The back corner was used as a fireplace; the smoke escaped through an outlet worked into the ceiling.

4. A *wall* of rough, large rocks stands below a modern bridge in the lowland at the northern riverbank (UTM 35 S 071 3058/425 2941).

At UTM 35 S 071 2523/425 3119, the *tunnel for a channel* was dug into the rock, presumably already in antiquity. It is situated about 2.5 m above today’s water level of the river (width 50–60 cm; height 1.6–1.8 m; at the western entrance, debris reduces the height to 60 cm; Fig. 12.13). Only about 4 m of the length of the partly filled tunnel can be seen. Further below, an open rock-cut *channel* runs parallel to the river and carries water (UTM 35 S 071 2568/425 3063); it might have been built in modern times. Both constructions probably once drove *water mills*.

5. A *second hermitage*? North of the river, on an incline (UTM 35 S 071 2377/425 3146) below several caves, ceramic shards are concentrated (e.g., modern painted shards). One hundred

rooms“). Von unten lässt sich wenigstens *ein* Durchgang zwischen zwei Räumen erkennen.

3. *Grotten*. Südlich des Flusses weist die weithin sichtbare hohe *Grotte* UTM 35 S 071 3201 / 425 2964 (Fig. 5.11) keine Siedlungsspuren auf. Jedoch finden sich Scherben im Hang davor.

325 m weiter in südöstlicher Richtung wurde eine kleinere Grotte (UTM 35 S 071 3389 / 425 2759; Fig. 5.11) als *Wohnhöhle* genutzt. Die Decke ist verrußt. Eine Feuerstelle wurde in der hinteren Ecke unterhalten; der Rauch entwich dort durch einen in die Decke eingearbeiteten Abzug.

4. Ein *Mauerriegel* aus groben großen Blöcken steht unterhalb einer modernen Brückenquerung am Nordufer in der Flussniederung (UTM 35 S 071 3058 / 425 2941).

Eine *Kanalröhre* wurde – vermutlich bereits in der Antike – bei UTM 35 S 071 2523 / 425 3119 in den Fels getrieben, etwa 250 cm über dem heutigen Wasserspiegel des Flusses (Breite 50-60 cm; Höhe 160-180 cm, am Westzugang durch Schutt auf 60 cm reduziert; Fig. 12.13). Die zum Teil verfüllte Tunnelröhre ist nur etwa vier Meter tief einsehbar. Weiter unterhalb führt eine parallel zum Fluss (rezent?) in den Fels gegrabene offene *Kanalrinne* (UTM 35 S 071 2568 / 425 3063) Wasser. Beide Anlagen werden einstmals *Wassermühlen* getrieben haben.

5. *Eine zweite Eremitage*? Der Wanderer läuft nördlich des Flusses unterhalb mehrerer Höhlen über einen Abhang (UTM 35 S 071 2377 / 425

fifteen meters away, a second possibly *monastic dependency* is reached, which again cannot be accessed without mountain-climbing equipment (UTM 35 S 071 2309/425 3055; Figs. 12.14-12.15; in Fig. 5.11, see the western “rock-cut rooms”). A dome-like grotto, similar to the Pepouza main monastery, arches above the second, upper floor, which was closed off from the outside by a mud-brick wall. A doorway, flanked by windows, opens in this wall. Holes for beams indicate an outside staircase that climbed to this upper floor. The caves at the foot of the complex (= first floor) contain ashes and, at least today, are used as goat stables. Two hundred fifteen meters away, even in the summer, spring water drips from a crevice of the rock (UTM 35 S 071 2235/425 2985); no traces of man-made installations containing this spring can be seen.³⁸

6. The *remains of probably modern buildings* made of boulders can be found close to each other at UTM 35 S 071 2336/425 2644, 35 S 071 2387/425 2582 (rectangular floor plan of about 4×5 m) and 35 S 071 2376/425 2533 (square floor plan of about 4×4 m; beside it runs a low dam). Further away, at UTM 35 S 071 2436/425 2355, ceramic shards are concentrated.

7. Further down the river,³⁹ a *necropolis with burials in pithoi or clay chests*, which was demolished by grave robbers, extends across several terraces of land towards the river. Besides silices, the remains of sarcophagi, bones and prehistoric ceramics are strewn about, e.g., fragments of a prehistoric pitcher with a lily-leaf spout, of a jug made with gold-colored mica, of a sieve and of a hole-punched handle.⁴⁰ The fragment of a clay coffin with a handle is decorated with a relief.⁴¹

Above this necropolis, about 200 m away (UTM 35 S 071 2285/425 2390), another *necropolis* with numerous small *tumuli* has also been pillaged by grave robbers. At UTM 35 S 071 2229/425 2508, *two big tumuli* stand out amid an abundance of ceramic shards.

8. In the cave of UTM 35 S 071 2151/425 2382, a round container for a *spring* was carved out of the rock.

3146) mit Keramik-Konzentrationen (u.a. rezente bemalte Scherben), bevor er die zweite möglicherweise *klösterliche Dependence* erreicht, die wiederum nicht ohne Bergsteigerausrüstung zu erklimmen ist (UTM 35 S 071 2309 / 425 3055; Fig. 12.14-12.15; in Fig. 5.11 die westlichen der „Rock-cut rooms“). Über dem zweiten, oberen Geschoss wölbt sich wie beim „Mutterkloster“ in Pepouza eine kuppelartige Grotte, die durch Lehmziegelmauerwerk nach außen abgeschlossen wurde; ein von Fenstern flankierter Türdurchbruch führt nach draußen. Balkenlöcher deuten auf einen Treppenaufgang, der zu diesem Obergeschoss führte. Die Höhlen am Fuße des Komplexes weisen Asche auf und werden zumindest heute als Ziegenställe genutzt. 215 m entfernt tropft auch im Sommer eine ungefaste Quelle aus einer Felsspalte (UTM 35 S 071 2235 / 425 2985).³⁸

6. Wohl rezente *Gebäudereste* aus Geröllbrocken finden sich nah beieinander in UTM 35 S 071 2336 / 425 2644, 35 S 071 2387 / 425 2582 (rechtwinkliger Grundriss von ca. 4 × 5 m) und 35 S 071 2376 / 425 2533 (quadratischer Grundriss von ca. 4 × 4 m; daneben ein niedriger Wall). Abseits davon, bei UTM 35 S 071 2436 / 425 2355, konzentriert sich Keramik.

7. Weiter flussabwärts³⁹ erstreckt sich über mehrere Terrassen zum Fluss hin eine *Pithos-/Tonkistennekropole*, die von Raubgräbern heimgesucht wurde. Verstreut liegen (neben Silices) Sarkophag-, Gebeine- und vorgeschichtliche Keramikreste herum, u.a. der Bruch einer prähistorischen Kanne mit Lilienblattausguss, eines mit Goldglimmer gestalteten Kruges, eines Siebes und eines durchlochenden Henkels.⁴⁰ Ein Tonsargfragment mit Griff ist mit Relief verziert.⁴¹

Oberhalb der Pithos-Nekropole, etwa 200 m entfernt (UTM 35 S 071 2285 / 425 2390), liegt eine ausgeplünderte *Grabhügelnekropole* mit zahlreichen kleinen Tumuli. In UTM 35 S 071 2229 / 425 2508 ragen *zwei große Tumuli* inmitten einer Fülle von Keramikresten.

8. In der Höhle UTM 35 S 071 2151 / 425 2382 wurde für eine *Quelle* eine kreisrunde Fassung aus dem Fels geschlagen.

³⁸ Ein weiterer antiker Siedlungsplatz ließ sich nordwestlich von hier, bereits abseits des Canyons auf der Hochebene, entdecken: Bei UTM 35 S 071 2192 / 425 3848 dehnt sich am Rande einer großen Terrasse eine Ackerfläche mit zahlreichen Keramikscherben aus vorgeschichtlicher bis byzantinischer Zeit; neben Ziegeln ließen sich auch ein Glas- und ein Marmorstück registrieren (Fundbuch Nr. 3128-3129).

³⁹ Zwischen UTM 35 S 071 2456 / 425 2154 und 35 S 071 2303 / 425 2210 in einer Flussschleife.

⁴⁰ Fundbuch Nr. 3121-3127.

⁴¹ Fundbuch Nr. 3126a. Das Keramikstück Nr. 3127a ist mit zwei sich kreuzenden Bändern bemalt, die aus je vier Parallellinien bestehen; darüber läuft ein Band von drei Parallellinien.

At UTM 35 S 071 1201/425 1743, rocks were piled up into a *wall* of 60–70 cm width. Thirty-five meters away, at UTM 35 S 071 1193/425 1777, ceramic shards and stones of a (Roman?) *settlement or burial place* are concentrated.

Two *Phrygian tombs* were driven as shafts deeply into the rock at UTM 35 S 071 0629/425 1639.

East of the Pepouza Monastery (Fig. 5.11)

In the canyon, we discovered an ancient *settlement* in a loop of the river, east of nearby Cilandıras.⁴² The settlement extended across an area of about 110×250 m.⁴³ The abundant ceramic shards date in part from prehistoric times, in part from the Roman and Byzantine periods.⁴⁴ The spot-check geomagnetic image of 0.72 ha shows dense housing (Figs. 12.17-12.18).⁴⁵ On the surface, predominantly in the east of the settlement,⁴⁶ isolated remains of masonry still survive.⁴⁷

Moving up the river in the canyon further towards the east, after isolated *dwelling caves*,⁴⁸ we encountered a rock-cut dwelling complex, which again can be interpreted as a *dependency* of the main monastery (Fig. 12.19).⁴⁹ It also has a central cupola-like grotto and looks like a much smaller copy of the “mother monastery.” Its construction was not completed, and it only comprises two stories, unlike the three-story Pepouza monastery.

The next complex of dwelling caves, located even further east (Fig. 12.20),⁵⁰ was not necessarily used in Byzantine times or for monastic purposes. The bottom of a wooden bowl found here, according to the ¹⁴C results, dates from Ottoman times. The tree

Bei UTM 35 S 071 1201 / 425 1743 steht eine 60-70 cm breite *Mauer* aus Felsbrocken. Keramik und Steine eines (römischen?) *Siedlungs- oder Grabplatzes* konzentrieren sich 35 m weiter bei UTM 35 S 071 1193 / 425 1777.

Zwei *phrygische Schachtgräber* wurden bei UTM 35 S 071 0629 / 425 1639 tief in den Fels getrieben.

Östlich des Pepouza-Klosters (Fig. 5.11)

Unweit östlich von Cilandıras entdeckten wir in einer Flussschleife des Canyons eine antike *Siedlung*,⁴² die sich über eine Fläche von ca. 110×250 m erstreckt.⁴³ Reichhaltig vorhandene Keramik stammt zum Teil schon aus prähistorischer, dann römischer und byzantinischer Zeit.⁴⁴ In der stichprobenartigen geomagnetischen Prospektion von 0,72 ha zeigt sich dichte Bebauung (Fig. 12.17-12.18).⁴⁵ An der Oberfläche steht vor allem im Osten des Siedlungsplatzes⁴⁶ vereinzelt Mauerwerk an.⁴⁷

Im Canyon weiter gegen Osten fortschreitend, stießen wir – nach vereinzelt *Wohnhöhlen*⁴⁸ – auf einen Felsenwohnkomplex, der wiederum als *Dependance* des „Mutterklosters“ gedeutet werden kann (Fig. 12.19).⁴⁹ Ebenfalls mit einer zentralen kuppelartigen Grotte ausgestattet, nimmt er sich wie eine wesentlich kleinere Kopie des „Mutterklosters“ aus. Die *Dependance* wurde nicht fertig ausgebaut und besteht nur aus zwei Ebenen, nicht aus drei wie das Zentralkloster.

Der nächste Wohnhöhlenkomplex, noch weiter östlich gelegen (Fig. 12.20),⁵⁰ muss nicht in byzantinischer Zeit, geschweige denn klösterlich genutzt worden sein. Ein hier gefundener Boden einer Holzschale stammt der ¹⁴C-Methode zufolge

⁴² Begrenzende Koordinaten: UTM 35 S 071 7345 / 425 3974, 35 S 071 7430 / 425 4063, 35 S 071 7456 / 425 3946, 35 S 071 7373 / 425 3825.

⁴³ Ist der Ort identisch mit Briana, das nach Hierokl., *Syneke* 667, 2-10, auf der Reiseroute zwischen Pepouza und Sebaste lag? Die Autoren dieses Bandes halten dies für die wahrscheinlichste Identifikation. TIB 7.214 setzt im Gefolge Ramsays Briana noch mit Gürpınar (Fig. 1.1) gleich. Doch wer von unserer Pepouza-Siedlung nach Selçikler/Sebaste reiste, nahm, wenn er über Gürpınar wanderte, einen Umweg in Kauf. Die Reiseroute im Canyon über diese neu entdeckte Ortschaft östlich von Cilandıras war kürzer.

⁴⁴ Kleinfunde im Fundbuch Nr. 3130-3138: u.a. eine römische Bronzemünze, deren Bild unkenntlich ist (Nr. 3133), Keramik (auch prähistorische, z.B. hornförmige Griffzapfen: Nr. 3136a), ein Keramikstempel mit dekorativem Reliefmuster (Nr. 3130e; Fig. 12.16; Flechtband), Tonröhrenfragmente (Nr. 3130, 3131c), Ziegel (z.B. verziert: Nr. 3132d), Silices, Glas (z.B. ein Glasdeckel: Nr. 3132h), Schlacke, Eisenobjekte (z.B. ein Nagel: Nr. 3132g), Marmorfragmente (Nr. 3132b, 3138b, 3139e), ein griechisches Inschriftenfragment (*Ypsilon* und *Pi*) auf Kalkstein (Nr. 3134). Ein Intensivsurvey der Fläche steht noch aus.

⁴⁵ Die zweite Abbildung zeigt nur eine Auswahl möglicher Interpretationen.

⁴⁶ UTM 35 S 071 7439 / 425 3923.

⁴⁷ Wie die Siedlung selbst, so bedürfen auch weiter westlich, in der Nähe der Landstraße, bronze- und eisenzeitliche Gräber der weiteren Erforschung.

⁴⁸ Bei UTM 35 S 071 9780 / 425 4157 und 35 S 072 0476 / 425 3843.

⁴⁹ Koordinate: UTM 35 S 072 0762 / 425 4219. Keramik: Fundbuch Nr. 3154.

⁵⁰ UTM 35 S 072 1342 / 425 4179 bis 35 S 072 1825 / 425 4213. Die letzte Koordinate liegt ca. 6 km von Pepouzas römischer Brücke entfernt.

from which it had been made was cut down in the 18th or beginning of the 19th century C.E.⁵¹

GEOMORPHOLOGY

On the high plain, north and northeast of nearby Pepouza, two different colluviums at the feet of inclines were examined. The following working hypothesis needed to be put to a test. Soil, which once covered the hill slope above, eroded because of prehistoric and historic agricultural activities and was washed down to the foot of the hill, where it piled up in layers and where we now can “read” what once happened on the slope above (see Chapter 8 above).

Two vertical dredger digs were driven into two colluviums (Fig. 12.21) in order to retrieve 3-m-long samples of sediment profile, both at daylight and, because of the projected OSL dating, also at night time.⁵² In the laboratory,⁵³ the samples are

aus osmanischer Zeit, von einem Baum, der im 18./beginnenden 19. Jahrhundert n. Chr. geschlagen wurde.⁵¹

GEOMORPHOLOGIE

Auf der Hochebene unweit nördlich und nordöstlich Pepouzas wurden zwei Sedimente an Hangfüßen untersucht. Die zu prüfende Arbeitshypothese lautete: Material, das einstmals oben am Hang lag, wurde durch prähistorische und historische Landnutzung des Menschen erodiert und rutschte an den Hangfuß, wo es sich schichtete, so dass wir dort ein Lesebuch für das finden, was oben am Hang einst passierte (s.o. Kapitel 8).

Zwei Schächte wurden in die Sedimente getrieben (Fig. 12.21) und 3 m lange Profilproben sowohl bei Tageslicht als auch – wegen geplanter OSL-Analyse – des Nachts entnommen.⁵² Diese werden im Labor⁵³ palynologisch und sedimentologisch (Kohlenstoffelemente, Kalk-

Fig. 12.19 Ulubey Canyon east of Pepouza: hermitage

⁵¹ Fundbuch Nr. 3155 und Probeanalyse Nr. 7337 des Physikalischen Instituts der Universität Erlangen-Nürnberg (15. Dez. 2004). Die Probe wurde gemessen zu 163 +/- 40 Radiokarbonjahren. Das entspricht einem kalibrierten Alter in folgenden Bereichen. Mit 68,3 % Wahrscheinlichkeit (1 Sigma): 1665-1692 n. Chr. (11,9 %), 1726-1782 n. Chr. (28,6 %), 1793-1812 n. Chr. (8,4 %), 1850-1862 n. Chr. (3,7 %), 1917-1949 n. Chr. (14,5 %), 1951-1952 n. Chr. (0,2 %), 1952-1954 n. Chr. (0,9 %). Mit 95,4 % Wahrscheinlichkeit (2 Sigma): 1659-1709 n. Chr. (17,2 %), 1719-1821 n. Chr. (43,5 %), 1822-1886 n. Chr. (16,9 %), 1911-1955 n. Chr. (17,9 %). Kalibrationsdatensatz aus Stuiver, “Radiocarbon,” auch Ingeborg Levin und Bernd Kromer. “Twenty Years of Atmospheric ¹⁴CO₂ Observations at Schauinsland Station, Germany.” *Radiocarbon* 39/2 (1997): 205-218.

⁵² Koordinaten der östlichen Baggerschürfe: UTM 35 S 071 7403 / 425 6200; der westlichen: UTM 35 S 071 4894 / 425 4769. Leider erwies sich das Probenmaterial der westlichen Schürfe im Labor als unbrauchbar.

Fig. 12.20 Ulubey Canyon east of Pepouza: dwelling caves

Fig. 12.21 Pepouza geomorphologic fieldwork: dredger dig for sample taking

analyzed from palynologic and sedimentologic (carbon elements, portion of CaCO_3 , grain size) perspectives. Are there active (humid) and calm (dry) phases to be seen in the sediment profile?

gehalt, Korngröße) analysiert. Stellen sich aktive (feuchtere) und ruhige (trockenere) Phasen im Profil des Sediments dar? Welche Pollen, Sporen, Phytholithen finden sich in den verschiedenen

⁵³ Prof. Brigitte Urban, Fachhochschule Nordostniedersachsen.

Which pollen, spores and phytoliths can be found in the different sediment layers? How much do charcoal particles, as possible traces of human influence, concentrate in them? Parallel to these analyses, the individual sediment layers are dated with the ¹⁴C and the OSL methods. We hope to find out when olive trees were first planted, when what kinds of grain crops were harvested, etc. From the lab, so far only ¹⁴C results concerning charcoal are available. They show that, for example, already at a depth of 2.6 m, a sediment layer is reached that mirrors life in the 8th to 6th millenniums B.C.E.⁵⁴ In Roman times, as expected, traces of human culture concentrate the most densely.

THE TEAM

The 2004 team comprised the government representative and archaeologist Mustafa Baysal; from the German Fachhochschule Karlsruhe, Abteilung Vermessung und Geomatik, the Diplomingenieure (FH) Andreas Rieger and Jürgen Otto with their students Matthias Böttcher, Christian Bühler, Bernhard Folz, Markus Grasmück and Theo Kesapidis; from Berlin the architect Radu Silviu Cotorobai and the archaeology student Karin Petrovsky; from the United States the engineer Richard Engle, the pilot David Killen, Donna Killen, Prof. William Tabbernee as well as Prof. Daniel H. Williams; from the Museum at Speyer the archaeologists Dr. Bärbel Hanemann, Matthias Kolb, Dr. Richard Petrovsky and Juliane Stadler; from Mannheim the archaeology student Susanne Ruckert; from Freiburg the geophysicists Christian Hübner and Stefan Giese; from Bayreuth the geomorphologist Dr. Markus Fuchs; from Istanbul Hüsam Süleymangil as manager of the project's logistics; from Heidelberg the surveyor Daniel Geese, the classical historian Dr. Vera Hirschmann, the archaeologist Prof. Reinhard Stupperich, and Prof. Peter Lampe as director of the project.

Sedimentschichten? Wie sehr konzentrieren sich in ihnen Holzkohleteilchen (als mögliche Spuren menschlichen Einflusses)? Parallel dazu werden die einzelnen Schichten mittels ¹⁴C-Methode bzw. optisch stimulierter Lumineszenz (OSL) datiert. Wir hoffen herauszubekommen, wann Ölbäume zuerst angepflanzt wurden, wann welches Getreide, etc. Bislang liegen aus dem Labor nur ¹⁴C-Ergebnisse zur Holzkohle vor. Sie zeigen, dass beispielsweise in 2,6 m Tiefe bereits eine Schicht erreicht ist, die Geschehen aus dem 8.-6. Jahrtausend v. Chr. spiegelt.⁵⁴ In römischer Zeit konzentrieren sich die Kulturspuren erwartungsgemäß am dichtesten.

TEAM

Dem Team des Jahres 2004 gehörten an: als Regierungskommissar der Archäologie Mustafa Baysal, von der Fachhochschule Karlsruhe, Abteilung Vermessung und Geomatik, die Dipl. Ing. (FH) Andreas Rieger und Jürgen Otto mit ihren Studenten Matthias Böttcher, Christian Bühler, Bernhard Folz, Markus Grasmück und Theo Kesapidis; aus Berlin der Architekt Radu Silviu Cotorobai und die Archäologiestudentin Karin Petrovsky; aus den USA der Ing. Richard Engle, der Pilot David Killen, Donna Killen, Prof. William Tabbernee sowie Prof. Daniel H. Williams; vom Museum in Speyer die ArchäologInnen Dr. Bärbel Hanemann, Matthias Kolb, Dr. Richard Petrovsky und Juliane Stadler; aus Mannheim die Archäologiestudentin Susanne Ruckert; aus Freiburg die Geophysiker Christian Hübner und Stefan Giese; aus Bayreuth der Geomorphologe Dr. Markus Fuchs; aus Istanbul als Logistikmanager Hüsam Süleymangil; aus Heidelberg für Vermessung Daniel Geese, für Alte Geschichte Dr. Vera Hirschmann, für Archäologie Prof. Reinhard Stupperich, als Projektleiter Prof. Peter Lampe.

⁵⁴ Ein Holzkohlestück aus 2,6 m Tiefe des Schachts stammt von einem Baum, der zwischen 7578 und 5318 v. Chr. geschlagen wurde. Probeanalyse Nr. 7326 des Physikalischen Instituts der Universität Erlangen-Nürnberg (15. Dez. 2004). Die Probe wurde gemessen zu 7430 +/- 546 Radiokarbonjahren. Das entspricht einem kalibrierten Alter in folgenden Bereichen. Mit 68,3 % Wahrscheinlichkeit (1 Sigma): 7029-7017 v. Chr. (0,5 %), 7004-6992 v. Chr. (0,5 %), 6984-6968 v. Chr. (0,7 %), 6949-6934 v. Chr. (0,7 %), 6915-6881 v. Chr. (1,5 %), 6830-5738 v. Chr. (64,3 %). Mit 95,4 % Wahrscheinlichkeit (2 Sigma): 7578-5318 v. Chr. (95,4 %). Kalibrationsdatensatz aus Stuiver, "Radiocarbon."

CHAPTER TWELVE

ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2004 YILI KAMPANYASI

Peter Lampe

TYMION VE SIMOE

Tymion-Simoe Yazıtı buluntu yerinin çevresi

2003 yılında başlatılan ana ölçüm alanı (bkz. Bölüm 11) sadece yazıt buluntu yerinin çevresinde değil, tüm araştırma bölgesine yayılan çok sayıda ana noktalar ile genişletilmiştir.¹ Res. 13.2² deki topografik harita için yaklaşık 60 hektar alan ölçülmüştür.

Yazıtın da kanıtladığı gibi, Tymion ve Simoe'de imparatorluk arazisinin kiracı çiftçileri yaşamaktaydı. 2004 yılı yüzey araştırması, bu *in situ* halde bulunan³ yazıtın (UTM 35 S 071 4601 / 426 5960; WGS 1984), imparatora yapılan rica sonucu çıkan tıbbiğin alıcısı iki yerleşim yerinin *arasında* mı yoksa bu yerleşim yerlerinden birinin *içinde* mi yer aldığı konusunu açıklığa kavuşturma amaçlıdır. 13,5 hektarlık jeomanyetik araştırmalar bunun cevabını hemen vermiştir (Res. 12.1 ve 12.2):⁴ taş, büyük bir yerleşim yerinde değil, yaklaşık 50 m uzaklıktaki bir yol ayrımı ve yaklaşık 150 m uzaklıktaki bir çeşme alanının kenarında yer almaktadır.

Bu jeomanyetik ölçüm alanında (Res. 12.2 de kırmızı olarak belirtilen) *çok az* sayıda yapı bulunmaktadır. UTM 35 S 071 4857 / 426 6159 yapısı yer üstünde kalıntılara sahiptir: bir taş yığı, çanak çömlek, küçük bir mermer parça ve harç parçaları.⁵ Yazıt buluntu yerinin hemen yakınında bir Bizans sikkesi⁶ ve *Terra Sigillata*⁷ bulunmuştur. Jeoprospeksiyonda çeşme yakınlarında dört çukur (antik çeşme çukurları?), alanın kuzeydoğusunda olası bir yüksek ısısalanı (Res. 12.2) gözlemlenmiştir. UTM 35 S 071 4436 / 426 5946 yapısı yüzeyde bir yükselti bırakmış olmasına rağmen çok az çanak çömlek ele geçmiştir.⁸

Eğer Tymion ve Simoe'yi yazıt buluntu yerine yerleştiremiyorsak o zaman nereye yerleştirmeliydik? Simoe ve Tymion'un kiracı çiftçilerini ilgilendiren bu yazıtın bu iki yerleşimden çok uzak olmayan bir yere dikilmiş olması akla yakındır. Levhanın buluntu yerinin geniş çevresinde iki antik yerleşim yeri keşfedilmiştir:

a) Kuzeydoğu yönünde, 2,66 km uzaklıkta, diğer yerleşim yeri izleri bulunmaktadır. Çok sayıda

Roma ve Bizans dönemine ait çanak çömlek, tuğla ve tek tük cam parçalar en fazla 277 × 160 m lik bir alana yayılmıştır.⁹ Kâse biçimli kaplara ait *Terra Sigillata* parçaları arazide Roma döneminde de yerleşildiğini kanıtlar.¹⁰ Yerleşmenin merkezinde (UTM 35 S 071 6678 / 426 7622) jeomanyetik bir sondaj açılmıştır. 1,5 hektarlık bu alanda bir zamanlar büyük boyutlara ulaşan (40 × 15 m e kadar) en azından sekiz yapı yer almaktaydı (Res. 12.3-12.4). Yapıların bulunduğu alanın yüzeyinde beklenildiği gibi en çok taş, çanak çömlek ve tuğla parçaları yoğunlaşmıştır. Bu zamana kadar bu yapılaşma, imparatorluk arazisine yakışır bir biçimde, bir çiftlik kompleksi ve ya bir *Villa Rustica* olarak yorumlanmıştır. Gelecekte yerleşmenin kesin sınırları diğer jeofiziksel araştırmalar sonucu ortaya çıkarılacaktır.¹¹

b) Taşın buluntu yerinin güneybatısında, 4,8 km uzaklıkta (UTM 35 S 071 1898 / 426 1967), Şükranıye'nin güneybatısında köylüler devamlı olarak, sütun kaideleri, sütun başlıkları, yontulmuş yapı taşları gibi antik mermer mimari parçalar bulmakta ve bunları Şükranıye'deki evlerinde ve arazilerinde yapı taşı olarak tekrar kullanmaktadırlar. Daha ileri tarihteki arkeolojik incelemeler, bu yerleşim yeri ile ilgili daha kesin bilgiler verecektir.¹²

Bu yerleşmelerden hangisi Simoe, hangisi Tymion ile özdeşdir?¹³ Montanistler sadece Pepouza ve Tymion'u "Kudüs" olarak tanımladıkları ve eskatolojik toplanma yeri olarak seçtikleri (bkz. yukarıda Bölüm 9, Apollon. *Frag. in Eus., Hist. eccl.* 5.18.2) ve bunların dışındaki hiçbir şehri "kutsal Kudüs"ün gökyüzünden indiği yer olarak belirtmedikleri için, Pepouza ve Tymion arasında başka bir yerleşmenin bulunmaması gerekir. Bu nedenlerle, Pepouza yakınında Simoe değil Tymion yer almalıdır. Bu da bize, Şükranıye köyünün güneybatısındaki yerleşmenin (UTM 35 S 071 1898 / 426 1967) Tymion ile, UTM 35 S 071 6678 / 426 7622 'nin ise Simoe ile özdeşleştiğini gösterir (Harita Res. 4.4).

Bu sorudan bağımsız olarak, Pepouza için şunlar geçerlidir: a) üç koordinat kesişme noktası 35 S 071 4601 / 426 5960 (= Tymion-Simoe yazıtının

buluntu yeri), 071 1898 / 426 1967 ve 071 6678 / 426 7622'nin (= buluntu yerine en yakın iki yerleşme) yakın çevresinde bulunması ve b) Piskoposu 2. Nicaea ruhani meclisine katılabilecek büyüklükte bir manastıra sahip olması gerekmektedir. Kanyonda bulunan ve Pepouza olarak tanımladığımız yerleşim bu iki kritere de sahiptir.

PEPOUZA

Pepouza'da bir yıl önceki topografik, kartografik ve jeofiziksel çalışmalara devam edilmiştir (Res. 13.1; 12.5-12.9).

Jeo-radar yardımıyla, nehrin hemen üzerinden yükselmeye başlayan ve güneyden şehir merkezini sınırlayan bu olağanüstü terasta nelerin saklandığı ortaya çıkarılmıştır. 2003 yılında yapılan jeomanyetik araştırmalar, burada çok geniş bir yapının, belki de bir bazilikanın, yer aldığı yorumlarına fırsat vermiştir.

2004 yılı radarında (Res. 12.5-12.9),¹⁴ sondaj yapılan üç alanın en büyüğünde, *farklı yönlere bakan* iki yapı ortaya çıkarılmıştır: daha büyük boyutta (yaklaşık 23 × en az 35 m) ve batıdan doğuya yönelmiş bir tanesiyle, – daha yüksek bir tabakada – biraz kuzeye kaydırılmış, yukarıdan diğerine nazaran sola doğru batı/güneybatı-doğu/kuzeydoğu yönünde çevrilmiş bir ikinci yapı. 75 ve 125 cm derinlikte, radar tarafından saptanan katmanlar, en az iki yapı evresine işaret etmektedir. *Kuzeydeki blok yapı belirgin bir şekilde, batıdan doğuya yönelik yapının üzerine inşa edilmiştir.* Kuzeydeki blok yapının inşası sırasında (yaklaşık 75 cm. derinlikte) sökülmüş olan diğer yapının kuzey temel duvarının bir kısmı 125 cm derinlikte hala izlenebilmektedir.

Terasın üzerinde bir zamanlar bir Bizans bazilikasının bulunmuş olabileceği hipotezi şu verilere dayanmaktadır: a) yapının açıkça batı-doğu doğrultusunda olması b) yapının boyutları c) terasın eğiminde kısmen görünen (bkz. Bölüm 9) Bizans alt yapı duvarları üzerinde yer alması. d) Ayrıca yapının batı çevresinde, yüzeyde, anıtsal bir batı girişe ait olması gereken bir kapı eşik taşı (> 156 × 88 × 20 cm) bulunmuştur.¹⁵ Radarda bir apsis gözlenememiş olması,¹⁶ üzerine inşa edilirken çok hasar bırakan yapıdan kaynaklanabilir. Bu ancak bir kazı sonucu açıklığa kavuşacaktır.

PEPOUZA'NIN GÜNEYİNDEKİ İKİ VILLAE RUSTICAE

Pepouza'nın 1,25 km güney sınırında yer alan Tekçam'da, bir *Villa Rustica* 'nın yüzey kalıntıları arkeolojik olarak incelenmiştir (alt kat yaklaşık 425,5 m²; Res. 12.10 + 5.11; 35 S 071 5130 / 425 2548 koordinatlarında). Tümüyle toplanan 415

parça çanak çömlek arasında, yarım bir tutamaklı kap, üzerinde harf kazınmış bir çanak (*Alpha* veya *Delta*) ve yerleşmenin Roma döneminde de var olduğunu ispatlayan kabartmalı bir *Terra Sigillata* parçası da bulunmaktadır.¹⁷ Bulunan altı cam kırığının biri bir tutamak, diğeri de pencere camı parçasıdır.¹⁸ Bir tanesi bir Roma bıçağına ait olduğu sanılan dört demir parça ele geçmiştir.¹⁹ Ele geçen onüç adet çakmaktaşı ise prehistorik kalıntıları değil, daha çok burada saban kullanıldığını göstermektedir.²⁰

Pepouza'nın güneyinde, ilkinin kuzeydoğusunda yer alan ikinci bir Villa (Res. 5.11; 35 S 071 5330 / 425 2797 koordinatlarında), bu güne kadar tarihlenememiştir ve belgelenmeyi beklemektedir. Bu iki çiftlik arasında bir gümüş Osmanlı sikkesi bulunmuştur.²¹

Eğer yukarıda bahsedilen Simoe'deki yapıyı ve Pepouza Manastırının kuzeydoğusunda, kanyonun üzerindeki yaylanın kenarındaki *Villa Rustica*'yı (bkz. Bölüm 11) da katarsak, Pepouza'nın çevresinde şimdiye kadar dört adet çiftlik yapısının bulunduğu kesinleşmiş olur.

PEPOUZA KAYA MANASTIRI (RES. 12.11)

2004 yılında her şeyden önce, kuzeydeki oda grupları incelenmiştir (*N/A1* ve *N/B1-2*; bkz. Bölüm 11). Burada manastırın tütsü odaları yer almaktadır. Birbirinin üstüne bir kum saatini andırır biçimde yerleştirilmiş iki is kaplı odanın altta olanı (*N/A1*) piramit şeklinde yukarı doğru daralmakta olup, üstteki oda (*N/B1*) bir huni şeklindedir. İki oda bacalar yoluyla birbirlerine bağlanmışlardır. İki odada da, kazık ve giriş deliklerinden de anlaşılacağı gibi, manastırın tütsülenen etlerinin asıldığı ahşap yapılar yer almış olmalıdır.

Alt odanın arka bölümünde (*N/A1*) kayalar 1,5-1,6 m yüksekliğinde bank biçiminde bir kısım oluşturmuştur ve bunun yanındaki zemin havuz biçiminde derinleştirilmiştir. Bu bölgedeki kesif yanık izleri, bir ocak yerine işaret etmektedir. Duman tavanındaki 2 delik sayesinde çekilmektedir. Tavanın üst bölümünde bir zamanlar bir ahşap yapıyı tutan çukurlar yer almaktadır. Kuzey duvardan büyük bir nişe geçilmektedir. Genellikle düzgün olan zemin, taş, hayvan pisliği, çanak çömlek ve külden oluşan bir moloz tabakasıyla kaplıdır.

N/A1 in tavanındaki baca delikleri, üstte bulunan oda *N/B1* e açılmaktadır. Zemin, batı ve güney duvarları önünde, basamak şeklinde, odanın ortasındaki baca deliklerine doğru alçalmaktadır.

Tavandaki kazık delikleri, duvarlardaki çukurlar ve bank biçimindeki çıkıntılar, sağlamlaştırma ve koruma amaçlı bir ahşap yapıya işaret etmektedir. Doğu duvarı günümüze kadar korunagel (me?)miştir.

N/B1 ile aynı derecede is kaplı diğer oda N/B2, bir geçitle bağlanmaktadır. Bu geçit, zamanında alçak bir kovuk olup, yükseklik kazanmak amacıyla yaklaşık 1 m kadar derinleştirilmiştir. Kenar kısımlarda, üç adet yuvarlak, kazan biçimli çukur yer almaktadır. Zemin, mezar soyguncularının tahrip edici delikler bıraktığı yoğun bir kültür tabakasıyla kaplıdır (çok miktarda kül, çanak çömlek, ahşap, kemik, taş). Tabakanın sistematik olarak kazılması gerekmektedir.²² Olasılıkla burası bir aşçının çalışma alanıdır.

Manastırın merkezi bölümünde, daha alttaki, büyük kısmı kaya çöküntüsü nedeniyle tahrip olmuş *A Katı* 'nın kalıntıları incelenmiştir. Parçalar halinde ele geçen bir destek kirişi,²³ ¹⁴C metodu ile tarihlenebilmiş ve bu giriş için kullanılan ahşabın, M.S. 862–1019 yılları arasında bir döneme ait olduğu sonucuna varılmıştır.²⁴ Bu da, Makedonya Hanedanı zamanında kültürel (ve zaman zaman politik) açıdan ilerlemiş bir Bizans dönemidir.

Pepouza Manastırı tabii ki daha eskidir, zira 787 yılında, Pepouza Başpiskoposu Euthymius Nicaea'daki ikinci konsey toplantısına katılmıştır.²⁵ Bulunduğu kesme taş duvar tamirat izleri gösterdiğinden, girişin manastırın ilk yapımına ait olmaması olasıdır: Orijinalde sıralı dizilen taşlar pembe-beyaz harç ile kenetlenmişlerdir, daha sonra ise düzensiz dizilen ve açık kahverengi kerpiçe tutturulan taşlarla tamir edilmiştir.

Manastır yapısı, Çılandıras Graffitosu gibi M.S. 7./8. yüzyıla tarihlenir?²⁶ M.S. 7. ve 8. yüzyılda Anadolu'da yapılaşma oldukça azdır; Arap istilasında olmayan bölgelerde bile ekonomik durum gergindir. Buna karşın 5./6. yüzyılda bir yapı dalgası egemen olmuştur. Tabii ki bu şartlar, manastır yapısının ilk inşa tarihini gereğince sınırlamamız için yetersizdir.

A Katının odalarında, *küçük buluntular* ve diğer çanak parçaları sistematik olarak toplanmıştır. Bunlar arasında, *A8* odasında ele geçen, Roma dönemine ait bir *Terra Sigillata* parçasının tekrar kullanılmasıyla yapılmış bir adet manastıra ait oyun taşı bulunmaktadır.²⁷

Aynı *A8* odasında (yaklaşık 370 × 190 cm), beş tane raf biçiminde niş ve batı duvarı boyunca, *A3–7*'dekinden daha iyi işlenmiş, basamak şeklinde bir çıkıntı yer almaktadır. *A4* de, sıra dışı duvarlardan biri olan güney duvarında, alçak bir bank oyulmuştur. *A4* ün önünde, kısmen ahşaptan yapılmış,²⁸

kısmen kayalara oyulmuş büyük bir niş (*B2* ve *C6–7* nin önündekiler gibi) yer almaktadır. *A8–10* da yanık izlerine rastlanmıştır; buna karşın *A4* ve *A6* nin tavanları sadece hafifçe islenmiştir. *A6* 4 m uzunluğundadır; odanın yarısı bile korunmamıştır. *A7* nin boyutları uzunluk ve genişlik olarak 270 × >160 cm; *A9* unki 240 × >180 cm dir. *A10* oldukça büyüktür (430 cm uzun, 200 cm geniş) ve iki raf benzeri nişi vardır. *A11* daha küçüktür (190 cm × günümüze kalan 100 cm). *A11* i *A12* ye bağlayan alçak (1,5 m) geçiş çamurla kaplıdır. Neredeyse bir kare biçimindeki *A12* nin duvarları itinayla oyulmuş ve köşeler yuvarlatılmıştır. Odanın kuzey duvarında, zeminden basamak şeklinde iki çıkıntı yükselmektedir. Güney duvarda bir zamanlar beş ahşap sabitlenmiştir. Doğu duvarında dışarıdaki korkuluğa açılan, kilitlenebilir²⁹ bir geçit kalıntısı yer alır. *A13* aradaki altı metre kayadan sonra başlar ve bugüne kadar (*B13–21* gibi) hiç tırmanılmamıştır.

Manastır odalarından *B1–21* in altındaki dik yamaç, küçük bir yoğun araştırma ile incelenmiştir.³⁰ *B19–21* odalarının alt bölümünde ele geçenler *B20–21* tahrip olmadığı için zayıftır; örülmüş dış duvarlar sağlamdır. *B19* ve *B20* arasında da yaklaşık 4,5 m uzunluğunda, yaşam kovukları olmayan bir kaya parçası yer alır. Malzemenin çoğu merkezi kubbeli bölümün ve Refektorium *B12a* nın altından toplanmıştır. Ele geçen Bizans dönemi küçük buluntuları arasında iki renkli camdan yapılmış bir bilezik parçası,³¹ diğer cam,³² tuğla ve günlük kullanım çanak çömlek özellikle de pithos parçaları sayılabilir. Buna karşın az sayıda ince çanak çömlek, hayvan kemiği, düzleştirilmiş bir mermer blok,³³ damga kalıbı motifli bir bronz levhacık,³⁴ bir kaba ya da bir çana ait bronz parça,³⁵ düzgün bir demir çivi³⁶ ve istavrozlu bir çanak parçası³⁷ ele geçmiştir.

PEPOUZA'NIN BATISINDA VE DOĞUSUNDAKİ KANYON KESİTLERİNİN YOĞUN BİR ŞEKİLDE ARAŞTIRILMASI

Pepouza Manastırının batısı (Res. 5.11)

Burada öncelikle bahsedilmesi gereken, kayaya oyulmuş iki küçük yaşam mekânıdır (Bkz. aşağıda 2. ve 5.). Bunlar Pepouza'daki ana manastıra müstemilat olarak eklenmiş olup, olasılıkla din adamlarının inzivaya çekildikleri yerlerdi. Ama önce nehir boyunu takip edelim.

1. *Yaşam mağaraları*. Haritadaki birinci (Res. 5.11), nehrin kuzeyinde olarak belirtilmiş, basık mağaranın 35 S 071 3364 / 425 3322 odaları, insan elinden çıkmadığı ve yakın zamanda, tavandaki yanık izlerinden de anlaşılacağı gibi, çobanlarca kullanılmıştır.

Yolun üst kısmında yer alan beş adet küçük ve yan yana dizilmiş mağarada (UTM 35 S 071 3260 / 425 3277) çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır.

Yaşam mağarası UTM 35 S 071 3098 / 425 3083 'ün (Res. 5.11) en arka köşesinde kayalara oyularak yapılmış küçük bir bank bulunmaktadır. Tavan is kaplıdır. Alt bölümdeki yamaçta, çoğu erzak kaplarına ait, çok sayıda çanak çömlek ele geçmiştir.

2. *Bir inziva mekânı?* Son bahsedilen yaşam mağarasının üstündeki dik duvarda, sadece tırmanma malzemeleri yardımıyla ulaşılabilecek odalar katı yer almaktadır ve bunlar belki inziva mekânları olarak kullanılmışlardır (Res. 12.12; Res. 5.11 deki "Rock-cut rooms" [kayalara oyulmuş odaların] en doğuda olanı). En azından iki oda arasında aşağıdan bir geçit olduğu dikkat çeker.

3. *Mağaralar.* Nehrin güneyindeki, oldukça yüksek mağarada UTM 35 S 071 3201 / 425 2964 (Res. 5.11) yerleşim izlerine rastlanmamıştır. Ama önündeki yamaçta çanak çömlek ele geçmiştir.

Güneydoğu yönünde 325 m sonra, *yaşam mağarası* olarak kullanılmış daha küçük bir mağaraya (UTM 35 S 071 3389 / 425 2759; Res. 5.11) rastlanmıştır. Tavan is kaplıdır. Arka köşede bir ocak yeri bulunmaktadır; dumanı çekmek için tavana bir baca açılmıştır.

4. Büyük bloklardan oluşmuş bir duvar parçası, nehrin kuzey kıyısında alçaldığı yerdeki modern geçişin altında yer almaktadır (UTM 35 S 071 3058 / 425 2941).

Bir kanal borusu- olasılıkla antik zamanda da - UTM 35 S 071 2523 / 425 3119 da, nehrin bugünkü su seviyesinden yaklaşık 250 cm yukarıda, kayaya yerleştirilmiştir (En 50–60 cm, yükseklik 160–180 cm, bu batı girişte moloz nedeniyle 60 cm alçalmıştır; Res. 12.13). Kısmen dolmuş olan tünel sadece dört metre derine takip edilebilmektedir. Daha altta, nehre paralel olarak kayaya kazılmış, su için bir açık *kanal oyuğu* (UTM 35 S 071 2568 / 425 3063) bulunur. Bu iki mekânda da bir zamanlar su *değirmeni* işletildiği varsayılmaktadır.

5. *İkinci bir inziva mekânı?* Yürüyüş yapan bir kimse, nehrin kuzeyindeki çok sayıda çanak çömlek içeren bir yamacın üzerindeki birçok mağaranın altından geçer (UTM 35 S 071 2377 / 425 3146) ve daha sonra, yine tırmanma malzemesi gerektiren ikinci olası *manastır müstemilatına* ulaşır (UTM 35 S 071 2309 / 425 3055; Res. 12.14-12.15; Res. 5.11 deki "Rock-cut rooms" [kayalara oyulmuş odaların] en batıda olanı). İkinci, yani üst katın üzerinde, Pepouza'daki ana manastırda olduğu gibi merkezi kubbe biçiminde bir mağara yer alır.

Burası kerpiç tuğla malzeme yardımıyla dışarıya kapatılmıştır; iki yanında pencere bulunan bir kapı aralığından dışarı çıkılır. Giriş delikleri üst kata çıkılan bir merdivene işaret etmektedir. Kompleksin eteklerindeki mağaralarda küle rastlanmıştır ve günümüzde keçi ağılı olarak kullanılmaktadır. 215 m uzaklıkta, bir kaya yarığındaki bir kaynaktan, yazın bile su damlamaktadır (UTM 35 S 071 2235 / 425 2985).³⁸

6. Moloz taşlardan yapılmış, yeni duvar kalıntıları, UTM 35 S 071 2336 / 425 2644, 35 S 071 2387 / 425 2582 (dik açılı plan yaklaşık 4 × 5 m) ve 35 S 071 2376 / 425 2533 de (kare plan yaklaşık 4 × 4 m; yanında alçak bir duvar) yan yana bulunmuştur. Bunun uzağında, UTM 35 S 071 2436 / 425 2355 de çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır.

7. Nehir yukarı ilerleyince,³⁹ nehrin birçok terasının üzerine yayılmış, mezar soyguncularının istilasına uğramış bir pithos ve toprak lahit nekropolüne rastlanır. Etrafta, çakmaktaşlarının yanı sıra, lahit, kemik ve prehistorik çanak çömlek parçaları bulunmaktadır. Bunlar arasında yonca yaprağı biçimli akıtması olan bir prehistorik ibrik parçası, bir adet altın mikayla biçimlendirilmiş testi, süzgeç ve delikli bir tutamak parçası⁴⁰ yer alır. Ayrıca kabartmalı bezekli, tutamaklı bir toprak lahit parçası da ele geçmiştir.⁴¹

Pithos nekropolünün kuzeyinde, yaklaşık 200 m. uzaklıkta (UTM 35 S 071 2285 / 425 2390), yağmalanmış, çok sayıda küçük tümülüsler içeren bir höyük nekropol yer almaktadır. UTM 35 S 071 2229 / 425 2508 de, bir çanak çömlek yığınının ortasından iki tümülüs yükselmektedir.

8. UTM 35 S 071 2151 / 425 2382 mağarasında, kayaya, bir çeşme için, yuvarlak bir çerçeve oyulmuştur.

UTM 35 S 071 1201 / 425 1743 de kaya parçalarından yapılmış, 60–70 cm genişliğinde bir duvar bulunmaktadır. 35 m ilerde, UTM 35 S 071 1193 / 425 1777 de, bir Roma dönemi? yerleşmesine veya mezarlığına ait çanak çömlek ve taş kalıntılar yer almaktadır.

UTM 35 S 071 0629 / 425 1639 de, kayaların içine 2 adet Frig kaya mezarı yer alır.

Pepouza manastırının doğusu (Res. 5.11)

Cılandıras'ın doğusunda, çok uzakta olmayan, nehrin kanyonda kıvrım yaptığı bir yerde, 110 × 250 m lik bir alana yayılmış⁴³ antik bir yerleşmeye rastladık.⁴² Ele geçen çok sayıda çanak çömlek, prehistorik döneme ve Roma ve Bizans dönemine aittir.⁴⁴ 0,72 hektarlık bir alanda rasgele yapılan jeomanyetik prospeksiyonlar, yoğun bir

yapılaşmayı göstermektedir (Res. 12.17-12.18).⁴⁵ Yüzeyle, özellikle yerleşim yerinin doğusunda,⁴⁶ tek tük duvar kalıntıları yer almaktadır.⁴⁷

Kanyondan doğuya gidildiğinde, tek tük yaşam mağaralarından⁴⁸ sonra, yine manastırın bir müstemilatı olarak yorumlanabilecek bir kaya yaşam kompleksine rastladık (Res. 12.19).⁴⁹ Merkezinde gene kubbe biçimli bir mağara bulunan bu yapı, ana manastırın küçük bir kopyası gibidir. Müstemilatın yapımı tamamlanmamıştır ve merkez manastır gibi üç değil, sadece 2 kattan oluşur.

Daha doğudaki diğer yaşam mağarası kompleksi (Res. 12.20),⁵⁰ ne Bizans dönemine aittir, ne de manastır amaçlı kullanılmıştır. Burada bulunan bir ahşap kap dibi, ¹⁴C yöntemi sonucu Osmanlı dönemine tarihlenen ve 18.yüzyılda veya 19. yüzyıl başında kesilen bir ağaçtan yapılmış olduğu saptanmıştır.⁵¹

JEOMORFOLOJİ

Pepouza'nın kuzeyinde ve kuzeydoğusundaki yaylalarda, yamaç ayaklarında iki tortul kütle incelenmiştir. Kanıtlanması gereken çalışma varsayımı şöyledir: Bir zamanlar yamacın üstünde yer alan malzeme, insanların prehistorik ve tarih içindeki arazi kullanımı sonucunda erozyona uğramış ve yamaçtan aşağıya kaymıştır; burada tabakalaşmış ve bize bir zamanlar yamacın üstünde neler olduğunu açıklayacak bir kanıt haline gelmiştir (Bkz. Bölüm 8).

Bu tortul kütlelerde iki çukur yer almaktadır (Res. 12.21) ve bunların 3 m uzunluğundaki kesit örnekleri hem gün ışığında, hem de – planlanan OSL analizi için – gece alınmıştır.⁵² Bunlar laboratuvarında⁵³ hem palinolojik hem de sedimantolojik (karbon parçaları, kireç miktarı, tane büyüklüğü) olarak analiz edilmişlerdir. Tortul kitlenin kesitinde

aktif (daha yaş) ve sakin (daha kuru) evreler mi bulunmaktadır? Farklı tortul tabakalarında hangi polen, spor ve bitki kalıntısı (phytholith) vardır? Odun kömürü parçacıklarının (olası insan etkisi izleri) yoğunluğu nedir? Buna paralel olarak, her tabaka ¹⁴C ve OSL (optik stimüle edilmiş luminesenz) metoduyla tarihlenmiştir. Hangi tahılın ya da zeytin ağacının ne zaman ekildiğini öğrenmeyi arzu ediyoruz? Bu güne kadar laboratuvarından sadece odun kömürünün C14 sonuçları gelmiştir. Bunlar da bize, 2,6 m derinlikte, M.Ö. 8.-6. yüzyıla uzanan bir tabakanın var olduğunu göstermektedir.⁵⁴ Kültür kalıntıları, beklenildiği gibi, en yoğun Roma dönemine aittir.

EKİP

2004 yılı çalışmalarına bakanlık temsilcisi olarak arkeolog Mustafa Baysal, Karlsruhe Yüksek Okulu, Ölçüm ve Jeomatik Bölümünden Dipl. Ing. (FH) Andreas Rieger ve Jürgen Otto ve öğrencileri Matthias Böttcher, Christian Bühler, Bernhard Folz, Markus Grasmück ve Theo Kesapidis; Berlin'den mimar Radu Silviu Cotorobai ve arkeoloji öğrencisi Karin Petrovsky; ABD'den mühendis Richard Engle, pilot David Killen, Donna Killen, Prof. William Tabbernee ve Prof. Daniel H. Williams; Speyer Müzesinden arkeolog Dr. Bärbel Hanemann, Matthias Kolb, Dr. Richard Petrovsky ve Juliane Stadler; Mannheim'dan arkeoloji öğrencisi Susanne Ruckert; Freiburg'dan jeofizikçi Christian Hübner ve Stefan Giese; Bayreuth'dan jeomorfoloğ Dr. Markus Fuchs; İstanbul'dan lojistik menajeri Hüsam Süleymanlıgil; Heidelberg'den ölçüm için Daniel Geese, eski çağ tarihçisi Dr. Vera Hirschmann, arkeolojiden Prof. Reinhard Stupperich ve proje başkanı olarak Prof. Peter Lampe katılmışlardır.

BIBLIOGRAPHY

- Aland, Kurt. "Der Montanismus und die kleinasiatische Theologie." *ZNW* 46 (1955): 109-16.
- Anderson, John George Clark. "A Summer in Phrygia: I." *JHS* 17 (1897): 396-424 [= Anderson, "Phrygia I"].
- _____. "A Summer in Phrygia: II." *JHS* 18 (1898) 81-128 [= Anderson, "Phrygia II"].
- Ando, Clifford. *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 2000.
- Asutay, Neslihan. "Zwei byzantinische Denkmäler des Phrygischen Hochlands: Kirche G und H im Dorf Ayazin (Metropolis) bei Afyon." *IstMitt* 48 (1998): 437-42 [= Asutay, "Zwei byzantinische Denkmäler"].
- Aulock, Hans von. *Münzen und Städte Phrygiens*. Vols. I-II. Tübingen: Wasmuth, 1980, 1987 [= von Aulock, *Münzen*].
- Belke, Klaus and Norbert Mersich. *Phrygien und Pisidien*. Tabula Imperii Byzantini 7. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990 [= TIB 7].
- Berruto Martone, Anna Maria, ed. *Dialogo di un montanista con un ortodosi*. Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 1999.
- Bickerman, Elias Joseph. *Chronology of the Ancient World*. London: Thames & Hudson, 1968 [= Bickerman, *Chronology*].
- Bidez, Joseph, ed. *Philostorgius: Kirchengeschichte. Mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen*. GCS 21. Leipzig: J.C. Hinrichs, 1913.
- Birley, Anthony R. *Septimius Severus: The African Emperor*. Rev. ed. London: Routledge, 1999 [= Birley, *Septimius Severus*].
- Calder, William Moir. "The New Jerusalem of the Montanists." *Byz* 6 (1931): 421-25 [= Calder, "New Jerusalem"].
- _____. "Some Monuments of the Great Persecution." *BJRL* 8 (1924): 345-64.
- Calder, William Moir et al., eds. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*. Vols. 1-8. Manchester: Manchester University Press, 1928-1962. Vols. 9-10 ed. by Barbara Levick et al. London: Society for the Promotion of Roman Studies, 1988, 1993 [= MAMA].
- Claridge, Amanda with contributions by Judith Toms and Tony Cubberley. *Rome: An Oxford Archaeological Guide*. Oxford: Oxford University Press, 1998 [= Claridge, *Rome*].
- Currid, John D. *Doing Archaeology in the Land of the Bible*. Grand Rapids, Mich.: Baker, 1999.
- Drew-Bear, Thomas. *Nouvelles inscriptions de Phrygie*. Zutphen: Terra, 1978.
- _____. "Problèmes de la géographie historique en Phrygie: L'exemple d'Alia." *ANRW* II.7.2 (1980): 932-952.
- Drew-Bear, Thomas, Christine Thomas, and Melek Yıldıztüran. *Phrygian Votive Steles*. Ankara: Turkish Republic Ministry of Culture/The Museum of Anatolian Civilizations, Paris: deBoccard 1999 [= PVS].
- Eisen, Ute Eva. *Amtsträgerinnen im frühen Christentum*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996. English translation: *Women Officeholders in Early Christianity: Epigraphical and Literary Studies*. Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 2000.
- Fant, J. Clayton. *Cavum antrum Phrygiae: The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*. Oxford: British Institute of Archaeology in Ankara, 1989.
- Ford, Josephine Massingberd. "Was Montanism a Jewish-Christian Heresy?" *JEH* 17 (1966): 145-58.
- Fraser, Peter Marshall and Elaine Matthews, eds., *A Lexicon of Greek Personal Names*. Oxford: Clarendon, Vol. I, 1987; Vol. II, ed. by M. J. Osborne – S. G. Byrne, 1994; Vol. III A, 1997; Vol. III B, 2000 [= Fraser-Matthews, *Personal Names*].
- Fuchs, Markus, Andreas Lang, and Joseph Maran. "Rekonstruktion einer antiken Landschaft." *Spektrum der Wissenschaft*, November 2000: 85-87.
- Georges, Karl Ernst and Heinrich. *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*. Hannover: Hahnische Buchhandlung, 1913; reprinted Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.
- Gibson, Elsa, "Montanist Epitaphs at Uşak," *GRBS* 16 (1975): 433-42 [= Gibson, "Montanist Epitaphs"].
- _____. "Pepouza." Unpublished paper [= Gibson, "Pepouza"].
- Gordon, Arthur E. *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 1983 [= Gordon, *Latin Epigraphy*].
- Greek Papyri in the British Museum*. Vols. I-II, ed. by Frederic George Kenyon. London: British Museum, 1893, 1898; Vol. III, ed. Frederic George Kenyon – Harold Idris Bell. London: British Museum, 1907; Vols. IV-V, ed. Harold Idris Bell. London: British Museum, 1910, 1917 [= PapLondon].
- Harris, William V. *Ancient Literacy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989.
- Haspels, Caroline Henrietta Emilie, *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*. Vols. I – II. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1971 [= *Highlands of Phrygia*].
- Hauken, Tor. *Petition and Response: An Epigraphic Study of Petitions to Roman Emperors 181-249*. Bergen: Norwegian Institute at Athens, 1998.
- Hauken, Tor, Cumhuri Tanrıver, and Kazım Akbıyıkoğlu. "A New Inscription from Phrygia." *EA* 36 (2003): 33-43 [= Hauken et al., "A New Inscription"].
- Heine, Ronald E. *The Montanist Oracles and Testimonia*. North American Patristic Society Monograph Series 14. Macon, Ga.: Mercer University Press, 1989 [= Heine, *MOT*].

- Hill, Charles E. "The Marriage of Montanism and Millennialism." *StPatr* 36 (1993): 140-46.
- _____. *Regnum Caelorum: Patterns of Millennial Thought in Early Christianity*. 2d ed. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2001.
- Hirschfeld, Otto. "Der Grundbesitz der römischen Kaiser in den ersten drei Jahrhunderten (zweiter Teil)." *Klio* 2 (1902): 284-315.
- Hirschmann, Vera-Elisabeth. *Horrenda Secta: Untersuchungen zum frühchristlichen Montanismus und seinen Verbindungen zur paganen Religion Phrygiens*. Historia Einzelschriften 179. Stuttgart: Steiner, 2005 [= Hirschmann, *Horrenda Secta*].
- _____. See Lampe, Peter and Vera Hirschmann.
- Hopkins, Keith. "Christian Number and Its Implications." *J ECS* 6 (1998): 185-226.
- Hunger, Herbert et al., eds. *Tabula Imperii Byzantini*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1976- [=TIB].
- Inscriptiones Graecae*. Berlin: Reimer, 1873-1939 [= IG].
- Inscriptiones Graecae*. Editio minor. Berlin: Reimer, 1913- [= IG²].
- Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, ed. by Louis Jalabert – René Mouterde. Vols. I-XXI. Paris: Geuthner, 1929-1993 [= IGLS].
- Johnson, Allan Chester, Paul Robinson Coleman-Norton, and Frank Card Bourne. *Ancient Roman Statutes: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary, and Index*. Austin, Tex.: University of Texas Press, 1961.
- Jones, Arnold Hugh Martin. *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. 2d ed. Oxford: Clarendon, 1971.
- Kalas, Veronica. "Rock-cut Architecture from the Peristrema: Society and Settlement in Byzantine Cappadocia." Ph.D. diss., New York University, 2000.
- Kamlah, Jens. *Der Zeraqon-Survey – mit Beiträgen zur Methodik und geschichtlichen Auswertung archäologischer Oberflächenuntersuchungen in Palästina*. Abhandlungen des Deutschen Palästina Vereins 27/1. Wiesbaden: Harrassowitz, 2000.
- Kearsley, Rosalinde A., ed., with the collaboration of Trevor V. Evans. *Greeks and Romans in Imperial Asia: Mixed Language Inscriptions and Linguistic Evidence for Cultural Interaction until the End of AD III*. Bonn: Habelt, 2001 [= Kearsley, *Greeks and Romans*].
- Kienast, Dietmar. *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996 [= Kienast, *Römische Kaisertabelle*].
- Kraft, Heinrich. "Die altkirchliche Prophetie und die Entstehung des Montanismus." *ThZ* 11 (1955): 249-71 [= Kraft, "Prophetie"].
- Labriolle, Pierre de. *La crise montaniste*. Paris: Leroux, 1913.
- Lampe, Peter. *Die stadtrömischen Christen in den ersten beiden Jahrhunderten: Untersuchungen zur Sozialgeschichte*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/18. 2d ed. Tübingen: Mohr, 1989 [= *Die stadtrömischen Christen*]. English translation: *From Paul to Valentinus: Christians at Rome in the First Two Centuries*. Minneapolis, Minn.: Fortress, 2003, London: T & T Clark International, 2003 [= *From Paul to Valentinus*].
- _____. "The Phrygian Archaeological Surface Survey Project of the University of Heidelberg and the Discovery of Pepouza and Tymion: A Preliminary Report." *ZAC* 6 (2002): 117-20.
- _____. "Die 2002-Kampagne des archäologischen Phrygien-Surveys der Universität Heidelberg: Ein kurzer Vorausbbericht." *ZAC* 7 (2003): 156-59.
- _____. "The First Campaign of the Pepouza and Tymion Archaeological Surface Survey 2001." *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 2002 Ankara, 2. Cilt*. Ankara: General Directorate of Monuments and Museums, 2003, 1-10 (with eight photographs and one map).
- _____. "Pepouza 2002: Vermessungsnetz, neue archäologische Zeichnungen, Oberflächenfunde, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-31 Mayıs 2003 Ankara, 1. Cilt." Ankara: General Directorate of Monuments and Museums, 2004, 109-118 (with six photographs, seven drawings and one map).
- _____. "Die montanistischen Tymion und Pepouza im Lichte der neuen Tymioninschrift." *ZAC* 8 (2004): 498-512.
- _____. "Die 2003-Kampagne des archäologischen Phrygien-Surveys der Universität Heidelberg: Ein kurzer Vorausbbericht." *ZAC* 8 (2004): 354-357; ausführlicher:
- _____. "Pepouza ve Tymion (Phrygia, Uşak Eyaleti) Arkeolojik Yüzeysel Araştırması 2003 Yılı Kampanyası." *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 2004 Konya, 2. Cilt*. Ankara: General Directorate of Monuments and Museums, 2005, 151-157.
- _____. "Die 2004-Kampagne der archäologischen Oberflächenuntersuchungen in Pepouza und Tymion." *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 30 Mayıs-3 Haziran 2005 Antalya, 1. Cilt*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2006, 385-388.
- _____. "La découverte et l'exploration archéologique de Pepouza et Tymion, les deux cités principales du Montanisme en Phrygie." *Dieu parle la langue des hommes: Études sur la transmission des textes religieux (1er millénaire)*. Ed. by Béatrice Bakhouché and Philippe Le Moigne. Lausanne: Éditions du Zèbre, 2007, 203-217.
- _____. "Das 'Neue Jerusalem' der Montanisten." *AW* 32 (2001): 642 (with two photographs).
- _____. "Spuren der frühen Ekstase – Pepouza: Hauptsitz der Montanisten in Phrygien gefunden." *FAZ* 268 (17 November 2001): 48 (Feuilleton).
- _____. See Tabbernee, William and Peter Lampe.
- _____. and Christina Mittmann. *Asia Minor Antiqua*, CD-ROM. Heidelberg: Universität Heidelberg, 1999.
- _____. and William Tabbernee. "Das Reskript von Septimius Severus und Caracalla an die Kolonen der kaiserlichen Domäne von Tymion und Simoe." *EA* 37 (2004): 169-78.
- _____. and Vera Hirschmann. "Die Entdeckung zweier verlorener Städte." *Ruperto Carola: Forschungsmagazin der Universität Heidelberg* 3 (2004): 32-36.
- Levin, Ingeborg and Bernd Kromer. "Twenty Years of Atmospheric ¹⁴CO₂ Observations at Schauins-

- land Station, Germany." *Radiocarbon* 39/2 (1997): 205-218.
- Lewis, Charlton T. and Charles Short. *A Latin Dictionary Founded on Andrews' Edition of Freund's Latin Dictionary*. Rev., enl., and in great part rewritten. Oxford: Clarendon, 1955 [= Lewis-Short].
- Liddell, Henry George and Robert Scott. *A Greek-English Lexicon*, a new ed. (9th), rev. and augm. throughout by Henry Stuart. Oxford: Clarendon, 1958; repr. 1961 and 1977; suppl. ed. by E.A. Barber, 1968; revised suppl. ed. by P.G.W. Glare, 1996 [= *LSJ*].
- Liddell, Henry George and Robert Scott. *A Greek-English Lexicon*. 8th ed., rev. and augm. throughout with the cooperation of Professor Drisler. New York: American Book Company, 1897 [= Liddell-Scott].
- Mansi, Giovanni Domenico. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Florence: Expensis Antonii Zatta, 1761-1762 [= Mansi, *Sacrorum conciliorum*].
- Markschies, Christoph. "Nochmals: Wo lag Pepuza? Wo lag Tymion?: Nebst einigen Bemerkungen zur Frühgeschichte des Montanismus." *JAC* 37 (1994): 7-28 [= Markschies, "Pepuza"].
- Martone, Anna Maria Berruto, ed. See Berruto Martone, Anna Maria, ed.
- Massingberd Ford, Josephine. See Ford, Josephine Massingberd.
- Meimaris, Yiannis E. et al. *Chronological Systems in Roman-Byzantine Palestine and Arabia: The Evidence of the Dated Greek Inscriptions*. Meletämata 17. Athens: The National Hellenic Research Foundation, 1992 [= Meimaris, *Chronological Systems*].
- Meimaris, Yiannis E. *Sacred Names, Saints, Martyrs and Church Officials in the Greek Inscriptions and Papyri Pertaining to the Christian Church of Palestine*. Meletämata 2. Athens: The National Hellenic Research Foundation, 1986 [= Meimaris, *Sacred Names*].
- Mihailov, Georgi, ed. *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*. Sofia: In aedibus typographicis Academiae Litterarum Bulgaricae, 1956-1970 [= *IGBulg*].
- Mitchell, Stephen. *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*. 2 vols. Oxford: Clarendon, 1993 [= Mitchell, *Anatolia*].
- . "An Apostle to Ankara from the New Jerusalem: Montanists and Jews in Late Roman Asia Minor." *Scripta Classica Israelica* 24 (2005): 207-23.
- Nollé, Johannes. *Nundinas instituere et habere: Epigraphische Zeugnisse zur Einrichtung und Gestaltung von ländlichen Märkten in Afrika und in der Provinz Asia*. Subsidia Epigraphica 9. Hildesheim: Olms, 1982.
- Oliver, James Henry. *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1989 [= Oliver, *Greek Constitutions*].
- The Oxyrhynchus Papyri*, ed. by Bernhard Pyne Grenfell, Arthur Surridge Hunt et al. Vols. I-LXVII. London: Egypt Exploration Fund/Egypt Exploration Society, 1898-2001 [= *PapOxy*].
- Pape, Wilhelm and Gustav Eduard Benseler. *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, 2 vols., 3d ed. Braunschweig: Vieweg, 1863-70 [= Pape].
- Passow, Franz. *Handwörterbuch der griechischen Sprache*. Vol. I/1. Leipzig: Vogel, 1841 [= Passow].
- Pauly, August Friedrich von. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen hrsg. von Georg Wissowa. Stuttgart: A. Druckenmüller, 1893- [= *PRE*].
- Pelham, Henry. *The Imperial Domains and the Colonate*. London: Frowde, 1890 [= Pelham, *Imperial Domains*].
- Petzl, Georg, ed. *Die Inschriften von Smyrna*. Bonn: Habelt, 1982-1990 [= *ISmyrna*].
- Poirier, John C. "Montanist Pepuza-Jerusalem and the Dwelling Place of Wisdom." *J ECS* 7 (1999): 491-507.
- Preisigke, Friedrich. *Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden*. Vol. I. Heidelberg: Selbstverlag, 1924 [= Preisigke].
- Price, Simon R.F. *Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor*. 8th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Radet, Georges. "En Phrygie: Rapport sur une mission scientifique en Asie Mineure (août-septembre 1893)." *NAMSL* 6 (1895): 425-594 [= Radet, "En Phrygie"].
- Radt, Wolfgang. "Ein phrygisches Felsmonument?" *IstMitt* 43 (1993): 299-303.
- Ramsay, William Mitchell. *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest*. I. *The Lycos Valley and South-Western Phrygia*. I, 2. *West and West-Central Phrygia*. Oxford: Clarendon, 1895-1897; reprinted New York: Arno, 1975 [= Ramsay, *CB*].
- . "The Cities and Bishoprics of Phrygia [Part I]." *JHS* 4 (1883): 370-436 [Ramsay, "Cities I"].
- . "The Cities and Bishoprics of Phrygia. Part II." *JHS* 8 (1887): 461-519 [= Ramsay, "Cities II"].
- . *The Historical Geography of Asia Minor*. London: Royal Geographic Society, 1890; reprinted New York: Cooper Square, 1972 [= Ramsay, *Geography*].
- . *Impressions of Turkey During Twelve Years' Wanderings*. London: Hodder & Stoughton, 1897 [= Ramsay, *Impressions*].
- . "Phrygian Orthodox and Heretics 400-800 A.D." *Byz* 6 (1931): 1-35.
- Robert, Jeanne and Louis. "Persistance de la toponymie antique dans l'Anatolie." *La toponymie antique: Actes du colloque de Strasbourg, 12-14 juin 1975*. Leiden: Brill, 1977.
- Robert, Louis. *Villes d'Asie Mineure: Études de géographie ancienne*. 2d ed. Paris: Éditions de Boccard, 1962.
- Rostovtzeff, Michael. *The Social and Economic History of the Roman Empire*. 2d ed. 2 vols. Oxford: Clarendon, 1957.
- Rouché, Charlotte. *Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions including Texts from the Excavations at Aphrodisias conducted by Kenan T. Erim*. *Journal of Roman Studies Monographs* 5. London: The Society for the Promotion of Roman Studies, 1989 [= Rouché, *Aphrodisias*].
- Ruge, W. "Phrygia (Topographie)." Columns 781-868 in *PRE* 20,1 [= Ruge, "Phrygia"].
- Şahin, M. Çetin, ed. *Die Inschriften von Stratonikeia*. Bonn: Habelt, 1981-1990 [= *IStratonikeia*].
- Scheplern, Wilhelm. *Der Montanismus und die phrygischen Kulte: Eine religionsgeschichtliche Untersuchung*. Tübingen: Mohr, 1929.

- Scarre, Chris. *Chronicle of the Roman Emperors: The Reign-by-Reign Record of the Rulers of Imperial Rome*. London: Thames & Hudson, 1995 [= Scarre, *Roman Emperors*].
- Schuler, Christof. *Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien*. München: Beck, 1998.
- Schultze, Victor. *Altchristliche Städte und Landschaften*. 2 vols. Gütersloh: Bertelsmann, 1922 [= Schultze, *Städte*].
- Sophocles, Evangelinos Apostolides. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From BC 146 to AD 1100)*. 2d. ed. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1914; reprinted Hildesheim: Olms, 1983 [= *GLRBP*].
- Souter, Alexander. *A Glossary of Later Latin to 600 A.D.* Oxford: Clarendon, 1949.
- Stephan, Eckhard. *Honorationen, Griechen, Polisbürger: Kollektive Identitäten innerhalb der Oberschicht des Kaiserzeitlichen Kleinasien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.
- Strobel, August. *Das heilige Land der Montanisten: Eine religionsgeographische Untersuchung*. Berlin: de Gruyter, 1980 [= Strobel, *Land*].
- Strubbe, Johan H.M. "A Group of Imperial Estates in Phrygia." *AncSoc* 6 (1975): 228-50 [= Strubbe, "Imperial Estates"].
- Stuiver, Minze et al. "INTCAL98 Radiocarbon Age Calibration 24.000-0 cal BP." *Radiocarbon* 40 (1998): 1041-1083 [= Stuiver, "Radiocarbon"].
- Supplementum epigraphicum Graecum*, J.J.E. Hondius, A.G. Woodhead et al., eds. Amsterdam: Gieben, 1923- [= *SEG*].
- Tabbernee, William. "Eusebius' 'Theology of Persecution': As seen in the Various Editions of his Church History." *J ECS* 5 (1997): 319-34.
- _____. "In Pursuit of Pepouza: Searching for the Archaeological Remains of the Phrygian Center of Montanism." *Proceedings of the Second International Congress on Pisidian Antioch*. Ed. by Christine Thomas (forthcoming).
- _____. *Montanist Inscriptions and Testimonia: Epigraphic Sources Illustrating the History of Montanism*. North American Patristic Society Monograph Series 16. Macon, Ga.: Mercer University Press, 1997 [= Tabbernee, *MIT*. The inscriptions within Tabbernee, *MIT* are cited as *IMont* plus inscription (not page number)].
- _____. "Montanist Regional Bishops: New Evidence from Ancient Inscriptions." *J ECS* 1 (1993): 249-80 [= Tabbernee, "Bishops"].
- _____. "'Our Trophies are Better than your Trophies': The Appeal to Tombs and Reliquaries in Montanist-Orthodox Relations." *StPatr* 31 (1997): 206-17 [= Tabbernee, "Trophies"].
- _____. "Portals of the Montanist New Jerusalem: The Discovery of Pepouza and Tymion." *J ECS* (2003): 87-94 (with map).
- _____. "Remnants of the New Prophecy: Literary and Epigraphical Sources of the Montanist Movement." *StPatr* 21 (1989): 193-201 [= Tabbernee, "Remnants"].
- _____. "Revelation 21 and the 'Montanist New Jerusalem'." *ABR* 37 (1989): 52-60 [= Tabbernee, "Revelation 21"].
- _____. Review of Trevett, *Montanism*. *J ECS* 5 (1997): 595-96.
- _____. "The Montanist 'New Jerusalem': Constructing Apocalyptic Sacred Space in a Remote Region of Phrygia." *Sacred History* (forthcoming).
- _____. "The Opposition to Montanism from Church and State: A Study of the History and Theology of the Montanist Movement as Shown by the Writings and Legislation of the Orthodox Opponents of Montanism." Ph.D. diss., University of Melbourne, 1978 [= Tabbernee, "Opposition"].
- _____. "To Pardon or not to Pardon?: North African Montanism and the Forgiveness of Sins." *StPatr* 36 (2001): 375-86 [= Tabbernee, "Pardon"].
- _____. "'Will the Real Paraclete Please Speak Forth!': The Catholic-Montanist Conflict over Pneumatology." *Advents of the Spirit: An Introduction to the Current Study of Pneumatology*. Ed. by Bradford E. Hinze and D. Lyle Dabney. Marquette Studies in Theology 30. Milwaukee, Wisc.: Marquette University Press, 2001, 97-118 [= Tabbernee, "Paraclete"].
- _____. and Peter Lampe. "Pepouza: Montanism's Long-Lost Sacred City." *Biblical Archaeology Review* (forthcoming).
- _____. See Lampe, Peter and William Tabbernee.
- Talbert, Richard J.A., ed. *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000 [= Barrington, *Atlas*].
- _____. *Barrington Atlas of the Greek and Roman World: Map-by-Map Directory*. 2 vols. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000 [= Barrington, *Directory*].
- Temporini, Hildegard et al., eds. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. Berlin: de Gruyter, 1972- [= *ANRW*].
- Thomas, Christine M. "Zeus in Town and Country: Monotheizing Tendencies in Polytheistic Cult." Unpublished paper, 2003.
- _____. ed. *Religion in Roman Anatolia: From the Mother Goddess to Christianity*. Leiden: Brill (forthcoming).
- Trevett, Christine. "Montanism." *The Early Christian World*. Vol. 2. Ed. by Philip F. Esler. London: Routledge, 2000, 929-51 [= Trevett, "Montanism"].
- _____. *Montanism: Gender, Authority and the New Prophecy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996 [= Trevett, *Montanism*].
- Waelkens, Marc. *Die kleinasiatischen Türsteine: Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*. Mainz am Rhein: von Zabern, 1986.
- Wienand, Adam, ed. *Der Johanniterorden, der Malteserorden*. 3d ed. Köln: Wienand, 1988.
- Wilcken, Ulrich. "Zu den Kaiserreskripten." *Hermes* 55 (1920): 1-42.
- Williams, Daniel H. "The Origins of the Montanist Movement: A Sociological Analysis." *Religion* 19 (1989): 331-51.
- Williams, Wynne. "The Libellus Procedure and the Severan Papyri." *JRS* 54 (1976): 86-103.
- _____. "Two Imperial Pronouncements Reclassified." *ZPE* 22 (1976): 235-45.

PLATES

Fig. 5.8 Pepouza: monastery—Byzantine crosses

Fig. 5.10 View looking north from Ömerçalı showing site of Montanist “New Jerusalem” between Pepouza (in canyon) and Tymion (above canyon in the distance)

Fig. 7.1 End section of the Cilandras inscription

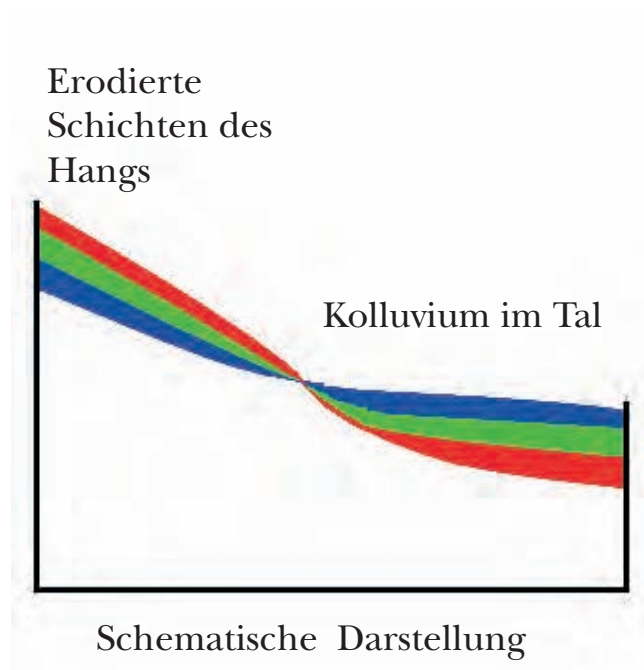

Fig. 8.3 *Colluvium* at foot of hill as product of erosion

Fig. 9.4 Cave 1 with five tomb chambers: entrance

Fig. 9.5 Cave 1 with five tomb chambers: back chamber

Fig. 9.6 Three-dimensional model of cave 1

Fig. 9.7 Cave 3 (cf. Fig. 5.11 on p. 104)

Fig. 9.8 Cave 3 (cf. Fig. 5.11)

Fig. 9.10 Uşak museum: door stele

Fig. 9.13 Ancient donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11)

Fig. 9.14 Ancient donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11)

Fig. 9.16 Eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11)

Fig. 9.18 Ancient double donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry

Fig. 9.19 Tomb beneath donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11)

Fig. 9.20 Aqueduct above donkey path in Ulubey Canyon between Pepouza and eastern marble quarry (cf. Fig. 5.11)

Fig. 9.22 Graffiti depicting crosses

Fig. 9.23 Roman road going from south to north (cf. Fig. 5.12)

Fig. 9.29 Pepouza: *hypogaeum* "cave 4" (cf. Fig. 5.11)

Fig. 10.2 Pepouza: building in front of cave

Fig. 10.3 Pepouza: building in front of cave

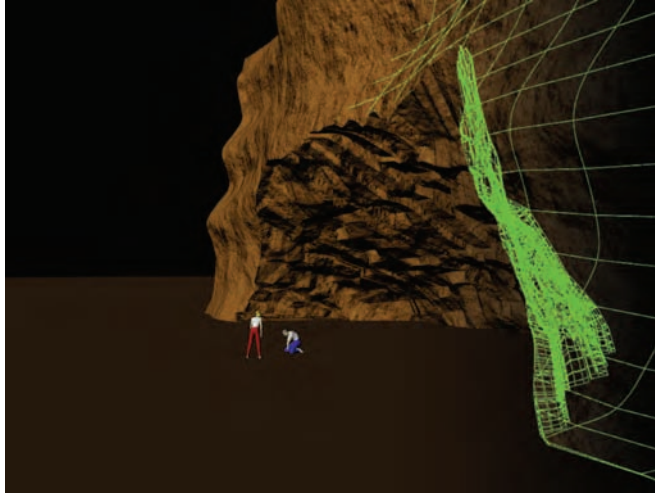

Fig. 10.5 Pepouza: cave northeast of Roman bridge

Figs. 10.8–11 Pepouza central part: walls of buildings in low-lying road

Fig. 10.8

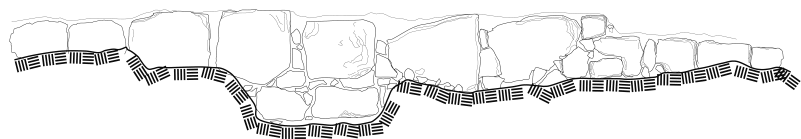
Fig. 10.9

Fig. 10.10

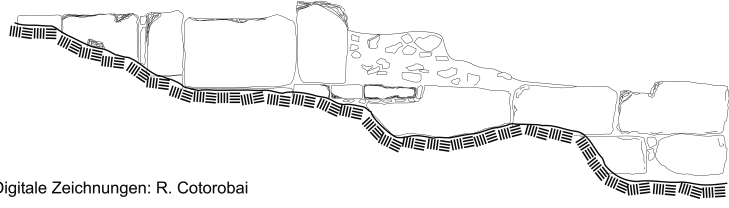

Fig. 10.11

Pepouza, Hausfundament in der Nordseite des Hohlwegs
Ansicht von Süden

Pepouza, Hausfundament in der Südseite des Hohlwegs
Ansicht von Norden

Digitale Zeichnungen: R. Cotorobai

Fig. 10.12 Pepouza central part: walls of buildings in low-lying road

Fig. 10.14 Pepouza central part: water pipe in northern embankment of low-lying road (left of scale stick)

Fig. 10.15 Pepouza central part: water pipe in northern embankment of low-lying road (left of scale stick)

Fig. 10.16 Pepouza central part: *nymphaeum* (cf. Fig. 5.11)

Fig. 10.17 Pepouza central part: *nymphaeum* (cf. Fig. 5.11)

Figs. 10.22–34
Pepouza: architectural
fragments

Fig. 10.22

Fig. 10.23

Fig. 10.24

Fig. 10.26

Fig. 10.28

Fig. 10.29

Fig. 10.33

Fig. 10.34

Fig. 10.36 Pepouza: fragments of oil lamps

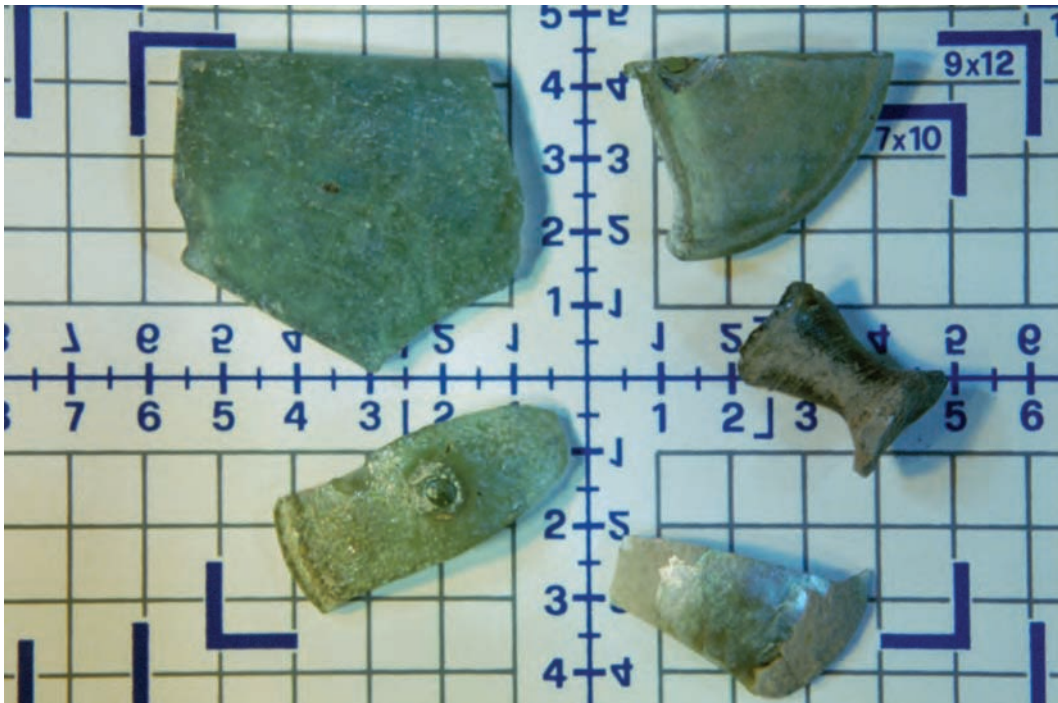

Fig. 10.37 Pepouza: glass fragments

Fig. 10.38 Pepouza: shard with Greek letters (*lambda, delta*)

Fig. 10.40 Some team members with *nymphaeum* in background

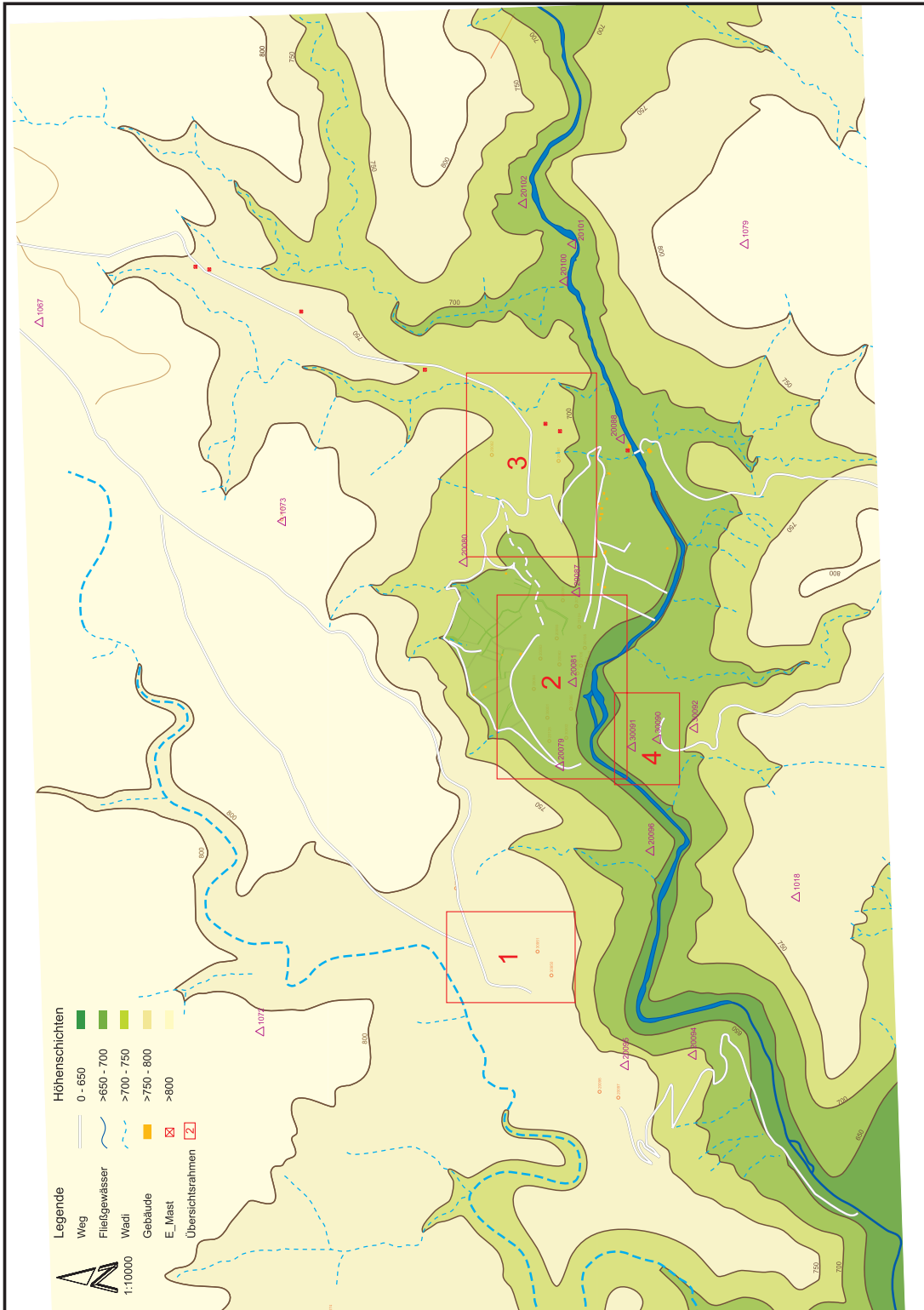

Fig. 11.1 Pepouza: overview map

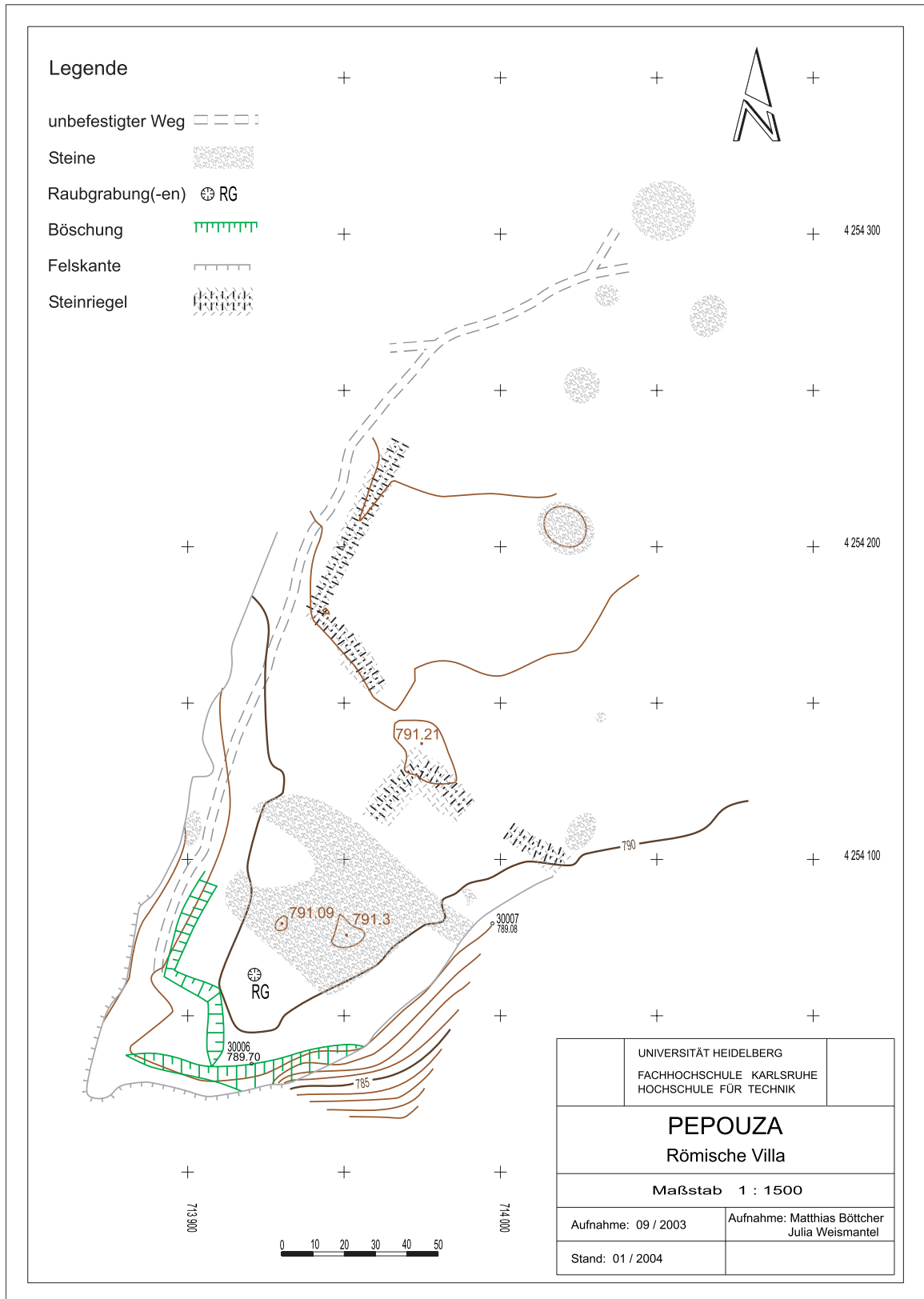

Fig. 11.2 Pepouza topographical map: area of Roman villa (= no. 1 in Fig. 11.1)

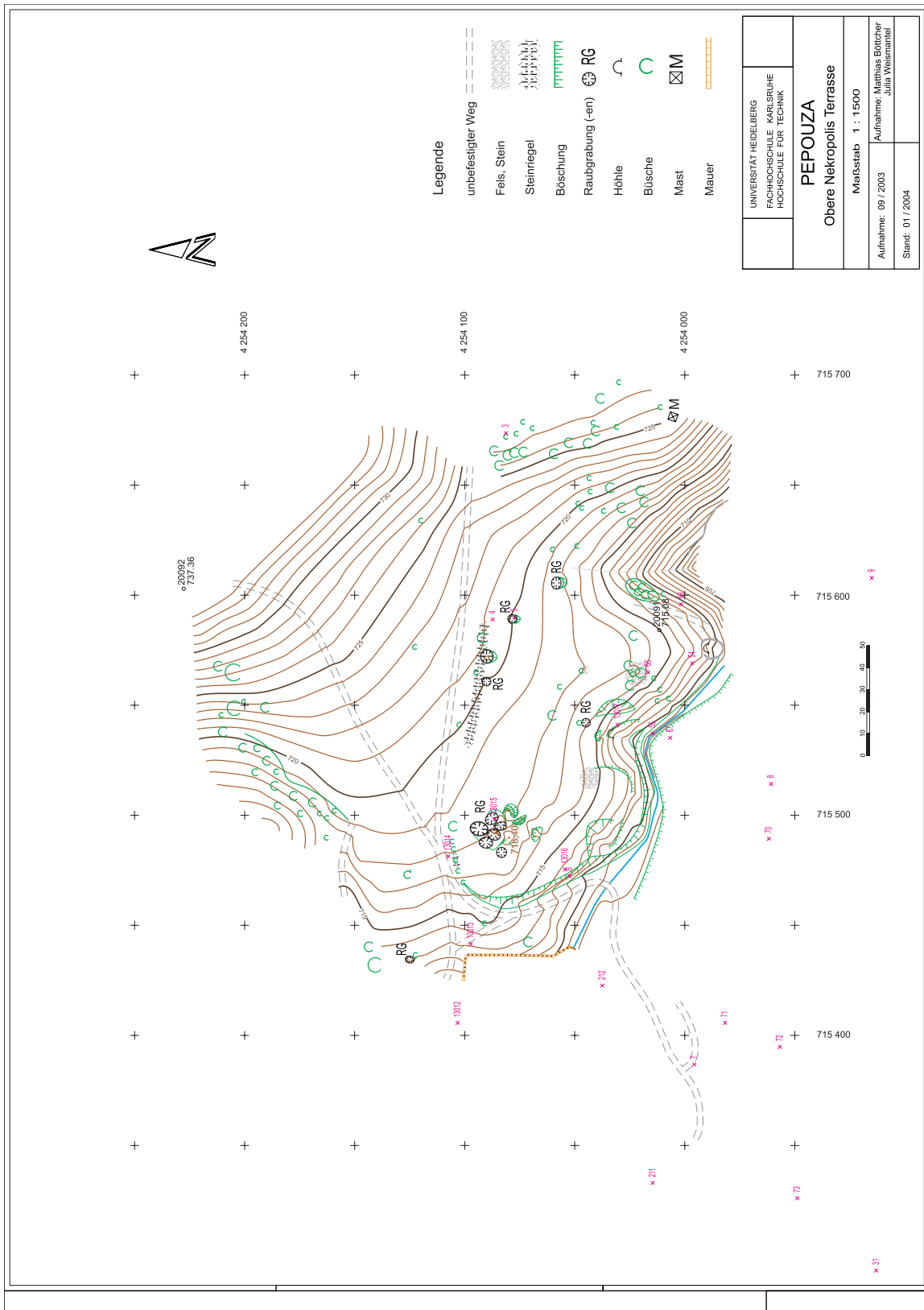

Fig. 11.3 Pepouza topographical map: upper necropolis terrace (= no. 3 in Fig. 11.1)

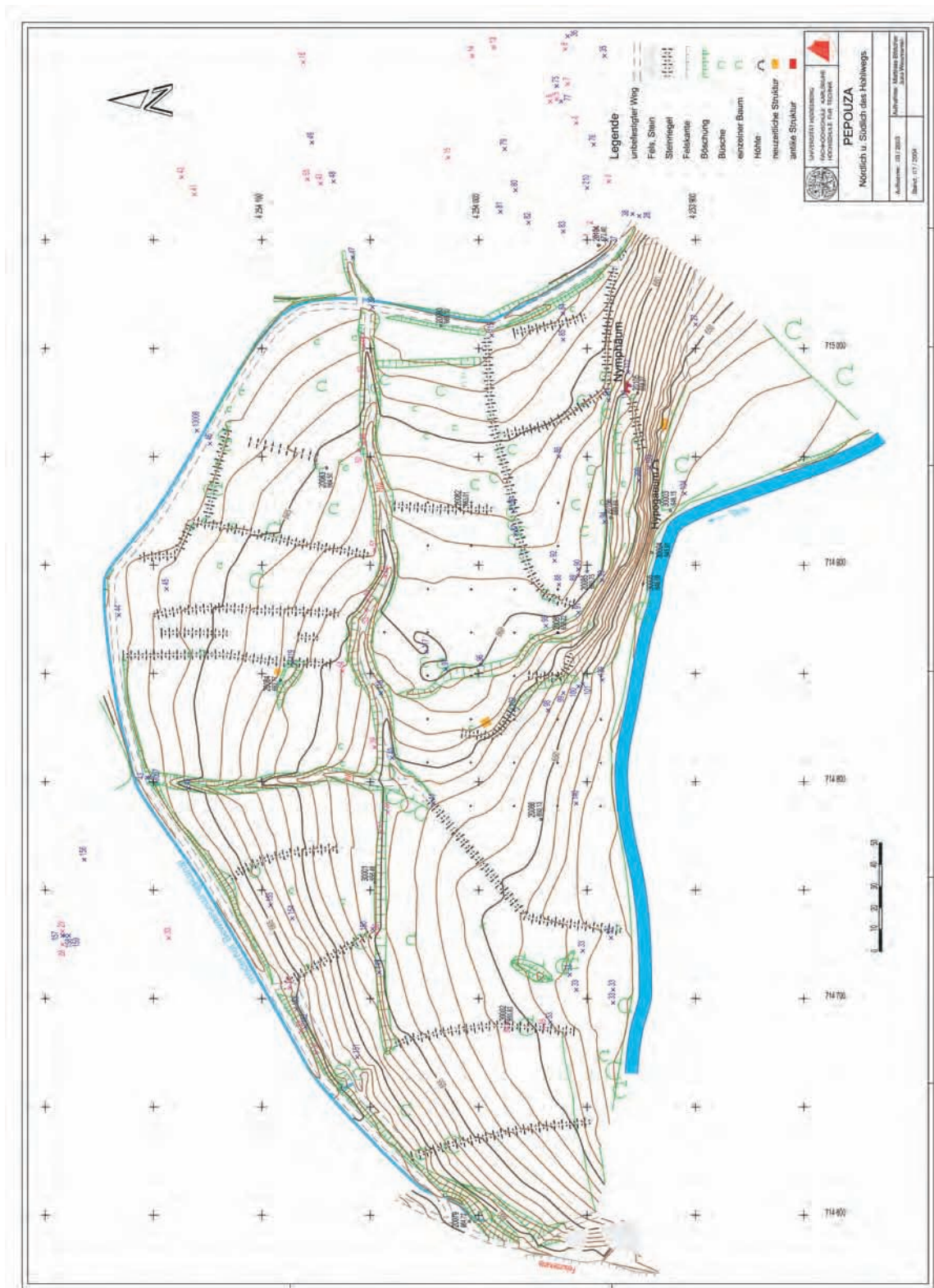

Fig. 11.4 Pepouza topographical map: center (= no. 2 in Fig. 11.1)

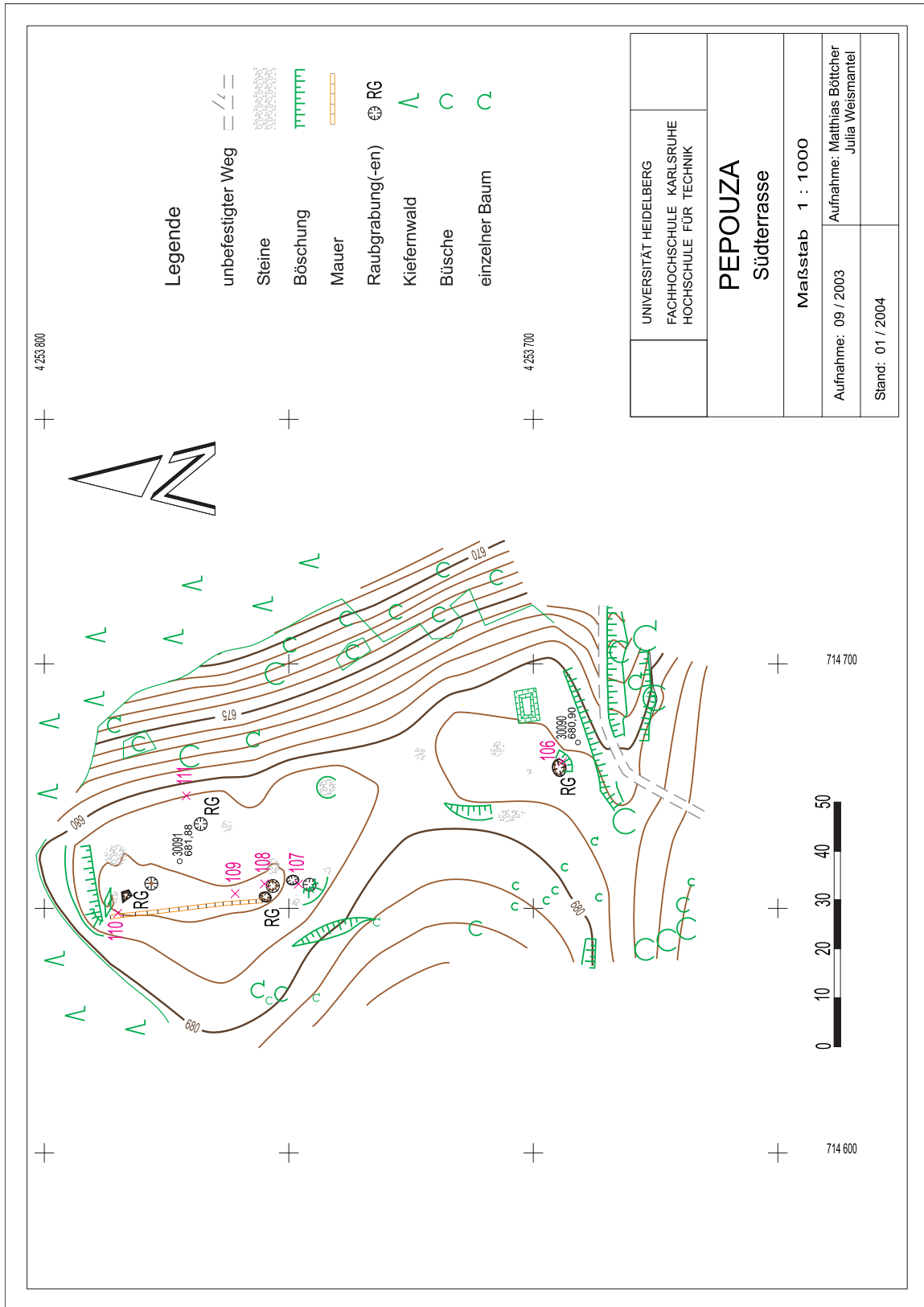
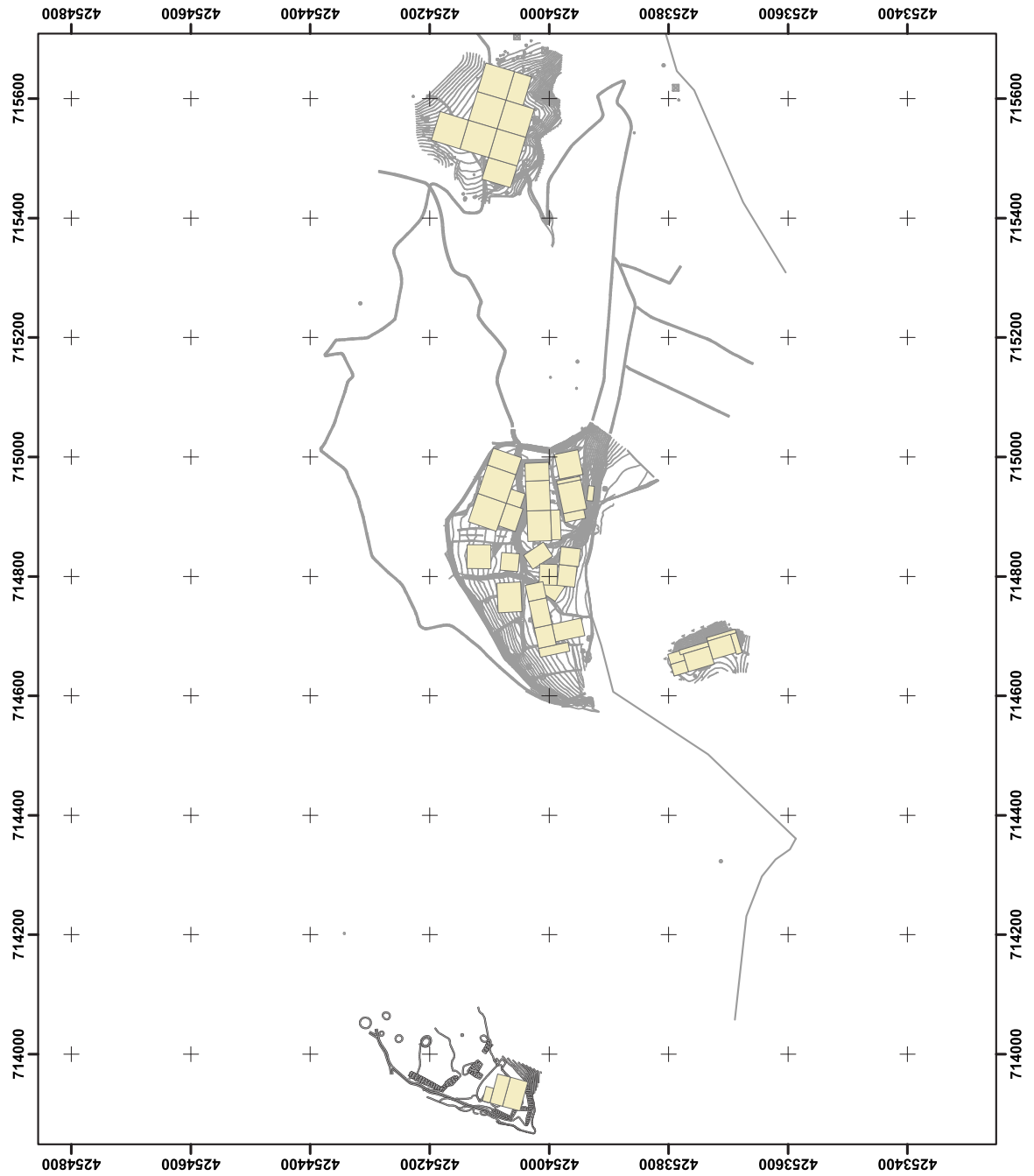

Fig. 11.5 Pepouza topographical map: southern terrace (= no. 4 in Fig. 11.1)

**Geomagnetic Prospection
Pepouza
geomagnetically
screened areas**

Topographie:
Team of J. Otto and A. Rieger
FH-Karlsruhe
Vermessung und Geomatik

Teamleader: Giese, Hübner
Date: 2003.12.01

Fig. 11.6 Pepouza: geomagnetically screened areas (overview)

Geomagnetic Prospection
Pepouza
"section of Roman villa "
Magnetogram

Caesiummagnetometer G 858
 sensitivity 0,1 nT
 total field h = 0,35 m
 grid 0,5 x 0,15 m
 dynamic -100 / 100 nT
 (white to black)
 lowpass

Topographie:
 Team of J. Otto and A. Rieger
 FH-Karlsruhe
 Vermessung und Geomatik

Teamleader: Giese, Hübner
 Date: 2003.12.01

Fig. 11.7 Pepouza geomagnetic screen: section of Roman villa (cf. Fig. 11.2)

Fig. 11.8 Pepouza archaeological documentation of surface structures: Roman villa

**Geomagnetic Prospection
Pepouza
"southern terrace "
Magnetogram**

Caesiummagnetometer G 858
sensitivity 0,1 nT
totalfield h = 0,35 m
grid 0,5 x 0,15 m
dynamic -100 / 100 nT
(white to black)
lowpass

Topographie:
Team of J. Otto and A. Rieger
FH-Karlsruhe
Vermessung und Geomatik

Teamleader: Giese, Hübner
Date: 2003.12.01

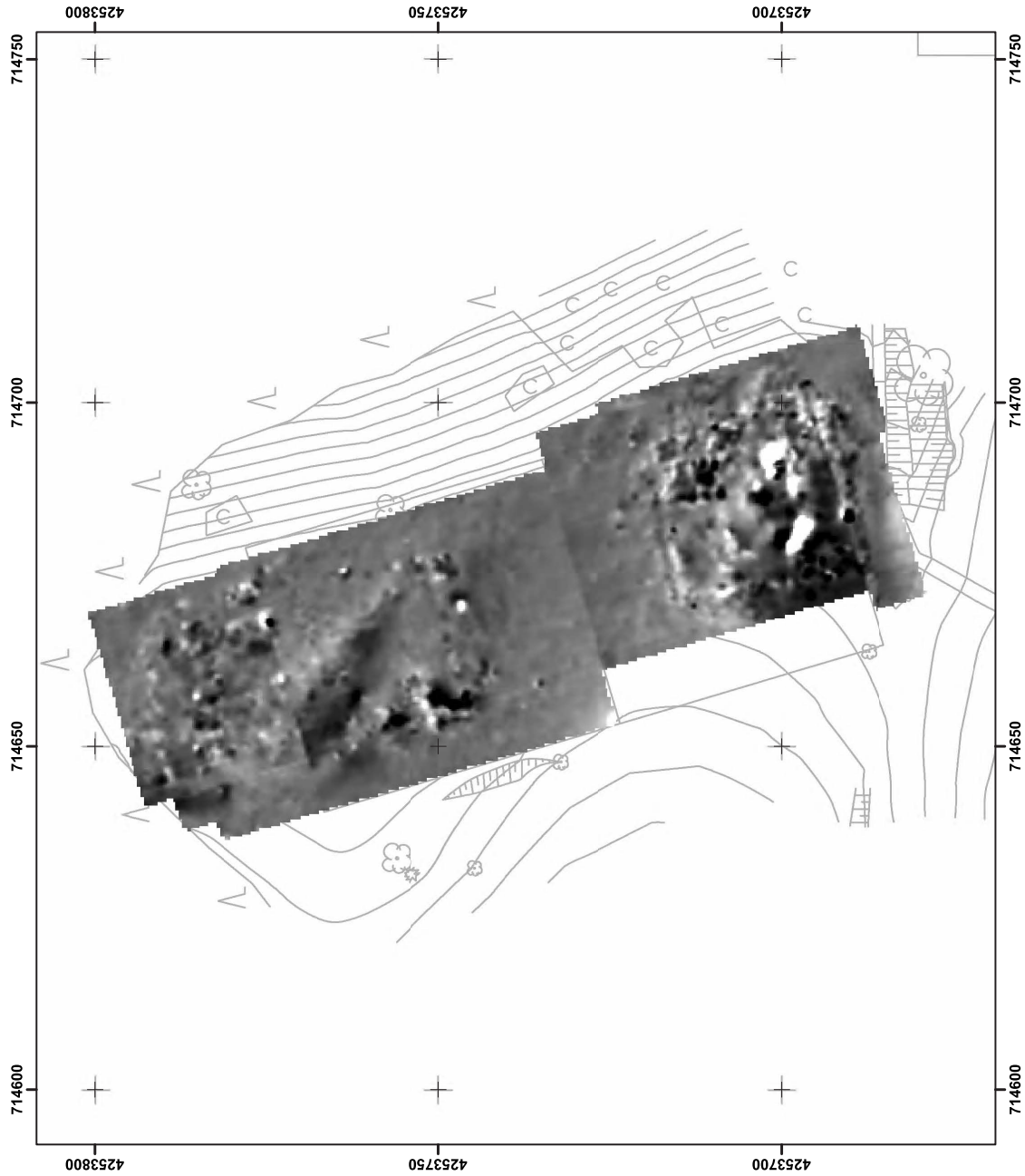

Fig. 11.9 Pepouza geomagnetic screen: southern terrace (cf. Fig. 11.5)

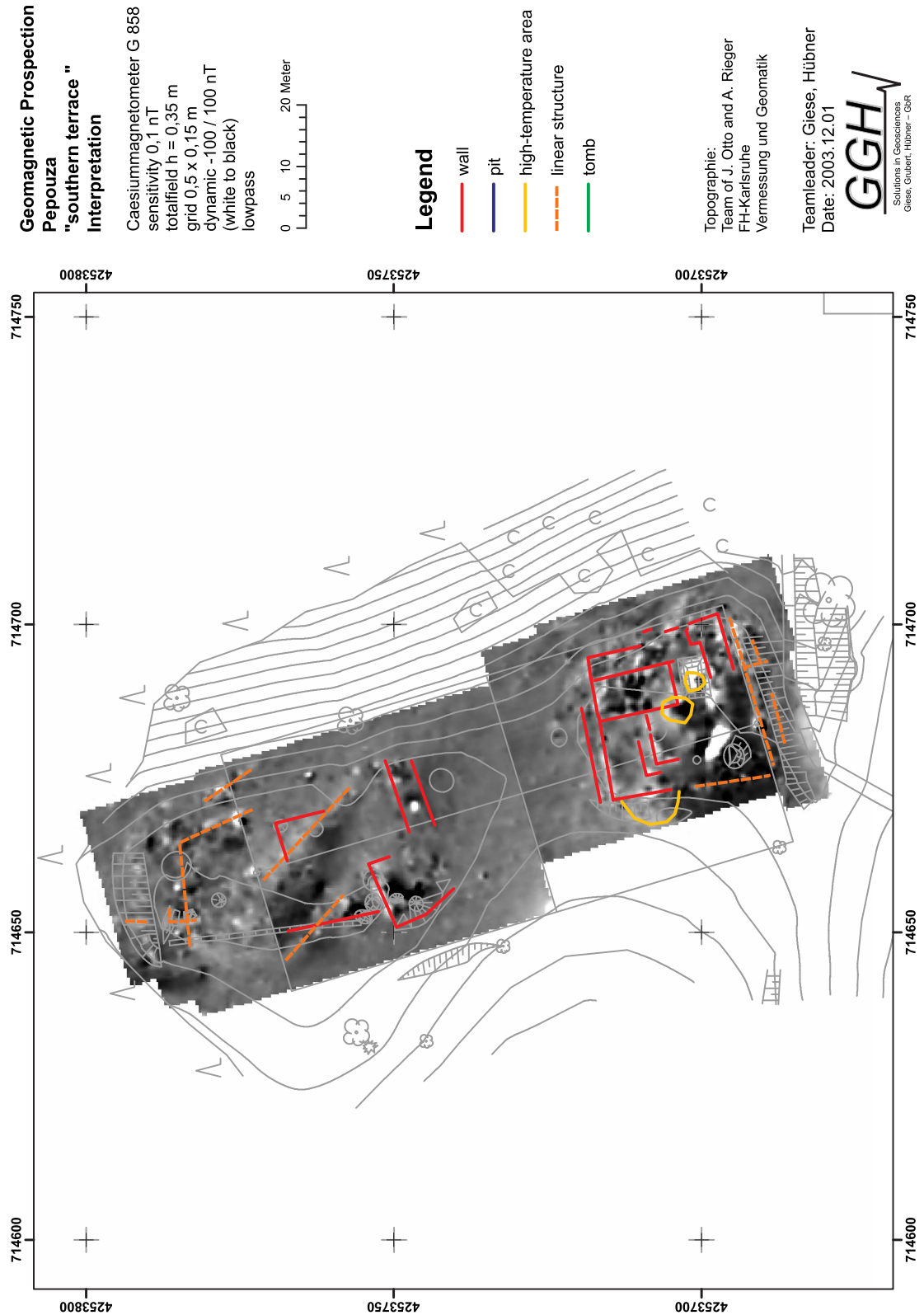

Fig. 11.10 Pepouza interpreted geomagnetic screen: southern terrace (cf. Fig. 11.5)

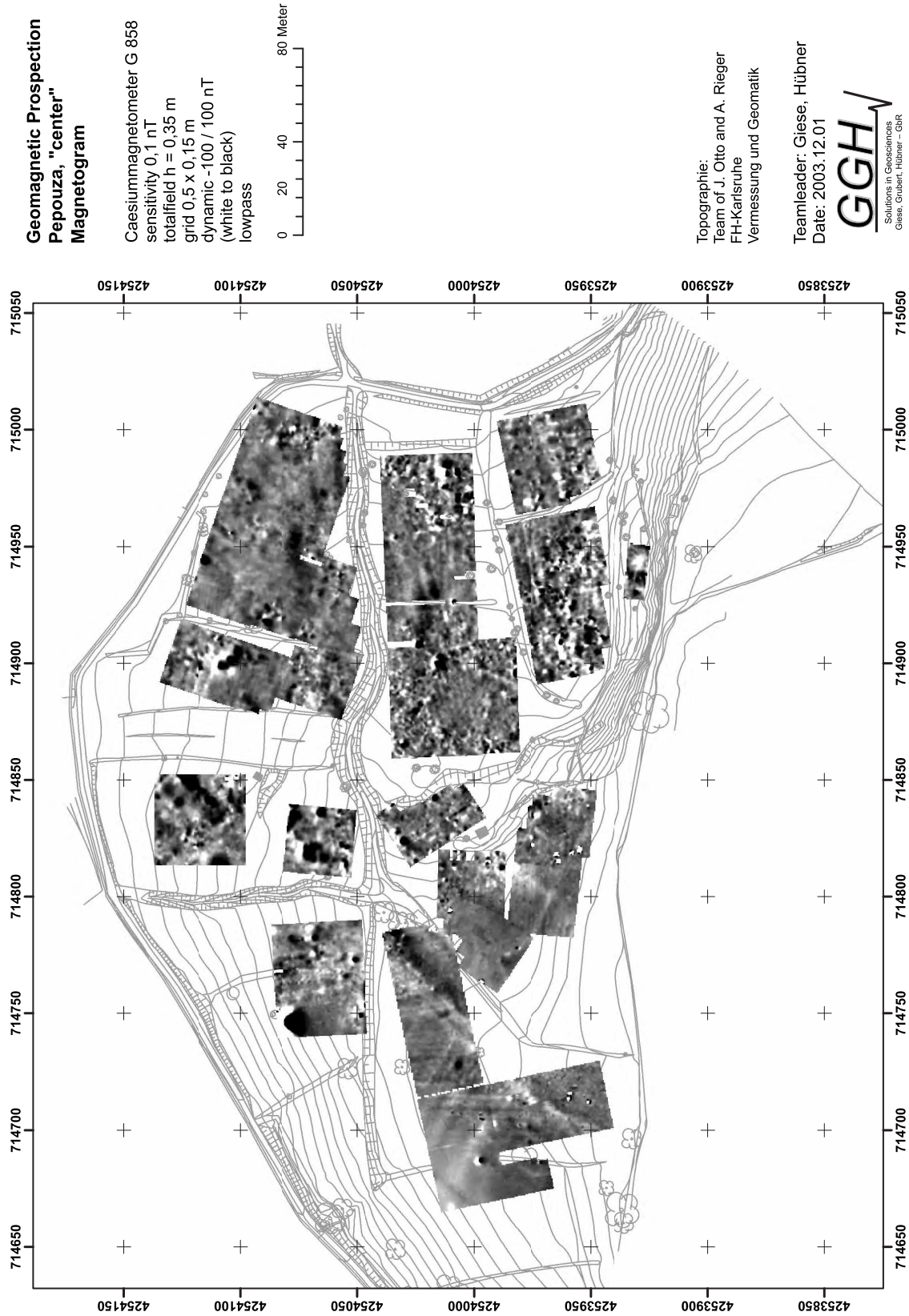

Fig. 11.11 Pepouza geomagnetic screen: center (cf. Figs. 13.1 and 11.4)

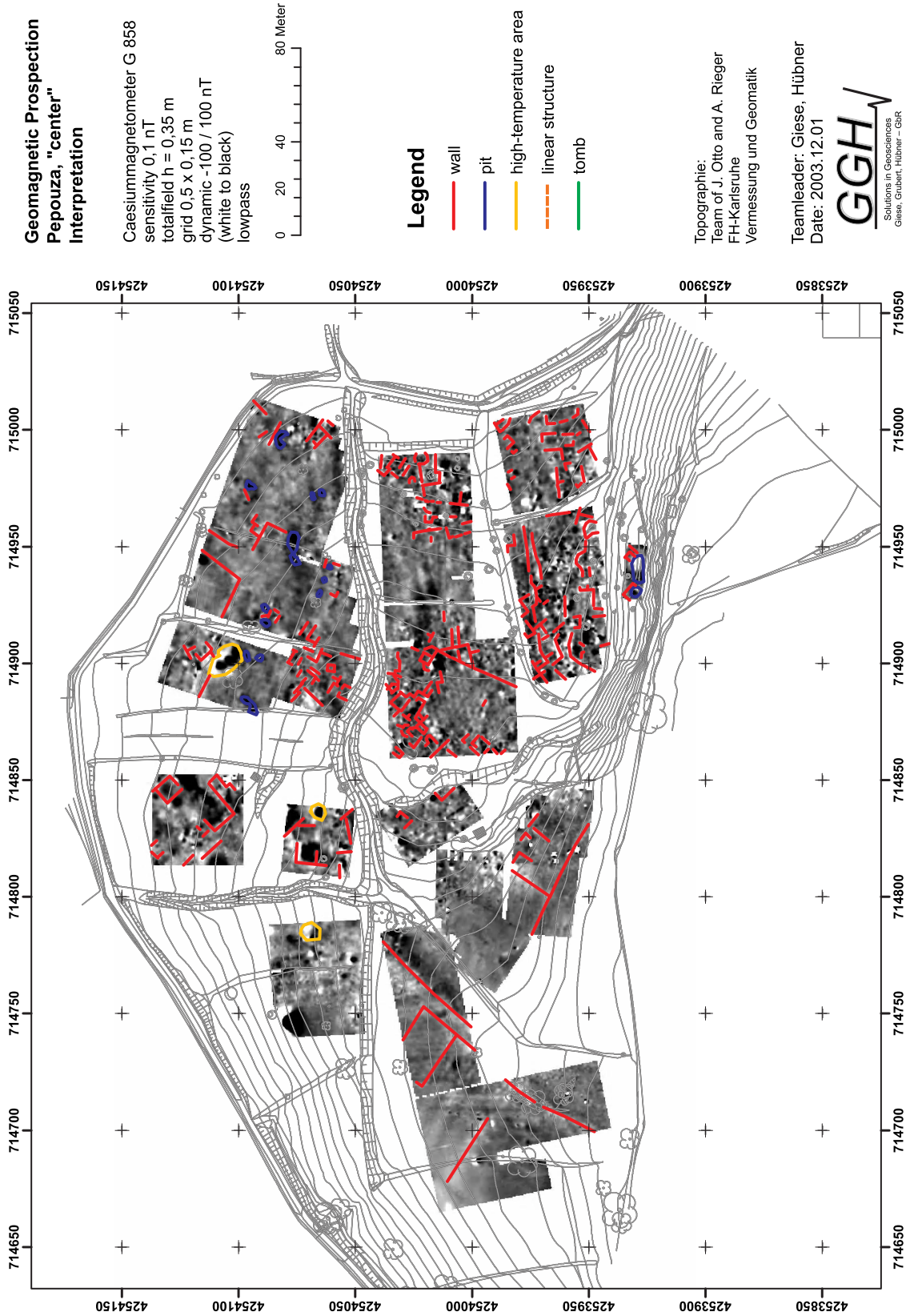

Fig. 11.12 Pepouza interpreted geomagnetic screen: center (cf. Figs. 13.1 and 11.4)

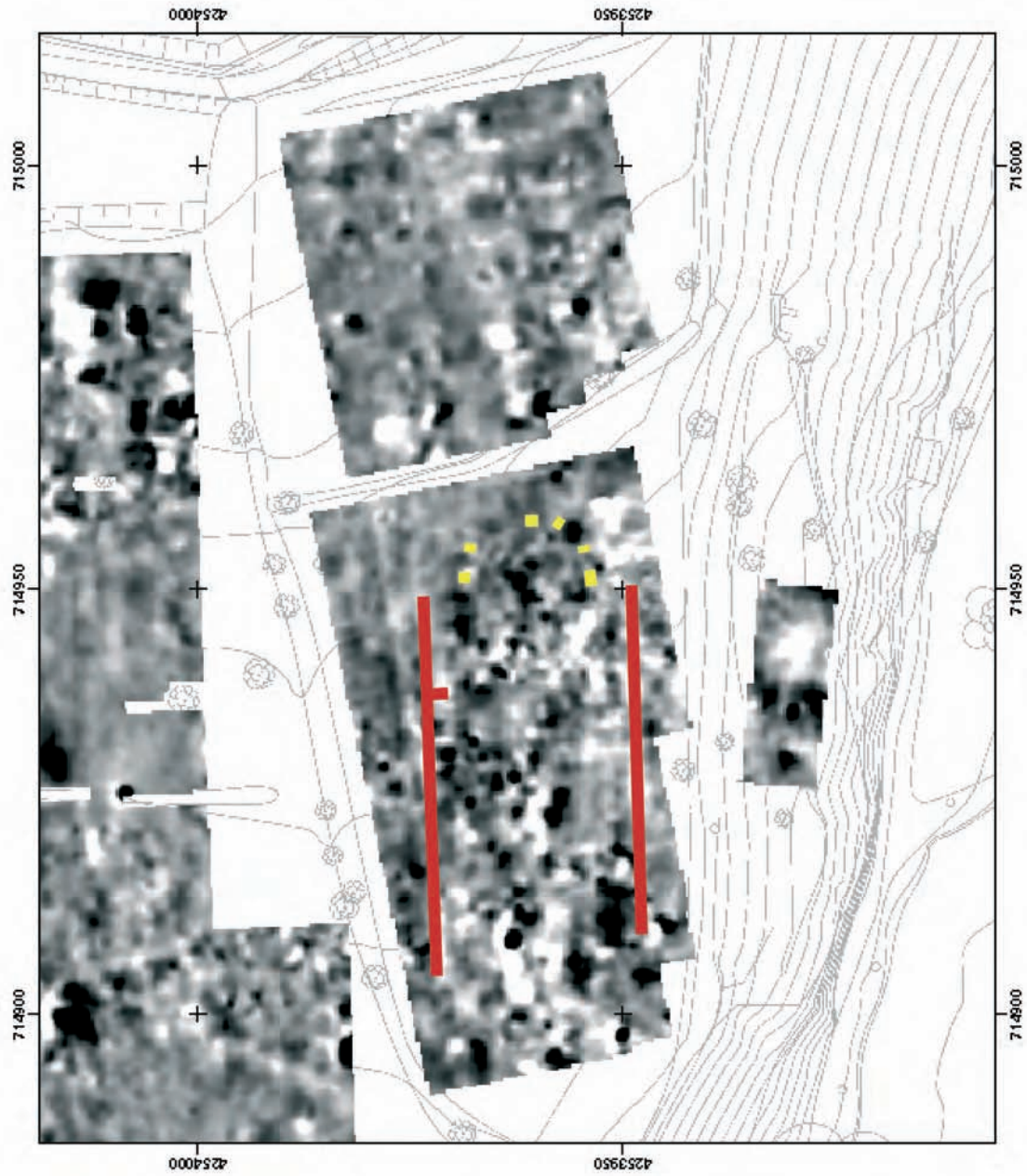
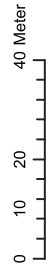

Fig. 11.13 Pepouza interpreted geomagnetic screen: section of center – central terrace

Geomagnetic Prospection
Pepouza
"upper necropolis terrace"
Magnetogram

Caesiummagnetometer G 858
 sensitivity 0,1 nT
 totalfield h = 0,35 m
 grid 0,5 x 0,15 m
 dynamic -100 / 100 nT
 (white to black)
 lowpass

Topographie:
 Team of J. Otto and A. Rieger
 FH-Karlsruhe
 Vermessung und Geomatik

Teamleader: Giese, Hübner
 Date: 2003.12.01

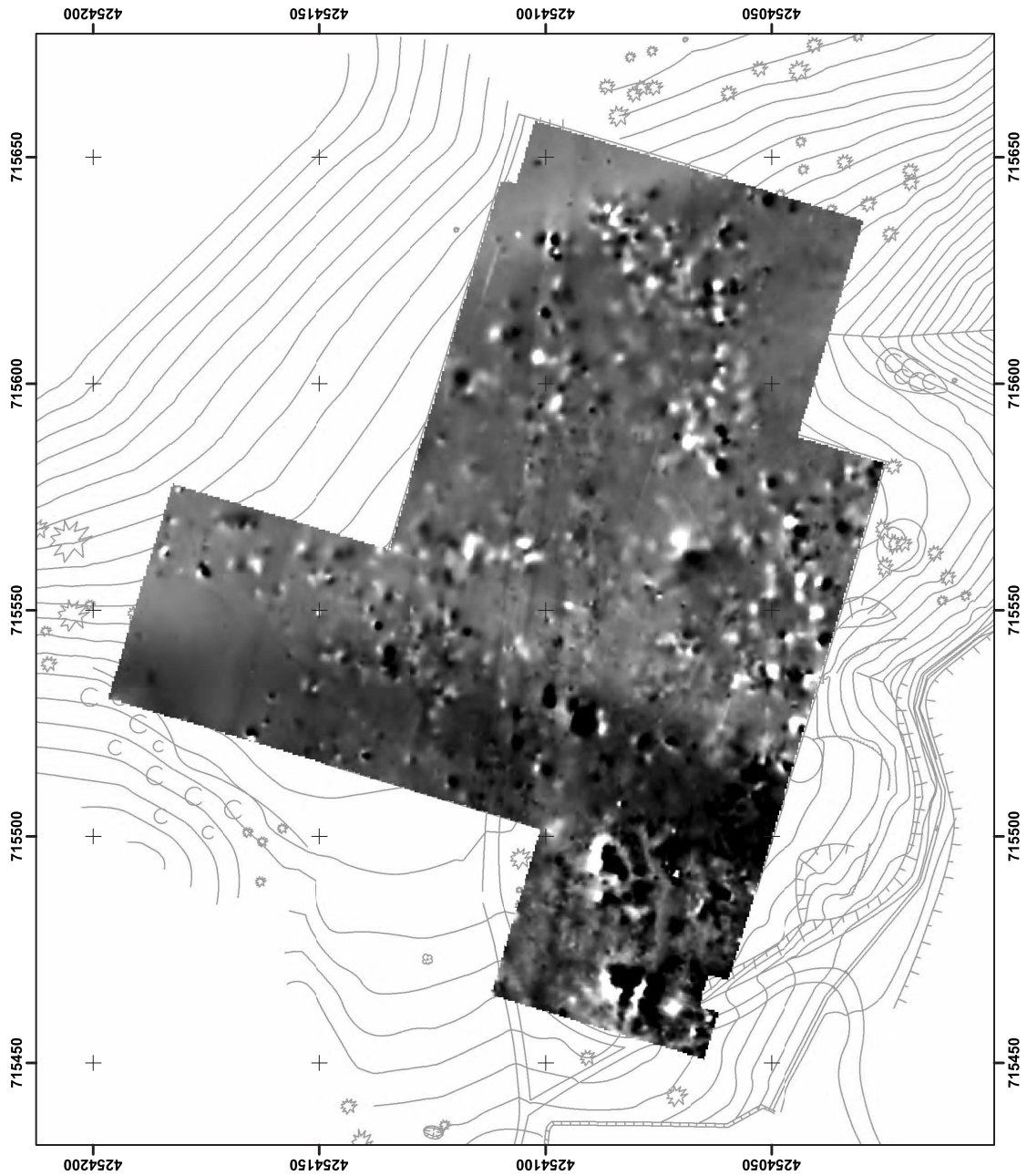
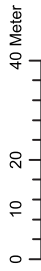

Fig. 11.14 Pepouza geomagnetic screen: upper necropolis terrace (cf. Fig. 11.3)

**Geomagnetic Prospection
Pepouza
"upper necropolis terrace"
Interpretation**

Caesiummagnetometer G 858
sensitivity 0,1 nT
totalfield h = 0,35 m
grid 0,5 x 0,15 m
dynamic -100 / 100 nT
(white to black)
lowpass

Legend

- wall
- tomb
- pit
- high-temperature area
- - - lineare structure

Topographie:
Team of J. Otto and A. Rieger
FH-Karlsruhe
Vermessung und Geomatik

Teamleader: Giese, Hübner
Date: 2003.12.01

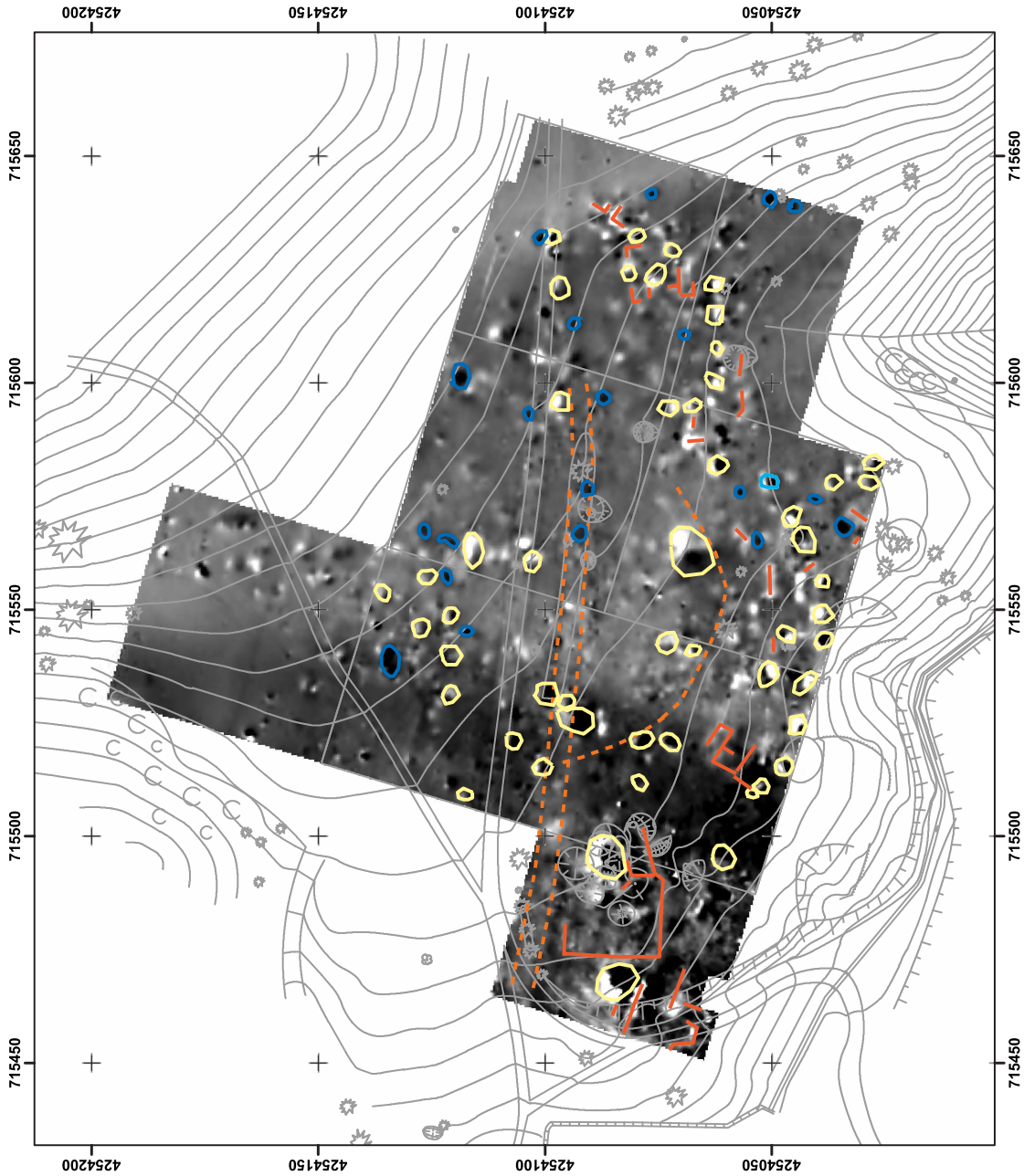

Fig. 11.15 Pepouza interpreted geomagnetic screen: upper necropolis terrace (cf. Fig. 11.3)

Fig. 11.17 Pepouza basin with monastery in background (looking northwest)

Fig. 11.22 Pepouza monastery

Fig. 11.23 Pepouza monastery

Fig. 11.24 Pepouza monastery – above from right to left: rooms C12 ff; below f.r.t.l.: B7 ff.

Fig. 11.25 Pepouza monastery – with walls in front of rooms A3 and C12

Fig. 11.26 Pepouza monastery—above from right to left: rooms C3-6; below from right to left: B3c-5

Fig. 11.30 Pepouza monastery: room B3c – southwestern wall with three graffiti depicting Byzantine crosses

Fig. 11.31 Pepouza monastery: room B3c – u-shaped stone bench

Fig. 11.33 Pepouza monastery: room B2

Fig. 11.35 Pepouza monastery: balcony
in front of B1-3c

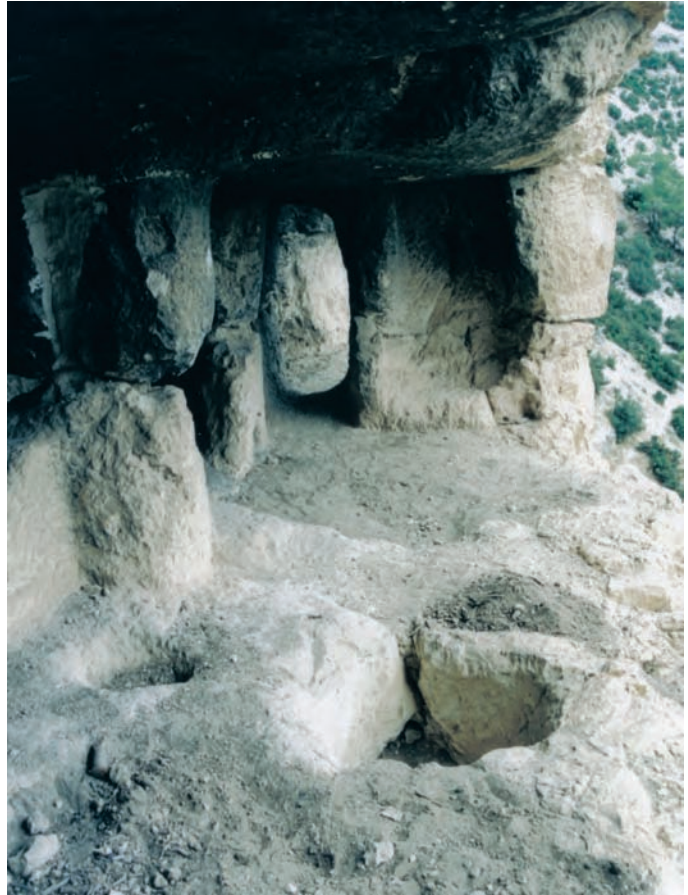

Fig.11.38 Pepouza monastery: room B8 –
graffito depicting a cross

Fig. 11.39 Pepouza monastery: room B8
– graffiti depicting crosses

Fig. 11.42 Pepouza monastery: room B12a

Fig. 11.44 Pepouza monastery: room C18

Fig. 11.49 Pepouza monastery: room C12 with freestanding wall

Fig. 11.53 Pepouza monastery: room C8

Fig. 11.54 Pepouza monastery: room C7 with graffito depicting a cross and window to C8

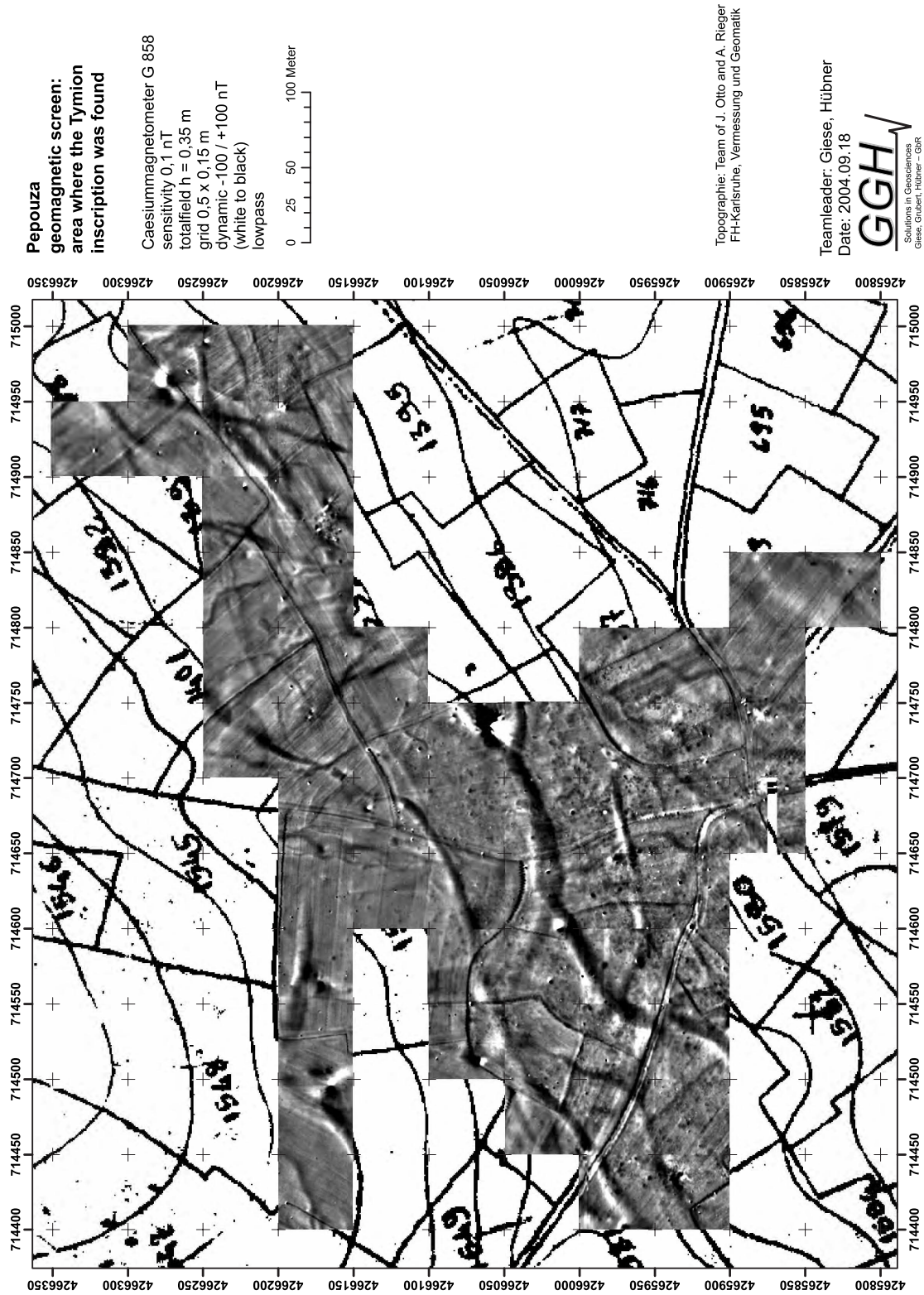

Fig. 12.1 Geomagnetic screen: area where the Tymion inscription was found (cf. Fig. 13.2)

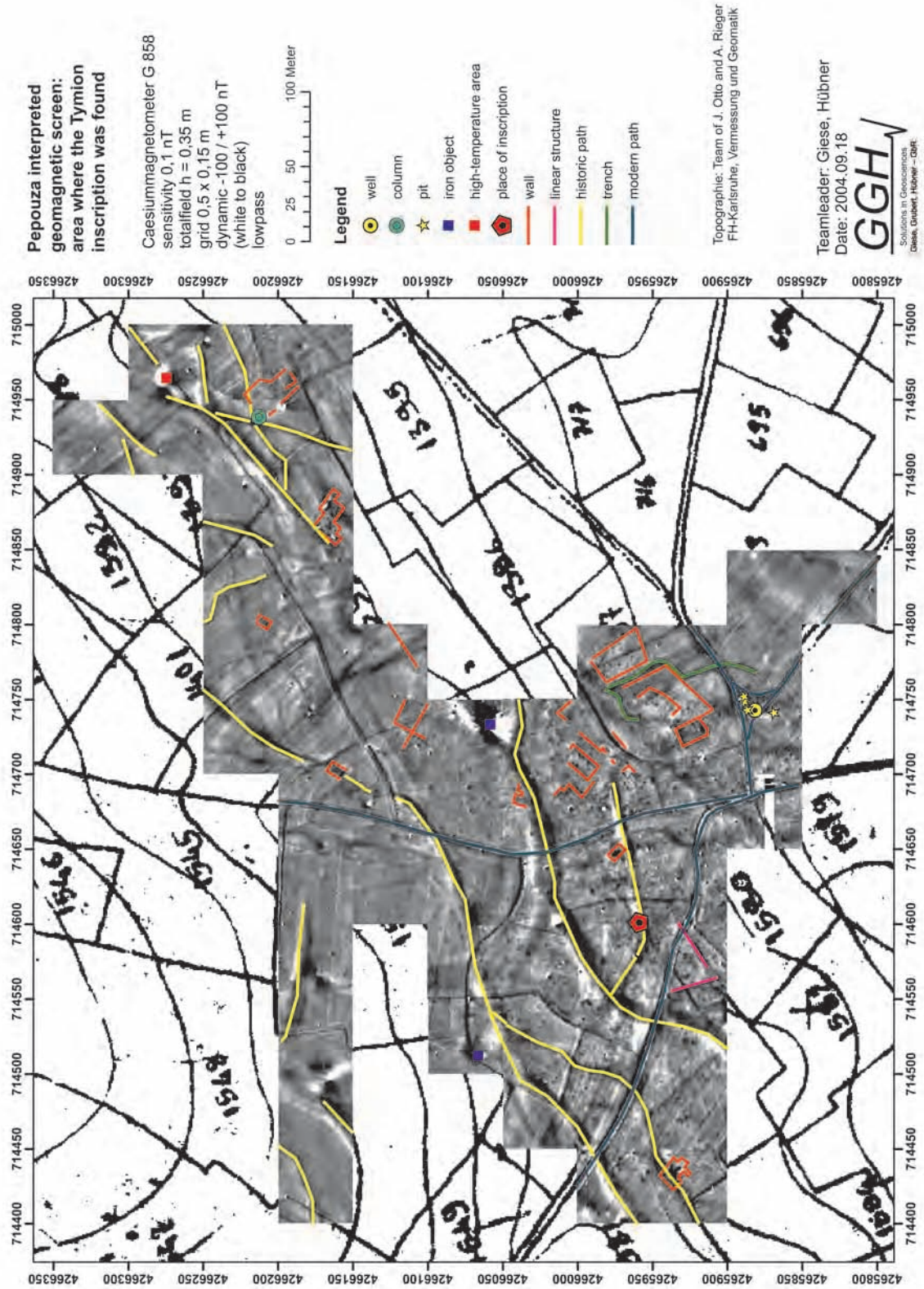

Fig. 12.2 Interpreted geomagnetic screen: area where the Tymion inscription was found (cf. Fig. 13.2)

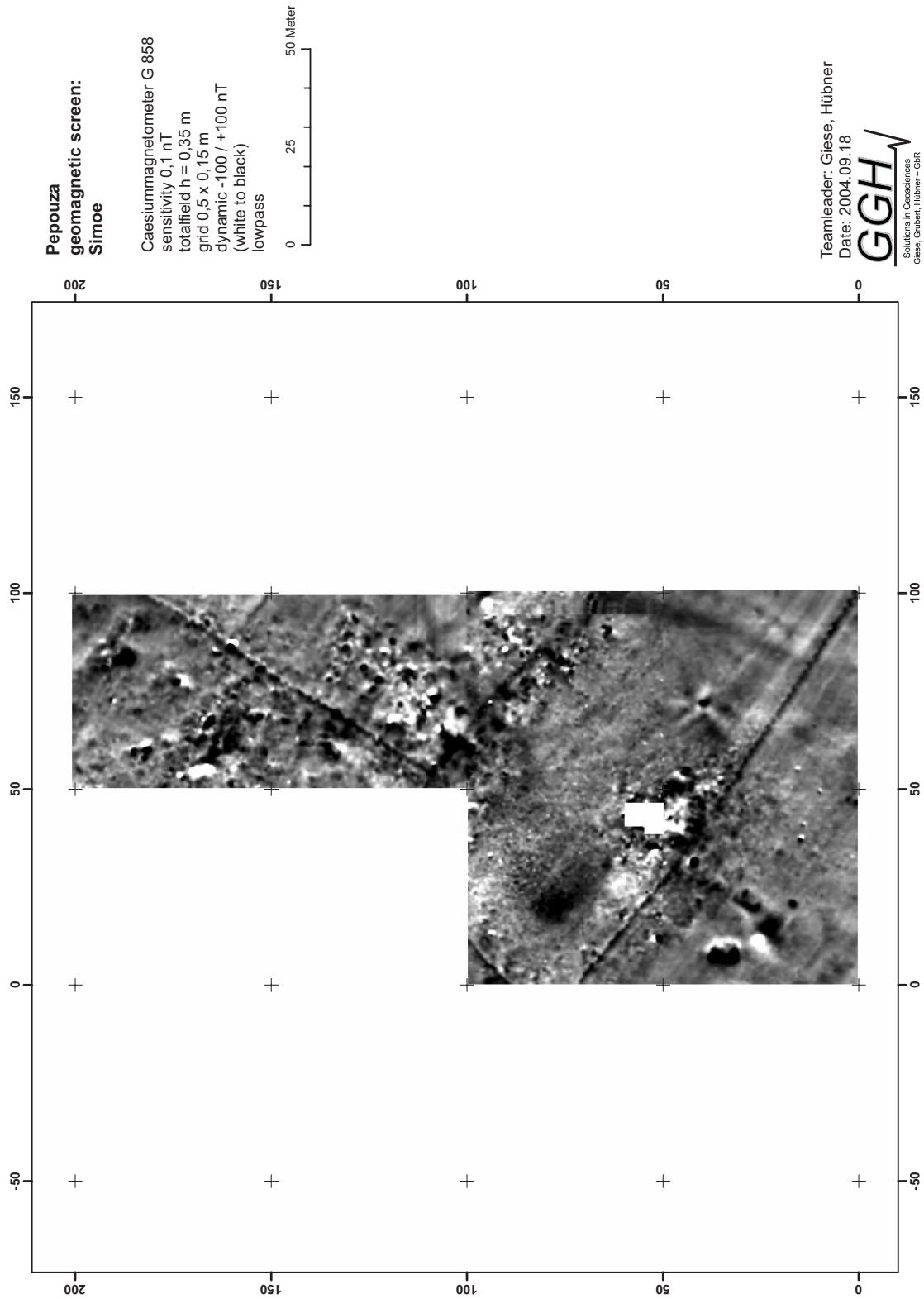

Fig. 12.3 Geomagnetic screen: part of Simoe

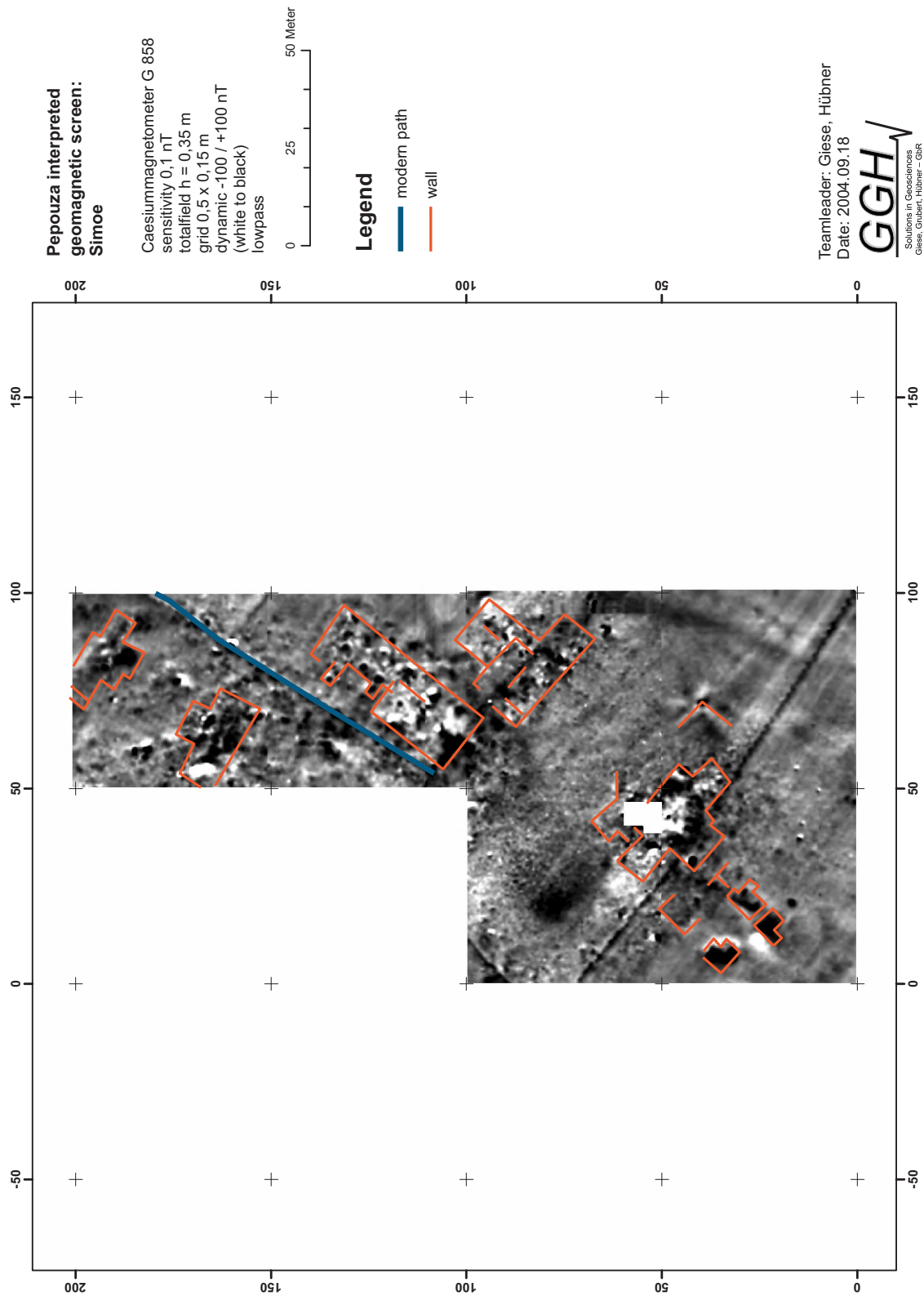

Fig. 12.4 Interpreted geomagnetic screen: part of Simoe

Fig. 12.5 Pepouza radar screen: central terrace – level of 125 cm

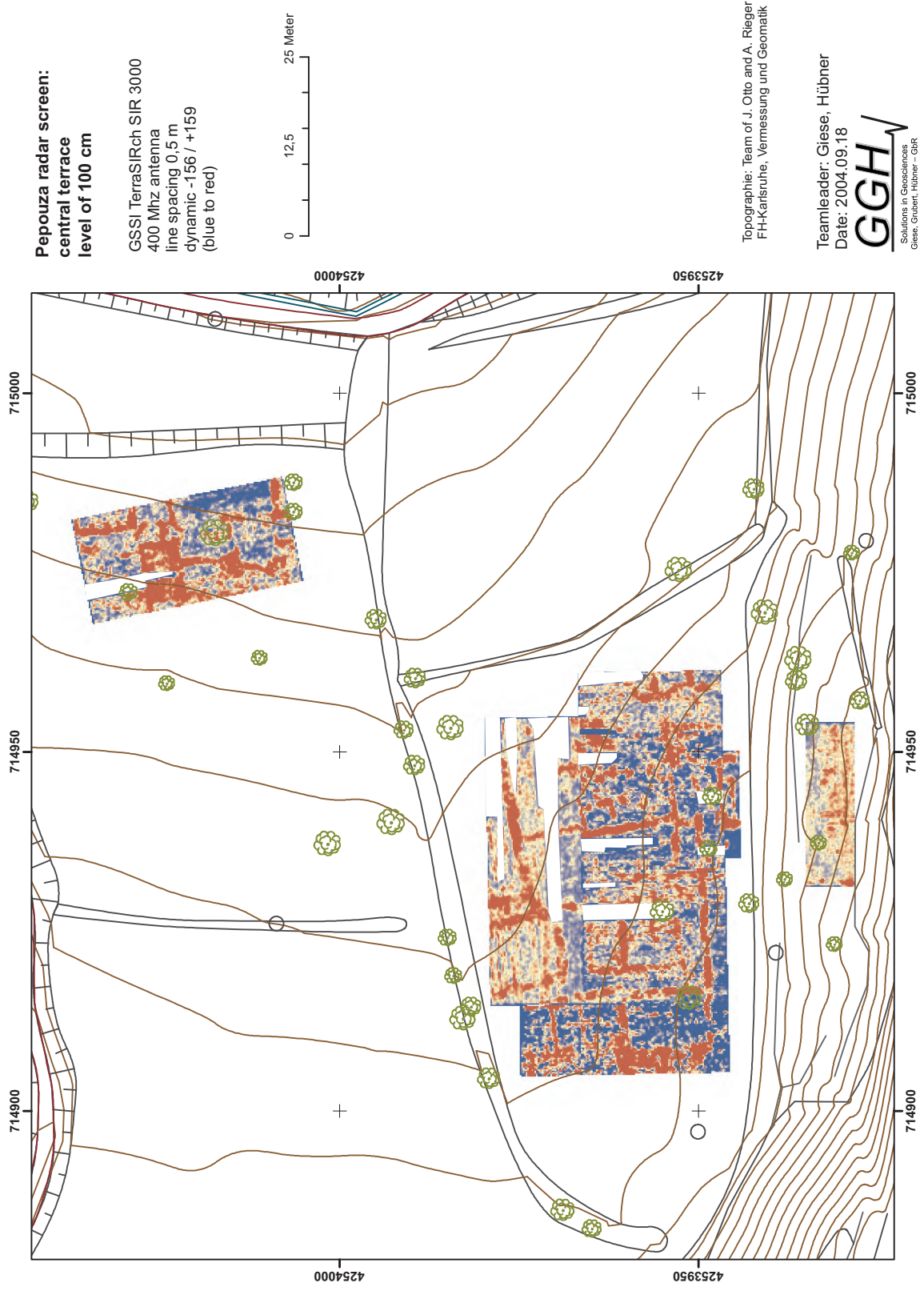

Fig. 12.6 Pepouza radar screen: central terrace – level of 100 cm

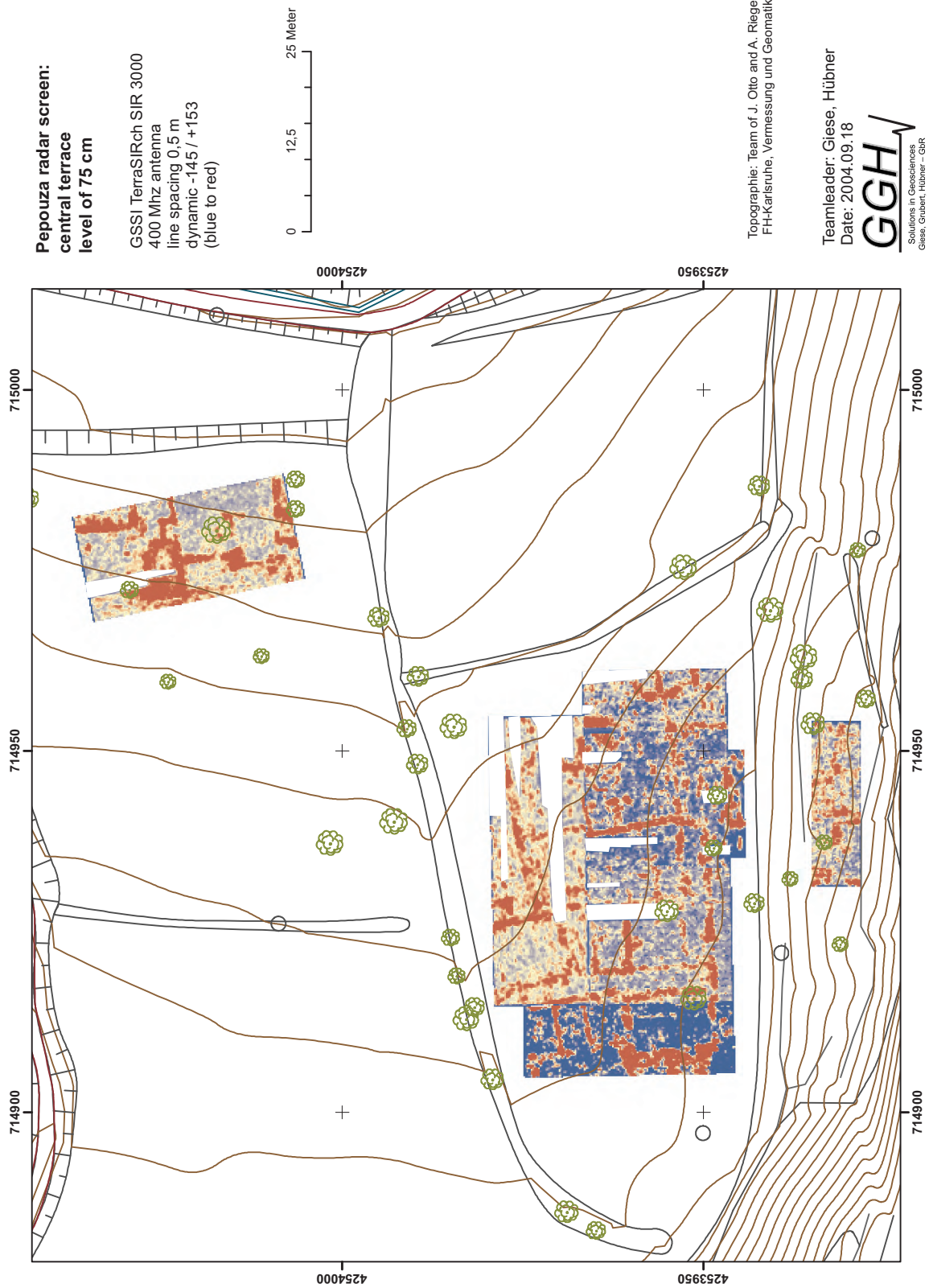

Fig. 12.7 Pepouza radar screen: central terrace – level of 75 cm

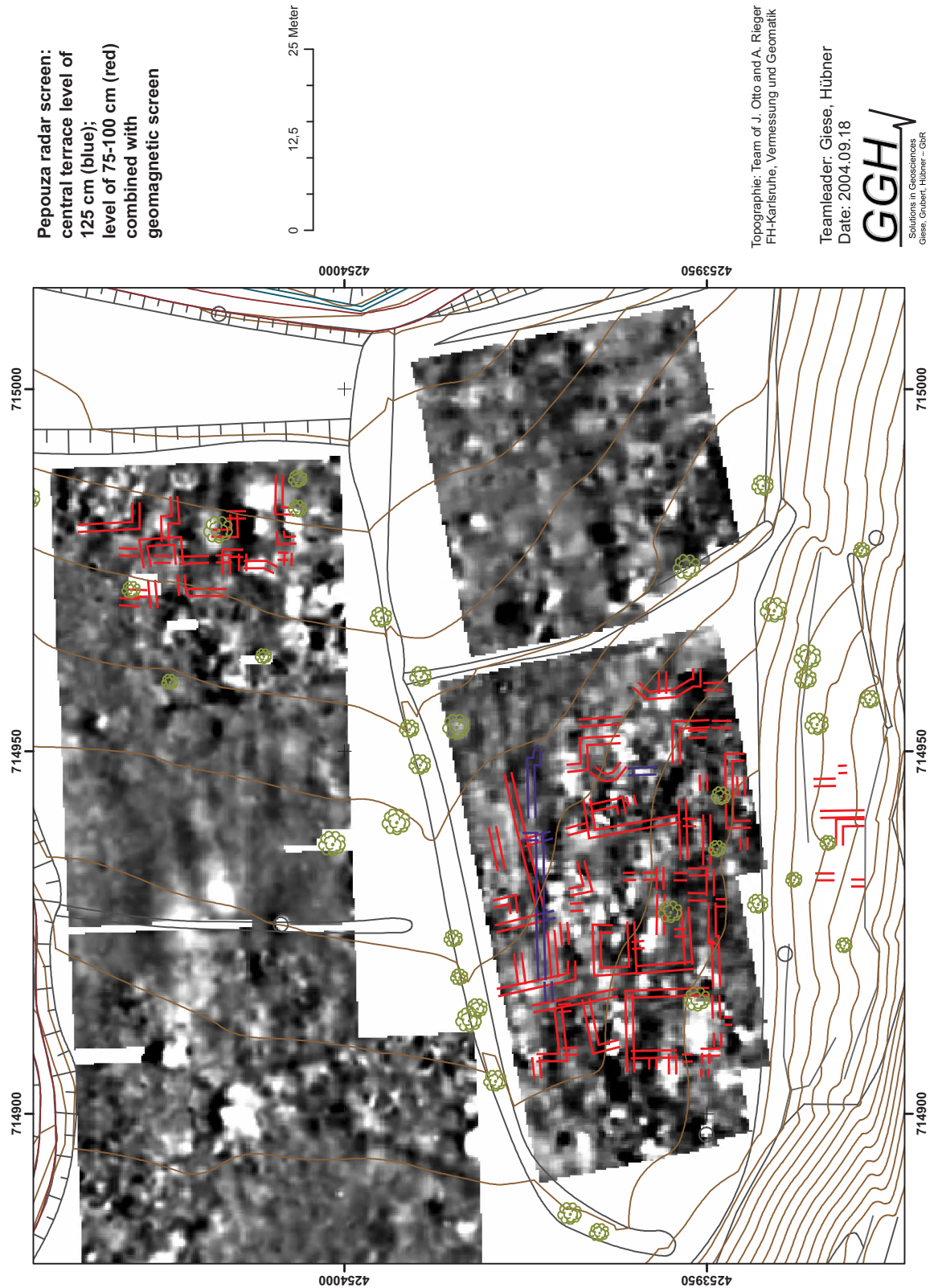

Fig. 12.8 Pepouza radar screen: central terrace – level of 125 cm (blue); level of 75-100 cm (red)

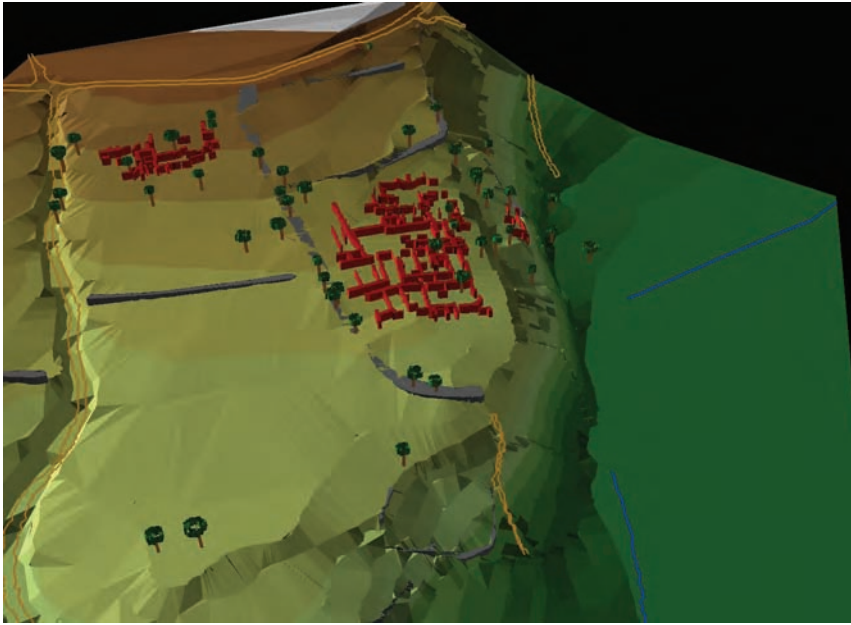

Fig. 12.9 Pepouza three-dimensional model of two building complexes based on radar screen: central terrace (cf. Figs. 12.5–12.8)

Fig. 12.11 Pepouza monastery with northern group of rooms

Fig. 12.14 Ulubey Canyon west of Pepouza: dwelling caves (hermitage II)

Fig. 12.15 Ulubey Canyon west of Pepouza: dwelling caves (hermitage II)

Fig. 12.16 Settlement east of Cilandiras (cf. Fig. 5.11): ceramic stamp

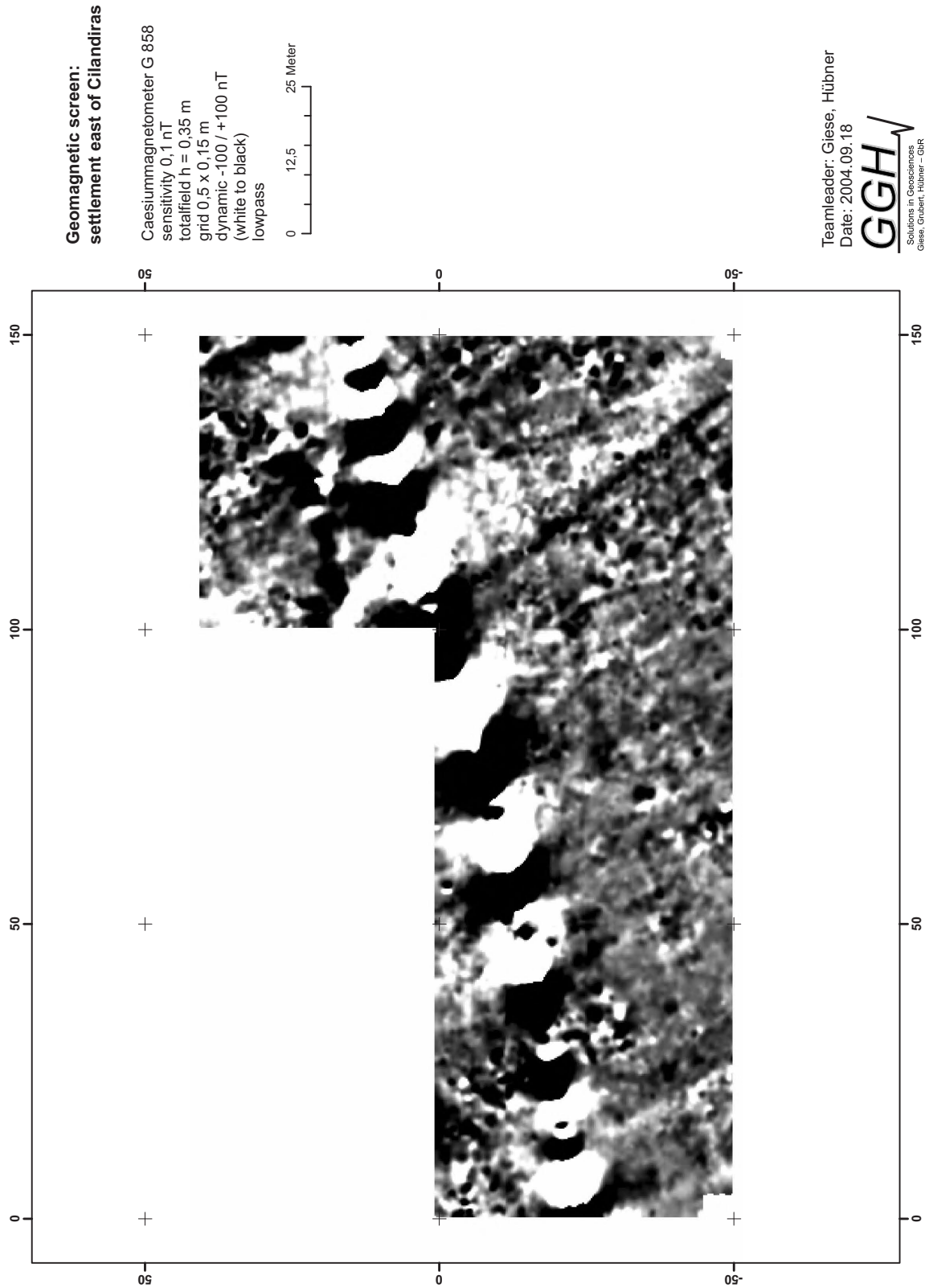

Fig. 12.17 Geomagnetic screen: settlement east of Cilandiras (cf. Fig. 5.11)

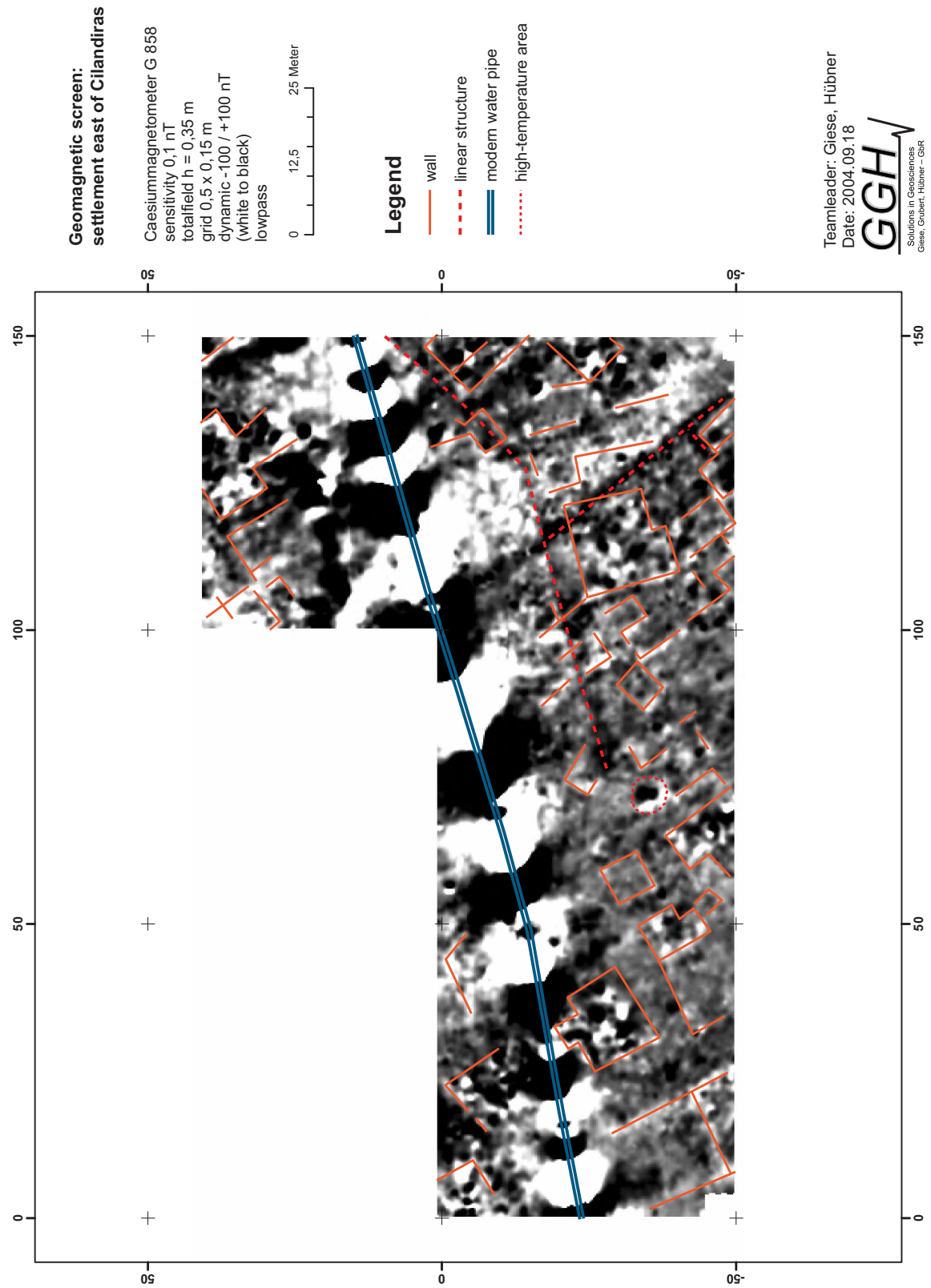

Fig. 12.18 Interpreted geomagnetic screen: settlement east of Cilandiras (cf. Fig. 5.11)

INDEX

INDEX

I. ANCIENT TEXTS

- Anacephalaeoses* 49: 20-21
Anonymous, *Frag.*, see Eusebius
Augustine, *Haer.* 27: 17, 39
*CIL*6.1052: 56
6.1492: 55-56
6.1751: 56
6.10235: 56
6.37965: 55
6.39416: 55
Cod. Just. I.5.20.3: 7, 16
Cod. Theod. 7.18.3: 64
16.5.43.1: 5
Cyril of Jerusalem, *Catech.* 16.8: 17, 39
Demosthenes, *Oratio* 20.68: 127
Dialogue Between a Montanist and an Orthodox 4.5-6: 4
Dig. 1.18.1 pr.: 61
1 Enoch 90:28-29: 158
Epiphanius, *Haer.*
48.14.1: 16, 18, 27, 85, 157, 169
48.14.2: 5, 18, 85, 133, 157
49.1.2-3: 7, 20, 27, 157
49.2.5: 4
Eusebius, *Hist. eccl.*
5.16.4 (Anonymous): 4, 133
5.16.7-8 (Anonymous): 4, 74
5.16.17 (Anonymous): 15
5.17.10 (Anonymous): 5
5.18.1-14 (Apollonius): 15, 39
5.18.2 (Apollonius): 7, 15, 17, 39, 51, 68, 73, 145, 157, 247
5.18.13 (Apollonius): 15
8.9.1: 18
Vit. Const. 3.66: 5
Filastrus, *Haer.* 49: 17, 39
Firmilian, in Cyprian, *Ep.*
75.7.4: 5
75.19.4: 5
Hierokles, *Synekdemos* 667,2-10: 17, 21-24, 40-41, 74, 86-87, 91-93, 101-103, 107, 257
IG XII,3 247,11: 125
IG II² 9356: 121
IGBulg 4.2236: 59-60
IGLS 1984: 125
2647: 125
2661: 125
IMont 1: 16, 18, 19, 169
2: 7, 16, 19, 169
3-8: 6, 26, 72
16: 54
17: 26
18: 43
26: 125
31: 125
48: 125
IMont 51: 125
58: 25
61: 125
76: 43
77: 16, 43
80: 7
84-85: 7
ISmyrna 598: 60
IStratonikeia 293: 61
Jerome, *Ep.* 41.3-4: 4, 7, 16
John of Damascus, *Haer.* 49: 20
Jubil. 1:29: 158
Lactantius, *Div. inst.* 5.11: 18
MAMA 4.323: 43
4.326: 43
10.20: 72
10.114: 145
Michael the Syrian, see *IMont* 2
New Testament:
Revelation: 146 n.23
3:12: 27, 39, 157
21:1-22:6: 7, 15-17, 27, 39, 50, 157-158
PapLondon 1028: 126
PapOxy 145: 126
152: 126
2113: 125
Philostorgius, *Hist. eccl.* 4.8: 18
Plato, *Phaidros* 228a: 125
Pliny the Elder, *Nat. Hist.* 5.106: 17
Praedest. Haeresis 1.27: 16, 17, 39
Pseudo-Didymus, *Trin.* 3.41.3: 4
Pseudo-Dionysius, see *IMont* 1
PVS Nr. 253: 24, 144
Nr. 387: 144
Nr. 485: 144
Nr. 599: 144
Nr. 602: 144
Nr. 605: 144
Qumran
1Q 32: 158
2Q 24: 158
4Q 554-555: 158
5Q 15: 158
11Q 18: 158
Revelation, see New Testament
Roueché, *Aphrodisias*, no.
16: 127
22: 127
24: 127
33: 127
36: 127
37: 126
41: 127
59: 125
61 i-ii: 122, 125

Roueché, *Aphrodisias*, no.

- 65: 122
 73: 127
 80: 125
 82: 122, 127
 83 x: 122
 83 xiii: 122
 83 xiv: 125
 83 xix: 122
 84: 125
 88: 127
 92: 122
 97: 122
 107: 122
 112: 122
 113: 122
 117: 122
 118 ii: 122
 119: 122
 129 ii: 125
 134 vi: 125
 137 iii.b, v: 125
 139: 125
 142: 122
 143: 125
 156: 122
 157: 122, 124
 164: 122-124

Roueché, *Aphrodisias*, no.

- 172: 123
 181, i; iii; vii; ix: 125
 182-186: 125
 186 ii: 125
 187: 122
 189: 122
 190: 122
 200: 122
 218 iii: 122, 125
 SEG IX, 1938, no. 45: 121
 XXXVI, 1986, no. 662: 126
 XXXVIII, 1988, no. 1908: 121
 XL, 1990, no. 1456a: 125
 XLI, 1991, no.1,492: 126
 XLII, 1992, no. 279.4: 125
 Sirach 24: 16
 Socrates, *Hist. eccl.* 4.28: 21
 Sozomen, *Hist. eccl.* 7.18: 21
 Tertullian
 Apol. 39.4: 19
 Jejun. 17.4: 19
 Praescr. 36.1: 19
 Prax. 1.5: 5, 133
 Pud. 14.16: 19
 21.6: 19
 Theodoret of Cyrrhus, *Titus* 2.3: 39
 Timothy of Constantinople, *Haer.:* 39

II. LOCATIONS, NAMES AND SUBJECTS

a libellis, 64-65

abbot, 20, 88, 95, 99-100, 220, 248

 see also *hegumenus*

Acts (Luke), 146

Adiabene, 65

Aegean Sea, 202

aerial pictures, 135

Aetius, 18, 20, 100

Africa, 146, see also North Africa

Afyon, 7, 230

agora, 200

agriculture, 102, 133-134, 139, 141-143, 202-203, 258

Ahat, see Akmonia

Ahrhisar, 40

Ainis, 121

Akmonia, 21-24, 40-42

Alaşehir, see Philadelphia

alcove, 213, 215, 219, 229, 252

Alexander Severus, 61

Aloudda, 23-24, 42, 90

alphabetism, 159

altar, 6, 25, 144, 216, 220

altitudes, 175

Ammion, 6

Anastasius/Anastasiopolis, 24

Ancyra, 4, 133

Ankara, 24, 133, 144, see also Ancyra

anthropology, 134

Antoninus Pius, 57-58, 66

Apameia, 15, 17, 22-23

Aphrodisias, 122ff

Apollo, 4, 59

Apollonius, 7, 15-17, 39, 51, 68, 73-74, 106, 145, 157, 247

Apphia, 25

apse, 216-218, 249

aqueduct, 94, 104-105, 119, 121, 124, 127, 165-166, 184, 280, see also water pipe

arch, 167, 206, 210, 213

archdeacon, 43

architectural fragments, 50, 92-95, 97, 103, 106, 138, 157, 159, 163, 166-167, 176, 186-187, 200, 205-206, 247, 288-290

archive, 22, 59

Arianism, 18

Arsinoe, 69

art history, 134

Asarönü, 99-100, 102

asceticism, 1, 4

ash, 179, 251, 256

Asia Minor, 2-4, 7, 17, 57-58, 73, 127, 146, 252

atrium, 249

Attis, 144, 159-160

Augustus, title, 57-58, 65-66

aviary, 226, 228

axe, 159-160

Ayazin, 146, 230

Babdalai, 23, 42, 90

balcony, 209-213, 215-217, 219, 221-231, 251-253, 312

Banaz, 23, 41-42, 94-97, 103, 119, 141, 158-159, 163, 165, 176, 184, 197, 202-203, 206, 248, 254-258

Banazova, see Banaz and plateau

baptismal font, 44

baptistery, 249

- base network, geomatic, 136, 175, 197-198, 245, see also geomatic
- Basileios, 126
- basilica, 19-20, 42, 50, 65, 86, 94, 165, 167, 200, 248-249, see also public building
- basin, 88, 177, 182-183, 202-204, 206, 247, 251, 308, Başören, 21
- Baths of Trajan (Rome), 57-60, 62, 64
- baths, (in Küllköy) 87-88, (in Pepouza) 189, 222
- bed, 212-214, 220, 229, see also sleeping room
- Bekilli, 25, 28, 43-44, 74, 86, 93
- bell, 253
- bench, 211-213, 217, 219, 226, 251-252, 254, 311
- bishop(ric), 4-7, 17, 19-25, 40-41, 86, 88, 91, 95, 128
- bones, animal bones, 137, 161, 188, 219, 251, 253, 256
- Boudaili, see Buğdaylı
- bowl, 213, 246, 257
- Boyalı Deresi, 92
- bracelet, 253
- bread stamp, 103, 105, 188-189
- Bria, see Briana
- Briana, 17, 22-24, 28, 41-42, 86, 106, 257
- brick, 69, 72, 88, 92, 97, 105, 138, 140, 161, 167, 178, 180, 182-183, 204-205, 215, 223, 245 n.4, 246-247, 253, 256
- bridge, 94, 104-106, 119, 134, 164-165, 168, 176-179, 181, 184, 188, 201, 206, 255, 257
- Britannia*, 67
- bronze age, 257
- bronze, 159, 188, 251, 253, 257
- Buğdaylı, 26-28, 43, 74, 86, 91-93
- Bulkaz Çayı, 92
- Burgaz, 24
- burial (place), 6-7, 25-26, 72, 92, 96-97, 104, 135, 140, 159, 165, 167, 184-185, 200, 206, 213, 215, 245, 247, 257, 275-277, 280, see also steles, shrine, *hypogeum*, *necropolis*, *tumulus*
- Byzantine, e.g. 1, 7, 19-22, 29, 42, 50, 72, 86, 88, 94-95, 100, 103, 107, 119-128, 134, 137, 144, 159, 165, 167, 185, 188, 201, 204, 212, 230, 246, 249, 252, 256-257, 273
- Byzantium*, 68
- ¹⁴C method, 138, 142, 161, 204, 252, 257-258, 260
- cadastral maps, 198
- Caesar, title, 57-58, 66
- Çal, 22
- canyon, see Ulubey Canyon
- capital (column), 88, 95, see also column
- capital punishment, 5
- Cappadocia, 20, 99, 146, 185
- Caracalla, 57-58, 61, 66-67
- castration, 4
- catacomb, see *hypogeum*
- cathedra*, 25
- cathedral, see basilica
- Cave 1: 104, 159, 161, 232, 275-276
- Cave 2: 97, 104, 159
- Cave 3: 104, 159, 186, 276-277
- Cave 4: 104, 159, 167, 170, 281
- cavea*, 206, 209
- caves, 94, 96, 99-100, 104, 141, 146, 159, 165, 178-179, 189, 205, 254-259, 283, 326, see also *hypogeum*
- cells, see monastery
- ceramics, 28, 50, 69, 72, 88, 92, 95, 97, 105-106, 128, 134, 137-138, 142-143, 159, 161, 167, 176-177, 179, 184-186, 188-189, 213, 215, 219, 230, 246-247, 249, 251-257, 291-292, 326
- channel, 179-180, 222, 226, 255
- chapel, 216-217, 220
- charcoal, 179
- charismatic religion, see ecstatic religiosity
- Choma, see Homa
- Christ, 144, 212
- church buildings, 16, 20, 25, 29, 43-44, 85, 87, 93-96, 100, 103, 106, 146, 216-217, 230, see also monastery
- Cilandıras, 94, 102-104, 117-128, 184, 203, 245 n. 4, 257, 274, 326-328
- cinder, 137, 188, 257
- circus, 126
- cistern, 92, 134
- Çivril, 92
- clay, 119, 124, 140, 165, 182, 202, 221, 230, 245 n. 4, 256-257
- clergy, see presbyter, bishop, patriarch
- climate, 259
- coins, 1, 106, 137, 148, 159, 188-189, 231, 246, 249, 257
- colluvium*, 142, 202-203, 258-260, 274
- coloni*, see tenant farmers
- colonization, 142
- column, 72, 93, 186-187, 222, 228, 246-247, 288-289
- comb, 6, 161
- confiscation, 7, 16
- conjurations, 125-126
- Constantine, 5, 18
- Constantinople, 5, 19, 68, 95, 128, 133
- Constantius II, 18, 188
- consul, 57-58, 67
- conversion, 4
- corridor, 209, 219, 222, 226, 229, see also balcony
- Council of Constantinople, 19, 95, 128
- Council of Nicaea, 2nd Council, 19-20, 88, 95, 99-100, 107, 248, 252, 1st Council, 88
- crops, 143, 203, 260
- cross, 26, 43, 87, 94, 97, 99-100, 104, 119-120, 122-123, 125-126, 128, 165, 188-189, 210, 212-213, 216-217, 226, 273, 281, 310, 312-313, 315-316
- Ctesiphon, 65
- cubiculum*, 213, 215
- cupola, see dome
- Cybele, 4
- dam, 256
- Dazkırı, Plain of, 23
- Decius, 26
- deer, 189
- Deli-Heuderli, see Delihıdırlı
- Delihıdırlı, 24-25, 28, 42-43, 74, 86, 92-93
- dendrology, 138, 252
- dikömia*, 73
- Dinar, see Apamea
- dining room, 213, see also refectory
- Diogas, 6
- Diogenes, 25
- Diokleia, 40-41
- dipole anomalies, 140, 201
- ditch, 139, 245

- Doğla, 40
dome, half dome, 206, 210, 215, 217, 220, 230, 253, 256-257
Domitian, 64
donkey path, 106, 163, 165-166, 177-179, 230, 278-280
door steles, see stele
door(way), 6, 159, 162, 165-167, 185-186, 209-210, 212-213, 215-217, 219, 221-223, 225-226, 228, 251, 253, 255-256, 277, see also portal
drains, 186-187, 213, 221-222, 226-227
dues, 57-58, 61, 145
Dumanlı, 25-27, 42-43, 49-50, 91
Dumanlıören, 41-44, 49-50, 87-89, 176
dwelling, see houses, caves
earthquakes, 18, 103
economy, see socio-economy
ecstatic religiosity, 4, 15, 133, 144-145, 148
Eibeos, 7
ellipsis, 61
emperor cult, 145
emperor, 5, 18, 57-59, 61-62, 65, 73, 117ff, 122, 125-127, 145, 163, 169, 245
Engle, Richard, V, VII, XVII, 170, 189, 260, and figs. 1.1; 1.3; 4.4; 5.11-12
Ephesus, 17, 21
epic language, 126
epigraphic, see inscriptions
Epiphanius, 4, 6, 16-18, 20, 85, 102-103, 106
erosion, 141-143, 202, 258, 274
Erten, 21
eschatology, 157-158, see also Jerusalem
Eskihisar, see Laodikeia
ethics, 1, 4
ethno-archaeology, 134, 139, 146-147, 188-189, 247
etymology, 26, 86
Eucharistic bread, 6, 103, 105, 161, 188-189
Eumeneia, 8, 17, 22-24, 28, 40-41, 74, 85
Euthymius, 19-20, 95, 100, 107, 252
Evciler, 22-23, 28
exactions, 57-58, 61-62, 145
exile, 100
extent of Pepouza settlement, 176
eyelets/ stone eyelets, 163, 210, 221, 226
farm, 247, see also *villa rustica*
farmers, see tenant farmers
fasting, 1
fauna, 143
fire place, 251, 255, see also oven
fire, 87, 138, 161, 204-206, 213, 216-217, 219, 226, 228-229, see also soot
flood areas, 203
flora, 143, 203
fortress, 104, 184-185
funerary, see burial place
Galatia, 20
gaming piece, 252
gate, see door, portal
Gatma Dağı, 40-41
gender roles, 4, 6, 133
geology, 134, 141
geomagnetic, 139-141, 197-201, 245-248, 257, 298-299, 301-307, 317-320, 324, 327-328
geomatic, 134, 136, 175-176, 197, 245
geomorphology, 134-135, 141-142, 198, 202, 205, 258-260
geophysics, 134, 136, 138-142, 198-199, 247-248, see also geomagnetic and radar
georadar, see radar
Geta, 57-58, 61, 66-67
glass, 137-138, 159, 188, 246, 249, 253, 256-257, 291
Gönen, 15, 24
Gordian III, 59
governor (of Asia), 57-59, 62
GPS, 136-137, 157, 167, 175, 197-198
graffiti, 10, 87, 104, 117-128, 165, 204, 210, 212-213, 216-217, 226, 229-230, 252, 274, 281, 310, 312-313, 315-316, see also cross
grain crops, see crops
grave, see burial place
Greek Constitutions, 61
grid, 135-137
grotto, 206, 255-257, see also caves
Gürpınar, 24, 86, 257
Hacılar, see Hacım
Hacım, 23, 42, 90-91
Hagia Sophia, 19
hammer, 161
handmirror, 6, 161
haplography, 61
Hasköy, 100
hatchet, 159-160
Hatra, 65
hearth, see oven
hegumenus, 19-20, 100, 107
Hellenistic, 1, 103, 188
hematite, 139
henotheism, 144
heretic, 5, 7, 15
hermitage, 254-258, 326
Hierapolis / Pamukkale, 5, 22, 137, 188
hierarchy, Montanist, 7, 15, 72, 133, see also clergy
Hierokles, 17, 21-24, 40-42, 86-87, 91-93, 101-103, 106-107, 257
hinge, 221, 223, see also door
Hocalar, 24, 40-41, 44, 94-95
Hodjalar, see Hocalar
Holocene, 202
Homa, 21-24, 40
hostel, 18, 20, 88
house(s), 20, 104, 169, 177-181, 185-186, 197, 200, 206-208, 230, 246, 256-257, 282-286, see also *villa*
höyük, 73, 90
hypocaust, 140, 201, 246
hypogeum, 159, 161, 167, 170, 200, 232, 248, 281, see also Cave 1
İkizbaba, 26, 93
Ikonion, 5, 21
Ilium, 68
Ilouza, 21-24, 41-42
imperial estate, 8, 62, 68-69, 72, 74, 102, 127, 145, 157-158, 163, 202, 245, 247
imperial rescript, 245
in situ, 69, 119, 140, 179, 245
indictio, 111, 124
inscriptions, 1, 6, 22, 24-26, 42-43, 106, 134, 145, 232, 257, see also *graffiti*, Tymion inscription

- insula*, 185
 intensive survey, 135, 137-138, 176, 188, 253
 interdisciplinary, e.g. 134, 146
 iron age, 257
 iron, 139, 141, 159-160, 249, 253, 257
 irrigation, 134, 165
 İsabey, 22
 Işıklı, 8, 22-23, 28, 40, 86
 Islam, 1, 134, 144
 İynik, 19
 Jerusalem, 7, 16-17, 27, 39, 50-51, 74, 101-102, 107, 145, 157-158, 247, 273
 John of Ephesus, 7, 16, 19, 95, 169
 Judaism, 7, 15, 144, 146
 jug, 256
 Julian calendar, 111
 Julian of Apameia, 15
 Justin I, 19
 Justinian I, 16, 19, 24, 188
 Justinianopolis, 24
 Karahallı, 24-25, 86, 92, 94
 Karapınar, 25
 Karayakuplu, 95-96, 100, 103, 105-106, 206
 Karayuku, 92
 Karbasan, 24-26, 42, 44, 93
 Karib-Hassan, see Karbasan
 Killen, David, 170, 189, 232, 260, 292
 Kimbanguism, 145
 Kırbasan, see Karbasan
 kitchen, 210, see also oven
 Kleroi, 41
kline, 212
 knife, 161, 189, 249
koinōnos, 7
 Konana, 15, 24
 Konya, see Ikonion
 Kotiaieion, 22
 Kula, 202
 Külköy, 85-89, 93, 95, 101, 176
 Kütahya, see Kotiaieion
 lamp, 213, see also oil lamp
 Laodikeia, 21-23
 Laodikeia Katakekaumene, 88
 laser, 146
 lawsuit, 126
 lay-elders, 19
 leather, 252
libellus, 59, 67
 lift, 209
 limestone, 50, 141, 159, 166, 177, 186, 201-202, 204, 206, 220, 247, 257
 loam, 165, 210, 212, 214-216, 219-223, 225-226, 228-229, 245 n. 4, 252-253
 Lounda, 22
 Lucius Septimius Bassianus, see Caracalla
 Lucius Septimius Severus, see Septimius Severus
 Luke, Gospel of, 146
 luminescence, see Optically Stimulated Luminescence
 Lycia, 69
 Lysinoe, 69
 Macedonian dynasty, 252
 maghemite, 139
 magic, see conjurations
 magistrates, 62, 145
 magnetite, 139
 marble table, 189
 marble, 25, 42, 50-51, 72, 87-89, 93, 119, 137, 141, 159, 162-167, 177, 179, 182-184, 186-188, 200, 202-203, 232, 246-247, 253, 256-257, 279
 Marcus Aurelius Antoninus, see Caracalla
 Marcus Aurelius, 66
 Markos Ioulios Eugenios, 88
 martyr, 7
 masonry, 210, and see walling technique
 Maximian, 188
 Maximilla, 1, 4, 7, 15
 Meander, 8, 23-24, 41, 202
 medical anthropology, see anthropology
 meeting room, 220
meros, 125
 metal, 134, 137, 140, 188, 201, 212, see also iron, bronze
 methodology, 10, 133-148
 Metropolis, 230
 metropolitan, 21-22
 mica, 188, 202, 256
 Michael the Syrian, 19
 migrant preachers, 146
 mill, 134-135, 255
 millenarian, 27
 minerals, 141-142, 203, 205
 Moltē, 22
 monastery, 20, 29, 85, 88, 94-95, 97-101, 103-105, 107, 128, 138, 141, 146, 176, 184-185, 197, 201, 204-230, 248-249, 251-254, 256-258, 273, 308-316, 325
 monastery room A3, 209, 251-252, 310
 monastery room A4, 209, 252-253
 monastery room A5, 209, 252
 monastery room A6, 252-253
 monastery room A7, 209, 252-253
 monastery room A8, 209, 252
 monastery room A9, 209, 252-253
 monastery room A10, 209, 252-253
 monastery room A11, 253
 monastery room A12, 253
 monastery room A13, 253
 monastery room B1, 210, 213-215, 312
 monastery room B2, 210, 213-215, 217, 219, 226, 229, 252, 311-312
 monastery room B3a, 210, 212-215
 monastery room B3b, 210, 212-213, 215
 monastery room B3c, 210, 212-213, 215, 217, 219-220, 226, 310-312
 monastery room B4, 210-211, 310
 monastery room B5, 210-211, 226, 310
 monastery room B6, 209-210, 220, 227
 monastery room B7, 210, 216, 309
 monastery room B8, 210, 215-217, 226, 312-313
 monastery room B9, 210, 215-216
 monastery room B10, 210, 216-218, 220, 226
 monastery room B11a, 210, 219, 226
 monastery room B11b, 210, 217, 219, 226, 230
 monastery room B12a, 210, 213, 218-220, 253, 313
 monastery room B12b, 210, 218-219, 230
 monastery room B13, 210, 253
 monastery room B14, 210, 253

- monastery
- monastery room B15, 210, 253
 - monastery room B16, 210, 253
 - monastery room B17, 210, 253
 - monastery room B18, 210, 253
 - monastery room B19, 210, 253
 - monastery room B20, 210, 253
 - monastery room B21, 210, 253
 - monastery room C1, 220, 228-229, 231
 - monastery room C2, 220, 228-229
 - monastery room C3, 226-229, 310
 - monastery room C4, 226-229, 310
 - monastery room C5, 226, 228, 310
 - monastery room C6, 213, 226, 228, 252, 310
 - monastery room C7, 220, 226, 228-229, 252, 316
 - monastery room C8, 225-226, 228-229, 315-316
 - monastery room C9, 220, 225
 - monastery room C10, 220, 225, 227
 - monastery room C11, 220, 224-225
 - monastery room C12, 220, 223-224, 229-231, 309-310, 314
 - monastery room C13, 220, 223
 - monastery room C14, 220, 223-224
 - monastery room C15, 220, 223
 - monastery room C16, 213, 220, 222-223
 - monastery room C17, 213, 217, 220-222
 - monastery room C18, 217, 220-221, 314
 - monastery room N/A1, 210, 251
 - monastery room N/B1, 210, 251
 - monastery room N/B2, 210, 251
 - monastery room S/A1, 210
 - monastery room S/A2, 210
 - monastery room S/A3, 210
- monopteros, 186
- monotheism, 144
- Montanism, e.g. 1, 4-6, 17, 25, 27, 29, 43-44, 49, 72, 74, 99, 133, 143-146, 167, 169
- Montanus, 1, 4, 7, 15-16, 102, 157-158
- Montanus, archdeacon, 43
- mortar, 137-138, 166-167, 177-178, 180, 182-183, 188, 204-205, 209, 223, 246, 250, 252
- mosque, 94-95
- mother goddess, see Cybele
- nails, 253, 257
- necropolis, 89, 92, 96, 100, 104-105, 159, 163, 185, 197, 200, 256, 295, 306-307, fig. 13.1
- needle, 159, 251
- Neolithic, 99, see also prehistoric
- Neo-Sebaste, 7, 24
- New Jerusalem, see Jerusalem,
- Nicaea, see Council of Nicaea
- niche, 210-211, 213-216, 220-223, 225-226, 228-229, 251-253
- nike*, 117-128
- Nikolaos of Pepouza, 19, 95, 128
- Ninoe, 69
- North Africa, 5, 133
- Novatianists, 21
- numismatics, see coins
- nymphaeum*, 104, 180-184, 287, 292
- officers, 62
- oil lamps, 188, 291
- oil press, 134
- olive trees, 260
- Ömerçalı, 86-87, 96, 101, 140, 158, 273
- Optically Stimulated Luminescence (OSL), 138, 142-143, 202-205, 258, 260
- oracles, see prophetism, ecstatic
- Orkistos, 17
- orthodox, 4-5, 7, 19, 29, 44, 88
- OSL, see Optically Stimulated Luminescence
- Ottoman, 1, 133, 249, 257
- oven, 140, 201, 227, 245 n. 4, 246, 251
- pagan, see religion
- Pajamalani, 24
- Pakatiana, see Phrygia
- Palatine Hill, 59, 64-65
- paleobotany, 134-135, 143
- palynology, 259, see also pollen
- Pamukkale, see Hierapolis
- panis quadratus*, 188-189
- papyri, 125
- Parthia, 65-66
- patriarch, 7, 16, 133
- Paulinos, 7
- pavement (floor), 179, 200
- Payamalani, 7
- Pazon, 21
- Peloponnes, 142
- Peristrema Valley, 185
- perls (glass), 246
- persecution, 16, 18, 25, 169
- petition, 55, 57-62, 64-66, 73-74
- Philadelphia, 22
- Philip, Emperor, 62
- Philostorgius, 18
- Phlious, 142
- photogrametry, 134, 138, 141, 176
- Phrygia(n), e.g. 2-5, 17, 20-22, 25, 40-41, 68, 74, 85, 100, 133-135, 144-146, 188, 257
- phytogeography, 134-135
- phytolithes, 143, 203, 205, 260
- pilgrimage, 15-16, 18, 133, 169
- pillar, 166, 213, 215, 219
- pipe, see water pipe
- Pisidia, 69
- pitcher, 256
- pithoi, 92, 105, 253, 256
- pits, 139-140, 200-201, 213, 245-246
- plain, high plain, see plateau
- plaster, 137, 167, 183-184, 188, 210, 223
- plate, 213
- plateau, 74, 95, 102, 158, 184-185, 197, 202-203, 206, 249, 256, 258
- polis*, 17, 68, 73, 106, 145, 158
- pollen, 143, 203, 205, 260
- polytheism, 144
- portal, 165-166, 169, 249
- poultry, 228
- praeses*, 19, 88
- prehistoric, 1, 133, 141-143, 159-160, 188, 202-203, 230, 256-258, see also Neolithic
- presbyter(a)*, 4, 6, 19
- priest/priestess, 4, 6, 25, 161
- Priscilla, 1, 4, 7, 16, 157
- proconsul, see governor
- procurator, 57-59, 61-62, 68, 72, 145

- profile of embankment, 161
 prophetism, 1, 4, 7, 15-16, 25, 133, 145-146, 157
prōtodiakonos, 43
 pseudo-Dionysius, 19
 public buildings, 165, 167, 185-186, 248, see also basilica
 quarry, 68, 72, 87, 103-106, 127, 141, 163-164, 166, 179, 184, 203, 230, 279
 Quintilla, 7, 16, 157
 radar, 139, 248, 321-325
 refectory, 213, 219-220, 253
 reliefs, 144, 159, 188-189, 256-257
 religion, history of, 134-135, 143-144, 146
 religion, pagan, 7, 25, 134-135, 143-144, 146
 rescript, 53, 57-60, 62, 64-65, 67, 71-72
 Resos, 111, 117-128
 river, see Banaz
 road, 21-22, 28, 40, 70, 92, 104-106, 134, 165-167, 176, 179-181, 184-185, 200, 206, 245 n. 4, 246, 281, 283, 285-286, see also donkey path
 rock slides, 141, 204-205, 209, 215, 217
 Roman Empire, 1, 4, 133, 143-144
 Roman road, see road
 Roman Statutes, 59, 61-62
 Roman, e.g. 1, 29, 50, 72, 88, 94, 103-104, 107, 119, 127, 145, 159, 164-165, 167-168, 179, 181, 184, 188-189, 197, 200, 206, 246, 249-250, 252, 257, 260, 281, 283, 299-300
 Rome, 5, 59, 62, 64, 133, see also Baths of Trajan and Temple of Apollo
 rural population, rural culture, 135, 143-145
 sanctuary, 100
 sand, 202
 Saraycık, 69-71, 73, 93
 sarcophagus, 92, 247, 256
 Sarıklı, 24, 42
 satellite pictures, 135
 Satorneinos, 26
 Scaptopara, 59
 scroll, 159
 Sebaste, 7-8, 22-24, 28, 40-42, 85, 91-93, 106, 249, 257
 sediments, 142-143, 202-203, 258-260, 274
 Selçikler, see Sebaste
 Seleucia, 65
 Selime-Yaprakhisar, 185
seniores, 19
 Septimius Geta, see Geta
 Septimius Severus, 57-58, 61, 64-67, 145
 serpent, 189
 shell, 222
 shelves, 210-211, 213-214, 216-217, 219, 222-223, 225-226, 228-229, 251-253
 shrine, 16, 18, 20, 169, see also burial place
 shutter, 213, 217, 221, 225
 Sibia, 17, 22-24, 40-41
 sieve, 256
 silex, 137, 188, 230, 246, 249, 253, 256-257
 silt, 202
 Simoe, 57-58, 61, 68-70, 72-74, 107, 135-136, 202, 245-247, 249, 319-320
 Sindros, see Banaz
 Sırıklı, 24, 26, 42, 93
 Sivashi, 7, 23, 40
 slag, 137, 188
 slaves, imperial slaves, 145
 sleeping room, 219, 225, 229, see also bed
 smoke flues, 251
 smoked food, 210, 228, 251
 socio-economy, 127, 134-135, 141, 143-145
 Socrates, 21
 soldiers, 62, 145, 169
 soot, 138, 204, 206, 210, 212, 216, 226, 251-255
 southern terrace of Pepouza, 197, 200, 206-208, 297, 301-302
 Sozomen, 21
 spindle, 161, 166
 spores, 143, 260
 spring, 256, cf. also well
 stable, 179, 210, 215, 220, 225-226, 228, 256, 282
 stairway, see steps
 statues, 144, 226
 statuette, 159-160
 staurogram, 128, 253
 stele, 6, 24, 72-73, 92, 106, 159-160, 162, 188, 277
 steps, 99-100, 209, 213, 216, 220-222, 251, 253, 256
 stonemason, workshop of, 52-56, 71-72, 87
 storage, 179, 210, 213, 219, 225
 stove, see oven
 stratigraphy, 137, 142-143, 161, 188, 248
 Şükraniye, 73, 247
 Suretli, 24, 42
 Surface Exposure Dating, 204
 Susuzören, 40, 69-71, 73-74, 89-90, 93-94, 107
Synekdemos, see Hierokles
 synod, 21, 88, see also council
 table, 212-213, 220
 tachymeter, tachymetric, 136-137, 175-176, 197-198, see also geomatic survey
 taxes, 61, 145
 Tekçam, 249
 Tembris Valley, 62
 Temenothyrai, see Uşak
 Temple of Apollo Palatinus, 59
 temple, 186
 tenant farmers, 55, 57-58, 61-62, 66, 68, 71, 73, 145, 202
terra sigillata, 177, 188, 246, 249, 252
 terraces, 104, 134, 165, 167, 169, 176, 180, 185, 188, 197-198, 200, 206, 230, 248-249, 256, 295-297, 303-307, 321-325, see also southern terrace of Pepouza
 Tertiary Period, 202
 theatre, 125
 Theodosius I, 188
 Theophylactus, 19-20, 95
 three-dimensional models, 134, 137-138, 146, 176, 179, 187, 205, 248, 276, 325
 threshing, 188, 246, 249, 253
 threshold, 163, 165-166, 169, 186-187, 200, 209, 221, 226, 249, 253, 288-289
 Tiberius, 163
 Tigris, 65
 tiles, 138, 140, 179, 184-185, 188, 200-201, 204-205, 207-208, 215, 246-247, 249, 253, 256-257
 timber, see wood
 titanium, 141
 tomb, see burial place

- tools, 134
- topography, topographical maps, 27-28, 104-105, 134, 136-138, 157, 175-176, 197, 199, 248, 294-297, see also 293 and figs. 13.1-2
- toponymy, 27, 29, 42, 86, 92
- Trajan, 57-59, 66
- transect method, 147
- transportation costs, 203
- trigonometric points, 136, 175, 197-198
- Trophimos, 7
- tumulus, 104, 247, 256
- tunnel, 99-100, 213, 215, 255
- tyche*, 125
- Tymion inscription, 50-74, 89-90, 93, 95, 102, 106-107, 144-145, 157, 163, 198, 202, 245-247, 317-318, see also fig. 13.2
- Tymion, location of, 158, 246-248
- Üçkuyu, 24-25, 28, 42-44, 74, 86
- Ulubey Canyon, 1, 94-96, 99-102, 106, 119, 141, 158, 163, 165-166, 176, 179, 185, 197, 202-204, 206, 230, 254-258, 273, 278, 280, 293, 308, 326, see also Banaz
- urban population, urban culture, 144
- Uşak museum inventory books, 159, 188
- Uşak, 1-6, 69, 72, 92, 94-95, 102, 202, 277
- villa (rustica)*, 104-105, 185, 197, 200, 206, 247, 249-250, 294, 299-300
- vine-tender's knife, 161
- violentia*, 61
- volcanism, 202
- Vologaeses V, 65
- votive stele, 24
- walling technique, 177, 179, 183-184, 223, 252, 256-257
- water (supply), 119, 141, 165, 221
- water pipe, 119, 165, 179, 181-183, 188, 230, 257, 286, see also aqueduct
- water spout, 182
- water way, 134
- waterproof, 182-183
- well, 72-73, 87, 92-93, 202, 246
- winch, 209-210, 220
- windlass, see winch
- window, 186, 210, 213, 215-217, 219, 226, 249, 256, 316
- women, 4, 6, 133, 161, see also gender roles
- wood, 97, 99, 161, 165, 177, 184, 204, 206, 209-217, 219-230, 251-253, 256-257
- workbench, 226
- Yanıkören, 24, 28, 40-41
- Yoncalı, 93, 247
- Zeus, 144
- Zotikos of Konana, 15

